

W. Unger sc.

Andrássy

Magyarország miniszterelnöke
1867

GRÓF
ANDRÁSSY GYULA
ÉLETE ÉS KORA

A MAGYAR TUDOMÁNYOS AKADÉMIA MEGBIZÁSÁBÓL
KIADATLAN FORRÁSOK ALAPJÁN

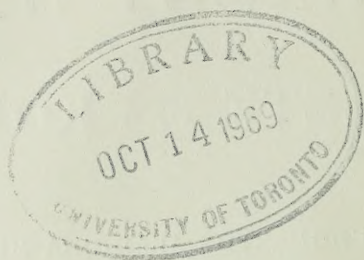
IRTA

MONORI WERTHEIMER EDE

MÁSODIK KÖTET

AZ 1877. JANUÁR 15-IKI TITKOS KONVENTIÓIG

BUDAPEST
A MAGYAR TUDOMÁNYOS AKADÉMIA KIADÁSA
1913

FRANKLIN-TÁRSULAT NYOMDÁJA.

ELŐSZÓ.

Gróf Andrássy életrajzának befejezése, amelyet két kötetben bocsátok nyilvánosság elé, tovább húzódott, mint szándékom volt. E két kötet magában foglalja a grófnak külügyminiszterré való kinevezésétől 1871. novembertől haláláig, 1890. márcziusig terjedő időt. Andrássy nem csupán a külügyek élére álltakor vonult be hazája szűkebb köréből a nagy európai politika birodalmába; már 1870-ben megtette ezt, midőn mint magyar miniszterelnök állást foglalt a monarchia semlegessége mellett a német-franczia háborúban. Ettől kezdve neve örökre összeköttetésben maradt a világtörténelem eseményeivel. A monarchia fennállása óta először választott az uralkodó bizalma egy magyart Ausztria-Magyarország külügyeinek vezetőjéül. Ősz uralkodónk büszkeséggel és elégtétellel tekinthet vissza uralkodói idejének arra a korszakára, mikor Andrássy volt külügyminisztere. Az ő jelentős, eseményekben annyira gazdag történetének legdicsőségesebb fejezete ez. Gróf Andrássy teljes egyetértésben I. Ferencz József császárral és királylyal és ennek állandó támogatása mellett vitte miniszteriumának ügyeit. Szerencsésen kivezette Ausztria-Magyarországot abból az elszigeteltségből, melyben az külügyminiszterré való kinevezéséig volt és a tekintély olyan magaslatára emelte, a melyet csak a legkiválóbb államférfiak: egy Kaunitz és Metternich idejében élvezett. Andrássy élete műve betölti a monarchia történelmének egy egész lapját és ezt a lapot annak minden tagja örömteli megelégedéssel olvashatja. Vezetése alatt döntő szerep jutott nekünk a Keleten, a

hol azóta ismét elhatározó szavunk van. Ha a berlini kongresszus munkája most sok változást fog is szenvedni; a kongresszus maga mindig élő bizonyítéka marad annak az államférfiui művészetnek, a melylyel Andrássy Európa első minisztereinek tanácsában befolyásunkat a Kelet kérdéseinél érvényre juttatta.

Gróf Andrássy keleti politikájának előadása világosan mutatja, hogy ő ugyan mindig ellensége volt a végzetes, forradalmi pánszlávizmusnak, de soha magának a czári birodalomnak, a melylyel inkább a *legjobb* egyetértésben akart élni. Oroszország a berlini kongresszuson soha se húzta volna a rövidebbet, ha politikáját nem állította volna akkor az egész Európát fenyegető pánszlávizmus szolgálatába.

Andrássy külpolitikájának rajzolásához is rendkívül értékes, eddig kinyomatlan forrásanyag állott rendelkezésemre. A cs. és kir. külügyminiszterium aktáit már évekkel ezelőtt átnézhettem; használatukra még az elhúnyt külügyminiszter gróf Aehrenthal adott nekem engedélyt. Az elhálózott államférfiú ezzel a liberalitásával nagy érdemet szerzett, mert ennek köszönhető, hogy 1871 és 1879 közötti külpolitikánkat ismerhetjük. Annál többre lehet ezt becsülni, mert a megadott engedélylyel nem volt semmiféle hivatalos megbizás összekötve, hanem csupán egy tisztán tudományos vállalkozást kellett vele előmozdítani. Itt még egyszer a legnyomatékosabban hangsúlyozhatjuk, hogy az előttünk fekvő már befejezett mű keletkezését kizárólag a Magyar Tudományos Akadémia megbizásának köszönheti és semmiféle hivatalos jelleggel nem bir.

De Andrássy neve nemcsak Európa Keletjének történetével függ szorosan össze. Az az igyekezete, hogy a német birodalommal a legbensőbb barátságba kerüljön, a legjobb együttérzésbe hozta Bismarck herczeggel. *And-*

rássy külügyminiszterségének története 1871—1879-ig, egyúttal Bismarck története is, a mit az életrajz előttünk fekvő két kötete a legvilágosabban mutat. Közös működésüket örökre dicsőíti legjelentékenyebb műveik egyike: a német-osztrák-magyar szövetség — ez a történelemben egyedül álló tett, a melynek gyümölcseként már két generáczió élvezhette az európai béke jótéteményét.

Élénk köszönettel meg kell itt újra emlékeznem arról a nagy támogatásról, melyben annak idején az egykori birodalmi kanczellár Bülow Bernhard herczeg ő főméltósága részesített a berlini államlevéltárban végzett történelmi tanulmányaim alkalmával. Örömmel gondolok az akkori titkos követségi tanácsos, most belgrádi német császári követ báró Griesinger szíves előzékenységére.

Mint az első kötetnél, úgy ennek a kornak jellemzésénél is használhattam ifj. gróf Andrássy Gyula ő excellencziája engedelmével az Andrássy-levéltárat. De meleg hálával tartozom gróf Andrássynak azért a jóságáért is, hogy személyes emlékeinek gazdag kincséből és nagynevű atyja szándékainak benső ismeretéből sok fontos mozzanatot közölt velem, a melyeket hiába kutatnánk az aktákban. Lényeges bepillantást intimebb eseményekbe azok a levelek nyújtanak, melyeket Andrássy a feleségéhez írt. Ezeket néhai Andrássy Gyula gróf leánya, Ilona, gróf Batthyány Lajosné bocsátotta rendelkezésemre szokott liberalitásával.

A két mostani kötetre is nagy értékkel birtak báró Orczy Béla naplói és levelei. A legnyomatékosabban kell hangsúlyoznom minden ellentétes állítással szemben, hogy Orczy adatai a legbehatóbb vizsgálat mellett is mindig megbizhatóknak bizonyultak. Egyidejű feljegyzései a naplóban és az édes anyjához irott leveleiben teljes hitelt érdemelnek és én most is ép oly készen engedtem át magamat az ő vezetésének, mint az első kötetben. Értékes

közleményeket kaptam gróf Beck táborszernagy, Széll Kálmán, báró Plener Ernő ő exczellencziáiktól és sok más személyiségtől, a kik abban a helyzetben voltak, hogy az események folyását néha a közelből szemlélhették. Továbbá élénk figyelemmel kisérte külpolitikai tanulmányaimat gróf Szögyény-Marich László ő exciája, a császári és királyi nagykövet Berlinben, a kinek itt rovom le hálám adóját. Báró Dóczi Lajos osztályfőnöknek köszönettel tartozom azért, hogy mint gróf Andrássy bizalmasainak egyike kérésemnek megfelelően készséggel közölte velem a külügyminiszterium belső eseményeit. Ily módon báró Dóczi, akitől már nagyon érdekes adalékokat birunk Andrássy történetéhez, lehetővé tette, hogy az események leirásának gyakran élénk szinezetet kölcsönözzek. Az őszinte és meleg köszönet szava illeti meg e helyen újra tiszteletreméltó barátomat dr. Károlyi Árpád udvari tanácsost, a cs. és kir. állami levéltár igazgatóját, a kinek széleskörű ismereteihez és szívességéhez soha se fordultam hiába. Nagy odaadással mozdította elő nagyrabecsült barátom Kónyi Manó, Deák alapos ismerője, ezt az életrajzát Andrássynak, akihez mindig nagy bámulattal tekintett fel.

A második kötet az események jellemzését az 1877.-i titkos konventio megkötéséig vezeti. A harmadik kötetben a történet az orosz-török háború kezdetétől Andrássy haláláig folytatódik ; a gróf jellemzése az életrajz záróköve.

Itt csak ismételhetem, a mit már az első kötet előszavában kifejezésre juttattam : hogy őszinte törekvésem volt teljes elfogulatlansággal rajzolni az embereket és eseményeket. Helyreigazításokat mindig szivesen fogok venni ; mert senki se lehet nálamnál jobban áthatva attól a tudattól, hogy egy ilyen fontos korszaknak az ecsetelése, mint az 1871—1879-ig terjedő, nem lehet tévedések nélkül.

TARTALOMJEGYZÉK.

ELSŐ FEJEZET.

MÁSODIK FEJEZET.

NEGYEDIK FEJEZET.

ÖTÖDIK FEJEZET.

A megerősített hatalmi állás üdvös befolyása kifelé és a belső viszonyokban. II. Sándor és I. Vilmos látogatása a bécsi világkiállításon. A német császárt utazásában szélütés akadályozza meg. Auguszta császárné Bécsbe utazásának terve. Andrássy ezen utazás indítványozását Berlinből kivánja. A császárné Bécsbe érkezése. Meg van elégedve az ott tartózkodással. Vilmos császár és Bismarck herczeg Bécsben. Vilmos császár felköszöntője a Hofburgban. Annak Francziaország ellen irányuló politikai éle. Gróf Chambord jelölése a franczia királyi székbe. Gróf Chambord visszautasítja a háromszínű lobogót és ezzel a királyi méltóságot. Megbeszélés Andrássy és Bismarck között. Andrássy Bismarkról. Bismarck levele Andrássyhoz. I. Ferencz József utazása Pétervárra. Általános erős lehangoltság ezen utazás miatt. Andrássy igyekszik ezt a bizalmatlanságot eloszlatni és egyidejüleg kifejti ennek az utazásnak nehézségeit Gorčakov előtt. Ekkor mint az Ausztria-Magyarország és Oroszország közti intimitás okául azt hozza fel, hogy Németország egyszer mégis kénytelen lehetne annektálni a német-osztrák tartományokat. Bismarck aggodalmai Andrássy ezen kijelentése felett és Gorčakov hozzájárulása ehhez. Egész rendszere veszélyeztetésétől fél. Bismarck távirata Schweinitzhez, hogy ezt a felfogást adja vissza. Bismarck bizonytalanságban van, hogy miért tette ezt Andrássy. Andrássynak nincs oka bizalmatlanságra. Bismarck az «Allgemeine Zeitung»-ban visszautasítja a felelősséget a támadásokért. Éles támadások ebben az ujságban a monarchia ellen. Lehangoltság Bécsben e czikkek miatt. Andrássy visszautasít egy ujságpolémiát. Andrássy e magatartásának jó befolyása Bismarckra. Beust, mint az egész támadás valószínű vezetője. Bismarck Schweinitztől pontos értesítést kér gróf Andrássy gondolkozása felől. A német nagykövet főnökének teljes megnyugtatást nyujt. A czár tökéletes kibékülése uralkodónkkal Pétervárott. I. Ferencz József imája I. Miklós sírjánál. E jelenet befolyása II. Sándorra. A czár felköszöntője. Andrássy a pétervári társaságban való fogadtatásáról. Intimitása Gorčakovval. Kölcsönös békebiztosítások. Bosznia és Herczegovina eltulajdonításának kérdése Ausztria-Magyarország által. A két uralkodó és minisztereik meg vannak elégedve a pétervári tartózkodással. Az orosz sajtó barátságos hangja. Andrássy érdeme az orosz-osztrák-magyar barátság megerősítése körül. Komplikáczió a spanyol kérdés által. Andrássy indítványára a három császári udvar elhatározza, hogy

HATODIK FEJEZET.

HETEDIK FEJEZET.

NYOLCZADIK FEJEZET.

KILENCZEDIK FEJEZET.

TIZEDIK FEJEZET.

TIZENEGYEDIK FEJEZET.

TIZENKETTEDIK FEJEZET.

TIZENHARMADIK FEJEZET.

TIZENNEGYEDIK FEJEZET.

Andrássy tisztába kiván jönni Németország magatartására nézve egy esetleges háborúban Ausztria-Magyarország és Oroszország között. Aggodalom Manteuffel küldetése miatt. Károlyi és Bismarck. Oroszország új követelései. Andrássy anyjának halála. Andrássy tárgyalása a német nagykövettel. Bsmarck és Oroszország. Bismarck Gorčakov intrikáiról. Bismarck tárgyalása Károlyival. A döntés órája Bismarckra nézve. Bismarck beszéde Salisburyval ; annak tartalmát közölteti Andrássyval. Bismarck még nem akar biztos nyilatkozatokat leadni. Megbeszélése Károlyival. Annak benyomása Károlyira. Bismarck kijelentései a külpolitikáról egy parlamentáris ebédnél. Németország érdekeltsége a Keleten. Ez megváltozik Ausztria-Magyarország komoly veszélyeztetése esetében. I. Ferencz József személyes hatalma népeivel szemben. Bismarck a fehér asztalnál mondott beszédének irányzatos változtatásai. Állítólagos lehangoltság ezért Ausztriában. Przibram mint ilyen hirek terjesztője. Bismarck Bécsben közli ennek az asztali beszédnek igazi értelmét. Beust intrikái. Kétségbeesett erőlködése a párisi nagykövetségi állásba jutásért. E kísérlet hajótörése. Öröm efelett Bécsben és Pétervárott. Bismarck beszéde a külpolitikáról az országgyülésen. Andrássy erről a beszédről Károlyinak. A bécsi «Abendpost» hivatalos jelentése.

TIZENÖTÖDIK FEJEZET.

Andrássy biztos Németország segítsége felől egy orosz támadás esetében. Andrássy hozzájárulása a konstantinápolyi «nagykövetgyűlés»-hez. Döntés, hogy Törökországot részt engedik-e venni ezen a gyülésen. Salisbury lord. Látogatása Bécsben. Salisbury tartózkodó magatartása. Andrássy vele való megbeszéléséről. Andrássy aggodalma, hogy Ignatjev és Salisbury igen jó egyetértésben élnek. Ignatjev eljárása. Az előzetes konferenczia megnyitása. Angol-orosz követelések. Midhat pasa ellenintézkedése alkotmánynak megadása által. A konferenczia ultimatuma. Az ultimatum visszautasítása a Fényes Porta által. Beaconsfield, Bismarck és Francziaország magatartása a konferenczia alatt. Andrássy támogatja a konferenczia minden követelését. De azok a visszautasítás által tárgytalanokká válnak. A nagykövetek elhagyják Konstantinápolyt. A Fényes Porta hangulata. Általános bizonytalanság a legközelebbi lépés felől. Ignatjev meg van elégedve sikerével. Oroszország szán-

---

ELSŐ FEJEZET.

ANDRÁSSY KÜLÜGYMINISZTERI DEBUTJE.

Beust bukásának és Andrássy külügyminiszterré való kinevezésének híre nagy feltünést keltett. A magyarok büszkék voltak arra, hogy végre, a monarchia fennállása óta most első alkalommal a saját vérükből való férfiú tölti be a külső politika vezető állását. Másrészt azonban aggasztotta őket Andrássy örökségének kérdése. Falk Miksa, a «Pester Lloyd» éles elméjű szerkesztője «súlyos veszteség»-nek mondta Andrássy távozását Magyarországra nézve;[1] a volt magyar miniszterelnököt mások sem mulasztották el Eötvös amaz állítólagos szavaira emlékeztetni, hogy ő — Andrássy — Bécsben csupán minden csillogó díszszel körülaggatott, de gyökereiből kitépett száraz karácsonyfa lesz.[2] Az osztrák-németek viszont önmagukra nézve szinte «lealázó jelentőség»-et tulajdonítottak Andrássy bevonulásának a bécsi ballplatzi palotába és abban eddigi felsőbbségük erkölcsi és politikai sülyedését lát-

[1] A «Pester Lloyd» Morgenblatt-ja, 1871. nov. 29.

[2] Mindig hivatkoznak Eötvösnek erre a levelére, melyet állítólag 1869 végén írt Andrássynak. De ez soha se került nyilvánosságra, sem «Deák beszédei»-ben, sem Eötvös levélgyüjteményében nincs kinyomatva. Még az Andrássy-levéltárban se akadtak nyomára. De jól ismerjük Eötvös bárónak 1870. aug. 3-áról keltezett levelét (megjelent Lederer «Andrássy beszédei» II. köt. 355. o.), melyben arra figyelmezteti Andássyt, hogy Magyarország jövőjét csakis mint *magyar* miniszterelnök biztosithatja. (Lásd e mű I. kötetét 620. o.)

ták. Attól tartottak, hogy az új miniszter alatt Ausztria-Magyarország külső politikáján túlnyomóan magyar szempontok fognak uralkodni.[1] A cseh feudálisok valósággal tomboltak a düh őrületének paroxizmusában, hogy az annyira fontos külügyminiszteri állásba a «mongol»,[2] «Ausztria sírásója»,[3] a hogy ők Andrássyt nevezték, tehát az a férfiú került, ki a Hohenwarth válságban keresztülhúzta az ő számításaikat. A «Pokrok» így írt: Azért örültünk a szász szerencselovagtól való megszabadulásnak, hogy egy másikkal cseréljük fel.[4] A Rieger organuma pedig úgy nyilatkozott, hogy «a politikai szélhámosság kora véget ért ugyan, viszont a pusztai czigány uralma megkezdődött».[5] Andrássy azonnali megbuktatása volt a legfőbb vágya Schäffle körének is, a ki csak nehezen tudta kiheverni saját kikényszerített távozását. A grófot Bécsben a Lajtántúli tartományok megerősödése őrének és a magyar túlsúly biztosítására kirendelt őrszemének tekintette. «Andrássy — mint Schäffle, Friese és Maxen udvari tanácsos, ez elválhatatlan barátok, emlékiratukban írták — minden erejével meg fogja akadályozni, hogy Ausztria belső politikájában a helyes útra térjen, s ez az egyenes út nem más, mint a Hohenwart politikájához való visszatérés».[6] A jezsuita sajtó azzal kecsegtette magát, hogy a magyar érdekek kidomborítása mihamar Andrássy bu-

[1] «Neue Freie Presse» 1871.

[2] Kürnberger «Siegelringe» «Gesammelte Werke» I. 200.

[3] Közölve a «Pester Lloyd» Morgenblatt-jában, 1871 nov. 10.

[4] Közölve a «Pester Lloyd» Abendblatt-jában 1871 nov. 10.

[5] Közölve a «Neue Freie Presse» Morgenblatt-jában 1871 nov. 11.

[6] «Emlékirat» Bécs 1871 december közepén. Másolat. Gróf Andrássy-levéltár. Az emlékirat szélére Andrássy maga jegyezte fel: «Hofrat Maxen mit Kollaboration von Schäffle und Friesen.» Érdekes az emlékiratban még a következő kijelentés is: «Die Fehler der Politik Hohenwart waren weit weniger Fehler des *Programmes* als Fehler der Aktion».

kását fogja maga után vonni.[1] Egyáltalában abban az időben meglehetősen széles körökben hullámzó vélekedés volt, hogy a magyar miniszterelnöknek külügyminiszterré történt kineveztetése voltaképen a reakcionáriusok által kivetett kelepcze a magyar befolyás letörésére és Andrássynak, kit utolsó szereplése óta meggyűlöltek, a magánéletbe való visszaszorítására. A Ballplatz lesz alkalmasint az a tarpeji szikla, a melyről őt ép úgy, mint Beustot, le fogják taszítani.[2]

A ballplatzi palotában Andrássy egyébként olyan fogadtatásra lelt, a melyet épen nem magyarázhatott túlságos előzékeny Isten hozottnak. Itt is, mint általában Bécsben mindenütt, ellenérzéssel fogadták a Magyarországból idecsöppent államférfiút. A külügyminisztérium számottevő személyiségei sokkal inkább összeforrtak a Beust által képviselt poroszellenes politikával, semhogy minden átmenet nélkül, egyszerre lettek volna képesek azonosítani magukat új főnökük irányzatával.[3] Báró Aldenburg teljes őszinteséggel megmondta báró Orczynak, hogy nem helyesli a külpolitika frontváltoztatását. Az ő politikai hitvallása egy Ausztria vezetése alatt álló nagy Németbirodalom a Francziaországgal való szövetségben. Minthogy pedig ez a politika ez idő szerint lehetetlen, nem érez magában hajlamot a minisztériumban való maradásra. Hosszabb szabadságot kért tehát, a mely kétségkívül első etappeja volt az államszolgálatból való megválásának.[4] Úgy látszik, hogy Andrássy nem vette valami jó néven Aldenburgnak ezt az elhatározását. Később valahányszor szó volt erről a tisztviselőről, Andrássy

[1] «Neue Freie Presse. 1871 nov. 10.

[2] U. o. 1871 nov. 8.

[3] Báró Orczy naplója, 1871 nov. 12. «A minisztériumban kevesen vannak, kik Andrássyt szeretnék, sőt ellenszenv uralkodik ellene».

[4] U. o.

még nevének kimondását is elkerülte és csak így írta körül: «Igen, az az úr, a ki távozott akkor, mikor én jöttem».[1] Teschenberg, ki sohasem volt Magyarország barátja,[2] valamint Falke udvari tanácsosok mindketten az írói képességük teljes erejével Beust mellett harczoltak a sajtóban, most szinte sértő gúnynak vették, hogy tollukat az új főnöknek is rendelkezésére bocsássák. Sőt még attól is vonakodtak, hogy a nekik könnyen hozzáférhető lapokban egyengessék Andrássy útját.[3]

De épen az a férfiú, a ki Beust alatt csaknem korlátlan befolyással birt s a kitől ezt senki sem várta, eltért véleményében alárendelt hivatalnokaitól s az új miniszterhez csatlakozott. Ez a férfiú Hofmann Lipót osztályfőnök volt, a sajtó alapos ismerője s a közvélemény ezen fontos organumának mesteri irányítója. A nagy és kicsiny lapokkal egyaránt fennálló bizalmas viszonya, melyre Beust naponkinti dicsőítése miatt szüksége volt, a birodalmi kanczellárnál nélkülözhetetlenné tette őt. Hofmann, a ki ezenkívül minden lehető és lehetetlen szalonba bejáratos volt, bámulatos emberismerettel rendelkezett — ismerte «egész Bécset» — s e réven a személyi kérdésekben kevésbbé tájékozott Beuston valósággal uralkodott. Követeink közül többen azon panaszkodtak, hogy nem tárgyalhatnak föllebbvalójukkal anélkül, hogy Hofmann is meg ne jelennék a dolgozó szobában, ki így hivatlan tanuja volt beszélgetésüknek.[4] Hozzá még nem mindig volt hű metierjéhez: nyitott szemmel és zárt ajakkal járni a világban. Olykor a hiúság, többnek látszani a valóságnál.

[1] Vavrik egykori külügyminiszteri osztályfőnök szóbeli közleménye.

[2] Báró Orczy naplója, 1871 nov. 12. «Teschenberg mindig magyarfaló volt».

[3] U. o. 1871 nov. 7.

[4] U. o. 1871 nov. 15. Gróf Wimpffen Felix báró Orczynak tett kijelentése alapján.

egy-egy titok kifecsegésére csábította, amiért aztán magas helyen bécsi németséggel azt a közmondást csinálták róla: «Das hat gewiss der Poldl (Leopold) geplauscht».[1] Mozgékonysága, valamint az a szenvedélye, hogy mindenbe belekotnyeleskedjék gyakran arra késztette, hogy ne csak a monarchia külügyeivel foglalkozzék, hanem egy-egy súlyos kiszólásával beavatkozzék Ausztria belső viszonyaiba is. Egyenesen boldogtalannak érezte magát akkor, midőn a pártok felszólalása miatt Beust megszünt irányadó tényező lenni a monarchia Lajtán inneni felének állami életében.[2] Hofmann föllebbvalójának ezt a korlátozását saját állása sérelmének fogta fel, minthogy a birodalmi kanczellár eddig az ő tanácsára volt utalva. Ám ez a különös férfiú, a ki egyéniségének nyájas kedélyessége és szeretetreméltósága alatt sok ravaszságot és még több önzést takargatott, nem égette föl maga mögött a hidat, mikor bukott főnökének táborát elhagyta, hogy utódjához pártoljon át. Hofmann jónak látta, mindig két vasat tartani a tűzben. Számolt Andrássy hivatalának állandóságával és egyidejűleg hamarosan bekövetkezhető bukásával, valamint Beust esetleges visszatérésével az imént elhagyott miniszteri palotába. Akármilyen feddhetetlen jellem volt máskülönben Hofmann,[3] mindjárt elvesztette lábai alól az erkölcsi talajt, mihelyt hivatalbeli előmenetele forgott koczkán. Határtalanul hiú[4] és nagyravágyó lévén, alig tudta leplezni csodálkozását, hogy kartársa, Orczy minden megtiszteltetés és kitüntetés elől kitért, melyeknek elfogadására ő folyton biztatta, abban a reményben, hogy Andrássy bizalmas embere révén ő is

[1] Przibram, «Erinnerungen eines alten Österreichers» I. köt. 359.

[2] Báró Orczy naplója, 1871.

[3] Przibram, i. h. 358.

[4] A rendjelek iránti határtalan előszeretete miatt «Crachat-Poldl»-nak nevezték. Egy diplomata szóbeli közlése.

magasabbra emelkedhetik.[1] Minthogy minden törekvésének egyetlen czélja az érvényesülés volt, egy perczig sem habozott, hogy Beustnak hátat fordítson és az új csillag felé forduljon. Már beleképzelte magát a külügyminisztérium második államtitkárjának szerepébe,[2] dicsérte saját képességeit és rajta volt, hogy Andrássy neki adja át az ügyek vezetését és őt bizza meg azoknak ideiglenes vezetésével. De a gróf felismerte őt és jól látta, hogy Hofmannak ezzel nincs más czélja, minthogy reklámot csináljon magának; szárazon visszautasította szolgálatkészségét és csak utasította, hogy a folyó ügyeket intézze el.[3] Sokak szemében talány[4] volt, hogy Andrássy miért nem menesztette el azonnal a komoly politikai gondolkozásra képtelen Hofmannt. «Csak nem tartod meg ezt az embert», mondá Metternich Richard herczeg az új külügyminiszternek[5] és az északnémet nagykövet Schweinitz is úgy nyilatkozott: hogy «Der Mann fast sich schlecht an».[6] Andrássy egy pillanatig sem volt kétségben Hofmann felől, a kiről Ypsilanti egyszer azt mondta: «A művészek nagy diplomatának tartják ők, ezek ellenben komédiásnak».[7] Lehetséges hogy a miniszter, a ki még nem ült biztosan a nyeregben s joggal tartott a saját hivatalában egy palotaforradalom lehetőségétől, nem akarta elbocsátani hivatalától a sajtó befolyásos irányítóját. De nincs kizárva, hogy engedett Orczy kérésének, a ki minden alkalommal közbenjárt Hofmann érdekében, hogy azt a látszatot ne keltse, mintha ellenfelétől szabadulni

[1] Báró Orczy naplója, 1871 julius 14.
[2] U. o. 1871 nov. 9.
[3] U. o.
[4] U. o. 1871 nov. 27.
[5] U. o.
[6] U. o.
[7] U. o. 1871 nov. 27.

akarna. Annál inkább meghagyhatta Andrássy Hofmannt a kisebb hatáskörre szorított hivatalban, mert Orczyban ép oly hű, mint amilyen megbizható barátot birt, a kire távollétében átruházta a diplomácziai érintkezést [1] és a ki őt azonnal értesítette volna, a mint a miniszteri palotában a legkisebb veszedelmes mozzanatot megsejti.

A külföld nagyon vegyes érzelmekkel nézett elébe a «Ballplatz»-on történt változásnak. Szerette volna hamar megfejteni azt a talányt, a mely az új jelenség mögött rejtőzött. Hiszen sok tekintetben Andrássy határozataitól függött a háború és béke. Vajjon be fog-e teljesedni, a mit rebesgettek róla, hogy azon töri a fejét, miszerint olyan hatalmas magyar birodalmat létesítsen, a milyen Nagy Lajos és Mátyás király idejében volt, azért, hogy Oroszországon bosszut állhasson Világosért?[2] Gorčakov eleinte nagyon tartózkodó volt s így nyilatkozott.: «Munkájában akarjuk látni Andrássyt».[3] Berlinben ellenben, a hol az új külügyminisztert már jobban ismerték, mint Szentpétervárt, Ausztria-Magyarország külpolitikájának vezetésével való megbizatását a legnagyobb megelégedéssel fogadták. Persze ha csak a Hohenwart-Schäffle-kör szavaira akarnánk hallgatni, akkor Andrássy neve a külpolitikában nem jelentett volna egyebet, mint szerencsétlenséget és a szomszéd államokkal való összeütközések nyitányát. Az új miniszter — mondták ott — arra kényszeríti a Duna melletti országokat, hogy Orosz-

[1] Báró Orczy mindjárt Andrássy kinevezése után el akarta hagyni a külügyminisztériumban elfoglalt állását, minthogy a grófnak központi tudósítóra nem volt többé szüksége. De úgy Andrássy, mint Deák ragaszkodtak ahhoz, hogy ő továbbra is hivatalában maradjon. Orczy naplója.

[2] «Pester Lloyd», 1871 nov. 30.

[3] Frankenstein Andrássyhoz, Szentpétervár 1871. nov. 24/12 Cs. és kir. külügyminiszterium.

ország karjaiba vessék magukat. A helyett, hogy ezt a hatalmat elválaszsza Poroszországtól és megnyerje Ausztria-Magyarország részére, Andrássy ismert oroszgyűlöletével épen az ellenkezőjét fogja elérni. Ezenfelül Bismarck szerintök Oroszország rémképének falra festésével növelte Andrássy aggodalmát és olyan irányba tereli a dolgok kifejlését, hogy «a monarchia létkérdése forog majd koczkán».[1] De bármennyire igyekeztek is, Schäffle és az elkergetett hannoveriek a békeirányzat képviselőinek feltüntetni magukat, titokban mégis a visszatorlás eszméjét táplálták Poroszország iránt. Az ő ideáljuk az volt, hogy a külügyeknek az Andrássy tervétől egészen eltérő vezetése által «Ausztria kiteleltessék, míg Francziaország ismét eléggé megerősödik, hogy állását Európában elfoglalhassa». Kertelés nélkül megmondták, hogy nem Oroszország, hanem Poroszország az az «aggressziv hatalom», a mely a monarchiát veszélylyel fenyegeti.[2]

Andrássy, ki előtt ellenfelei forrongó aknamunkája épenséggel nem volt ismeretlen, csak megvetőleg vonogatta vállát mikor ezekről a személyére vonatkozó kifogásokról tudomást szerzett.[3] Annál inkább tehette ezt, mert nagyon távol állt tőle, hogy bosszút álljon Oroszországon Magyarország függetlenségi harczába való beavatkozása miatt.

Semmi sem volna méltánytalanabb, mint az a föltevés, hogy Andrássyt új állásában kizárólag magyar szempontok fogják irányítani. Andrássy külügyminiszterré kineveztetésének első pillanatától kezdve az egész monarchia képviselőjének tartotta magát s őt, mint ma-

[1] Schäffle emlékirata. Bécs, 1871 deczember. Gróf Andrássy-levéltár.

[2] U. o.

[3] A Schäffle-Friese-Maxen-féle emlékiratot Schweinitzczel is közölte és Schweinitz Bismarckkal, 1872 márcz. 21. Bécs.

gyar hazafit a legnagyobb örömmel töltötte el, hogy az 1867. kiegyezés óta a dynastia érdekei nem állnak többé ellentétben Magyarország s a monarchia érdekeivel.[1] Andrássy régtől fogva meg volt győződve, hogy Ausztria-Magyarországnak szüksége van a békére; ezt nemcsak most és nem Beust körleveléből tanulta meg, melyben a külügyminiszteri székből távozó államférfiú önmagát tömjénezvén s állítólagos «békés irányú és nemes politikájára» hivatkozván, az idegen udvaroknál állomásozó nagykövetekhez és követekhez így írt: «Utódom feladata könnyebb lesz, mint az enyém volt. Ő nemcsak a követendő út tervrajzát találja maga előtt, hanem egyuttal elhárítva talál ez útból minden akadályt és csak követnie kell e nyomokat, hogy egy napon ő is ugyanolyan megelégedéssel tehesse le kormánypálczáját, mint a milyen érzéssel válok én meg attól e pillanatban».[2] Pedig mekkora volt a különbség Andrássy és Beust között! Az egykori birodalmi kanczellár csak a visszatorlás politikájának teljes kudarcza után állott a béke mellé, míg ellenben Andrássy már kezdettől fogva teljes meggyőződésből a monarchia békés politikája mellett emelte fel szavát. E czélból szegült ellene 1868. és 70-ben Beust veszedelmes terveinek. Andrássy tehát nem is szándékozott azon az úton járni, a melyet elődje oly melegen ajánlott neki. Csak azért, hogy meg ne sértse őt, azt a látszatot keltette, mintha Beust irányát követné. «Ha tényleg Beust politikáját kellene követnem» — mondá akkor egyik udvari tanácsosnak — «senki se volna elég gazdag megfizetni azt, hogy csak 24 óráig is ezen a

[1] «Pester Lloyd», 1871 nov. 13 Abendblatt. Ez a versio Andrássy búcsúzójáról a Deák-pártkörben bizonyára a legmegbízhatóbb. Lásd: Lederer «Andrássy beszédei», II. k. 535. o.

[2] Beust köriratа 1871 nov. 10.; nyomtatásban megjelent a «Staatsarchiv» 21. köt. 298. o.

helyen maradjak».[1] Milyen más szellem lengette át az új külügyminiszter köriratát, mint a bukott kanczellárét! A meggyőződés erejével, a monarchia életképessége és ereje[2] iránt való hittel s az igaz ügy iránt odaadó buzgalommal eltelve, Andrássy a tiszta, leplezetlen és határozott békepolitika nyelvén szól. Nyomát sem találjuk itt az ingadozásnak vagy a kétértelmű várakozásnak. Hangosan mondja a világnak, hogy Ausztria-Magyarország nem törekszik hódításokra vagy határai kibővítésére. «Az előnyök — úgymond — melyeket egy, ha még olyan szerencsés háború hozna is magával, soha sem állíthatók azok mellé, melyek a békés jólét áldásai s a melynek fokozását még a belső válságoknak folytonos sorozata sem tudná gátolni egy perczig sem».[3] Ennek megfelelően hangzott jelszava: Nem a birodalom területét, hanem a monarchia belső erejét kell nagyobbítani, fejlesztve azokat a segélyforrásokat, melyekkel a természet megajándékozta.[4]

Addig azonban Andrássy nem tudott határozott színt adni politikájának, a míg a Lajtán innen és túl rendezett viszonyok nem voltak. Gondoskodnia kellett arról, hogy Ausztriában és Magyarországon egyaránt a megfelelő férfiak állíttassanak a kormányzás élére. Bár nem volt szándéka a monarchia egyik államának viszonyaiba sem beavatkozni, mégis, mint a külügyek minisztere, nem zárkózhatott el ama felfogás elől, hogy azoknak helyes vezetése a belső helyzet alakulásától függ. Nem volt szabad tehát csupán a passziv szemlélő szerepét játszania, a ki összetett kezekkel nézi miniszteri palo-

[1] Przibram «Erinnerungen eines alten Österreichers.»

[2] Andrássy körirata, 1871 nov. 23. Nyomtatásban a «Staatsarchiv» 21. k. 299. o.

[3] U. o.

[4] U. o.

tájának ablakából a szomszéd ház lángba borulását. Hiszen az uralkodó épen azért hivta meg őt Hohenwart bukása után Beust helyére, mert tőle belügyi kérdésekben is a legjobb tanácsot várta a bekövetkezett válság megoldására. Andrássy egy perczig se habozott a cselekvésben. Nem volt könnyü feladat egy olyan népszerű, a saját pártjában annyira kedvelt vezér után, mint Andrássy volt, magyar miniszterelnöknek alkalmas férfiút találni: Lónyay, az eddigi közös pénzügyminiszter tagadta, hogy áhítozik a magyar miniszterelnökségre.[1] Andrássy legszivesebben Szlávyt választotta volna utódjául.[2] De ez nem érzett magában elég bátorságot arra, hogy Andrássy örökét elfoglalja. Attól tartott, hogy a Deák-párt azonnal szét fog esni az ő vezetése alatt vagy a legközelebbi választások alkalmával fog vereséget szenvedni.[3] Andrássyval egyetértve a királyı is Szlávy felé hajlott. Csak ennek határozott vonakodása után volt képes az uralkodót Lónyay kincvezésére rávenni.[4] Ekkor meg arról lőn szó, hogy mikép lehetne legyőzni a Lónyay elleni hangulatot magában a Deák-pártban, a melyben ő rideg és merev jelleme miatt nem nagy kedveltségnek örvendett. Andrássy egész ügyességére és rábeszélő képességére szükség volt, hogy elfogadtassa a párttal azt a férfiút, a ki kiváló tehetségei mellett elvitázhatatlanul leghivatottabbnak látszott az állam hajójának kormányzására. November 10-én Andrássy Bécsből Budapestre utazott. Mikor a Deák-párt körében Lónyayért szót emelt és azt mondta, hogy most nem személyekről, hanem a pártérdekről van szó, a hangulat egy csapásra megváltozott. Mindnyájan késznek nyilatkozott Lónyayt

[1] Báró Orczy naplója, 1871 nov. 9.
[2] Báró Orczy édes anyjához, 1871 nov. 9.
[3] Báró Orczy naplója, 1871 nov. 13.
[4] U. u. nov. 10.

elfogadni jövendőbeli vezérüknek. Andrássy azonnal értesítette a közös pénzügyminisztert az elért eredményről. November 11-ikén összeült a minisztertanács, melynek tagjai kijelentették, hogy új főnöküket hajlandók támogatni. De még mindig nem voltak tisztában Deák felől, a ki régtől fogva bizonyos ellenszenvvel viseltetett Lónyay iránt és a ki eddig kevéssé mutatkozott engedékenynek. Mikor azonban ő is, a kit súlyos testi szenvedése már visszatartott a közügyekkel való intenziv foglalkozástól, értesült arról, hogy a párt a közös pénzügyminisztert óhajtja fejének, utóvégre is beleegyezett. Ennek daczára Deák nem volt hajlandó, hogy őt ugyanabban a föltétlen támogatásban részesítse, a melylyel Andrássyt megajándékozta. «Csak esetről-esetre fogja ő támogatni Lónyayt», jegyezték meg akkor tréfásan.[1] Ezzel el volt intézve Andrássy örökének nehéz kérdése és Lónyay 1871 nov. 14-én letehette a magyar miniszterelnöki esküt az uralkodó kezébe.

A Hohenwart bukása után kitört súlyos krizis kiegyenlítése Ausztriában azonban nem folyt le olyan simán, mint a magyar miniszterelnökség betöltése. Még minden annak romboló hatása alatt állott. A helyzet bizonytalanságában egyetlen szilárd pont volt az uralkodó határozott akarata, hogy nem tér le többé az alkotmányos útról. De miként lett volna egy önmagában erős, állandó többség az alkotmány látható képviselőjeként létesíthető? Az első feladat kétségkívül egy erős, megbizható többség megteremtése volt. Ezzel a feladattal még Beust birodalmi kanczellársága idejében báró Kellersperg, Stájerország alkotmányos és szabadelvű gondolkozású helytartója bizatott meg a polgárminisztérium alatt. Az ő megbizatásának egyuttal czélja volt az alkot-

[1] Báró Orczy naplója, 1871 nov. 13.

mányos párt megnyugtatása is,[1] a mely még mindig nem hagyott fel saját érdekei ellen irányuló törekvéseivel. A Kellersperg-epizód nem tartott sokáig. Még mielőtt abba a helyzetbe jutott volna, hogy felelős miniszteriumot alakítson, megbizatását visszaadta a császárnak. Beust úgy vélekedett, hogy az alkotmánypárt Kellersperg tervének meghiusulását Andrássy rovására fogja írni és e miatt bizalmatlan lesz vele szemben.[2] Az bizonyos, hogy Andrássy ellentétben állt Kellersperggel, a kinek programmját azonban a császár sem helyeselte. Báró Kellersperg az ő fellépésének támogatására az uralkodónak közvetlen befolyását kivánta volna azokra az elemekre, a melyek a korona óhajának megfelelőleg Hohenwartot támogatták. Ezenfelül semmit se akart tudni egy galiciai miniszter kinevezéséről, a mi nyilvánvaló jele lett volna Galicia kiváltságos helyzetének és hogy megtörje az ausztriai lengyelek ellenállását, összeköttetésbe lépett az irántuk ellenséges hangulatokat tápláló ruthénekkel. Kellersperg oly messze ment tervének megvalósításában, hogy erélyes segítőtársul Sembratovic ruthén püspököt is Bécsbe hivta.[3] Midőn a király értesült ama tervéről, hogy a lengyeleket a ruthének által akarja ellensúlyozni, ezt mondta: «Ha ez az Ön politikája, akkor az Ön missiója véget ért». Kellerspergnek ez a terve, Andrássynak is alkalmul szolgált arra, hogy az ő szándékának gáncsot vessen.[4] Távol állt attól, hogy beleegyezzék a ruthéneknek a lengyelek rovására adott kedvezményekbe, a kiket alkotmánysérelem

[1] Schweinitz Bismarckhoz, 1871. nov. 11. Bécs.

[2] Báró Orczy naplója 1871 nov. 6. Így nyilatkozott Beust Orczyval szemben.

[3] Schweinitz Bismarckhoz, Bécs 1871 nov. 22. Andrássy Schweinitznek tett kijelentései.

[4] Schweinitz, Bécs, 1871 nov. 22.

nélkül a Reichsrathba való belépésre akart rábirni. Andrássy nyomatékosan kijelentette, hogy nem tett semmiféle igéreteket; Galicia nem fog annyit kapni, a menynyit a rezolutioban követelt, sőt jóval kevesebbet annál, a mennyit annak idején Rechbauer igért.[1] Nem áll, hogy Andrássy a lengyel elem gyöngítését iparkodott megakadályozni, hogy ez úton a németek hegemoniáját Ausztriában ellensúlyozhassa.[2] Sokkal inkább érdekében állott — a mit maga is bevallott Schweinitz tábornoknak — hogy a lengyelek segítségével a cseheket elszigetelje és őket elővédnek használja a pánszláv törekvések támadásai ellen.[3]

Kellersperg meghiusult megbizatása után Andrássy összeköttetésbe lépett[4] Auersperg Adolf herczeggel, Salzburg kormányzójával, a kit 1869 áprilisában az öt tagból álló törzskabinet főnöknek akart megválasztani.[5] A herczeg, az egykori osztrák miniszterelnöknek Auersperg Carlosnak testvére, ezredesi ranggal távozott a hadseregből. A politikai pályán eddig még nem volt alkalma, hogy kiváló képességét bebizonyítsa. De híres volt alkotmányos gondolkozásáról és akaraterejéről. Még mindenkinek élénk emlékezetében volt az a bátor és tartózkodás nélküli ellenzékiség, melyet mint Salzburg kormányzója, a Hohenwart-miniszteriummal szemben tanusított. Az is előnyére szolgált, hogy minden hivatalbeli korlátoltságtól menten igyekezett a dolgokat saját értékük szerint megitélni. Andrássy nem sajnált semmiféle fáradságot, hogy Auersberg Adolfot a kormány rekon-

[1] Schweinitz, Bécs, 1871 nov. 22.

[2] Ez a bizonytalan feltevés Rogge Walter «Österreich seit der Katastrophe Hohenwart-Beust» cz. művében I. k. 2. o. található.

[3] Schweinitz, Bécs, 1871 nov. 22.

[4] Báró Orczy naplója, 1871 nov. 17.

[5] Lásd e mű I. kötetét, 660. o.

struálására rábirja, a mi végre sikerült is neki.[1] A császár, Andrássy és a herczeg együtt oly programmot fogalmaztak, melynek leglényegesebb pontjai a következők: az alkotmány mellett való kitartás, a már létező alkotmányos intézmények betetőzése, a további kiegyezési kisérletek megszakítása; a birodalmi tanács legyen az egyedüli forum, a melyre az egyes koronatartományok, tehát Galicia kivánságai[2] is tartoznak. «Remélhető — írta akkor Orczy ezen elhatározások benyomása alatt — hogy Auersperg megegyezése a császárral jó eredménynyel fog járni és ő oly kabinetet fog alakíthatni, mely az eddigieknél hosszabb tartamú lesz».[3] Nov. 26-án a hivatalos «Wiener Zeitung» egy minisztérium megalakulásáról adhatott hírt, a mely Auersperg Adolffal az élén Ausztria csaknem valamennyi szellemi előkelőségét egyesítette magában. Mert az új kabinet olyan férfiakat számlált tagjai közé, mint Lasser, Glaser, Unger és Stremayr.

Csak most, miután az ő segítségével úgy Magyarországon, mint Ausztriában rendbe jöttek a dolgok, gondolhatott Andrássy egy igazán gyakorlati politika kezdeményezésére az idegen udvarokkal szemben. Már első lépései megmutatták, hogy nem hajlandó elődje szellemében kormányozni és legkevésbbé annak eddigi eszközeivel. Metternichnek, a kit a franczia császári pár leghívebb pártolójának tekintettek Párisban, nemsokára távoznia kellett onnan. Minthogy szalonjában tovább is fentartotta a császárság hiveivel való összeköttetéseit, felkeltette Thiersnek, a franczia köztársaság elnökének gyanuját, a ki a császárság érdekében folytatott agita-

[1] Báró Orczy naplója 1871 nov. 20—22. «Andrássy az osztrák minisztériumot lábrasegítette».

[2] Schweinitz, 1871 nov. 21. és 22.

[3] Orczy az édes anyjához, Bécs, 1871 nov. 19.

tiók dolgában nagyon érzékeny volt.[1] Metternichet Párisban már jó ideje görbe szemmel nézték és csakhamar jelét is adták ama kivánságuknak, hogy visszahívassék. A herczeg észrevette az intelmet és maga kérelmezte elbocsátását,[2] a mivel voltaképen egy tarthatatlan helyzetnek vetett véget. Mert III. Napoleon bukása óta Metternich állása a franczia fővárosban nagyon kellemetlenné válhatott. Utódjául az eddigi londoni nagykövet, gróf Apponyi volt kiszemelve, kinek atyja már Lajos Fülöp idejében képviselte Franciaországban Ausztria ügyeit. Apponyi távozásával a londoni állomás nyitva volt Beust számára, a ki Andrássyval folytatott barátságos párbeszédben kijelentette, hogy hajlandó alatta, mint londoni nagykövet szolgálni. A kinevezés daczára az egykori birodalmi kanczellár habozott Bécset elhagyni. Személyének hódoló ünnepélyeket rendeztetett, dicsértette magát a bécsi lapokban, mindig abban a titkos reményben, hogy a közvélemény kedvező megnyilatkozása még az utolsó percben is megváltoztathatja a király akaratát.[3] Ugyanekkor nem tartotta méltóságán alulinak, hogy titokban támadásokat sugalmazzon utódja ellen, a mihez báró Heine sietett rendelkezésére bocsátani a tulajdonában lévő «Fremdenblatt»-ot.[4] Nov. 25-én Beust végre

[1] Báró Orczy naplója, 1871 nov. 24.

[2] Schweinitz, 1871 nov. 28.

[3] Báró Orczy az édes anyjához, Bécs, 1871 nov. 19. «Beust ist noch hier und lässt sich durch Ovationen anräuchern, was nicht sehr klug von ihm ist. Denn eine jede derselben fällt fast so aus wie eine indirekte Klage à l'adresse du souverain, weil er Beust entlassen hat. Die ganze Sache wird binnen kurzem ins Lächerliche überschlagen, da es ganz den Anschein hat comme si ces ovations étaient marchandise de commande. Er täte also gut daran, bald auf seinen Posten nach London abzugehen.» Beust «Erinnerungen und Aufzeichnungen» cz. könyvének 47. fejezete a neki átadott kitüntetéseknek egész sorozatát tartalmazza.

[4] Orczy naplója. 1871. nov. 17.

elhagyta a császárvárost és csakhamar kitünt, hogy Andrássy hibát követett el, mikor gyöngédsegből beleegyezett, hogy Beustot küldjék Londonba nagykövetnek. Alig érkezett meg ugyanis oda, az első dolga volt főnökét befeketíteni Anglia mérvadó személyiségei előtt. Hiú embernek írta le Andrássyt, a ki azért buktatta meg őt, hogy maga ragadja a kezébe a kormányrudat és arra fog törekedni, hogy most minden diplomácziai állomást magyarokkal töltsön be.[1] Beustnak ez az intrikája könynyen ellenérzést kelthetett Londonban Andrássy személye iránt. Ez annál hátrányosabb lett volna, mert a külügyminiszter épen azon volt, hogy szorosabb összeköttetésbe lépjen az angol kabinettel, a melyet a monarchia kárára, az utolsó években egészen elhanyagoltak.[2]

Hogy Andrássyt milyen szilárd és czéltudatos politikai elvek vezették mindjárt hivatalba lépésekor, semmi sem bizonyítja jobban, mint az a bizalmas beszélgetés, a melyet 1871 decz. végén Lytton angol nagykövettel folytatott. Meggyőzően ellentmond ez a párbeszéd annak a széles körben elterjedt véleménynek is, mintha a gróf ugráló, rapszódikus gondolkozású államférfiú lett volna, a ki a körülmények által vezettette magát, a helyett, hogy maga irányította volna azokat. Politikai hitvallása felől, a mi a vezető gondolatokat illeti, attól a pillanattól kezdve tisztában volt, hogy lábát a «Ballplatz»-on megvetette. Csak a kivitelben módosított tervein, a körülményekhez képest, mint minden nagy államférfiú. Meny-

[1] Gróf Bernstorff Bismarckhoz, London 1871 decz. 13.

[2] Lytton bizalmas jegyzéke Lord Granvillehez Bécs, 1871 decz. 27. Másolata az Andrássy-levéltárban. Andrássy ezt mondta az angol nagykövetnek: «that in his opinion the main defect in the foreign policy of the Austro-Hungarian Empire during recent years has been a wholly inadequate estimate both of the value and the possibility of the friendship of Great Britain.»

nyire különböznek egymástól ebben is Andrássy és Beust! Andrássy érezte a felelősség egész súlyát, a mely reánehezedett azáltal, hogy a monarchia sorsát reábizták. Ausztria-Magyarország érdekei őszintén foglalkoztatták s czélját békés úton óhajtotta elérni. Minő távol állt e tekintetben Beust könnyelmű gondolkozásától, a ki nem riadt vissza attól sem, hogy a monarchia polgárainak vagyonát és vérét gondtalanul koczkáztassa. Hogy Ausztria-Magyarország nyugalmát és békés fejlődését minden eshetőséggel szemben biztosítsa, Andrássy közeledett Angliához, a mely — a hogy ő mondja — a monarchia legrégibb és legtermészetesebb szövetségese.[1] Az angol államférfiaktól is méltányolt «tökéletes nyiltsággal»[2] bepillantást engedett az angol nagykövetnek a maga politikai rendszerének legtitkosabb rejtekébe. Andrássy abból a föltevésből indult ki, hogy tévedésen alapszik az angol kormánynak «be nem avatkozási politikáját» annak a szárazföldön lejátszódó események iránti közönyösségével összetéveszteni. A londoni kabinet eddigi irányában épen semmi sem vall olyasmire, a mi alkalmas lenne e téves felfogás korrigálására. Sokkal inkább gondolta azt, hogy Angolország földrajzi fekvésének előnyeit nem akarja feláldozni egy bizonytalan politikai túlsúlynak és polgárainak életét nem akarja elpazarolni a kontinens czivódásainak czéljaira, a melyekhez neki semmi köze sincs. Mégis úgy tünt fel neki, hogy ilyen tartózkodást nagyon könnyen össze lehetne egyeztetni az erkölcsi befolyás szabad és tartózkodás nélküli éreztetésével és eleven rokonérzéssel az európai béke megőrzése iránt. Különösen támogatni kell ezt egy oly testvérhatalom érdekében, a mely mint Ausztria-Magyarország is, ugyanazon igyekezettel van eltelve és abban a helyzetben

[1] Lytton Granvillehez, 1871 decz. 27. Gróf Andrássy-levéltár.
[2] Granville Lyttonhez, 1872 jan. 16. U. o.

van, hogy Anglia tevékeny jóakaratát ne csak elfogadja, hanem viszonozza is. Semmiféle más hatalommal — hangsúlyozta Andrássy — nem léphetne Nagy-Britannia oly könnyen barátságos összeköttetésbe, mint a mi monarchiánkkal, a nélkül, hogy már ezáltal is okot keltsen a bizalmatlanságra. Különös bensőség Anglia és Francziaország között, fejtegette Andrássy, azonnal gyanut keltene Németországban. Ezzel szemben Anglia nem léphetne Németországgal összeköttetésbe a nélkül, hogy ezáltal Francziaország érzékenységét fel ne ébresztené. Másrészről egy Oroszországgal való szövetség kedvéért olyan nehéz áldozatokat kellene hoznia politikai eszméi és nemzeti érdekei hátrányára, melyekért sohasem kaphatna megfelelő kárpótlást. Mindezen nehézségek közül — folytatá Andrássy — egyik sem következhetik be Ausztria-Magyarország és a Britt-birodalom viszonyában, melyek mind a ketten, évek óta fennálló alkotmányos intézményeik által, egymás iránt való barátságos indulatra vannak utalva. Andrássy azzal hizelgett magának, hogy az angol kormány áthatva ugyanazon békeszeretettől, mint a mi monarchiánk, osztozkodni fog emennek élénk vágyában a két állam közt való barátságos összeköttetés tekintetében. Szavai közben szándékosan kerülte az *alliance* szó használatát. Ezt a kifejezést ugyanis nagyon gyakran használták nemzetközi összeköttetéseknél, a melyek egészen más természetűek voltak, mint a minőt ő óhajtott. Ő többre törekszik — mondá Lytton nagykövetnek — a szokásos udvariassági aktusok üres kicserélésénél, sőt többre a határtalan jóakarat kölcsönös bizonyítgatásainál is. De nem akar elérni katonai egyezményeket, sem háborus czélokra vonatkozó egyezményt, hanem egyes-egyedül jó egyetértést a béke fenntartása érdekében. Andrássy nem mulasztotta el azonnal a nagykövet jelenlétében kipróbálni a hatást, a mit egy Anglia és Ausztria-Magyar-

ország között való ilyen megegyezés a többi szárazföldi hatalmakra gyakorolna. Meggyőződése szerint a két államnak nem kell titkot csinálnia szövetségükből Francziaország és Németország előtt. Minthogy Francziaország és Ausztria-Magyarország nem vetélytársai egymásnak, nincs ok a bizalmatlanságra. Németország előtt ellenben megnyugtatásul kell szolgálnia az angol-osztrák-magyar szövetségnek, minthogy egy ilyen szövetség létesülésének puszta ténye önmagában is kezességet és biztosítékot nyujt Európa jelenlegi állapotának fenntartására. Csak lassanként állt elő Andrássy tulajdonképeni tervével, a mely egész gondolatvilágát betöltötte és a mely bizonyítja, hogy van ereje egész gondolkozását egy nagy eszme szolgálatába összpontosítani. Szeme előtt egy Németország, Anglia, Olaszország és Ausztria-Magyarország között valósítandó őszinte szövetség lebegett, melynek alapja a Brit-birodalom és a mi monarchiánk közt való egyetértés legyen. Tökéletesen meg volt győződve arról, hogy egy ilyen falanxon Orosz- vagy Francziaország minden támadó szándéka hajótörést kell, hogy szenvedjen.

De az Angliával való szövetségben elérné egyúttal legfőbb czélját is: egy esetleges *szövetség megakadályozását Porosz- és Oroszország közt*, a mely az ő szemében, bármilyen természetellenes volt is, nem tartozott a lehetetlenségek közé. Egy ilyfajta veszélyt, melyet az elképzelhető legnagyobbnak tart, minden áron el kell hárítania Európa népeiről. Németország, a mely most Anglia és Ausztria-Magyarország barátságára törekszik — így nyilatkozott Andrássy Lytton előtt — tudva azt, hogy fenyegető háború esetében e két békeállamra támaszkodhatik, nem fog Oroszország karjaiba menekülni. Csak ha a berlini kabinet arra a meggyőződésre jutna, hogy Anglia és Ausztria-Magyarország Oroszországgal szemben nem működnek együtt s mindkét állam képtelen

volna függetlenségének értékét felfogni, csak akkor nem maradna, — Francziaország részéről új támadás lehetőség elé állítva, — számára más választás, utolsó kétségbeesett fegyver gyanánt, — a hogy Andrássy mondta, — mint az Oroszországgal való szövetség. Az osztrák-magyar külügyminiszter a maga eljárásának erős bizonyításaképen, még egyszer szükségesnek látta, az angol nagykövet előtt azokat az előnyöket megvilágítani, melyek a britt kormányra háramlanak a velünk való barátság következményekép. Felhívta figyelmét a Fekete-tengeren, a Dunán és Konstantinápolyban egyaránt fennforgó érdekeik párhuzamos voltára és hogy milyen nagy jelentősége volna ennek akkor, ha az orosznak eszébe jutna Angliát Indiában fenyegetni s hogy Ausztria-Magyarország hatalmas és kétségtelenül hatásos ütést mérhetne az orosz medve hátára. Andrássy, mint egy alkotmányos intézmények által megerősített monarchiának a képviselője most szilárd önérzettel beszélt, a melynek erejét a nagyarányú vállalkozások nem teszik próbára. Duzzadó hatalomérzettől lelkesítve, a milyet csak egy jól szervezett hadsereg birásának tudata kölcsönöz, azt mondta a britt nagykövetnek, hogy Ausztria-Magyarországon, nemzetiségi különbség nélkül, egy párt sem fog visszariadni egy harczképes hadseregnek nem támadó, hanem védelmi czélokra felállításától. «Nagyon rövid idő mulva» — végezte be a miniszter — «olyan jól szervezett haderővel fogunk rendelkezni, melyet európai bonyodalom esetén még a legerősebb katonai hatalmak is örömmel látnának oldalukon. És higyje el nekem — tette még hozzá — e tényállás teljes értékét német szomszédaink tudják legjobban megbecsülni.» [1]

Ez a legbizalmasabb módon, Beust megkerülésével

[1] Lytton Granvillehez, Bécs, 1871 decz. 27. Gróf Andrássy-levéltár.

tett nyilatkozat, Granville lordot, a külügyi hivatal akkori vezetőjét, a legnagyobb megelégedéssel töltötte el. «Örvendetes dolog azt tapasztalni — írta Lyttonnak Bécsbe — hogy gróf Andrássy milyen helyesen ítél a királynő Ő Felsége kormányának feladatairól és politikájáról külügyi dolgokban».[1] Az angol államférfiú egy nézeten volt Andrássyval, hogy az általuk képviselt államnak főérdeke a béke fenntartása s e szempontból ő is abban a vélemenyben van, hogy minden tőlük telhető s az állam becsületével összeférő igyekezettel ebben az irányban fog működni. Abba is belegyezett, hogy formaszerű megegyezés ne jőjjön létre, már csak azért sem, mert ilyennek létrehozatala nagy nehézségekkel járt volna, tekintet nélkül arra, hogy nyilvános vagy magánjellegű légyen ez. Ennek daczára sem akart csupán egy általánosságokban mozgó udvariassági felelettel válaszolni. «A királynő Ő Felségének kormánya kijelenti tehát» — írta Granville Lyttonhez intézett utasításában — «hogy a mennyiben Nagy-Britannia és Ausztria a megegyező tiszteletreméltó támpontok által ösztönöztetve, mindazon kérdésekben, melyek Európának jelenlegi vagy jövendőbeli békéjét érintik, nézeteikben mindig találkozni fognak, az ilyen önelhatározáson nyugvó akczió erkölcsi hatása nagy nyomatékkal fog bírni és pedig nemcsak az egyes kérdések megoldásánál, de azért is, mert azon megismerés mindinkább fog érvényesülni, hogy ezen két hatalmasság befolyása a háború és béke, a jog és jogtalanság minden kérdésében közös megegyezés alapján lesz érvényesítendő.»[2]

Andrássy politikai tevékenységének kezdetére kétségtelenül nagy eredménynyel járt, hogy az angol kabinetet ilyen kedvező nyilatkozattételre bírta. Ámde Granville

[1] Granville Lyttonhez, 1872 jan. 16. Gróf Andrássy-levéltár.
[2] Granville Lyttonhez, London, 1872 jan. 16. U. o.

magatartása Németország és a mi monarchiánk közti «jó egyetértést» mintegy eleve feltételezte. Örömmel fog hozzájárulni — nyilatkoztatta ki — a náluk már jelentkező «barátságos hangulat» megerősítéséhez. Granville Ausztria-Magyarország és Németország egymáshoz való viszonyának eddigi irányát csak az ischli és salzburgi entrevuek alapján ítélhette meg. Azt talán nem is tudta, hogy az akkor még hivatalban levő gróf Beustot, bár nagyon is ennek akarata ellen, épen a volt magyar miniszterelnök kényszerítette, hogy a Németországgal szemben eddig tanusított viselkedésével felhagyjon. Az angol államférfiúnak legcsekélyebb sejtelme sem volt arról, hogy Andrássy az észak-német szövetség nagykövetének, Schweinitz tábornoknak már nov. 22-én ünnepélyesen kijelentette, hogy: a Németországgal való szoros együttműködés teszi alapját az ő egész politikai rendszerének és ez a politikai rendszer azonnal mély megrázkódtatást szenvedne, a mint ez az alapkő meginogna. Mély meggyőződéssel hangsúlyozta, hogy ezt a politikát nem Beusttól vette át örökségképen, hanem szabad akaratából választotta, mert szükségesnek és hasznosnak tartja és a jövőben is ragaszkodni kíván hozzá.[1] Schweinitz tábornok is bizonyítja, hogy az osztrák-magyar külügyminiszter nemcsak most beszél ilyen nyelven. A sok intím beszélgetésben, melyeket Andrássy az utolsó két év alatt a porosz tábornokkal folytatott, a gróf igazán nem mondott egy szót sem, a mely az általa már kifejtett programmal ellentétben állott volna.[2] Ebből magyarázható az a biztosság is, a melylyel Andrássy, a ki sohasem volt diplomácziai szolgálatban, a külügyek vezetését magához ragadta. Lelkében erősen kialakult és megszilárdult eszmékkel vonult be a

[1] Schweinitz Bismarckhoz, Bécs, 1871 nov. 22.
[2] U. o.

Ballplatzra és nem olyan ember módjára, a ki habozva, tapogatózva a folyton változó napi eseményekből szűri le politikai gondolkozását. Legjobban tudta azt maga I. Ferencz József, a ki azon a kihallgatáson, melynek következménye a külügyminiszteri kinevezés volt, megjegyezte Andrássynak: anélkül, hogy ezzel bókolni akarna, ki kell jelentenie, a mit a miniszter saját érzése is meg fog erősíteni, hogy a jó egyetértés Németországgal csak most és Andrássy által válhat valóra.[1] Ezeket a szavakat a király az északnémet követ előtt is ismételte.[2]

Andrássy részére elő volt készítve a talaj, hogy Németországgal szorosabb kapcsolatot létesítsen. A salzburgi összejövetelen 1871 nyarán a gróf Vilmos királyra, a ki maga mesélte ezt I. Ferencz Józsefnek, a legkedvezőbb nyomást tette.[3] Bismarck is a legjobb véleménynyel volt Andrássy felől, kinek nov. 23-iki körirata csak megerősítette ezt. Most már nem habozott a kanczellár, a ki Andrássy szavaiban feltétlenül megbízott,[4] annak a kifejezésével, milyen nagy értéket tulajdonít ő az Ausztria-Magyarországgal való jó viszony fenntartásának. Különösen rokonérzéssel vette tudomásul az Andrássy köriratában megnyilatkozott békés politikai szellemet; ennek értelmében Bismarck késznek nyilatkozott — mint magát kifejezé — karöltve járni az osztrák külügyminiszterrel.[5] Csak azt kívánta az északnémet kanczellár, hogy Andrássy a Magyarországot fenyegető veszedelmeket ne csak nagyon

[1] Schweinitz, Bécs, 1871 nov. 11. Andrássy maga közölte ezt az északnémet követtel.

[2] Schweinitz Vilmos császárhoz, 1871 decz. 17.

[3] U. o.

[4] Gróf Károlyi Andrássyhoz, Berlin, 1872 jan. 13. Gróf Andrássy-levéltár. — «durch den unbedingten Glauben, den er (Bismarck) in Ihr politisches Wort setzt.»

[5] Bismarck Schweinitzhez, Berlin, 1871 nov. 30.

szorosan határolt területen lássa meg, mint eddig. Andrássy tévedett — úgymond Bismarck — mikor még magyar miniszterelnöksége idejében, a hazáját fenyegető veszedelmek ellenszerét a délszláv és román barátságban kereste, vagy azt hitte, hogy Magyarország erejével tud ellenük védekezni. Bármilyen elevenek is — folytatta Bismarck — Szerbia és Románia önállósági törekvései, mégis aligha lesznek képesek komoly ellenállásra Oroszországgal szemben. Együttes hatalmuk ellenében — így fejezte be utasítását Bismarck — Magyarország mindig rá lesz utalva a német szövetségre. Minden erejével abban az irányban óhajtott Andrássyra befolyást gyakorolni, hogy ne a délszlávok és Románia, hanem Németország és Oroszország között tekintse Magyarország helyzetét. Bismarck Szerbiában és Romániában előforduló minden jelenséget csupán ebből az egyetlen szempontból tett birálat tárgyává. Ezért Schweinitz tábornokot is azzal bízta meg, hogy ebben az értelemben hasson Andrássyra és arról győzze meg őt, hogy a Németországgal való jó viszony sokkal fontosabb és megnyugtatóbb reá nézve, mint a Bukarestben és Belgrádban időnként felszínre vergődő áramlatok.[1] Azok a nyilatkozatok, melyeket az új külügyminiszter az imént hangoztatott az északnémet nagykövet előtt, azt a benyomást tették Bismarckra, hogy a bécsi Ballplatzon teljes mértékben méltányolják a berlini kabinettel való barátság jelentőségét. Ez a tudat a német államférfiúra nézve annál örvendetesebb volt, mert politikai számításaiban az ő állama és Ausztria-Magyarország közt való szoros összeköttetés elsőrangú szerepet játszott. Báró Münch Ioachim, a ki nagyköveti állás üresedése alatt mint chargé d' affaires vezette az ügyeket Berlinben, megfigyeléseiről már ezt irhatta Bécsbe: «Ha

[1] Bismarck Schweinitzhez, 1871 nov. 2.

még egyáltalán szükségesnek látszott volna, hogy pontos szemmértékem legyen annak megítélésére, hogy mekkora értéket tulajdonítanak itt a velünk való együttműködésnek és hogy ezt a politikát itt eshetőségek és mellékkörülmények által megingathatónak nem tartják, akkor e pillanatban effelől már semmi kétségem sincs».[1] Bármennyire meg voltak is elégedve Münchchel, Bismarck mégis azt kívánta, hogy gróf Károlyi Alajos, az ujonnan kinevezett nagykövet, minél előbb foglalja el állását a német fővárosban. Báró Münch jó előkészítő munkása volt Andrássy politikájának. Nagyon nehéz körülmények között jött Berlinbe, midőn ott 1866 után és az 1870. háború alatt, a mi diplomatáinkban álarczos ellenséget láttak, a kivel tanácsos volt kerülni az érintkezést. De tapintatos, körültekintő magaviselete, valamint szeretetreméltó, korrekt modora által, rövid idő alatt sikerült kiérdemelnie az udvar, a társaság és a hivatalos világ rokonérzését. Andrássy, a kinek később, 1872-ben a három császár találkozása napjaiban, alkalma volt Münch nagy tehetségeit érdeme szerint méltányolni, magasabb állásokra szánta őt. De egy végzetes betegség (tiphus) következtében 1877 nyarán korai sírba szállt a még csak 44 éves diplomata.[2]

Bismarck óhajtásának eleget téve, gróf Károlyi Berlinbe sietett, a hol 1871 decz. 22-én Vilmos császár ünnepélyes kihallgatáson fogadta. Bár a nagykövet csak pusztán ebből a czélból jött Berlinbe és ez okból még nem tett hivatalos látogatásokat, a német trónörökös mégis tudatta vele, hogy a császárnál történt tisztelgése után azonnal beszélni óhajt vele. A trónörökös, a ki mindig

[1] Münch Andrássyhoz, Berlin, 1871 decz. 2. Csász. és kir. külügyminiszterium.

[2] Egy diplomata közleményei után, a ki Münchöt jól ismerte. Münch, 1874. athéni követté kineveztetett.

törekedett arra, hogy kifejezést adjon a monarchiához való vonzódásának, most Károlyi gyors fogadtatása által is látható jelét akarta adni irántunk táplált érzelmeinek.[1] Bismarck hasonló okból szintén igyekezett összeköttetésbe lépni az osztrák-magyar nagykövettel. Betegsége hetek óta szobába zárta s így senkivel sem érintkezhetett, nem vehetett tehát részt az ünnepélyes audienczián sem. Ennek daczára legalább egy pillanatra személyesen akarta üdvözölni gróf Károlyit. Még a kihallgatás napján délután két órakor fogadta a nagykövetet, a ki előtt tüstént kifejezést adott ama reménykedésének, hogy Andrássyval a legbizalmasabb érintkezést «tarthatja» fenn. Az a kevés szó, melyet Károlyi a beteg kanczellárral a politikáról válthatott, elegendő volt arra — a mint állítja — hogy meggyőzze őt arról a szándékáról, «hogy a két kabinet között a jó egyetértést a valóságban és minden irányban előmozdítsa.»[2] Andrássy régi barátjában, Károlyi Alajosban teljesen megfelelő képviselőt választott czéljai számára, melyek abban az időben a monarchia jövendő politikájának biztosítását a Németországgal való szövetségre, mint erős alapra akarták helyezni.[3]

Károlyi a berlini udvarnál még a korábbi időkből a legjobb emlékeket hagyta maga után. Már az 1866. háború előtt ő volt ott Ausztria képviselője. Abban az időben mindig olyan tapintatos magatartást tanusított, hogy Bismarck, a ki azt ismételten nyilvánosan és nemkülönben privatim elismerte,[4] most maga sürgette újrakinevezését

[1] Károlyi Andrássyhoz, Berlin, 1871 decz. 22. Cs. és kir. külügyminiszterium.

[2] Károlyi Andrássyhoz, Berlin, 1871 decz. 23. U. o.

[3] Gróf Károlyi Alajos Andrássyhoz, Berlin, 1872 jan. 13. Gróf Andrássy-levéltár.

[4] Plener «Erinnerungen» I. k. 28. o.

nagykövetté.[1] Gróf Károlyi még a régi iskola diplomatái közé tartozott: fellépése tekintélyes, az emberekkel való érintkezése udvarias, de nagyon tartózkodó és feltünően hallgatag volt. Anélkül, hogy elsőrangú államférfiú lett volna, ki fényes eszméivel meglep, egy tulajdonsága mégis szinte arra teremtette őt, hogy idegenben legyen képviselője egy nagy államnak. Nem akart ugyanis több lenni sohasem, mint a ki volt. Károlyi kibővült hivatáskörét főleg abban ismerte fel, hogy minden önkéntes magyarázat és minden intrikáló szenvedély nélkül, összes képességeinek felhasználásával, a legpontosabban főnökének utasításai szerint járjon el, a kinek államférfiúi belátása és okossága előtt önként meghajolt. Úgy Andrássy, mint Bismarck az ő jelentései által a hivatalos érintkezésben igazolt megbízhatóságát méltányolták, a mely mindig azt a biztonságot szülte, hogy ő a vezető miniszter intenczióinak hűséges közege. Soha se jutott volna eszébe a berlini udvarnál elfoglalt előkelő poziczióját franczia kollegájához, Gontaut-Bironhoz, hasonlóan, Bismarck ellenségeivel való összeköttetésre felhasználni. Fényes háztartása által, melynek élén felesége, a hires szép s elragadó kedvességű Erdődy Fanny grófnő állott, a kit vele egyenlő szépségű nővérével együtt Bécsben «isteni gyermekek»-nek nevezték, gróf Károlyi palotája valóban a berlini társaságnak egyik legelőkelőbb központja volt. Habár ő sem hiú, sem büszke nem volt, annak tudatával mégis bírt, hogy a monarchiának megbecsülhetetlen szolgálatot tesz, ha ő, a gazdag főúr, annak képviseletét a külföldön elvállalja.[2] Előnyére szolgált, hogy meggyőződésből és a reá bizott feladat iránt mutatott teljes odaadással csele-

[1] Egy diplomata közleménye.
[2] Egy diplomata közlései után.

kedte azt: azért, hogy a már fennálló jó viszonyt fejleszsze, tovább érlelje, gyökeret verni és egyúttal megizmosodni segítse — ahogy ő mondá — «a szövetséget czélzó puhatolózásoknak a kívánt eredményre való vezetése végett, de annak vadászata nélkül.»[1] A Németország és Francziaország között még mindig fennálló kritikus helyzet megfelelt Károlyi reményeinek és Bismarck óhajtását a velünk való őszinte barátságot illetőleg a legkedvezőbb világításba helyezte. A frankfurti béke s a diplomácziai érintkezésnek, bár csak ügyvivők személyében való helyreállítása daczára a helyzet nem volt rózsás. A kiválóan bölcs és államférfiúi tapasztalatokban rendkívül gazdag Thiers, mint a franczia köztársaság első elnöke, igyekezett hazáját minél előbb megszabadítani az ott állomásozó német csapatoktól. Ez különösen abból a szempontból bírt első rangú fontossággal, hogy a franczia nép és az idegen katonák közti surlódásra minden alkalmat elkerüljenek. Az ő békés, Francziaország megerősödésére irányuló törekvéseinek sikerült is a viszonyok feszültségében némi lazulást előidézni. Már szó volt arról is, hogy az ügyvivők helyébe követeket nevezzenek ki Páris és Berlin között. Ekkor egy esemény jött közbe, a mely a közeledésnek az imént font vékony szálát, csaknem újból elszakította. Két franczia polgár — Bertin és Tonnelet — német katonákat gyilkolt meg. Franczia törvényszék elé állítva, a jury (1871 nov.) szabadlábra helyezte őket. Bár Thiers a hozott ítéleteket helytelenítette,[2] mégis elvitázhatatlan volt, hogy a franczia polgárok vetoja a német katona sérthetőségét és a gyiloknak való kiszolgáltatását jelenti. Bismarck a legnagyobb

[1] Gróf Károlyi gróf Andrássyhoz, Berlin, 1872 jan. 13. Gróf Andrássy-levéltár.

[2] Hanotaux Gabriel, Histoire de la France contemporaine I. 353.

mértékben megbotránkozva, azzal felelt, hogy az okkupált franczia tartományokban megújította az ostromállapotot. Ezzel tudomására akarta hozni a francziáknak, hogy egyáltalában nincsenek abban a helyzetben, hogy Németország szelid bánásmódját kihivásokkal és önhittséggel viszonozhassák.[1] A hangulat a végletekig veszedelmesen élesedett ki s minden pillanatban összeütközésektől lehetett tartani. Andrássy nem titkolta el abbeli aggodalmait, hogy újabb német-franczia háborútól lehet tartani.[2] Ezek az események, melyek «a fikkasztó hőségben keletkező viharfelhőkhöz hasonlítottak,»[3] érthetővé teszik, hogy Bismarck minden oldalról igyekezett magát fedezni és Ausztria-Magyarországgal jó egyetértésben akart maradni. Örült, hogy most a külügyek élén oly férfiú állott, a ki nem volt neki riválisa, mint Beust, hanem a ki mindig kész volt segítőkart nyujtani a maga és Németország támadói ellen. De bármennyire nagy értéket tulajdonított is Bismarck az Ausztria-Magyarországgal való bizalmas érintkezéseknek, mégsem akarta ezt a hagyományos orosz baráti viszony feláldozásával megfizetni. Épen Oroszországra való utalással egész nyiltan megmondta gróf Károlyinak, hogy nem képes magáévá tenni Schwarzenberg Felix herczegnek elméletét a politikában való hálátlanságról.[4] De azonnal azt is biztatólag hozzátette, hogy Poroszország hálája az 1870. háborúban tett szolgálatokért még sem terjed annyira, hogy Oroszországnak Ausztria-Magyarország ellen szándékolt esetleges támadását nyu-

[1] A hivatalos «Provinzial Correspondenz», Berlin, 1871. decz. 6.

[2] B. Orczy naplója, 1871 decz. 7—9.

[3] B. Münch szavai Andrássyhoz irott jelentésében, Berlin, 1871 decz. 30. Cs. és kir. külügyminiszterium.

[4] Utalás Schwarzenberg herczeg állítólagos szavaira: «Hálátlanságunk nagyságával bámulatba fogjuk ejteni a világot».

godtan eltürje. Egyébiránt meg van győződve arról, hogy Sándor czár, a kitől ilyesmi nem is várható, bizonyára nem fogja Poroszország barátságát ilyen kemény próbára tenni. A czárnak kétségkívül sikerülni fog, a régi hatalmas és a mi monarchiánk iránt ellenséges indulatú moszkovita és pánszláv áramlatot közömbösíteni. A czár azonban csak abban az esetben fogja lehetővé tenni, ha Poroszország összekötő kapocs lesz az Ausztria-Magyarország és Oroszország között egykor fennállt szivélyes viszony felnyitásában.[1] Bismarck legfőkép arra törekedett, hogy a három udvar, a bécsi, berlini és szt. pétervári, egy erős sánczot alkossanak Francziaország háborus szándékai ellen. Legbuzgóbb szándéka tehát az volt, hogy erre úgy Szentpéterváron, mint Bécsben az utat egyengesse. Ebben az irányban találkozott már vele Andrássynak szellemtől áthatott körirata. Andrássy valóban távol állt attól, a mit föltettek róla, hogy t. i. szakítást akar előidézni Oroszországgal; az osztrák-magyar külügyminiszter sokkal inkább akarta az ellenkezőt. Emellett szól bizonyos értelemben az a tréfás megjegyzése is, a melyet nemsokára hivatalba lépése után tett: «a világ csodálkozni fog az én oroszbarát politikámon».[2] Azt lehet tehát mondani, hogy Andrássy, a kit a feudális és klerikális cseh párt nem szünt meg a monarchia végzetének feltüntetni, mint külügyminiszter első fellépésében kiválóan szerencsés kézzel ragadta meg a kormány gyeplőit. E párton kívül Európában mindenütt el is ismerték ezt. És teljes joggal. Andrássy politikájával megerősítette a békét, melyre a monarchiának megerősödése végett feltét-

[1] Károlyi Andrássyhoz, Berlin, 1872 jan. 13. Cs. és kir. külügyminiszterium.

[2] Az egykori miniszter dr. Unger József szóbeli közleménye.

lenül szüksége volt. A legrövidebb idő alatt sikerült neki a nagyhatalmakhoz való viszonyunkat megjavítani. Az Oroszországgal való megértés jó úton volt és Németországgal még a barátság is helyreállt. Andrássyban mindenki csalódott, a ki azt várta tőle, hogy hanyat-homlok fog rohanni egy háborus kalandba Oroszország ellen.

MÁSODIK FEJEZET.

AUSZTRIA-MAGYARORSZÁG ÉS OROSZORSZÁG.

II. József és II. Katalin orosz czárnő egykoron együtt akarták megadni a kegyelemdöfést a már akkor halálra itélt Törökországnak, hogy a közös zsákmányon osztozkodhassanak. Az orosz politikának I. Pál és I. Sándor alatt a régi Ausztriára nézve többé-kevésbbé kedvező fordulata után, I. Miklós czárnak alkalma volt 1849-ben bizonyságot adni a Magyarországtól erősen szorongatott Ausztria iránt való jóindulatáról, midőn hadseregeivel segítségére sietett. I. Miklós abban a hitben ringatta magát, hogy ezáltal jogot szerzett a Habsburg-ház örökös hálájára. Ez ugyanis szükségesnek látszott előtte azért, hogy Törökországot Oroszország kegyelméből tengődő alattvaló állammá sülyeszsze. Egykoron már II. Katalin kecsegtette magát azzal a reménynyel, hogy Bizancz hajdani székvárosában fogja fejét a keleti birodalom koronájával ékesíteni; most Miklós czár sem törekedett kevesebbre, minthogy az ozmánság feletti uralmat Konstantinápoly elfoglalásával betetőzze. Remélte, hogy Ausztria támogatásával, a melyről oka volt föltételezni ezt az öngyilkosságot, megvalósíthatja grandiozus terveit. A czár egy pillanatig sem kételkedett abban, hogy I. Ferencz József császár készségesen támogatni fogja őt. «Ha Oroszországról szólok — úgymond — beleértem Ausztriát is, mert a mi érdekeink Törökországra vonatkozólag ugyan-

azok». De Miklós rosszul számított. Még megérte és tapasztalta «az osztrák hálátlanságot egész nagyságában». De józanul hogyan is várhatta, hogy I. Ferencz József hozzájárul a török birodalom felosztásához, továbbá a dunai fejedelemségeknek, Szerbiának és Montenegrónak, orosz fenhatóság alá vetéséhez, miáltal saját állama bukását mintegy előkészítette volna. Meleg, odaadó baráti támogatás helyett Miklós mint ellenséget látta önmagával szemben Ausztriát, mikor 1854-ben Oroszország és a nyugati hatalmak között Törökország miatt háborura került a sor. A czár végtelenül boldogtalannak érezte magát a krimi háború lealázó és czélját tévesztett balsikere miatt. Még az 1856. párisi szerződés életbe léptetése előtt, a mely véget vetett az északi nagyhatalom hódító terveinek az ozmán birodalomra nézve, halt meg a czár 1855. márczius 2-án. Utódja II. Sándor örökölte apjának Ausztria ellen táplált mélységes haragját. Az I. Miklós halálát követő első kihallgatáson, melyen a diplomácziai testületet fogadta, az osztrák nagykövetnek, gróf Esterházynak hevesen szemére lobbantotta állama hálátlanságát s félreérthetetlenül hangsúlyozta egyuttal Oroszországnak a megtorlásra való kétségtelen jogát.

A czár gyűlölete még fokozódott az osztrák kabinetnek a párisi szerződésben való közreműködése miatt, a mely nemcsak a Fekete-tengeren való hajózás szabadságát biztosította, hanem ezenfelül még Bessarábia a Dunával határos részének kierőszakolt visszaadásával Oroszországot le is szorította a nagy folyam torkolatáról. Gorčakov herczeg akkor mindjárt kijelentette: hogy ilyen politika a két szomszéd állam közt örökös egyenetlenséget fog eredményezni.[1] Pétervártt nagyon nehezen tudtak beletörődni abba a gondolatba, hogy ekép az a gyámkodó hatalom,

[1] Friedjung «Der Krimkrieg», 177.

melyet az oroszok Ausztrián az 1849. interventio óta állandóan gyakoroltak, veszendőbe ment. A gróf Buol-Schauenstein külügyminiszter bukása után következő kormányok alatt sem állott be semmiféle irányú változás a bécsi udvar politikájában. Ez a politika a status-quo fentartásában és abban állott, hogy Törökország helyzete a Balkán souverain államalakulásaival szemben változatlan maradjon.[1] Beust csak annyiban tért el az eddigi irányzattól, hogy — mivel porosz-ellenes politikája lebegett folyton szemei előtt — a körülmények szerint hol keresztezni akarta Oroszország keleti terveit, hol ismét közeledni óhajtott hozzá. Midőn ugyanis a Fekete-tenger átengedésében az oroszok felé hajolt, a német győzelmek után eszébe jutott, hogy el kell oszlatnia azt a balvéleményt, mintha Ausztria viselkedése a krimi háború alatt ellenségeskedésnek és hálátlanságnak volna minősíthető. «Oroszország megalázása vagy az őt megillető világpolitikai állás megingatása — így felelt nekik — nagyon távol állott a mi kormányunktól.» Ha a bécsi udvarnak — mondá — efféle szándéka lett volna, azt ugyan könnyen elérheti vala, hiszen csak el kellett volna fogadnia a nyugati hatalmak felszólítását az ügyükhöz való csatlakozásra. De egyfelől bizonyos jellemszilárdság, másfelől az orosz udvar iránt fenálló hagyományos rokonszenv, a háború végéig visszatartotta a kormányt a szakítástól. «Ennélfogva — így végzé Beust — egyenesen azt lehetne állítani, hogy nem hálátlanság, inkább a «hálátlanságtól» való igen nagy félelem róható fel a bécsi kabinet akkori viselkedéséért, minthogy olyan politikára határozta el magát, a mely a háborús felek ellenszenve mellett, még a hadi állapot hátrányait is éreztette, a nélkül, hogy a győzelem teljes gyümölcseit biztosította volna».[2] De bár-

[1] Beer, «Orientalische Politik Österreichs».
[2] Gróf Beust gróf Chotekhez Péterváron, Bécs, 1871 jan. 2.

mennyire igyekezett is a birodalmi kanczellár az orosz kormány jóakaratát megnyerni, fáradságát mégsem koronázta semmiféle siker sem. Gorčakov herczeg chaosnak bélyegezte politikáját[1] és a mikor a bukott birodalmi kanczellárnak öndicséretekkel telt búcsúköriratát olvasta, gúnyosan jegyezte meg: «El vagyok ragadtatva attól, hogy gróf Beust ennyire meg van elégedve magával.»[2]

Ha Beust politikáját Gorčakov zürzavarosnak nevezte is, másrészt már óvakodott attól, hogy Andrássyról, az új külügyminiszterről elhamarkodott itéletet mondjon. Nemrégiben még II. Sándorral egyetemben a magyar grófot Oroszország esküdt ellenségének nevezte, a kitől őrizkedni kell.[3] Most meg már egy ismeretlen nagyságot akart benne felfedezni. Hogy Andrássy részéről minden esetleges meglepetés ellen védve legyen, a legbiztosabb védelmet ez ellen természetesen a Németországgal való szoros összetartásban látta. Mindkét államnak — mondá az északnémet nagykövetnek — megfigyelő álláspontra kell helyezkednie. Ha a jó útról letérnének, Bismarck feladata lesz, hogy intő szavát Bécsben érvényesítse. Semmi körülmények között sem szabad az Oroszország és északi Németország közti jó viszony megzavarodását tűrni. Mindkét birodalomnak ügyelnie kellene arra, hogy minden intrika hajótörést szenvedjen a német-orosz barátság kőszirtjén.[4] Hogy Gorčakov véleménye Andrássyról megváltozott, az tulajdonképen Bismarck műve volt. A salzburgi találkozás (1871. nyarán) óta a német kanczellárnak az akkori magyar miniszterelnökről az volt a benyomása, hogy Andrássy nem is olyan kimondott ellen-

[1] Reuss herczeg Bismarckhoz, Pétervár, 1871 nov. 20.

[2] Franckenstein Andrássyhoz, Pétervár, 1871 nov. 24/12. Cs. és kir. külügyminiszterium.

[3] Reuss Bismarckhoz, Pétervár, 1871 nov. 13.

[4] Reuss, Pétervár, 1871 nov. 20.

sége Oroszországnak, mint a milyennek tartják. Bismarck tehát föltette magában, hogy Gorčakovra, ha Berlinben találkozik vele, megnyugtatólag fog hatni.[1] Azóta kevésbbé volt ugyan bizalmatlan Andrássyval szemben Gorčakov, de még nagyon távol állt attól, hogy tárt karokkal fogadja őt. Mindazonáltal ismételten bizonyítgatta, hogy minden a magyar gróf jövendő állásfoglalásától függ, a kinek jelleme is több bizalmat ébreszt benne, mint Beusté, a ki neki elég sokszor okozott bosszuságot és kelletlen nehézségeket.[2] Barátainak ezt mondta: «Én semmiféle előleges elfogultságot nem érzek Andrássy iránt. Mi munkájában akarjuk látni őt és ha kezet fog velünk, nincs hőbb vágyunk, mint az, hogy a legbarátságosabb módon megértsük egymást.[3] A jég azonban csak akkor lőn megtörve, midőn Gorčakov elolvasta az osztrák-magyar külügyminiszter székfoglalóját, a melyben a terjeszkedő politikát a monarchia gyöngítésének nyilatkoztatta ki. Ekkor így kiáltott fel az orosz állam-kanczellár: «De hisz ez az én programmom, tökéletesen az én programmom. 18 év óta ugyanezt a politikát vallom én itt, hogy minden külső bonyodalmat elkerüljek és idebent consolidáljam a viszonyokat.»[4] Rendkívül megelégedetté tette őt ezenfelül báró Langenaunak, az újonnan kinevezett osztrák-magyar követnek ama nyilatkozata, hogy

[1] Franckenstein követségi tanácsos Andrássyhoz, Pétervár, 1871 nov. 24/12. Cs. és kir. külügyminiszterium «Le prince Bismarck parla au chancelier (Gorčakov) dans les termes les plus flateuses sur Votre Excellence, qui lui inspirait beaucoup de confiance.» Ebben az időben gróf Chotek követ már nem volt Péterváron. Reuss Bismarckhoz, Pétervár 1871. nov. 13.

[2] Reuss Bismarckhoz, Pétervár, 1871 nov. 13.

[3] Franckenstein Andrássyhoz, Pétervár, 1871 nov. 12/24.

[4] Báró Langenau, az ujonnan kinevezett osztrák-magyar követ Andrássyhoz, Pétervár, 1871 nov. 27/15. Cs. és kir. külügyminiszterium.

mennyire szivén fekszik új főnökének az Oroszország és Ausztria-Magyarország közti jó viszony fentartása.

Az állam-kanczellárhoz hasonlóan II. Sándor is igen barátságosan fogadta a követet, a ki a császár szájából hallhatta, mennyire európai érdekű dolognak tekinti a czár Ausztria-Magyarország sértetlen fenállását.[1] Báró Langenau nagyon örült a barátságos hangulatnak, a melylyel mindenütt találkozott. «Pétervárra érkezésem óta folytatott összes tárgyalásaimból — írta Andrássynak — az a benyomásom, hogy a két kormány közt a jó egyetértés helyreállítása nem lehetetlen, hogy a felvetődő kérdésekre vonatkozó egyetértés, de még a keleti kérdésekben való megegyezés sem lesz igen nehéz, sőt itt nagyon is hajlandók reá.»[2]

Ha túláradtak is a kölcsönös jóakarat eme bizonyítgatásaiban, még sem volt könnyű szép szavakkal áthidalni azokat a mélységes ellentéteket, a melyeket Ausztria-Magyarország ellenségei nem késtek tovább szitani. A pánszlávok vezérei, mint Aksakov és Fadejev egy Francziaországgal való szövetség mellett izgattak és türelmetlenül követelték Ausztria-Magyarország mostani állapotában való megsemmisítését, hogy zavartalanul befejezhessék a Kelet meghódítását.[3] Az ő ideáljuk egy nagy szláv birodalom volt, a melynek egy szláv alakulású Ausztria legyen erős védőbástyája. Az ismert orosz író Pogodin a «Golos»-ban egy nyílt levelet intézett Palackyhoz, a cseh történetíróhoz, a melyben őt politikai nézeteiknek teljes egybevágóságáról biztosította. Pogodin szerint csak egy szláv jellegű Ausztria örvendhetne Oroszország rokonérzésének, a melynek támogatá-

[1] Báró Langenau Andrássyhoz, Pétervár, 1871 decz. 3./nov. 21. Cs. és kir. külügyminiszterium.

[2] Ugyanaz ugyanahhoz, Pétervár, 1871 decz. 9./nov. 27., U. o.

[3] Gróf Chotek Beusthoz, 1871 jan. 25/13. U. o

sával a törökországi szlávok is visszanyernék nemzeti jogaikat. Csak ezen az úton lehetne elintézni békés és humánus módon az annyira rettegett keleti kérdést.[1] Ezek a föltevések élénk visszhangra találtak az osztrák-szláv lapokban, a melyek Andrássyt a szlávok ellenségének mondották.[2] A «Pokrok» egy czikket hozott ezzel a czímmel: «Egy szó Oroszországhoz», a melyben a cseh Fundamentalartikel bukását a pangermán eszme első keleti győzelmének tekintették, melyet Vilmos császár egyenes beavatkozása idézett elő. A lelkiismeretes szemlélő figyelmét különben sem kerülhette el, hogy ezekkel a jelenségekkel párhuzamosan Oroszország hivatalos politikai köreiben minden kölcsönös hivatalos biztosítás ellenére is, nagyfokú hidegség és rosszakarat uralkodott az osztrák-magyar monarchia iránt.

Bismarck, a kinek érdekében állott Bécs és Szentpétervár között közeledést hozni létre, kutatta e ridegség okait, a melyeket a krimi háború alatti politikánk miatt érzett elkeseredésből nem tudott kielégítőleg megmagyarázni. Ezért kérdőre vonta az orosz államférfiakat, első sorban valószínűleg magát Gorčakovot, a birodalom állam-kanczellárját, hogy Ausztria-Magyarország iránt tanusított ellenszenvük valódi okát mondják meg. Így tudta meg aztán, hogy Oroszország összes politikai köreiben attól tartanak, hogy Ausztria-Magyarország dél felé terjeszkedő szándékában mindenek előtt Bosznia és Szerbia egyes darabjait akarja magához ragadni. Noha a német kanczellár kétségbevonta az efajta törekvéseket, mégis úgy vélekedett, hogy nem volna épen csoda, ha e hódító rezgelődések csakugyan léteznének. A térképre vetett egy pillantása kikerekítés

[1] Gróf Chotek Beusthoz, Pétervár, 1871 febr. 8/jan. 27. Cs. és kir. külügyminiszterium.

[2] Schweinitz Bismarckhoz, Bécs, 1871 dec, 2.

ilyen szándékát nemcsak érthetővé, de némikép csábítóvá is teszi. De Bismarck nem elégedett meg az oroszok által emelt vádak megczáfolásával. Szükségesnek tartotta hogy a dárda hegyét megfordítva elébük tárja Ausztria-Magyarországgal szemben elkövetett vétkeik lajstromát s azt, hogy ez a monarchia joggal érez bizalmatlanságot az északi szomszéd iránt. Bismark emlékeztette őket a ruthének között és a monarchia szláv tartományaiban a sajtó, emissáriusok és más személyes beavatkozások által évek óta folytatott pánszláv izgatásokra. Bizonyára jellemző, hogy az orosz államférfiak erre elfeledtek választ adni, s így hibájukat önként beismerték.[1] A mi természetesen épen nem tartotta őket vissza attól, hogy magukat oly színben tüntessék föl, mintha ők volnának mindig fenyegetett helyzetben. Egyik legfőbb nehézség Lengyelország volt. Demosthenesi ékesszólással[2] értettek annak ecseteléséhez, hogy Ausztria-Magyarország jelenlegi magatartása erről az oldalról mennyi veszélylyel fenyegeti őket.

Már Beustnak a lengyelekkel való kaczérkodása is roppant izgalomba ejtette az oroszokat; Andrássyt már egyenesen azzal a váddal illették, hogy bár alig vette át a külügyek vezetését, szintén kész háborút kezdeni a czár birodalmával, a régi lengyel királyság helyreállításáért, a melyet mintegy elővédnek tekint Oroszország előnyomulása ellen.[3] Megint Bismarck volt az, a ki igyekezett

[1] Gróf Károlyi Andrássyhoz, Berlin, 1872 jan. 13. Gróf Andrássy-levéltár. Mindezt Bismarck maga beszélte el gróf Károlyinak.

[2] Franckenstein, Pétervár, 1871 okt. 4./szept. 22. Cs. és kir. külügyminiszterium. «Westmann (Gorčakov helyettese) tient du Demosthène quand il s'agit de la qaestion polonaise.»

[3] Gróf Vitzthum Andrássyhoz, Páris, 1872 decz. 31. Gróf Andrássy-levéltár. «À ce moment (Vitzthum 1871 novemberében jött Bécsbe) on criait de tous les côtés que nous allions faire la guerre à la Russie pour rétablir la Pologne.»

Gorčakovot e tekintetben is megnyugtatni. Jobbadán személyes közlemények alapján, melyeket maga Andrássy tett előtte még Salzburgban, arra a nézetre tudta birni az orosz államkanczellárt, hogy a magyar grófnak semmi kedve sincs Lengyelország ügyeivel törődni. Bismarck aképen nyilatkozott Gorčakov herczegnek, hogy Andrássy maguknak a lengyeleknek is megmagyarázta ezt : Magyarország hajója annyira túl van terhelve, hogy bárminő túlsúly elsülyeszthetné, akár egy métermázsa arany volna ez a podgyász — a lengyel urak kétségtelenül azok volnának — akár egy métermázsa szemét.[1] Andrássy valóban igazat beszélt, mikor a kancellárt azzal biztatta, hogy jó viszonyban óhajt lenni Oroszországgal és soha sem fog eltűrni egy Galicziából kiinduló lengyel agitatiót.[2] De Péterváron a lengyel dologban sokkal érzékenyebbek voltak, hogy sem mindjárt engedni tudtak volna. Az ősi királyság az oroszok szemében Ausztria-Magyarországhoz való viszonyukat illetőleg olyan «fekete pont» volt, a melyet egyszer mindenkorra örömest törültek volna a tábláról.[3] Az orosz fővárosban szinte megdönthetetlen alapelv volt, hogy Ausztriában túlságosan engedékenyek Galicziával szemben és ezzel meg annyi alkalmat nyujtanak a lengyelek önállósági ábrándjaihoz.[4] Az orosz kormány valóságos megdöbbenéssel figyelte az osztrák miniszterium és a bécsi Reichsrath tárgyalásait a galicziaiak bizalmi embereivel. Nem birt megszabadulni attól az aggodalomtól, hogy Galiczia egy igen tág körű autonomia birtokában alkal-

[1] Bismarck Reuss herczeghez Péterváron, Berlin, 1871 nov. 18.

[2] U. o.

[3] Franckenstein Beusthoz, 1871 szept. 5./aug. 24. és szept. 20./8. Cs. és kir. külügyminiszterium.

[4] Báró Langenau Andrássyhoz, Pétervár, 1881 decz. 3./nov. 21. Ugyanott.

mas volna arra, hogy a régi Lengyelország helyreállítására irányuló tervezgetések a megvalósulás stádiumába jussanak épen abban az időpontban, mikor Oroszország mindent elkövetett az egykori lengyel dicsőség minden nyomának eltüntetésére. Az osztrák-magyar követ minden alkalommal meggyőződhetett ennek az aggodalomnak valóságáról. Igyekeztek ennek daczára azt a látszatot kelteni, hogy kerülik az idegen állam belső ügyeibe való beleszólást, a mi annál okszerűbb volt, mert Oroszország 1863-ban a lengyel fölkelés idejében, minden külső beavatkozást kereken visszautasított. Ez természetszerűleg nem gátolta se II. Sándort, se Gorčakovot, hogy óvatosan, inkább intések, mint egyenes czélzások alakjában kifejezést ne adjanak aggodalmaiknak. Legalább erre vallanak a czár ama szavai, melyeket báró Langenauhoz első fogadása alkalmával intézett. I. Sándor czárnak dolgozó szobájában levő arczképére mutatva, szenvedelmes érzékenységgel így szólt a követhez: «Ön itt látja nagybátyám képmását, a ki a lengyelekért bizonyára mindent megtett, a mit csak tehetett és mégis milyen hálátlanok voltak!» [1] Bármily tartózkodóan viselkedtek is II. Sándor és kanczellárja ebben a kérdésben, Langenau mégis különböző személyektől, kik a kormánynyal közeli összeköttetésben állottak, oly nyilatkozatokat kapott, melyek bebizonyították, mily nagy izgalom uralkodott a mértékadó orosz körökben a galicziai kérdés állapotát illetőleg.[2]

Báró Langenau, a ki azzal az erős elhatározással jött Pétervárra, hogy egész erejével az Oroszország és az ő általa képviselt monarchia közti barátság helyreállításán

[1] Báró Langenau Andrássyhoz, Pétervár, 1871 decz. 3./nov. 21. Cs. és kir. külügyminiszterium.

[2] Ugyanaz ugyanahhoz, Pétervár, 1872 márcz. 6./febr. 23. U. o.

fog dolgozni, megdöbbent attól a visszahatástól, melyet a galicziai kérdés okozott az északi szomszéd és Ausztria-Magyarország politikai viszonyaiban. Feljogosítva érezte magát arra, hogy Andrássyt figyelmeztesse azokra a veszedelmekre, melyek egyaránt fenyegetik úgy a miniszter, mint az ő törekvéseit, ha ebben az ügyben semmiféle változás nem történik.[1] A követ meggyőződése szerint csak egy minden rejtett gondolat nélküli magyarázat hozhatná meg a szükséges megnyugvást. Gorčakov példájára, a ki Andrássy hivatalba lépésekor első közlései számára a bécsi orosz követhez intézett magánlevél formáját választotta, Langenau ugyanezt az eljárást ajánlotta főnökének. Gorčakov mintájára Andrássy is írjon neki a galicziai kérdésről egy «lettre particulière»-t, a melyet azután ő alkalmas időben az államkanczellár kezéhez jog juttatni, hogy az majd a czár elébe terjessze. Én — fejezte be levelét a követ — nem ismételhetem elégszer, hogy Sándor czár lelkülete oly egyenes és loyalis és a nyilvánosság által annyira megközelíthető, hogy ez úton legkönnyebben megnyerhető, mert ez úton oly dolgokkal is kibékül, melyek egyébként talán nem felelnek meg izlésének».[2] Langenau annyira fontosnak tartotta az ügyet és annyira félt a pétervári kabinet elkedvetlenedésétől, hogy a miniszterhez intézett egyik magánlevelében ismét rátért javaslatára. Meg volt győződve arról, hogy hiábavaló fáradság lenne az oroszok előtt erősítgetni azt, hogy nincs igazuk : csak a dolgok

[1] Langenau Andrássyhoz, 1872 márcz. 6./febr. 23. Cs. és kir. külügyminiszterium. «J'ai donc cru de mon devoir de ne pas cacher à Votre Excellence que cette question pourrait bien entraver l'acheminement vers des relations plus intimes avec la Russie qui autrement ne me paraissent pas impossibles et dont l'occasion ne manquera pas de se produire un jour ou l'autre».

[2] U. o.

leplezetlen feltárása tanuskodhatnék Ausztria-Magyarország ama buzgó óhajtásáról, hogy tőle telhetőleg őszintén törekszik a jó viszony megtartására és ápolására.[1]

Nem maradt hatás nélkül Andrássyra, hogy gróf Károlyi is tett hasonló czélzásokat, melyek minden kétséget kizáró módon mutatták, hogy Berlinben is élénk figyelemmel kisérik a kilátásba helyezett galicziai megegyezés fordulatait. Azt is megtudta gróf Károlyitól, hogy a porosz fővárosban nem látnák épen szivesen a belső autonomiának a megengedett határokon való túlterjesztését. Minden áron meg kelle tehát akadályozni Galicziában a lengyel nemzeti törekvések megerősödését arra való tekintettel, hogy Poroszországnak Posenban, Oroszországnak pedig lengyel részeiben kellemetlen izgalmakat okozhatna.[2] Sándor czárhoz és Gorčakovhoz hasonlóan Bismarck is kerülte az egyenes panaszkodást vagy szemrehányást. Károlyival való személyes találkozásai alkalmával egy szóval se emlékezett meg a lengyel kérdésről. Ámde azért épenséggel nem volt bedugulva minden csatorna, melyek által a német kanczellár közölhette aggodalmait az osztrák-magyar képviselővel. Valószínűleg ilyen közvetett utakon érkeztek Andrássyhoz a berlini kabinet valóságos nézeteiről szóló közlemények. Bár Andrássy Salzburgban bepillantást engedett Bismarcknak a maga Lengyelországgal szemben követendő politikájába, mégis tanácsosnak látta, hogy saját akaratából, kényszerítés nélkül ismételten is tudassa nézeteit Bismarckkal a Bécsben időző német nagykövet útján. Biztosította hát Schweinitz tábornokot, hogy a Galicziá-

[1] Báró Langenau Andrássyhoz 1872 márcz. 6./febr. 23. Cs. és kir. külügyminiszterium.

[2] Gróf Károlyi Andrássyhoz, 1872 márcz. 9. U. o.

nak adandó esetleges engedmények semmiesetre sem lesznek a szomszéd államokra nézve nyugtalanító mérvüek, minthogy a honossági jog és az államrendőrségi ügy a helytartó kezében fog maradni. Becsületszavára állíthatja, úgymond, hogy soha se adná beleegyezését olyan rendszerhez, a mely Németországhoz való helyzetünket megzavarhatná; bármennyire megakarná is őrizni a monarchia függetlenségét, mégis kész a német barátságért nagyobb dolgokat is áldozatul hozni, mint a galicziai kiegyezést. De a maga részéről fölteheti, hogy senki sem kivánhatja tőle, hogy az egyetlen nem pánszláv érzésű szláv elem kiirtásához segédkezet nyújtson vagy épen azt a csehek karjaiba űzze, a mi Ausztriában kétségkívül az alkotmányos élet végét jelentené.[1] Könnyű volt Andrássynak ilyen nyiltsággal szólani a barátságos német hatalomhoz, a melynek élén az az államférfiú állott, a kihez őt nemcsak a rokonszenv szálai fűzték, de a kiről meg volt győződve, hogy őszinte jóakarója Ausztria-Magyarországnak.

Az sem volt kétséges Andrássy előtt, hogy Oroszországot teljesen meg kell nyugtatnia. Hiszen ott állandóan azzal a gyanupörrel éltek, hogy az osztrák miniszterium csöndes beleegyezésével egy titkos forradalmi kormány működik Galicziában, az 1863.-ihoz hasonló szervezettel s ezt büntetlenül eltűrik.[2] Andrássy ez ellen ép oly határozottan tiltakozott, mint ama másik vádaskodás ellen, hogy t. i. Ausztria-Magyarország Galicziában katonai előkészületeket tesz. De arról, hogy a Galiczíával való megegyezés tárgyalásainak befejezése előtt annak természetéről, már most beható felvilágosításokat

[1] Schweinitz, 1872. febr. 23.

[2] Andrássy Langenauhoz, Buda, 1872. április 4. Cs. és kir. külügyminiszterium.

adjon, hallani sem akart. Valósággal bűnnek tartotta az ilyen eljárást a monarchia tekintélye ellen. Bármennyire nagyrabecsülte is egyébiránt a béke megőrzése czéljából az Oroszországgal való felhőtlen érintkezések fontosságát, mégis kész volt inkább elviselni a borus helyzet következéseit, semhogy olyan lépésre ragadtassa magát, a mely Ausztria-Magyarországra a szomszéd nagyhatalomtól való függés vagy félelem legkisebb árnyékát boríthatna is. Csak mikor a Galicziával való megegyezés bevégzett ténynyé vált, csak akkor volt kész Andrássy Langenauhoz — ennek javaslata szerint — egy magánlevelet írni, a melyben az osztrák miniszterium viselkedésének okairól tájékoztatja őt. «Ámde magától értetődik — oktatta a miniszter a pétervári követet — hogy ama lépésnek, melyre Excellencziádat adott esetben fölhatalmaznám, a gyöngeségnek még látszatával sem volna szabad birnia és kerülnie kellene mindent, a mit egy idegen kormány később példának állíthatna fel, hogy számonkérje tőlünk a kormányzásnak ama törvényhozó vagy belső politikai rendelkezéseit, melyeknek kibocsátását szükségesnek láttuk».[1] A nyujtandó fölvilágosításokat nem szabad egyébnek tekinteni, mint a jóakaratú közeledés önkéntes tényének.

A gróf egyelőre nem is jutott abba a helyzetbe, hogy a Langenau által javallott útra léphessen, minthogy a Galicziával való megegyezés szándéka füstbe ment. Maguk a lengyelek sem lelkesedtek túlságosan az autonomiáért, melyet Ausztria nem részesít kellő pénzbeli támogatásban. Viszont ép ez a követelés okozta a legnagyobb nehézségeket. Mikor végre az 1871. évi költségvetéstől számított ötödéves pausálék terve meg-

[1] Andrássy Langenauhoz, 1872. ápr. 4. Buda. Cs. és kir. külügyminiszterium.

érlelődött, 1872. őszére halasztották ennek tárgyalását.[1] A galicziai rezolutió életbeléptetése, a melytől az oroszok annyira rettegtek, mivel a többi lengyelek önállósági tövekvéseit újra lángra lobbanthatta volna, ekép mellőzve volt. Ennek a szerfölött kényes és könynyen európai jelentőségre dagadható kérdésnek, maguk a lengyelek vették el az élét. Bármennyire is rajongtak egyébként az egységes Lengyelország újjáalakításáért, eléggé realis politikusok voltak arra, hogy belássák, mennyire nem kedvező az európai helyzet a franczia császárság bukása óta az ő vérmes reményeik számára. III. Napoleon, híres nagybátyjának példájára, egy mindig kéznél lévő fegyvernek tartotta őket az orosz birodalom, mint Poroszország barátja ellen, és ezért a szétdarabolt királyság új életre keltésének kilátásával kecsegtette őket. Ám erről a harmadik franczia köztársaság mitsem akart tudni. Mióta a francziák revanche-politikájuk megvalósítása érdekében Napoleonnal ellentétben Oroszországra, mint jövendőbeli szövetségesre számítottak, semmi sem volt kellemetlenebb rájuk nézve a lengyelek Párisban tartózkodásánál. A köztársaság legjobban szeretett volna megszabadulni az egész lengyel emigratiótól.[2] A franczia fővárosban élő lengyel vezérek nagyon hamar észre is vették e hangu-

[1] Kolmer, «Verfassung u. Parlament», II. 209—232. Az osztrák birodalmi tanács bizottsága 1872. évi január hó 13-án terjesztett elő galicziai kérdésben egy munkálatot, mely azonban sohasem emelkedett törvény erejére. E szerint a közoktatásügyi és politikai igazgatás költségeinek czimén Ausztria Galicziának, az 1871. évi költségvetés bevételei alapján átalányösszeget fizetett volna. Minden öt év elteltével az átalányok revizió alá lettek volna veendők és a szerint, a mint az illető kiadásoknak átlagos összege a többi királyság és tartományban ezen öt év alatt gyarapodott vagy apadt, ugyancsak fölemelendők vagy leszállitandók lettek volna.

[2] Báró Orczy Béla az édes anyjához, Bécs, 1871. decz. 8.

latváltozást és e szerint irányították magatartásukat. Czartoryski herczeg, a párisi emigránsok feje, egyik ügyvivője által tudatta Andrássyval, hogy honfitársai a teljes megsemmisülés elkerülése czéljából az oroszokkal készek olyan egyezségre lépni, a mely puszta létüket biztosítja. A külügyminiszter, a ki kerülni akart mindent, a mi azt a látszatot kelthetné, hogy ő támogatja a lengyel száműzöttek forradalmi törekvéseit, a legnagyobb örömmel üdvözölte a lengyelek elhatározását.[1] Czartoryski most komolyan eltökélte, hogy saját és vele a lengyel forradalmárok székhelyét elhelyezi Párisból. Csak egy a világ előtt is megfelelő ürügyet keresett. Míg egyrészt el akarta hárítani magáról a gyáva hitszegés vádját, másrészt nem kivánta olyan színben sem tüntetni fel a dolgot, mintha őt és a többi lengyeleket a franczia kormány kényszerítené Páris elhagyására. Egy u. n. szerelmi házasság véget kellett, hogy vessen minden esetleges gyanunak. Czartoryski herczeg eljegyezte Margit orleánsi herczegnőt. Ettől a házasságtól, a mely jövendőbeli feleségének több uralkodó családdal való rokonsága[2] által nagy következményeket sejtetett, Czartorysky a lengyel ügy hathatós haladását várta.[3]

De a dolgok jelenlegi állása szerint a lengyeleknek egyelőre le kellett mondaniok a politikai szereplésről. Ekép az összeütközésnek egyik fontos oka, ama «fekete pontok» egyike, a mely a mi monarchiánknak Orosz-

[1] Schweinitz Bismarckhoz, 1871. nov. 22.

[2] A herczegnő az Orleánsi herczeg nővére volt, a ki Erzsébet császárné és királyné egyik testvérét vette feleségül. A német trónörökösné bizalmas barátnőjének tartották, a kivel már Angliában gyakran volt együtt. Az Orleáns-okkal való összeköttetés révén Czartoryski is egy «pied à terre»-t akart magának biztosítani Francziaországban.

[3] Báró Orczy Béla az édes anyjához, Bécs, 1871 decz. 9. Ebben a levélben tárja fel Orczy Czartoryski házasságának tulajdonképeni lényegét.

országhoz való viszonyát annyira megnehezítette, az útból önmagától elhárítódott.

* * *

De még mindig maradt elegendő nehézség Oroszország és Ausztria-Magyarország érintkezésében. Ezek közt kétségkívül a legnagyobb a keleti kérdés volt, a melyet Oroszország szeretett a maga kizárólagos politikai sztérájának tekinteni. Itt Európa távoli keletén a czár versenytárs nélkül akart uralkodni. Minden délszláv neki tartozott volna hódolni és benne kellett volna látniok a kegyelmes és hatalmas pártfogót. A monarchia minden olyan kisérletét, mely keleten az orosz befolyást ellensúlyozni iparkodott, a czár jogaiba való illetéktelen beavatkozásnak tekintették. Míg előbb az orosz politikának nyílt és megmásíthatatlan alapelve volt Törökország szétrobbantása, addig egy idő óta épen az ellenkező úton igyekeztek elérni ugyanezt a czélt. A Fényes Portával való barátkozással akarták kielégíteni hatalomvágyukat. Ezért a török államférfiak közreműködésével meg kellett törniök az ozmán birodalom fentartására annyira fontos osztrák-magyar befolyást Stambulban.

Ez a frontváltozás még Beust alatt ment végbe. Senki sem fejtett ki e tekintetben nagyobb tevékenységet, mint Rustem bey, a szentpétervári török nagykövet és a török államférfiak előrelátásának hiányát semmi sem mutatta jobban, mint Rustem azon állítása, hogy hazáját nem Oroszország, hanem Ausztria-Magyarország felől fenyegeti a legnagyobb veszély és ezért égetően szükséges, hogy a czár, a szultán és az angol király szövetségre lépjenek a monarchia ellen.[1] A Rustem működésé-

[1] Chotek Beusthoz, Pétervár, 1871. márcz. 7./febr. 23. Cs. és kir. külügyminiszterium.

hez hasonló szellemben dolgozott a konstantinápolyi orosz nagykövet, Ignatjev tábornok is, a kinél egy hazugsággal több vagy kevesebb az orosz-török álbarátság érdekében, már nem számított. Hálásak is voltak iránta, hogy a Portával igyekezett ápolni a benső viszonyt; tekintélye az udvarnál ezért rendkívüli módon megnövekedett.[1] Mindazokra, a kik Rustemmal és Ignatjevval egy követ fujtak, súlyos csapásképen nehezedett Mehemed Emin Ali pasa nagyvezér halála, a ki Ignatjev és Rustem politikájának legerősebb támasza volt. De bármennyire sajnálták is elhunytát Péterváron, mégis gyorsan vigasztalódtak abban a reményben, hogy Server pasa, a török külügyminiszter, követni fogja az elhalt nagyvezér politikáját, a kinek különben is bizalmasa volt. «Talán — jegyezte meg Franckenstein, az osztrák-magyar ügyvivő — azzal hitegetik magukat, hogy Server pasa kevésbbé járatos és tapasztalt lévén, nem lesz képes ügyesen szőtt cselszövéseiknek ellenállni.»[2]

Az oroszok természetesen nem akarták elismerni, hogy Konstantinápolyban folytonos sakkhuzásokat csinálnak Ausztria-Magyarország ellen, sőt nem győzték eléggé hangoztatni, hogy a monarchiával való jó szomszédság a legfőbb vágyuk. Erre nézve nagyon jellemző volt egy, az orosz hivatalos közlönyben a «Kormányhirnök»-ben («Pravitetstvenyj Vestnik».) A legnagyobb feltünést e czikkben mindenütt a pánszláv izgatók dezavuálása keltette. Száraz szavakban az volt itt kifejtve, hogy Oroszország ridegen visszautasítja az összes szláv törzseknek az ő hegemoniája alatt való egyesülését és egybeolvasztását. Ilyen utópiák csak felkorbácsolnák a nemzetiségi szenvedélyeket, a mi egyáltalában nem állhat

[1] Franckenstein Beusthoz, 1871 nov. 11./okt. 30. Pétervár. Cs. és kir. külügyminiszterium.

[2] Franckenstein Beusthoz, Pétervár, 1871 szept. 14./2. U. o.

Oroszország érdekében. Némi czélzattal az Ausztriában imént lezajlott Hohenwart-válságra a «Kormányhirnök» megállapította, hogy a szomszéd államokban élő szlávok boldogulásának legfőbb akadályai épen a pánszláv törekvések. Mi a béke korszakában élünk — hangoztatta az orosz hirlap — és erre, mint belső fejlődésünk alapföltételére okvetlenül szükségünk van.[1] Akkor ezeknek a nyilatkozatoknak őszinteségét kétségbe vonták és minthogy a belügyminisztertől származtak, ellentétbe állították Gorčakov nézeteivel, a ki nem volt mindig egy véleményen minisztertársával. A valóságban ez a czikk báró Jomini tollából, a külügyminiszterium egyik első hivatalnokától eredt és valószínűleg II. Sándor czár bátorításának és őszinte békeszeretetének köszönhette megszületését.[2] Lehetséges, hogy Gorčakov, a ki jól ismerte a körülményeket, állására nézve veszedelmet látott abban, ha a nyilvánosság előtt uralkodója politikai iránya ellenkezőjének tartatnék. Bizonyos, hogy a «Kormányhirnök»-ben közölt czikk megjelenése után csak két hétre nyilatkozott kedvencz lapjában, a «Journal de St. Pétersbourg»-ban erről az elkényesedett tárgyról. De ezt is a valóságnak tökéletes elferdítésével cselekedte. Mintha ügynökei által soha se nyujtott volna hathatós támogatást a prágai és raguzai, laibachi és zágrábi szlávoknak, nem biztatta volna fel őket Ausztria-Magyarország ellen és nem fenyegette volna a világbékét a Fekete-tenger szabadságát követelő táviratában 1870 okt. 31-én. Gorčakov valóságos dícshymnust zengedezett a «Journal de St. Pétersbourg»-ban politikájának mérsékelt voltáról. «Oroszország — írta az államkanczellár szócsöve —

[1] Ezt a czikket a «Pester Lloyd» kivonatban közölte, 1871 decz. 23.

[2] Langenau Andrássyhoz, 1872 márcz. 6./febr. 23. Cs. és kir. külügyminiszterium.

mindig felemelte szavát az egyetemes béke és a szövetségeken nyugvó európai egyensúly fentartása érdekében.»[1]

Hogy Andrássy azoknak a biztosításoknak, melyeket Gorčakov a «Journal de St. Petersbourg»-ban és személyesen is a mi követünk előtt közölt, csak félig hitt, könnyen érthető. Jóllehet megelégedésének adott kifejezést Gorčakovnak Langenau előtt tett nyilatkozatai és emennek Novikovhoz, a bécsi orosz követhez[2] intézett utasításai miatt és mindezeket biztató előjelnek vette az északi szomszéddal való jövendő jó barátságra nézve,[3] a helyzet pillanatnyi javulásától még sem hagyta magát megtéveszteni. Ameddig egy Ignatjev mint Oroszország képviselője, bűntetlenül folytathatta hazug üzelmeit Konstantinápolyban, az orosz birodalommal valódi benső együttműködésre gondolni sem lehetett. Ignatjev tábornok egy alkalmat sem mulasztott el, hogy osztrák-magyar kollégájának, gróf Ludolfnak a török fővárosban való működését a legfeketébb szinekkel ne ecsetelje. Minisztere előtt a konstantinápolyi lengyelek védelmezője gyanánt tüntette fel a monarchia képviselőjét, a mely szerepet a második császárság idejében a franczia nagykövetek töltötték be.[4] Az orosz diplomata azonban nem elégedett meg az ilyenféle hiresztelésekkel, melyek a pétervári köröket kínosan érintették. Nem átallotta azzal

[1] Közölve a «Neue Freie Presse» Abendblatt-jában, 1872. jan. 2.

[2] Csak később emelték a mindkét részről való képviselőket nagyköveti rangra.

[3] Andrássy Langenauhoz, Bécs, 1871 decz. 11. Cs. és kir. külügyminiszterium «Je me félicite sincèrement de voir mon entrée aux affaires accucillie avec le bon vouloir qui, joint à la franchise qui a caractérisé nos premières explications, servira, je l'espère, de base solide et durable à nos futurs rapports. — — Nous y voyons autant de symptomes qui nous permettent de bien augurer de l'avenir de nos relations avec la Russie.»

[4] Langenau Andrássyhoz, Pétervár, 1872 ápr. 3./márcz. 22. U. o.

a váddal illetni gróf Ludolfot, hogy a magas Portánál az oroszok terveit keresztezi. Ezek a panaszkodások annál termékenyebb talajra estek, mert az orosz kormánykörök II. Sándor czár kivételével, Gorčakovot is beleértve, ellenségesen voltak hangolva a monarchia iránt és szívesen elhitték, a mi gyanujoknak megfelelt.[1] Ámde Andrássy meghiusította Ignatjev számításait. A legerélyesebben tiltakozott ama föltevés ellen, mintha Ludolf azt a felszólítást kapta volna, hogy az Oroszország és Törökország közt fennálló jó viszonyt, a melyben — úgymond — mi is minden keleti bonyodalom megakadályozásának legfőbb kezességét látjuk, megzavarja.»[2]

A látott és hallott dolgok azonban mindig több kételyt ébresztettek Andrássyban Gorčakov politikája iránt. Ignatjev küldetéséhez hasonlóan, Jonin orosz konzul Raguzában iparkodott ellenérzést szítani monarchiánkkal szemben. Orosz pénzzel fenntartott lapjában «Cernogorac»-ban, külügyminiszterünket úgy mutatta be a szlávoknak, mint olyan államférfiút, a kinek az ő területükre fáj a foga.[3] Ezenfelül eljutottak Andrássy füléhez olyan hírek is, a melyek a napnál fényesebben igazolták, hogy mily kevéssé vannak Péterváron elragadtatva Ausztria-Magyarország és Németország egymáshoz való közeledésétől. A gróf sietett is e tapasztalatáról értesíteni a német követet.[4] Ugyancsak tudósította arról is, hogy Bukarestban egy új, franczia nyelvű sajtóorgánum létesült «L'alliance Latino-Russe» czímen, a mely a cseh, horvát, montenegrói és szerb izgatókkal egyetemben Francziaországot és Oroszországot a német birodalommal barátkozó Ausztria-Magyarország-ellenes szövetségre buzdítja. Ezek

[1] Langenau Andrássyhoz, Pétervár 1872 ápr. 3./márc. 22. U. o.
[2] Andrássy Langenauhoz, Buda, 1872 ápr. 12. U. o.
[3] Schweinitz Bismarckhoz, Bécs, 1872. jan. 9.
[4] Schweinitz, Budapest, 1872 ápr. 17.

az értesülések megerősítették Andrássyt abban a feltevésben, hogy Oroszország az egész Balkánra kivetette hálóját. Hiszen magyar miniszterelnöksége idejéből tudott dolog volt előtte, hogy Gorčakov Szerbiában az ő befolyásának ellensúlyozására, illetőleg megsemmisítésére törekedett. Andrássy minden erejével rajta volt, hogy ez az ország a monarchia, főleg Magyarország érdekköréhez kapcsolódjék és mentes legyen az orosz befolyástól. Négy éven keresztül nem fogyott ki a tervekből, hogy Szerbiát baráti szolgálatok által megnyerje. Még 1871 júliusában is foglalkoztatta az a gondolat, hogy a Salonikiba vivő vasuti vonalat Szerbia előnyére Belgrádon keresztül és nem a Boszna völgyében vezessék.[1] 1869 őszén ugyane czélból akarta Szerbiába bekebelezni Bosznia és Herczegovina egy részét.[2] Milán ezt a jóindulatot épenséggel nem barátságos módon azzal jutalmazta, hogy 1871 októberében Livádiába utazott. A szerb fejedelemnek ez a hódoló útja a czárhoz, mielőtt még a bécsi udvarnál megjelent volna, Andrássyt méltán haragra lobbantotta. Milánnak ezt az utazását első percztől fogva, Magyarországon ejtett sérelemnek s egyuttal szerbiai politikája kudarczának tekintette.[3] Kállay Benjámin szerint a livádiai udvarhoz való meghívás Ristić régens árulásának díja volt, mert valószínűleg ő közölte Pétervárral az osztrák-magyar főkonzulnak Bosznia felosztására vonatkozó tervét.[4] Ristić ellenben azon panaszkodott a belgrádi német főkonzulnak, hogy Kállay

[1] Schweinitz, Bécs, 1872 ápr. 18.

[2] V. ö. I. kötet 13. fejezetét.

[3] Schweinitz, Bécs, 1872 ápr. 18.

[4] Dr. Steinbach Gusztáv: «Erinnerungen an Benjamin von Kállay.» Bécs, 1903. Különlenyomat a «Neue Freie Presse» 14,025. és 14,028 számaiból 3. old. Steinbach úgy beszélte el nekem, hogy adatait Kállay személyes közleményeiből vette.

minden Szerbiában történő dolgot megbírál és a saját külön megvilágításában tünteti fel a fejedelemnek Livádiába utazását is, bár ez nem jelent semmiféle politikai kilengést Pétervár felé.[1]

Ma még nincs eléggé tisztázva, hogy a livádiai udvarhoz való meghívást valóban Bosznia felosztása tervének Oroszország kedvéért történt feladásával kellett-e megvásárolni.[2] De az feltétlenül bizonyos, hogy sokkal több czélja volt a czár iránt tanusított egyszerű udvariassági látogatás tényénél.[3] Milánnak kétségtelenül az lett volna a feladata, hogy megnyerje II. Sándor hozzájárulását Bosznia és Herczegovina megszerzéséhez.[4] Ristić különben is iparkodott ezt az alkalmat arra felhasználni, hogy a Szerbiát Oroszországhoz kapcsoló kötelékeket minél szorosabbra fűzze. Vera nagyherczegnőnek, Konstantin nagyherczeg leányának Milánnal való eljegyeztetése az ő gondolata volt.[5] Mikor Andrássy később tudomást szerzett erről a szándékról és egyúttal azt az értesítést kapta, hogy az eljegyzést azonnal megtartják, mihelyt Milán eléri nagykorúságát, ennek az eszmének megvalósulását olybá vette, mint Oroszországnak Ausztria-Magyarország ellen kieszelt fogását. «Önként értetődik — írta erre báró Langenaunak — hogy ez a házasság kellemetlenül fog minket érinteni, minthogy egy orosz nagyherczegnőnek egy kis hűbéres fejedelemmel kötött frigye csak egy független nagy szláv birodalom ábrándjával

[1] Rosen, Belgrad, 1871 decz. 12.

[2] Langenau Andrássyhoz, Pétervár, 1873 május 2./14. Cs. és kir. külminiszterium.

[3] Franckenstein Beusthoz, 1871 október 14./26. U. o.

[4] Kállay Andrássyhoz, Belgrád, 1872 julius 7. Gróf Andrássy-levéltár.

[5] Langenau Andrássyhoz, Pétervár, 1873 máj. 2./14. Cs. és kir. külminiszterium. A házasság kérdésére vonatkozólag Stremukov adta a szövegben említett fölvilágosítást.

magyarázható, minélfogva érdekeinket is fenyegetné.»[1] De Andrássynak nem sokáig kellett aggódnia. Úgy látszik, hogy az orosz udvar mégis észbe kapott és nem akarta elkedvetleníteni Ausztria-Magyarországot a Szerbiával tervezett szövetség miatt. Legalább Pétervárról azt a felvilágosítást adták, hogy II. Sándor Milánnak egy orosz nagyherczegnővel szándékolt házasságát messaliancenak tekinti; a hogy előbb a román fejedelemtől, Károlytól, megtagadta háza egyik herczegnőjének kezét, mert a Fényes Porta hűbérese, ép oly kevéssé engedélyezheti most ugyanezt a szerb fejedelemnek.[2] Andrássynak elégtételül szolgálhatott a szerbek fáradozásainak meghiusulása. Hiszen ezzel a Szerbia és Oroszország közt való összeköttetésben épen az a lánczszem szakadt el, amelyet az Ausztria-Magyarország iránt nagyon is kétes érzelmű[3] szerb régensség esetleg kihasználhatott volna. Andrássy nagyon jól tudta ezt és már magyar miniszterelnök korában szerezte azt a tapasztalatot, hogy Szerbiának csak mint rettegett hatalom imponálhatunk.[4] Különösen gondja volt tehát, hogy a Szerbiára háramló következmények szempontjából, Oroszország szavának súlya sohase legyen hathatósabb a Fényes Portánál, mint Ausztria-Magyarországé. Csak ily módon lehetett szerb földön a mon-

[1] Andrássy Langenauhoz, Buda, 1872 ápr. 10. Cs. és k. külügyminiszterium.

[2] Langenau Andrássyhoz, Pétervár, 1873 május 14./2. U. o. Langenau ezt a közleményt Stremukovtól, a külügyminiszterium ázsiai osztályának befolyásos vezetőjétől nyerte.

[3] Kállay Andrássyhoz, Belgrád, 1872 márcz 14. Gróf Andrássy-levéltár: «olyan nagy Szerbiának irántunk való ellenséges hangulata, hogy azt már semmi sem növelheti.»

[4] Ugyanaz ugyanahhoz, Belgrád, 1869 szept. 19. U. o. «Mindenből, a mit jelenteni szerencsém volt, Excellenciád arról győződhet meg, hogy a magyar befolyás fontosságát Keleten mindinkább elismerik és hogy főleg egy név, az Andrássyé, képviseli ezt a hatalmat, mert még ellenségeink is Excellenciádtól várják ügyeik javulását.»

archia ellen támasztott ellenséges rezgelődéseket elfojtani. Mihelyt ugyanis Belgrádban azzal bolondították magukat, hogy a czár a hátuk mögött áll, mindjárt hangosabbak lettek. A különben mérsékelt Blaznavać tábornok, az első régens, sohasem mert volna oly pökhendi módon nyilatkozni bizalmasai előtt, ha nem hitte volna hogy Porosz- és Oroszország Ausztria-Magyarországnak ellenségei lévén, minden perczben készek lecsapni reá. «Szerbia és Ausztria, vagy még sokkal inkább Szerbia és Magyarország között — szólt Blaznavać — ki van zárva az egyetértés. Bármely helyen mutatkozzék Magyarország testén csak a legkisebb seb is, igyekezni fogok azt megmérgezni.»[1] A régens azzal a valószínűtlen állítással igazolta viselkedését, hogy a Miklós fejedelem meggyilkolásában bűnrészessége miatt a pesti törvényszék által elitélt Karagjorgjevič Sándor herczegnek a börtönből való kiszabadítása a magyar kormány műve volt, hogy akármely pillanatban a szerb régensi kormány mellének szegezhesse a kést ; ez ennélfogva kényszerítve van az önvédelemre.[2]

Való igaz, hogy a szerb kormány a Pesten folyt pör kezdetétől fogva semmitől se félt jobban, mint a felmentéstől. Ezért a régensek 1871 márcziusában Orescović ezredest Magyarországhoz való közeledésük különféle igéreteivel Andrássyhoz küldték a végből, hogy a kúria minden esetre megerősítse a királyi tábla itéletét.[3] De Blaznavać nem beszélt igazat, midőn Karagjorgjević herczeg szabadlábra helyezését akarta monarchiánk iránt tanúsitott ellenséges viselkedésük okául feltüntetni. Mert ugyanaz a Blaznavać, a ki 1872

[1] Kállay Andrássyhoz, Belgrád, 1872 márcz. 18. Gróf Andrássy-levéltár. Kállay Blaznavacnak ezen szavait egészen hiteleseknek tartja.

[2] U. o.

[3] Kállay Andrássyhoz, Belgrád, 1871 márcz. 29. Gróf Andrássy-levéltár.

márcziusában a legkeserűbb szavakban fakadt ki ellenünk, ugyanezen év júliusában Kállayval való 3 órás beszélgetésében áradozott az Ausztria-Magyarország boldogulását óhajtó biztosításokról. Ő, a ki néhány hónappal előbb Magyarország összes nemzetiségeit lázadásra törekedett izgatni, most azt állította, hogy nem barátja a nálunk megnyilatkozó államellenes tüntetéseknek, sőt Milán livádiai útja után a horvátoknak a Magyarországgal való kibékülést tanácsolta. Mindig kifejezést adott annak a meggyőződésének, — tette még hozzá a régens — hogy Magyarország és Szerbia érdekei egybevágnak s hogy az ő hazájának ügyei csak Ausztria-Magyarország jóakaratú külpolitikája által vihetők előre.[1] Blaznavać ezzel elárulta cselekvésének tulajdonképeni indító okát. A mit az oroszoktól meg nem kaphattak, azt Ausztria-Magyarország segítségével kellett elérniök. Mióta a pétervári kabinet jobb viszonyba került a magas Portával, természetesen többé már nem lehetett rábírni a czárt — a hogy Milán Livádiában szorgalmazta — hogy beleegyezését adja Bosznia és Herczegovinának átengedéséhez Törökországtól Szerbia részére. Oroszországtól visszautasítva, a ravasz szerbek Magyarország kegyét akarták biztosítani terveik számára, azét a Magyarországét, amelynek fejére még csak az imént akarták rágyujtani a háztetőt. Erre a hirtelen frontváltozásra nem csupán Oroszország elutasító magatartása bírta őket. Magyarország belső megerősödése nem kerülte el a szerbek figyelmét, továbbá az sem, hogy a monarchia Németországban ellenség helyett, várakozásuk ellenére Andrássy bölcs politikája következtében, megbízható barátot nyert. Ezért fordították tekintetüket Ausztria-Magyarország felé. Blaznavać egyenesen a monarchiától remélte, hogy Bosz-

[1] Kállay Andrássyhoz, Belgrád 1872 júl. 7. Gróf Andrássy-levéltár.

niát és Herczegovinát Szerbiának megszerzi, a miből nem hiányzott az a rejtett gondolat sem, hogy mi kaparjuk ki számukra a gesztenyét a tűzből. Érdekes, hogy Blaznavać mily ártatlan színben akarta feltüntetni honfitársai eljárását.[1] Nem ők a hibásak — mondá — abban hogy Oroszországhoz kellett folyamodniok. A szerb fejedelemség egész multja eléggé bizonyítja, hogy a szerbek csak akkor fordultak Oroszországhoz, ha máshol nem találtak támogatásra.[2] Kállay azonban nem engedte megtéveszteni magát a régens hízelkedései által és keresztüllátott fondorlatain.[3] Sőt a régens kis játékai Andrássyt megerősitették abban a véleményében, hogy Ausztria-Magyarországnak elsőrendü érdeke Szerbiában az orosz befolyás túlságos elhatalmasodásának megakadályozása.

Ha sikerül Andrássynak politikájának ezen irányzatával keresztül hatolni akkor remélhette, hogy a többi balkáni területeken is fokozhatja és gyarapíthatja a monarchia tekintélyét. Nagyon jól tudta, hogy kiváltkép Montenegróban lesz ez nehéz, mely teljesen a czár pártfogása alá helyezte magát. És ezt az országot, a mely Oroszország politikai terveiben egészen más szerepet játszott, mint Szerbia, a pétervári kormány — a Fényes Portától való függetlensége szem pontjából — igyekezett magához lánczolni.[4] II. Sándor láthatólag kedvenczének tekintette Miklós fejedelmet és — báró Langenau megjegyzése szerint — «majdnem azt lehetett hinni, hogy mint souverain a szultán helyébe

[1] A «Neue Freie Presse» pesti levelezőjével folytatott beszélgetésben (1872 aug. 17.) is arra törekedett Blaznavać, hogy honfitársait tisztára mossa.

[2] Az egész Kállay Andrássyhoz irott 1872 jul. 7-i levelének alapján. Gróf Andrássy-levéltár.

[3] U. o.

[4] Langenau Andrássyhoz 1872 márcz. 20./8. Cs. és k. külügyminiszterium.

akar lépni, mint a kinek ebbeli jogát tagadja».[1] Kitünt ez különösen abból a kérdésből, hogy az 1873-ra tervezett bécsi világkiállításra Miklós fejedelmet közvetlenül vagy Törökország közbenjárásával hívják-e meg? Montenegróban rosszul voltak értesülve, mikor azt hitték, hogy az utóbbi fog történni. Midőn a czár, a kinél Miklós fejedelem valószínűleg panaszt tett, erről hallomást szerzett, ennek az etiquette-kérdésnek megoldását önmagát közelről érintő dolognak tekintette. Andrássynak ama felvilágosítása, hogy ebben az irányban még döntés nem történt és Miklós közvetlen meghívást fog kapni,[2] megnyugtatta az orosz udvart. Gorčakov biztosította báró Langenaut, hogy Sándor ezt a személye iránt megnyilvánult udvariassági ténynek veszi és nagyon hálás lesz érte.[3] Andrássy az orosz udvari körök nagy rokonszenvét Miklós herczeg iránt mégis kissé aránytalannak találta és ezt jegyezte meg: «Tant de bruit pour une omlette.»[4] De hogy ne keltse azt a látszatot, mintha a fejedelmet csak az orosz udvarra való tekintettel hívták volna meg, Törökország megkerülésével, a miniszter úgy vélte, hogy eljárását közelebbről is meg kell magyaráznia. Langenau tehát kijelentette Gorčakovnak, hogy Montenegrónak a Portához való politikai viszonya sohase volt az európai hatalmak rendelkezéseinek tárgya. Ausztria ezért Montenegró iránt mindig a tényleges viszonyok szerint szabályozta magaviseletét. Semmi sem kényszerítette a monarchiát olyan jogügyi kérdések elintézésére, melyeknek kibogozása csak nagy nehézségekkel járna. Andrássy

[1] Langenau Andrássyhoz 1872 április 3./márcz. 22. Cs. és kir. külügyminiszterium.

[2] Andrássy Langenauhoz, 1872 márcz. 28. U. o.

[3] Langenau Andrássyhoz, Pétervár, 1872 ápr. 1./márcz. 20. U. o.

[4] Andrássy sajátkezű széljegyzete Langenau 1872 ápr. 1-i táviratára. U. o.

meggyőződése szerint óvakodni kell oly események felkavarásától, melyek könnyen összeütközéseket okozhatnának a Fényes Porta és Montenegró között, a mi kétségkívül sem Oroszországnak, sem Ausztria-Magyarországnak nem áll érdekében. Végül annak a meggyőződésnek adott kifejezést, hogy az uralkodó szokásnak megfelelő közvetetlen meghívással el van hárítva az az eshetőség, amely az orosz kabinetet akkora izgalomba ejtette.[1] Andrássy hihetőleg egy perczig se áltatta magát azzal a reménynyel, hogy Miklós fejedelmet elismerésre, vagy tán valamelyes barátságos közeledésre kötelezte Ausztria-Magyarország iránt. Annyit mégis elért, hogy elkerült minden sérelmet vagy keserűséget, a mely a kérdés más, épen ellenkező megoldásának következése lett volna.

* * *

Az orosz birodalomhoz való viszony befolyásolta Andrássynak romániai politikáját is. Valamint Szerbiát, akként a Dunamelléki fejedelemségeket is ki akarta vonni az orosz hatáskörből. Midőn emitt, még magyar miniszterelnöksége idejében magyarellenes áramlatok jutottak túlsúlyra, nem habozott frontot csinálni a Bratianu-miniszterium ellen, a mely olyan izgalomba ejtette az erdélyi románokat, hogy már Magyarország ezen részének a szomszédos Romániától való annektálásáról álmodoztak.[2] De a mint lefujták ezeket a tervezgetéseket, Andrássy mindjárt a román szomszéd barátjának mutatta magát. A dolgok mélyébe hatoló éles tekintetét nem kerülhette el, hogy Románia egymagában nem lévén elég erős, kénytelen támaszt keresni vagy az orosz biroda-

[1] Andrássy Langenauhoz, 1872 április 11. Cs. és kir. külügyminiszterium.

[2] L. I. köt. 551. o.

lomban vagy Ausztria-Magyarországban. Azt is helyesen látta Andrássy, hogy az északi kolosszus támogatása Romániára nézve kétségtelenül a teljes megsemmisülést vonja maga után és a monarchiára is nagy szerencsétlenséget jelent.[1] Ezért eltökélte, hogy Romániát minden tőle telhető erővel fogja gyámolítani, hogy Oroszország behálózásától megmentse. Károly fejedelem, a Dunai fejedelemségek ura, nagyon jól ismerte a magyar miniszterelnöknek ilyen irányú gondolkozását, a kinek külügyminiszterré kinevezése, az ő szemében «nagy fontosságú» esemény volt.[2] A fejedelem atyjához írt egyik levelében gróf Andrássyt Románia őszinte barátjának nevezte.[3] A gróf maga megmondta Mavrogheni román pénzügyminiszternek, hogy a jó egyetértés mennyire fontos érdeke mindkét szomszéd államnak,[4] a mi annyit jelentett, hogy a kiválóan latin fajta nép a Balkán felől erős védőbástya legyen az oroszok szláv expanziója ellen. Románia mihamar meg is nyerte Andrássy szomszédi jóindulatát. Károly fejedelemnek és vele az egész országnak hő kívánsága volt, hogy a már elismert Dunai fejedelemségeket hivatalosan és a diplomácziai érintkezésben is *egy* névvel jelöljék. A diplomácziai nyelvhasználat az 1858 aug. 19-i szerződés I. fejezete értelmében nem ismert Romániát, hanem csak az egyesült moldvai és oláh fejedelemségeket.»[5] Mind a mellett Törökországnak

[1] Lásd Jorga közleményeit: «Geschichte des rum. Volkes» II. köt. 340. old. az «Allgem. Staatengeschichte»-ban, Lamprecht kiadása.

[2] «Aus dem Leben König Karls von Rumänien.» II. köt. 224. o.

[3] U. o. 229. o.

[4] U. o. 270. o.

[5] Az 1858. aug. 19. szerződés I. pontja: «Les principautés de Moldavie et de Valachie, constituées désormais sous la dénomination de Principautés-Unies de Moldavie et de Valachie, demeurent placées dans la suzeraineté de Sa Majesté le Sultan.» Nyomtatásban Neumann Lipót és Plason: «Recueil des traités et conventions conclus par l'Autriche, Nouvelle suite. II. köt. 97. old.

a souverainnak beleegyezése nélkül ugyan, de az 1856-i szerződést megalkotó hatalmaknak hallgatag jóváhagyásával,[1] az «egyesült fejedelemségek» helyébe lassankint a «Románia» elnevezés lépett. Hiányzott azonban ehhez a nemzetközi jog által való szentesítés, melyet Károly fejedelem és kormánya Európától akartak elérni. Andrássynak nem volt ellenére ez a kívánság, de fölemelte szavát az ellen, hogy Károly egy katonai érmen «Románia fejedelme» helyett «a románok» fejedelmének nevezte magát, a minek fogalma az erdélyi oláhok fölötti uralmat is jelentette.[2] Andrássy csak ama feltétel alatt volt hajlandó a Porta ellen támasztott jogos törekvéseik hathatós támogatására, hogy a román kormány belényugszik ennek a czímnek az elejtésébe.[3] Fontos politikai okok kényszerítették erre. Oroszország ugyanis, be sem várva az 1856-i szerződés alkotóinak beleegyezését, az 1856-i párisi és az 1858-i szerződés semmibevételével, saját felelősségére népjogilag törvényesnek ismerte el a «Románia» czímet. Andrássy igen jól tudta az oroszok eme sakkhuzásának okát, a melynek nem volt más czélja, mint hogy fölébresszse a román kormány és a nép háláját az oroszok iránt, a mi természetesen magában az országban is nagy népszerűséget szerzett volna nekik.[4] Ilyen eljárással szemben Ausztria-Magyarország annál inkább vértezetlen volt, mert nem hivatkozhatott a vallásegyenlőségre sem, mint az oroszok és a dákoromán álmok megvalósításában sem nem akart, sem nem tudott velük versenyre

[1] Gróf Károlyi jelentése Andrássyhoz, Berlin, 1872 ápr. 21. Cs. és kir. külügyminiszterium. Bismarck határozottan kimondja itt, hogy a «Románia» név használatát hallgatólag megengedte.

[2] «Aus dem Leben König Karls von Rumänien». II. 268.

[3] U. o.

[4] Andrássy gróf Ludolfhoz Konstantinápolyban. 1872 márcz. 10. Cs. és kir. külügyminiszterium.

kelni. Érezte azonban Andrássy, hogy a monarchiának nem szabad teljesen háttérbe vonulnia, ha a Dunai fejedelemségekben egyáltalában érvényesíteni akarja befolyását.[1] «Én nem tudom, — írta a konstantinápolyi nagykövetnek — miért volna szükséges, hogy mi egy csupán formai vitának, a melynek komoly jelentősége nincs, feláldozzuk valódi érdekeinket».[2] De akármennyire óhajtotta is a külügyminiszter, hogy a reá nézve már terhessé[3] vált czímkérdés kedvező megoldás felé terelődjék, épen Törökországra való tekintetből nagyon óvatosan kellett eljárnia. Mert Oroszország a gyors elismeréssel nemcsak a népszerűség megszerzésére törekedett a románoknál. Szeme előtt egy másik, talán még fontosabb czél is lebegett ezzel kapcsolatban: a gyűlölt 1856. párisi szerződés kijátszása. Törökországnak jó oka volt tartani egy ilyen lépéstől, a mely bizonyára egyedül Oroszországnak lett volna hasznára. Ezért gördített nehézségeket Románia útjába, hogy kívánságai ne találjanak meghallgatásra. Az Európa nagyhatalmai által szentesített és a czár nagyravágyását a Fekete-tengeren mérsékelő szerződés iránt tanusított eme tiszteletlenség másrészről arra indította Andrássyt, hogy a Fényes Portának az ellenállás felhagyását tanácsolja. Oroszország önkényes eljárása kényszerítette őt arra, hogy a Dunai fejedelemségek elnevezésének megváltoztatásához a törvényes beleegyezést kieszközölje. Ilyen módon akarta egész Európa szemeláttára bebizonyítani, hogy a párisi szerződés módosítása csupán az *összes* nagyhatalmak beleegyezésével történhetik. Andrássy a magas Portánál nem is fukarkodott a helyes javaslatokkal, noha épen nem volt valami könnyű munka a török államférfiak

[1] Andrássy gróf Ludolfhoz, 1872 febr. 25. Cs. és kir. külügyminiszterium.

[2] Ugyanaz ugyanahhoz, 1872 febr. 25. U. o.

[3] U. o.

hajlandóságát megnyernie. Minthogy Andrássynak a török külügyminisztertől, Server pasától kapott informácziója szerint, a törökök sokkal szívesebben elégítették volna ki a veszélyesebb ellenfélnek tartott Szerbiát, mint Romániát, a melyet kevesebbre becsültek.[1] Ennek daczára fáradhatatlan volt a rábeszélésben, hogy szabad akaratukból nyugodjanak bele a változhatatlanba és hogy ily módon szerezzék meg maguknak Románia háláját, a mely a visszautasítás esetében teljesen elhidegül irántuk.[2] A Fényes Porta konokságával szemben Bismarck jóakaratú segítségével akarta engedékenységre bírni a török kormányt.[3] A német birodalmi kanczellárral ép akkor alig lehetett Romániáról beszélni emennek a strousbergi vasút ügyében tanusított viselkedése miatt. A legkisebb szívességre sem volt hajlandó a román kormánynyal szemben. Csak Andrássy kedvéért ment bele, hogy Konstantinápolyban támogassa ennek Románia érdekében tett lépéseit és hogy a Fényes Porta esetleges óvását figyelmen kívül hagyja. Romániában Andrássynak azt az igyekezetét, hogy az ország jogos törekvéseihez megszerezze a szultán hozzájárulását, végtelenül nagy rokonszenvvel üdvözölték. Megvolt az az elégtétele és láthatta, hogy okos cselekedetei által mindinkább tért hódított és Oroszország megszünt a nemzeti óhajtások egyedüli menedéke lenni.[4] De ha a gróf az elnevezés kérdésében a legmesszebbmenő engedékenységet tanusította is, annak

[1] Gróf Ludolf Andrássyhoz, Konstantinápoly, 1872 jun. 4. Cs. és kir. külügyminiszterium.

[2] Andrássy Ludolfhoz, 1872 márcz. 10. U. o.

[3] Andrássy Károlyihoz, Buda, 1872 ápr. 16. U. o.

[4] Andrássy Beusthoz, 1872 jnnius 12. U. o. «Notre influence y a gagné dans les Principautés danubiennes, le cabinet de St. Petersbourg n'y étant plus regardé comme le seul qui soit porté à favoriser les voeux nationaux.»

a kívánságnak teljesítését már megtagadá — s ebben egyetértett Bismarckkal — hogy Romániának joga legyen a hatalmaknál hivatalosan elismert diplomácziai ügyvivő által való képviseltetésére. Az osztrák-magyar miniszter úgy vélekedett, hogy ennyire már nem mehet. Mert egy ilyen vívmány túlságosan kifejezésre juttatná Romániának a szultántól való függetlenségét.[1] Andrássy elérte azt, a mi csaknem lehetetlennek látszott, hogy úgy Romániát, mint a Fényes Portát hálára kötelezte maga iránt azzal, hogy nemcsak ő maga tartotta jogait tiszteletben, hanem azoknak mások által való elismertetésére is törekedett.[2] Ez a Keleten követendő politikájára nézve kiváló jelentőséggel bírt, minthogy számításaiban nagyon fontos szerepet szánt a Fényes Portának.

Bárminő körülmények közt a monarchia részéről az volt a helyes politikai eljárás, ha minden eshetőséggel szemben, biztosítja magát Törökország jóakaratáról. Erre kényszerítették az Ignatjev vezetése alatt folytatott orosz üzelmek, a Duna és Száva partjain, a melyek, Andrássy meggyőződése szerint, siker esetén, erősen fenyegették volna Magyarországot.[3] Ennélfogva Ausztria-Magyarországnak szem elől nem téveszthető érdeke volt, hogy az ozmán birodalmat, hatályos védelem szempontjából, eme törekvések ellen ne engedje gyöngíteni. Törökországnak azon helyzetben kellett lennie, hogy tartományaiban az oroszok közreműködésével támasztott fölkelést még csirájában elnyomhassa.[4] Ezért szorgalmazta Andrássy a Fényes Portával való baráti érintkezést s föltette magában, hogy felvilágosítja a fenyegető veszélyről és politikai eszmecserébe

[1] Andrássy Károlyihoz, Bécs, 1872 jul. 7. Cs. és kir. külügyminiszterium.

[2] Andrássy Beusthoz, 1872 junius 12. U. o.

[3] Schweinitz Bismarckhoz, Bécs, 1872 máj. 17.

[4] U. o.

fog vele bocsátkozni.[1] E czél elérésére alkalmas eszköznek tartotta Károly Lajos főherczegnek, I. Ferencz József ifjabb öcscsének Konstantinápolyba utazását; azután kedvezőbb állást foglalt a török vasutak dolgában is, a melyeket Szerbiára való tekintetből eddig nem támogathatott; végül, az osztrák pénzügyminiszterrel ellentétben azon volt, hogy a török állampapirokat a bécsi tőzsdén jegyeztesse.[2] De Andrássy legfőbb gondja mégis arra irányult, hogy Abdul Aziz szultánt visszatartsa minden olyan lépéstől, a mi országának belsejében heves megrázkódtatásokat idézhetne elő. Ennek feltétlenül be kellett volna következni, ha Abdul Aziz megmarad ama szándéka mellett, hogy az Ozmán-házban a 17. század óta szokásos korszerinti örökösödési rendet megváltoztatja és helyébe az elsőszülött örökösödési jogát teszi. Abdul Aziz úgy látszik teljesen megfeledkezett arról, hogy az ő uralkodása is a seniorság jogán alapszik. Egyedül anyja merész határozottságának és ravasz elővigyázatosságának köszönhette, hogy nem Murad herczeg, bátyjának és elődjének, Abdul Medjidnek 21 éves fia, hanem ő, II. Mahmud második fia lépett a trónra. Eme történeti tény emlékezetének teljes elhanyagolásával most azon törte a fejét, hogyan biztosíthatná fiának, Issedinnek, az örökösödés rendjét két unokaöcscsének, Muradnak és Abdul Hamidnak kijátszásával, a kiknek kétségkívül joguk volt a trónra. Kedvencz gondolatának valóra váltása czéljából biztosította Mahmud Nedim pasának, a műveletlen és lelkiismeretlen nagyvezérnek támogatását, a ki a szultánnak ezt a rögeszméjét arra használta fel, hogy magát nélkülözhetetlenné tegye előtte.[3]

[1] Schweinitz Bismarckhoz, Bécs 1872 máj. 17.
[2] U. o.
[3] «Aus dem Leben König Karls von Rumänien.» II. 268.

Andrássy elvileg nem volt ellensége egy jogos és természetes uralkodási rendszernek, a mely Európa összes monarchikus államaiban az elsőszülöttség alapelvén nyugodott.[1] Bizonyára nem vonta volna meg a szultántól támogatását az uralkodás rendjének megváltoztatására irányuló hő kivánságát illetőleg, ha ennek végrehajtása esetén nem kellett volna a Kelet teljes felzavarásától félnie. A szultán tervének nemcsak az ulemak mondtak a leghatározottabban ellent. Magának Abdul Aziznak a palotában korlátlanul uralkodó anyja is ellenszegült fékezhetetlen gőgjében. Azt remélte ugyanis, hogy ha Murad lesz az utód, ő tovább is megtarthatja domináló szerepét. Ellenben ha Issedin lépne a trónra, akkor ő előreláthatólag kénytelen lenne a serailban a hatalmat átengedni az új szultán anyjának.[2] Már az is súlyos aggodalmakat keltett Andrássy lelkében, hogy Ignatjev tervei számára épen Mahmud Nedim pasát használta eszközül, kinek legnagyobb hibája az a hatalmi féltékenység volt, hogy a szultán esetleg más tanácsára is hallgat.[3] Jól tudta, hogy a cselszövő orosz diplomatának ezzel nincs egyéb czélja, mint olyan zavarok előidézése, melyeket Törökországnak akkor esetleg bekövetkezhető felosztásában az oroszok javára lehessen kiaknázni. Gróf Andrássy föltétlenül kívánatosnak tartotta, hogy Angliával karöltve szembeszálljon a szultánnak veszedelmessé válható törekvéseivel. A külügyminiszter fáradozásainak első észrevehető eredményét abban látta, hogy Abdul Aziz azóta több elővigyázattal és tartózkodással fűzte tovább terveit. Sőt Andrássynak elég oka volt azt hinni, hogy az állam-

1 Andrássy Beusthoz Londonba, 1872 jun. 12. Cs. és kir. külügyminiszterium.

2 Ludolf Andrássyhoz, Konstantinápoly, 1872 jun. 4. Gróf Andrássylevéltár.

3 Ugyanaz ugyanahhoz. U. o.

csiny beláthatatlan következményeivel, legalább egyelőre, elodáztatott és a szultán, valamint követei megfogadták az intelmet, hogy «ne rohanjanak vakon Oroszország karjaiba.»[1]

Jelentőségénél fogva nem kevésbbé magára vonta Andrássy figyelmét az a mozgalom, a mely a bolgár egyháznak a konstantinápolyi görög patriarchától való elszakítását tűzte ki czéljául. Annál is inkább, minthogy ebben is, valamint a trónutódlás kérdésében «orosz intrikák»[2] művét látta, hogy az a török birodalomban állandó belső lázakat okozzon. A bolgárok a maguk nemzetéből való püspököt követeltek a konstantinápolyi görög patriarchától már 1833-ban; de eredmény nélkül. De 1860-tól kezdve azonban ez a kérdés mindinkább előtérbe nyomult, természetesen Oroszország bujtogatására, a mely Keleten az orosz egyházat akarta egyedül uralkodóvá tenni s a bolgár egyházat a konstantinápolyi görög patriarchától végleg függetlenítve, a szt.-pétervári synodus alá helyezni. 1870 tavaszán sok vita és tárgyalás után sikerült odaterelni az ügyeket, hogy a szultán egy fermánban, a konstantinápolyi patriarcha ellenére egy bolgár exarchatus felállítását rendelte el.[3] Andrássy arra helyezte a fősúlyt, hogy Törökországot baráti tanácsokkal ellátva, a bolgárokhoz való közeledésre hajlítsa, ezeket pedig rávegye, hogy ne helyezkedjenek a pétervári synodus fennhatósága alá. Andrássy nagyon meg volt elégedve actiója sikerével. Minthogy egyrészt megakadályozta a már önállóvá lett bolgár egyháznak Pétervárhoz csatlakozását és másrészt magukat a bolgárokat meg-

[1] Andrássy Beusthoz, 1872 jun. 12. London. Cs. és kir. külügyministerium.

[2] U. o.

[3] Az 1870 márcz. 10-i fermán csak 1872 febr. 22. lett kihirdetve.

győzte Ausztria-Magyarországnak a Portánál az ő érdekükben kifejtett munkálkodásáról, azt gondolta, hogy eredményes munkát végzett az orosz izgatás terjedésének feltartóztatására. Angliát ellenben haladéktalanul figyelmeztette, hogy a bolgár komiték, mint a törökellenes mozgalom gyujtópontjai, napról-napra mily sokat veszítenek jelentőségükből és hogy az események Bulgáriában az orosz diplomáczia czéljainak kevéssé megfelelő irányba terelődtek.[1] Andrássy mindenütt az orosz befolyás csökkenését akarta konstatálni. Valósággal elégtételnek vette, hogy Görögország is szemmelláthatólag elhidegült Oroszország iránt. A királytól kezdve egészen a legutolsó hellenig, az összes görögök megegyeztek Ignatjev kárhoztatásában, a ki Oroszország érdekében minden munkáját arra összpontosította, hogy a bolgár egyháznak a konstantinápolyi görög patriarchatustól való elválasztását bevégzett ténynyé tegye.[2] Andrássyt mindenekelőtt megnyugvással töltötte el, hogy a Fényes Portával barátságot tudott kötni és Konstantinápolyban már nem hallgattak kizárólag a Pétervárról jövő hangra, hanem Ausztria-Magyarországéra is. «Isten előtt esküszöm a becsületemre — mondá Server pasa, a török külügyminiszter gróf Ludolfnak — hogy mi komolyan óhajtjuk az egyetértő eljárást minden ügyben az Ön kormányával. Írja meg ezt gróf Andrássynak és kérje meg, hogy legyen teljes bizalommal irántunk és kevésbbé fontos ügyekben ne hagyja magát befolyásolni apró félreértések által. melyeket a legjobb akarattal sem lehet mindig elkerülni.»[3] Server pasa ugyan nem tartozott azon államférfiak közé.

[1] Andrássy Beusthoz, 1872 jun. 12. Cs. és kir. külügyminiszterium. «La tournure qu'ont prise les événements en Bulgarie est donc bien peu conforme aux visées de la diplomatie russe».

[2] U. o.

[3] U. o.

a kinek szavai feltétlen hitelt érdemeltek;[1] de más alkalommal tett nyilatkozatai mégis bizonyították,[2] hogy Andrássy hivatalba lépése óta a kettős monarchia milyen irányadó tényező lett a Fényes Porta előtt magas politika kérdéseiben. Konstantinápolyban meggyökerezett az a tudat, hogy Ausztria-Magyarországnak van elég ereje érdekeinek a Keleten való megvédelmezésére. Andrássy valóban szilárdan el volt tökélve, hogy Törökországban felvetődő minden complicatio ellen teljes erejével meg is oltalmazza azokat. «A közvetlen szomszédság és az önfenntartás kényszerűsége — így kellett nyilatkoznia Beustnak lord Granville előtt — ösztönszerűleg vezetnek minket. Mi sem a magunk, sem Anglia érdekeit nem teszszük koczkára; az angol kabinet teljes bizalommal bízhat bennünk és megajándékozhat erkölcsi támogatásával és közreműködésével egyetemben.»[3]

Gróf Andrássy kitünő stratéga módjára járt el, mert mialatt Keleten mindent elkövetett, hogy Oroszország részéről meglepetésnek kitéve ne legyen, nem hanyagolta el a jó viszony fenntartását a czár birodalmával sem. A monarchia belső fejlődéséhez szükséges békés politikája visszatartotta őt attól, hogy Oroszországnak az öklét mutassa, ha erre nem kényszerítik. Teljesen világos volt előtte, hogy az Oroszországgal való bonyodalmak nem maradnak káros visszahatás nélkül Német-

[1] Gróf Ludolf Andrássyhoz, Konstantinápoly, 1872 jun. 4. Gróf Andrássy-levéltár.

[2] U. o. «Als ich zur Schlusstelle gelangte, wo Ew. Excellenz zu sagen geruhen: «que les hommes d'état turcs feraient bien d'apprécier mes conseils, non pas comme si je les croyais infaillibles», fiel mir Server Pascha mit der Bemerkung in das Wort: «au contraire, je les considère comme infaillibles, je les accepte pour tels et les adopte avec une véritable reconnaissance.»

[3] Andrássy Beusthoz, 1872 jun. 12. Cs. és kir. külügyminiszterium.

ország barátságára. Hiszen Schweinitz elég érthetően megmondotta neki, hogy Ausztria-Magyarországnak Németországhoz való viszonya nem boríthatja homályba ez utóbbinak Oroszországgal fennálló szövetségét.[1] Andrássy nem is akarta a német jóbarátot kijátszani orosz szövetségese ellen. Mindenekelőtt az állott érdekében, hogy Bismarck segítségével gátat vessen a pánszlávizmus további előnyomulásának, a mely nem ismert magasabb czélt, minthogy Ausztria-Magyarország és az európai Törökország romjain a maga zászlóját tűzze ki. Andrássy politikája e tekintetben nem mutat hullámzást. Jól átgondolt, egyöntetű és sehol sem zárja ki annak lehetőségét, hogy Német- és Oroszországnak, a Fényes Portának és a Balkán-államoknak békejobbját nyújtsa. Ilyen talajon könnyen keletkezhetett a három császár szövetségének eszméje, a mely nemsokára valóban előtérbe lépett és meg is valósult.

[1] Schweinitz Bismarckhoz, Budapest, 1872 ápr. 17. A porosz tábornok ebben az időben a magyar fővárosban tartózkodott.

HARMADIK FEJEZET.

A HÁROM CSÁSZÁR TALÁLKOZÁSA BERLINBEN.

Amint Bismarck politikáját az 1870-diki háború óta a Francziaországra való tekintet irányította, csaknem azonképen hatott Andrássy politikai gondolkodására és érzésére az Oroszország pártfogása alatt növekvő pánszlávizmus. Egy és ugyanaz a benső kényszer: a meglevőnek, a fennállónak biztosítására irányuló vágy volt az, ami szinte parancsoló szükségszerűséggel hozta létre Bismarck közeledését Ausztria-Magyarországhoz és Andrássyét a német birodalomhoz. Andrássy unszolására már Beustnak végre kellett politikai pályáján a Németország felé való kanyarodást hajtania 1871 szeptemberében.[1] Midőn 1871 novemberében a magyar miniszterelnök átvette a külügyek vezetését, a Németországgal való kibékülés még határozottabban kifejezésre jutott. Az osztrák-magyar külügyminiszter annál buzgóbban haladt ezen az ösvényen, amelyre épen ő hívta fel a figyelmet, mert meg volt győződve, hogy berlini kartársa ténybeli okoknál fogva, féluton maga is elébe fog jönni. Andrássy át volt hatva attól a meggyőződéstől, hogy ha Bismarckot a viszonyok mérlegelése arra fogná kényszeríteni, hogy Ausztria-Magyarország és Oroszország között válaszszon, föltétlenül az előbbi felé hajolna. Jellemző erre nézve az

[1] Lásd I. kötet, 692. old.

amerikai nagykövettel, Jayval folytatott beszélgetése, aki ebben az irányban kérdést tett hozzá. Andrássy felelete így hangzott: Ha Németország Elszász-Lotharingiát nem vette volna el Francziaországtól, akkor most szabadon választhatna köztünk és Oroszország között, egy elkerülhetetlen háborúra való kilátás a francziákkal nem volna olyan fenyegető és a mi barátságunk nem lenne annyira értékes. De minden franczia kormány kötelességének fogja tartani e két tartomány visszahódítását, ennélfogva a mi barátságunk Németországra nézve akkora fontossággal bír, hogy nem áldozhatja fel Oroszország kedvéért. Németországnak e tekintetben nincs szabad választása, velünk kell tartania — végezte be — és hogy ez meg is történjék, az az én feladatom.[1] Nagy szerencse volt, hogy a német birodalomban és Ausztriában két olyan szabású államférfiú kormányzott, a kik képesek voltak akarásukat és tudásukat a két monarchia létérdekeinek szolgálatába bocsátani.

A kölcsönös megegyezés daczára Németország és Ausztria-Magyarország szövetsége azonban Oroszország nélkül nem hárította el az európai béke veszélyeztetését. Jól tudták ezt Andrássy is, Bismarck is. Az orosz politikát, amely még csak most ébredt az 1870-diki háború eredményei horderejének tudatára és nem volt hajlandó Francziaország további gyengítését eltűrni,[2] meg kellett akadályozni, hogy ehhez a hatalomhoz csatlakozhasson. Semmi sem tüzelte volna fel jobban a franczia nemzet revanchekedvét, mint egy esetleges szövetség az északi birodalommal. Nem kerülte el Andrássy figyelmét, hogy milyen veszedelmes hatással volna a jelenre, sőt a jövőre is, ha a czár és a franczia köztársaság között valami

[1] Orczy naplója, 1872 júl. 6.

[2] Bismarck «Gedanken u. Erinnerungen», II. 231.

bensőbb viszony létesülne.[1] Helyes volt báró Langenaunak amaz észlelete, hogy Thiers, a köztársaság agg elnöke nyiltan II. Sándor jóindulatának megnyerésére törekszik, amiáltal Berlinben könnyebben elérhette volna a német csapatoktól megszállt területnek mielőbbi fölszabadítását. Szembeszökő volt azonban, hogy Thiers a Pétervárott kivívott sikernek látszatával kecsegtette hazáját, hogy az ilyen áltatásokkal hizelegjen a franczia közvéleménynek. Csak a francziák hiszékenysége fogadhatta el azt a feltevést, hogy most sikerülhetne a czárt Vilmos császártól elválasztani. Hiszen Frigyes Károly porosz herczeg legutolsó látogatása Pétervárott a Györgyünnepélyen újból megszilárdította a két császár közti barátság kötelékét.[2] És II. Sándor minden alkalommal oly sok tűzzel és meleg odaadással hangsúlyozta Vilmos császár személye iránt érzett ragaszkodását, hogy e szövetség meglazulására semmi kilátás sem lehetett.

Andrássy kezdeményezésére Ausztria-Magyarország részéről is most olyan lépés történt, amely nem maradhatott hatás nélkül II. Sándor lelkületére. Az eddigi közeledések csak abban csúcsosodtak ki, hogy mindkét részről hangoztatták a béke megtartásának szükségességét és a kölcsönös bizalmat. Most végre rátértek a cselekvés útjára, amely hangosan hirdette a világnak, hogy az Ausztria-Magyarország és az orosz birodalom között 1854 óta fennálló feszültség megszünt. I. Miklós halála óta első ízben 1872 július elején jelent meg Pétervárott egy főherczeg, hogy uralkodója üdvözletét tolmácsolja II. Sándornak. Vilmos főherczeg volt az, ugyanaz a férfiú,

[1] Andrássy Langenauhoz. Bécs, 1872 jan. 19. Cs. és kir. külügyminiszterium.

[2] Langenau Andrássyhoz, Pétervár, 1872 febr. 6./jan. 25. U. o.

aki Ferencz Józsefet I. Miklós temetésén képviselte. Visszaemlékezve arra a benyomásra, melyet a főherczeg ekkor megnyerő és barátságos egyéniségével keltett, most, midőn a czár értesült egy főherczeg küldetésének tervéről, Vilmos főherczeg kiválasztása mellett nyilatkozott.[1] Sándor minden lehető alkalommal tartózkodás nélkül kifejezést adott azon való elégedettségének, hogy a főherczeg Pétervárra jön. «Ezek a nyilatkozatok Sándor császár Ő Felsége részéről — jegyezte meg a mi követünk — nem közönséges frázisok, hanem én ezt az örömet tökéletesen igaznak és őszintének tartom».[2] A főherczeg a legszivélyesebb fogadtatásban részesült. A czár a főherczeggel kerülte minden politikai beszélgetést, mert küldetését kizárólag I. Ferencz József részéről személye iránti figyelemnek tekintette.[3] Ennek daczára báró Langenau úgy gondolta, hogy ennek a tisztán katonai természetű missiónak nagy politikai jelentőséget tulajdoníthat s meg volt róla győződve, hogy ez a tény mindenesetre gyarapítja és megerősíti az Andrássy által már is lényegesen megjavított összeköttetéseket.[4] Langenau nem is csalódott ebben. A czár hálája és elismerése jeléül vendégének a legmagasabb katonai kitüntetést : a kardokkal díszített András-rend keresztjét ajándékozta, a mely kitüntetésben eddig Oroszországban csak egyedül herczeg Barjatinskÿ, a Kaukázus meghódítója részesült.[5]

[1] Langenau Andrássyhoz, Pétervár, 1872 júl. 9./jún. 27. Cs. és kir. külügyminiszterium.

[2] Ugyanaz ugyanahhoz, Pétervár, 1872 júl. 14./2. U. o.

[3] Ugyanaz ugyanahhoz, Pétervár, 1872 jún. 24./12. U. o. — «comme preuve éclatante des sentiments d' amitié personnelle de la part de notre auguste maître».

[4] Ugyanaz ugyanahhoz, Pétervár, 1872 júl. 14./2. U. o.

[5] Báró Bechtolsheim őrnagy Andrássyhoz, Pétervár, 1872 júl. 14./2. Gróf Andrássy-levéltár. Báró Bechtolsheim osztrák katonai attaché volt Pétervárt.

Mindenesetre szerencsés gondolat volt, hogy a két udvar közti barátság szorosbítására Pétervárra egy főherczeget küldtek ki. A kitűzött czélt vele minden tekintetben elérték. De téves az az állítás, mintha a főherczegnek az lett volna a feladata, hogy a czár és I. Ferencz József berlini találkozásának feltételeiről tárgyaljon.[1] Mikor a főherczeg Oroszországba utazott, akkor a «h á r o m császár találkozásáról» még nem volt szó. Eredetileg csak *két* császár találkozása volt tervbe véve. Ennek értelmében Berlinben I. Ferencz József és Vilmos császár találkoztak volna bizonyos közös tárgyalások czéljából. I. Ferencz József megjelenése a német császári udvarnál csak viszonzása lett volna Vilmos császár salzburgi és ischli látogatásának. Szándékosan akarták kihagyni a czárt a játékból, épen Ausztria-Magyarország uralkodójára való tekintetből, mert Berlinben azt hitték, hogy neki nem volna kellemes a czárral egyidejűleg a német fővárosban tartózkodni. Schneider Louis, a ki évekig volt a német császár felolvasója, magának tulajdonítja az érdemet, hogy elsőnek tudósította a czárt Ferencz József berlini látogatásáról és egyszersmind arra is kérte, hogy szintén jönne el Berlinbe. Sándor által fel lévén hatalmazva, hogy fontos pillanatokban egyenesen neki írhat, Schneider úgy gondolta, hogy élni fog ezzel az engedelemmel. Hivatkozva III. Frigyes Vilmos király végrendeletének eme szavaira : «Mindenek előtt Poroszország, Ausztria és Oroszország soha se váljanak el egymástól és összetartásukat tekintsék a nagy európai szövetség zárókövének», a császári felolvasó ebben az irányban akart hatni a czár elhatározására. Azt írta Sándornak, hogy Ausztria eltért ugyan III. Frigyes Vilmos eme végrendeletének szellemétől, mivelhogy ismételten hálátlannak mutatkozott

[1] Tatičev, Imperator Alexander II. (oroszul) II. kötet, 91. old.

Orosz és Poroszország iránt s régi szövetségeseinek nyiltan a szemébe se nézhet. De ép ezért a három uralkodó találkozása «párbaj utáni déjeuner de rigueur számába mehetne».[1] Sándorra III. Frigyes Vilmos végrendeletének felidézésére nem téveszthette el a hatást; ő mindig nagyon fogékony volt az ilyen érvek iránt, melyek vallásos érzelmeire appeláltak. Minthogy Gorčakov akkor épen Schweizba indult, ezen elhatározásában kizárólag Šuvalov tanácsaival élt, a ki előtte nagy tekintélynek örvendett és a ki a legmelegebb érdeklődést tanusította az Ausztria-Magyarországgal való barátságos viszony iránt.[2] Valóban gróf Šuvalov volt az, a ki a czárnak a legmelegebben ajánlotta a berlini utazást.[3] Csak ezután jutott eszébe a czárnak megkérdezni Reuss herczeg, a nagykövetet: «Talán Berlinben *engem nem* is látnának szivesen?» Reuss ezeket a szavakat haladéktalnul megsürgönyözte kormányának.[4] Erre következett Berlinből 1872 júl. 28./16. egy formális meghivás a császárok entrevuején való részvételre.

Talán Bismarck sugalmazta volna a császári felolvasót, hogy általa a czárban a berlini utazás gondolatát fölébreszsze? Vajjon ilyesmire gondolt-e az ebben az időpontban Pétervártól távol tartózkodó Gorčakov, midőn úgy nyilatkozott, hogy a porosz király indítványozta a találkozást?»[5] Ámde úgy látszik Bismarck mégsem volt a

[1] Louis Schneider «Aus dem Leben Kaiser Wilhelms» III. k. 255. old.

[2] Langenau Andrássyhoz, Pétervár, 1872 júl. 30./18. Cs. és kir. külügyminiszterium — — qui (Šuvalov) est en même temps porté pour une bonne entente entre nous et la Russie et qui la croit parfaitement possible.

[3] Ugyanaz ugyanahhoz, Pétervár, 1872 aug. 7./júl. 26. Cs. és kir. külügyminiszterium.

[4] Louis Schneider a. a. O. III. k. 257. old.

[5] Gróf Mülinen Andrássyhoz, Interlaken 1872 aug. 20. Gróf Andrássy-levéltár.

játékban, hanem egyenesen a czártól indult ki az initiativa,[1] akár a Schneider-féle levél hatása alatt, akár — Langenau szerint — Vilmos főherczeg látogatása kapcsán.[2] Maga a német császár beszélte el a Gasteinban időző gróf Beustnak, hogy II. Sándor kivánsága volt megjelenni a berlini összejövetelen. «Mindig azt hittem — mondá az agg uralkodó — hogy a felhőkből estem le, mikor Reuss herczegnek erre vonatkozó táviratát megkaptam.»[3] Kézen fekvő az a feltevés, hogy az orosz uralkodót az a gyanú is befolyásolta, hogy az ő távollétében a két uralkodó Ausztria-Magyarország és Németország kedvéért, Oroszország érdekeire káros megegyezésekre juthatna. Az orosz udvar legmagasabb rétegeiben is uralkodott ez az aggodalom. Ki tudja — szólt Mária nagyherczegnő, Leuchtenberg herczeg neje, I. Miklós egyik leánya követünknek, hogy egy szép napon nem fordítják-e ellenünk a berlini találkozás eredményeit?»[4] A czár ugyan nagyon őrizkedett, hogy lelkének ilyenfajta rezdüléseit észre vegyék. Inkább egy fellengős levélben adott kifejezést annak az örvendetes reménynek, hogy mélyen tisztelt császári nagy-

[1] Andrássy Károlyihoz, Bécs, 1872 júl. 29. Cs. és kir. külügyminiszterium. Andrássy itt határozottan kijelenti, hogy Bechtolsheim őrnagy, a pétervári osztrák-magyar katonai attachénak egy távirata bebizonyította neki, hogy a kezdeményezés II. Sándortól indult ki. Báró Langenau kevésbé jól értesült, midőn azt írta Bécsbe, hogy Reuss herczeg röviddel ezelőtt puhatolódzott a czárnál, hogyan érintené őt egy meghívás az entrévuere; a felelet határozatlan volt, mert Sándor már megtette rendeleteit a nyárra és csak akkor szánta magát el az utazásra, mikor positiv meghivást kapott.

[2] Langenau, Pétervár, 1872 júl. 30./18. Cs. és kir. külügyminiszterium.

[3] Beust Andrássyhoz, Gastein, 1872 aug. 29. Gróf Andrássy-levéltár. — Andrássy a feleségéhez, (1872) aug. 31. Gróf Batthyány Lajosné tulajdona.

[4] Langenau Andrássyhoz, Pétervár, 1872 júl. 24./12. Cs. és kir. külügyminiszterium.

bátyját viszontláthatja.[1] Sándor egyáltalában örömtől repeső lélekkel várta a tervezett entrevuet, amely — szerinte — a világbéke nagyszerű kinyilatkoztatása lesz.[2] Megmondta Vilmos főherczegnek azt is, hogy nagy örömmel gondol arra, miszerint őt viszontláthatja a német fővárosban és ott alkalma lesz gróf Andrássyt is megismernie.[3]

Berlinben meglehetős zavarban voltak amiatt, hogy mikép közöljék uralkodónkkal illő formában az orosz czár egyidejűleges jelenlétét a német császári udvarnál. Azon aggódtak, hogy I. Ferencz József azt fogja hinni, miszerint a czárral való találkozást szándékosan eszelték ki Berlinben és hogy rossz néven fogja venni, hogy az ő megkérdezése és beleegyezése nélkül Sándor is csatlakozni fog az entrevuehöz. Különösen Schweinitz tábornok hangoztatta ezt a véleményt. Felfogása szerint ez a közbejött eset a királyon kívül még Andrássyt is kínosan fogja érinteni; mert ezáltal az ő végczélja: Oroszország és a porosz birodalom közti jó viszony gyöngítése és helyébe az Ausztria-Magyarországgal való barátság léptetése, meghiusul. Igaza volt-e Schweinitznak, mikor föltételezte uralkodónk személyes elkedvetlenedését[4] és mikor az Andrássy által kitűzött és az

[1] Busch, «Bismarck, some secret pages of his history» II. 217.

[2] Langenau Andrássyhoz, Pétervár, 1872 júl. 30./18. Cs. és kir. külügyminiszterium.

[3] Ugyanaz ugyanahhoz, Pétervár, 1872 júl. 31. U. o.

[4] Schweinitz Bülowhoz Emsben, Bécs, 1872 júl. 24. Andrássy ezt a széljegyzetet fűzte hozzá: «O nem!» Schweinitz még a későbbi években is erősen ragaszkodott azon nézetéhez, hogy Andrássyt II. Sándor berlini utazása váratlanul érintette ugyan, de ő mindjárt igyekezett a lehető legnagyobb hasznot húzni belőle. Schweinitz szerint 1872 szept. 18-ig, tehát egészen a berlini entrevueig, Andrássy azon volt, hogy Németországot eltávolítsa Oroszországtól és mikor

entrevuevel összekötött politikai czélnak keresztezésére gondolt?[1] Lehetséges, hogy Andrássy nem óhajtotta a czár részvételét a berlini összejövetelen, de hivatalosan legalább nem ismerte ezt el. Gróf Károlyinak ugyanis így írt: «Excellenciád előtt nem tudom eléggé hangsúlyozni, hogy Ő Felségét Sándor császárnak ez a baráti és előzékeny elhatározása a legkellemesebben érintette és hogy én személyesen is élénk elégtétellel udvözlöm, mint a minden oldalról kivánatos béke zálogát.»[2]

Mielőtt Károlyi abba a helyzetbe jutott volna, hogy főnöke ezen megbizásának eleget tegyen, Berlinbe érkezett Schweinitz tábornok távirata, a melyben rámutatott annak szükségességére, hogy Ferencz József császárt értesítenie kell a berlini udvarnak Sándor tervéről.[3] Berlinben tüstént átlátták Schweinitz szavainak igazságát és hogy nem szabad a mi uralkodónknak időt adni annak a gondolatnak megfogamzására, mintha a czárt a német fővárosba az ő háta mögött hívták volna meg az entrevuere. Senki más nem volt inkább arra hivatva, hogy eloszlassa a kelletlen zavart, mint maga Vilmos császár, a ki augusztusban Gasteinba utazott kurára. Ez a szándék az eddigi úti rendelkezések megváltoztatását eredményezte. A szeptemberi összejövetelre való tekintetből Schweinitznek most alkalmas módon jeleznie kellett, hogy ura, akit a mi uralkodónk Salzburgon keresztülutaztában

már a czélhoz közel érezte magát, akkor érte őt egészen váratlanul a kellemetlen hír, a czárnak Berlinbe való utazásáról. Schweinitz 1876 jan. 27.

[1] Schweinitz Bülowhoz, Bécs, 1872 júl. 24. Andrássy a német nagykövetnek ezen megjegyzését, kérdőjellel látta el.

[2] Gróf Andrássy gróf Károlyinak Berlinbe. Bécs, 1872 júl. 29. Cs. és kir. külügyminiszterium.

[3] Schweinitz Bülowhoz Emsben. Bécs, 1872 júl. 24.

üdvözölni óhajtott,[1] eszerint eltekint a találkozástól.[2] Schweinitz távirata következtében azonban I. Vilmos mégis kívánta látni Ferencz Józsefet, hogy személyesen is értesítse a czár tervéről, nehogy valami elkedvetlenedés-féle származzék belőle.[3] Míg tehát az imént a német nagykövetnek meg kellett volna akadályoznia az üdvözlést, most viszont ki kellett azt eszközölnie.[4] A király, a ki szintén megtette már intézkedéseit, tudni akarta Vilmos császár szándéka hirtelen való megváltozásának okát.[5] Midőn értesült róla, tüstént Bécsbe hivatta Andrássyt Terebesről, hogy tanácsát kikérje.[6] Ismerve az igazi okot, amely a német császár gondolkozását befolyásolta, Andrássynak könnyű feladata volt. Elment a Bécs melletti Payerbachban időző Schweinitz tábornokhoz, hogy vele tisztázza az ügyet. Minthogy Andrássyt úgy Langenau, mint Bechtolsheim is értesítették a czár elhatározásáról, minden kertelés nélkül rátérhetett czéljára. Azt mondta a német nagykövetnek, hogy a király örömest találkozik II. Sándorral Berlinben,[7] a mivel Andrássy csak azt bizonyította, amire, mint már említve volt, Károlyit is felhatalmazta. Vilmos császárnak kétségkívül nem volt kellemetlen, hogy megszabadult attól a tehertől, hogy ő készítse elő Ferencz József királyt Sándor czár utazására. Ő különben már nem is juthatott abba a helyzetbe, hogy ezt személyesen tegye, mert már korábban elhatározta, hogy a császári párral való találkozást Gastein-

[1] Schweinitz, 1872 júl. 11.

[2] Bülow Schweinitzhez, Ems, 1872 júl. 12. Ugyanaz Thilehez, Ems, 1872 júl. 12.

[3] Bülow Schweinitzhez, Ems, 1872 júl. 25.

[4] U. o.

[5] Báró Orczy naplója, 1872 júl. 26.

[6] U. o. Báró Hoffmann Andrássyhoz, Bécs, 1872 júl. 25. Gróf Andrássy-levéltár.

[7] Báró Orczy naplója, 1872 júl. 28.

ból visszautazása után az ischli nyaralásra fogja elhalasztani.[1] De ez aztán végleg elmaradt Vilmos császár erős rheumatikus lábfájása miatt, a mely arra kényszerítette, hogy visszatérjen Berlinbe.[2]

Az első értesítések, melyek az entrevueről a nyilvánosság elé jutottak, természetszerűen a legnagyobb feltűnést keltették. A legkülönbözőbb hírek keltek szárnyra. A pártállások szerint remények és aggodalmak jutottak bennük kifejezésre. Egyeseket a szent szövetség új életre ébredése, mint a legmerevebb maradiság megtestesűlése rémített el. Ez a feltevés ugyan teljesen jogosulatlan volt, mert úgy Bismarck, mint Andrássy távol állottak az ilyen czélzatoktól. A francziák különösen túloztak, mikor a leghihetetlenebb dolgokat mesélték a három császár találkozásáról. A bordeauxi herczeg párthivei teljes komolysággal igyekeztek bebizonyítani, mennyire óhajtja a három császár Francziaországot is bevonni a szövetségbe, sőt talán épen annak átadni az elnökséget benne, ami egyelőre csak azért nem volna lehetséges, mert a bordeauxi herczeg, mint V. Henrik, még habozik Francziaország trónját elfoglalni. A Thiershez közelálló lapok ellenben azt bizonyították, hogy az uralkodók találkozása voltaképen közös meghajlás a jelenlegi köztársasági elnök bölcsesége előtt. Sőt egy franczia ujság azt a mesét tálalta fel olvasóinak, hogy az összejövetel czélja nem egyéb, minthogy a három császári hatalom szentesítse Elszász-Lotharingiának Németországba való bekebeleztetését. Helyes nyomon haladtak azok, akik Sándornak az entrevuen való részvételében eltávolodást láttak a pánszlávizmustól, amelyet az orosz udvarnál oly sokáig ápol-

[1] Vilmos császár széljegyzete nyomán, melyet Schweinitznak Bülowhoz intézett egyik jelentésére írt. Keltezés nélkül.
[2] Bülow a berlini külügyi hivatalhoz, Gastein, 1872 aug. 26.

tak és dédelgettek. A moszkovita vagy régi orosz párt természetesen cseppet sem volt elragadtatva, a minden oroszok czárjának ezen utazásától. Hiszen előttük a Pogodin «Politikai levelei»-ben megalapozott ama politikai sarktétel lebegett, amely szerint Oroszország egy szláv szövetség vezérhatalma legyen, foglalja el a Dardanellákat és a tengerszorost és béküljön ki a lengyelekkel, hogy a szláv egyesülésből egyetlen lánczszem sem hiányozzék. Ez a párt, amely kedvetlenségét épen nem igyekezett elpalástolni, olyan befolyásos embereknél is hathatós támogatásra lelt, a kikhez például Miljutin hadügyminiszter is tartozott. Hozzájuk csatlakoztak az udvar legelőkelőbb hölgyei, mint Konstantin nagyherczegné, a trónjától megfosztott hannoveri királyné egyik testvére és a trónörökös felesége, aki mint született dán herczegnő olthatatlan gyűlölettel viseltetett Poroszország iránt[1] Nagy befolyása révén, melylyel a trónörökös felett bírt, akivel boldog házasságban élt, érthető volt, hogy Poroszország iránt táplált érzelmeinek egy részét reá is átvitte. A trónörökös egyébként mindenkoron jóindulattal viseltetett a pánszlávizmus iránt és ezen jóindulatot adjutánsainak egyike Koslov is növelte benne. A czárevicsnek a pánszláv iránynyal szemben táplált érzelmeit egy hozzá nagyon közelálló egyén, gróf Voronzov-Daškov ugyan tagadta. A mi követünkre pedig, aki őt meglehetős ritkán látta, a trónörökös azt a benyomást tette, hogy egy nagyon barátságos, jóakaratú úr, egy inkább kimért, nyugodt és flegmatikus természetű, mintsem szenvedélyes és tettvágyó férfiú.[2]

[1] Langenau Andrássyhoz, 1872 júl. 24./12. Cs. és kir. külügyminiszterium.

[2] Ugyanaz ugyanahhoz, keltezés nélkül; 1872 aug. 23. kapta meg. U. o.

A berlini entrevue nemcsak az orosz pánszlávokat hangolta le, hanem kínosan érintette az ausztria-magyarországi szláv mozgalom vezetőit is. A dr. Miletics vezetése alatt álló délszláv agitatio, a melynek középpontja Ujvidék volt, határozottan észrevette, hogy nagy változás állott be a sorsában s hogy a czártól, aki most utazott a német fővárosba, nem lehetett többé már jelentékeny támogatást várni.[1] Az entrevue hatása alatt annál bátrabban emelte fel fejét a szabadelvű alkotmánypárt Ausztriában. El volt határozva, hogy most teljes erővel szembe fog szállani a szlávokkal és a hogy beszélték, revisio alá veszi a következő birodalmi gyűlésen, a lengyeleknek adott engedményeket. Az ausztriai lengyelek elszalasztották a rezolutiójuk legtöbb programmjának megvalósítására alkalmas pillanatot.[2] Ez az ügy most ama három császári hatalom szövetsége folytán, a melyek az egykori Lengyelországot maguk közt felosztották, tulajdonképen már nem is ment politikai kérdés számba. A lengyelek már nem remélhették, hogy kedveskedni fognak nekik és őket minden irányban kedvezményekkel fogják elhalmozni azért, hogy továbbra is faltörő kos gyanánt használhassák fel őket Oroszország ellenében.

A berlini entrevue azonban nemcsak a szlávoknak, hanem a bécsi orosz-barát érzelműeknek is réme volt, noha egészen más indító okokból. Nem szívesen látták hogy Ferencz József, Andrássy intenczióit követve, beleegyezett a három császár összejövetelébe a német fővárosban. A czárral való találkozás ugyan megfelelt volna az ő óhajtásaiknak, de annál kevésbé a német császárral való szövetség. Annak a pártnak az élén, amely régtől fogva rajongott az orosz barátságért, a hadsereg főve-

[1] Schweinitz, Bécs, 1872 aug. 23.
[2] U. o.

zére, Albrecht főherczeg állt az élére. Loyalis módon, egy sajátkezűleg fogalmazott iratban magyarázgatta a külügyminiszternek a berlini utazás miatti aggodalmait. A főherczeg emlékeztette gróf Andrássyt arra, hogy Bismarck hogyan csapta be 1863-ban az akkori diplomácziát s hogyan sikerült neki Olasz- és Németországból kidobatni a monarchiát, mely három évvel később a háborúra kényszerítve, sehol se talált segítséget. A miniszternek emlékezetébe hozta, hogy Bismarck 1866-ban milyen arravaló eszköznek használta III. Napoleont, hogy Ausztriának «perfid» tanácsokat adjon, amelyek természetesen az ő sírját ásták meg és Poroszországot, amelyet tönkre akart tenni, Európában csaknem egyedül uralkodó hatalmassággá tették. A főherczeg nézete szerint ez csak úgy volt lehetséges, hogy Bismarcknak az orosz udvar és nép gondolkodásával ellentétben, sikerült elkápráztatnia a czár szemét az osztrák és franczia forradalom rémképei által. «Megismételjük-e most — írja a főherczeg gróf Andrássynak — az 1863-ban elkövetett hibát és újra felüljünk Bismarcknak? Most persze több évi nyugalomra van szüksége és ezért igyekszik minket visszatartani az Oroszországgal való szakítástól, de csak azért, hogy később majd mint hűbéresét játszon minket ki ellene. Ez annál inkább fejünkre zúdítja a megsemmisülés veszedelmét, mert az orosz kormány, ha sarokba szorítják, egyesülni fog a pánszlávizmussal, amely még sokkal inkább halálos ellenségünk nekünk, mint nekik.» Az emlékirat főherczegi fogalmazója az Oroszországgal való barátság álláspontját képviselte, amelylyel mi, úgymond, 1854 óta ellenséges viszonyban voltunk. Őt ebben a jövő ama nagy kérdése is irányította, a mikor dönteni kell a Kelet sorsa fölött. Mint Oroszország *barátai*, vélekedett Albrecht, könnyen megértjük egymást a keleti kérdésben; de ha *semlegesek* maradunk is, szabad kezünk lesz, hogy

a Berlin és Pétervár közötti elkerülhetetlen viszálykodásban, a kérdés megoldásánál a saját érdekeinket mérlegeljük s tegyük szövetségünk föltételévé. Csak egyet nem akar: azt, hogy Oroszország *ellenségei* gyanánt tűnjünk föl, mert — meg van róla győződve — hogy ebben az esetben *az összes* déli és északi szlávokat elkeseredett ellenségeinkké teszszük. Akármilyen szempontból mérlegelte is a politikai helyzetet a főherczeg, a német kanczellár politikai mesterkedése miatti aggodalom kitörülhetetlenül megmaradt lelkében. Abból a föltevésből indulva ki, hogy a német császárság megteremtője hívta meg Berlinbe a czárt, ezekbe a szavakba foglalta össze a kanczellár iránt érzett bizalmatlanságát: «Végre is ki tudja hogy Bismarcknak nem az volt-e a szándéka, hogy az osztrák és orosz czászár találkozása a saját égisze és mintegy a maga szemei előtt menjen végbe, nehogy ez a találkozás az orosz felfogás esetleges megváltozása után annak idején *ő nélküle* történjék meg és határozott megegyezést eredményezzen a két kormány között mindenféle vitás kérdésben? Ez annyira illik a messzelátó és mindenféle hájjal kikent államférfiúhoz, hogy lehetetlen előre nem látni.[1]»

Albrecht főherczeg kitünő hadvezér volt, a ki mint custozzai hős minden idők hadtörténelmében halhatatlan nevet vívott ki magának. Mint politikus ellenben olyan eszméken lovagolt, a melyek nem vezettek volna Ausztria-Magyarország nagyságához, a mi pedig őszintén szivén feküdt. Miután a Francziaországgal való szövetkezés, a melynek Beusttal együtt legfőbb szószólója volt, Sedannál rombadőlt, a főherczeg szemében csak az oroszok

[1] Albrecht főherczeg emlékirata, 1872 aug. 25. Gróf Andrássy-levéltár. Az emlékirat végig a főherczeg kezeirása, de nem ő írta alá. Valószínűleg, szokása szerint, egy levél kiséretében küldte el Andrássynak. De a levél elveszett.

barátsága maradt meg a jövő reményének. Ennek a szövetségnek nyélbe ütését, Poroszország felé fordított éllel,[1] gróf Andrássytól várta, a kinek ilyen hivatás esetén fényes távlatot mutatott. «Metternich herczeg, Miklós császár, Cavour egymásután következtek, mint a kontinens *vezető* államférfiai. Ki a következő? A chanceok — úgymond — a császár egyik miniszterének kedveznek».[2] De gróf Andrássynak több bizalma volt Bismarck politikai belátásában; ennélfogva hasznosabbnak tartotta a Németországgal való egyesülést, a melyhez aztán csatlakozhatik harmadiknak a jó egyetértés Oroszországgal. Egy oly szövetség a czári birodalommal, a mely előzetes föltételül szabná, nemcsak az épen újonnan alakult német birodalomnak kizárását, hanem annak szétrombolását is, a monarchia valódi létérdekei ellen valóságos merényletnek látszott előtte. A jövő megmutatta milyen bölcsen járt el, midőn nem hallgatott a főherczeg intésére és vezető miniszteri jelentőségét nem azokra az alapokra helyezte, a melyeket a custozzai győző ajánlott neki. Gróf Andrássy nem is tétovázott egy perczig sem azon, hogy mit kell tennie Albrecht főherczeg véleményével szemben. Szokása szerint, a hogy ő elmondja, mindig az egyenes úton járva, közvetlenül az uralkodóhoz fordult azzal a kéréssel, hogy vajjon az ő vagy a főherczeg nézeteit teszi-e magáévá?[3] A külügyminiszter a helyzetet illető felfogásában kellő támogatásra talált az uralkodónál,

[1] Andrássy a feleségéhez, Bécs, 1872 aug. 31. Gróf Batthyány Lajosné, tulajdona. «Képzelje csak, Albrecht főherczeg most fejébe vette, hogy nekünk Berlinben egyesülnünk kellene az orosz czárral Poroszország ellen.»

[2] Albrecht főherceg emlékirata, 1872 aug. 25. Gróf Andrássy-levéltár.

[3] Andrássy a feleségéhez, Bécs, 1872 aug. 31. Gróf Batthány Lajosné tulajdona.

a ki Albrecht főherczeget, mint kitünő katonát nagyrabecsülte ugyan, de politikai elhatározásaiban a legcsekélyebb befolyást se engedett neki. A császár és király válasza röviden, de velősen így hangzott: tökéletesen méltányolja tanácsadója politikáját, a nélkül hogy továbbra is törődnék a főherczeg nézeteivel.[1] Az uralkodó ezen elhatározása annál is inkább nagyrabecsülendő, mert állandóan azzal a rémmel nyugtalanították őt, hogy Poroszország egy napon, Oroszországgal való megegyezése esetén, fel fogja ájánlani a czárnak Ausztria-Magyarország felosztását, hogy a két birodalom hatalmát az Adriai tengerig terjesztve, Európa nyugalmát állandóan veszedelemmel fenyegessék. I. Ferencz Józsefnek dicséretére válik, hogy minden ellenkező besugás daczára teljesen szakított a multtal és személyes érzelmeit végkép elnyomva, követte külügyminisztere tanácsát, a ki a monarchia fennállásának biztosítását minden veszélylyel szemben, egyedül csak a Németországgal való benső egyetértésben látta. Nem lehet eléggé méltatni, hogy a király nem hallgatott azokra, a kik legsebezhetőbb pontján akarták őt megközelíteni és szilárdul eltökélte magában, hogy gróf Andrássy társaságában meg fog jelenni az 1866-iki győző székvárosában.

* * *

Az entrevue világtörténelmi jelentősége azonnal látható kifejezésre jutott abban, hogy nemcsak a három birodalom: Ausztria-Magyarország, Orosz- és Németország uralkodói, hanem ezeknek külügyminiszterei is találkoztak Berlinben. Bár II. Sándor már eleve bejelen-

[1] Andrássy feleségéhez, a Bécs, 1872 aug. 31. Gróf Batthyány Lajosné tulajdona.

tette részvételét, mielőtt kanczellárja nézete után tudakozódott volna, Bismarck és Andrássy nagyon jól tudták, hogy az entrevuenek káros következményei lehetnének, ha Gorčakov távolmaradásával tüntetne. A legnagyobb hibát követték volna el, ha a rendkívül hiú orosz államférfiút mellőzték volna. Bismarck már előbb is legyezgette Gorčakov önérzetét, midőn annak még korábbi berlini tartózkodása alkalmával elmondta, hogy milyen sajnálatos volt, hogy egészségi állapota meggátolta a Salzburgba jövetelében (1871) s hogy a két uralkodó (Vilmos császár és Ferencz József) és minisztereik tanácskozásai súlyukban mennyit nyertek volna egy olyan tekintélyes államférfiú közreműködése folytán, a kit Oroszország nevezhet magáénak. Augusztus 15-én Andrássy utasította gróf Mülinent, hogy a Schweitzban időző Gorčakovnak vigye meg a fölhivást, hogy Berlinbe jőjjön. Midőn Mülinen főnöke megbizásából még azt is megjegyezte, hogy Gorčakov és Andrássy minisztersége alatt Berlinben lezárják a multat és hogy a jó barátság és béke kora következik el Ausztria-Magyarország és Oroszország közt, az orosz államférfiú helyeslőleg bólintott. «Mert — úgymond — mindenből, a mit gróf Andrássyról hallok, azt következtetem, hogy a mi jellemeink között nagy hasonlatosság van. Mind a ketten tetteket és nem frázisokat akarunk. Rajta, mi igyekezni fogunk cselekedni és pedig olyas valamit, a mi ki fog elégíteni.»[1]

Ilyen tettekre azonban nem is volt szükség. Európa három leghatalmasabb uralkodójának entrevueje már magában véve is egy olyan világraszóló tény volt, a mely kifejezte a világbéke biztosítására irányuló törekvéseket.

[1] Gróf Mülinen gróf Andrássyhoz, Interlaken, 1872 aug. 20. Gróf Andrássy-levéltár.

Nem kellett azt írásos szerződésekbe foglalni, minthogy valósággal semmi írásbeli eredménye sem lett a három egyeduralkodó találkozásának.[1] Sőt — úgylátszik — szándékosan kerülték a közös tanácskozásokat is a három jelen volt külügyminiszter között. A tanácskozások mindig csak kettesben folytak, tárgyuk a békének a status quo alapján való megőrzése volt. Ha Gorčakov szavainak szabad hitelt adni és ha megfelelnek a tényállásnak, akkor az orosz államkanczellár abban egyezett meg Andrássyval, hogy Törökország megtartása a két hatalom közös érdeke. De ha a dolgok fejlődése mégis más irányt venne, Törökországot sorsára kell hagyni. Abban is megegyeztek, hogy egyik állam se avatkozzék be az ozmán birodalomnak keresztény alattvalóihoz való viszonyába. De ha fellázadnak a török uralom ellen, akkor neki sem szabad segítséget nyujtaniok. Gorčakov feljogosítva érezte magát a czárral közölni, hogy Ausztria-Magyarország és az orosz birodalom között a feszültségnek minden okozója el van hárítva.[2] E barátságos megegyezésben nagy része volt Bismarck becsületes közreműködésének. Ezen államférfiúnak épen nem volt szándéka, hogy az osztrák-magyar monarchiát egy szövetség formájában hadi segítségre kötelezze Oroszország keleti vállalkozásaiban, hogy e szívességgel az orosz birodalmat még szorosabban kapcsolja Németországhoz.[3] Hiszen,

[1] Andrássy 1872 szept. 25. tartott exposén az osztrák delegáczió pénzügyi albizottságában, azt mondta, hogy a berlini entrevuenek egyáltalában nem volt szándéka politikai határozatokat hozni. — Lásd Gorčakov nyilatkozatát: «Mouchanoff-Kalergis Mária leányához irott leveleiben», kiadta La Mara, 293. o.d.; úgyszintén Gorjainov: «Le Bosphore et les Dardanelles».

[2] Gorjainov, «Les Bosphore et les Dardanelles» (az orosz mű franczia kiadása, Hanotaux látta el előszóval) 307. old,

[3] Dóczi Lajos «Andrássy und Bismarck», a Neue Freie Presse» reggeli lapjában, 1906 nov. 25.

a mint láttuk, eredetileg egyáltalában nem volt szó egy hármas entrevueről, minek folytán kizártnak látszik az, hogy Bismarck Ausztria-Magyarország és Németország uralkodóinak összejöveteléhez ilyen terveket fűzzön. Ezenfelül sokkal jobban ismerte Andrássy gondolkodását, hogysem föltenni merte volna, hogy az ilyen helyzetbe belenyugodják. A német kanczellár tisztában volt azzal, hogy Andrássy határozott ellensége Oroszország hatalmi túlkapásainak Törökországgal szemben; számíthatott volna-e hát arra, hogy a mi külügyminiszterünk segédkezet fog nyujtani vetélytársának, hogy az a Keleten a befolyását megerősitse? Bismarck valóban kevésre becsülte volna Andrássy tehetségét, ha — a mi különben nem is áll, — komolyan törte volna a fejét ilyen kalandos terveken. Minthogy a német kanczellár sohase pazarolta idejét valósíthatatlan eszmékre, semmiesetre sem javasolhatott egy olyan katonai egyezséget, a mely Ausztria-Magyarországot a Keleten Oroszország hűbéresévé sülyesztette volna. Andrássynak nem kellett előbb a játszmát megnyernie Bismarck ellen,[1] mert ilyen versengés nem is volt a két államférfiú között. Bármilyen hálás volt is Bismarck Oroszország iránt 1870-iki magatartása miatt, mégse juthatott eszébe soha, hogy ezért a czárt a mi monarchiánk rovására a Keleten kárpótolja. Ő csak abban munkált közre, a mi elejétől fogva czélja volt, hogy az 1854 óta tartó barátságtalan viszony valamely békés kimagyarázásban véget érjen. Ez, ime, megtörtént egy olyan miniszter közvetítésével, a kinek orosz gyűlöletével tele kürtölték a világot. Ignatjev ugyan nem akart hinni Andrássy egyenességében s föltételezte róla azt a szándékot, hogy most barátságot színlel azért, hogy később

[1] Dóczi «Andrássy und Bismarck» Neue Freie Presse, 1906. november 25.

annál súlyosabb csapást mérhessen Oroszországra. Még a bécsi orosz követ Novikov is hajlott arra a különös véleményre, hogy a mi miniszterünk nem adta fel a Dunai fejedelemségek meghódításának tervét Magyarország részére, akár végérvényes bekebelezés, akár személyes unió alakjában. De mert, így vélekedett Novikov, Andrássy honett ember, a ki belátja, hogy nem vezethet háborút Oroszország ellen, ennélfogva őszintén kivánja a jó és loyalis békét.[1] Az orosz követ ugyan keserűen csalódott, mikor Andrássy közeledését csak a monarchia vélt aléltságából vezette le. Mert az Oroszországgal való jó viszony föltétlenül jelentékeny pont Andrássy programmjában — de mindig azzal a kikötéssel, hogy a Németországgal való barátság ezáltal kárt ne szenvedjen, a melynek fentartása lebegett mindenekfelett előtte, mint politikájának legelőbbrevaló czélgondolata. És itt történt az a nevezetes dolog, hogy Gorčakov egész gyűlöletét, melyet eddig Ausztria-Magyarország iránt érzett, átruházta Bismarck személyére, arra a férfiúra, a ki minden igyekezetét arra fordította, hogy Ausztria-Magyarország és Oroszország között tűrhető viszonyokat létesítsen. Már régtől fogva irigyelte az orosz kanczellár Bismarck és Németország nagyságát. Ha nem is tudta megakasztani az újonnan megalakult német császárság hatalmas fejlődését, mégis észre akarta vétetni, hogy Oroszország nem fogja egyszerűen eltűrni Francziaország megalázásának megismétlését és hogy Németország hasonló esetben nem számíthat újra az orosz birodalom közönyösségére. Jóllehet Sándor czár a berlini utazást a nélkül határozta el, hogy az e miatt igen kellemetlenül érintett franczia nagykövetnek Le Flô tábornoknak csak a legkisebb czélzást is tette volna, nemsokára már a czár és Gorčakov szájából

[1] Gorjainov, i. h. 307. old.

hallhatta a világ e fontos szavakat: «Európának szükségé van egy erős Francziaországra».[1] Kétségkívül nem ez volt, amit Bismarck az entrevuetől várt — ellenkezőleg. Könnyen érthető, hogy a czár és első tanácsosának viselkedése lehangolta Bismarckot.[2] Már a berlini entrevue alkalmával megkezdődött a később egyre fokozódó elidegenedés a német és orosz kanczellár között.

Egyelőre még a béke közös szükségessége, valamint a trónok és a monarchikus elv megőrzésének nehézsége az «Internationale» támadásai ellen, összehozta a két államférfiút. Bismarcknak ugyanis egyik legfőbb törekvése volt az 1864. óta megalakult «Internationale» leküzdése, a mely ideáljául egy szoczialis köztársaság megteremtését tűzte ki.[3] Már 1871. nyarán Gasteinban megnyerte gróf Beustot a forradalmi assocziatio elleni mozgalom számára.[4] Gorčakov szintén tűzzel-vassal ki akarta azt irtani, mert rettegett az «Internationale» szoczialis tanainak orosz talajba való átültetésétől.[5] Bismarckhoz és Gorčakovhoz hasonlóan Andrássy sem zárkózott el annak fölismerése elől, hogy közösen megállapítandó erélyes rendszabályokat kell életbeléptetni a minden államra egyformán veszélyes «antisociale ligue» tendencziái ellen.[6] Ebben megerősítették őt az «Internationale» főtanácsának nyilvánosságra hozott alapszabályai is. A harcz ezek ellen — Vilmos császár kijelentése szerint — az egyetlen háború, a melyet Európában megvívni sza-

[1] Vicomte Gontaut—Biron. «Mon ambassade en Aflemagagne», 174. old.

[2] U. o. 168. 178.

[3] Bismarck «Gedanken u. Erinnerungen» II. k. 230. old.

[4] Schäffle, «Aus meinem Leben» II. köt. 229. old. — Wertheimer Ede «Zur Geschichte der «Internationale» «Pester Lloyd» 1908 aug. 26.

[5] Langenau Andrássyhoz. 1872 márcz. 23. Cs. és kir. külügyminiszterium.

[6] Andrássy Langenauhoz, 1872 ápr. 11. Budán. U. o.

bad.[1] És ha minden valószínűség szerint, ebben az irányban sem történt Berlinben írásban foglalt megegyezés, szóbelileg bizonyára egyöntetű és egységes megállapodására jutottak ama szövetség ellen, a mely a monarchikus alapon álló társadalmat levegőbe akarta röpíteni.

* * *

Az entrevue végeredménye, a melyről Sándor császár röviddel Berlinbe utazása előtt ama reménységének adott kifejezést, hogy a rendszerető elemeknél üdvös hatást fog előidézni,[2] Bismarckot, úgy látszik, nem egészen elégítette ki. Bár méltán büszke lehetett arra a dicsőségre, hogy Berlin falai közé fogadhatta a három leghatalmasabb uralkodót és magára vonta egész Európa tekintetét, a mely feszült figyelemmel kisérte a német fővárosban végbement eseményeket. Ennek daczára nem érte el, a mi kétségtelenül szándékában volt, hogy a három hatalmat egységes megállapodásra bírja Francziaországgal szemben. Oroszország szavai: «Európának szüksége van egy erős Francziaországra» kétségtelenül nagyon kellemetlenül hangozhattak az ő fülének, mert azt bizonyították, hogy a francziákkal való új összecsapás esetén nem számíthat többé az orosz kabinet teljes passzivitására. Az oroszokhoz való viszonya a berlini napokban inkább gyöngült, semhogy szorosabbra fonódott volna. Annál elégedettebben tértek haza az oroszok elragadtatva uralkodónkkal és miniszterével való megismerkedésüktől. Sándor czár nem tudta eléggé dicsérni Andrássy nyílt, loyalis beszédjét; semmiféle azóta felmerült gyanú sem tudta megingatni a czárnak iránta

[1] Gontaut-Biron «Mon ambassade» l. 166.
[2] Gorjainov, a. a. O. 306.

való bizalmát.[1] Gorčakov munkatársai báró Jomini és Hamburger, kijelentették báró Langenaunak, hogy olyan fölfogás mellett, a minőt Andrássy Berlinben felmutatott, remélni lehet a Keleten esetleg előforduló bonyodalmak megakadályozását, annál is inkább, mert úgy Orosz-, mint Ausztria-Magyarország ott a status quo fentartását óhajtja.[2] Jomini és Hamburger nyilatkozatain is túltett Gorčakov dicsérete Andrássyról. Környezete egy előkelő hölgyével szemben ezt jegyezte meg: «Eszelősnek fog tartani, ha azt mondom, hogy Andrássy úgy tűnik fel nekem, mintha saját képemet látnám benne az ifjúság tükrében. A míg Ausztria császára meghagyja őt a helyén, mi biztosak vagyunk a békéről».[3] Ugyanezt a gondolatmenetet követte Gorčakov a katonai attachéval, báró Bechtolsheim alezredessel való beszélgetésében. Az alkotmányos országokban oly sűrűen előforduló miniszterválságokra való czélzással, az orosz kanczellár úgy vélekedett, hogy mélyen sajnálná, ha talán Andrássy is, mint egy miniszteri palotaforradalom áldozata, kénytelen volna helyéről távozni. «Akkor mi — tette hozzá — nagyon meghökkennénk.» És megtörtént az a ritka eset, hogy egy abszolut kormányformájú állam vezető minisztere kifejezést adott azon való aggodalmának, hogy az uralkodó rendszer megváltozásának esetén egy a konzervativ párthoz tartozó államférfiú juthatna kormányra, a ki kevésbbé fog törődni az Orosz-Német- és

[1] Langenau Andrássyhoz, 1872 decz. 11./nov. 29. Cs. és kir. külügyminiszterium. Így nyilatkozott gróf Suvalov, a ki Sándor császár kiséretében volt Berlinben, a mi katonai attachénk, báró Bechtolsheim előtt.

[2] Ugyanaz ugyanahhoz, 1872. szept. 26./14. U. o. Jomini és Hamburger az entrévue idején szintén Berlinben időztek.

[3] «Mouchanoff-Kalergis Mária levelei leányához», kiadta La Mara 1907. 293. old.

Olaszországokkal fennálló jó viszonynyal, miáltal a világbékében csak az imént megszilárdult bizalom is megrendülne. A Gorčakovval folytatott beszélgetésekből báró Langenau azt a benyomást nyerte, hogy Oroszország élénkebben kivánja, hogy «Excellenciád — írta a követ Andrássynak — még nagyon sokáig maradjon az ügyek élén Ausztria-Magyarország javára és az európai béke megszilárdítása érdekében».[1]

De elégedetten indulhatott haza I. Ferencz József is.[2] Minden olyas aggodalom, hogy ő Sándor személyisége által Vilmos császárnál, továbbá a hadsereggel és a berlini publikummal szemben háttérbe szoríttatik,[3] alaptalannak bizonyult. Ép az ellenkező eset következett be. Az oroszok bosszuságára nem Sándor volt az általános érdeklődés és a lelkes üdvözlések középpontja a német fővárosban,[4] hanem I. Ferencz József, a ki lovagias, kedves egyéniségével röptében meghódította a sziveket. De az entrevue politikai eredményével is meg lehetett elégedve az uralkodó. Mindkét részről, Orosz- és Németország felől egyaránt a béke és barátság szellője fujdogált. Végre a monarchia külügyeinek vezetése egy olyan miniszter kezében volt, a ki czéltudatosan és egy határozott programmal, habozás és ingadozás nélkül, nemcsak biztosította a békét, hanem Ausztria-Magyarországot keresett szövetségessé tette. Sajátságosan jól eshetett a királynak, midőn Bismarck azt mondá neki, hogy *gratulál* ehhez a tanácsadóhoz, a ki nyilt, becsületes és határozott és a kivel jól ki lehet jönni.[5] Az uralkodó bizalma Andrássy iránt még jobban megerősö-

[1] Langenau Andrássyhoz, Pétervár, 1872 nov. 23.
[2] Báró Orczy naplója, 1872 szept. 12.
[3] Schweinitz Bülowhoz Emsba, Bécs, 1872 jul. 24.
[4] Gontaut-Biron, «Mon ambassade» 176.
[5] Báró Orczy az édes anyjához, 1872 szept. 13.

dött; hiszen azzal igyekeztek neki megkeseríteni a berlini utazást, hogy tele beszélték a fejét azzal, mintha az utazás által Németország hűbéresévé alacsonyítná le magát; sőt a megaláztatásnak eme tényével nem vásárolna többet, mint államai felosztásának rövid elodázását. Buborék gyanánt oszoltak el most azok a suttogások, a melyek mind megújra a külügyminiszter megingott állásáról meséltek. A berlini entrevue nagy sikere, a melyről ő maga úgy nyilatkozott, hogy az európai béke megszilárdítására van hivatva,[1] elnémítá Andrássy ellenségeit. Ennek az eseménynek hatalmas befolyása végre hallgatásra kárhoztatta azokat, a kik Andrássyt képtelennek hitték a külügyek vezetésére.

Az a programmbeszéd is, a melyet 1872. szeptember 25. az osztrák delegáczió pénzügyi bizottságában tartott, bizonyára alkalmas volt arra, hogy a legkedvezőbb véleményt ébreszsze Andrássy államférfiúi tehetségéről, a melylyel misszióját felfogta és végrehajtotta. Feltétlenül jó benyomást tőn azzal, hogy most ép úgy, mint 1871. novemberébeu kiadott köriratában, a béke éber őrének mutatta be magát a delegáczió előtt Beustnak a «szabad kéz politikájá»-ról használt formulájával ellentétben, a saját rendszerét a «kötött menetrend» politikájának nevezte, a mely őt arra kötelezi, hogy minden állammal, főleg a szomszédokkal a legjobb viszonyt ápolja, a mi alatt azonban nem az «aléltság politikáját» akarta érteni.[2] És a delegácziós Giskra kérdésére,

[1] Andrássy beszéde az osztrák birodalmi tanács delegácziós ülésében, 1872. okt. 10. «Stenographische Sitzungeprotokolle des österreichischen Reichsrates», 1872. 125. old.

[2] Csak egy későbbi időpontban, midőn a «kötött menetrendet» többszörösen szándékosan félremagyarázták jelentette ki Andrássy, hogy ezalatt nem a «tehetetlenség», hanem a józan emberi ész politikája és a monarchiának világosan előírt érdeke értendő.

hogy miben áll a mi politikai művészetünk tulajdonképeni feladata. Andrássy a következő szavakkal jellemezte, hogy mit tart ő egy külügyminiszter legfőbb becsvágyának: «Ausztria-Magyarország politikájának lehető czélpontjai az államnak odamondhatni: az áldozatok, melyeket tőled kivánnak, a békét fogják biztosítani; a földmívesnek: míveld nyugodtan földjeidet, mert nem dulatnak fel; a városoknak: építsétek házaitokat, mert nem fogják azokat lerombolni; a tőkének azt a biztosítást adhassa: hogy gyarapodjék és sokasodjék tovább az áldott béke védőszárnyai alatt.» Egy ilyen czél elérésére az ő véleménye szerint két dologra van szükség: arra kell törekedni, hogy mint *barát, megbizhatóságáról* s mint *ellenség, veszedelmes voltáról* győzhesse meg a világot. Ha az előbbi a miniszter feladata, az utóbbi a delegácziók kötelessége, a melyeknek az jutott osztályrészükül, hogy meghozzák a szükséges áldozatokat a monarchia jóléte és védelme érdekében. Bár Andrássy az egyes államokhoz való viszonyt, Szerbiát kivéve, nagyon barátságos megvilágításban mutatta be, mégis arra intette őket, hogy a mindenkitől óhajtott béke kezességét kizárólag a monarchiának a külföldi országokhoz való jelenlegi helyzetében keressék. A legbiztosabb garanczia — úgymond — az állam saját politikája és ez arra mutat, hogy a monarchiát, a mely hála Istennek már régóta fennáll, fentartani és belsőleg fejleszteni kell. Andrássy a multra nézve a feledés politikáját ajánlotta: hiszen csak azt vesztettük el, a mi nem maradhatott tovább a kezünkön és csak káros volt reánk nézve. A jövőre az önmegtartóztatás politikáját hirdette, minthogy a monarchia elég nagy arra, hogy ne legyen szüksége új szerzeményekre. Még a Kelet felé sem akart birtokszaporodásra gondolni, a mi csak fölös terhet jelentene. Ápoljuk a népjóléti érdekeket a Keleten, öreg-

bítsük és gyarapítsuk a közösség eszközeinek tényezőit, miáltal köztünk és a törökök birodalma között a kereskedelemnek új tágas kapuja fog megnyilni. Különben erősen elhatározta, hogy ha már mi nem terjeszkedhetünk, tőlünk se lehessen egy talpalatnyi földet sem elfoglalni, mert — úgymond — a monarchiának már nem szabad és nem lehet semmit elvesztenie. A német császársággal csak az imént megalapozott barátságban, a mely azon a föltételen nyugszik, hogy egyik fél sem húzhat hasznot a másiknak belső válságaiból, látta Andrássy a monarchia integritása fentartásának kezességét.[1]

Nehéz volt megtagadni a bizalmi nyilatkozatot attól a külügyminisztertől, a ki ilyen elveket juttatott kifejezésre. Van der Strass delegátus javaslatát, miszerint töröljék a költségvetésből a külügyminiszterium rendelkezési alapjának 180,000 forintot túlhaladó összegét, az osztrák delegáczió többsége elvetette. Andrássy a legszerencsésebb és legmeggyőzőbb módon védte a túlkövetelést. Azzal a gyanusítással szemben, hogy a megszavazott plus-t a sajtó megvesztegetésére fordítaná, rámutatott arra, hogy a helyes politika végeredményében minden körülmények között utat kell, hogy törjön magának, de a rossz politikát a leghatalmasabb sajtó sem segítheti diadalra huzamosabb ideig. Kijelentette továbbá, hogy a megszavazandó pénzre a belső rend fentartása miatt van szükség. De meg azért is meg kell maradnia e túlkövetelés mellett, minthogy egy kormány sem nélkülözheti azokat az eszközöket, a melyekkel egyedül ellensúlyozhatók az állam belső viszonyaira káros külföldi befolyások.[2] Az oppositio felett kivívott győzelem

[1] Andrássy Exposéja az osztrák delegáczió pénzügyi bizottságában, megjelent a «Pester Lloyd»-ban, 1872. szept. 26.

[2] U. o.

hatása alatt az osztrák miniszterelnök Auersperg Adolf herczeg ezt írta gróf Andrássynak: «A legszivélyesebb jókivánataimat a fényes sikerhez, a melyet Excellenciád a delegáczió pénzügyi bizottságában aratott. Ön ezáltal egy csapással az egész politikai helyzetet rendkívül kedvezővé tette és kartársait a legnagyobb hálára kötelezte. Egy becsületes ember becsületszava mindig termékeny talajra hull, még a mi képviselőinknél is, és ez sokat jelent».[1]

Az elért sikerhez, közvetlenül utána, egy újabb is járult, a mely Andrássy államférfiúi tehetségének hírét elvitte az összes világrészekbe. Az alkotmányhű delegácziósok elutasító álláspontjával szemben 1872. okt. 10-én elmondott nagyarányú beszédében Andrássynak sikerült a sokszor vitatott három évi szolgálati időt a hozzá szükséges létszámemeléssel — béke idején gyalogosoknál és vadászoknál 28,560 ember — keresztülhajtani.[2] Kuhn hadügyminiszter követelésének támogatására Andrássy igénybevette az osztrák miniszterelnök Auersperg Adolf herczeg befolyását is az alkotmánypárthoz tartozó delegátusokra. Neki és még nagyobb mértékben Auersperg Carlos herczegnek lehetett köszönni, valamint Andrássy fényes szónoklatainak, hogy Herbst, Giskra Rechbauer és Brestl vehemens támadásai ellenére az osztrák delegáczió a hadügyminiszter kivánságait teljesítette.[3] Midőn Vilmos császár, a ki ebben az időben Baden-Badenban időzött, tudomást szerzett erről, azt mondta a hozzá teára meghivott lovag Pfuster-Schmidnek: «Gratulálok a győzelmi hírhez. Ez nagy erkölcsi sikert

[1] Auersperg Adolf herczeg, 1872 szept. 26. Bécs. Gróf Andrássy-levéltár.

[2] Andrássy beszéde: «Stenographische Sitzungsprotokolle», 1872. 7. ülés, 125. old. A szavazás aránya 32 a 24-hez. Giskra 25 szavazatot konstatált.

[3] Báró Orczy naplója, 1872 okt. 12.

jelentő eredmény. Nekem négy évig kellett érte küzdenem, míg Önöknek pár hét alatt sikerült. Én csak előmunkálatokat végeztem, Önök azonban præcedenst teremtettek számunkra, a mely küszöbön álló küzdelmeinkben, a Reichstagban, bizonyára nagy hasznunkra lesz. Ha haza ír — tette hozzá az agg fejedelem — köszöntse nevemben gróf Andrássyt a diadalért és mondja meg neki, hogy én ezt a sikert kiváltkép neki tulajdonítom. Az ő beszéde annyira államférfiúi volt, a mennyire csak lehetett s egyáltalán nagy szerencse, hogy ilyen fajsúlyú államférfiúval birnak.»[1]

I. Ferencz József csak az alkalomra várt, hogy erőteljesen fejezze ki elismerését miniszterének. Saját elhatározásából, minden erre vonatkozó miniszteri javaslatot elutasítva és a kitüntetés adományozását a neki magának legjobban megfelelő időre fentartva,[2] 1872. októberében a király az eddigi honvédezredes Andrássyt a hadsereg tábornokává nevezte ki. Midőn a külügyminiszter tábornoki egyenruhájában bemutatkozott az uralkodónak és azt mondá, hogy kiválóan nagy hálára kötelezte őt, minthogy ilyen kitüntetést még nem érdemelt ki, a király sajátos megnyerő modorában ezt felelte: «Ön már annyi köszönetet érdemelt ki, hogy én azt nem is bizonyíthatom Önnek eléggé».[3]

Kivánhatott-e I. Ferencz József magának megnyugtatóbbat annál a tudatnál, hogy a külügyi hivatal élén olyan miniszter áll, a ki alig egy évi rövid idő alatt azt a remek-

[1] Lovag Pfuster-Schmid jelentése, Andrássyhoz, Baden-Baden, 1872. okt. 12. Gróf Andrássy-levéltár. Hasonló nyilatkozatot tett Auguszta császárné és a baden-badeni nagyherczegné Pfuster-Schmid előtt.

[2] Lónyay Andrássyhoz, Buda. 1872 okt. 27. Gróf Andrássy-levéltár. Lónyay említi ezt a tényt gratuláló írásában.

[3] Andrássy a feleségéhez, Pest, 1872 nov. 16. Gróf Batthyány Lajosné tulajdona.

művet hozta létre, hogy nemcsak a czár és a német császár, hanem Gorčakov és Bismarck bizalmának is örvendhetett? I. Ferencz Józsefnek nem volt oka megbánni, hogy nem hagyva magát félrevezetni a számtalan besugás által, erősen kitartott Andrássy mellett és többre becsülte ennek tanácsát, mint azokét a férfiakét, a kik őt le akarták erről beszélni. Az 1854., 1859. és 1866. katasztrófák óta első izben állott a monarchia ismét hatalmasan és tekintélyesen a hatalmak tanácsában és ezt Andrássy ép oly okos, mint a milyen nagyszabású politikájának köszönhette.

NEGYEDIK FEJEZET.

A BÉKEPOLITIKA KIALAKULÁSA.

Teljességgel igazolatlan gróf Arnimnak ama kijelentése, hogy a három császár találkozása fiaskóval végződött, noha az is igaz, hogy nem volt képes a vezető minisztereket nagyobb bizalomra felmelegíteni egymás iránt. Bismarck ingerült hangulatban vált el Gorčakovtól és ha az orosz birodalmi kanczellár nem is győzte dicsérni Andrássyt, az osztrák-magyar külügyminiszter még sem tudott megbizni az orosz politikában s egy pillanatig sem ámitotta magát, hogy Oroszország felhagyott korábbi terveivel. E bizalmatlanság előidézésében maga Gorčakov volt a hibás, minthogy Ignatjev tábornokot a berlini entrevue után sem mozdította el konstantinápolyi nagyköveti állásából, a ki — Andrássy megjegyzése szerint — «a zavart keltő diplomaták»-nak egész iskoláját nevelte fel a Keleten.[1] Az ő eltávolítása Konstantinápolyból az orosz részről hangoztatott barátságos hajlamok őszinteségének mintegy «értékmérőjévé» lehet vala.[2] Bár ezt Oroszország mérvadó államférfiai is belátták,[3] Ignatjev mégis zavartalanul foly-

[1] Andrássy Langenauhoz, Bécs, 1873 jan. 9. Cs. és kir. külügyminiszterium.

[2] Mayr lovag, Langenau helyettese Andrássyhoz, Pétervár, 1872—3 jan. 12./decz. 31. U. o.

[3] Mayr lovag jelentése, 1873 jan. 10./12. U. o.

tathatta monarchiánk ellen irányított fondorlatait az Aranyszarv kikötőjében. Vajjon Gorčakov Stremukov és báró Jomini csakugyan képtelenek lettek volna ártalmatlanná tenni ezt a veszedelmes intrikust, a hogy ők maguk állítják? Vagy csak színlelték tehetetlenségüket, hogy őt ne kelljen visszahívni? Ignatjev kétségkívül hatalmas pártfogókkal birt a czár környezetében, a kik őt minden támadás ellen megvédelmezték. A rendkívül okos és furfangos államférfiúnak,[1] a ki semmiféle eszköztől nem riadt vissza azért, hogy hatalmon maradhasson,[2] sikerült az orosz czár jóindulatát teljesen megnyerni a maga számára. Esze és csodálatosan eleven kedélye által befészkelte magát az uralkodó bizalmába, a ki nem egy könnyen ejtett el valakit, ha egyszer kegyével megajándékozta. Ilyen körülmények között, mikor egyfelől a czár nem akarta nélkülözni kegyenczét, másrészt Gorčakov sem tett komoly kisérletet az eltávolítására, föl kellett adni a reményt, hogy Ignatjevet Konstantinápolyban egy nyugodtabb, békeszeretőbb és kevésbé cselszövő egyén fogja felváltani.[3]

[1] Igy nevezi őt Langenau Andrássyhoz irott jelentésében, Pétervár, 1873 márcz. 9. febr. 25. Cs. és kir. külügyminiszterium.

[2] Ignatjevre nézve jellemző a következő esemény: Ha a czár Livadiában időzött, Ignatjev táviratait Livadián irányította keresztül, hogy a czár azonnal betekinthessen ezekbe az értesítésekbe. Ignatjev, egyszer egy szolgálati csomagba levelet tett be, mely barátai egyikének szólott és a melyben ellene kovácsolt intrikákról panaszkodott, a melyek állását akarják aláásni. Mintegy véletlenségből Ignatjev záratlanul hagyta a levelet, hogy a czár elolvashassa és ilyen módon előre meg legyen óva minden besugástól, mely a tábornok kárára irányulna. Sándor csakugyan elolvasta a levelet és a hogy Langenau megjegyzi: «Le coup porta». Báró Langenau bizonyítja, hogy ezt a történetet «biztos forrásból szerezte.» Langenau Andrássyhoz, 1873 márcz. 9. febr. 25. Cs. és kir. külügyminiszterium.

[3] Langenau Andrássyhoz, Pétervár márcz. 9/febr. 25. U. o.

Akármilyen sajnálatos volt is máskülönben a jó egyetértésre nézve Ignatjevnek megmaradása a Fényes Portánál, mégis bizonyos, hogy e miatt a három császár találkozásának jelentősége nem halványodott el. Ez a találkozás egyengette az utat a kölcsönös megértéshez és megakadályozta oly konfliktus kitörését, a mely Európát megfosztotta volna a békétől és a nyugodt fejlődésre való kilátástól. A berlini fejedelmi találkozás az egész világ előtt kétségtelenné tette, hogy a három uralkodó és minisztereik komolyan rajta vannak, hogy minden köztük esetleg felbukkanó viszály békésen intéztessék el. Erre egyébiránt hathatós bizonyítékul szolgálhatott — szintén a berlini entrevue folytatásának eredménye gyanánt — Vilmos császárnak látogatása Szentpétervárott, a hová az ősz uralkodó 1873 áprilisában, Bismarck kiséretében érkezett. II. Sándor, a ki császári nagybátyjáért határtalan tisztelettel rajongott, székhelyén a legfényesebb fogadtatásban akarta részesíteni, a mely szándék természetesen nem állott összhangban az oroszoknak túlnyomóan németellenes hangulatával. Egy nagyon tekintélyes orosz, a kinek a rendőrség, mint minden háztulajdonosnak a Nevskjiprospekten, a melyen keresztül Vilmos császárnak be kellett vonulnia, német és orosz lobogókat díjmentesen bocsátott rendelkezésére, kijelentette: hogy annyi orosz zászlót fog kitűzni, a mennyit csak kivánnak, de sem poroszt, sem németet.[1] Sándor czár az autokrata, ilyen zavaró körülmények által, ha ugyan egyáltalában tudomást szerzett róluk, nem hagyta magát befolyásoltatni, császári vendégének ünneplésében. Téves volna azonban azt hinni, hogy Vilmos császárnak az orosz fővárosban való időzése csupán fényes katonai szemléket,

[1] Langenau Andrássyhoz, Pétervár, 1873 ápr. 16./4. Cs. és kir. külügyminiszterium.

válogatott hangversenyeket és egyéb udvari ünnepségeket jelentett. A látogatásnak nagyon komoly háttere volt. A két uralkodó oly katonai egyezségre lépett Pétervárott, a mely egy harmadiktól való megtámadás esetén kölcsönös támogatást kötött ki.[1] Első pillantásra úgy látszik, mintha itt egészen titokban, a hátunk mögött egy súlyos következményekkel járó szövetség köttetett volna Német- és Oroszország között. Későbbi tárgyalások azonban, a melyekre még vissza kell térnünk, teljes joggal az ellenkező föltevésre engednek következtetni. De mindazonáltal feltünt, hogy Bismarck a leghatározottabban megtagadta a konvencziónak, nevével való megerősítését, a minthogy aztán helyette Moltke és Barjatinský az orosz tábornagy írták alá.[2] A látszat szerint rossz néven vették ezt a német birodalmi kanczellártól és Oroszország iránti elhidegülésnek tekintették. Máskülönben aligha lehetne megmagyarázni Bismarck szavait, melyeket az orosz fővárosból való elutazása előtt bizalmas baráti körben ejtett ki: «Ha valaha erőt venne rajtam az a gondolat, hogy a czár és Oroszország iránt ellenséges terveket kovácsoljak, áruló volnék önmagam előtt.[3]

Vilmos császár látogatása tulajdonképen semmi újat sem jelentett a világnak; hiszen az Oroszország és Németország uralkodói közt fennálló viszony eléggé nyilt volt. Ezzel szemben a czárnak Bécsbe utazása, 1873. májusában kétségtelenül meglepetés gyanánt hatott és az 1872. szeptemberi kibékülés egyik eredményének volt tekinthető. Már ekkor hívta meg Ferencz József Vilmos császárt, valamint Sándort is az 1873. bécsi kiállítás megtekintésére. Oroszországban azt remélték, hogy

[1] Dr. Busch Móricz «Bismarck, some secret pages of his history» III. 265. és 266.

[2] Busch, u. o. II. 265.

[3] Tatičev, i. h. II. 100. (oroszul).

Ferencz József még előbb el fog látogatni az orosz fővárosba. Sándor már azon való örömének adott kifejezést, hogy Ausztria-Magyarország uralkodóját legközelebb üdvözölheti. Egy a czárhoz nagyon közel álló személyiség egyenesen megmondta követünknek, mily nagy jelentőségű esemény lenne egy ilyen látogatás Pétervárott; s mennyire alkalmas volna arra, hogy egész Európát meggyőzze az Oroszország és Ausztria-Magyarország közötti barátság helyreállításáról, a melyben még annyian kételkedtek. Csak — úgy vélte az illető orosz — nem szabad vele igen sokáig késni, mert ha Sándor a halogatásból nem is következtetne Ferencz József érzelmeinek iránta való elhidegülésére, a világ már könnyen félreértené az utazás elmaradását.[1] Gróf Andrássyra Langenau ezen közleményei különösebb benyomást nem tettek; ő egyáltalán nem volt azon a nézeten, hogy a királynak sietnie kell és úgy látszik sokkal inkább az volt a véleménye, hogy előbb II. Sándor tegyen eleget Ferencz József meghivásának.[2]

Andrássy tehát meg is bizta pétervári követünket, hogy ha még egyszer kérdőre vonnák e tárgyban se igennel, se nemmel ne feleljen, hanem közölje az illetékes helyen, hogy úgy a bécsi világkiállitás, valamint leányának, Gizella főherczegnőnek, küszöbön álló esküvője a király számára lehetetlenné teszi, hogy már most elutazzék. Még érthetőbben hangzott az elutasítás Andrássy ama kijelentéséből, hogy az uralkodó későbbi időre tartja fenn magának az oroszországi útjáról való határozást.[3]

[1] Langenau Andrássyhoz, Pétervár, 1873 márcz. 5. febr. 21. Cs. és kir. külügyminiszterium.

[2] Andrássy a Langenau jelentésében foglalt összes közleményeket kérdőjellel látta el, a miből azt lehet következtetni, hogy a Langenauval tárgyaló orosz államférfiú nézeteit nem osztotta.

[3] Andrássy Langenauhoz, 1873 márcz. 26. Cs. és kir. külügyminiszterium.

Minthogy Szentpétervárott ismerték a császár idegenkedését attól a gondolattól, hogy ő jelenjék ott meg először, Sándor elszánta magát a Bécsbe való utazásra, melynek falai között 1852-ben időzött utoljára. Ausztria-Magyarország lakosságára bizonynyal mély benyomást tett, hogy viszont látták a császárvárosban annak a czárnak a fiát, a ki Ausztria háládatlansága miatti haragjában állítólag összetörte a mi uralkodónknak az ő dolgozó szobájában felállított mellszobrát. Valóban semmi sem jellemezte jobban az idők változását és a politikai irány gyökeres átalakulását, mint az, hogy a bécsi entrevue megvalósítható volt a minden oroszok czárja és Ferencz József császár és király között.

Eredetileg az volt a terv, hogy Sándor látogatása ment legyen minden, más államokat esetleg nyugtalanító mozzanattól.[1] Ennélfogva Gorčakovot sem Berlinben, sem később nem szólították fel, hogy urát elkisérje Bécsbe. Az orosz kanczellár látszólagos megnyugvással vette ezt tudomásul. Báró Langenau előtt aképen nyilatkozott, hogy a mint a berlini entrevue után nem volt semmi alkalom különösb politikai megegyezésekre, ép úgy nem lát most sem okot bármi újabb megbeszélésekre, ennélfogva valószinűleg nem is fogja elkisérni a czárt Ausztriába.[2] Sőt megelégedésének adott kifejezést, hogy megkimélik a nehéz úttól, minthogy különben is fáradtnak érzi magát,[3] a mi magas korát tekintve, nem is meglepő. Ámde Gorčakov mégsem beszélt igazat és nem vallotta meg őszintén, hogy milyen izgalom folyt le lelke mélyében. Nagyon bántotta őt, hogy Bismarck Vilmos császárral Szentpéntervárra jött és neki honn kell maradnia, a

[1] Langenau Andrássyhoz, Pétervár, 1873 ápr. 30./18. Cs. és kir. külügyminiszterium.

[2] Andrássy Langenauhoz, Bécs, 1873 máj. 13. U. o.

[3] Langenau Andrássyhoz, Pétervár, 1873 ápr. 18./30. Cs. és U. o.

míg Sándor Bécsbe megy. Báró Langenau könnyen észrevehette egész magatartásából, hogy mennyire megsértették Gorčakov hiúságát és érzékenységét. A követ ennélfogva azt javasolta Andrássynak, hogy Gorčakov előtt legalább egy czélzást ejthessen el arra, hogy ő is szivesen látott vendég lenne Bécsben. Andrássy úgy vélte most, hogy tovább már nem szabad vonakodnia. Felhatalmazta tehát Langenaut, nyilatkoztassa ki az orosz kanczellár előtt, hogy noha újabb politikai megegyezésekre nincs is szükség, a király szívesen veszi látogatását.[1] Hogy mennyire megokolt volt a gyors elhatározás, azt bizonyította pár nap mulva György, mecklenburg-strelitzi herczegnek a császár-városba érkezése is, a ki a czárnak unokaöccse és egy orosz nagyherczegnő férje volt. Mindjárt megérkezése után kifejtette Albrecht főherczeg előtt, hogy az öreg hiú államkanczellárnak nincs forróbb vágya annál, mint hogy szintén Bécsbe jöhessen. Valószínűleg az ő nevében és az ő biztatására azt is kijelentette a herczeg, hogy Gorčakov csak abban az esetben kisérné el souverainjét, ha erre Bécsből külön meghivást kapna.[2] Midőn a főherczeg Andrássyval közölte Mecklenburg-Strelitz herczeg szavait, Gorčakov már megjelent a czár előtt, hogy előterjessze külügyminiszterünknek személyére vonatkozó és ránézve örvendetes utasítását. Sándor, a ki eddig egy szóval se jelezte Gorčakovnak, hogy vele együtt óhajtana utazni Ausztriába, most egyenesen megparancsolta, hogy kiséretéhez csatlakozzék.[3]

[1] Andrássy Langenauhoz, 1873 máj. 13. Cs. és kir. külügyminiszterium.

[2] Albrecht főherczeg sajátkezű kézirata Andrássyhoz. 1873 máj. 20. Gróf Andrássy-levéltár.

[3] Langenau Andrássyhoz, 1873 máj. 14./2. és máj. 19., 7. Cs. és kir. külügyminiszterium.

Sándor czár Bécsben kitünően érezte magát. El volt ragadtatva a király kedvessége által és kijelentette a német nagykövetnek, Schweinitz tábornoknak, hogy Andrássy nagyon tetszik neki, most még sokkal jobban, mint első találkozásuk alkalmával Berlinben.[1] Mindenek előtt annak örvendett a czár, hogy minden dologról beszélhetett a császárral és miniszterével is. Erre az első lökést Bismarck herczeg adta az orosz fővárosban való utolsó időzésekor. Ott adta elő a czárnak azt az óhajtását, hogy a bécsi és pétervári kabinet együttműködése czéljából egy teljesen őszinte eszmecserének kell történni köztük, körülbelül oly módon, a hogy Porosz- és Oroszország között már régen végbement. II. Sándor, a ki szokott élénkségével azonnal belekapaszkodott ebbe az ötletbe, a vele baráti viszonyban álló Albrecht főherczeg közvetítésével tudakozódott, hogy egy ilyen nyilt tartózkodás nélküli tanácskozás kellemes lenne-e Bécsben is?[2] A czár a királylyal és Andrássyval szemben egyaránt megengedte magának azt a szabadságot, hogy fenntartás nélkül bizalmas legyen. Jellemző, hogy fogta fel Sándor az ő feladatát. Ő mindenekelőtt meg akart bizonyosodni arról, hogy királyi barátja szivében maradt-e egy cseppje a Poroszország iránt való kedvetlenségnek? Egyenesen, minden kerülgetés nélkül megkérdezte a császárt és királyt: vannak-e titkos, rejtett gondolataid? Gondolsz-e revanchera? Ha így állna a dolog, én hallgatok, mert szükségtelen volna tovább beszélni. Ferencz József, némi gondolkodás után, úgy az egyikre, mint a másikra tagadó feleletet adott, még pedig igen határozott formában. A súlyos megpróbáltatások és fájdalmas tapasztalatok, felelt

[1] Schweinitz Vilmos császárhoz, 1873 jun. 7.

[2] Gróf Károlyi Andrássyhoz, 1873 jun. 6. Berlin. Cs. és kir. külügyminiszterium.

ő, még frissen élnek ugyan emlékezetében, de ki akarja törölni azokat lelkéből és őszintén óhajtja a benső egyetértést.[1] Midőn másnap a czár közölte gróf Andrássyval a királylyal folytatott beszélgetését, a miniszter teljes meggyőződésből megerősítte uralkodója szavait.[2] Schweinitz tábornok, a kit Sándor beavatott I. Ferencz Józseffel és gróf Andrássyval folytatott tárgyalásaiba, szintén nem kételkedett Ausztria-Magyarország uralkodója és első tanácsosa nyilatkozatainak őszinteségében. De bizalmatlan volt a kulisszák mögött dolgozó mellékáramlatokkal szemben, a melyek minden befolyásukat érvényesítették, hogy a külső és a belső politikában átalakulást idézzenek elő.[3] Schweinitz aggodalmai teljesen alaptalanok voltak. Andrássy résen állott és a király föltétlen bizalmának birtokában gondoskodott arról, hogy az uralkodó rendszerrel szemben álló hatalmak ne juthassanak felszínre. El nem riasztva semmiféle mellékutakon haladó befolyások által, bátran haladt előre kitűzött czélja felé és egész erejét monarchiánk Orosz- és Németországhoz való baráti viszonyának megerősítésére fordította. Erre a czélra központosított törekvéseinek legfényesebb jutalmát Andrássy épen az e napokban I. Ferencz József és II. Sándor között megfogalmazott írásbeli megegyezésben érte el, a mely arra irányult, hogy az európai békét minden eshetőségen felül álló erős alapokra helyezze. Ennek a meghitt egyetértésnek nem volt szabad csupán a mindenkori külügyminiszterek személyes hangulatától

[1] Schweinitz Vilmos császárhoz, Bécs, 1873 jun. 7. Schweinitz tábornok közleményeit megerősíti az a levél, melyet a czár Vilmos császárnak irt és a melyet Bismarck gróf Károlyinak felolvasott. Ugyanazok a kifejezések fordulnak elő benne, melyeket Schweinitz használ. Gróf Károlyi Andrássyhoz, Berlin, 1873 jun. 14. Cs. és kir. külügyminiszterium.

[2] Schweinitz Vilmos császárhoz, 1873 jun. 7.

[3] U. o.

függenie, hanem a két uralkodó megingathatatlan és minden változástól független erős akaratán kellett, hogy nyugodjék. Ebben az értelemben kölcsönösen azt az igéretet tették egymásnak, hogy a kölcsönös megértés fog szemeik előtt lebegni, még abban az esetben is, ha birodalmaik érdekei egyes speczialis kérdésekben el is térnének egymástól, ne hogy ezek az ellentétek túlsúlyra emelkedhessenek fensőbb rendű tekintetek fölött. Ferencz József és Sándor világosan kimutatták ezzel amaz elhatározásukat, hogy megakadályozzanak minden kisérletet, a mely ellentétbe sodorná őket azokkal az alapelvekkel, a melyeket egyedül tartottak alkalmasoknak a béke biztosítására; késznek mutatkoztak, ha kell ezt érvényesíteni minden rombolási törekvéssel szemben, bármely oldalról jőjjenek is azok. De ezzel még nem elégedtek meg. Ezenfelül megállapították azt is, hogy a két uralkodó egy harmadik részről jövő s Európa nyugalmát fenyegető támadás esetén, nem keresve újabb szövetségeket, azonnal meg fog egyezni a támadó ellen alkalmazható eszközökre nézve.[1] Két nappal ezen megegyezés előtt még az is tervben volt, hogy Albrecht főherczeg és a szintén Bécsbe érkező Berg orosz tábornagy souverainjeik megbizásából egy katonai konvencziót írjanak alá, a mely mind a két uralkodót kötelezze, hogy a harmadik részről megtámadott félnek egy 200,000 emberből álló hadsereget tüstént rendelkezésére bocsássanak.[2] De ettől mégis eltekintettek s a II. Sándor és I. Ferencz

[1] Megegyezés (entente) I. Ferencz József és II. Sándor között, Schönbrunn, 1873 jun. 6./máj. 25. Kiadatlan. Andrássy sajátkezüleg fogalmazta az egész kéziratot. Báró Orczy 1873 jun. 6. megjegyzi naplójában: «Ma aláírt Ő Ffelsége a czárral együtt egy határozatot, a melyben kölcsönös segítséget igérnek egymásnak arra az esetre, ha egy külső hatalom megtámadná őket.»

[2] Egy Ausztria-Magyarország és Oroszország között meg nem kötött konvenczió. Bécs, 1873 máj. 23./jun. 6. Kiadatlan.

József által szerkesztett egyezményben csak az határoztatott el, hogy az esetleg szükségessé válható katonai segítséget egy későbbi egyezség programmjába illeszszék be.[1] Ezenkívül megállapodtak még abban is, hogy mindkét uralkodó kötelezi magát a szerződés felbontása esetén, azt két évvel előbb felmondani, hogy — úgymond — mindenik félnek legyen ideje a neki elmaradhatatlannak tetsző intézkedések megtételére.[2] Ez a Schönbrunnban 1873 junius 6./május 25. készített és I. Ferencz József és II. Sándor aláírásával ellátott okmány nem a német császár háta mögött jött létre. Értesítették róla és ő teljesen jóváhagyta, tekintettel arra, hogy teljesen megfelel annak a gondolatmenetnek, a mely közte és Sándor közt létrejött megegyezésben kifejezésre jutott.[3] Csak az ú. n. jun. 6-i/máj. 25. «entente» helyezi a II. Sándor és I. Vilmos között létesült konvencziót helyes történelmi világításba. E bécsi entente háttere nélkül azt a benyomást kelthette volna a konvenczió, hogy éle épen úgy van ellenünk, mint Francziaország ellen fordítva.

Önkéntelenül fölvetődik azonban az a kérdés, hogy vajjon melyik volt az a harmadik hatalom, a melynek ellenében Oroszország, Ausztria-Magyarország és a német birodalom kölcsönös segítségükről biztosították egymást. Midőn Orosz- és Németország 1873. májusában a véd- és daczszövetségüket megkötötték, még mindig azt lehetett hinni, hogy Ausztria-Magyarország az az állam, a mely ellen óvatossági rendszabályokat kell alkalmazni. Miután azonban most — 1873. juniusában — a német kormány

[1] 1873 jun. 6-i/máj. 25-i szerződés. III. §. «Si, à la suite de cette entente, une action militaire devenait nécessaire, elle serait réglée par une convention spéciale à conclure entre leurs majestés.»

[2] 1873 jun. 6-i entente. Gróf Andrássy-levéltár.

[3] Gróf Andrássy sajátkezű feljegyzése, keltezés nélkül, minden esetre 1873 juniusában. Gróf Andrássy-levéltár.

teljes hozzájárulásával Oroszország és Ausztria-Magyarország is hasonló szerződésre léptek egymással, gondolni sem lehetett többé arra, hogy ennek éle mi ellenünk volt szegezve. Angliát sem érthették. Nem maradt tehát hátra más, mint a Kelet, Francziaország és az «Internationale», a melyekre e három kabinet, úgy látszik, a béke megzavarásától és egy Európa monarchikus szervezete elleni mozgalomtól tartott. Ugyanaz az eszme, a mely 1872-ben az entrevuehöz vezetett és a status quo megtartásában csúcsosodott ki, jutott látható kifejezésre az 1873 májusi és juniusi szerződésekben is. Nem akartak megengedni semmiféle, a Kelet nyugalmát esetleg felkavaró változásokat, a melyekre — az Andrássy-féle politika nagy elégtételére — Oroszország teljes beleegyezése mellett most Ausztria-Magyarország is elhatározó befolyást gyakorolt. «Nagyon boldogoknak éreznők magunkat — írja Westmann titkos tanácsos, Gorčakov távollétében, az orosz állam kanczellária vezetője, Novikovhoz Bécsbe — ha a bécsi kabinet (tekintettel a Kelettel szemben követendő magatartásra) velünk egy vonalban akarna mozogni; a gróf Andrássy által nyiltan hangoztatott békés törekvések valóban erre engednek következtetni.» [1] «Remélem — felelt Andrássy — hogy a békés politikának párhuzamosan folytatott munkája nem fogja eltéveszteni hatását.» [2] Ez a «közösen vállalt munka» azt tűzte czélul, hogy «a Kelet politikai horizontján» feltűnő zavaros jelenségeket még keletkezésükben elfojtsa. Sem Oroszországnak, sem Ausztria-Magyarországnak nem szabad a török birodalom keresztény alattvalóit a szultán elleni mozgalomra felbátorítania. De a Fényes Portát is vissza akarták tartani attól,

[1] Westmann Novikovhoz, Pétervár, 1872 okt. 5. Cs. és kir. külügyminiszterium.

[2] Andrássy Ludolfhoz és báró Schlechtához, Terebes, 1872 decz. 2 U. o.

hogy hatalmát kiterjeszsze a vele alárendeltségi viszonyban álló keresztény országokra, a mire szívesen felhasznált minden alkalmat. A surlódásokra mindig volt ok. Románia el sem tudta gondolni, hogy Törökország őt valamiképen korlátolhatná politikai jogaiban. Miután már volt saját maga által választott fejedelme, mi sem volt természetesebb, mint az, hogy teljes politikai függetlenség után sóvárgott. Károly román fejedelem az 1873. világkiállításkor Bécsben tartózkodása alkalmával nem győzött panaszkodni Andrássynak ama «kicsinyes bánásmód» miatt, a melylyel Konstantinápolyban nem szűnnek meg szakadatlan nehézségeket okozni neki. A fejedelem nem csinált titkot abból, hogy országának ebből a kínos helyzetből csak egy kivezető útja van : a Fényes Portától való teljes elszakadás. Ezt az önérzetet azzal akarta indokolni, hogy egy független Románia sokkal megbizhatóbb barátja lenne, mint egy alárendelt.[1] Andrássy, a ki a fejedelmet ismételten biztosította állama jóakaratáról, még sem volt hajlandó a fejedelem állításait ellenmondás nélkül elfogadni. Nem hallgatta el azon aggodalmát, hogy egy független Románia csak a levegőben lógna, míg most nemzetközi szerződések biztosítják létezését. Ez alkalommal az osztrák-magyar külügyminiszter egyúttal vissza is utasított minden a szomszéd területre vonatkozó hódító vágyat, mert ezáltal Ausztria-Magyarország csak elégedetlen románjai számát gyarapítaná és minden ok nélkül bővítené határait Oroszország felé. Miután a monarchia — úgy vélekedett a miniszter — megszabadult az olasz és német kérdés nehézségeitől, nem óhajt újabb ballasztokra szert tenni. A két kérdés megoldása óta — tette még hozzá — megerősödött az állam és mert a katonai leveretés politikai megerősödéshez vezetett, az 1866. háború nem volt szerencsétlenség.[1]

[1] «Aus dem Leben König Karls von Rumänien». II. 319.

A milyen kevéssé volt hajlandó Andrássy Románia függetlenségi törekvéseit előmozdítani, ép oly kevéssé gondolt arra, hogy a közösen megállapított status quotól Szerbia előnyére eltérjen. Az orosz államférfiak persze meggyanusították, hogy Milánt, Szerbia fejedelmét minden eszközzel igyekszik a monarchia érdekkörébe vonni. Ők biztosra vették, hogy Milánt Ristić által, a ki Bécsben időzött, meghívta a világkiállításra a nélkül, hogy azt a tanácsot adta volna neki, hogy először Konstantinápolyban a szultántól,[1] mint souverainjétől kérjen rá engedélyt. Ez a szemrehányás az oroszok szájából, kiknek uralkodója 1871. októberben fogadta Milán fejedelmet az előleges konstantinápolyi jóváhagyás nélkül, nagyon különösen hangzott. A mivel azonban Andrássyt vádolták, nem felelt meg a valóságnak. Sem nem hívta meg Milánt Bécsbe, sem nem beszélte őt le a konstantinápolyi utazásról.[2] Ugyancsak alaptalan volt az a hiedelem is, hogy Andrássy politikai tőkét akart kovácsolni egy Szerbia érdekeit képviselő diplomácziai ügyvivőnek Bécsben való elfogadásából. Az osztrák-magyar miniszter, nem is sejtve, hogy Oroszország már egy hasonló természetű kivánságot elutasított, Ristićnek erre vonatkozó kérését csak azon feltétel alatt volt hajlandó teljesíteni, ha a szerb ügyvivő nem politikai, hanem csak félhivatalos jelleggel bir. Andrássy meg volt győződve, hogy a szerb óhajtás teljesítése egyáltalában nem volt érdekeink ellen, de az annyira féltett status quot sem sérti meg. «Ha Pétervárott — írja báró Langenauhoz — Szerbiával való szomszédságunkat és alattvalóink meg e fejedelemség közötti sokféle vonatkozásokat komolyan mérlegelik, akkor át fogják látni, hogy Oroszországnak sokkal kevésbbé volt

[1] Langenau Andrássyhoz, Pétervár, 1873 máj. 14./2. Cs. és kir. külügym. Andrássy Langenauhoz, Bécs, 1873 máj. 21. U. o.

[2] Andrássy Langenauhoz, 1873 máj. 21. U. o.

nehéz visszautasítani Szerbiának a képviseletre vonatkozó igényeit, mint nekünk.» Andrássy a leghatározottabban védekezik az ellen is, hogy Oroszország elleni rosszakaratú akciónak vegyék azokat a lépéseket, a melyeket az érdekközösség parancsolta közvetlen érintkezést készítik elő és hogy olyan értelmet adjanak nekik, a mely teljességgel alaptalan. Utánozzák csak Ausztria-Magyarország példáját és senkinek sem fog eszébe jutni, hogy tiltakozzék, jóllehet, Oroszország egyenes összeköttetései Szerbiával nem oly sűrűek, mint a mi monarchiánkéi e határos szomszéddal. Eltelve azzal az igyekezettel, hogy az új viszonyokról tiszta képet adjon és az oroszok bizalmatlanságának minden okát elhárítsa, Andrássy jónak látta Ristićnek Bécsbe utazását helyes színben feltüntetni. Pétervárott épen nem lelkesedtek azon, hogy a szerb miniszter elindult a császárváros felé. Szerbiának Oroszországtól való elhajlását és egy «új pártfogó» keresését vélték látni benne Ausztria-Magyarországban. «Álljon szembe ezzel a nézettel» — hangzott a miniszter határozott utasítása báró Langenauhoz.[1] Andrássy semmi esetre sem akarta Ristić megjelenésében észrevenni a pártfogószerzés kisérletét, a mely Ausztria-Magyarország részéről különben sem kivánatos. Ne lássanak abban semmi egyebet, csak a kis ország Ausztria-Magyarországtól való materialis függésének természetes hatását és ama meggyőződésnek következményét, hogy a semmi által nem indokolt ellenséges viszony csak kárt hozhatna a maga érdekeire. A miniszter nem enged kétséget férni ahhoz, hogy Ristić előtt őszintén feltárta a köztünk és Oroszország közt fennálló viszony természetét és a szerb minisztert megfosztotta attól az alkalom-

[1] Andrássy Langenauhoz, Bécs, 1873 máj. 21. Cs. és kir. külügyminiszterium.

tól, hogy kifejezze az ellenprotektorátusra vonatkozó óhaját. «Ristić — írja az osztrák-magyar külügyminiszter utasításában — bizonyára nem azzal a benyomással hagyta el Bécset, hogy azt ott megtalálta.» A monarchia eme tartózkodásáért ellenérték fejében Andrássy azt követeli, hogy a pétervári kabinet is viselkedjék visszautasítólag a netalán ezután is szerb részről felhangzó könyörgésekkel és az orosz protektoratus kérésével szemben, továbbá Szerbiában ne iparkodjék nagyobb befolyásra szert tenni, mint a mennyi őt joggal megilleti és a mennyit nekünk is kész megadni. Andrássy e szavakkal végzi jegyzékét: «A mi minket illet, mindenkor távol fogunk attól állani, hogy Oroszországgal szembeszálljunk, ha az szükségét érezné, hogy a vele szomszédos kisebb országokhoz való állásának nyomatékot kölcsönözzön; mi ellenkezőleg jogosult tekintélyének ilyetén érvényesítését csak örömmel szemlélnők, de hasonló esetekben az ő részéről is ugyanilyen elbirálást fogunk elvárni.» [1]

A nélkül, hogy Törökországot gyöngíteni akarta volna, a melyet pénzügyi tekintetben ellenkezőleg még erősíteni igyekezett, Andrássy egész törekvése oda irányult, hogy a portának alávetett hűbéres államok anyagi fejlődését is előmozdítsa. Csak azokkal a politikai követelésekkel szemben nem volt kedvező hangulatban, a melyek az ozmán birodalom szétdarabolásához vezetnének és a Magyarországban élő fajrokonokra káros hatással lehetnének. A miniszter azt hitte, hogy kötelességét teljesíti, ha lehetőség szerint igyekezni fog a keresztény rajah kevéssé irigylésre méltó sorsán javítani, a miben az a szándék vezette, hogy meggyőzze vele a rajaht, miszerint a mi monarchiánk nemcsak az ő legközelebbi,

[1] Andrássy Langenauhoz, Bécs, 1873 máj. 21. Cs, és kir. külügyminiszterium.

de legönzetlenebb barátja is. Miközben Andrássy ezen az úton tovább haladt, e téren a leggondosabban kerülte az Oroszországgal való versengést, a mi az imént helyreállított jó egyetértést újból meglazíthatta volna. De ezen békés szellemű politika ellenére soha sem bocsátotta volna meg magának azt a gyöngeséget, ha a Keleten eltűrt volna valami olyan alakulást, a mely Oroszországot ott Ausztria-Magyarország fölébe helyezné.[1] Féltékenyen őrizte a monarchia tekintélyét, mindama kérdésekben, a melyek a Balkán-államokkal való érintkezések folyamán fölvetődtek. Már egy korábbi alkalommal sem tűrte el, akkor, midőn a montenegrói fejedelemnek a bécsi világkiállításra való meghívása forgott szóban, hogy a czár egyszerűen emennek protektora gyanánt viselje magát Most, mikor a kényes kérdés megoldásra várt: hogy Montenegro fejedelmét a bécsi udvarnál a török nagykövet mutassa-e be, jeléül annak, hogy függő helyzetben van a Fényes Portával szemben, vagy annak távollétében mint független souverain jelenjen meg, Andrássy gondosan mérlegelte, hogy az orosz udvarnak minden szándékos beavatkozását elkerülje. Eltökélte ugyan magában, hogy Montenegro fejedelmét, Miklóst a török követség megkerülésével egyenesen Ausztria-Magyarország uralkodója fogadja Bécsben, egyuttal azonban utasította báró Langenaut, a követet, hogy erről Pétervárott említést ne tegyen. Andrássy elhatározásának egyelőre való eltitkolását így okolja meg: «Tekintve, hogy az orosz kormány nagyon is hajlandó a protektorátusnak valamely módját igénybe venni Montenegróra nézve ha a fennti határozatot közölnék vele, akkor ezáltal elnyerné a kívánt alkalmat, hogy Cetinjében érvényesítse védőúri szerepét, mintha az ő közbenjárásával érte volna el, a mivel pedig

[1] Schweinitz, 1874 ápr. 26.

mi az orosz befolyás gyarapítására legfeljebb csak egy új emeltyűt adtunk volna a kezébe.»[1] Minden oldalról volt elég ok az óvatosságra. Hiszen Westmann titkos tanácsos, a ki be volt avatva Gorčakov legutóbbi titkos terveibe, mint általában az orosz politika czéljaiba, egy közlékeny órájában így nyilatkozott: valóban sajnálatra méltó, hogy a keresztény hűbéres államok nincsenek olyan helyzetben, hogy a szultántól való elszakadási törekvésüknek szabad folyást lehetne engedni.[2]

A hogy az 1873. pétervári és bécsi szerződések a Kelettel szemben egységes eljárásra intettek, Francziaországgal szemben is nem kevésbé volt szükséges a hasonló magatartás, mert revanche terveivel ép úgy fenyegette Európa békéjét, mint a Kelet. Folytonos nyugtalansággal és gondokkal terhessen tekintettek a Rajna túlsó partjaira, hisz onnan újból egyszerre kicsattanhat a háború villáma és tartottak attól is, hogy a franczia politika Törökországot kiinduló pontnak használhatja fel bonyodalmak előidézésére.[3] Úgy látszott, hogy egyedül a 74 éves Thiers a béke kezese, a ki magas kora ellenére, erős kézzel irányította az ország sorsát, minthogy a «bordeauxi paktum» (1871 febr. 12.) erejénél fogva a köztársasági államformának *egyelőre* addig kellett fennállania, a míg Francziaország megszabadítva a német okkupácziótól, abba a helyzetbe jut, hogy szabadon döntsön alkotmánya fölött. A nagyhatalmaknak egyformán érdekükben állott, hogy Thierst megtartsák a köztársaság élén, mert semmitől

[1] Andrássy Langenauhoz, Bécs, 1873 márcz. 26. Cs. és kir. külügyminiszterium.

[2] Mayr lovag (Langenau helyettese) Andrássyhoz, Pétervár, 1873 jul. 22./10. U. o. Az egyiptomi khedivéről, Ismail pasáról volt szó, a ki a Fényes Portától való függetlenségre törekedett, a mely alkalommal Westmann sajnálta, hogy keresztény hűbéres államok nem követhették eredménynyel annak példáját.

[3] Károlyi Andrássyhoz, Berlin, 1874 ápr. 4. U. o.

se féltek inkább, mint hogy Gambetta, a radikalizmus feje fogja magához ragadni a hatalmat.[1] Thiers csakugyan birta Európa rokonszenvét, midőn mindenesetre ellentétben a bordeauxi paktummal elérkezettnek tartotta az időt a köztársasági államforma megerősítésére és a nemzetgyűlésben ezeket a híres szavakat mondta: «A köztársaság vagy konzervativ lesz, vagy nem is lesz.»[2] A Thiers és a mérsékelt köztársasági elemek, valamint a nemzetgyűlés jobbpártja közt végbement fuzió nagyon megnyerte Andrássy tetszését. Bár ő egyáltalán nem rajongott különösen a monarchia visszaállításáért és ezen czél javára szolgálható, minden aktiv akcziótól tartózkodott, mégis nem nézte kelletlenül, hogy Francziaországban végül egy oly kormány megalakult, a mely a királyság megalapítását tekinti végczéljának. A királyi uralom a mi külügyminiszterünk szemében kevésbé látszott veszedelmesnek a békére nézve, mint a köztársaság. Ebben a pontban Andrássy nézetei elváltak Bismarckéitól, a ki a királyság helyreállítását Francziaországban nem tudta máskép elképzelni, mint ama francziák közreműködésével, a kik szoros összeköttetésben állottak a római kuriával, minélfogva Németország iránt ellenségesebb indulatot tápláltak, mint bármely más franczia párt. Bismarck szemei előtt folyvást nagy katholikus szövetség kisértete lebegett Francziaország, Olaszország és Ausztria-Magyarország között, mely Németország megalázására törekszik és a mely Oroszország csatlakozása révén akkora túlsúlyra vergődnék, hogy azzal szemben minden ellenállás teljességgel kilátás nélkül valónak látszott. A béke és Németország érdekében a kanczellár jónak látta, hogy a franczia királyság restaurációját megakadályozza, a mely-

[1] Gontaut-Biron «Mon ambassade». 206.
[2] Gabriel Hanotaux. «Histoire de la France contemporaine», I. 509.

nek védőszárnyai alatt a nagy katholikus szövetség eszméje könnyebben testet ölthetne, mint a köztársaság égisze alatt.[1] Hiszen Bismarck egyszer azt mondta: Mi minden franczia kormánynyal békében élhetünk, de nekünk kételkednünk kell abban, hogy egy klerikális franczia kormány tud-e békében maradni velünk.[2] Andrássy annál kevésbé osztozott Bismarcknak a franczia királyságot illető ezen aggodalmában, mert előre látta, hogy abban az esetben, ha gróf Chambord lép a trónra, annyira elfoglalja a belső zürzavar, hogy nem is lesz ideje a Sedanért való revanchera gondolni. Sokkal kevésbbé bizott az orleánsi herczegekben, a kiket képeseknek tartott arra, hogy dynastiájuk megerősitése czéljából háborús kalandokba lovalják bele magukat.[3] A jövőt legsötétebben Gambetta elnöksége alatt látta. Az ő véleménye szerint biztosra lehetett venni, hogy Gambetta is az Orleánsokhoz hasonlóan komolyan veszi a sürgős revancheot. Ám egyedül ezért Andrássy még nem lett volna olyan határozott ellenfele a «diktatornak». De meg volt győződve arról, hogy az a férfiú, a kinek egy toppantására seregek termettek elő a földből, nem fog visszariadni attól, hogy a Németország elleni gyűlölet szitása mellett a forradalmat is mint hatalmas fegyvert igénybe vegye, bosszúpolitikájának érvényesítésére. Egy ilyen, Európa valamennyi államát fenyegető veszedelem sokkal inkább keltett aggodalmat Andrássyban, mint minden az ultramontánok esetleges felülkerekedéséhez fűződő tervek, a melyekben a különben sem nagyon akart hinni. A gróf ugyanis azon a nézeten volt, a miben Bismarck váltig kételkedett, hogy egy ultramontán jellegű kormány nem

[1] Bismarck «Gedanken u. Erinnerungen». II. 169—70.
[2] Bismarck Reuss herczeghez, Berlin, 1874 jan. 18.
[3] Schweinitz Bismarckhoz, 1873 szept. 1. Andrássy közlései után.

tarthatja fenn magát sokáig, minthogy a francziák túlnyomó többsége ellene van. Andrássy Thiers hosszasabb elnöksége alatt viszont attól félt, hogy idővel minden esetre Gambetta kezére fogja játszani a hatalmat, ezért nem tartotta volna rendkívüli szerencsétlenségnek, ha ütne az ő visszalépésének órája.[1] A külügyminiszter megengedhetetlennek tartott Francziaországgal minden olyan szövetkezést, a mely a megtorlás czéljából jött volna létre. A franczia kormánynak a közeledést czélzó minden törekvése hidegen hagyta őt, hiszen nagyon jól tudta, hogy Francziaország egyedül, szövetségesek nélkül Németország háta mögött, nem lesz oly vakmerő, hogy új háborút kezdjen, a melynek Francziaország teljes pusztulásával kellene végződnie.

Egyelőre azonban Andrássynak ép úgy ínyére szerint való volt Thiers hatalmon maradása, mint Bismarcknak. De a mérsékelt köztársaságiak és a nemzetgyűlés jobboldalának egyesülése feletti megelégedés nem tarthatott sokáig. A köztársaságnak, mint törvényes és végleges államformának proklamálásával Thiers ép azon elemek legerősebb ellenállását gerjesztette fel, a melyek előbb hallgatagon beleegyeztek a köztársaságba, mint átmeneti államformába, hogy ez idő alatt előkészíthessék a monarchia újjászervezését. Thiers konzervativizmusa és a monarchikus többség legsóvárgóbb vágyódása között nem volt tovább fenntartható a harmonikus együttműködés. 1873 május 24-én az elnök kormánya kisebbségben maradt. Thiers, a kinek sikerült a legnehezebb körülmények között két nagy kölcsönt — egy két és egy három milliárdosat — fölvenni, az a férfiú, a kit az «ország megszabadítójának» neveztek, kénytelen volt nagy tisztességgel viselt hivatalától visszalépni. Míg Andrássy azon a véleményen

[1] Reuss herczeg, Pétervár, 1874 febr. 16. Andrássy közlései nyomán.

volt, hogy Thiers távozása nem jelent nagy szerencsétlenséget, hanem ellenkezőleg, inkább szerencsés fordulatot Európa békéjére nézve, addig Bismarck sokkal nehezebben vette a lemondás tényét, mint azt más körülmények között különben tudomásul vette volna. Közte és Thiers között az idő folyamán a személyes rokonszenvnek egy neme fejlődött ki és mert a német kanczellárnál ilyen érzelmek nagyobb szerepet játszottak, mint korának többi államférfiainál, könnyen érthető, hogy őt, egyéb politikai számításoktól eltekintve, az elnök visszalépése mély sajnálattal töltötte el.[1]

Az állam gyeplője tehát a nemzetgyűlés által választott Mac Mahon tábornagynak, a sedáni «dicső legyőzöttnek» és a Commune leigázójának kezébe került, a ki a klerikálisoknál és a monarchikusoknál egyforma kedveltségnek örvendett.

A miniszterium új elnöke, herczeg Broglie úgy gondolta, hogy eleget tesz az etiquette követeléseinek, ha egyszerűen utasítja a nagyköveteket és követeket, hogy az illető kabineteknél, a melyeknél akkreditálva voltak, a beállott változást az államok illetékes méltóságainál jelentsék be.[2] Ha a három császári udvar: a bécsi, berlini és a pétervári eddig abban a kérdésben, hogy köztársaság vagy monarchia legyen-e? nem is helyezkedtek azonos álláspontra, az újonnan választott franczia államfő elismerésében egyhangú véleményre jutottak. Az angol nagykövet, lord Lyon azt az ajánlatot tette, hogy elégedjenek meg a miniszterelnöknek, Broglie herczegnek egyszerű notifikálásával és hogy az udvarok képviselői egy Mac Mahon tábornagynál teendő látogatás után vegyék fel újból a diplomácziai érintkezéseket Francziaországgal.[3]

[1] Károlyi Andrássyhoz, 1873 máj. 31. Cs. és kir. külügyminiszterium.

[2] Gontaut-Biron, «Mon ambassade en Allemagne». 346.

[3] Andrássy Langenauhoz, 1873 máj. 30. Cs. és kir. külügyminiszterium.

Bismarck az elnökváltozás egyszerű bejelentését elégtelennek találta, a mennyiben sem az etiquetteformákkal, melyeket a Francziaországban uralkodó köztársasági viszonyokkal szemben meg kellett őrizni, sem a monarchia érdekeivel összeegyeztethetőnek nem tartotta. A német kanczellár azt kivánta, hogy a három császári udvar nyilatkoztassa ki azt az óhajtását, hogy maga Mac Mahon jelentse be a köztársaság elnöki székének elfoglalását.[1] Vicomte Gontaut-Biron, a berlini franczia követ, a ki Bismarcknak minden lépésében rosszat sejtett hazájára nézve, nem volt helyes nyomon, midőn a kanczellárnak mostani viselkedését amaz ingerültségből vezette le, melyet Bismarck a francziáknak Mac Mahon tábornagy megválasztatása által kétségtelen kifejezésre jutott belső megerősödése miatt érzett volna.[2] Bismarcknak valójában semmi kifogása nem volt Mac Mahon személye ellen, a mely ellenkezőleg nagyon rokonszenves volt előtte. Hanem igenis fegyvert akart kovácsolni a franczia kormány által az imént nyujtott alkalomból, mely fegyvernek erejével a monarchiáktól távol lehet tartani azt a lehetőséget, hogy egyszer esetleg egy oly elnököt legyenek kénytelenek elismerni, mint Gambetta. Az etiquette-kérdés fölvetésével meg akarta maguknak őrizni azt a jogot, hogy adott esetben Francziaországban egy Mac Mahonnál kevésbé alkalmas elnöktől a nemzetközi jogi elismerést megtagadhassák.[3] Gorčakov[4] és Andrássy[5] szintén osz-

[1] Gróf Károlyi Andrássyhoz, Berlin, 1873 máj. 27. Cs. és kir. külügyminiszterium.

[3] Gontaut-Biron, «Mon ambassade». I. 349.

[3] Andrássy Langenauhoz, Bécs, 1873 máj. 30. Cs. és kir. külügyminiszterium — — «disant que nous tenions à marquer ainsi notre droit ne pas nous faire représenter par un ambassadeur dans le cas où le choix de l'assemblée serait tombé sur un personnage moins respéctable que ne l'est le maréchal.» Gontaut-Biron, «Mon ambassade», 356.

[4] Károlyi Andrássyhoz, Berlin, 1873 máj. 31. Cs. és kir. külügyminiszterium.

[5] Andrássy Károlyihoz, Bécs, 1873 máj. 28. U. o.

tották Bismarck nézeteit. Mind a három udvar egyhanguan járt el. Csak a mi berlini nagykövetünknek, gróf Károlyinak tűnt úgy fel a dolog, mintha Bismarck az egész ügynek, a melynek alapjában véve csak etiquette-kérdés volna, túlságosan nagy jelentőséget tulajdonítana és ezáltal épen olyan kormánynak az útjába gördített akadályokat, a melyet már pusztán monarchikus érdekből is inkább legyezgetni és támogatni kellene.[1] Károlyinak ez a leplezetlen rokonszenve a franczia monarchia restaurálása iránt érthetővé teszi, hogy az osztrák-magyar nagykövet nem volt képes eltitkolni örömét Thiers bukása felett.[2] Azt azonban már kétségbe kell vonni, hogy a nagykövet Andrássy felfogását is tolmácsolta volna, a kinek Lajos Fülöp egykori minisztere ép oly kevéssé volt ellenszenves, mint Bismarcknak. Párisban Gontaut-Biron közleményei alapján siettek a notifikáczió kérdését a leggyorsabban megoldáshoz vezetni. Mac Mahon tábornagy maga jelentette be a hatalmaknak az elnökségben történt változást,[3] miáltal egy kényes politikai mellékízzel vegyített etiquettkérdést oldottak meg. Ez esetnél nyilvánvaló volt hát a siker, a melyhez a három császári udvarnak a berlini 1872-iki entrevuen alapuló egyetértése vezetett.

[1] Károlyi Andrássyhoz, Berlin 1873 máj. 31. Cs. és kir. külügyminiszterium.
[2] Gontaut-Biron, «Mon ambassade». 349.
[3] U. o.
[4] U. o. 366.

ÖTÖDIK FEJEZET.

A HÁROM-CSÁSZÁR-SZÖVETSÉG MEGLAZULÁSÁNAK ELSŐ JELEI.

Mióta Ausztria-Magyarország Németországgal nagyon jó, Oroszországgal tűrhető viszonyba került, belsejében is nagyobb nyugalomnak örvendett, mint az előbbi időkben. Az új békepolitika hatása alatt a monarchia szeparatisztikus elemei sem Berlinből, sem Szentpétervárról vagy Moszkvából nem számíthattak hathatós támogatásra. Nem kevésbé látszott előnyösnek az, hogy a franczia császárság bukása óta a mi «érdekes nemzetiségeink» nem voltak többé olyan figyelmes tanulmány tárgyai a Tuileriákban, mint egykor.[1] Legfeljebb Dél-Tirolban nyilatkozott meg olykor az a vágyódás, a melyet Olaszország serényen szított, hogy t. i. ehhez a királysághoz csatlakozzék. Káros hatása e mozzanatnak azonban épenséggel nem volt az olasz királysághoz való viszonyunkra. A szláv és román fejedelemségekkel szemben pedig részint a jóakarat éreztetése által oly dolgoknál, a melyek az ő Törökországhoz való viszonyukra vonatkoztak, részint a határozott föllépéssel minden oly kérdésben, a hol magyarországi névrokonaik között észlelhető üzelmekről volt szó, a monarchia tekintélyt tudott szerezni magának. Gróf Andrássy ezt bizalmasan a «zab és a korbács» poli-

[1] Schweinitz Bismarckhoz, 1873 okt. 9.

likájának nevezte. Ezenkívül kulturális viszonylatokban a monarchia tekintélye az 1873-i bécsi világkiállítás által is nagyot emelkedett.

Ez a világkiállítás alkalmat adott a legelőkelőbb souverainek történeti jelentőségű látogatásaira. Először jött II. Sándor és nemsokára I. Vilmosnak kellett volna következnie. Eredetileg a német császárnak az volt a szándéka, hogy egyenesen Pétervárról menjen Bécsbe.[1] Egy könnyű szélhüdés, a mely Vilmost az úton érte és a melyet a nyilvánosság előtt el akartak titkolni,[2] utiterve megváltoztatását tette szükségessé. A német császár majdnem két óra hosszat feküdt eszméletlenül.[3] Csak nehezen tudta összeszedni magát. Az orvosok ragaszkodtak a föltétlen nyugalomhoz és lebeszélték minden hosszabb útról és nagy ünnepségekkel összekötött testmozgásról.[4] Elhatározták tehát, hogy az agg uralkodó júliusban Emsben fog kúrát tartani és később további megerősödés végett a gasteini meleg fürdőket fogja használni. A bécsi utat a gyógyulástól tették függővé. A mint Vilmos császár jobban érezte magát, tüstént kifejezést adott mély sajnálkozásának, hogy kénytelen volt lemondani a bécsi látogatásról. Csak nehéz szívvel engedett az orvosok tiltó szavának. Sokáig nem akarta belátni, hogy egy beteg, vagy legalább is gyengélkedő ember szerepébe kell magát beletalálnia.[5] A mint Bismarck herczeg közölte a mi berlini nagykövetünkkel a látogatás elnapolását, a nagy aggodalomnak, mely I. Vil-

[1] Károlyi gróf Andrássyhoz. 1873 jan. 2. Cs. és kir. külügyminiszterium.

[2] Ugyanaz ugyanahhoz, 1873 jún. 12. U. o.

[3] Orczy báró naplója, 1873 jún. 13.

[4] Károlyi, 1873 jún. 12. Berlin. Cs. és kir. külügyminiszterium.

[5] Ugyanaz ugyanahhoz, 1873 jún. 14. U. o.

most nyomta, az a félelem volt az oka, hogy távolmaradása I. Ferencz Józsefet lehangolhatja. Az uralkodó külön parancsa értelmében ennélfogva Bismarcknak értesítenie kellett gróf Károlyit, hogy Vilmos császár milyen nagy súlyt vet arra, hogy tervbe vett utazásának politikai jelentősége el ne homályosodjék. Ekkor jött aztán arra a gondolatra, hogy mintegy helyettese gyanánt feleségét küldje a bécsi udvarhoz. Bismarck császári urának ezt a kívánságát magáévá tette és egyidejűleg kijelentette, hogy Auguszta császárné hajlandó férjének, a császárnak őszinte óhaját teljesíteni. De a kanczellár szerint, a meghívásnak Bécsből kell jönnie. Gróf Károlyi nagy buzgalommal működött azon, hogy ez a meghívás haladéktalanul megtörténjék annak bizonyságául, hogy Bécsben semmiféle kedvetlenséget nem éreznek. Andrássy azonban egyáltalában nem volt hajlandó elfogadni a nagykövet javaslatát. Nem tartotta kívánatosnak, hogy Berlinben olyan benyomást keltsen a dolog, mintha mi mindenáron mielőbbi kárpótlást akarnánk szerezni Vilmos császár elmaradásáért. Nézete szerint Auguszta császárné látogatása csak abban az esetben valósulhat meg és nyerhet hivatalos színt, ha erre nézve Berlinből történik a kezdés. Ennélfogva így írt Károlyinak: «Mi sem abban a színben nem tünhetünk fel, mintha ebből a kezdeményezésből politikai tőkét akarnánk kovácsolni, sem Vilmos császárt nem oktathatjuk ki arról, hogy ő a császárné látogatására a politikai jelentőség bélyegét nyomná rá azáltal, ha hivatalosan megbizza őt a képviseletével.»[1] Ez alatt azonban Auguszta császárné már elszánta magát az utazásra. Bismarck egy sajátkezűleg írt levélben értesítette erről gróf Károlyit és sorait

[1] Andrássy Károlyihoz, Bécs, 1873 jun. 14. Cs. és kir. külügyminiszterium.

ezekkel a szavakkal végezte: «Az én legkegyelmesebb uram nem szűn meg reménykedni abban, hogy lehetséges és orvosilag megengedhető lesz a gasteini kúra alkalmával ő Felségének, Ferencz József császárnak szándékolt meglátogatása anélkül, hogy megszegné amaz izgalmakra vonatkozó orvosi tilalmakat, a melyek a kiállításon való megjelenésével szükségképen vele járnának.»[1] 1873 június 25-én érkezett Auguszta császárné a Duna melletti császárvárosba. Bécs Németország legszellemesebb és legkiválóbb asszonyainak egyikét üdvözölte benne. Míg egyébként minden más kérdésben határozott ellenfele volt Bismarcknak, ennek az Ausztria-Magyarországgal való barátságot czélozó politikáját melegen támogatta. Megnyerő modorával nem kevéssé járult hozzá, hogy a régi, itt még teljes erejében szunnyadó elkeseredés Poroszország iránt megenyhüljön. Mindenütt magas állását megillető fényes és rokonszenves fogadtatásban részesült. A legnagyobb mértékben elragadta az a kerti ünnepély, a melyet gróf Andrássy és neje junius 29-én az ő tiszteletére rendeztek.[2]

[1] Bismarck sajátkezű levele gróf Károlyihoz, Berlin, 1873 jun. 13. Cs. és kir. külügyminiszterium.

[2] A bált annyiban lehetett kerti ünnepélynek nevezni, mert akkor még megvolt a bécsi sáncznak az a része, a mely kocsiút gyanánt szolgált a Hofburghoz, kiváltképen Ferencz József szüleinek lakosztályához. A miniszter az uralkodóhoz referálás czéljából egy kis hídon keresztül szokott járni, a mely híd a külügyminiszteriumból fölvezetett a sánczra. A Lőwel-sánczot körülvevő rész valóságos kis park volt, melyben volt egy történelmi nevezetességű hársfa, a melynek árnyában Metternich herczeg szokott dolgozni és a melyet szép napokon Andrássy is «munkasátor»-nak használt. Ezen a helyen most, a míg a miniszteri palota tágas termeiben katonazene játszott, egy czigánybanda volt elhelyezve, Auguszta császárné, mint Liszt pártfogója és tisztelője rendkívül érdeklődött a magyar zene iránt. Ennélfogva megkérte gróf Andrássyt, hogy kísérje őt a czigánybanda közelébe. A felséges asszony annyira el volt ragadtatva a népdaloktól és a czigányok játékának elevenségétől, hogy így nyilatkozott: «Való-

Jellemző a német császárné finom tapintatára, hogy az ünnepély végeztével arra kérte Erzsébet királynét,[1] tanítana be neki hamarosan néhány magyar szót, a melyekkel Andrássy grófnénak kifejezheti köszönetét. A ház úrnője nem kevéssé volt meglepve, midőn Auguszta császárné magyarul így búcsuzott tőle: «Köszönöm a gyönyörű mulatságot.» Bécsi tartózkodásával teljesen megelégedve hagyta el a császárvárost és még később is élete egyik fénypontja gyanánt emlegette.[2]

Vilmos császár — a mint megcselekedhette — sietett az elhalasztott látogatást helyrepótolni. Miután Emsben és Gasteinban bevégezte a kúrát és augusztus 29-én a legjobb testi egészségben ismét Berlinbe érkezett, a Bécsbe utazást szeptember közepére tűzték ki.[3] Minthogy azonban Vilmos császár időnként még vértolulásban szenvedett és jelei is mutatkoztak a kimerültségnek, az orvosok tanácsosabbnak tartották az utazás elhalasztását.[4]

Október 17-én végre Bécsbe érkezett Vilmos császár és vele herczeg Bismarck is. A világkiállítás megtekintésére ez utóbbit Ferencz József még 1872 szeptemberében meghívta. Andrássy azt várta, hogy Bismarck Pétervárról, a hová császári urát kisérte, egy vargabetűt fog csinálni Bécs felé. Minthogy ez elmaradt, az osztrák-magyar

ban elkábitja az embert», mire Andrássy így felelt. «Ez még semmi, a míg józanok. Engedje meg Felséged megmutatnom, hogyan játszik a czigány, ha felbuzdítják.» A gróf tehát császári vendégével még közelebb vonult a zenekarhoz, a mely ezután a hasonló esetekben gyakran tapasztalt nagyobb tűzzel játszott, mely a császárnét valósággal elbájolta. Egy kortárs előadása, a kinek gróf Andrássy maga beszélte el ezt a jelenetet.

[1] Helytelenül mondja Przibram «Erinnerungen» I. 373., hogy Erzsébet királyné akkor nem volt Bécsben.

[2] Münch Andrássyhoz, Berlin, 1874 aug. 19. Gróf Andrássy-levéltár.

[3] Münch (a szabadságolt gróf Károlyi távollétében), Berlin, 1873 szept. 6. Cs. és kir. külügyminiszterium.

[4] Münch, 1873 szept. 20. U. o.

külügyminiszter egy újabb felszólítást intézett hozzá. «Minden esetre — írta Károlyinak — kérem Exczellencziádat, szíveskedjék a birodalmi kanczellár úrnak illő formában megmondani, hogy milyen kellemesen érintené Ő Felségét és mennyire örülnék én magam is, ha ő kegyelmességét Bécsben üdvözölhetnők.»[1] Bismarck kész is volt Vilmos császár kiséretében eleget tenni a szíves meghívásnak. Midőn a császár megbetegedett, a kanczellár nem akart egyedül utazni. Azt üzente Andrássynak, hogy ha nem volna föltétlenül szüksége az üdülésre, már legközelebb megvalósítaná szándékát. Bismarck akkor, a mint ő maga mondta, «az emberkerülésnek őt teljesen lesujtó érzésében» szenvedett, a melyből Varzinban keresett gyógyulást. Csak midőn idegei lecsillapodtak, gondolt arra, hogy egy üdülőhelyet fölkeresve, onnan Bécsbe menjen. Ő természetesen nem sokat törődött a világkiállítással. Az ő megjelenése a császárvárosban inkább az Ausztria-Magyarország szövetségében kifejezést talált békepolitikának volt megerősítése. Erre utaltak összes megjegyzései, melyeket az osztrák-magyar ügyvivő, báró Münch előtt tett, a kinek azt mondta, hogy nem kételkedik a czár békeszeretetében, a mely kezeskedik egyúttal Gorčakov hasonló gondolkozásáról is, a ki, a hogy minden óraszerkezetben lassúbb és gyorsabb mozgás észlelhető, az orosz koronatanácsban az utóbbi fajtát képviseli. Bismarck elitélte a közvélemény és a sajtó sensatioéhességét, mert szerinte ezek nélkül a világban sokkal békésebb állapotok lennének s — tette hozzá — háborúcsinálás a háború kedvéért és konspirátiós hajlamból, III. Napoleon óta, a ki lelkében mindig efélékkel bajlódott, mégis csak szerencsésen elmult már.[2]

[1] Andrássy Károlyihoz, 1873 máj. 18. Cs. és kir. külügyminiszterium.

[2] Münch Andrássyhoz, Berlin, 1873 jun. 26. U. o.

Bismarck szelleme csendült ki abból a pohárköszöntőből is, a melyet Vilmos császár 1873 október 21-én a tiszteletére rendezett díszebéden tartott a Hofburgban. A nagy európai politikának ugyanazon ösvényét jelölte meg benne, a melyen eddig is haladt és a mely a három uralkodó hatalom: Ausztria-Magyarország, Németország és Oroszország baráti szövetségében ért czélhoz. Hogy a Berlinben 1872 szeptemberében és most, 1873 októberben megújított baráti eszmecsere «az európai béke és népeink jólétének[1] záloga», ez úgy hangzott Vilmos császár ajkáról, mint a béke kinyilatkoztatása és egyszersmind fenyegetés azok számára, a kik meg akarnák azt törni. Bismarck a német császár felköszöntőjének szándékosan adott határozott politikai szinezetet. Tulajdonképeni élét Francziaország felé irányította, a hol épen akkor egy nagy átalakulás volt folyamatban. A franczia nemzetgyűlés monarchikus többsége készen állott, hogy gróf Chambordot, mint V. Henriket trónra emelje. Párthívei nem kételkedtek, hogy bele fog egyezni a számára kijelölt egyetlen kikötésbe: a háromszínű zászló elfogadásába s így a Bourbon-királyság újjáalapítója lesz. 1873 január végén Mgr. Dupanloup, a párisi érsek, ebben az ügyben gróf Chambordhoz és a pápához fordult. Az egyházifejedelem azt a tanácsot adta, hogy a Bourbon-liliomot a nemzeti szinekkel testvériesítsék, tehát a háromszínű lobogót liliomozzák föl, ahogy a pápához írt levelében írja.[2] A pétervári nagykövet, Le Flô tábornok, egy nagyon buzgó monarchista, abban a biztos meggyőződésben utazott ekkor Párisba, hogy az ő szava, mint követé, nyomatékosan járul hozzá Chambord megválasztásához, a kiről azt állította: a jövendőbeli franczia

[1] Szavak Vilmos császár pohárköszöntőjéből.
[2] Hanoteaux, I. 538. old.

király sokkal szabadelvűbb, mint a hogy talán föl lehetne tételezni.[1] De mennyire elcsodálkozott Le Flô, midőn a ranczia fővárosba érkezésekor Chambordnak febr. 8-ról keltezett és Dupanloupboz írott levelét találta, a melyben ez a Bourbon kijelentette, hogy a trón kedvéért sem lehet hűtelen eddigi gondolkozásához.[2] A monarchistákra nézve a grófnak ez a lépése megsemmisítő hatást tett. «Szegény Francziaország! Minden elveszett!»[3] kiáltotta a párisi érsek, midőn a trónkövetelő iratát végigolvasta. Úgy Berlinben,[4] mint Péterváron[5] az anynyira nehéznek vélt válságnak ilyetén megoldásával nagyon meg voltak elégedve. Andrássy ezuttal ép úgy, mint régebben, megmaradt ama meggyőződése mellett, hogy a monarchiának sem lehetnek veszélyesebb czélzatai, mint a köztársaságnak.[6] De abban az időben, mikor Vilmos császár pohárköszöntőjét mondta Bécsben, sem Andrássy, sem Bismarck nem tudhatták, hogy gróf Chambord mire határozza el magát és ezért nem érinthette kellemetlenül a mi külügyminiszterünket sem a francziákhoz intézett figyelmeztetés. Andrássy találkozott Bismarckkal abban az óhajtásban, hogy a békét a lehető legerősebb alapokra helyezzék és ebben az irányban Vilmos császár utazása Bécsbe újabb lépés volt a három uralkodó által megkötött békeliga teljességéhez. Ekkép Vilmos császár és Bismarck a legjobb benyomásokkal

[1] Langenau Andrássyhoz, Pétervár, 1873 nov. 8./okt. 27. Cs. és kir. külügyminiszterium.

[2] Hanoteaux, I. 538.

[3] U. o.

[4] Károlyi Andrássyhoz, Berlin, 1873 nov. 29. Cs. és kir. külügyminiszterium.

[5] Langenau Andrássyhoz, 1873 nov. 8./okt. 27. U. o.

[6] Andrássy Károlyi közleményeit a monarchikus veszélyre vonatkozó Berlinben uralkodó nézetekről két kérdőjellel látta el. Károlyi Andrássyhoz, 1873 nov. 29. Berlin. U. o.

távoztak Bécsből. «Ilyen viszonyok közt — írta gróf Károlyi Berlinből Andrássynak — a mérvadó körökben egyetlen hang uralkodik és a közvélemény ez irányban sem mutat másra. Az út egyengetve van, hogy minden esetleg felbukkanó nehézséget szerencsésen elhárítsanak. A meddig Ausztria-Magyarország és Németország vezetése a mai kezekben van, nem tudok elképzelni komoly viszályt.»[1] Andrássy és Bismarck között a jó egyetértés kötelékei még szorosabbra fonódtak. Bismarckhoz legszorosabban Andrássyt ennek józan esze, a világosság és biztos tekintet csatolta, a mivel mindig meg tudta látni, hogy mire van szükség.[2] A világhelyzet felett folytatott hosszú tárgyalások során feltünt Andrássynak ama harag és gyűlölet, a mellyel a német kanczellár a pápáról beszélt s annyira ingerült lett, hogy a szeme szinte vérbe borult.[3] A bucsuzó államférfiak nagyon barátságosan emlékeztek meg egymásról. Bismarck elutazása után így írt Andrássyhoz: «Bécsben és az Ön vendégszerető házánál szerzett kellemes emlékeimet nem csökkentette az a súlyos torokfájás sem, a melyet röviddel ezelőtt állottam ki; az orvosok azzal fontoskodtak, hogy dyphteritisben vagyok. Miután túl vagyok rajta, pár nap mulva megint elébenézhetek az országgyűlési tevékenység chronikus fájdalmainak s arra kérem az Istent, hogy ruházzon fel, az embertársaim nézetei felől való csekély vélemény pánczéljával, a mi egy alkotmányos miniszternek mesterségéhez annyira szükséges. Ellenfeleink — úgymond tovább az érdekes levél — nevelés és ügyismeret, a jóakarat és hazafiság hiánya, vala-

[1] Gróf Károlyi Andrássyhoz, Berlin, 1873 nov. 15. Gróf Andrássy-levéltár.

[2] Dóczi «Andrássy und Bismarck», Neue Freie Presse, 1906 november 25.

[3] U. o.

mint azon előny által, hogy nekik nem kell sem az országot, sem az uralkodót, hanem csak a pártot szolgálni, annyira felettünk állnak, hogy a küzdelem nagyon egyenlőtlen lesz. De meg kell vívni.»[1]

Az uralkodók eddigi kölcsönös üdvözlései jellegzetes befejezést nyertek I. Ferencz József és II. Sándor találkozásában Pétervárott.[2] Csak ekkor lett nyilvánvaló az egész világ előtt, hogy a mi monarchiánk és a czári birodalom közt fennforgott félreértések végérvényesen tisztázódtak és hogy a béke ellenségei sem Ausztria-Magyarország, sem Oroszország részéről nem várhatnak támogatást. Épen ezért a mi uralkodónknak az orosz fővárosba való utazását nem jó szemmel nézték azok a szláv elemek, a melyek a czárban a maguk széthúzó törekvéseinek hatalmas védelmezőjét látták. Másrészt azonban aggódó félelemmel kisérték az Oroszországhoz való újabb közeledést a szabadelvű osztrákok is, mert úgy vélték, hogy vele csak az imént létrejött kiegyezés sírját fogják megásni. Magyarországon sem valami rózsás kedvvel néztek ez utazás elé.[3] Andrássynak sokszorosan szemére lobbantották, hogy megalázza Ausztria-Magyarországot, a mikor valósággal fut a czár után, ha hiába is. Hiszen II. Sándort olyan felbonthatatlan kötelékek fűzik Németországhoz, hogy Pétervárott egy másik hatalommal való barátkozásra egyáltalában nem marad hely.[4] A lengyel emigrátio, a melynek szemében az Ausztria-Magyarország és Oroszország közti harmónia

[1] Bismarck Andrássyhoz, Varzin, 1873 deczember 2. Gróf Andrássy-levéltár.

[2] Különös, hogy Gorjainov «Le Bosphore et les Dardanelles» czímű munkájában semmit se említ erről a pétervári entrevueről. Neki, az orosz állami levéltár igazgatójának bizonyosan rendelkezésére állottak az erre vonatkozó akták.

[3] Schweinitz, 1874 febr. 26.

[4] Reuss herczeg Bismarckhoz, Pétervár, 1874 febr. 18.

különben is szálka volt, elejétől fogva mindent elkövetett az összejövetel megzavarására, azt a hírt kürtölvén világgá, hogy Ferencz József császár és király II. Sándornál latba akarja vetni hatalmas szavát Oroszország elnyomott lengyeljei érdekében.[1] Volt aztán egy befolyásos párt, a katholikus feudális csoport, a mely nyiltan rajongott az osztrák-magyar-franczia-angol szövetségért, mely védősáncz lett volna az orosz-német-szövetség «roppant expanziós ereje» ellenében. Ennek a pártnak a tagjai egymásban hallgatagon azt a rögeszmét táplálták, hogy végre is sikerülni fog az orosz birodalmat Németországgal összeveszíteni s ezáltal a végeredményben ennek egyházellenes rendszabályait meghiúsítani.[2] Ez álmodozásokat azonban épen Bécsből hűtötték le. A «Journal des Débats»-ban egy az osztrák-magyar külügyminiszterium által sugalmazott czikkben figyelmeztették a francziákat, hogy ne engedjék át magukat semmiféle illuzióknak és a pétervári utazástól épenséggel ne várják az orosz-porosz viszony elhidegülését.[3] Andrássy annál is szükségesebbnek tartotta ezt a kijózanítást, mert saját tapasztalatából ismerte a francziák oktalan félelmét egy Németországgal való újabb összecsapástól és tudta, hogy a jövőre vonatkozó összes reményeiket Oroszország és a német birodalom közti szakításba vetették. Pétervárott Le Flô tábornok franczia nagykövetnek nála tett egyik látogatása után így szólt Andrássy Reuss herczeghez: «A francziák nagyon aggódnak, hogy Németország a fejükre fog nőni.

[1] Reuss Bismarckhoz, Pétervár, 1874 február 14.

[2] «Vaterland», 1874 február 15.

[3] Ez a czikk a «Neue Freie Presse», 1874 február 11-i számában jelent meg. Schweinitz Bismarckhoz, Bécs, 1874 febr. 14. határozottan kimondja, hogy a «Journal des Débats» czikkét Bécsből sugalmazták, de hogy ez az ujság magától tette hozzá a kivánságot: «Ausztria legyen független», vagyis orosz barátság segítségével rázza le a németet.

De Le Flô tábornok olyan, mint a többi francziák; ő is máshol keresi Francziaország szerencsétlenségét, mint a hol van: magában a nemzetben és mielőtt ez az önismeret utat nem tör, nem lehet segíteni az ország baján.»[1]

Andrássy nagyon jól volt tájékozva a pétervári utazás ellen folytatott aknamunkákról és nem csekély fáradságába került, hogy azt, ezeknek daczára is végrehajtotta. Pétervárott Gurčakov előtt nem is titkolta ezt s egyúttal közölte vele, hogy mit felelt az entrevue ellenségeinek. Mindenekelőtt hivatkozott arra, hogy a császár és királynak kötelessége volt a czár bécsi látogatását viszonozni, mert máskülönben az orosz udvarral helyreállított jó viszony nem lesz tartós. De az utazásnak czélja az is volt, hogy Oroszországgal az általános politika néhány olyan kérdésében tisztába jöjjön, a melyek Ausztria-Magyarország jövőjére nézve nagy jelentőséggel bírnak. Nem lehet tudni — mondá ellenségeinek Andrássy — hogy nem jön-e el az idő, a mikor Németország a nemzeti párt vagy más ok által kényszerítve hasznosnak fogja tartani, nem csupán tovább menni a német egység felé való törekvésben, mint eddig ment, hanem kiterjeszteni hatalmát Ausztria németjeire is. Ennek elmaradhatatlan következménye az, hogy a monarchia mindinkább keletre szorulna, a mi persze megint Oroszországnak nem állana érdekében. Németország ilyes terveinek megakadályozása czéljából nem marad más hátra, mint hogy az orosz befolyást vegyék igénybe a német kabinetnél. De hol érhető el könnyebben ez, mint az orosz kormány székhelyén? Ezért a király pétervári utazása az egyedül helyes és czélszerű politika elutasíthatatlan parancsának látszik. Ily módon — mondá Andrássy Gorčakov

[1] Reuss Bismarckhoz, Pétervár, 1874 február 16.

herczegnek — tudta ő világossá és érthetővé tenni — nem eredmény nélkül — az elégedetlenek előtt az uralkodónak a czárral való találkozását.[1]

Önként értetődik, hogy ilyen s ehhez hasonló nyilatkozatok Andrássy szájából, a mint Bismarcknak tudomására jutottak, komoly meggondolást ébresztettek benne. Tehát minden eddigi fáradozása, a melyet Ausztria-Magyarország és Németország politikájának egy czélra egyesítéseért kifejtette, hiábavaló volt? Andrássy nyilatkozatainak kelletlen hatását még fokozta az a hír, a mely ép ez időtájt jutott fülébe, hogy az osztrák-magyar külügyminiszter szavai Gorčakovnál megértő visszhangra találtak. Hiszen az orosz államkanczellár, féltékeny lévén Németország utolsó nagy sikereire, nem csoda, ha Bismarck politikájáról olyan becsvágyó szándékokat tőn föl, a melyek iránt bizalmatlannak kellett lennie! Gorčakovnak ilyen hangulata mellett keveset látszott nyomni az, hogy II. Sándor, bízva Vilmos császárban, nem akart olyan feltétlenül hitelt adni, mint első minisztere, a berlini udvar német egységre törő ama szándékainak, a melyekre Andrássy rámutatott.[2] Elvitázhatatlan azonban az a tény, hogy az orosz államkanczellár német kollégáját képesnek hitte arra, hogy alkalmas pillanatban ráteszi kezét az egykori német-osztrák tartományokra.

Bismarck érezte, hogy neki ilyen körülmények között egy perczig sem szabad hallgatnia. Az ő politikai rendszerének koczkáztatását jelentette volna, ha szó nélkül tűri, hogy a bécsi Ballplatzon olyan nézetek verjenek gyökeret, a milyeneket Andrássy Gorčakov herczeg előtt vallott. Ez okból elhatározta, hogy politikájának gon-

[1] Reuss Bismarckhoz, Pétervár, 1874 február 18. Reuss megjegyzi, hogy biztos forrásból értesült Andrássynak Gorčakovval folytatott beszélgetéséről.

[2] U. o.

dolatmenetét egy Schweinitz tábornokhoz Bécsbe küldendő, terjedelmes és rendkívül fontos jegyzékben preczizen kifejteni, mely a bécsi német nagykövetnek alkalmas eszközül szolgálhasson Andrássy fölfogásának megczáfolására.

Érdekes, hogy a Schweinitzhez intézett ezen utasításból az tűnik ki, hogy Bismarck, bármennyire találó szokott is lenni különben itélete, az első pillanatban nem volt képes megmagyarázni Andrássy nyilatkozatainak közvetlen indokát. Semmi igazi okot nem tudott fölfedezni, mely politikája ellen jogos gyanút ébreszthetett volna. De másrészt nem kételkedett abban sem, hogy egyedül a gyanu nem indíthatta Andrássyt olyan beszélgetésre, a milyent Gorčakovval folytatott; mert meg volt győződve arról, hogy az Ausztriában «megszokottá vált» aggodalmak Németország túlkapásai miatt, a jelenlegi osztrák-magyar külügyminiszternél sohasem léteztek, vagy ha voltak, már régen és tökéletesen eloszoltak. Bismarck annál kevésbbé volt hajlandó bizalmatlanságot tételezni föl, mert az ő felfogása szerint az 1866 után következő események kétségtelenül csak a német birodalom és Ausztria-Magyarország közti barátságos viszony megerősítésére és a belső béke előmozdítására szolgáltak. Föltételezte azt is, hogy úgy Bécsben, mint Budapesten tisztában lesznek azzal, miszerint a német birodalom hatalma és egysége a 400 év óta Németországtól tényleg elválasztott osztrák örökös tartományok beolvasztásával inkább vesztene, mintsem nyerne.[1]

Természetes tehát, hogy Bismarck Andrássy eljárásának más, közelebbfekvő okai után kutatott. Ezeket nem találta meg abban az aggodalomban, hogy Németország esetleg belevonná őt az ultramontánok elleni küz-

[1] Bismarck Schweinitzhez, Berlin, 1874 február 25.

delembe. Vagy talán magyar érzelmeiben érezte magát Andrássy megsértve? Bismarck ezt sem akarta elhinni s pedig egyszerűen csak azért, mert jól tudta, hogy erre semmiféle okot nem adott. Ellenkezőleg, hangsúlyozta, hogy ő minden alkalommal kinyilatkoztatta Németország rokonszenvét Magyarország jogos befolyása iránt. De nem adhatott elegendő okot a Berlin elleni gyanura a kanczellár nézete szerint a Dunai fejedelemségekkel és az erdélyi szászokkal szemben tanusított viselkedése sem. Ebbeli állításának erősítése czéljából Bismarck arra hivatkozott, hogy ő épen Ausztria-Magyarországra való tekintettel nemcsak hogy nem támogatta Károly román fejedelem aspiratióit, hanem: inkább igyekezett azokat feltartóztatni. Ép ily kevéssé állhatja meg a helyét az a felfogás, hogy ő, Bismarck, az erdélyi szászokat Magyarország elleni küzdelmükben bármiféleképen is biztatta volna. A német kanczellár a leghatározottabban tiltakozott az ilyen gondolatok ellen, mint egyáltalában minden olyan féle vád ellen is, hogy ő az orosz-balti tartományokban, Észak-Amerikában vagy Schweitzban élő fajrokonainak pártját fogja. Ha a németeknek Magyarországon és Erdélyben — így vélekedett Bismarck — okuk van panaszra a kormányzat ellen, ez mindenesetre sajnálatos; de a német birodalomnak többhöz, mint az ilyen helyzet fölötti sajnálkozáshoz, nincs joga és a legkevésbbé sem szabad neki emiatt megtévesztetnie magát az illető ország kormányához való politikai vonatkozásaiban vagy elragadtatnia magát annak belső ügyeibe való avatkozásra.[1] Bismarck azt a gondolatot is elutasította magától, mintha ő valami összeköttetésben lett volna Beustnak, Vitzthumnak vagy Prokeschnak Andrássyt sértő hirlapi támadásaival. Különösen utalt arra, hogy az «Allgemeine Zei-

[1] Bismarck Schweinitzhez, Berlin, 1874 február 25.

tung» ép úgy ellensége neki, mint Andrássynak.[1] A meglehetősen széles körben olvasott német hirlap dezavuálása annál is szükségesebbnek látszott, mert az «Allgemeine Zeitung» épen e napokban tett közzé egy cikket e cím alatt: «Deutschland und Russland gegenüber Österreich und der orientalischen Frage,» a mely mindenütt nagy feltünést keltett és nagyon alkalmas volt arra, hogy hamis világot vessen Németországra. A czikkben az állott, hogy Andrássy ne merészkedjék Pétervárott «szétválasztólag» fellépni Németország és Oroszország között. Száraz szavakkal volt megírva, hogy Ausztria-Magyarországnak *bele kell nyugodnia abba*, hogy azt a politikai irányt kövesse, a melyet az orosz és német fővárosban már előírtak részére. Ha az osztrák-magyar monarchia ennek ellenere mégis túl merné lépni a kijelölt határt, akkor legyen elkészülve a megsemmisülésre.[2] Bécs legelőkelőbb köreiben az «Allgemeine Zeitung» bántó kitételei valóságos elkeseredést idéztek elő. E körök meg voltak arról győződve, hogy a cikket, mint a német kormány súlyos fenyegetését, Berlinből sugalmazták.[3] Andrássy, a kinek az «Allgemeine Zeitung» február 13-i számát azzal a kérdéssel küldték el Szentpétervárra, hogy milyen magatartás volna ajánlatos ebben az ügyben, röviden és velősen így felelt: «Semmilyen.» Utasította a bécsi miniszteriumot, hogy ilyen dolgoktól kímélje meg őt és tekintse az egész czikket nem létezőnek. Én Bismarck rendszerét követem, — mondá — a mely szerint ilyen támadásokkal szemben a legnagyobb közömbösséget kell tanusítani. Ha van valami, a mit egymás szemére lehet vetni, akkor itt vannak a nagykövetek, a

[1] Bismarck Schweinitzhez, 1874 február 25.
[2] «Allgemeine Zeitung», 1874 február 13.
[3] Báró Orczy az édes anyjához, Bécs, 1874 február 14.

kiknek azt az utasítást lehet adni, hogy nyiltan és tartózkodás nélkül tegyék meg a megfelelő lépéseket felvilágosítások iránt. Ez a dolog helyes formája — hangoztatta — s egyúttal a legczélravezetőbb a jó viszony fenntartásában.[1]

Andrássy ezzel útját állta a további kelletlen kimagyarázásoknak, a melyek a Bécs és Berlin közt fennálló viszonyt könnyen ingerültté tehették volna. Pedig ez kétségtelenül bekövetkezett volna, ha ugyanazokkal a fegyverekkel támadták volna Berlint, a melyeket az «Allgemeine Zeitung» alkalmazott. Ezek az önérzetes kijelentések azonban nem maradtak hatás nélkül. Most már Bismarck sem késett visszautasítani minden közösséget a hirhedt czikkel. Biztosra vette s azt állította, hogy ez csak Beusttól, a londoni osztrák-magyar nagykövettől eredhet, a ki még korábbi hivatalos állása idejéből fenntartotta a sajtóval való élénk összeköttetését.[2] A Beust ellen emelt vád nem volt hijával bizonyos valószinűségnek, mert hiszen az egykori birodalmi kanczellár tagadhatatlanul semmi alkalmat nem hagyott kihasználatlanul, hogy Andrássynak és Bismarcknak kellemetlenséget okozhasson. Egy alkalom sem látszott erre megfelelőbbnek a pétervári utazásnál. Beust ugyanis igen jól tudta, hogy Bécsben még mindig nagyon fogékony talajra esnek az ilyen természetű gyanusítások, mint a minőkről az 1874. február 13-i czikk szólott. A zivatar Andrássy és Bismarck okos viselkedése következtében elvonult, anélkül, hogy a két államférfiú közti egyetértést megzavarta volna. Berlinben belenyugodtak az eleinte sok aggodalmat okozott beszélgetésbe is, a melyet Andrássy Gorčakovval folytatott. Ettől fogva tehát az osztrák-magyar

[1] Reuss herczeg (Andrássyval való egyik beszélgetése után) 1874 február 20.

[2] Bismarck Schweinitzhez, 1874 márczius 5.

külügyminiszter szavaiból nem olvastak ki többé semmiféle ellenségeskedést Németországgal szemben a jövőre nézve. Sőt most úgy találták, hogy az általa használt érvek csak arra a czélra szolgáltak — ez különösen Vilmos császár nézete volt,[1] — hogy kimutassa, milyen sokoldalú ellenállásra lelt Andrássy a pétervári utazásnál.[2] Andrássy Gorčakovval szemben csakugyan felhasználta az említett beszédfordulatokat a végből, hogy éreztesse vele, mennyire hálára vannak kötelezve iránta Péterváron, hogy az Oroszországhoz való közeledést nemcsak kereste, hanem a császári utazás nagyon eklatáns formájában ki is nyilatkoztatta. Andrássy gondolkozásmódjának fölismeréséhez nem kevéssé járult hozzá maga Schweinitz is. Bismarck ő hozzá fordult azzal a felszólítással, hogy tisztázza előtte a külügyminiszter felfogását. A német kanczellár világosan akart látni. Biztosítani akarta magát a felől, hogy Andrássy bizalma a német politikához most is oly megingathatatlan-e, mint előbb. Bismarcknak érdeke volt megtudni, vajjon azok a hírek, melyeket vele Reuss a Gorčakov és Andrássy közötti beszélgetésről közölt, nem lőnek szándékosan elferdítve, mielőtt a német nagykövet füléhez jutnának.[3] Schweinitz tábornok teljesen megnyugtatta főnökét. Ő nem tartotta valószinűtlennek, hogy Andrássy a maga nyilatkozatával csak azt a bizalmatlanságot akarta kifejezésre juttatni, mely a legfelsőbb körökben Poroszország annectáló kedvével szemben uralkodik. De csalatkoznék, a ki azt hinné, hogy Andrássy osztaná ezt a nézetet. A külügyminiszter nem kételkedik Németország amaz óhajának őszinteségében, hogy egy életképes Ausztria-Magyarországgal a

[1] Vilmos császár széljegyzete Schweinitz közléséhez. 1874 febr. 26.
[2] Schweinitz, 1874 február 26.
[3] Bismarck Schweinitzhez, Berlin 1874 február 25.

legjobb egyetértésben kíván élni. A német politika czéljai iránt teljes bizalommal tölti el Andrássyt az a meggyőződése is, hogy az osztrák örökös tartományok megszerzése nem erősítené, hanem csak gyöngítené a német birodalmat. A bécsi nagykövet biztosította Bismarckot, hogy az osztrák-magyar külügyminiszter egész szívéből viszonozza a jó egyetértésre vonatkozó kívánságot — persze mindig előrebocsátva azt, hogy Németország befejezettnek tekinti hatalmi szférájának terjesztését és nem szándékozik a német kérdést a keletivel egyidejűleg végleges megoldáshoz terelni.[1]

E kölcsönös kimagyarázás Andrássy és Bismarck között képezé az 1874-i pétervári entrevue hátterét. Eltekintve attól, hogy II. Sándor és I. Ferencz József 1872-ben Berlinben, azután 1873-ban Bécsben látták egymást, tulajdonképen mégis csak most, 1874 februárában Péterváron következett be az igazi kibékülés a két uralkodó között. A czár szivén még mindig oly fájdalmasan sajgott az a seb, melyet Ausztria 1854-ben apján, I. Miklóson ejtett, mintha őt magát sebezték volna meg.[2] Magas vendégével szemben érzelmileg még mindig ott tartott, mint 1860-ban, midőn tanuk előtt azzal dicsekedett, hogy szándékosan felejtett el válaszolni I. Ferencz Józsefnek egy hozzá intézett sajátkezű levelére.[3] Ebben a dologban csak akkor állott be változás, midőn uralkodónk, mindjárt megérkezése után való napon korán reggel megjelenve I. Miklós sírjánál, azt megkoszorúzta és imát mondott fölötte. A czár ezt a látogatást apja sírjánál mintegy «vezeklésnek» tekintette, a melylyel a minden

[1] Schweinitz Bismarckhoz, Bécs, 1874 február 26.
[2] Reuss herczeg Vilmos császárhoz, Pétervár, 1874 február 16.
[3] «Mouchanoff — Kalergis Mária leányához irott leveleiben», kiadta La Mara, 1907. 85 old.

oroszok elhúnyt czárja ellen állítólag elkövetett összes bűnök kiengesztelődtek. Mélyen meghatva ettől a kegyeletes aktustól, Sándor még ugyanazon a napon I. Miklós czár halotti szobájába vezette a királyt, a hol megmutatta neki az összes épen maradt reliquiákat. Most, hogy a tövist, mely a lelki fájdalom gyógyulását késleltette, kihúzták szívéből, II. Sándor egészen megváltozott. Még a legutóbbi találkozások alkalmával elég érthetően tudtára adta a királynak, hogy egyedül ő az oka annak, hogy az előbbi jó viszony felbomlott. Most beszélgetéseiben viszont elkerült minden eféle czélzást. Sőt pohárköszöntőjében magasztalta a két uralkodó bizalmas viszonyát Vilmos császárhoz. A jelenlevő walesi herczeg tiszteletére, megemlékezett a Viktória angol királynővel való barátságról is, a melyről kijelentette, hogy a világbékét biztosítja. Midőn a franczia nagykövet hallott erről a britt birodalmat is magában foglaló pohárköszöntőről, állítólag így kiáltott fel: «És mi? mikor kerül mireánk a sor?»[1]

Egyelőre Le Flô tábornoknak még egy darabig várnia kellett, a míg az ő hazájára került a sor. Még nem érkezett el a pillanat, midőn — előrelátásból — Gorčakov jónak látta, hogy a három császár entrevuejétől egy lépéssel közeledjék Francziaország felé. Most még visszhangzottak az érzelmes kifejezések a három udvar között, bár Andrássy a pétervári társaságban mély ellenszenvet észlelt minden ellen — a mi német. «A fogadtatás — írta Andrássy a feleségének Pétervárról — úgy az udvar, mint a társaság részéről demonstrativ, szivélyes és egy cseppet sem feszes. A legelőzékenyebbek maguk a nagyherczegnők, a kik csupa barátságból majd fölfalnák az embert; mindenik közülük végül néhány frázist mond, a

[1] Reuss herczeg Vilmos császárhoz, 1874 február 16.

melyekből kitünik, hogy minket nagyon szívesen látnak, de a poroszokat nem. Úgy látszik, mintha az egész közönség ki akarná ezt fejezni, mert nyilvános helyeken is nagy rokonszenvvel fogadnak minket.» A nemesség bálján a trónörökösné azzal tüntette őt ki, hogy felszólította, tánczolja vele az első négyest. «Bele kellett törődnöm sorsomba — írja tovább feleségének szóló levelében. Könnyen elképzelheted milyen kellemesen érintett engem az a kilátás, hogy zavart csinálok, mert mindenki, eltekintve, hogy a czesarevna szép asszony, engem figyelt; szerencsére mindössze csak egy konfuziót csináltam». Gorčakov is igyekezett őt különösen kitüntetni. Felszólította Andrássyt, hogy az ő társaságában jelenjen meg a «csodálkozó publikum» előtt a színházban. «Egyszerre — írja a gróf erről — általános mozgás támadt és egy valóságos lorgnette-erdő meredt felénk úgy, hogy még magának az öreg Beustnak is igen sok lett volna és oly hosszú ideig tartott, hogy már sok volt a jóból».[1] Egy kortárs kifejezése szerint a viszony a két államférfiú közt «majdnem gyöngéd» színt öltött. Az orosz államkanczellár annyira el volt ragadtatva osztrák-magyar miniszter kartársától, hogy alkalmazta reá Bismarck szavait: Andrássy gróf igen büszke ahhoz, hogy csalni tudjon. Lord Loftus Ágost, az angol nagykövet, helyesen állapította meg, hogy a két külügyminiszter nem veszhetett össze a keleti kérdésen, mert ezt a kényes dolgot beszélgetésük folyamán alig érintették.[2] De ez már nem is volt szükséges, hiszen — Andrássy nyilatkozata szerint — már Berlinben 1872-ben alaposan ki-

[1] Andrássy a feleségéhez, Pétervár. Keltezés nélkül. Gróf Batthyány Lajosné birtokában.

[2] Schweinitz, 1874 márcz. 1.

beszélték magukat az európai Kelet helyzetéről. Azóta úgyszólván semmi felhő nem borult a folyvást fejlődő barátságos viszonyra, Oroszország és Ausztria-Magyarország között. Andrássy kijelentette, hogy elég oka van teljesen megelégedettnek lenni Oroszország magatartásával[1] és nagy elégtétel volt neki, hogy a czár ajkáról hallotta: elitél minden propagandát, legyen az akár pánszláv, akár nemzeti vagy vallásos értelmű.[2] Míg az osztrák szlávok előbb Ignatjev befolyása alatt gyakran csaknem elviselhetetlen módon leplezetlenül ábrándoztak az egyetemes szláv birodalomról és ezelőtt a prágai csehek habozás nélkül kérkedhettek az orosz támogatással, addig 1872 óta mindez csakugyan megváltozott. Az örökös izgatásokat a nyugalom állapota váltotta fel és csak itt-ott akadtak a Keleten még orosz fészkelődések nyomaira. A békétlenség szításáról szóló lemondás azonban még sem tudta az orosz politikából teljesen kizárni a monarchia elleni gyanút és féltékenységet. Ausztria-Magyarországnak Boszniát és Hercegovinát illető terveitől való félelem továbbra is kisértett. Gorčakov állítólag a leghatározottabban kinyilvánította gróf Andrássynak Péterváron, hogy ha mi a két török tartományt be akarnánk kebelezni vagy azoknak fölkelés esetén segítséget nyujtanánk, ez részükről «casus belli»-t jelentene. Az orosz államkanczellár vallomása szerint Andrássy ekkor a legünnepélyesebben biztosította, hogy erre nem is gondolnak. Gorčakov azonban Reuss herczegnek érthetőleg megmondta, hogy nem lenne fölösleges munka időről-időre emlékeztetni Bécsben az illetékes köröket arra, hogy miképen gondolkoznak Pétervárott erről a kérdésről. Egyébként — vélekedett az orosz állam-

[1] Reuss herczeg, Pétervár, 1874 február 16.
[2] Schweinitz, Bécs, 1874 márcz. 1.

kanczellár — ő és Andrássy a fődolgokban egyetértenek: megbeszélték ugyanis, hogy kényes kérdésekben nyiltan fognak egymással tárgyalni; a régi Beust-féle rendszer, mely a gyanusításon alapult, maradjon örökre eltemetve.[1]

Nincs kétség, hogy a két államférfiú legalább külsőleg legnagyobb megelégedéssel vált meg egymástól. Gorčakovban jobban mint valaha megerősödött az a kiváló vélemény, a melyet már a berlini és bécsi összejövetelek óta táplált Andrássyról.[2] Sándor czár nem győzte magasztalni a szerencsét és örömet, melyet uralkodónk látogatása okozott neki.[3] Még elutazása pillanatában is ezt mondta a pályaudvaron: «Fölöttébb fájlalom, hogy már vége van».[4] A czár, úgy látszik biztos volt a felől, hogy találkozása I. Ferencz Józseffel nem marad hatásos következmények nélkül a békére és a monarchikus rend érdekeire, «mert — tette hozzá — a fejedelmek és kormányaik semmitől sem félhetnek annyira, mint a forradalomtól».[5] Államkanczellárjához hasonlóan a czár sem tudott betelni Andrássy dicsőítésével, kinek már az előbbi találkozásokból ismert loyalitását és nyilt egyéniségét most számos beszélgetés alatt tapasztalta közelebbről ismerni és becsülni.[6] Az orosz uralkodónak és első miniszterének baráti érzelmei élénken visszhangzottak a parancsszóra iró orosz sajtóban, mely most ép olyan kedvezően nyilatkozott Ausztria-Magyarországról, mint a mily kedvezőtlenül előbb. «A jövő fogja megmutatni —

[1] Reuss herczeg, Pétervár, 1874 február 16.

[2] U. o.

[3] Langenau Andrássyhoz, Pétervár, 1874 márcz. 18/6. Cs. és kir. külügyminiszterium.

[4] U. a. Keltezés nélkül. Kézbesítették Bécsben, 1874 febr. 24. U. o.

[5] Ugyanaz ugyanahhoz, 1874 márczius 6/18. Cs. és kir. külügyminiszterium.

[6] U. o.

írja Langenau egyik jelentésében — a legközelebbi következményeit ennek a világtörténelmi eseménynek; de én nem fejezhetem be soraimat annak hangsúlyozása nélkül, hogy több esztendei ittlétem alatt még egyszer sem volt alkalmam Ausztria-Magyarország iránt oly barátságos és jóakaratú szavakat hallani, mint mostanság».[1] De nemcsak II. Sándor és Gorčakov zengtek dicshimnuszokat a pétervári entrevueről. I. Ferencz József és gróf Andrássy is teljes megelégedésüknek adtak kifejezést a szentpétervári látogatás után.[2] Hozzájuk hasonlóan báró Langenau, a nagykövet is a legkedvezőbb eredményeket várta a további fejleményektől. «Két évre volt szükség — kiáltott fel — hogy eljussunk a dolog mai állásához, a mely már valóban semmi kivánni valót nem hagy maga után».[3]

A legnagyobb egyetértés látszott uralkodni az egész vonalon Bécs és Szentpétervár között. Ez abban nyilatkozott meg a nyilvánosság előtt, hogy az orosz és osztrák-magyar követek kölcsönösen nagyköveti rangot kaptak.[4] A szentpétervári találkozásnak egyik fontos követ-

[1] Langenau Andrássyhoz, 1874 márczius 1/13. Cs. és kir. külügyminiszterium. A «Pester Lloyd» 1874 február 20. száma közli az orosz ujságoknak az uralkodók találkozásáról irott véleményeknek összefoglalását.

[2] Báró Orczy édes anyjához, Bécs, 1874 február 25.

[3] Báró Langenau Andrássyhoz, Pétervár, 1874 márczius 18/6. Cs. kir. külügyminiszterium.

[4] Langenau említi 1873 febr. 21./márcz. 5. írt jelentésében, hogy Stremukovnak Mayr lovag követségi tanácsos előtt tett kijelentése szerint, Péterváron nagyon hizelgőnek találnák, ha egy Bécsből kiinduló kezdeményezésből folyólag a követségeket nagykövetségekké emelnék. 1873 márczius 20. Andrássy azt felelte, hogy ilyen rangemelés ugyan szándékában van, de nem akarja keresztülvinni addig, mielőtt II. Sándor el nem látogat Bécsbe. Miután Andrássy erről tárgyalt Gorčakovval, arra a meggyőződésre jutott — mint 1873 juliusában Langenauhoz intézett utasításából látható — hogy az orosz államkan-

kezménye volt az a felmerült kivánság is, hogy Oroszország és Ausztria-Magyarország keleti képviselői ezután egyformán hangzó utasításokkal láttassanak el. Ezzel minden kétséget kizáró módon jelezni akarták, hogy a két monarchia között a félreértésnek még az árnyéka is eloszlott. Langenau meg volt győződve arról, hogy csak ez az eljárás fogja világosan bebizonyítani a Keletnek, hogy végre elmult az az idő, a mikor a két udvar egyenetlenkedését arra lehetett felhasználni, hogy a saját érdekükben egyik kormányt a másik ellen játszszák ki.[1]

* * *

Az osztrák-magyar külügyminiszter elvitázhatatlan érdeme volt, hogy a viszony Ausztria-Magyarország és Oroszország közt a barátságos közeledésnek eme pontjáig ért. 1871-i köriratában tette meg az első lépést ebben az irányban. Andrássy kiengesztelő, csak a béke megtartására fordított igyekezetének lehet tulajdonítani, hogy mindinkább szétfoszladoztak azok a félreértések, a melyek éveken keresztül uralkodtak az egész politikai helyzeten. Napirenden volt eddig, hogy minden szláv követelésben, Oroszország hatását vélték fölfedezni és minden Galiciának tett engedményben egy Oroszország ellen irányuló

czellár előtt személyes okokból egy ilyen rangemelés most nem volna kivánatos. A tervet tehát elejtették. 1874 február végén közölte Langenau — dátum nélküli táviratát február 22. adták át — hogy most már szivesen látnák a követségnek nagykövetséggé való átváltoztatását és erre nézve Bécsből várják a kezdeményezést. Az előttem fekvő aktaanyagból nem tudom kivenni, hogy Bécsből vagy Pétervárról történt-e az első lépés. A hogy Langenau 1874 márczius 18/6. jelenti, mint nagykövet 1874 márczius 16/4. volt a czárnál beköszöntő audiencián. A cs. és kir. külügyminisztérium aktái.

[1] Langenau Andrássyhoz, Pétervár, 1874 márczius 16/8. Cs. és kir. külügyminisztérium.

merényletre véltek ráakadni. Figyelemreméltó, hogy ez a nagy fordulat épen annak az államférfiúnak a befolyása alatt következett be, a kitől a külügyminisztériumba való belépése alkalmával nem vártak semmi egyebet, mint egy Oroszország ellen indítandó háború kezdetét. Még egy orosz hirlap is bevallja mindenesetre örvendetes csalódását, hogy t. i. Andrássy mint államférfiú sokkal magasabban áll, semhogy országának érdekeit esetleg saját személyes érzéseivel téveszsze össze.[1]

Európára nézve valóban a legnagyobb jelentőséggel birt, hogy Andrássy Bismarckkal és Gorčakovval egyetemben minden igyekezetét latbavetette, hogy a három császár közt 1872-ben létesült egyetértést megóvja a felbomlástól. Ámde súlyos teherpróbának volt alávetve ez az egyetértés, midőn a távol nyugatról — Spanyolországból — olyan komoly komplikáczió fenyegetett, a mely könnyen veszedelmes mérveket ölthetett volna ; 1872 előtt még a nagyhatalmak megegyezése előtt, ez bizonyára be is következett volna. A spanyol kérdés, a mely mar egyszer — 1870-ben — fölrobbantotta a háborút, bizonyára most is kiinduláspontja lett volna egy hatalmas európai konflagrációnak. Miután 1870-ben a Hohenzollern trónjelöltségét letárgyalták, a spanyol Cortes tagjai ugyanazon év november 16-án Amadeo aostai herczeget II. Viktor Emanuel olasz király második fiát választották meg királyuknak. Az ép oly bátor, mint művelt és szeretetreméltó uralkodó nem tudta sokáig tartani magát és sem a bennszülött grandek ellen, sem «VII. Károly» klerikális híveivel és a Castelár Emil vezetése alatt álló forradalmárokkal szemben nem érezte magát elég erősnek. 1873 február 11-én, a súlyos kényszer nyomása alatt

[1] A «Golos» czikkét a «Pester Lloyd» közölte, 1874 február 20-ki számában.

lemondott a neki tömérdek csalódást és bánatot okozó spanyol koronáról. A spanyolok egy része kikiáltotta a köztársaságot, melynek elnökéül Castelárt választották meg. Az volt a kérdés most, hogy milyen magatartást tanusítsanak a nagyhatalmak Európa harmadik köztársaságával szemben? Castelár elismerésének kényes dolgában igyekeztek egyöntetű megállapodásra jutni. Erre vonatkozólag Andrássy tette meg az első lépést, a ki a legnagyobb súlyt helyezte az egységes elhatározásra.[1]

E célból úgy Péterváron, mint Berlinben az illetékes nagykövetek által azt a kijelentést tette, hogy «semmi esetre nem hajlandó egy államtól elvitatni azt a jogot, hogy maga választhatja meg mindenkori kormányformáját. De mielőtt igényt tarthatna a többi hatalmak részéről az elismerésre, szükséges, hogy a megváltozott államformának törvényes és végleges színe legyen».[2] Úgy az orosz, mint a német kanczellár egyetértettek Andrássyval abban, hogy egyelőre várni kell az elismeréssel, legalább addig, míg a köztársaság a Cortesektól megkapta a törvényes jóváhagyást.[3] Ugyanez a felfogás érvényesült akkor is, midőn Serrano marsall 1874 januárjában fegyveres hatalommal szétverte a forradalmár Corteseket és mint a végrehajtó erő intézője diktátori hatalommal állt az állam élére. Sok jelből úgy látszott, hogy az új, katonai államcsiny által felszínre került kormány a hatalmaknál positiv lépéseket fog tenni népjogi elismertetése czéljából. Miként előbb, úgy most sem volt hajlandó a mérvadó udvarok egyike sem a Serrano köriratában szor-

[1] Andrássy Károlyihoz, Bécs, 1873 február 15. Cs. és kir. külügyminiszterium.

[2] Andrássy Langenauhoz, Bécs, 1873 február 20. U. o.

[3] Langenau Andrássyhoz, 1873 február 19 és 26. Károlyi gróf Andrássyhoz, 1873 február 17. U. o.

galmazott elismertetés iránt való vágynak eleget tenni. Sőt Andrássy azt mondá, hogy a spanyolok eddigelé épenséggel nem czáfolták meg azt a véleményt, a mely szerint Spanyolország még mindig sokkal kevésbbé alkalmas a köztársasági államformára, mint más állam. Az osztrák-magyar külügyminiszter nem vonta ugyan kétségbe a katonai államcsiny szükségességét, de nem áltatta magát azzal a reménynyel, hogy a pártharczok által megingott rend egyhamar helyre fog állani. Még egy távolabbi mozzanat is hozzájárult, hogy Andrássy a várakozás álláspontjára helyezkedett. Különböző hozzá érkezett hírekből oka volt következtetni, hogy Serrano marsall titokban azzal a gondolattal foglalkozik, hogy előkészítse a fiatal Asturiai Alfonz herczegnek, az 1868-ban elűzött Izabella királynő fiának trónralépését. Szabad volt-e ilyen körülmények között kitenni magukat annak a felsülésnek, hogy a spanyol köztársaság elismertetését, melyen Serrano buzgólkodott, esetleg ép abban a pillanatban hozzák nyilvánosságra, mikor a marsall Alfonzot királylyá kiáltja ki? Milyen kínos helyzetbe juthattak volna egy elhamarkodott lépés miatt az új királyi kormánynyal szemben! Ezért Andrássy a mellett kardoskodott, hogy várni kell a rendezett viszonyok teljes helyreállásáig.[1] Bismarck méltányolta ezt az álláspontot és Bülow kijelentette az elismerést sürgető Escosura tábornoknak, hogy a német kormány ebben az ügyben teljesen egyetért Andrássyval és Gorčakovval, egyedül semmiféle döntést sem akar provokálni.[2] S mivel Anglia és Francziaország sem engedtek Serranonak, az elismerés kérdése függőben maradt. Ekkor azonban egészen váratlan események kényszerítették a német kormányt, hogy eddig követett tartózko-

[1] Andrássy Károlyihoz, Bécs, 1874 február 10. Cs. és kir. külügyminiszterium.

[2] Károlyi Andrássyhoz, Berlin, 1874 febr. 21. U. o.

dásából kilépjen, olyan események, a melyek gyökeres változást idéztek elő a spanyol ügyek megitélésében. 1874 nyarán a Serrano ellen legitimista királyság helyreállításáért küzdő karlisták elfogtak egy volt német katonatisztet, Schmidt tartalékos kapitányt, a ki mint német lapok tudósítója, Serrano táborában vett részt a háborúban. A német kormány által láttamozott írások, melyeket igazolásul felmutatott s a melyek kizártak minden gyanut, hogy ő az ellenpárt kéme, semmit sem használtak. Úgy bántak vele, mint kémmel szokás. A hír szerint Don Carlos határozott parancsára egy karlista haditörvényszék halálra itélte, mire 1874 junius 30-án könyörtelenül agyonlőtték. Ez a szégyenletes, népjogba ütköző tény, a melylyel a legitim eszme és az oltár rettenetesen romboló és fosztogató védelmezői Schmidtben a németen és protestánson akartak egyet ütni, egész Németországban roppant felháborodást keltett.[1] Ehhez jött aztán, majdnem egyidejűleg egy Kullmann nevű magdeburgi kádárlegénynek, egy fanatikus katholikusnak 1874 julius 13-án Kissingenben az ott üdülő Bismarck herczeg ellen elkövetett merénylete, a mely azonban szerencsére meghiusult s Bismarck csak jelentéktelen sebet kapott a lövéstől. A német kanczellár előtt, a ki épen ebben az időben a legnagyobb harczban állt Rómával és a német birodalom egységét támadó ultrakatholikus elemekkel, világosnak tetszett, hogy Kullmann merénylete, valamint Schmidt kapitány kivégeztetése egyazon s a német birodalom szétrobbantását czélzó ultramontán áramlat következményei, a melynek a szomszédos franczia határon is akadnak támogatói. Hiszen nyilt titok volt, hogy a karlisták Nadillac prefetben ügyük

[1] A hivatalos lapok eleinte hallgatásba burkolództak. Csak egy hét mulva törtek ki felháborodásban.

legbuzgóbb támaszát látták, a mely a Francziaországtól való fegyvercsempészés és hadi anyagszállítás nélkül rég veszendőbe ment volna.[1] Meg lévén győződve, hogy Don Carlos tábora az őt gyűlölő jezsuita tábor utolsó menedéke,[2] Bismarck ugyanis úgy nyilatkozott, hogy az ultramontanizmus súlypontja jelenleg Biscaya hegyeiben van, szilárdul elhatározta, hogy súlyos megtorlást követel s hogy a túlzó katholikus propaganda által szorongatott művét nem fogja átengedni a pusztulásnak. Míg előbb bár vonakodva,[3] beleegyezett a spanyol köztársaság elismerésének halogatásába, most ez a lépés a legalkalmasabb fegyvernek látszott arra, hogy vele egy csapásra letörje a karlista és a Rómával összeköttetésben álló német- és francziaországi ultramontánok mozgalmát. E pillanattól fogva a spanyol kormány elismertetésének kérdése, a melyet eddig csak a kabinetek homályában mérlegeltek, elvesztette helyi jelentőségét s európai fontosságú eseménynyé dagadt, a melyen a három császár szövetség «entente cordiale»-ja könnyen szétzúzódhatott volna. Mert Bismarck Ausztria-Magyarországot és Oroszországot egy nagy, az ultramontánok elleni közreműködésre akarta megnyerni, de nagyon bizonytalan volt, hogy a két szomszéd állam követni fogja-e őt ezen az úton.

A német kanczellár e tervét annak a közhírré tételével vezette be, hogy egy német hajóraj fog küldetni Spanyolország északi partjaihoz. Ennek a lépésnek horderejét, egy állam belső ügyeibe való tettleges beavatkozást, azonnal felismerték és ez Európában roppant izgalmat váltott ki. Azután a párisi német nagykövet, Hohen-

[1] Münch Andrássyhoz, Berlin, 1874 julius 29. Cs. és kir. külügyminiszterium.

[2] Ugyanaz ugyanahhoz, Berlin, 1874 augusztus 15. U. o.

[3] Károlyi, 1873 február 22. U. o.

lohe Klodwig herczeg által kilátásba helyezett a franczia külügyminiszter előtt bizonyos hivatalos diplomácziai lépéseket Francziaország ellen és további rendelkezéseket a franczia-spanyol határon, arra az esetre, ha a karlisták titkos pártfogása nem érne véget.[1] E komoly beszéddel szemben Decazes és Mac Mahon tábornok viszont azt bizonyítgatták, hogy egyáltalában nem barátai a karlistáknak és már végre is hajtották a szükséges utasításokat, melyek a karlizmusnak Serrano kormánya ellen folytatott küzdelme alatt a teljes semlegességet fogják eredményezni.[2] De Bismarck úgy gondolta, hogy a legerősebb csapást akkor méri az ultramontánokra, ha — mint már rég tervezte — elismeri a Serrano marsall vezetése alatt álló spanyol köztársaságot. Ha ezt egy népjogi aktus által az európai államok sorába mint egyenrangú hatalmat fölveszik, akkor a karlisták természetesen, ha folytatják is a háborút, szabad rablócsapatokra fognak szétszóródni s ezáltal természetesen megszünnek a legitimitás előharczosai lenni. Eredetileg Bismarck csak puhatolózni akart arról, hogy mikép gondolkoznak az udvarok Schmidt kapitány kivégeztetése után az elismertetésről. De rendelete ellenére Bülow államtitkár mindjárt egy kész körjegyzéket tett Vilmos császár elébe, a mely az elismerést javasolta a hatalmak előtt. Vilmos császár épenséggel nem jókedvvel és csak bizonyos változtatások után fogadta el ezt.[3] Bismarck nem kevéssé volt meglepve, midőn puhatoló tervezetét egy körjegyzék alakjában látta viszont, a mely — saját kifejezése szerint — úgy hullott az ölébe, mint «szilvák,

[1] Hohenlohe-Schillingsfürst Klodvig herczeg «emlékiratai», II. 131. old.

[2] Münch Andrássyhoz, Berlin, 1874 jul. 29. Cs. és kir. külügyminisztérium.

[3] Hohenlohe «emlékiratai», II. 135.

melyeket a fáról ráznak le».[1] Ez az 1874 augusztus 6-ki körirat volt.[2] Ennek a dokumentumnak a segítségével igyekezett Bismarck bebizonyítani, hogy épen a monarchikus elvnek áll érdekében Serrano kormányának habozás nélkül való elismerése, mert semmi se árthat jobban a monarchikus eszmének, mint az a kegyetlen karlista hadvezetés, mely kigúnyol minden emberiességet.

Midőn az augusztus 6-ki körirat Bécsbe érkezett és augusztus 8-án gróf Dönhoff, a szabadságon lévő Schweinitz nagykövet helyettese közölte a bécsi Ballplatzon, gróf Andrássy birtokán, Terebesen időzött. Báró Orczynak jutott a feladat, hogy a német körirat tartalmát a király elé terjeszsze, a ki épenséggel nem volt elragadtatva tőle. Az uralkodó azt mondta, hogy ő nem rokonszenvezik ugyan a karlizmussal, de nem képes megérteni, miért kell ebben a pillanatban elismerni a spanyol kormányt, miután a télen még minden hatalom csak mintegy félhivatalos elismerésre tartotta méltónak. A király ennélfogva megbízta báró Orczyt, hogy táviratozza Andrássynak azt, miszerint «Ő Felsége most semmiféle okot nem lát arra, hogy az elismerésre való sürgetésnek eleget tegyen».[3]

Az uralkodónak ez a kimondott ellenkezése külügyminiszterünket nem csekély zavarba hozta. Hogyan? Épen Ausztria-Magyarország és Oroszország, a melyről szintén az a hír keringett, hogy nem hajlandó Bismarck kivánságába beleegyezni, Németországnak e két szövetségese az együttes működés első próbájánál cserben hagyja azt? Ez az eljárás annál feltünőbb lehetett, hogy

[1] Hohenlohe «emlékiratai» II. 135.
[2] Kivonatosan közölte a «Neue Freie Presse.»
[3] Báró Orczy naplója, 1874 augusztus 9.

Anglia-, Franczia- és Olaszország siettek a német indítvány értelmében, Serrano kormányát elismerni. Andrássyra nézve különösen kényes volt a helyzet. Ő tudniillik egyáltalában nem hitte, hogy a lépés, melyért Bismarck felelősséget vállalt, el fogja érni az óhajtott hatást.[1] Aggodalmakat keltett Bécsben az is, hogy a német kanczellár eljárása mögött messzeágazó politikai tervek lappanganak. Föltételezték róla, hogy a karlizmus megsemmisítése által egyrészt bosszút áll Kullmann merényletéért, másrészt, hogy újra háborúba akarja belovalni a félig konszolidált Francziaországot, hogy gyöngített állapotában még egyszer leverje.[2] Károlyi egyáltalában erősen meg volt győződve arról, hogy Bismarck még mindig nem adta fel az eszmét, noha Bülow tagadta is, egy Hohenzollernnek a spanyol trónra ültetését. Az ő szemében a német kanczellár olyan férfiú volt, a ki egyszer eltökélt szándékával kész a legalkalmasabbnak látszó pillanatban újra előállani és azt megvalósítani. A mi 1870-ben nem sikerült, azt most Francziaországgal daczolva is keresztül akarja vinni és emennek esetleges vonakodását egy olyan küzdelem indítóokául használni föl, a melyben Francziaországot legázolhatja. «Francziaország megalázása — írta erre vonatkozólag Károlyi Andrássynak — voltaképen a német birodalmi kanczellár legsajátosabb életczéljainak egyike és ha terveinek kierőszakolása miatt új háborúra volna szüksége, attól sem riadna vissza, de csak akkor kezdene hozzá, ha az időpontot alkalmasnak látja».[3] Bár Andrássy nem osztozott berlini nagykövetjének véleményében és nem is

[1] Andrássy Münchhöz, 1874 augusztus 16. Cs. és kir. külügyminisztérium.

[2] Báró Orczy naplója, 1874 augusztus 10/31.

[3] Károlyi Andrássyhoz, Berlin, 1874 junius 13. Cs. és kir. külügyminisztérium.

hitte, hogy Bismarck a spanyol ügy előrántását messzeágazó tervekkel kötötte össze,[1] a berlini kabinet sürgetése mégis fölöttébb alkalmatlan volt neki, minthogy előbb a dolgok további fejleményeit akarta kivárni. De Andrássy csak rövid ideig foglalkozott egy dolognak a nehézségeivel és mindig igyekezett azt a legelőnyösebb oldalról megvilágítani. Így megfontolta most is, hogy milyen nehéz helyzetbe jutna Ausztria-Magyarország, ha ragaszkodnék Bismarck követelésének visszautasításához s egyúttal mérlegelte azokat az előnyöket, melyeket e kivánság teljesítése kilátásba helyezett. Andrássy elhatározásában a legnyomatékosabban tekintetbe jött az, hogy a német kanczellár szokatlan hévvel szorgalmazta az általa kezdeményezett akció sikerét. Ezért azon a nézeten volt, hogy azon barátságos viszonynál fogva, a mely Ausztria-Magyarországot Németországhoz fűzte, «a mi feladatunk lehetőleg alkalmazkodni a német állásponthoz, még akkor is, ha az nem fedné mindenben a mienket».[2] Az egész ügy annyira fontosnak látszott előtte, hogy elhagyva Terebest személyesen sietett Bécsbe, hogy az uralkodót rábirja a maga véleményére. Végleges elhatározásában a külügyminiszter nagyon óhajtott volna Oroszországgal egyetértésben lenni és általában azt szerette volna, hogy a három szomszéd állam ebben az ügyben egyöntetűen járjon el. Iparkodott közelebbről megismerni Gorčakov álláspontját a spanyol kérdésben.[3] Tudták, hogy I. Miklós czár Don Carlos atyját és II. Sándor magát a trónkövetelőt pénzösszegekkel támogatta. Ennek ellenére Berlinben és Bécsben bizakodtak, hogy az orosz

[1] Andrássy Károlyinak 1874 junius 13.-ki jelentésében az adatokat kérdőjellel látta el.

[2] Andrássy Münchhöz, 1874 augusztus 16. Cs. és kir. külügyminiszterium.

[3] Andrássy lovag Mayr ügyvivőhöz, 1874 augusztus 11. U. o.

udvarral karöltve szabályozhatják a Spanyolország iránt való magatartásukat. Oroszország visszautasította Németország követelését azzal az indokolással, hogy elvei tiltják egy köztársaság elismerését.[1] Ez valószínűleg bizonyos mértékben meg is felelt a valóságnak. De az elhatározásban mindenekelőtt döntő befolyással birt Gorčakov féltékenysége Bismarcknak túlszárnyaló nagysága iránt, a kit szeretett volna kudarczba vinni,[2] annál is inkább, mert ő maga a brüsszeli nemzetközi kongreszszuson annak idején érzékeny vereséget szenvedett.[3] Andrássynak azonban már nem maradt ideje arra, hogy kivárja Oroszország végérvényes válaszát. Bismarck sürgetése miatt lehetetlen volt elodázni a határozatot s dönteni kellett vagy egyik vagy másik irányban. Ámde Andrássynak előbb meg kellett győznie a királyt, a kinek a spanyol köztársaság iránti ellenszenvét jól ismerte. Szemben állt ezenkívül a klerikálisok hatalmas pártjával is, a kik Don Carlosban védenczüket pártfogolták és nagyon jól tudták, hogy az elismerés nemcsak a karlizmusra, de az ő ügyükre is halálos csapást mér. Andrássy amint Bécsbe érkezett, a királynak tüstént előadta, hogy az Európában annyira erős demokratikus áramlatnak nem szabad azt az elégtételt szolgáltatni, mintha a konzervativ felfogásban egyező három császári hatalom között épen az alapelvi kérdésekben nézeteltérés volna. Ez a látszat könnyen el-

[1] Münch 1874 augusztus 19-én jelentette Andrássynak (Cs. és kir. külügyminisztérium), hogy az orosz ügyvivő 18-án a következő táviratot kapta: «Pour reconnaissance espagnole l'empereur (II. Sándor) veut attendre que le pouvoir exécutif reçoive une base légale.»

[2] Ugyanaz Andrássyhoz, Berlin, 1874 augusztus 22. Bülow egyik kijelentése alapján. U. o.

[3] Brüsselben az orosz kormány kezdeményezésére 1874. julius hó végén nemzetközi kongressus tartatott a háború jogának kodifikálása czéljából.

kerülhető volna, mivelhogy a valóságban nem elvi ellentétekről van szó, hanem egy olyan ügyről, a mely csak azáltal nyert bizonyos fontosságot, hogy alkalmatlan időben vetődött föl.[1] A korona tanácsosa most azzal akarta a helyzet kiélesedését tompitani, hogy egy közvetítő indítványnyal lépett föl, a mely míg egyfelől kivezető útnak kinálkozik, másrészt az ellentétek lecsillapítására is szolgálhat. Nem magát a köztársaságot, csak Serrano marsall kormányát kell elismerni végrehajtó hatalom gyanánt.[2] Ez az eljárás módot adott arra, hogy bármikor megadhassák a népjogi szentesítést a köztársaság helyére lépő esetleges királyságnak anélkül, hogy ellentmondásba keveredjenek önmagukkal. Andrássy bizalommal számíthatott Bismarck beleegyezésére, minthogy ennek köriratában seholse érintetett a köztársaságnak, mint ilyennek elismerése.[3] A császár és király, a ki sohase volt merev, megközelíthetetlen doctrinaire, a ki egész eddigi életén keresztül alávetette magát az államraison tekinteteinek, elfogadta a külügyminisztere által elébe terjesztett megokolást. Nem szivesen ugyan, de már nem is ellenkezve, augusztus 14-én megadta beleegyezését, azonban csak az Andrássy által javasolt feltétel alapján.[4] Bismarck, a kit Schweinitz tábornok még ugyanazon napon értesített Ausztria-Magyarország óhajáról, azonnal bejelentette hozzájárulását, ezenfelül, augusztus 6.-ki megjegyzésével ellentétben kinyilatkoztatta, hogy Spanyolországban min-

[1] Andrássy Mayrhoz Pétervárra, 1874 augusztus 15. Cs. és kir. külügyminisztérium.

[2] Báró Orczy naplója, 1874 augusztus 10—31. Lauser «Geschichte Spaniens bis zur Thronbesteigung Alfonsos» II. köt. 233. téved, ha ezt az indítványt a berlini kabinet utasításának és a madridi kormány kivánságának tulajdonítja.

[3] Andrássy Mayrhez, Bécs, 1874 augusztus 14. Cs. és kir. külügyminiszterium.

[4] Báró Orczy naplója, 1874 augusztus 10—31.

den beavatkozás ki van zárva.[1] Amennyiben a német kanczellár a már elért megegyezésen kívül különös fontosságot tulajdonított annak a körülménynek,[2] hogy Ausztria-Magyarországgal egyidejűleg lépjen fel, a Spanyolországba szánt osztrák-magyar követet, gróf Ludolfot utasították, hogy ugyanegy időben jelenjen meg Madridban a német követ, gróf Hatzfeld társaságában.[3]

Ekép a Bismarck szenvedélyes temperamentumával előidézett «politikai rögtönzéseknek egyik fejezete»,[4] Andrássy alkalmazkodni tudó magatartása által békésen befejeződött. Ezen affaire minden egyes mozzanatának tanulmányozása meggyőz arról, hogy külügyminiszterünk Bismarckot nagy zavarból segítette ki s mintegy megmentője volt a szükségnek idején.[5] A német kanczellár a teljes elszigeteltség veszedelmében forgott, ha Ausztria-Magyarország is, Oroszország példáját követve, megvonja tőle támogatását. A nagy békeliga, a melynek létrehozatalában 1872-ben Berlinben ő is közreműködött, most ellenségeinek káröromére már-már a szétbomlás felé közeledett. Vilmos császár mély hálával értesült Ausztria-Magyarországnak az ő kormányához való csatlakozásáról: személyesen is ki akarta fejezni háláját monarchiánk képviselőjének.[6] Andrássy titkos és nyilt ellenségei viszont azzal vádolták őt, hogy megalázta Ausztria-Magyarországot Németország előtt. Egyáltalában ennek a pártnak felkapott s többször hangoztatott elve

[1] Andrássy a királyhoz, Terebes, 1874 augusztus 20. Cs. és kir. külügyminisztérium. — Schweinitz Bismarckhoz, Bécs, 1874 aug. 26.

[2] Schweinitz, 1874 augusztus 26.

[3] Báró Orczy Münchhöz, Berlin, 1874 augusztus 31.

[4] Károlyi Andrássyhoz, Berlin, 1874 augusztus 22.

[5] Mindjárt akkor ez volt Münch felfogása. Münch Andrássyhoz, Berlin, 1874 augusztus 22. Cs. és kir. külügyminiszterium.

[6] Münch Andrássyhoz, Berlin, 1874 augusztus 19. U. o.

volt, a külügyminisztert fölfelé azzal gyanusítani, hogy uszályhordozója a német politikának s ezáltal kisebbíti a monarchia tekintélyét a közvélemény előtt.[1] A «Vaterland» mellett a «Fremdenblatt» is azt a panaszt emelte Andrássy ellen, hogy elárulja Ausztria-Magyarország érdekeit,[2] a mi Bismarckot arra a kérdésre indította, hogy vajjon kinek a számlájára írhatják ezeket a czikkeket és vajjon részesek-e benne főherczegek, püspökök, Welfek, junkerek, elégedetlen diplomaták, mint Beust?[3] Az Andrássy elhatározását vezérlő motivumoknak tárgyilagos birálata feltétlenül azzal az eredménynyel záródik, hogy Andrássy egyáltalán nem rendelte a monarchia érdekeit Bismarcknak állítólag fölötte uralkodó befolyása alá. Sőt inkább Ausztria-Magyarország jól felfogott érdeke szerint cselekedett, mikor minden akadályon keresztül, az 1872-ben vállalt szóbeli kötelezettségnek megfelelően, hűségesen kitartott Bismarck mellett. Ezzel Andrássy a bizalomnak egy oly új hídját építé meg, a mely még szorosabban összekapcsolt bennünket Németországgal. Ha most Andrássy cserbenhagyva Bismarckot, Oroszországhoz csatlakozik, a német kanczellár nem az a férfiú volt, a ki valaha elfelejtette volna, hogy őt kompromittálni segítettek. De vajjon minő kárpótlást nyujthatott nekünk Oroszország a német birodalomtól való eltávolodásért? Kétségtelen, hogy sokkal nagyobb előnyök rejlettek a szomszédos németekkel való barátságban a jövendőre, ha egyszer a keleti ügyek újra szőnyegre kerülnek. Andrássy hajthatatlanul megmaradt ama véleménye mellett, hogy az együttműködés visszautasítása igen hamar s igen hátrányosan lenne érezhető Ausztria

[1] Schweinitz, Bécs 1874 február 26.

[2] Lásd a «Fremdenblatt» 1874 augusztus 25.-ki számát.

[3] Bismarck széljegyzete Schweinitz tábornok 1874 augusztus 26.-ki táviratára.

belső ügyeiben is. Az irántunk ellenséges terveket koholó Bismarck bizonyosan mindent elkövetett volna, hogy a Reichsratban uralkodó német-liberális pártot rossz hangulatra ingerelje a kormány iránt. Andrássy magatartását csak a kamarillához való csatlakozásnak kellett volna minősítenie. Tekintve a kétségkívül létező, noha szunynyadó reakcziótól való félelmet, a mely a német-liberális köröket áthatotta, mindjárt elhitték volna, hogy a régi Ausztria politikájának föl-föltünő kisértete csakugyan visszatért.[1] Csak a ki e komoly okokat nem tudja méltányolni, az állíthatja, hogy Andrássy megsértette a monarchia érdekeit, midőn kitartott a szövetséges Németország mellett, a melyet ezáltal hálára kötelezett.

Amilyen jó benyomást keltett Berlinben a monarchia viselkedése, ép oly ingerültséget ébresztett Oroszországé.[2] Noha eminnen és Pétervárról is nem szüntek bizonyítgatni és világgá hirdetni, hogy Németország és Oroszország között a régi barátság szilárdan áll fenn, mégsem igen talált e hiresztelés hitelre. Az a benső viszony, a mely összefűzte egymással eddig a két északi hatalmat, meglazult. I. Vilmos császár és II. Sándor ugyan még mindig ugyanazon baráti érzéseket és személyes rokonszenvet táplálták egymás iránt, de a két vezető minisztert, Bismarckot és Gorčakovot mély, szinte áthidalhatatlan ellentét választotta el egymástól. Egy magas állású, a német kanczellárhoz igen közel álló német előkelőség akkor báró Münch jelenlétében ezt mondta: Gorčakov herczeg féltékeny Bismarck dicsőségére, a

[1] A «Journal des Débats»-nak egy, kétségtelenül a külügyminiszteriumból származó czikkében vannak felsorolva ezek a motivumok, a melyek meg is felelnek a tényállásnak. A külügyminisztérium a «Journal des Débats»-t használta nézeteinek nyilvánosságra hozatalára. A «Neue Freie Presse» ez ügyben egészen Andrássy pártján volt.

[2] Münch Andrássyhoz. Berlin, 1874 augusztus 22. Cs. és kir. külügyminiszterium.

mely — úgy érzi — ő rá árnyékot vet és bizonyára nem fog nyugodni addig, a míg valamely általános figyelmet keltő tény által nem beszéltet magáról.[1] Ennek a nyilatkozatnak teljesen megfelelnek az orosz államkanczellár saját szavai: «Je ne veux pas m'endormir comme une lampe qui file, mais comme un astre qui se couche». Hogyne nézte volna Bismarck bizalmatlanul orosz kollegáját, mikor neki tulajdonította II. Sándor ama feltűnést keltő levelének fogalmazását, mely Don Carlosnak szólt és a melyben a nagy feszültség napjaiban a czár a spanyol trónkövetelőt jóindulatáról biztosította?[2] Bismarck előtt most már világos volt, hogy veszedelem idején nem számíthat oly feltétlenül az orosz hatalomra, mint 1870-ben. Annál teljesebb bizalommal fordította most tekintetét a monarchia felé, a hol egy olyan államférfiú vezette a külügyeket, a ki nem követve Gorčakovot, segítő kezét nyujtotta feléje a nehéz órában, mikor attól kellett tartania, hogy magára hagyják. A német kanczellár nem titkolhatta önmaga előtt, hogy Oroszország viselkedése a három császár szövetségén hatalmas rést ütött, hogy a szövetség már csak látszólagosan él. Ezzel szemben a spanyol kérdésben az első tűzpróbát, a mi barátságunk Németország iránt oly módon állotta meg, a mely nem maradhatott kedvező következmények nélkül. Gróf Andrássy, a ki ehhez az első alapokat rakta, bizonyára élesebben látott a jövőbe, mint ellenfelei, a kik az ő politikáját Bismarckkal szemben olyannak bélyegezték, mint a mely az osztrák-magyar monarchia tekintélyét feláldozza.

[1] Münch Andrássyhoz, Berlin, 1874 október 3. Cs. és kir. külügyminiszterium.

[2] U. o. A «Neue Freie Presse» szeptember 23-án a «Cuartel Real»-tól, Don Carlos hivatalos lápjától átvette a levél tartalmát.

HATODIK FEJEZET.

ANDRÁSSY ÉS AUSZTRIA BELSŐ VISZONYAI.

Andrássy a belföldi állapotok fejlődését nem nézhette azzal a megelégedéssel, mint a melylyel a külügyeket tekinthette, hol politikája fényes sikereket ért el. Ausztriában folytonos harczban állott ama dualisztikus rendszer ellenségeivel, a melyet ő és Deák alapítottak. Bismarckhoz hasonlóan ő is állandó támadások középpontjában volt, a melyek őt szakadatlan elővigyázatra kényszerítették. A cseh-feudális-klerikális párt, a mely nem bocsátotta meg Andrássynak Hohenwart megbuktatását, még mindig neheztelt reá és abban a reményben élt, hogy nem sokára kiütheti őt a nyeregből.[1] Gróf Hübner, a ki különösen sértve érezte magát, mert az új külügyminiszter nem nevezte őt ki nagykövetté, heves szemrehányásokkal illette a külügyminiszterium elnöki osztályában alkalmazott báró Löwenthal tábornokot, a ki régebben párisi katonai attaché volt, hogy Andrássy alatt szolgálatot vállalt. Az egykori vatikáni nagykövet úgy nyilatkozott a tábornok előtt, hogy a jelenlegi kormány, Andrássyt is beleértve, mint egyáltalában az egész dualizmus tulajdonképen egy szédelgés, a mely szánalmas fiascóval fog végződni.[2] A feudális-klerikálisok nem

[1] Báró Orczy naplója, 1872 márcz. 28.

[2] Báró Orczy édes anyjához, Bécs, 1872 márcz. 31.

fáradtak bele Andrássy elkerülhetetlen bukásának megjósolásába. A «Vaterland» a Kapitoliumnak a tarpei sziklához való «komor közelség»-éről regélt. Szemmel látható volt az öröm, a melylyel elhitették magukkal, hogy e miniszter homlokát a «túlerőltetett és szakadatlan gondolatmunka sötét redői «hálózzák be és hogy» életvidám mosolygása egy gúnyosan szarkasztikus vonásnak «enged helyet,» ha például «Az afrikai nő»-ben a sülyedő hajót nézi». Minthogy a feudalis-klerikális grandseigneur-ök gyűlölt ellenfelüket nem buktathatták meg azonnal, egészen inyük szerint valónak találták, hogy elfoglalta a külügyminiszteri hivatalt a Ballplatzon. Azzal vigasztalták magukat pillanatnyi uralma miatt, hogy a föderalizmus, vagyis Ausztria érdekei szempontjából, mennyire kivánatos, hogy nem ők, hanem Andrássy vette át Beust örökségét. «Ha — írja a feudális-klerikális szócső — Beust után egy föderalisztikus államférfiú következett volna, akkor még mindig fenmaradt egy dualisztikus és szabadelvű áramlat érvényesítésének lehetősége. Andrássynak hátraszorított és nem eléggé méltányolt lángelméjének kipróbálására később még rá került volna a sor. Jobb volt hát előbb kipróbálni. A föderalizmus hivei várhatnak.[1] Úgy látszik azonban, hogy még sem volt türelmük annyi reménynyel megjövendölt érvényesülésüket kivárni. Gróf Clam-Martinitz és gróf Thun Leo, Schwarzenberg herczeg, valamint Rieger és társai védnöksége alatt máris arra a határozatra jutottak, hogy a létező kormányt megdöntsék. Ebből a czélból, állítólag, egyrészt Kosuthtal, másrészt gróf Apponyi Alberttel szűrték össze a levet, a ki ép hír szerint azon igyekezett volna, hogy Magyarországon egy katholikus pártot alapítson.[2] Ezek a

[1] «Das Vaterland», 1872 jan. 6. «Graf Andrássy».
[2] Báró Orczy az édes anyjához, Bécs, 1872 márcz. 31.

közös czél elérésére egyesült elemek biztos sikerre számítottak a reményt abból a föltevésből merítették, hogy Hohenwart elbocsátása után fellobbant elégületlenségük feszélyezi a királyt és hogy a császár nem akar velük állandó ellenkezésben élni.[1] A feudális-klerikális-cseh körök ennélfogva nem mulasztottak el egyetlen alkalmat sem, a mely egy gyors reactio megvalósításával kecsegtette őket. Valamint politikai úgy társadalmi téren egyaránt zajtalan és fáradhatatlan küzdelmet folytattak Andrássy ellen. Ebben a tekintetben dicséretreméltó kivétel volt Schwarzenberg Lori herczegné, a ki, mint mondják, valóságos művésze volt a vendégfogadásnak.[2] A herczegné, a ki ismeretes volt éles politikai itélőképességéről, szokott, nagyúri modorában utasította vissza a honfitársai agitatorius tevékenységéhez való csatlakozást. Ment maradt azoknak az uralkodó rendszer ellen érzett gyűlöletétől és rossz akaratától. Bár egy ellentétes érzelmű táborhoz tartozott, eléggé elfogulatlan volt, hogy Andrássy ragyogó tulajdonságait és az 1867-iki kiegyezés fontosságát értékelni tudja. Rokonaival ellentétben, ő a Hohenwart-uralomért sem rajongott. Zavartalan nyugalmával, a melyet az egymásra tóduló események közepette is megőrzött, szalonjában bármely párthoz tartozó jelentékeny államférfiút és politikust a legbarátságosabb, legelőzékenyebb fogadtatásban részesített. Előitélet nélküli magaviselete volt alapja rendkivüli befolyásának. Midőn a herczegné 1873-ban meghalt, egy külföldi diplomata így nyilatkozott róla: vele eltűnt a bécsi társaság utolsó, igazán előkelő delnője.[3] De bármilyen nagy is volt a herczegné tekintélye, a feudális-klerikális köröknek kétségtelen bár

[1] Báró Orczy naplója, 1872 márcz. 28.
[2] Schweinitz, 1873 okt. 9.
[3] Báró Orczy naplója, 1872 márcz. 28.

szunnyadó ellenérzése miatt, ennek az okos asszonynak is aligha sikerült volna társadalmi téren kiegyenlíteni az ellentéteket. Lehetetlen volt tagadni azokat a veszélyeket, a melyeket az ilyen viszonyok a belső fejlődésre való visszahatás szempontjából tartalmaztak. S minden bizonynyal a leküzdhetetlenségig fokozódnak ezek, ha a feudális-klerikális uraknak sikerül a kormányt ismét magukhoz ragadni. Mindaz, a mi eddig nagy fáradsággal épült föl és a min a monarchia tekintélye és hatalma nyugodott, erős rázkódáson esett volna át. Bismarck élénkebben látta, mint bárki más, azokat a kicsomózhatatlan bonyodalmakat, a melyek akkor bekövetkeznének, ha a csehek és klerikálisok kezébe kerül a hatalom. A német kanczellár felfogása szerint egy ilyen esemény felborította volna az ő egész politikai épületét. Ezért rossz szemmel nézte a csehektől a tartománygyűlésükön elért sikert, a melyet a deczemberi osztrák alkotmány ellen faltörő kosnak akartak felhasználni. Bismarck szemében az 1872 április második felére tervezett szavazás a cseh tartománygyűlésen döntő befolyással látszott birni Andrássy és Auersperg miniszterek szavára, a kikkel az ő politikája oly szorosan összefüggött. Figyelmessé téve arra, hogy minden egyes szavazat elhatározó lehet a kormány létére vagy nem létére, Bismarck — mint mondják — igyekezett a Csehországban nagy uradalmakkal biró német földesurat gróf Pourtalès Vilmost megnyerni az alkotmányhű jelöltek részére.[1] Bismarck ezen közbelépése valóban égető szükségesnek látszott, mert Pourtalèsnak épen szándékában volt csehországi birtokait eladni, a melyek hét szavazatot képviseltek és így könnyen lenyomhatták volna a mérleg egyik serpenyőjét. E szavazatok elmaradása a németek ügyére két-

[1] Bismarck gróf Pourtalès Vilmoshoz, Berlin, 1872 ápr.

ségtelenül végzetes hatással lett volna, annál is inkább, mert dr. Strousberg, a vasútkirály a rendelkezésére álló szavazatokat a csehek javára akarta értékesíteni, hogy cseh nemzetiségű munkásainak hizelegjen vele. De Bismarck és gróf Károlyi kivánságára gróf Pourtalès hajlandónak nyilatkozott birtokai eladásának elhalasztására és a németek javára való közreműködésre.[1] Mindezen eseményekben Andrássy keze látható, a mellett már berlini nagykövetünk, gróf Károlyi befolyásának érvényesítése is szól.

A mennyire ellenzé az osztrák-magyar külügyminiszter a cseh «deklaránsok» (azaz a cseh határozati párt hivei) uralomra jutását, annyira mindent elkövetett, hogy a lengyeleket, az egyedűl nem pánszláv érzelmű szlávokat, a csehektől elválaszsza és az osztrák alkotmány erős támaszai gyanánt felhasználja. Legfőbb törekvése maradt tehát ezentúl is, valamint Bécsbe helyezése előtt, a hatalomnak a nemetek és magyarok kezében való megtartása, a kiken a monarchiának, mint két alapkövön kellett fölfogása szerint nyugodnia. A hol azért Andrássy alkalmat talált rá, hathatós gyámolításban részesítette a kormányra jutott alkotmányos Auersperg-minisztériumot. Ez már mutatkozott, mikor szükségessé vált az ú. n. kényszer-választási törvény életbeléptetése, mely az alkotmány létezése ellen irányuló visszaélések megszüntetésére hozatott. Eddig ugyanis a renitens tartománygyűlések intézték a választást a Reichsrat részére, de a megválasztottak nem jelentek meg ott, legfeljebb rövid időre s abból a czélból, hogy a tanácskozásokat meddővé tegyék. Ezzel szemben a kényszer-választási törvény kimondotta, hogy minden választó kerületben, a melyben a választó joggal nem éltek vagy a birodalmi tanács képviselői mandátumot be

[1] Bismarck Schweinitzhez, Berlin, 1872 ápr. 1.

nem nyújták a mandátum megürültnek nyilvánítható és tüstént új, közvetlen választás irható ki. Ámde e törvény végrehajtásához, a mely a képviselők szándékos kötelességmulasztásának véget vetett volna, a többség kétharmadrészére volt szükség. A dalmaták közreműködése nélkül ez nem volt elérhető. Ekkor lépett közbe Andrássy. Biztosra lehet venni, hogy ő vette rá a koronát a dalmaták befolyásolására, hogy ezáltal velük is megszavaztassa a kényszer-választási törvényt,[1] a mely a Reichsratban 1872 február 20-án 104 szótöbbséggel 49 ellen el is fogadtatott.[2]

A német-osztrákoknak, a kik 13 és ½ millió nemnémettel szemben csak mintegy hat millió lelket számláltak, valamint a kebelükből alakult miniszteriumnak az adott körülmények között égető szükségük volt arra, hogy ápolják a jó egyetértést a koronával és annak velük minden tekintetben rokonszenvező első tanácsadójával szemben. Valóban úgy látszott, mintha ez a hajlam nem is hiányzanék. A Hohenwart-válság felnyitotta a németek szemét és megmutatta nekik, hogy csakis az uralkodóval való jó egyetértésben tudják megóvni elsőbbségüket.[3] Az alkotmányhű lapok versenyeztek is a császári és királyi ház iránt való loyalitás fitogtatásában. A szabadelvű németek mélyen érezték annak szükségét, hogy ebben az irányban nem maradhatnak a többi nemzetiségek mögött, ne hogy azt a látszatot keltsék, mintha ők nem ragaszkodnának oly őszintén az uralkodóhoz, a ki most nagyobb tekintélynek örvendett, mint valaha. Bármily bonyodalmasak voltak is Ausztria-Magyarországhan a pártharczok,

[1] Schweinitz, Bécs, 1872 febr. 23. Andrássynak, Schweinitzhez intézett egyenes közleményei nyomán.

[2] Márczius 5-én a főrendiház is hozzájárult 76 szavazattal 10 ellenében.

[3] Schweinitz, 1873 márczius 19. és október 9.

a német nagykövet vélemánye szerint, annál világosabban alakult ki azon egyszerű igazság, hogy az egyedüli hatalom, melynek nyomása elől mindenki készségesen meghajolna, a korona; benne látja mindenik a szomszéd nemzetiség elleni oltalmazóját s tőle remélnek kétségkívül támogatást is, hogy a másikat elnyomhassák.[1] Bismarck is azon a véleményen volt, hogy Ausztria németjei nem tehetnek okosabbat, mintha az uralkodó iránti hódolatukat minél sűrűbben és hangosabban kifejezésre juttatják. Megbízta a bécsi német nagykövetet, hogy ha erre alkalom kinálkozik, az alkotmánypárt valamelyik vezetőjével, a kivel esetleg ismeretségben áll, fölhívja a figyelmét erre a körülményre. Schweinitz tábornoknak kellett őket arra figyelmeztetnie, hogy fejedelmi személyek mily könnyen sértve érzik magukat a loyalitás nyilvánításainak elmulasztása által, még ha máskülönben nem helyeznek is nagy súlyt a demonstrativ hódolatokra. Neki kellett példának odaállítani a magyaroknak rajongását Erzsébet császárné és királyné iránt. Bismarck szükségesnek látta továbbá azt is, hogy az alkotmánypárt lássa be, mily nagy hálával tartozik épen az a párt és a vele tartó bécsi nép a király személyének egy német miniszterium fennállásáért. A közönség szokásos, csak különös esetekben fölmelegedő közönye — mondá a kanczellár — rossz vért szül s e miatt a németek húznák a rövidebbet.[2]

De a liberális németek nem mindig követték Bismark jóakaratú intelmét. A józan ész által parancsolt érdekeik daczára az 1872-iki delegáczióban hevesen tiltakoztak az uralkodónak oly annyira szivén fekvő katonai létszámemelés ellen.[3] E mellett egy rendkívül szo-

[1] Schweinitz, Bécs, 1872 ápr. 14.
[2] Bismarck Schweinitzhez, Berlin, 1872 május 17.
[3] Schweinitz, 1873 márcz. 19.

katlan jelenség tűnt szembe, a mely nem mutatott a helyzet igazi átértésére. A szabadelvű németek, a kik a velük rokonszenvező Kuhn hadügyminiszterben leghatalmasabb támaszaik egyikét birták a kormány kebelében és semmitől sem tartottak inkább, mint hogy helyébe egy konzervativ érzelmű tábornok következhetnék, ennek ellenére úgyszólván mindent megtettek, hogy állását megrenditsék. A magyar delegátusok ellenben, a kik Kuhn megbuktatására törekedtek, ebben az ügyben Andrássy intésére hajolva, nagyon engedékenyeknek mutatkoztak vele szemben, jól tudván, hogy ez által az uralkodó kivánságát teljesítik. Ennek a szerepcserének az volt a következménye, hogy a németek, a kik Andrássy költségvetését ostentativ szándékossággal sértetlenül hagyták, Kuhnnak sem használtak, de a külügyminiszternek sem ártottak, a mennyiben őt így olyan színben tüntették fel, mintha titokban szövetkezett volna velük a király kedvelt szándékának megvalósítása ellen.[1] A helyzetet okosan felismerve az alkotmánypárt mérsékeltjei igyekeztek az elkövetett hibát ismét jóvátenni. A következő évi delegatióba Giskrát és Brestelt, a kik a korona által sürgetett katonai létszámemelés meghiúsításában előljártak, nem választották be. Ebben a visszaszívásban a pártot annak megfontolása vezette, hogy nem lesz czélszerű, a küszöbön álló választásreform miatt is, eljátszani a király kegyét további visszatetsző viselkedésével.[2] A minek elkerülése annál szükségesebb volt, mert e reform keresztülvitele valósággal életkérdés volt az alkotmánypártra nézve. A míg a Reichsrat a tartománygyűlési választások eredménye volt, mindig joggal félhettek attól, hogy a túlsúlyban levő ultramontán-föderalisztikus elemek fog-

[1] Schweinitz, 1872 október 4.
[2] Ugyanaz, 1873 márcz. 19.

ják rányomni bélyegüket. Eféle jelenségek észlelhetők voltak már Hohenwart alatt is. Újabb bizonyítékok gyanánt kinálkoztak erre nézve amaz erőszakos támadások, a melyeket a klerikálisok és a csehek együttesen rendeztek a tervezett reform ellen. A liberális németség csak akkor menekülhetett volna meg attól a veszedelemtől, a mely ultramontán-cseh-feudális ellenfelei részéről fenyegette, ha a Reichsrat tagjait közvetetlen szavazással választják és a Reichsrat megszabadulhatott volna a neki alárendelt tartománygyűlések gyámkodásának kölönczeitől.

Csakhamar kitünt, hogy milyen helyesen cselekedett az alkotmánypárt, midőn felhagyott mindazzal, a mi az uralkodóra kellemetlen benyomással volt. Döntő jelentősége volt annak is, hogy a választási reform kérdésében a trón előtt olyan ékesszóló és befolyásos szószólóval dicsekedhetett, mint a külügyminiszter volt.[1] A korona talán soha sem szentesítette volna, vagy ha igen, bizonyára nem olyan gyors tempóban, — a hogy az általános meglepetésre történt — az államképviseletre[2] vonatkozó alaptörvények két javaslatát, ha Andrássy súlyos szavát nem vetette volna latba érdekükben.[3] Az alkotmanypárt hálával ismerte el róla, hogy azokat a törvényjavaslatokat pártfogolta, a melyek által először nyertek igazán szilárd talajt politikájuknak. Andrássy tehát megtette a magáét abban az irányban, hogy az 1871 deczember 28-iki trónbeszéd azon igéreteit valóra váltsa, melyek a német

[1] Báró Orczy az édes anyjához, Bécs, 1874 január 16.

[2] A két előterjesztés vonatkozott: 1. a mandatumok számának kibővítésére; 2. a Reichsrat képviselőinek direkt választására.

[3] Báró Orczy az édes anyjához, Bécs, 1874 január 16. «Sie (die Deutschen) vergessen, dass ohne Andrássys Unterstützung die direkten Reichsratswahlen nie zustande gekommen wären, welche die Deutschen jetzt zu solchen Herren der Situation machten, dass sie die Hohenwart-Clammschen Agitationen nicht zu fürchten brauchen.»

nemzetiség védelmét, az intellectuális elemek túlsúlyának biztosítását, valamint a polgári és vallási téren való szabadság szellemét foglalták magukban. A miniszterium dicsőségét és az alkotmánypárt győzelemünnepét jelentette ez és Andrássynak is nagy része volt abban, hogy Auersperg Adolf herczeg 1874 április 3-án az összegyűlt képviselőknek kijelentette: «Van szerencsém a tisztelt háznak örvendetes tudomására hozni, hogy Ő Felsége a császár a választási reformról szóló két törvényt szentesíteni méltoztatott.» Szünni nem akaró éljenzés és az uralkodónak szóló szakadatlan ovácziók kisérték az osztrák miniszterelnök szavait.

Azt lehetett volna gondolni, hogy azok a szolgálatok, melyeket Andrássy az alkotmánypártnak egy ilyen eminens ügyben tett, ezt a pártot benső és széttéphetetlen kötelékekkel fogják a külügyminiszterhez fűzni. Ez a remény — fájdalom — nem teljesült. Az alkotmánypártiak sokszor kárukra vált ellenszenvükkel és rossz indulatukkal a magyarok túlsúlya iránt, a melynek legpregnánsabb jelenségét Andrássy hatalmában látták, nem messze állottak a feudálisok és klerikálisok mögött. Ezekhez hasonlóan nem volt fontosabb dolguk, mint hogy a grófot eddigi állásából kimozdítani törekedjenek. Úgy látszik egyszerre elfeledkeztek azokról az érdemekről, melyeket Andrássy a németek érdekében végzett munkáival a Hohenwart-krizisben, a kényszer-választási törvény és a Reichsrat közvetlen választására vonatkozó törvények szentesítésében szerzett. Az alkotmánypártiakat annyira elvakította a Ballplatzon uralkodó magyar elleni gyűlölet, hogy nem vették vagy nem akarták észrevenni, hogy csak ellenségeik ügyét mozdították elő, a mennyiben szorgosan segítettek a trón közelében legjobb barátjukat megbuktatni. «Annyira jól megy a dolguk (a németeknek) — írta akkor egy kortárs — hogy a jégen tán-

czolnak és azt hiszik, hogy a magyarnak «le coup de pied de l'âne»-t adhatnak».[1] Andrássy az ő nagylelkű és előkelő gondolkozásmódjában, az intések daczára se tudta elhinni, hogy csupán magyar volta miatt a nyakát akarják szegni. Annyira kevéssé volt képes megbarátkozni ezzel a felfogással, hogy az elővigyázatosságra vonatkozó figyelmeztetések rendkívül idegessé tették.[1] Saját igazságérzetétől és attól a tudattól áthatva, hogy eddig mint jó barát harczolt vállvetve a liberális németekkel az alkotmány nyílt és titkos ellenségei ellen, nem tartotta magához méltónak azt a feltevést, hogy épen ők intézhetnek orvtámadást ellene. Pedig ez a támadás bekövetkezett.

A külügyminiszter ellen való föllépésre okot és bátorságot merítettek a zűrzavaros magyar parlamenti viszonyokból, a melyek Lónyay miniszterelnöksége óta láthatólag a krizis állapotát mutatták. A pénzügyi helyzet is nagyon komor képet festett. Azt hitték a német liberálisok, hogy Andrássy tekintélye a Deák-pártban bekövetkezett szakadás miatt alábbszállott s ez úgy hatott az alkotmányhűekre, mintha nagy tehertől szabadultak volna meg és végre kimenekednek abból a kényszerhelyzetből, a melyben felfogásuk szerint Magyarország túlsúlya tartotta őket. Tehát elérkezettnek vélték az időt arra, hogy Andrássyt félrelökjék és helyébe egy saját gondolkozásmódjuk szerinti férfiút állítsanak, a ki őket ismét fölébe helyezi Magyarországnak. Azt még ugyan maguk se tudták, hogy ki legyen ez a Messiás.[2] Az uralkodó hangulatot jellemzi az akkori szabadelvű «Tagblatt»-ban megjelent czikk: «Wien oder Terebes»,[3] a

[1] Báró Orczy az édes anyjához, 1874 január 16.

[2] U. o.

[3] «Neues Wiener Tagblatt» 1874 január 9. Ha igaz az, hogy a «Tagblatt»-ot báró Hofmann inspirálta, a ki visszakivánta Beustot és

melyben Andrássy egyenesen felszólíttatik, hogy térjen vissza újból Magyarországba, a hol föltétlenül inkább van reá szükség, mint Bécsben. «Vajjon azt hiszi-e — így szólt tovább a czikk — hogy egyedárúsága van a külügyminiszteri állásra? Hiszen eddig ez a hivatal az ő részéről csak szinekura volt, minthogy mindent, a mi jó csak volt Ausztria-Magyarország külpolitikájában, Beusttól vett át és ő maga még semmiféle bizonyítékát nem adta képességeinek diplomácziai téren. Andrássy ne legyen — így aposztrofálta őt a bécsi ujság — önmagával és saját pótolhatatlanságával oly annyira eltelve és minél előbb veszi át újra Magyarország vezetését, mint annak miniszterelnöke annál jobb; ott jobb szolgálatokat tehet, mint a Ballplatzon». A remény mindig nagyobbra nőtt, hogy a magyar zavarokból el is fogják érni az óhajtott sikert. A bécsi ujságok hizelegni kezdtek a magyar ellenzéknek, a báró Sennyey által vezetett középnek s az a hiedelem vezette őket, hogy ha egyszer az oppoziczió győzött, ekkor a dualizmuson nyugvó magyar szupremácziának a vége sem lehet messze és a főhatalom a Lajtán innen és túl ismét a németek kezébe juthat, mint a hogy régen volt.[1]

A czentralizmusnak sírban nyugvó eszméi újra életre ébredtek és ismét leplezetlenül törekedtek az érvényesülésre. Bécsben egyszerre semmi kifogást sem tettek volna a personalis unió ellen, a melytől eddig folyvást remegtek. És pedig egyszerűen azért, mert azt hitték, hogy a magyar állameszmének ezzel biztosan megadhatják a halálos dö-

Szeps, e lapnak kiadója készséggel követte a külügyminiszteri osztályfőnök intését, úgy másrészt mégis bizonyos, hogy senkisehol se mondott ellent a bécsi liberális lap támadásainak. Nemcsak báró Orczy, hanem Bismarck is állandóan aggódott, hogy az alkotmánypárt ki akarja törni Andrássynak a lábát.

[1] Báró Orczy az édes anyjához, 1874 január 16.

fést.[1] Nem titkolt káröröminel látták a pénzügyi nehézségeket, a melyek Magyarország állami létezését fenyegették és hő óhajuk volt, hogy a külföld tagadja meg a hitelt, a minek következtében a dualizmus összeroskad és helyében az egységes Ausztria állama fog fölépülni.[2] Egészen önkényesen és minden tekintet nélkül már-már megbeszélték a parlamentáris Magyarország továbbfennállásának kérdését is[3] és a nyert tudósítások alapján Bismarck úgy tapasztalta, hogy az uralkodó tendenczia az abszolutizmus felé hajlik.[4] Hofmann osztályfőnök ugyan azt a kijelentést koczkáztatta meg: hogy a ki most rendszerváltozást követel, könnyen olyan katasztrófát idézhetne elő, a mely után nemsokára hiába keresnők Ausztria nyomait.[5] De ezen nyilatkozat ellen szólt nyilt czáfolat gyanánt a kor signaturájaképen az ú. n. «igazi osztrákság» véleménye, a melyet a mérsékelt klerikálisok «államkatholikusok», a liberális czentrum és a jogpárt képviseltek. Nem haboztak nyiltan kifejezni Poroszország iránt táplált ellenszenvüket, a hogy Schmerling tette ama beszédjében, a melyet a «Concordiá»-ban, a bécsi újságirók körében, tartott. Ugyancsak simptomatikus jelenség volt, hogy olyan emberek is, a kiknek az egykori államminiszterhez hasonlóan még mindig volt elveszteni való politikai súlyuk, oly nézetekkel mertek előállani, a melyek a létező és már bevált viszonyokat újból koczkáztatták.[6] Bismarck épenséggel nem tudta megérteni Schmerlingnek majdnem agressiv magatartását és ennek a «Concordiá»-ban tartott beszédje kapcsán azt kérdezte vajjon még mindig

[1] Báró Orczy az édes anyjához, Bécs, 1874 február 15.
[2] Schweinitz, 1874 január 15.
[3] U. a. 1874 nov. 29.
[4] Bismarck Schweinitzhez, Berlin, 1874 decz. 24.
[5] Schweinitz, 1874 augusztus 26.
[6] U. a. 1875 nov. 25.

fennáll az igazi osztrákoknak az 1866. év visszatérését sóvárgó kivánságuk[1] — egy olyan óhajtás, a mely természetszerűleg az ujonnan alakított Ausztria Magyarország valamennyi intézményének elpusztulását eredményezné.

Könnyen érthető, hogy a külföld figyelme mindinkább a monarchia eseményei felé fordult, a melyek nagy átalakulásokat helyeztek kilátásba. Mindenek előtt Bismarck akart világosan látni és tudni azt, hogy politikai rendszere, a mely egy revanche-vágyakkal nem telített Ausztria-Magyarországgal való barátságon alapult, nincs-e komoly veszedelemben? Neki érdekében állott tudomást szerezni arról, hogy a király is nem foglalkozik-e már titokban a rettegett rendszerváltozás gondolatával és hogy a német-osztrákok politikai ösztöne alkotmányos garantiát lát-e vagy nem a dualizmus fentartásában a klerikális szláv túlkapások ellen?[2] Mert a német kanczellár előtt nem volt kétséges, hogy egy új és egységesen szervezendő kormány csakis a szláv-lengyel-klerikális elemekre támaszkodhatik.[3] A bécsi német nagykövet véleménye az volt, hogy a korona, a mely most erősebb és népszerűbb mint valaha, e pillanatban aligha szándékozik valamelyik nagy párt javára dönteni Ausztria politikai életében. Schweinitz sokkal inkább engedett annak a feltevésnek, miszerint az uralkodó a jelen pillanatban nem gondol arra, hogy a kormánynak egyházi vagy konzervativ jelleget adjon, a melyet ekkor egy ujonnan alakítandó Reichsratnak is még a nyakába kellene varrni. Természetesen neki is el kellett ismernie, hogy az alkotmánypártot nyugtalanítja az a gondolat, hogy idővel

[1] Bismarck Schweinitzhez, Berlin, 1875 decz. 22.
[2] U. a. 1874 január 18.
[3] Ugyanaz Reusshoz Pétervárra, 1874 január 18.

mégis csak sikerülni fog a királyt arról meggyőzni. miszerint csak egy szigoruan katholikus Ausztria tudná megvédelmezni az örökös tartományokat a porosz annexiótól.[1] Ez a tudat kétségkívül nem volt alkalmas Bismarck megnyugtatására. Iparkodott tájékozást szerezni Gorčakov véleményéről is egy a monarchia alapjait megrázó új államcsiny felől, meg lévén győződve arról, hogy a távolabb látó orosz politikának ép oly kevéssé lehet kellemes, mint neki, ha Ausztria-Magyarországban új politikai fölindulás készül.[2] Midőn Reuss herczeg erre nézve kérdést intézett Gorčakovhoz, azonnal azt a feleletet nyerte, hogy sajnálatos volna, ha Ausztria belemenne az ilyen kísérletekbe; nem hiheti, hogy Ferencz József császár és király, a kinek egy egész sor balfogás után végre sikerült egyszer egy «jó fogás»-t csinálnia és a ki elérte, a mi elérhető volt: t. i. a Németországgal és Oroszországgal való entente-t, most ismét az experimentálások terére fog lépni, a melyek csakis romláshoz vezethetnek. Sem az orosz államkanczellár, sem Bismarck hallani sem akartak oly kormányról, a mely a szláv-lengyel-klerikális elemekben akarja gyökerét keresni, a mi nem állhat érdekében sem Orosz- sem Németországnak. Mert Gorčakovnak is határozott akarata volt, hogy elháríttassék minden zavarása a három-császár-ententenak, a melynek záróköve az ő szemében Andrássy volt. Az osztrák-magyar külügyminiszter esetleges bukása oly államjogi átalakulások elkerülhetetlen következményének látszott előtte, a mi igen sajnálatos és csak vészthozó esemény lehetett volna.[3]

Ám az Andrássy állása ellen irányított támadások

[1] Schweinitz, 1874 február 1.
[2] Bismarck Reusshoz, 1874 január 18.
[3] Reuss Bismarckhoz, Pétervár, 1874 január 31.

csak nem akartak véget érni. Még egy hozzá oly közel álló barátja is, mint báró Orczy, kezdte komolyan hinni, hogy a király elvesztette bizalmát külügyminiszterében. Egy az intim viszonyokban nagyon benfentes férfiúnak a szavaiból vélte ezt kiolvasni. Azt állította, hogy a király nagyon fel van ingerülve Andrássy ellen, a ki soha sincs Bécsben, mikor neki szüksége van reá, hanem mindig Terebesen tartózkodik. Azt suttogták, hogy Andrássyt csak azért tűrik, mert az uralkodó még nem szemelt ki egy rátermett utódot. Hiszen kétségkívül megeshetett, hogy a király időnként, ha az ügyek folyásával Magyarországon nem volt megelégedve, Andrássyval szemben nem nyomta el bosszuságát és szabad folyást engedett haragjának. De úgy Bécsben mint Berlinben csalódtak, ha azt hitték, hogy a magyar gróf már eljutott I. Ferencz József kegyének ormára.[1] Az uralkodó saját tapasztalatából legjobban tudta, hogy külügyminiszterét milyen nélkülözhetetlennek tartják Berlinben és Szentpéterváron a béke fentartására nézve. Gorčakov és Bismarck felfogásáról is tudomással bírt. Berlinben és Péterváron bőségesen volt alkalma Vilmos császár és II. Sándor czár, valamint a két kanczellár ajkáról hallani Andrássynak csorbítatlan dicséretét. Gorčakov világosan meg is mondta, hogy nem hisz abban, miszerint I. Ferencz József meg akar válni a külpolitikában első tanácsosától, minthogy igen jól tudja, hogy az a bizalom, melyet Német- és Oroszország az osztrák-magyar politikának előlegez, főképen Andrássy személyének szól. Ő a maga részéről — tette hozzá az orosz államkanczellár — ismét éber szemmel őrködnék a bécsi Ballplatz eseményei fölött, a mint a külügyek vezetésében változás állna be. Ez idő szerint

[1] Báró Orczy az édes anyjához, Bécs, 1874 nov. 16. és 19.

Andrássy fölöslegessé teszi ezt az óvatosságot, minthogy ő (a miért csakis hálát érdemel, Oroszország iránt való loyalis érzületének annyi tanújelét adá, hogy neki leghőbb vágya, hogy az osztrák-magyar külügyminiszter továbbra is helyén maradjon.[1] Ilyen körülmények között Andrássynak valóban igaza volt, ha báró Orczynak minden óvatosságra intő szavát hidegvérrel vette.[2] Megszilárdult benne az a tudat, hogy biztos lehet a király felől, a kinek az ő politikájába vetett bizalmáról minden az udvari körökön belül és kívül működő intrikának le kell pattannia.[3] Andrássy elég okos volt ahhoz, hogy az uralkodó kegyét nem egy pillanatnyi személyes hangulatára, hanem a lényegben gyökerező körülményekre alapítsa, a melyekkel ő megállhat vagy bukhatik. Hiszen egyszer ő maga írta, ellenfeleinek jól ismert titkos cselszövéseire hivatkozva, gróf Károlyinak Berlinbe: «Nem szükséges téged külön arra kérnem, hogy az ilyen czélzásokat minden kinálkozó alkalommal megczáfoljad és a német államférfiaknak magyarázd meg világosan, hogy nincs okuk a legkisebb aggodalomra sem Ausztria-Magyarországban történő esetleges változások miatt.»[4] I. Ferencz József valóban sokkal tapasztaltabb és megfontoltabb férfiú volt a külpolitika ügyeiben, semhogy az udvari és másfelől jövő besugásoknak feláldozta volna azt a tanácsosát, a ki a monarchiát ismét nagy tekintélyre emelte, a ki nemcsak a szükséges nyugalmat sze-

[1] Reuss Bismarckhoz, Pétervár, 1875 április 23.

[2] Báró Orczy az édes anyjához, Bécs, 1874 november 19.

[3] Károlyi Andrássyhoz, Berlin, 1875 decz. 11. Cs. és kir. külügyminiszterium: «Man betrachtet Dich als die Garantie der «entente cordiale», denn man wittert hier immer geheime Intrigen und mächtige Einflüsse, welche namentlich in den Hofkreisen gegen Dich agitierten und Deine Stellung zu erschüttern bestrebt wären.»

[4] Andrássy Károlyihoz, Bécs, 1875 deczember 17. Cs. és kir. külügyminiszterium.

rezte meg számára, a kit egész Európában a fennálló béke egyik legjelentékenyebb biztosítékának tekintettek. A császár és király legsajátosabb érdekeiben okozott volna kárt ha elejt egy minisztert, a kinek révén a külügyek vezetése oly megbecsülhetetlen előnyökkel volt összekötve. Ma teljes bizonyossággal el lehet mondani, hogy I. Ferencz József abban az időben semmiféle változásra nem gondolt a külügyminiszteriumban és hogy Andrássy sem maradt volna egy perczig sem a helyén, ha személye iránt a korona gondolkozásában valami változást észlelt volna. Hiszen azt mondta báró Orczynak: «Soha sem engedném odajutni a dolgot, hogy hozzám is, miként Beusthoz, eljőjjön Braun, a kabineti igazgató, tudomásomra adni, miszerint a király szivesen látná, ha elbocsátatásomat kérném. Én abban a pillanatban mennék, a melyben csak sejthetném is, hogy már nem birom a király föltétlen bizalmát».[1] Azon a megbecsülésen, a melyben az uralkodó Andrássyt részesítette, valamint a miniszter büszke önérzetén, a csehek, klerikálisok és feudálisok támadásaihoz hasonlóan, a magyar ókonzervativok kisérlete is hajótörést kellett hogy szenvedjen. Ezek Asbóth Jánost, a honvédminiszterium egyik hivatalnokát küldték ki előörsnek. Asbóth, a ki egyébként okos, de magahitt ember volt, «Magyar konzervativ politika» czímű röpiratában nem egyenesen Andrássy, mint külügyminiszter ellen irányította nyilait, hanem előbbi politikája ellen, melyet mint magyar miniszterelnök követett. Mikor a régi konzervativok észrevették, hogy Asbóth irata nyom nélkül maradt, mint nem az ő körükhöz tartozót, egyszerűen megtagadták őt. Báró Sennyey külön látogatást tett Andrássynál, a ki akkor rókavadászaton a budai «Stöckel»-ben időzött. Minthogy a miniszterrel

[1] Báró Orczy az édes anyjához, 1874 nov. 19.

nem találkozhatott, titkárjának mondta meg, hogy a pamphlet-ről semmit sem tudott.[1] Sennyey olyan jellem volt, a kinek szavában kételkedni nem lehetett. De mégis tartotta magát az a feltevés, hogy a röpirat írója sokfelé szétszórt czélzások következtében joggal hihetett az ő elvtársainak esetleges uralomra kerülésében és ezért volt kész az Andrássy ellen készülő zivatart mintegy beharangozni.[2] Ezt annál is szivesebben cselekedte, mert most kitünő alkalom kinálkozott arra, hogy roppant hiúságának érvényesülést szerezzen.[3] Bismarcknak igaza volt, midőn tekintettel Asbóth röpiratára azt mondta az ókonzervativokról, hogy lekicsinylik Andrássy multját, jelenét és jövőjét. A német kanczellár ama meggyőződésének adott kifejezést, hogy a magyar ókonzervativok is be fogják látni: mikép könnyebb kritikát gyakorolni a jelenlegi osztrák-magyar külügyminiszter felett, mint utódot találni e «providentialis ember» helyébe. Andrássy bukása után — bizonyítgatta Bismarck — a három császári udvar egyetértése, a világbékének ez a megbecsülhetetlen záloga nem sokáig állhatna fenn. A mi ezután következnék az a német államférfiú előtt nem tünt fel valami biztató fényben. Bismarck ugyanis a Schwarzenberg-féle abszolutizmus föléledésétől tartott, a melylyel mint gróf Buol-Schauenstein idejében, karöltve járna Ausztria közeledése a nyugati hatalmakhoz, mint Német- és Oroszország természetszerű szorosabb csatlakozásának ellensúlyozása.[4] De Bismarck kénytelen volt ma-

[1] Asbóth különben oly határtalanul hiú és magahitt ember volt, hogy talán saját felelősségére cselekedett, hogy a figyelmet magára vonja.

[2] Schweinitz, Bécs, 1874 deczember 17.

[3] Mindenki, a ki közelebb állt Asbóthhoz ismerte ezt a gyöngéjét ennek a különben nagyon tehetséges és sok tudású embernek.

[4] Bismarck Schweinitzhez, Berlin, 1874 deczember 24.

gának bevallani, hogy az Asbóth röpirata által felidézett rémképeknek «szerencsére» nincsen semmi realitásuk.[1] A monarchia érdekében Andrássy az uralkodó bizalma által gyámolítva a külügyek élén maradt és nem engedte lábrakapni az abszolutizmust, de nem tűrte a Németországtól való eltávolodást sem. Az ő rendszere túlélte azt a súlyos katasztrófát is, a mely az 1873-iki bécsi kiállítás alkalmával mindent elsöprő erővel tört ki egy túlspekuláczió révén. Az ú. n. «tőzsdekrach» csak egészségteleneket pusztított el és szédelgő alapon álló existentiákat rántott le. Nemsokára világossá lett, hogy a magukban véve nem életképes vállalkozások elpusztulása után a börzekrizis csak szünetet, de nem tartós visszaesést jelentett a közgazdasági fejlődésben.[2] Andrássynak igaza volt, mikor a monarchia életereje felől e részben sem esett kétségbe. Látszólag ugyan volt reá elég ok, minthogy Magyarországra is rászakadt egy régebben lappangó politikai és pénzügyi krizis, a mely, ha bele nem nyul egy erős kéz, könnyen megingathatta volna alapjaiban a fiatal magyar államot. Ez a segítő kéz Andrássy volt, a ki az általa eszközölt 1875-iki fuzio által súlyos benső pusztulástól mentette meg hazáját.

[1] Bismarck Schweinitzhez Berlin, 1874 deczember 24.
[2] Schweinitz, 1873 november 30.

HETEDIK FEJEZET.

ANDRÁSSY ÉS A MAGYAR PÁRTVISZONYOK.

A legalkalmatlanabb időben, ép a császárnak Pétervárra utazása közben, 1874 februárjában tört ki az országgyűlési válság Magyarországon. Kétségkívül nem vetett valami kedvező fényt az uralkodónak az orosz fővárosban való tartózkodására. Ez a válság az állam testén oly súlyos sebeket tárt fel, a melyek nagyon elgyengültnek mutatták azt. Az a tekintély, a melyet Ausztria-Magyarország az utóbbi években nagy áldozatok árán kiküzdött magának, ismét elhalványodni látszott. Mi sem volt természetesebb, minthogy megingatta egyúttal a monarchia megerősödésében való hitet is. Különösen nehéz viszonyokba sodródott Magyarország, amelyek napról-napra bonyolultabbá váltak. «Az én itéletem fokmérője erre nézve — írta báró Orczy az édes anyjához — az itteni vélemény kialakulása Magyarország jövője felől. Most itt sem volna senkinek kifogása a personális unio ellen, mert azzal a reménnyel hitegetik magukat, hogy ez a magyar állameszmére halálos csapást jelentene. Biztosíthatlak arról, — folytatja — hogy szégyenpír borítja arczomat, ha látnom kell, milyen szánakozó részvéttel beszélnek Magyarországról, a melyről, a meddig féltek tőle, csak szidalmak közt szóltak.»[1]

[1] Báró Orczy az édes anyjához, 1874 február 15.

A válság csirái Lónyay Menyhért miniszterelnökségének napjáig nyúlnak vissza. Midőn Andrássy 1871 novemberében Bécsbe költözött, számított a Deák-párt benső összetartására és abban bízott, hogy annak vezérei, valamint alvezérei is elég erősek lesznek, hogy az országgyűlés többségét az ő szellemében irányítsák. Az új külügyminiszter ebben a föltevésben azonban keservesen csalódott. Hamarosan kiderült, hogy Deákot és Andrássyt, a dualizmus eszméjének e két legelőkelőbb képviselőjét kivéve, egyetlen rátermett ember sincs, a ki azt a parlamenti és sajtóbeli oppoziczió támadásaival szemben sértetlenül és megingathatatlanul fenn tudná tartani. Bárminő nagy tehetséggel bírt is Lónyay, Andrássy utóda a miniszterelnökségben, mégsem rendelkezett azokkal az elengedhetetlen kellékekkel, hogy egy nagy pártot azzal az energiával és bizalommal vezessen, a mellyel ezt az irányítást nálánál sokkal jelentékenyebb elődje, Andrássy teljesítette.

Lónyay helyzetét ezenfelül alaposan rosszabbította Deákhoz való viszonya is. «Az öreg úr» csak kelletlenül és erős kényszernek engedve egyezett bele az ő miniszterelnökségébe. Csak bizonyos lanyhasággal támogatta őt, a mi a párt előtt sem maradt titok. Míg Deák és Andrássy voltak a párt vezérei, a féltékenykedések, a sokféle kicsinyes és hiú törekvések, a mik minden nagyobb emberi gyülekezetben előfordulnak, nem tudtak érvényesülni. Olyan férfiak, mint Csengery és Salamon Ferencz, a kik tollukat Deáknak rendelkezésére bocsátották és nagysága előtt szívesen háttérbe vonultak, nem tartották méltónak Lónyayt a vezérségre és egyéni jelleme iránt sem volt elég bizalmuk.[1] Az ellenzéki támadások nem kerülték el még a saját tömjénezésére vonatkozó czélzásokat sem.

[1] Egy beavatott kortárs szóbeli közleménye.

Annak az eddig erősen tartott gyeplőnek, a melyet szívesen és ellenkezés nélkül láttak egy Deák és egy Andrássy biztos kezében, a legcsekélyebb meglazulása is zavart idézett elő a pártban. Ez a párt azonnal megérezte, hogy hiányzik az erős kéz. Andrássy megdöbbenve tapasztalta, hogy Lónyaynak nincs hatalma a képviselőket jól fegyelmezett katonák módjára vezetni a parlamenti campagneba. Ez az állapot aggodalommal töltötte őt el saját állása miatt is, a mely valóban a magyarországi viszonyok konszolidálásán nyugodott. Ez sok keserű órát szerzett neki a bécsi Ballplatzon.[1] Nem csekély szomorúsággal kellett látnia azt is, hogy Deák előrehaladott szívbaja miatt nem tudta megőrizni régi nyugalmát és mérsékletét. Néha minden alapos ok nélkül az oppoziczió legnagyobb örömére saját pártjának határozatai ellen szavazott.[2] Egyáltalán a nemzet vezére most egy megtört, súlyosan beteg ember benyomását tette, a ki már nem azzal a gonddal viselte lelkén híveinek sorsát, mint azelőtt. Tőle már nem lehetett remélni, hogy a helyzet válságosra fordulásakor személyének egész súlyával föllépjen az általa különben sem kedvelt Lónyay érdekében.

A magyar miniszterelnököt a parlamentben hamarább érte súlyos vereség, mint gondolni lehetett. Hiába igyekezett megvalósítani az általa tervezett választói reformot, a mely egyrészről emelte volna a czenzust, más-

[1] Báró Orczy az édes anyjához, Bécs, 1872 február 6. «Wenn er (Andrássy) wirklich etwas verstimmt wäre, so tragen das meiste dazu die Nachrichten aus Ungarn bei, da er doch fürchten muss, dass Lónyay seiner grossen Aufgabe nicht gewachsen ist, und wenn die politischen Zustände sich in Ungarn schlecht gestalten, so hat das auch auf seine Stellung hier (Bécsben) keinen günstigen Einfluss.»

[2] Báró Orczy naplója, 1872 január 15. «Andrássy visszajött (Budapestről). Panaszkodott Deák ellen, hogy szeszélyes és néha minden ok nélkül a párt határozata ellen szavaz.»

részről az országgyűlés időtartamát 3-ról 5 évre változtatta volna. Az ellenzék mindkét javaslatban egy ellene irányult merényletet látott, a miért el volt határozva, hogy a választói törvény életbeléptetését agyonbeszéléssel teszi lehetetlenné. Ezekből a napokból való az első magyar obstrukczió, a melyben Tisza Kálmán is résztvett, a miért később, mint súlyos politikai hibáért bűnhődött. Bizonyára nem Lónyay arravalósága mellett szólt az, ha Andrássy előtt kénytelen volt elismerni, hogy az oppoziczió makacssága megakadályozza a választói reform törvénnyé válását.[1] A német nagykövetnek a fiasco leplezése czéljából természetesen egészen máskép adta elő a dolgot Lónyay. Őt arról akarta meggyőzni, hogy nem hiányoztak ugyan a sikert előmozdító eszközei, de mégis jobbnak látta elállni a tervezetétől. Ámde nagyon jól ismerték az okokat, a melyek őt engedékenységre hangolták. Egyrészről a tervezett reform következtében szakadástól tartott saját pártjában, a melyben számosan voltak annak ellenségei. Másrészt méltán aggodalmas volt az is, hogy a tervezet egy erős katholikus czentrum alakítására adhat alkalmat — 60 tagról beszéltek — gróf Apponyi Albert vezetése alatt.[2] Az sem mutat Lónyay különösen nagy tekintélyére, hogy a képviselőház elnöke, Somssich Pál, az egész diplomácziai testület jelenlétében 1872 április 15-iki búcsúbeszédében a vége felé járó országgyűlést oly szavakkal rekesztette be, a melyek mintha panaszképen hangzottak volna Németország ellen.[3] Köny-

[1] Báró Orczy naplója, 1872 márczius 25.

[2] Schweinitz, Bécs, 1872 április 17.

[3] U. o. A magyar országgyűlés diariuma semmit se tár fel ebből az eseményből. A hírlapok se tettek róla említést. De az «Allgemeine Zeitung» április 19-iki száma az április 17-iki beszédnek azt a részét hozza, a mely az 1870-iki háborúra vonatkozik: «Mi a jogot háttérbe szorítva és a vad düh véres küzdelmét megujulva

nyen elképzelhető, hogy milyen kellemetlenül érintette ez az egészen indokolatlan támadás a barátságos állam ellen Andrássyt, a ki akkor a magyar fővárosban időzött. A kínos benyomást még az is tetézte, hogy a külügyminiszter egy sajátkezű levélben egészen külön meghívta a német nagykövetet[1] a záróünnepélyre, a hol Schweinitzot kitették Somssich támadásának. Gyors segítségre volt szükség. Andrássy haladéktalanul sietett — példáját követték a hivatalos és félhivatalos lapok — Schweinitzet biztosítani, hogy a magyar képviselőház elnökének nyilatkozatai pusztán az ő egyéni véleményét fejezik ki, de nem a pártét. Ez az inczidens hátráltatta Somssichnak már elhatározott kinevezését titkos tanácsossá.[2]

Az 1872-iki országgyűlés ezzel az eseménnyel és a Deák-pártból származó amaz óhajtással végződött, hogy Magyarország szétdult financziái érdekében a Deák-párt egyesüljön a Tisza Kálmán vezetése alatt álló balközéppel.[3] Egyelőre kevés kilátás volt arra, hogy ez a terv Lónyay alatt megvalósulhasson. Andrássynak már budapesti tartózkodása alatt észre kellett vennie, hogy a miniszterelnök milyen kevéssé rokonszenves a saját pártjában és hogy a kétségtelenül létező izgatottság elsősorban a miniszterelnök személye ellen irányul.[4]

láttuk. Ilyen izgató és meglepő események hatása alatt szükségképen kérdeznünk kellett: hol találhatnánk meg azokat a biztos alapokat, a melyekre nyugodtan és jó eredmény reményében építhetjük jövőnket.»

[1] Andrássy sajátkezű irata Schweinitzhez, Buda, 1872 április 6. Schweinitz előbb Bismarcknál kérdezősködött, hogy elmenjen-e Pestre, mihez a német kanczellár április 10-én beleegyezését adta. A többi diplomatáknak csak báró Orczy által üzentette Andrássy, hogy szívesen látnák őket a záróünnepélyen.

[2] Schweinitz, Pest, 1872 április 17.

[3] Dr. Oláh Gyula: «Az 1875-iki fuzio története.»

[4] Báró Orczy naplója, 1872 márczius 17.

Lónyaynak sikerült ugyan többséget szerezni egy erős küzdelemben az oppoziczióval[1] szemben az új választások alkalmával. Végzete azonban csakhamar utólérte. A Tisza hívei közé tartozó Csernátony képviselő tapintatlansága, a ki Lónyayt egészen váratlanul nyilt ülésen személyes haszonleséssel vádolta, elegendő volt arra, hogy a miniszterelnököt 1872 novemberében kurulisi székéből lerántsa. Magánéletében szigorú erkölcsű és ökonomikus elvek szerint élő férfiú létére, Lónyay a maga hivatalos működése folyamán túlnagy üzleti mozgékonyságot mutatott gazdasági dolgokban, a mi akkor állítólag nem volt ritka jelenség.[2] A házassága útján birtokába jutott 800,000 frtnyi vagyonhoz pesti Lánczhíd-részvények is tartoztak. Mint pénzügyminiszter — a mely tárczát az elnökség mellett megtartotta magának — ismerte azt az árat, a melyért az állam a híd monopóliumát meg fogja váltani. Amennyiben ezt az előtte nem ismeretlen konjunkturát vagyonszerzésre felhasználta, ezáltal állítólag 60—80,000 frtot nyert.[3] Azonkívül meglehetős olcsón vásárolt erdőben gazdag birtokokat, melyeknek fatermését a szomszédos állami vasművek miatt biztosította magának. Szerzett birtokainak értéke egy arra vezető vasúti vonal létesítése által is emelkedett.

[1] Az oppoziczió, a mely a kormánynak vesztegetést vetett a szemére, eszközeiben szintén nem volt nagyon skrupulózus. Így egyes oppozicziós képviselők, de nem az ellenzék, mint olyan, a parasztokban azt a hiedelmet keltették, hogy az oppoziczió győzelme esetén az illető megye birtokait szét fogják osztani köztük.

[2] Schweinitz, 1872 decz. 11.

[3] U. o. — Andrássy, a ki nem akarta Lónyayt semmiféle, bármilyen csekély gyanunak kitéve látni, azonnal azt indítványozta, a mint a Lánczhíd lebonyolításának kérdése a minisztertanácsban szóba került, hogy a Lánczhíd-részvénytársasággal való tárgyalásokat ne a pénzügyminiszter, hanem gróf Fesztetics György vegye át. Egy kortárs szóbeli közleménye.

A szó legszigorúbb értelmében azonban Lónyay nem szolgáltatott okot arra a vádra, hogy nem becsületes úton gazdagodott volna meg. Az államot nem rövidítette meg, legfeljebb «nem illő meggazdagodásról» lehetett beszélni.[1] Andrássy mindig azon a véleményen volt, hogy Lónyay magánszemélyére nézve könnyelmű és nem nagyon okos spekuláns volt, de nyilvános állásával sohasem élt vissza és sohase törekedett nyerészkedni az állam rovására.[2]

Ha a párt maga választotta volna Lónyayt vezetőjének, a helyett, hogy mint szükséges rosszat egyszerűen tűrte,[3] ha továbbá Deák nem vádolta volna őt szintén kapzsisággal,[4] akkor az ellenzék leghevesebb támadásai daczára sem sikerült volna a miniszterelnököt megbuktatni. Lónyayt a balpárt és Deákpárt együttes munkája gyűrte le,[5] a kiknek ellenszenvét ő nem bírta legyőzni. Andrássynak már rég tisztában kellett lennie magában az iránt, hogy Lónyay alig lesz képes magát tartani.[6] A királynak 1872 szeptemberében történt Berlinbe utazása óta elejtése már befejezett tény volt. Akkor jött a pesti német konzul, Wodianer Móricz, a bankár, azzal a hírrel Schweinitz tábornokhoz, hogy Lónyay már csak két hónapig marad Magyarország miniszterelnöke,[7] a mi

[1] Waecker-Gotter (német főkonzul) Budapest, 1872 decz. 14.

[2] Egy kortárs szóbeli közleménye. Dóczy a «Pester Lloyd»-nak egyik Abendblattjában Lónyayt mint olyan embert jellemezte, a ki, ha egy hivatalos tervet adtak eléje, sohasem kérdezte azt, hogy miért? hanem mindig csak azt: Miért ne?

[3] Schweinitz, 1872 decz. 11.

[4] Báró Orczy naplója, 1872 november 21. «Deák Lónyayt kevésre becsüli, kapzsiságát nem helyesli; ő Andrássy kedvéért vállalkozott támogatására, de személyesen nem ragaszkodik hozzá és magát érette nem fogja soha exponálni.

[5] Waecker-Gotter, Budapest. 1872 deczember 14.

[6] Báró Orczy naplója, 1872 május.

[7] Schweinitz, 1872 deczember 11.

napjára be is következett. A király, a ki a Langrand-Dumonceau fallissement-nál erősen érdekelt Thurn-Taxis-család viszonyainak [1] szerencsés rendezése miatt különös hálával volt iránta, Andrássy kiséretében azzal a szándékkal jött Budapestre, hogy Lónyayt megmentse.[2] De a korona és a külügyminiszter csakhamar meggyőződtek arról, hogy itt minden kisérlet hiábavaló fáradság volna. Nemcsak a párt, hanem saját kollégái is Lónyay ellen foglaltak állást, úgy hogy ez már 1872 november 30-án az egész miniszterium nevében átnyujtotta lemondó kérvényét az uralkodónak, a ki Budapest mellett, Gödöllőn időzött.[3]

Deczember 1-én az uralkodó elhatározta, hogy Szlávyt bízza meg az új kabinet-alakítással és deczember 4-én a hivatalos lapban megjelentek a kéziratok, a melyekben egyrészt Lónyay kapta meg a hivataltól való elbocsátást, másrészt Szlávy neveztetett ki utódjává. Habár elsősorban maga Lónyay volt bukásának az oka, mégis azt állította, hogy őt minden ember elárulta és hogy emiatt magát meg fogja boszulni.[4] Bukásán, valamint afelett érzett elkeseredésében, hogy sem minisztertársai, sem a párt nem állottak mellette, a halálosan megsértett Lónyay bizalmas baráti körben így nyilatkozott: «Ellenségeim még hallani fognak rólam.»[5] Andrássy megkisérlette őt

[1] A királylyal közel rokon Thurn-Taxis-család vagyona a Langrand-Dumonceau-háznál volt deponálva.

[2] Báró Orczy naplója, 1872 deczember 6.

[3] Andrássy nejéhez (nov. 30.). Gróf Batthyány Lajosné birtokában. «Miután a többi miniszterek mindazt nyilvánították Lónyaynak, hogy tovább nem szolgálnak, ma kimegy Gödöllőre és beadja a lemondást, melyet a császár el fog fogadni. Utódja reménylem, Szlávy lesz — már most az öreg úr is mellette van.»

[4] Andrássy nejéhez (1872), decz. 5-én. Gróf Batthyány Lajosné birtokában.

[5] Orczy naplója. 1872 decz. 6-án.

rábeszélni, vegye a dolgot nyugodtan, ez az egyetlen út, hogy magát igazolhassa a közvélemény előtt. De Lónyay nem akart az ész szavára hallgatni, folyton azt ismételvén: majd megmutatja, milyen befolyása van neki az országban. Csak lassanként csillapodott ingerültsége és vált csendesebbé.[1] Eltekintve Csengerytől, a kit joggal vagy jog nélkül annak tartanak, tulajdonképen magát Lónyayt lehet a koalicziós eszme keresztapjának nevezni, a mit később letagadott, sőt küzdött is ellene. Ő volt az, a ki megmentése végett kétségbeejtő helyzetében, tárgyalásokat kezdett Tisza Kálmánnal, hogy annak híveit — a balközépet — a Deákpártiakkal egyesítse. Ezzel a koaliczió első etappéjához értek, a melyet nemsokára kiszorított a fuzióra való törekvés.

A kormánytól visszalépett Lónyay szomorú örökséget hagyott az országra: egy magával meghasonlott többséget. Ki léphetett e többség élére, ki egyesíthette ismét egy erős és tömör egésszé? Talán Sennyey? Neki, mint Magyarország legelőkelőbb szellemei egyikének, kétségtelenül meg lett volna hozzá a hivatása. De ő róla, a régi konzervativ klerikálisok vezéréről, az ultramontán mellékíz miatt, a mely reátapadt és a miért őt «fekete báró»-nak is nevezték, sem Deák, sem ennek követői nem akartak hallani.[2] Viszont Deák, Andrássy, báró Wenkheim Béla és a pártnak még sok más tekintélyes tagja szívesen látták volna, ha a magas műveltségű, kedves és általános szeretetnek örvendő báró Orczy Bélát, a külügyminiszterium osztályfőnökét bízzák meg a többség vezetésével.

[1] Andrássy nejéhez (1872) deczember 5-én. Gróf Batthyány Lajosné birtokában.

[2] Báró Orczy naplója, 1872 november 21. Orczy, a ki Deák kedvenczei közé tartozott, épen akkor Budapesten időzött és alkalma volt sok érdekes és fontos közleményt hallani az «öreg úrtól». Waecker-Gotter, német főkonzul 1872 július 29-én Budapestről hasonlóképen ír.

Gyönge egészsége és «lágy természete» következtében Orczy sem elég erőt, sem egy ilyen nehéz feladat megoldására szükséges energiát nem érzett magában. A leghatározottabban kitért tehát a neki szánt misszió elől.[1] Ekkor neveztetett ki az eddigi kereskedelmi miniszter, Szlávy, Magyarország miniszterelnökévé, a ki midőn a magyar szabadságharczban való lelkes részvételeért az olmützi börtönben bünhődvén, súlyos lánczokat hordott lábain, bizonyára álmában sem gondolt arra, hogy egykor hazája ügyeinek vezetése neki fog osztályrészül jutni. Mindjárt a megbízás után, Lónyay az új kabinetet, czélzással arra a befolyásra, melyet a külügyminiszter a válság elintézésére gyakorolt, gúnyosan «gróf Andrássy miniszteriumának» nevezte.[2] Ha ezáltal Szlávynak egy nagy párt vezetésére való képtelenségét akarta kifejezni, akkor ebben a kijelentésben volt egy szemernyi igazság. Az új miniszterelnök tapasztalt, tapintatos és minden irányban kifogástalan ember volt. De mégis hiányzott benne az a képesség, hogy felül tudjon emelkedni a kavargó zavarok fölé. Ennélfogva gróf Andrássynak is csakhamar éreznie kellett, hogy csalódott benne. «Nevető Demokritos»-nak nevezgette őt. Mert Szlávy, a kinek világos, nyugodt előadása volt, képes volt minden helyzetet tárgyilagosan, bizonyos fölényes mosollyal tekinteni, mintha az egész ügyhöz semmi köze sem volna. Új eszmét a bonyodalom megoldására, vagy kivezető utat találni ő maga képtelen volt; csak mintegy konstatálta a helyzet nehézségeit, miközben állandóan derült mosoly játszadozott ajkai körül.[3]

[1] Orczy naplója, 1872 november 28. és 29. Waecker-Gotter, Budapest, 1872 november 25.

[2] Waecker-Gotter, Budapest, 1872 deczember 14.

[3] Egy kortárs szóbeli közleménye.

Így a többséget az a veszély fenyegette, hogy erős, megbízható vezetés nélkül minden perczben széthullhat. «Már egy idő óta észrevehető volt, — így hangzik egy akkori feljegyzés, — hogy a kormány és a Deák-párt nem értenek egyet. Deák nyughatatlan, türelmetlen és a miniszterek nem imponálnak neki; ezért szeszélyes, nem sokat törődik azzal, ami történik, a mi könnyen fejthető meg, ha meggondoljuk azt, hogy asztmatikus görcsei máról holnapra végét vethetik életének. A párt tehát Deák által féken nem tartva — folytatja a kortárs — a miniszterek iránt sem viseltetvén vonzódással, napról-napra fegyelmezetlenebb lesz.» Miután Deák nem tudta többé latbavetni megszokott tekintélyét, mint eddig: nem volt többé sem a kormány, sem a párt körében olyan férfiú, a kinek személye és politikai túlsúlya előtt a nagy és kicsiny törtetők meghajoltak volna. Mindenekelőtt lemondott miniszterek, főleg Lónyay és Gorove, sértett hiúságból nem voltak hajlandók támogatni azt a kormányt, a melynek helyére ők kívánkoztak. Ilyen körülmények között a Deák-párt minden ízében recsegett-ropogott, — jegyezte meg báró Orczy.[1] Az államháztartás pénzügyi ziláltsága, a melyet az ellenzék nem jogtalanul lobbantott szemére az uralkodó országgyűlési többségnek, megadta az utolsó lökést arra nézve, hogy a Deák-párt csakugyan alkotórészeire bomoljék szét. Az eddigi pénzügyminiszternek, Kerkápolynak, az országgyűlés színe előtt be kellett vallania, hogy összeroskad a roppant teher súlya alatt, mely vállaira nehezedett.[2] Ezzel valósággal ünnepélyesen elismerte, hogy nem képes Magyarország pénzügyeinek rendbehozására. 1873 deczember 19-én pénzügyi kudarczczal vált meg a kabinetből Ker-

[1] Báró Orczy naplója 1873 november 17—25.
[2] Kerkápoly 1873 november 26-iki beszéde.

kápoly, a ki Szlávy miniszteriumában elvitázhatatlanul a legjelentékenyebb agyvelő volt, tehetséges, erélyes, hihetetlen munkabírású, mocsoktalan jellem, durva külsejével igazi typusa a «vastagnyakú kálvinistá»-nak,[1] a ki minden más téren megállta a helyét. Midőn Kerkápoly, Deák és Andrássy kedvencze, az utóbbinak miniszteriumában átvette a pénzügyi tárczát, Magyarország a bőség mámorában úszott, a melyet azonban csakhamar megdöbbentő szükség váltott fel. Kerkápoly nem volt a nyugalmas és gazdaságos gyűjtés és takarékosság idejére való ember. Nem akart a haute finance nemzetközi hatalmasaival való érintkezésnek eddig tapasztalt útjára lépni és megalapítója lett a «máról holnapra»[2] való élés rendszerének, a mely Magyarország közéletére végzetes hatással volt. Már-már azt rebesgették, hogy rövid idő mulva nem lesz abban a helyzetben, hogy kötelezettségeinek eleget tegyen s így a pénzügyi bukás elkerülhetetlen.[3]

A magyar állam ellenségei ujjongó kárörömmel vettek tudomást a dolgok ilyen alakulásáról. Egy perczig sem kételkedtek a kikerülhetetlen, a mielőbbi általános összeomlásban, a melynek bekövetkezése után a kormány gyeplői megint Magyarország ellenségeinek kezébe jutnak. Nem leplezett mohósággal lesték egyrészt a klerikális-cseh-feudális párt hívei, másrészt a czentralisták azt a pillanatot, a mikor Magyarország bejelenti fizetésképtelenségét, hogy a dualizmus romjain azonnal kitűzhessék akár a szabadelvű czentralista, akár a feudális önkényes uralom lobogóját. A veszedelem már oly közeli-

[1] Waecker-Gotter, német főkonzul Budapesten, használja ezt a kifejezést.

[2] Báró Orczy naplója, 1873 november 17—25.

[3] Schweinitz, Bécs, 1873 november 30. Valóban egyszer a hónap vége előtt nem volt annyi pénz a pénztárakban, hogy a hivatalnokok fizetését kiutalhatta volna. Egy kortárs közleménye.

nek látszott, hogy már a külföldi kabinetek figyelmét is fölkeltette. Bismarcknak, a ki ép akkor éles harczban állott a pápasággal, semmi se lehetett volna alkalmatlanabb és kellemetlenebb, mintha a monarchiában egy klerikális többség keletkeznék, a mely magához ragadva az uralmat, hatalmas szövetségese lett volna a harczos katholikus tábornak. Bismarck lelke mélyéből óhajtotta a dualizmus győzelmét és a dualizmust képviselő Deák-párt uralmon maradását.[1] Emiatt a legnagyobb jelentőséggel bírt előtte a válasz arra a kérdésre, hogy I. Ferencz József hogyan viselkedik mindezen cselszövésekkel és intrikákkal szemben.[2] Nagyon helyesen itélték meg az uralkodót azok, a kik föltették róla, hogy semmi szín alatt sem fogja tönkretenni Deák es Andrássy alkotását. Az egész hatalmas válság tartama alatt, a mely heves lázképen rázkódtatta meg Magyarországot és már ennek a nemzeti önállóságra való képtelenségét látszott igazolni, a császár és király soha, még egy pillanatig se gondolt arra, hogy szakítson az 1867-ben létesített dualisztikus rendszerrel Sőt inkább épen az uralkodó volt az, a ki bármilyen oldalról kisértő aknamunkának ellenszegült s a kinek nem állt szándékában rombadönteni azt a művet, melyet koronázási esküjével erősített meg. Csakis az 1867-i kiegyezés érvényének fenntartásával, melyet egy alkalommal «legszebb művének» elnevezett,[3] engedett hozzányúlást a belső viszonyok rendezéséhez; erélyesen elutasitott magától minden olyan tanácsot, hogy a bajok orvoslását más úton próbálja meg. Az 1867-iki elvek hű őre gyanánt ott állott mellette gróf Andrássy.

Magyarországnak eme szorult helyzetében egyesek

[1] Bismarck Reusshoz Pétervárra; Berlin, 1874 jan. 18.
[2] Bismarck kérdése Schweinitzhez, 1874 január.
[3] Mikszáth «Összes művei» 21. köt. 16. old.

újból s egyre hangosabban követelték a koalicziót vagy a fuziót a Tisza vezetése alatt álló balközéppel s ebbe úgy kapaszkodtak, mint egy utolsó szalmaszálba. Andrássy határozottan és világosan kijelentette, hogy a fuzió miatt semmiféle konczesszió nem lehet. Ha Tisza át akarja venni a kormányt — így vélekedett — akkor egyszerűen és minden kikötés nélkül az 1867-iki kiegyezés alapjára kell helyezkednie.[1] Tisza fejében úgy látszik már megvillant az a gondolat, hogy előkészítse az utat magának a kormányzásra. Legalább egyik intimusa, Csernátony — ugyanaz, a ki a képviselőházban a jogtalan vagyonszerzés vádját emelte Lónyay ellen — nyiltan hirdette: eljött az ideje annak, a mikor Tiszával tárgyalni kell; mert a hivatalban levő miniszterium nem más, mint egy ideiglenes kormány, a melyet mielőbb egy végleges jellegű kormánynyal kell kicserélni. Ezen a véleményen volt különben maga Szlávy is, a ki bár eszes és becsületes ember volt, sem mindent magával ragadó energiával, sem kellő szimattal nem birt, hogy a veszedelmek labyrinthusából kivezető utat találjon. Harczikedv nélkül csakhamar belefáradt a kormányzásba, bár minden jelentősebb kérdésben megvolt még az országgyűlési többsége.[2] Ehhez nem kevéssé járult még a magyar keleti vasút elkényesedett ügye, — egy kellemetlen örökség, a mely abból az időből származott, mikor Lónyay pénzügyminiszter és Gorove kereskedelmi miniszter volt. Egy Erdélybe vezető vasút megépítésére szánt 30 millió frt részvénytőkével oly rosszul gazdálkodtak, hogy már néhány év mulva jelentékeny deficzit volt érezhető. 24 millió frtra becsülték a hiányt. A helyett, hogy számadásra kötelezték volna az igazgatóságot, a melynek így sikerült

[1] Báró Orczy naplója, 1874 február 1.
[2] U. o. 1874 január 31. és márcz.

minden felelősségtől megszabadulnia, a részvényesek költségére 30 millió frt elsőbbségi részvényt bocsátottak ki második emissio gyanánt, a melynek jogérvényessége nagyon kétséges volt. Eredetileg három bank vette át a kötvényeket,[1] a melyeket azonban nem tudtak megtartani. A pénzintézetek igyekeztek magukat kivonni a bukásból, a mennyiben a másodkibocsátású prioritásokat egy bécsi banknál előleg fejében elzálogosították. Az e másodprioritások jogérvényessége miatt támadt nyilvános vita következtében a bécsi Nemzeti bank felmondta a nála elhelyezett letétet. A bankoknak rövid időn belül — 1873 végéig — legalább 15 millio frtot kellett volna kifizetniök, a mi a tönk szélére juttatta volna őket. Az érdekeltek tekintete várakozásteljesen fordult most Berlin felé. Néhány magyar úr a német fővárosba utazott, hogy 30 millió frt értékű keleti vasúti részvény elzálogosítása ellenében a porosz királyi tengeri kereskedelmi társaságok 15 millió frtot kapjanak. Maga gróf Andrássy is megkérte a német nagykövetet, hogy honfitársai óhajtását a legmelegebben pártolja.[2] Politikai érdekből Bismarck hajlandó is volt a kívánság teljesítésére — ha nem állottak volna útjában elháríthatatlan akadályok. De valamint Delbrück az államminiszter, azonkép a porosz pénzügyminiszter sem tartották a német birodalom törvényeivel összeegyeztethetőnek a külföldi vasutrészvényekre adandó kölcsönt, kivált ha még azokat bizonytalan zálognak is jelentették ki.[3] Nem maradt más hátra, mint magában Magyarországban szerezni segítséget. 1874 január 26-án Szlávy egy tervezetet nyújtott be a magyar országgyűlésnek, a mely a magyar kormányt felhatalmazta, hogy a nemzeti banknál elzálogosított II. kibocsátású részvényeket

[1] Ezek voltak a Franco-Magyar, az Osztr. Általános- és a Vereinsbank.
[2] Schweinitz Bismarckhoz, Bécs, 1873 deczember 5.
[3] Bucher, Berlin, 1873 decz. 18.

17 millió frt névértékre váltsa fel. 1874 febr. 3-án a tervezet, nagyon izgatott, a többségre nézve nem nagyon szerencsés vita után, 166 szavazattal 155 ellenében elfogadtatott.

Csak miután ezt a tervezetet sikerült keresztülhajtani, utazott Szlávy Bécsbe, hogy a koronának átnyújtsa lemondó kérvényét. Ez alkalommal azt tanácsolta az uralkodónak, hogy az elkerülhetetlen koaliczió nyélbeütése czéljából jőjjön a budai királyi várba és itt hallgassa meg a helyzetről a legkiválóbb magyar államférfiak — Tisza, Ghyczy, Bittó, az alsóház elnöke, Csengery és Széll — javaslatait. A Deák-párt tehát kormányképtelennek nyilvánította magát, szorult helyzetében még szivesen felkérte volna a Tisza vezetése alatt álló ellenzéki középpártot, hogy lépjen körébe. Andrássy rögtön felismerte az ilyen eljárás veszélyességét. Ő attól tartott, hogy Tisza hívei oly feltételeket szabnak a királynak, melyeket ez nem fogadhatott volna el «és akkor» — írja nejének Andrássy — «az én öszves művem, ha nem is egészen, de körülbelől megbukott és én ott állok, mint egy második Schmerling, ki oly rendszert hozott be, melyet öt év után folytatni nem lehet». Ezért megkérte a külügyminiszter Ő Felségét, ne fogadja el a lemondást és ne bocsássa el addig a kormányt, míg nem tudja, mi fog helyébe lépni. Benső meggyőződése szerint Andrássy e zűrzavarból csak egy kivezető utat látott: a fuziót, de biztos és határozott alapon. «Ezen dolgozom most» — így nyilatkozik — «ha az ember a marhákat meg akarja menteni az égő istállóból, nem kérdi tőlük, melyik úton akarnak kimenni.» Megnyervén ehhez a király beleegyezését, czélja elérésére Ghyczyvel beszélt és pár szót Tiszával is váltott, kiről megjegyzi, a szándék megvolna, csak az a kérdés, meglesz-e a bátorság is. «Ha öszve tudnám hozni» — így fejezi be nejéhez intézett sorait — «roppant nagy dolog volna. Csak egy ember hibázik, a kit

azután az élére lehetne állítani. Akkor jót állanék mindenért.»[1]

De úgy látszott, mintha épen az arra való vezéregyéniség hiányzott volna. Szlávy Lónyayt is ajánlotta azon személyiségek között, a kiknek tanácsát a koronának meg kell hallgatnia. De midőn a magyar miniszterelnök Lónyay nevét kiejtette, az uralkodó elutasító kézmozdulatot tett. Erre Szlávy azt a megjegyzést koczkáztatta, hogy hiszen Lónyaynak a trón közvetlen közelében is vannak barátai, a mi az uralkodót erre a nyilatkozatra késztette: «Ön bizonyára Bellegarde-ot érti (főhadsegéd), de annak ilyen ügyekben nincs befolyása.»[2] Különböző körülmények miatt, a melyeknek részletezése nem tartozik ide, Lónyay már nem bírta többé a király bizalmát, mint régebben. Az egykori magyar premier ugyan minden összeköttetését felhasználta, hogy hitelét a koronánál újból visszaszerezze. Úgy vélte, hogy az lesz a legbiztatóbb ajánlata maga mellett, ha frontot csinál egy a Deák-pártból és a balközépből tervezett koaliczió ellen és lándzsát tör az 1867-iki kiegyezés sértetlen fenntartása mellett. «Hidd meg nekem, — írta Andrássynak — nem vagy jól értesülve, ha azt hiszed, hogy csak a koaliczió útján lehet egy erős parlamenti többséget egybehozni.» Ő úgy látta, hogy eltekintve a látszólagos bomladozási jelenségektől, a Deák-párt még mindig elég erős egy nagy többség alakítására, mert szerinte pillanatnyi gyöngeségének oka nem a pártban rejlett, hanem csak a vezetésben. Ha egy homogén, öntudatos czélokkal biró, tetterős, a sikert biztosító kormány lépne a párt élére, a mely igazi eredményeket tudna felmutatni, rendezné az államháztartást és önma-

[1] Andrássy nejéhez (1874 márcz. 11-én). Gróf Batthyány Lajosné birtokában.

[2] Orczy naplója, 1874 márczius.

gában is erős konzisztencziával bírna, akkor most és a jövőben is állani fogna egy olyan tömör, hűséges párt, mint a milyen a multban volt. De ha a kormány és a többség — tette hozzá — elhagyják az eddigi államjogi alapot, a következő választások mindkettőre megsemmisítő itéletet mondanak ki. A választásokból kialakult új többség a quóta és a vámszerződés megújításánál olyasmit fog követelni, a mit még csak kevesen fognak ellenezni, hogy majd csak a personális-uniónál és az önálló magyar hadseregnél állapodjanak meg. Hogy abba a gyanuba ne keveredjék, mintha a saját érdekében beszélne s újból hatalomra akarna jutni, Lónyay határozottan kijelentette, hogy távol áll tőle minden olyan szándék és vágy, hogy ismét részt vegyen az állami ügyek intézésében, a melyeket sokkal inkább hajlandó mint egyszerű képviselő támogatni. «Ezt és csakis ezt — így zárja Andrássyhoz irott levelét — tartottam kötelességemnek neked elmondani és lelkiismeretemet megnyugtatni az által, hogy a döntő pillanatban elmondám nézetemet annak, kinek hatalmában áll ezen hazánk és a monarchia jövőjére nézve annyira fontos pillanatban az elhatározásra a legnagyobb befolyást gyakorolni».[1]

Lónyay, a kiről föltették, hogy csupán azért ellensége a koaliczIós eszmének, mert útjában áll az ő hatalmi törekvéseinek,[2] tévedett, mikor azt képzelte, hogy Andrássy híve a koaliczIós alakulásnak. Miként korábban, úgy most is minden erre vonatkozó terv nemcsak önámításnak, hanem egyenesen politikai hibának tűnt fel Andrássy előtt. Mert át volt hatva attól a meggyőződéstől, hogy a balközéppel tervezett koaliczIós alakulás csak a fennálló államjogi alap rovására jöhetne létre.

[1] Lónyay Andrássyhoz, Buda, 1874 márczius 12. Gróf Andrássy-levéltár.

[2] Báró Orczy naplója, 1874 márczius.

Az ő szemében már a kiegyezésnek legcsekélyebb megsértése is végzetes volt a Deák-pártra nézve. Csak akkor, ha az ellenzék feltétlenül elfogadja az 1867-iki kiegyezést, szabad vele szövetkezni a felbomlott rend helyreállítása czéljából.[1] Andrássy emc felfogása daczára sem akarta az uralkodót visszatartani az ajánlott kisérletezéstől és a Budapestre való utazástól.[2]

A király a magyar fővárosban egyenként fogadta a különböző pártok vezéreit. Sennyey, a «fekete báró» szfinx módjára beszélt. Úgy látszik, inkább csodálatosan sötét, mint világos szavakkal fejtette ki konzervativ czentralista eszméit, melyeknek tartalmát az uralkodó nem is helyesen értelmezhette.[3] Az akkori állapotokra nézve jellemző a következő kis epizód. Budapesten tartózkodása alatt a császár és király meglátogatta a beteg Deák Ferenczet is, a kinél roppant gyötrelmes asztmatikus baja miatt csak rövid ideig maradhatott. Politikáról alig volt szó. A «haza bölcse» csak azt tanácsolta a souverainnek, hogy akármilyen irányban történik is a válság megoldása, beleegyezését ne adja az 1867-iki békének megrázkódtatásához.[4] Midőn tehát az uralkodó az «öreg úr»-nál tett ezen látogatása után másodszor is meg akarta hallgatni báró Sennyeit, ez beteget jelentett. A külügyminiszter, a kit időközben Budapestre hívtak, nem türtőztethette magát, hogy el ne ejtse ezeket a szavakat: «A mint Sennyey meghallotta, hogy Felséged meglátogatta Deákot, ő is ágyba feküdt és most azt reméli, hogy ugyanabban a kitüntetésben fog részesülni», — ezen a megjegyzésen a király elmosolyodott.[5] Báró Sennyey, a ki még nem látta elérkezettnek az ő ide-

[1] Báró Orczy naplója, 1874 márczius.
[2] U. o.
[3] U. o.
[4] U. o.
[5] U. o.

jét és ezért visszautasította a miniszteriumba való belépést, Andrássyval való legközelebbi találkozásakor így szólt: «Ti csak akkor gondoltok énrám, ha viharos idők járnak; de emlékezzetek meg rólam akkor is, mikor derült az ég», mire a külügyminiszter ügyesen visszavágott: «Azt hiszed talán, hogy szép májusi időt jelentett számomra az, hogy Ő Felsége Königgrätz után hivatott és tanácsomat akarta hallani?»[1] A király más számottevő politikuson kívül Tiszával is beszélt. A «Hon»-ban megjelent erre vonatkozó közleménynyel ellentétben, a balközép vezetője az audienczián kijelentette, hogy a kabinetalakítás elvállalásánál ügyelni fog a kiegyezés törvényeinek pontos megtartására.[2] De egyidejűleg biztosítékokat követelt arra nézve, hogy annak idején — tehát a megállapított 10 évi szerződés leforgása után — a kiegyezési törvényeken való bizonyos változtatásokra inditványt terjeszthessen az országgyűlés elé. Azonkívül szorgalmazta a polgári törvénykönyv megvalósítását és az alkotmánynak demokratikus szellemben való kifejlesztését.[3]

Andrássy, a ki a korona megbizásából szintén tárgyalt Tiszával, a vele folytatott értekezésekből azt a benyomást nyerte, hogy a balközép vezetője szántszándékkal támaszt olyan követeléseket, a melyekről tudnia kell, hogy nem teljesíthetők. Valóban úgy tűnt föl, mintha a neki felajánlott miniszteri szék visszautasítására akart volna kibuvót keresni. Még nem merte végrehajtani az 1867-es alapra való átugrást, minthogy pártja és abban kivált Jókai és Simonyi Lajos perhorreskálták a Deák-pártiakkal való koaliczió gondolatát.[4] Ezért kitartott azon álláspontja mellett, hogy

[1] Báró Orczy naplója, 1874 márczius.

[2] Schweinitz Bismarckhoz, Bécs, 1874 márczius 12, a budapesti német főkonzul egyik közleménye alapján 1874 márczius 11.

[3] Báró Orczy naplója, 1874 márczius.

[4] U. o.

a neki szükségesnek látszó államjogi változtatásokat neki alkalmasnak tetsző időben, mint a kabinet *tagja* hajthassa végre.[1] Andrássy figyelmeztetése ellenére Szlávy hajlandó lett volna Tiszával egyességre lépni; de csakis azon feltétel alatt, hogy Tisza a maga akcziószabadságát csak a miniszteriumból való kilépése után fogná visszanyerhetni.[2] Erről Tisza hallani sem akart. A helyzet mindegyre bonyolultabb lett. Sennyey, a ki most hajlandó lett volna a miniszteriumba belépni, csak mint miniszterelnök akarta a kabinetalakítást átvenni,[3] viszont Ghyczy, a ki ugyan már megvált a balpárttól és az 1867-iki közjogi alapra helyezkedett, csak Tiszával akart tagja lenni egy koalicziós szinezetű kabinetnek. Midőn ily módon, a mint Andrássy előrelátta, minden igyekezet hajótörést szenvedett, a király nagyon rossz néven vette, hogy Szlávy rábirta őt a Budapestre való utazásra, még mielőtt bizonyosságot szerzett magának arról, hogy az ellenzék igazán komolyan akar-e kormányt alakítani a Deák-pártiakkal. Már a parlament feloszlatásáról beszéltek. Az új választásoktól való félelem még egyszer utoljára összefűzte a teljes szétesésre megérett Deák-pártot.[4] 1874 márczius 18-iki értekezletükön harsogó éljenek közt elhatározták, hogy minden jövendő Deák-párti miniszteriumot erélyesen és egységesen fognak támogatni. De honnan lehetett volna venni egy ilyet, mikor minden jelentékeny ember vonakodott miniszter lenni! Bittóban, az alsóház elnökében már találtak ugyan miniszterelnököt. De a legfőbb nehézség egy kiváló pénzügyi tehetség megnyerésében állott, a kire most mindenekelőtt szükség volt. Széll Kálmán,

1 Schweinitz, 1874 márczius 20.
2 Schweinitz, 1874 márczius 20. és báró Orczy naplója, 1874 márcz.
3 Báró Orczy naplója, 1874 márczius.
4 Schweinitz, 1874 márczius 20.

a ki kitünő pénzügyi ismeretei révén már mint fináncz-kapaczitás bizonyos hirnévnek örvendett, állítólag igen nehéz feltételeket szabott. Őt egyelőre ki kellett hagyni a játékból. Ebben a majdnem kétségbeejtő helyzetben Andrássy azt tanácsolta a királynak, hogy még egyszer hivassa magához Ghyczyt. Az uralkodó személyes beavatkozásának és sürgető rábeszélésének végre sikerült az öreg 48-asnak minden aggodalmát és ellenszegülését legyőzni és őt a pénzügyminiszterium átvételére rábirni.[1] Elhatározása még nem jelentett fuziót. Mert a Ghyczy által alapított «középpárt» megállt az ajtó előtt, a nélkül, hogy átlépte volna a Deák-párt küszöbét. Ennek ellenében azonban a tizenkettedik órában kaptak egy Bittó-minisz-teriumot, a mely tulajdonképen Ghyczy-kabinet volt Bittó czégjegyzése mellett. Ez a kormány a tágabb és szükebb értelemben vett fuzióról való lemondás árán jött létre.

* * *

A fuzió megérésére az a zaj sem volt nagyon kedvező, a melyet a Lajtán innen és túl csaptak báró Kuhn hadügyminiszter elbocsátása és báró Kollernek, az eddigi csehországi hetytartónak, utódjává kinevezése miatt. Az uralkodó már jó ideje tapasztalta, hogy Kuhnnal nem lehet tovább kitartani, mert hadügyminiszternek igenis «gemütlich», szóval az adminisztráczió és katonai szellem az ő vezetése alatt súlyos veszedelemnek van kitéve.[2] Hozzájárult még az is, hogy Kuhn minisztersége óta a szolgálattól megvált konzervativ elemek nem fáradtak bele, hogy őt demokratikus elvekkel és a régi bajtársi szellem

[1] Báró Orczy naplója, 1874 márczius.
[2] Vilmos császárhoz érkezett közlemény, 1874 június 19.

aláásásával vádolják.[1] De bukásának tulajdonképeni oka Kuhnnak éles tiltakozása volt amaz intézmények keresztülvitele ellen, melyeket Albrecht főherczeg ajánlata következtében a legfőbb hadúr rendelt el. A hadügyminiszter tudni sem akart a vezérkarnak a minisztérium ügyköréből való kizárásáról; követelte továbbá, hogy Beck ezredest a katonai iroda vezetésétől mentsék föl; hasonlóképen felszólalt azon inspectiók meghonosítása ellen, a melyeket Albrecht főherczeg, a hadseregnél nagy alapossággal hajtott végre. Az ellentétek Kuhn és a főherczeg között annyira kiélesedtek, hogy Kuhnnak távoznia kellett. Általános meglepetést keltett 1874 június 16-án a hivatalos «Wiener Zeitung», a mely két, minden miniszteri aláírást nélkülöző, Kuhnhoz és Kollerhez szóló legfelsőbb kéziratot közölt. Minthogy a hadügyminiszter, a kiben resszortja alkotmányos vezetőjének mintaképét látták,[2] most egy delegácziós ülés végeztével megbukott, a melyben a monarchia mindkét államának képviselői bizalmat szavaztak neki, ez a körülmény és a miniszteri aláírások elmaradása a kéziratokról nagy aggodalmakat ébresztett. Azonnal föltámadt a gyanú, hogy alkotmányellenes befolyások érvényesültek. A magyarok felzúdulásának viszhangjai voltak a bécsi lapok, a melyek a cserében szintén egy mélyreható rendszerváltozást sejtettek. De a legélesebben nyilvánult ez a hangulat Magyarországon, a hol a szerencsétlen pénzügyi és közgazdasági viszonyok következtében olyan izgatottság keletkezett, a mely — egy kortárs megjegyzése szerint — erősen hasonlított egy idegbetegéhez.[3] Ha már a legkisebb ok is aggodalmakat keltett Magyarország államjogi helyzetét illetőleg, mennyivel

[1] Gróf Dönhoff, német császári chargé d'affaires, Bécs, 1874 jún. 16.
[2] U. a. 1874 június 22.
[3] Gróf Dönhoff, Bécs, 1874 június 22.

inkább kelthetett aggályokat olyan kétségtelenül jelentőségteljes esemény, mint Kuhnnak miniszteri aláirás nélkül bekövetkezett visszalépése! Már a hadsereg szorosabb egységesítésétől kezdtek tartani, a mi maga után vonta volna a honvédség intézményének megsemmisülését.[1] A helyzet nyugodt mérlegelésével be kellett volna ugyan látniok, hogy Andrássy egy óráig se maradna többé a korona tanácsában, ha ilyen felforgató terveket koholnának Magyarországnak államjogi helyzete ellen. A kedélyek megnyugtatására a «Wiener Zeitung» június 19-én egy június 14-éről keltezett és Andrássy által aláirt kéziratot hozott Kuhn elbocsátása és Koller kinevezése tárgyában. Ezenkívül a «Wiener Zeitung» kijelentette, hogy ez a kézirat csak tévedésből nem közöltetett a 14-én Kuhnhoz és Kollerhoz intézett személyes okiratokkal együtt.[2] Bittó miniszterelnökhöz intézett egyik táviratában Andrássy megerősítette ezt a tényállást. Ő egyedül önmagát tette felelőssé a formahibákért és felhatalmazta Bittót, hogy mindenkinek megmondja: a ki az általa fogalmazott eredeti kéziratot meg akarja tekinteni, menjen el hozzá Bécsbe, a hol azonnal eléje fogják tenni. De a legnagyobb határozottsággal tiltakozott a balpártnak azon követelése ellen, miszerint igéretet tegyen arra nézve, hogy ilyen tévedések nem fognak többé a jövőben előfordulni. Hiszen igaza volt, ha azt mondotta, hogy egy ilyen igéret azt a beismerést foglalná magában, mintha «valami alkotmányellenes hátsógondolatok lappangtak volna a dologban és ismét egy ideggyönge interpellálónak sikerült volna megmenteni az alkotmányt, a mi a reakczióról való balga

[1] Gróf Dönhoff, Bécs, 1874 június 22.

[2] A hirlapok különféleképen értelmezték Andrássy aláirásának állitólagos elmaradását.

szóbeszédnek új táplálékot adhatott.»[1] Andrássynak ez a kijelentése jelentőségben még nyert azáltal, hogy a király teljes elismeréssel adózott neki és «bravo» széljegyzettel helyeslé felterjesztését.[2] Ha még szükséges külön bizonyítani az uralkodónak kétségtelenül fenséges alkotmányos gondolkozását, ezt leginkább azáltal lehet. hogy Kuhn elbocsátása nem a korona önkényes intézkedése volt, hanem a külügyminiszterrel való teljes egyetértésben történt.

Bármilyen kiváló érdemeket is szerzett báró Kuhn a visszaélések megszüntetése és a hadsereg intelligencziájának emelése dolgában, a hadügyek legfelsőbb vezetésében bekövetkezett változás mégis már Andrássy régi óhaja volt. A hogy ő maga bevallotta a német ügyvivőnek, gróf Dönhoffnak, ez az ő teljes beleegyezésével és kifejezett hozzájárulásával történt. Miután Albrecht főherczeggel ebben megegyezett, egy bizalmasának így beszélte el: «Kuhn kollégámat én buktattam meg. A főherczeg már régen nem szenvedhette és nekem nagyon sok borsot tört az orrom alá. Becsületes modora mellett is alapjában véve ravasz ember volt. Ahányszor a magyarok nehézségeket okoztak neki a delegáczióban, panaszkodott a királynak, hogy én nem eléggé támogatom őt.[3]» And-

[1] Andrássy távirata Bittóhoz, Bécs, 1874 június 19. Gróf Andrássy-levéltár. A távirat némi eltérésekkel a «Neue Freie Presse»-ben megjelent. Az Andrássy levéltárban őrzött fogalmazványnyal összehasonlítva a «Neue Freie Presse» közlése nem mondható koholmánynak.

[2] A király sajátkezű széljegyzete.

[3] Egy kortárs közleménye, a ki azt magától Andrássytól tudta meg és a kinek még a következőt mondta: egy napon a király hivatta Andrássyt, a ki elmondta neki, hogy a delegáczió albizottsága a hadügyminiszterium költségvetésének valamely fontos pontján egy törlést határozott el, a melyet Kuhn nem fogadhat el, ezért be akarja nyujtani lemondását. A király felszólította Andrássyt, hogy még azon az estén birja rá az albizottságot a kérdéses pont meghagyására; csak nagy fárad-

rássynak elég gyakran volt oka a Kuhnnal való türhetetlen érintkezés felett panaszkodni. Viselkedése valóban egészen sajátságos volt. Szerette magát bizonyos elméletek mögé elsánczolni, a melyekben aztán nem engedett semmi vitát. Ha követeléseit a delegáczióban megtámadták, rendszerint rövid és heves replikával válaszolt. Ezzel megelégedvén, nem törődött többé javaslatainak további sorsával. Ennek folytán természetesen a külügyminiszternek jutott az a feladat, hogy a hadügyminiszter budgetjét biztosítsa a delegácziókban. Ámde az eredményt, melyet állítólag régen előrelátott, nem minisztertársa ékesszólásának, hanem a saját ügyességének szokta tulajdonítani. Mert egyik sajátságos különössége volt az, hogy mindent pontosan előre látott, mégha máskép végződött is, mint a hogy elképzelte magának. Midőn a német hadsereg nagy leveretése helyett, melyet ő szeptember elején megjósolt, a sedáni győzelem híre érkezett meg, Kuhn hihetetlenül stoikus nyugalommal mondá, mint minden hasonló alkalommal: «Hiszen előre megjósoltam», miáltal kizárta minden további vitatkozás lehetőségét.[1]

Akkor persze senki sem sejtette, hogy Andrássy Kuhn bukásának egyik főtényezője volt. De a külügyminiszter által ellenjegyzett kézirat nyilvánosságra hozatala és azon kijelentés után, hogy csak egy véletlen akadályozta meg az egyidejű és szabályszerű közlést, bátran felhagyhattak az államcsinynek rémlátásával. Ez azonban épenséggel

sággal sikerült neki keresztülvinni az előttevaló napon megállapított elhatározás visszavonását. Másnap Andrássy nem csekély meglepetésére megtudta az ujságokból, hogy Kuhn egyidejüleg az osztrák delegáczió budget-bizottságban — elfogadta ugyanazt a törlést. «Én a király előtt nem titkoltam — tette hozzá Andrássy az elbeszéléshez — hogy mennyire kinosan érintett a dolog honfitársaim előtt és Kuhnnak is megmondtam a véleményemet.»

[1] Gróf Dönhoff, Bécs, 1874 jún. 23.

nem volt szándékában a balpártnak, a mely a kormánypártot mindenáron meg akarta tépdesni prestigeében és ezt az alkalmat nem akarta elszalasztani, hogy magának tulajdonítsa az alkotmány védelmének érdemét.[1] Ezért Tisza Kálmán, a balközép vezére, június 20-án azt a kérdést intézte a magyar miniszterelnökhöz, hogy ismeri-e a kormány a miniszterváltozást előidéző okokat, értesülve volt-e már róla korábban is és szándékozik-e lépéseket tenni, hogy a jövőben ilyen rendellenességek, mint az ellenjegyzés hiánya, ne ismétlődjenek.[2] Andrássyt, a ki máris nagyon ingerült volt a sajtó által terjesztett alaptalan hiresztelések miatt az alkotmány és a honvédség ellen tervezett állítólagos merénylet dolgában, most Tisza interpellácziója láthatólag nagyon kellemetlenül érintette. Érthetetlen előtte — így nyilatkozott — hogyan tarthat igényt ez az ember arra, hogy a magyar országgyűlésen egy párt vezére legyen.[3] Egy levél, a melyet Andrássy, úgy látszik, a Bittóhoz intézett interpelláczió közvetlen hatása alatt írt, bepillantást enged abba a mély felindulásba, a melyet az benne támasztott. «Egy egészen hasznavehetetlen adminisztrátor és zavaros fő helyett — írja a külügyminiszter — a kinek, ha ugyan van politikai hite, az a magyarok lenézésében kulminál, Ő Felsége egy általánosan elismert ügyes adminisztrátort, egy tisztaeszű embert nevez ki hadügyminiszternek, ki mint minden szláv agitáczióknak határozott ellene és meggyőződésből alkotmányos ember ismeretes és oly interpelláczió intéztetik ellene, mintha államcsinyt akart volna elkövetni! És történik abban a Magyarországban, melylyel szemben nemcsak alkotmányos érzelmeinek, de rendkívüli jóakaratának is annyi

[1] A «Pesti Napló» hívta fel akkor erre a figyelmet.
[2] Az 1874 június 20-iki magyar országgyűlés.
[3] Gróf Dönhoff, 1874 június 23.

tanújelét adta az utolsó alkalommal is.[1] És ezt az interpellácziót — folytatja Andrássy — teszi nem valamely politikus vén asszony, sem Helffy Náczi, hanem Tisza Kálmán, ki meggyőződhetett személyesen a Felség őszinteségéről és teszi szemben a Habsburg-ház azon ivadékával, ki lement nemrégen Pestre a helyett, hogy a beállt chaoszt másra használja fel, létrehozni a fuziót a baloldallal és a kin nem mult, ha ez nem létesült».[2] Andrássy nem tudta megérteni, hogy Tisza épen most ragadtatta el magát egy ilyen interpellláczióra, mikor ő — Andrássy — a közös miniszterium elnöke,[3] a kiről, mint ő mondja, mindent fel lehet tenni, csak azt nem, hogy olyan erősen ragaszkodnék állásához, hogy nem találná meg az ajtót, ha akarata ellenére, a bizalmatlanság bizonyos jele gyanánt varrnak egy kollégát a nyakába.[4] Andrássy azért fordult határozottan Tisza ellen, mert interpellácziója meggyőződése szerint minden jogos alapot nélkülözött. Azt az alapelvet állította fel Andrássy, hogy Magyarország királyának ép úgy megvan a kinevezésre vonatkozó elvitathatatlan joga, mint az országgyűlésnek a budget megtagadása, vagy bizalmatlansági szavazat kinyilatkoztatása. De viszont a magyar törvényhozó testületnek nincs joga megkérdezni, hogy miért nevezte ki a korona ezt, vagy azt a minisztert. Andrássy ráadásul még mindent, a mit az interpelláczió magában foglalt, egészen alaptalan szóbeszédnek minősített, a miért is felszólította Bittót, hogy Tiszát vegye rá az interpelláczió visszavoná-

[1] Czélzás az uralkodónak a fuzió megvalósítása okáért való budapesti tartózkodására.

[2] Andrássy (mindenesetre Bittóhoz), Bécs, 1874 június 21, délután. Gróf Andrássy-levéltár. Fogalmazvány.

[3] Andrássy levelében határozottan ezt a kifejezést használja: «a közös miniszterium elnöke».

[4] Andrássy, Bécs, 1874 június 21. Gróf Andrássy-levéltár.

sára, vagy legalább arra igyekezzék rábírni, hogy azt egy más egyénnel hozassa elő. «Ha ezt óhajtom — így végződik a nagyon érdekes levél — talán fölösleges mondanom, hogy csak egy okom van és ez az, hogy kevés ember van Magyarországban, a kitől ma-holnap valamit várni lehetne. Csak sajnálnom lehet, ha olyan ember, mint Kálmán, erőszakkal lehetetlenné akarja magát tenni.»[1] A király is nagyon csodálkozott Tisza viselkedésén, azok után, a mik a magyar fővárosban való tartózkodása alatt történtek. Kedvetlenségében úgy nyilatkozott, hogy a magyarok egyáltalában nagyon ügyetlenül viselkedtek, miáltal Bittóra is czélzott, a kinek nem sikerült az interpellácziót megakadályozni.[2] Andrássy a Tiszának adandó feleletet távirati úton juttatta el a magyar miniszterelnökhöz. Azonban a távirat megcsonkítva érkezett meg, úgy, hogy Bittó nem vehette hasznát. Mindez megerősítette az uralkodót abban a meggyőződésében, hogy Magyarország sorsának jelenlegi irányítója nem termett állására és hogy kivánatos volna őt egy másik, használhatóbb erő által helyettesíteni.[3]

* * *

A viszonyok igazolni látszottak az uralkodó felfogását. Bittó alatt a pénzügyek még mélyebbre sülyedtek, mint azelőtt. Már néhány hét mulva, hogy Ghyczy átvette a pénzügyi tárczát, nem volt elég pénz az állampénztárakban a napi kiadások fedezésére sem. Ghyczy, a ki óvatossága és elővigyázatossága miatt kiválóan tiszteletreméltó jellem volt s a ki az ország és különösen a pénzügyek bőséges ismeretével birt, egészen helyesen mondotta, hogy egyrészt csak az államháztartásban követendő taka-

[1] Andrássy, 1874 június 21. Gróf Andrássy-levéltár.
[2] Báró Orczy naplója. 1874 június 23.
[3] U. o.

rékosság, másrészt az egyenes adók felemelése segíthet a bajon. Ezen az utóbbi téren azonban heves ellenzésre talált egykori elvtársánál, Tiszánál, a ki újévi (1875) beszédében barátságos formában haddal fenyegette meg a Deákpártiakat, a kiket saját táborába igyekezett vonni. Január 3-iki beszédéből, a melyben valóságos bűn-lajstromot tárt a Deák-párt elé, mint a mely szerinte nem ismer más czélt uralmának megtartásán kívül és azt követeli az ellenzéktől, hogy «magát megsemmisítve, az ellenpárt karjaiba rohanjon», érthetőleg kicsengett a hatalomvágy fenyegető türelmetlenségének heve. Ebben az időben már Tisza is komolyabban kezdett foglalkozni a pártok fuziójának a gondolatával, a melynek vezére ő kivánt lenni. Az utolsó lépésre természetesen még nem szánta rá magát: még nem akarta elismerni az 1867-iki kiegyezést, a mely nélkül nem juthatott hatalomra. De mégis úgy látszik, hogy már fontolgatta az Andrássyval való közelebbi összekötő pontokat. Legalább az a Csernátony, a ki már egyszer hangosan kijelentette, hogy Tiszát nyeregbe kell segíteni, 1874 szeptember elején személyesen felkereste Andrássyt, hogy megmondja neki, lépjen összeköttetésbe a balközép vezérével és birja őt rá a kormányba való belépésre.[1]

Ennek a biztatásnak Andrássy csak akkor tett eleget, mikor a Bittó-kormány gyöngeségei mindig élesebb körvonalakat mutattak és a Deák-párt bukása elkerülhetetlennek látszott. E veszélyek elhárítása és egy esetleges katasztrófa megakadályozása czéljából Andrássy elhatározta, hogy 1875 január 22-én Tiszát lakásán felkeresi. Azonban nem találta otthon.[2] Helyesen sejtve, hogy a

[1] Báró Orczy naplója, 1875 február 7. Orczy csak ezen a napon jegyzi fel, a mit Andrássy vele közölt.

[2] Tisza Andrássyhoz, Budapest, 1875 január 23. Gróf Andrássy-levéltár.

miniszter fontos dolgokat óhajt vele közölni és nem törődve azzal, hogy mit gondolnak felőle az emberek,[1] Tisza sietett gróf Andrássyt értesíteni, hogy január 23-án délután rendelkezésére áll.[2] Valószinűleg ezen a napon következett be a két kiváló magyar államférfiú megegyezése.[3] Andrássy nemcsak magyar hazafiúi, hanem közös külügyminiszteri minőségében is tette ezt a látogatást. Mint a külügyek vezetője, jól tudta, hogy a keleti kérdés máról holnapra oly fordulatot vehet, mely a monarchiának azonnali nyomatékos közbelépését kívánatos tehetné. De egy erős magyar miniszterium nélkül ez lehetetlen. A fuzió ettől a percztől kezdve világtörténelmi jelentőségre emelkedett. Most maga Andrássy lett a Deák-párt és a balközép egyesülésének protektora, a melyből olyan kormánynak kelle kialakulnia, a melynek tagjai közt helyet foglaljon Tisza is, mindig előrebocsátva azt, hogy az az 1867-iki kiegyezés alapján jőjjön létre. Andrássy most leplezetlenül megismertette az ellenzék vezérével a belső és külső helyzetet és egy erős kormány alakításának czéljából felszólította, hogy fentartás nélkül fogadja el az 1867-iki kiegyezést. Ez, mondá, annál szükségesebb, mert az uralkodó semmi áron sem fog beleegyezni az 1867-iki alkotmány megsértésébe és csak ezen az alapon következhetik be a pártok összeolvadása.[4]

Andrássy előre figyelmeztette Tiszát, hogy mindezen

[1] Tisza Andrássyhoz, 1875 január 22. Gróf Andrássy-levéltár. «Azzal, hogy ezt vagy azt mondják, nem gondolok».

[2] Ugyanaz ugyanahhoz, 1875 január 22. U. o.

[3] Tisza és Andrássy leveleinek hiányát Orczy feljegyzései pótolják és ezeket kell irányadóknak tekintenünk, naplójában csak 1875 február 7-én számol be erről. Andrássy maga közölte vele a szükségeseket. Orczy mondja, hogy azt hiszi, 1875 januárban valósult meg a találkozás és ez megegyezik Tisza 1875 január 22-iki levelével.

[4] Báró Orczy naplója, 1875 február 7. Gróf Andrássy közleményei nyomán.

előadására nem kell azonnal feleletet adnia; csak hallgassa meg őt, mérlegelje a mondottakat és csak alapos megfontolás után határozzon. Tisza ebbe beleegyezett.[1] Az Andrássyval való tárgyalás láthatólag eldöntő befolyással birt Tiszára és benne oly elhatározásokat érlelt meg, a melyek már hosszabb idő óta foglalkoztatták. Mert a hogy egy 1873 június 15-éről keltezett leveléből kitünik, ő már akkor, tehát 2 évvel azelőtt sem tartotta kizárt dolognak a Deák-pártnak az ő hiveihez való közeledését, sőt velük való egyesülését.[2] Ha akkor már ennyire jutott, most Andrássy felszólítása bizonyára nagyot lendített azon, hogy a megkezdett úton előrehaladjon. Csak így magyarázható meg, hogy egy hónappal újévi beszéde után, február 3-án, az országgyűlésen kezét nyujtotta a Deákpártiaknak az egyesülésre az 1867-iki törvény elismerésével. Nagyszabású mesteri beszédjében a vigasztalan pénzügyi helyzetről ezt mondta: ő csak *egy* eszközt ismer ennek meggyógyítására és ez abban áll, hogy a pártoknak nem szabad egymást kérdezniök, hogyan gondolkoznak a *jövőbeli* kérdésekről, hanem hogy képesek-e elintézni a *mostani* sürgető kérdéseket.[3] Bár Tisza egyszer czélzással egy balesetre, mely őt érte, állítólag ezt mondta: «Én nem ugrom, nekem nincs szerencsém az ugrásban», most mégis szerencsésen átugrotta az államjogi árkot. Ezért őt jellemtelenséggel és a zászlóhoz való hűtlenséggel vádolták és ezenfelül még szemére vetették, hogy kizárólag hatalomvágyból engedett a rábeszélésnek. Kossuth Lajos így nyilatkozott: Deák kompromittálta a jelent,

[1] Báró Orczy naplója, 1875 febr. 7. Gróf Andrássy közleményei nyomán.

[2] Vécsey emlékbeszéde Tisza felett: «Akadémiai értesitő» 1905 június—július 297. old.

[3] A beszédet közölték az 1782 szeptember 1-én összehivott országgyűlés naplójának XIV. kötetében. 330. ülés 1875 február 3-án. Oláh nagyon kimeritő kivonatát adja i. m. a 292. oldalon.

Tisza pedig a jövőt.[1] Bizonyára a hatalom birtoka is izgatta Tiszát. Hiszen erőt érzett magában nemzete vezetésére. De a hazafiúi beismerés, hogy Magyarországnak tönkre kell mennie, ha ő továbbra is a merev tagadás álláspontjára helyezkedik, sokkal erősebb volt benne, mint az üres hatalmi inger. Arra a vádra, hogy a nagy zajjal hirdetett bihari pontokat hűtlenül cserbenhagyta,[2] joggal felelhette: «Most én megbocsátom magamnak, hogy még jobban szerettem a hazámat, mint az elveimet.»[3] Hiszen meg kellett győződnie, a mit február 3-iki beszédjében nyiltan be is ismert, hogy a nemzet az ismételt választási küzdelemben nem az ő, hanem Andrássy és Deák pártjára állt. Tisztán állott előtte, hogy hazáját az uralkodó káoszból csak Magyarország legjobb szellemeinek egyesülése által lehet kivezetni az 1867-iki kiegyezés alapján. De nemcsak ezzel a beismeréssel, hanem azzal is tanújelét adta kormányratermettségének, hogy a monarchia véderejének sértetlen megtartásáért is közbelépett. Február 3-iki beszédének hatása ezek szerint mély és tartalmas volt. Tisza így nyilatkozott felőle: «Meglepetés volt az legszorosabb elvbarátaimon kívül *mindenkire* nézve itt

[1] Kossuth Herman Ottóhoz, 1875 márczius 17, kinyomattatott Kossuth iratainak 9. kötetében a 29. oldalon.

[2] A mai nemzedék már csak hírből ismeri az úgynevezett bihari pontokat, melyeket Tisza Kálmán mindjárt a kiegyezés megtörténte után 1868-ban fogalmazott és melyeknek alapján pártja 1872-ben belement az általános választásokba. A bihari pontok lényege a következőkben áll: Megszüntessenek mindazon törvények, melyek Magyarország függetlenségével ellentétben állanak, tehát a delegácziók intézménye és a közös miniszterium; ellenben létesíttessék az önálló magyar hadsereg, a magyar pénz- és kereskedelmi ügyek függetlensége, továbbá Magyarország törvényes függetlenségének diplomácziai elismerése. A párt belátására bizatik a kellő idő és az alkotmányos eszközök megválasztása az említett elvek megvalósítására.

[3] Mikszáth Kálmán «Az én kortársaim», «Összes munkái»-ban, II. kötet, 90. old.

is, és azon minden várakozásomat fölülmult hatás, a melyet tett, előttem legalább annak jele, hogy «es war in der rechten Stunde».[1] Andrássyt is, a kihez ezeket a sorokat intézte, a balközép vezérének az országgyűlésen kifejezett nyilatkozatai kellemesen érintették. Tisza csak azt sajnálta élénken, hogy ebben a pillanatban a külügyminisztert ügyei épen Bécshez kötötték, mert Budapesten nincsen senki, a kihez oly nyiltan szólhatna, mint ő hozzá.[2] Mialatt Tisza beszédje tagadhatatlanul hatalmas sikerének örülhetett, az országgyűlés különböző pártárnyalatai szavainak értelmét saját ízlésük szerint magyarázták. Sennyey és Lónyay hivei a vezérükhez való közeledést akarták kimagyarázni belőle és már a koaliczióról, mint befejezett tényről beszéltek. A Deák-pártiak többsége viszont maguk közé tartozónak tekintette Tiszát. A kormány azonban legkevésbé tudta mérlegelni a Tisza-beszédnek következményeit. «Quid nunc?» — kérdezte Bittó, a miniszterelnök.[3] Andrássy, a ki tudta, hogyan jött létre Tisza elhatározása, több bizalommal tekintett a jövőbe, mint a magyar kormány feje. Az uralkodó előtt kinyilatkoztatta, hogy hite szerint mindezeknek eredménye kedvező lesz.[4] De még sok nehézséget kellett elhárítani, mielőtt a remélt siker bekövetkezett. Ha Tisza kifejezést is adott az 1867-iki kiegyezés elismerésére való hajlandóságának, ez még mindig nem jelentette azt, hogy a végérvényes paktum is tisztáztatott. Miután bebizonyosodott, hogy a Bittó-Ghyczy-miniszterium túlélte magát és helyzete már tarthatatlan, a balközép vezére sem Andrássy,[5] sem Bittó előtt nem

[1] Tisza Andrássyhoz, Budapest, 1875 február 6. Gróf Andrássy-levéltár.

[2] Tisza Andrássyhoz, 1875 február 6. Gróf Andrássy-levéltár.

[3] Bittó távirata Andrássyhoz, Budapest, 1875 február 3. Gróf Andrássy-levéltár.

[4] Andrássy széljegyzete Bittó táviratára, 1875 február 3.

[5] Tisza Andrássyhoz, 1875 február 6. Gróf Andrássy-levéltár.

csinált titkot abból, hogy a válságot országgyűlési alapon kell a megoldás útjára terelni. Ezalatt azt értette, hogy a miniszteriumnak valamely kérdés fölötti szavazás következtében kell buknia. Csak ha ez megtörtént, kellene a királynak kabinetalakítással megbiznia vagy a kormány bukását előidéző tényezők valamelyikét, vagy valaki mást, a ki a Felség bizalmát bírja. Ez aztán hivatva volna erre, hogy programmját közölje a két nagy párttal — a Deákpárttal és a balközéppel — és annak alapján teremtsen egy új, önmagában is erős pártot a kinevezendő miniszterium támasza gyanánt.[1] Bittó egyáltalában nem értett egyet Tisza tanácsával. Ő úgy látta, hogy egy ilyen modus procedendi igen sok időt vesz igénybe. Attól is tartott, hogy Tisza ezáltal azt akarja elérni, hogy épen a Deákpárt legkitünőbb tagjait, azokat, a kik a parlamentben a kormány pénzügyi politikáját vállalták, a miért most meg kellett buknia, zárják ki a miniszteri névsorból. «Legalább én — írja Bittó — így látom a jövőre való dolgokat, de a mi magát a mostani miniszteriumot illeti, azt hiszem, legalább megérdemel annyit, hogy ne a két tárczájában tervezett redukczió miatt egyes pontokon vérezzék el, hanem hogy egész pénzügyi politikája miatt vethesse föl a bizalmi kérdést.»[2] Tehát egy február 7-én tartott ülésen Bittó javaslatára el is határozták: a még fenálló miniszteriumnak a költségvetés tervezete mellett képviselni kell pénzügyi politikáját — az egyenes adók felemelését — a mit meg is kell szavaznia neki, hogy azután tisztességgel visszavonulhasson.[3] De ez épenséggel nem volt Sennyey

[1] Bittó Andrássyhoz, keltezés nélkül. Minthogy Bittó ebben a közleményben egy holnapután tartandó pártértekezletről beszél, a mely február 7-én volt, ezt a közleményt csakis február 5-én fogalmazhatta. Gróf Andrássy-levéltár.

[2] Bittó Andrássyhoz, keltezés nélkül (1875 február 5). U. o.

[3] Dr. Oláh Gyula «Az 1875-iki fuzió története», 298—99. oldal.

és Lónyay inye szerint, a kik azért agitáltak, hogy a többség a budget elfogadásánál ne legyen igen nagy. Az a gond gyötörte őket, hogy ha a költségvetést egy igen erős többség fogadja el, a korona hajlandó volna a jelenlegi kormány megtartására. E két férfiú törekvése általában odairányult, hogy úgy az aktiv minisztereket, mint az őket kiváltkép támogató Deák-pártiakat minden időre lehetetlenné tegyék. «Egy szóval — mondja Bittó — az állapotok annyira borusak, hogy még a parlament feloszlatását is fontolóra kell venni.»[1]

De Sennyey és Lónyay aknamunkája eredménytelen maradt. A február 7-iki tanácskozás határozatához híven a Deák-párt február 9-én a miniszteriumnak oly impozáns többséggel szavazta meg a költségvetést, mintha az a magában erősen összeforrott hajdani párt és nem a teljes széthullásra kész törmelék lett volna.[2] «Mi bukunk — konstatálta teljes megelégedéssel Bittó — de a becsületünk meg van mentve.»[3] A tőle sem várt eredményben — tudniillik csak egy kis többségre számított[4] — nem kicsiny, sőt elhatározó része volt Ghyczy pénzügyminiszter költségvetési beszédének. Ezzel a beszéddel, a melyről Bittó úgy nyilatkozott, hogy a legkolosszálisabbak egyike volt, a melyek a magyar parlamentben valaha elhangzottak,[5] Ghyczy fényes ékesszólással visszautasította az ő pénzügyi

[1] Bittó távirata Andrássyhoz, Budapest, 1875 február 8. Gróf Andrássy-levéltár.

[2] Így nyilatkozik Oláh a szemtanú «Az 1875-iki fuzió története» czimű munkájában, 301. old.

[3] Bittó távirata Andrássyhoz, 1875 február 9. Gróf Andrássy-levéltár.

[4] Bittó Andrássyhoz, keltezés nélkül. Minthogy Bittó a holnap (február 7-én) tartandó pártértekezletről beszél, közleménye csakis február 6-ikáról való lehet. U. o.

[5] Bittó távirata Andrássyhoz, 1875 február 9. Gróf Andrássy-levéltár.

tervei ellen emelt összes vádakat és megczáfolta ellenfelei gyanusításait. Azok a szavak, melyeket saját hazafias tevékenységének és áldozatkészségének szentelt, lendületesek és megragadók voltak. Bittó így nyilatkozik róla: «Sokak szemében könnyek csillogtak, mint az már gyakran megtörténik egy hattyúdalnál.»[1]

Rendes viszonyok között a parlamentarizmus alapszabályait sértő jelenségnek kellett volna tekinteni, hogy egy kormány a budgetnek ilyen fényes módon való megszavazása után, eltűnik a szinpadról. De ebben az esetben a bizalmi nyilatkozat egy előre megállapított búcsúüdvözlet volt a bukásra szánt miniszteriumhoz. A válság csakugyan kitört minden vonalon, alighogy a költségvetés általános tárgyalás után tető alá került. A kormány indítványozta az országgyűlés üléseinek elnapolását, hogy ezalatt a királyt fölvilágosíthassák a parlamenti helyzetről és beadhassák lemondásukat. Miután az országgyűlés Bittó indítványát egyhangúlag elfogadta, ez február 12-én Bécsbe utazott, meg lévén győződve arról, hogy állításához híven «a mostani helyzeten csak Tisza közreműködése segíthet».[2]

A királylyal folytatott tanácskozás után Bittó 13-án azt sürgönyözte Tiszának, hogy jőjjön Bécsbe.[3] A balközép vezére habozott egy pillanatig, hogy eleget tegyen-e a meghívásnak, Sennyey és Lónyay befolyásolták őt, mert nem szivesen látták az ő egyedül való utazását a császárvárosba. Ők ugyanis azon aggódtak, hogy Tisza, ha nélkülök utazik oda, a koronával olyan megegyezést köthet, a mely lehetetlenné tenné az ő belépésüket az újonnan alakítandó kabinetbe.[4] De miután Tisza leküzdötte az uta-

[1] Bittó távirata Andrássyhoz, 1875 febrnár 9.

[2] Bittó távirata Andrássyhoz, keltezés nélkül. (1875 február 5.) Gróf Andrássy-levéltár.

[3] Báró Orczy naplója, 1875 február 13.

[4] U. o. 1875 február 14.

zásra vonatkozó habozását, február 15-én megjelent Bécsben. Még ugyanaznap hosszasabban tárgyalt Andrássyval.[1] Szemrehányást akartak neki tenni, hogy külügyminiszter létére beleavatkozott Magyarország belső ügyeibe. De vajjon nézheti-e közömbös nyugalommal az általa képviselt országnak háta mögött való lángba borulását a külügyminiszter, a ki arra van hivatva, hogy nagyarányú külpolitikát csináljon? És ily veszedelemmel szemben vajjon meg van-e tiltva neki, hogy a lángoló tüzet eloltsa? Ezer oknak kellett Andrássyt arra birnia, hogy az elsülyedéshez közelálló magyar államhajót megmentse. Nemcsak az ő saját állása, hanem az egész általa képviselt rendszer forgott koczkán. Már észrevette, hogy báró Sennyey, a magyar országgyűlés «hallgatagja», mennyire készült, szövetkezve a reakczionarius elemekkel a Lajtán innen és túl, őt, a liberálizmus ezen oszlopát, a ballplatzi miniszterpalotából kimozditani. Andrássyra nézve nem volt titok, hogy a lebegő krizis tartama alatt az ő állására akarnak lecsapni. Már minden nyilt és titkos ellensége ráfente a fegyverét. Ausztria szláv-feudális köreiben feltünő mozgalmat lehetett észlelni. Bátorságuk dagadt attól a reménytől, hogy Magyarország parlamenti viszonyai egy konzervativ kormányt fognak hatalomra segíteni, a mely azután az októberi, a feudális rendszerre átsikló diplomát helyre fogja állítani. Egy a szláv-feudális táborhoz közelálló személyiség írta akkor: «Gróf Andrássy úgy látszik, nem sejti, hogy a sakktáblán egy paraszt váratlanul mattba tehet.»[2] A külügyminiszter a személye ellen irányuló intrikákról nem volt annyira tájékozatlan, mint a hogy ellenségei vélték. Nem hagyta magát megtéveszteni Sennyey által sem, a ki azt

[1] Bitto távirata Andrássyhoz 1875 február 15.

[2] U. o. február 9. Maga Orczy látta ezt a levelet, melyből a fent emlitett passzust közli.

bizonyítgatta, hogy nem ellensége a külügyminiszternek és vele együtt akar működni.[1] A milyen melegen szorgalmazta Andrássy Tisza bevonását a miniszteriumba, ugyanolyan buzgalommal állt őrt a kormány ajtajánál, hogy Sennyey belépését megakadályozza. Nagyon nehéz helyzetbe jutott, mikor Tisza maga volt az, a ki csak Sennyeyvel és esetleg Lónyayval szövetkezve akart kabinetet alakítani. Andrássy véleménye szerint egy ilyen koaliczió az új kabinetnek úgy fölfelé, mint a Deák-párttal szemben nagyobb ellenállási képességet volt biztosítandó.[2] Midőn most Tisza Bécsbe érkezett, a Tisza-Sennyey-Lónyay kombináczió még mindig kisértett, a melytől, ha határozott formát ölt, Andrássy rossz napokat várhatott. Ezért mindenesetre igyekezett Tiszát, mielőtt a trón zsámolyánál megjelenhetett, más gondolkozásra hangolni.

Miután a magyar miniszterelnök előterjesztést tett az uralkodónak, maga a balközép vezére jelent meg audienczián. Még ugyanazon napon gyorsvonaton visszautazott Budapestre. Közvetlenül elutazása előtt ezt írta Andrássynak: «Ő Felsége 1 órakor fogadott; ha itélnem szabad abból, hogy mily kegyesen bocsátott el, meglehet, hogy az én nagy bajomra ugyan, ezentúl több érintkezésünk lesz (Andrássynak és neki).»[3] Tisza nagyon helyesen itélte meg a hatást, melyet az uralkodóra tett. Mindjárt az audienczia után ez így nyilatkozott róla: «Azt hiszem meg lehet vele egyezni.»[4] De a Tisza-Sennyey-Lónyay triászról az uralkodó semmi áron sem akart tudni, mert egy ilyen pártalakulást egészségtelennek tartott. Bittóval

[1] Schweinitz, Bécs, 1875 január 31.

[2] Andrássy a királyhoz, Bécs, 1875 február 26. Gróf Andrássy-levéltár.

[3] Tisza Andrássyhoz, Bécs, 1875 febr. 16. U. o.

[4] Báró Orczy naplója, 1875 február 16. Bittó egyik közleménye nyomán, a ki előtt a király ebben az értelemben nyilatkozott.

szemben is hangsúlyozta, hogy csak a Deák-pártiaknak a balközéppel való összeolvadását érdemes előmozdítani, a mit a miniszterelnökhöz intézett eme szavakkal erősített meg: «Tegyen lehetővé mindenekelőtt egy tárgyilagos megegyezést, mert a személyes fondorlatokkal már torkig vagyok.»[1] A korona nagy súlyt helyezett arra is, hogy az új miniszterelnök a Deák-pártból való legyen, a mi Tiszának épenséggel nem volt inyére. Némileg csalódott arczáról leolvashatta a király, hogy ezzel az ötlettel milyen kevéssé értett egyet.[2]

A balközép vezérének tulajdonképeni czéljai tehát egészen más irányban mozogtak. Eleinte ugyan maga is rajta volt, hogy valamely semleges bizalmi személyt szemeljenek ki a kabinetalakításra. Nem sokkal később azonban megváltoztatta véleményét és már február 6-án határozottan megmondta Andrássynak: hogy a jövőre irányuló mentőakcziónak haszna legyen, nem szabad a régi Deákpártból kölcsönzött vezérekkel kisérletezni, hanem egészen új férfiakkal. Hogy minden saját személyére vonatkozó esetleges gyanúsításnak elejét vegye, egyidejüleg kijelentette: «Én nemcsak nem ambiczionálom, hogy bennt legyek (a miniszteriumban), hanem örülni fogok, ha kívül maradhatok.»[3] De mindenki, elsősorban Andrássy, meg volt győződve, hogy az új kabinet szilárdságának és maradandóságának egyedüli kezessége Tisza belépése. Míg azonban, valósággal ellentmondva az új férfiak szükségességéről való kijelentésének, annak a kívánságnak adott kifejezést, hogy legrokonszenvesebb alakulás lenne előtte, ha az új párt a Deák és az ő hiveinek elitjéből verődnék össze,[4] az okosság azt tanácsolta, hogy előbb a két tábor

[1] Báró Orczy naplója, 1875 február 16.
[2] U. o.
[3] Tisza gróf Andrássyhoz, 1875 február 6. Gróf Andrássy-levéltár.
[4] U. o.

legelőkelőbbjeit kölcsönös megbeszélés czéljából összehozzák. Bittónak azonban csak sok fáradság után sikerült ezt elérnie. Mert sem Tisza, sem Szlávy hallani sem akartak olyan megbeszélésről, a melyben valamely programm fixirozásáról lett volna szó, sőt hangsúlyozták, hogy ez kizárólag a következő kabinet főnökének a dolga. Csak Bittónak az a kijelentése volt képes legyőzni a létező ellenállást, hogy a konferenczián csupán azon tény megállapításáról volna szó, miszerint a két kérdéses párt alapelvei között még mindig vannak-e olyan ellentétek, a melyek kezdettől fogva kizárják a közös együttműködést és már most magukban rejtik az esetleges újabb miniszterválságok csiráját. Bittó elsősorban azon igyekezett, hogy pénzügyi és gazdasági kérdésekben teremtsen valamelyes közös alapot.[1] Február 19-én Szlávy lakásán rajta kívül a Deák-párt részéről: Csengery, Gorove és Széll is találkoztak. Ez utóbbit Tisza egyenes kívánságára hívták meg.[2] A balközép: Tisza Kálmánt, Simonyi Lajost, Várady Gábort és Péchy Tamást küldte el az értekezletre. Tisza ezen az ülésen a leghatározottabban tiltakozott az egyenes adóknak az 1875. évre tervbevett fölemelése ellen, a mi benne volt Ghyczy pénzügyi programmjában. Nyiltan kijelentette, hogy az ő pártjának az országgyűlésen eddig követett magatartása után az ehhez való hozzájárulást a politikai erkölcs ellen való véteknek tekintené. Bár a véleménykülönbséget nem lehetett áthidalni, Bittó lelke mélyén át volt hatva attól a tudattól, hogy az egész vita nemsokára egészen más alakulatot vesz, ha a tárgyalások

[1] Bittó Andrássyhoz, Buda, 1875 február 19. Gróf Andrássy-levéltár. Ezt a levelet közvetlenül a konferenczia összejövetele előtt írta.

[2] Báró Orczy naplója, 1875 február 18. Bittó távirata nyomán. Eredetileg mindkét részről csak 3—3 személy vehetett volna részt az értekezleten. Széll választása azonban most a balközép részéről is szükségessé tette egy negyedik tag megválasztását.

a kabinetbe való meghivással végződnek. Ez sokkal engedékenyebbé fogja tenni — úgy vélte — az urakat, mint egy akadémikus értekezés, a mely semmit sem igér.[1] Tisza továbbá a balközép elveivel ellenkező rendszabálynak minősítette az öt évi parlamenti időtartam behozását. E tárgyra nézve is a még hivatalban lévő, de már távozásra készülő miniszterelnök azon a véleményen volt, hogy Tisza, mint belügyminiszter ezt az ügyet aligha fogja okul felhasználni kabinetkérdés fölvetésére, különösen akkor nem, ha egy képviselő az országgyűlésen fogja indítványozni az öt évi időtartamot és a többi mellette fog állni.[2]

Nagyjában és egészében a tanácskozások eredménye meglehetősen kielégítő volt, annál is inkább, mert nem hozott felszínre kiegyenlíthetetlen ellentéteket. «A fuzióra való óhaj — írja Bittó a konferenczia lezárása után — mindkét részről olyan élénk, hogy messzebbmenő konczessziókra is hajlandók, hogy a közös czélt ne veszélyeztessék.»[3] Bittó és vele a Deák-párt összes korypheusai elérkezettnek látták azt az időpontot, midőn a királynak Budapestre kell érkeznie, hogy itt foganatosítsa a végleges elhatározásokat a miniszterium újjáalakítására nézve.[4] Még a konferenczia összejövetele előtt kijelentette Bittó Andrássynak, hogy a szóbanforgó kérdések legfontosabbja a miniszterelnök személyének megválasztása, a melynek megoldásától függ az egész kibontakozás. Miután a király februar 20 án Budapestre utazott, azonnal munkába vette a miniszterium megalkotását. Híven ahhoz a szándékához, hogy a miniszterelnök a Deák-pártiak sorából jelöltessék ki, mindenekelőtt Szlávyra gondoltak, a ki

[1] Bittó Andrássyhoz, 1875 febr. 19. Gróf Andrássy-levéltár.
[2] U. o.
[3] U. o.
[4] U. o.

húzódozását egészségére való tekintettel okolta meg,[1] a mi Andrássyt arra a megjegyzésre indíttota: «Kétségbe vonom, hogy Szlávy az önzésen kívül más betegségben is szenvedne.»[2] Tehát báró Wenckheim Bélára, a király személye körüli miniszterre került a sor, a ki azonban azzal mentette ki magát, hogy nem érez elég erőt az országgyűlés vezetésére.[3] Erre Deák Gorove Istvánt, az egykori kereskedelmi minisztert ajánlotta, a kire viszont az uralkodó ezt mondta: «Én nem akarom.»[4] A királyhoz hasonlóan Andrássy is azon a véleményen volt, hogy Gorovenak nincs igazi érzéke «a monarchia közös érdekei» iránt.[5] Ilyen körülmények között szólították fel Andrássyt, hogy a Bécsben időző gróf Festetics Györgyöt, az egykori Ő Felsége személye körüli minisztert nyerje meg a miniszterelnökség átvételére[6] Festetics azonban előrehaladott beteg állapota miatt nem érezte magát képesnek olyan súlyos teher elviselésére, mint a miniszterelnökség volt abban az időben.[7] Most egy Trefort-minisztériumról kezdtek rebesgetni.[8] Andrássy jót állt Trefort korrektségéért minden irányban, de előre is kételkedett abban, hogy Tisza hajlandó lesz-e a Bittó-kabinet eddigi közoktatásügyi miniszterének zászlója alatt evezni.[9] Minthogy azok a férfiak

[1] A király Andrássyhoz, Budapest, 1875 február 22. Gróf Andrássy-levéltár. Már február 19-én megírta Bittó Andrássynak, hogy Szlávy semmiesetre sem fogja átvenni a miniszterelnökséget.

[2] Andrássy a királyhoz, Bécs, 1875 február 23. Gróf Andrássy-levéltár.

[3] A király Andrássyhoz, 1875 február 22. U. o.

[4] U. o.

[5] Andrássy a királyhoz, Bécs, 1875 február 23. Gróf Andrássy-levéltár.

[6] A király Andrássyhoz, Budapest, 1875 február 22. U. o.

[7] Andrássy a királyhoz, Bécs, 1875 február 23. U. o.

[8] A király Andrássyhoz, Budapest, 1875 február 22. U. o.

[9] Andrássy a királyhoz, Bécs, 1875 február 23. Bécs. Gróf Andrássy-levéltár.

a kikhez az uralkodó fordult, mindnyájan vonakodtak, a külügyminiszter, a kinek tanácsát a király minden elhatározása előtt kikérte, úgy vélte, hogy meg kellene próbálni még egyszer Szlávy hazafiságához fölebbezni. Csak addig kellene neki a kabinetet vezetnie, a míg a fuziót nyélbeütik és a személyi kérdés az egyes resszortokat illetőleg annyira elintéztetik, hogy Szlávy után más is képes lesz átvenni a vezetést. «Ilyen kilátás — nyilatkozott Andrássy — Tisza viselkedésére is csak jó hatással lehet.»[1] De Andrássy tekintetbe vette azt a lehetőséget is, hogy Szlávy hajthatatlan marad. Ebben az esetben ismét Wenckheimhoz kellene fordulni, a ki az udvarnál különös kedveltségnek örvendett. «Egyáltalában nem habozok — mondá Andrássy az uralkodónak — itt ismételni, hogy én, ha eléggé meggyőződtem arról, hogy a zászlóhoz hűnek maradt Deák-párt körében nem található megfelelő elnök, nem riadnék vissza Tisza elnökségétől sem. Azzal zárom szavaimat — fejezte be a külügyminiszter a koronához intézett felterjesztését — Isten tartsa meg Ő Felsége türelmét, a mely előbb, vagy utóbb biztosan a legjobb gyümölcsöket fogja hozni és a melynek már most megvan az az eredménye, hogy a jelenlegi sajnálatos helyzetben közfelfogás szerint a parlamentnek jut a szomorú és Ő Felségének a szép szerep.»[2]

De a helyzet még nem alakult annyira ki, hogy egy Tisza-kormány életképes lehetett volna. Mikor kiderült, hogy Szlávy valóban beteg[3] és ezért nem képes a kormány élére állni, a király nem Tiszához, hanem báró Wenckheim Bélához fordult azzal az ajánlattal, hogy ala-

[1] Andrássy a királyhoz, Bécs, 1875 február 22. Gróf Andrássy-levéltár.

[2] Ugyanaz ugyanahhoz, Bécs, 1875 február 23. U. o.

[3] Ugyanaz ugyanahhoz, 1875 február 24. U. o.

kítson kabinetet.[1] A magyar mágnás a kívánságnak fejedelme iránti odaadásból engedett, de nem csinált titkot belőle, hogy nehezére esik a dolog.[2] Most a leendő kabinetfőnök Tiszához fordult azzal a kéréssel, hogy lépjen be a miniszteriumba. Nagyon meglepő volt, hogy a balközép vezére annyira ragaszkodott a Sennyey-kombináczióhoz, melyben ez esetleg mint miniszterelnök, vagy pénzügyminiszter vett volna részt, pedig azokból a kijelentésekből, melyeket Bécsben a koronának tett, nem lehetett erre következtetni.[3] Tisza, a ki a király kifejezése szerint «a helyzet urának érezte magát», nagy követelésekkel állt elő. Most már úgy beszélt, hogy pártja öt tagjának kell helyet találni a miniszteriumban, «a miről azonban, úgy vélte a király, szó sem lehet, annál is inkább, mert nincsenek használható emberei.»[4] Az uralkodó hallani sem akart Tiszának Sennyeyvel való összeköttetéséről, minthogy egy ilyen terv a Deák-párt egy nagy részének erélyes ellenállásán zúzódott volna szét.[5] Ebben Andrássy is megerősítette a királyt. A külügyminiszter attól félt, hogy Sennyey mint miniszter nem fog erőt kölcsönözni az új pártnak, hanem inkább a szétbomlás fermentumát fogja belevinni. Előre látni vélte, hogy a «fekete báró», a mint egyszer biztos talajt érez a lába alatt, minden erejével azon lesz, hogy Wenckheimot és Tiszát szétválassza — mindig ama hátsógondolattól vezérelve, hogy végeredményben a balpárt vezérét is ki fogja ugratni a miniszteriumból — minek következtében Sennyeyre fog

[1] A király Andrássyhoz, Budapest, 1875 február 24. Andrássy-levéltár.

[2] A király Erzsébet királynéhoz, 1875 február 26.

[3] Ugyanaz Andrássyhoz, 1875 február 24. Gróf Andrássy-levéltár.

[4] A király Erzsébet királynéhoz, 1875 február 26.

[5] Ugyanaz ugyanahhoz, február 26 és Andrássyhoz, 1875 február 24

átszállani a kormány kizárólagos hatalma.[1] Andrássy akkor ezeket a szavakat intézte a Budapesten időző uralkodóhoz: «Egy Sennyey-Tisza miniszterium vagy bensőleg fogja magát fölemészteni, vagy ha ez nem történik, az lesz a következése, hogy utána nem lesz más lehetséges kabinet, mint legszélső balpárti. A kettő közül egyik se kivánatos. A gazdasági kiegyezés (1877. évről) reviziója egy olyan miniszteriumot tesz szükségessé, a mely a korona intenczióinak még jobban meg kell hogy feleljen, mint máskor, mert egyedül az tud annyira részrehajtatlan lenni, a hogy az egész monarchia érdeke parancsolja.» Ezért kivánta, hogy az uralkodó tartson ki a kezdettől fogva elfogadott nézet mellett, a mely egyedül helyes. Elengedhetetlennek tünt föl neki, hogy mindenki megtudja, hogy egy esetleges Tisza-Sennyey-kabinet nem a korona műve, hanem mintegy ráerőszakoltatott. «Én kivánom, hogy csalódjak — fejezte ki jelentését a külügyminiszter — de az a meggyőződésem, hogy ez a koaliczió rosszul fog végződni és mégis megbocsáthatatlan volna, ha Ő Felségét tennék felelőssé egy olyan kombináczióért, a melynek rossz következményeit Ő Felsége inkább látta előre, mint bárki más.»[2] A királynak nehéz helyzete volt, minthogy báró Wenckheim és Tisza egyaránt ajánlották Sennyey bevonását a miniszteriumba. De az uralkodó megingathatatlan maradt.[3] Még február 25-én nagyon «világosan és nyiltan»[4] tárgyalt a balpárt vezérével és tartóz-

[1] Báró Orczy naplója, 1875 február 26. Andrássy egyik közleménye nyomán. Hogy Orczy milyen jól volt értesülve, legjobban bizonyitja az, hogy naplójába kivonatban följegyezte az erre a tárgyra vonatkozó táviratváltást a király és Andrássy, az utóbbi és Bittó között, úgy, a hogy mi jellemzésünknél felhasználtuk.

[2] Andrássy a királyhoz, 1875 február 26. Gróf Andrássy-levéltár.

[3] A király Andrássyhoz, Buda, 1875 február 26. Gróf Andrássy-levéltár.

[4] U. o.

kodás nélkül megmondta neki, hogy csak két lehetőség van: egy fuzió az ő pártja és a Deák-párt között, vagy a Bittó-miniszterium hivatalban maradása. Minthogy Tisza most a királylyal szemben Sennyey belépését nem mint elutasíthatatlan feltételt, hanem csak mint a küszöbön álló új választások miatt kivánatos dolgot állította be, az uralkodónak úgy tünt fel, hogy egy Tisza-Sennyey miniszterium eshetősége már túlhaladott álláspont.[1] Az utolsó és nem épen lebecsülendő nehézség — az uralkodó épen a «legnagyobb nehézség»-nek minősíti[2] — a pénzügyi kérdés rendezése volt, a melyben a balközép vezére, szintén választási okokból, nagyon csökönyösnek mutatkozott. Tudni sem akart az egyenes adók fölemeléséről, a mi a Deák-párt programmjához tartozott.[3] Minden attól függött tehát, hogy Tisza képes lesz-e megegyezni Széllel, a ki mint pénzügyminiszter jött számításba az új kabinetben. «Láthatod — írja Ő Felsége ekkor Erzsébet királynénak — hogy a helyzet súlyos és még nagyon kétséges. Isten segítségével ebből is kieviczkélünk.»[4] Midőn végre sikerült teljes megegyezést elérni ebben is, mint általában minden a tárgyhoz tartozó ügyben a két nagy párt között, egyszerre viszály tört ki az eddig még megoldatlan személyi kérdések miatt. Az egész egyezmény újból inogni látszott. A király el volt készülve arra, hogy Wenckheim, látva a leküzdhetetlen akadályokat, melyek a kabinetalakításba ütköznek, misszióját vissza fogja adni az uralkodó kezébe. Ennélfogva ki akarta kérni Andrássy véleményét, hogy elérkezett-e már az a pillanat, midőn a Bittó-miniszteriumot kell megbizni az ügyek további vezetésé-

[1] A király Andrássyhoz, Buda, 1875 február 26. Gróf Andrássy-levéltár.

[2] A király Erzsébet királynéhoz, 1875 február 26.

[3] Ugyanaz Andrássyhoz, 1875 február 26. Gróf Andrássy-levéltár.

[4] A király Erzsébet királynéhoz, 1875 február 26.

vel, vagy a Tisza-Sennyey-kisérletet «keresztülvinni». Az uralkodó ezekkel a szavakkal zárta kérdéseit: «Elviseli-e az ország ezt a gyógyító módot és a delegácziók idejére való tekintettel megtörténjék-e ez?»[1] Andrássy egy nagyon sürgősnek jelzett táviratban azonnal felel, hogy nem ajánlhatja a Bittó-miniszterium további fentartását, mielőtt Tiszával meg nem próbálják a kabinet alakításának lehetőségét «Sennyeyvel vagy a nélkül». Csak ha Tisza nem érne el sikert és Sennyeyvel sem lehetne megállapodni egy programmon, csak akkor kellene Bittót az ügyek továbbvezetésével megbizni. Ha ellenben a Tisza-Sennyey kombináczió létrejön és minden várakozást felülmuló sikerrel jár, akkor ez kellemesen lepheti meg a koronát. «Ha az ellenkezője történik — folytatja — akkor az a meggyőződésem, hogy ezek a közbejött események az országnak Ő Felsége iránti bizalmát csak megnövesztik és hogy a személyes közbelépés a későbbi stádiumban szükséges, de könnyű és elhatározó lesz.» A külügyminiszter csak azon meggyőződése mellett tartott ki, hogy a magyar nemzet előtt okvetlenül be kell bizonyítani annak igazságát, hogy a koronára ráerőszakoltak egy kombinácziót, «a mely az egészséges pártalakulást nem könnyítené meg, hanem megnehezítené».[2]

Az utolsó órában — márczius 1-én — midőn már minden felborulni látszott, végre sikerült a Lónyay-Sennyey-féle frakcziók[3] nem csekély boszúságára, megalakítani a miniszteriumot Wenckheim elnöksége alatt, a melynek Tisza mint belügy-, Széll mint pénzügyminiszter bocsátották rendelkezésére[4] erejüket. De Wenckheim

[1] A király Andrássyhoz, 1875 február 28. Gróf Andrássy-levéltár.

[2] Andrássy a királyhoz, Bécs, 1875 február 28. U. o.

[3] Báró Orczy naplója, 1875 márczius 1.

[4] Ezen a három férfiún kívül az új miniszterium tagjai voltak: Trefort, mint vallás- és közoktatásügyi, Simonyi Lajos, mint földmívelés-

nem engedte el, hogy azonnal ki ne jelentse, miszerint a miniszterelnökséget csak a következő parlamenti időszakig tartja meg,[1] hogy majd Tiszának, nálánál sokkal rátermettebb utódjának adja át. Ez azután csaknem két évtizeden keresztül (1875—1890-ig), mint feje annak az új többségnek — melyet mostantól fogva «szabadelvű párt»-nak neveztek — kiváló tehetségeit kifejtve, vezette Magyarország sorsát olyan időben, mikor ez hatalmas befolyással birt a monarchia ügyeire. Hazafiságból, felismerve hazája veszélyes helyzetét, bátran lemondott eddigi terméketlen ellenzékiségéről, hogy az 1867-iki kiegyezés reális alapjára helyezkedjék, a mely egyedül nyujtott reményt egy szerencsés új alakulásra a hitelében megingott Magyarországnak. Andrássyt illeti meg az érdem, hogy Magyarországnak ebben a végzetes órában segítségére jött okos tanácsával. De nem szabad feledni azt sem, hogy I. Ferencz József bölcs fejedelem módjára cselekedett, midőn elsánczolva magát minden rosszakaratú és gonosz szándékú besugás elől, Andrássyval egyesülten munkálkodott a zilált és a magyar állam alapjait fenyegető veszedelmek elhárításán, hogy mintegy megifjodva új fényes perspektivát nyujtson a jövőbe. A nagybeteg Deáknak utolsó napjaiban nagy elégtételül szolgálhatott, hogy az általa alapított politikai rendszer legkiválóbb ellenfele is elismerte alkotásának helyességét az 1867-iki kiegyezésen álló kormányba való belépésével. A monarchia fennállására a legnagyobb jelentőséggel birt az, hogy ebben a válságban sem a balközép követőinek, sem a szélső balpártnak nem sikerült, a saját külön felfogásuk szerint, magukhoz ragadni a kormány gyeplőit.

ügyi és kereskedelmi, Péchy Tamás, mint igazságügy-, Szende Béla mint honvédelmi és Pejacsevich Péter mint horvát miniszter. Wenckheim megtartotta a király személye körüli miniszteri tárczát.

[1] Báró Orczy naplója, 1875 márczius 11.

Ez nemcsak a monarchiára, hanem a világpolitikára is kihatott, a mennyiben csak egy belsőleg konszolidált és erős Ausztria-Magyarország, a mely nagyhatalmi állásának megtartásáért bizonyos nyomatékkal képes föllépni, számíthatott arra, hogy döntő tényező legyen a hatalmak tanácsában. Ebből a szempontból nézve, a magyar kérdés megoldása a Deák-párt és a balközép fuziója által világtörténelmi jelentőségre emelkedett.

NYOLCZADIK FEJEZET.

ANDRÁSSY ÉS BISMARCK KULTURHARCZA.

Míg a magyar válság Andrássy egész figyelmét lekötötte, azalatt egyidejűleg egy másik, nem kevésbbé fontos ügy is foglalkoztatta elméjét, a mely szoros összefüggésben volt az általa kezdeményezett németbarát politikával. Künn a németbirodalomban lobogó lánggal égett az úgynevezett «kulturharcz», a királyság és a papság közt folytatott hatalmi versengés, a melyről Bismarck, erővel teljes beszédei egyikében azt mondta, hogy olyan régi, mint maga az emberiség.[1] Ama viszonynál fogva, a melyben mi 1871 óta Németországhoz állottunk, vajjon lehető volt-e, hogy Andrássy a német kanczellárral szemben ellenséges egyházpolitikai álláspontot képviseljen? Elképzelhető volt-e, hogy ő ebben a harczban a római egyház mellé álljon, a mely az 1864 deczember 8.-ki syllabus óta inkább, mint valaha el volt telve azzal a nyiltan beismert szándékkal, hogy az egész állami életet saját rabigája alá hajtsa? Elméje összes erejére szüksége volt, hogy úgy a Németország iránti barátságnak, valamint a monarchia belső ügyeire vonatkozó tekintetnek megfeleljen. Azon bizonyára nem könnyű feladat előtt állott, hogy szerencsésen átevezzen a szirtek között, melyek őt két oldalról: egyrészt Németországnak, másrészt pedig

[1] Bismarck, 1873 márczius 10.-i beszéde.

Ausztria-Magyarországnak némely hatalmas társadalmi rétegei felől fenyegették. Finom politikai tapintattal és jellemének sajátos egyenességével Andrássy megmentette a monarchiát azon súlyos károktól, a melyeknek a IX. Pius hatalmi igényei által előidézett egyházi konfliktus tette ki.

Andrássy, mint a liberálizmus feltétlen híve és az állam jogainak elszánt védelmezője soha sem egyezhetett bele abba, hogy Ausztria-Magyarország kiszolgáltattassék Róma parancsainak. Rég letüntek azok az idők, midőn Ausztriában az állami ügyeket tisztán egyházi felfogás irányította, midőn, mint az 1855-ki konkordatumban, az egyház érdekét az állam érdekei fölé helyezték; az alkotmányos viszonyok helyreállítása óta a Lajthán innen és túl, 1867 óta, egy vezető osztrák vagy magyar államférfiú se merte volna többé a konkordatum szellemét újra feltámasztani. Legkevésbé juthatott ez eszébe Andrássynak. Hiszen ő volt az, a ki az osztrák alkotmánypártnak a konkordatum elleni küzdelmében segítséget nyujtott, a ki akkor kifejezést is adott annak a mély felindulásnak, a mely abban az időben az osztrák püspökök agresszív viselkedése miatt Magyarországot is elfogta.[1] Egy olyan gondolkodású férfi, mint ő, nem nézhette összetett kezekkel a jezsuitáknak az egész világon elterjedt agitációit, hogy a pápa csalhatatlanságáról szóló tant a IX. Pius pápa által összehivott egyetemes zsinat által érvényes formára juttassák.[2] Ez a kérdés, a mely messzire túlcsapott a vallásos szférák határain és a mely magas potitikai jelentőségre emelkedett, minden államférfiút és természetesen Andrássyt is nagy aggodalom-

[1] Lásd e mű I. kötetét, 373. oldal.

[2] Friedrich J.: Geschichte des Vatikanischen Konzils. II. kötet, 29. fejezet. Az 1868 junius 29.-i bulla elrendelte az általános zsinatot.

mal töltötte el. Világos volt, hogy a csalhatatlanság elismerése által a pápák hatalma az uralkodók és a nép felett világi dolgokban is hitczikelylyé emeltetnék.[1] Ennek ellenére megtörtént az a nem-várt dolog, hogy Beust egyetértve a magyar és osztrák kormánynyal, visszautasította azon közösen életbeléptetendő præventiv rendszabályokat, melyeket Hohenlohe herczeg bajor miniszter 1869 április 9.-kén javasolt.[2] Hiba volt ez — azután meg is bosszulta magát — hogy számítottak az osztrák és magyar püspöki kar oppositiójára, mint a csalhatatlanság dogmájának kihirdetése ellen irányuló hathatós eszközre.[3] Mialatt a várakozással sok drága időt elvesztegettek, a roppant mozgékony jezsuita-pártnak sikerült az új dogma iránt ellenséges püspököket megfélemlíteni. Az a veszély, a melyről Beust, nem tekintve az 1869 február 6-án megjelent «Civiltà» czikket,[4] ugyanez év május 15.-én még nem tudott magának véleményt alkotni,[5] 1870 február 10-én már teljes nagyságában állt előtte. Az így beállott helyzetről kénytelen volt ő maga azt mondani, «hogy áthidalhatatlan ürt támaszt az egyház és a legtöbb modern állam törvényei között».[6]

Miután azonban a csalhatatlanság dogmáját megszavazták, azzal a kérdéssel kellett immár törődni: hogyan

[1] Ez volt Döllinger véleménye. Lásd: «Denkwürdigkeiten des Fürsten Chlodwig Hohenlohe» I. 351. V. ö.: «Allgemeine Zeitung» 1869 márczius 10—15. Az ott megjelent névtelen czikkek, melyek a conciliumról szólnak, Döllingertől eredtek.

[2] «Denkwürdigkeiten des Fürsten Chlodwig Hohenlohe». I. 351. Beust gróf Ingelheimhoz Münchenbe, Bécs, 1869 május 15. Ld. gróf Beust «Aus drei Viertel-Jahrhunderten», II. 278.

[3] Beust «Aus drei Viertel-Jahrhunderten». 281. old.

[4] E czikkről közelebbi felvilágosítást nyujt Friedrich» Geschichte des Vatikanischen Konzils» II. 29. fejezet.

[5] Beust. U. o. II. 280.

[6] Hahn «Fürst Bismarck» II. 381. Beust távirata gróf Trauttmansdorffhoz Rómában, 1870 február 10.

lehetne annak következményeit ellensúlyozni? Andrássy első sorban az egyházi és állami hatalom közti összetűzés kerülésével és az állam jogainak csonkítatlan fentartásával foglalkozott. Eltekintve néhány kivételtől, a magyar püspököknek előtte nem ismeretlen hazafiságától elvárhatta, hogy nem fognak neki kellemetlenségeket okozni. Erre czélozhattak, — ha ugyan tényleg mondattak, — azok az ő szájába adott szavak, melyeket állítólag Bismarckkal szemben hangoztatott a salzburgi összejövetelen (1871 augusztus): «Verebekre nem lövök ágyúkkal».[1] Nem azt akarta-e ezzel jelezni Andrássy, hogy a magyar nép, a mely inkább hajlik a közömbösségre mint a bigottizmusra, nem fog oly könnyen felizgulni? Semmi esetre sem lehet ennek a kijelentésnek — föltéve természetesen, hogy tényleg elhangzott — más értelmet tulajdonítani, mint, hogy meg volt győződve arról, hogy a rendelkezésére álló törvényes eszközökkel meg fogja törni az esetleg makacskodó papokat.[2] A míg Andrássy

[1] «Presse». 1872 julius 24. Andrássynak azt mondták, hogy Dóczi írta azt a czikket, a melyben ezek a szavak előfordultak. De nemsokára kiderült, hogy a közlemény báró Kaas Ivortól származott. Przibram «Erinnerungen eines alten Österreichers» II. 75. a jezsuita bevándorlás alkalmából Andrássy szájába adja ezt a mondatot.

[2] Ide tartozik első sorban a jus placeti, mint a magyarországi censurának mindig készenlétben álló fegyvere, hogy az infallibilitás dogmájának kellemetlen visszahatásait elhárítsa. Hiszen a jus placeti alapján idézték az agg székesfehérvári püspököt, Jekelfalussyt, a ki a tilalom daczára is kihirdettette az új tantételt, 1870 szeptember 11.-én a minisztertanács elé, a hol Andrássy kifejezettt parancsra és Ő Felsége császári és királyi apostoli felsége nevében «legmagasabb rosszalását, elutasítását és megrovását» mondta ki reá. Andrássy 1870 szeptember 11.-iki felterjesztésében megemlíti, hogy a püspök az egybegyült minisztertanács előtt kijelentette miszerint Ő Felsége parancsát «illő tisztelettel»fogadja és ismeri kötelességeit. Lásd Pauler magyar közoktatásügyi miniszter 1871 szeptember 26.-i beszédét. A magyar kormány álláspontja a csalhatatlanság dogmájával és a magyar püspökökkel szemben: Kónyi «Deák beszédei»-ben, VI. kötet, 383—416. oldal.

állott Magyarország élén, valóban nem is volt semmiféle veszélyes összetűzés a kormány és a magyar egyházfejedelmek között.[1]

* * *

Andrássy, a kit sohasem vezettek felekezeti szempontok, hanem mindig csak az állam érdeke, erősen el volt tökélve, hogy mint külügyminiszter sem enged helyet más tekinteteknek. Örült volna, ha az események nem sodorják bele egy kimondott védelmi állásba az ultramontanizmus ellen. Hiszen ő reá nézve a viszonyok egészen máskép állottak, mint Bismarckra nézve, a ki Németország, Róma, Franczia- és Lengyelország összes ultramontan elemeinek szövetkezésében csak az általa alapított német egység szétrombolására irányuló eszközt látott.[2] Andrássynak is volt alkalma észlelnie, hogy hasonló erők az ő állásának aláaknázásán is nagy buzgalommal dolgoztak, hogy klerikális gondolkozású férfiút állítsanak a külügyek élére. De ezektől, a kiknek nem állottak rendelkezésére olyan hatalmas segítő társak, mint a német püspököknek, kevéssé félhetett. Andrássy valószínűleg nem hagyott volna fel a passziv szemlélő szerepével, a melyből minden pillanatban átmehetett volna támadásba, ha az ultramontánok maguk nem kényszerítették volna őt a nyílt sisakkal való küzdelemre és színtvallásra. Erre indítóokul kinálkozott az 1870 október 8-án az egységes Olaszországba bekebelezett egyház

[1] A magyar egyházfejedelmek egyezséget kötöttek, hogy mindegyik közülök ki fogja jelenteni a pápának, miszerint meggyőződésük a csalhatatlanság tanáról ugyanaz maradt, hogy a schizma elkerülése végett alávetik, de nem kötelezik magukat arra, hogy a dogma támadóit felelősségre vonják, vagy hogy azt feltünően kihivó módon terjesszék és tanítsák.

[2] Bismarck «Gedanken u. Erinnerungen» II. 24. fejezet. «Kulturkampf».

állam helyreállítása, a melynek megsemmisítésével a pápa világi souverainitása is természetszerűleg véget ért. Az örök városnak olasz csapatokkal való megszállása a buzgó katholikusokat természetesen megdöbbentette és azóta folyton újra meg újra megismétlődtek a panaszok a «fogságban sinylődő» pápa vigasztalan helyzetéről. A wiedeni «katholikus-politikai» kaszinó Bécsben szintén hivatást érzett arra, hogy a panaszkodók e köréhez csatlakozzék. Ennek a társaságnak egy báró Stillfried által vezetett deputációja 1872 február 15-én megjelent Andrássy előtt, hogy kifejezést adjon annak a kivánságnak, hogy IX. Pius pápa kiszabadíttassék az elviselhetetlen helyzetből és Olaszországon kívül, valamely katholikus államban találjon menedékhelyet. A jámbor báró ezúttal azt az egyenes felszólítást intézte a külügyminiszterhez, hogy hívja meg Ő Szentségét a monarchiába való átköltözésre.[1] Rómának Olaszország által való birtokba vétele után Beust egy pillanatig tényleg gondolt arra, hogy Trientet IX. Pius pápának rendelkezésére bocsássa. Andrássy azonban erről mit sem akart tudni.[2] Ebben az értelemben hangzott a válasz is, a melyet most báró Stillfriednek adott. Figyelmeztetnie kell — úgymond — a küldöttség tagjait, hogy a pápa legbizalmasabb tanácsadói sincsenek velük egy nézeten. Saját meggyőződése is az, hogy nincs katholikus állam, a mely a szent atyának olyan asylumot kínálhat, mely ugyanazokat az előnyöket nyujtaná, mint Róma. Miután Andrássy még

[1] A hivatalos «Österreichische Korrespondenz» jelentéséből átvette a «Neue Freie Presse», 1872 január 23. ezen a czímen: «Graf Andrássy über die römische Politik». A czikk szerzője báró Dóczi Lajos, akkor külügyminiszteriumi udvari titkár volt. Andrássy először nem akarta megengedni, hogy közöljék, de Dóczi rábeszélte, hogy a bécsi liberálisokra való tekintetből beleegyezését adja.

[2] Schweinitz, Bécs, 1872 február 23.

rámutatott arra, hogy a monarchia jólétéért és a béke megtartásáért való aggodalomból sem ő, sem a császár és király nem térhetnek el az eddig követett iránytól, a következő szavakkal végezte be: «Tudják uraim, hogy én a világos helyzetek barátja vagyok. Ám az Önök előadása csak akkor lesz világos, ha egy gyakorlati ajánlatot is tartalmaz. Ennélfogva engedjék meg nekem, hogy arra vonatkozólag, a mit az Önök szónoka az okkupációról mondott, azt a gyakorlati kérdést intézzem Önhöz: Azon a véleményen vannak-e Önök, hogy nekünk kötelességünk Itáliába hadat vezetni?» Midőn báró Stillfried meglepetve ettől a fordulattól a miniszter válaszában, zavartan ezt felelte, hogy megbizatásának határait lépné túl, ha erről nyilatkoznék, Andrássy irónikusan jegyezte meg: a kritika itt könnyebb, mint positiv javaslatok tétele; a mivel a küldöttség tisztelt urainak azonban nem akarna szemrehányást tenni, hanem csak kellőképen megvilágítani óhajtá a tényállást.[1]

Andrássy beszéde a különböző pártok politikai gondolkozása szerint az egész világon igen nagy feltünést keltett. Valóban eddig a monarchia egyik miniszterétől sem hallottak ilyen nyilt és tartózkodás nélkül való beszédet a fogoly pápa panaszaira, a ki, daczára a róla elterjedt hireszteléseknek, a nagyköveteket és követeket maga köré gyűjtötte, zavartalanul érintkezhetett az egész földkerekség püspökeivel és háborítlanul intézhette hozzájuk dekretumait is. Az ultramontán lapok természetesen tüzet okádtak az Andrássy nyilatkozatai miatt. Az osztrák ultramontánok szócsöve a «Vaterland» azt írta akkor, hogy Andrássy, a kinek külügyminiszterré való kinevezése mindjárt eleinte nem ébresztett különös bizalmat a katholikus és hazafias körökben, most mintegy «meg-

[1] «Neue Freie Presse», 1872 január 23.

erősítette és megpecsételte ezt a bizalmatlanságot» báró Stillfriedhez intézett beszédjével. Az ultramontán lap szemére vetette, mint egykori forradalmárnak a multját és igyekezett bebizonyítani, hogy neki, mint ilyennek, minden volt forradalmárhoz hasonlóan, be kell látnia, hogy csak egyedül a katholikus egyház az igazán erős gát a forradalmi tendencziák ellen.[1] Kevésbé enyhén bánt el Andrássyval a «L'Univers», a mely őt «bécsi communard»-nak nevezte. De eltekintve a kiengesztelhetetlen ultramontánoktól, Andrássy nagyon meg lehetett elégedve azzal az eredménnyel, a mit a nyilvánosság előtt beszédének hatása előidézett. Erről meggyőződve azt mondá Schweinitz tábornoknak: nem tartja illendőnek, hogy beszéd vagy írás által népszerűsítse magát, ha azonban az ellenfelek ezt megcselekszik helyette, akkor nagyon meg van elégedve a dologgal.[2]

Andrássy csakugyan nem gondolt népszerűséghajhászásra, midőn a liberális világ által ujjongással fogadott szavait intézte báró Stillfriedhez. Őt sokkal inkább vezette az a meggyőződés, hogy Ausztria-Magyarország beavatkozása a pápa világi hatalmának helyreállítása érdekében lehetetlen politika volna. Nem csupán Magyarországon — így nyilatkozott a német császári nagykövet előtt — a hol mindig féltékenyen ügyelnek a kizárólagos apostoli[3] önállóságának megőrzésére, a hol épen most, maguknak a katholikusoknak ellentállásán szenvedett hajótörést[4] gróf Apponyi Albertnek egy katholikus-párt alakítására irányuló kisérlete és a hol olyan sok protestáns él, tehát

[1] «Vaterland»: «Andrássy» czímű czikke 1872 január 21; lásd e lap 1872 január 24.-i számát is: «Der Adler und das Kreuz».

[2] Schweinitz, 1872 január 23.

[3] A magyar királyt megillető «apostolicus» czímre vonatkozik, a melylyel bizonyos reális egyházi jogok voltak egybekötve.

[4] Ld. e kötet VI. fejezetét.

nem csak ott, hanem Ausztriában sem lehetne keresztülvinni egy római szellemmel áthatott politikát. Sőt — jegyzé meg a miniszter — az illetékes helyen sem táplálnak ilyen szándékot. Ennek bizonyítása végett Andrássy arra hivatkozott, hogy János toscanai főherczeg legközelebb meg fogja látogatni Viktor Emánuel királyt, a mit a király nak épen Olaszországban időző legfiatalabb öcscse, Lajos Viktor főherczeg, csak anyjára Zsófia főherczegasszonyra való tekintetből mulasztotta el. Ha ismét kitörne a háború Német- és Francziaország között — fejezte be szavait Andrássy — és ez utóbbi hatalom talán katholikus szövetségesek után nézne, semmi esetre sem várhatna Ausztria-Magyarországtól bármit is, hanem sokkal inkább a szlávoknál fogna segítséget találni.[1] A német nagykövetnek ezek a szavak nagyon kellemesen csenghettek a fülébe ; hiszen azt bizonyították, hogy Bismarck ultramontán támadói nem számíthattak Ausztria-Magyarország pártolására. Ez annál nagyobb jelentőséggel birt, mert Bismarck épen ekkor mondta e nevezetes szavakat: «Nem megyünk Canossába, sem testileg, sem szellemileg»,[2] IX. Pius pedig a maga részéről ezt a csatakiáltást hallatta: «Ki tudja, hogy nem szabadul-e el csakhamar a magasból az a kövecske, a mely szétzúzza a kolosszus lábát».[3] Németországban mindinkább kiélesedett a «májusi törvények» kibocsátása után[4] a pápa-

[1] Schweinitz, Budapest, 1872 április 17.

[2] Bismarck beszéde 1872 május 14-én.

[3] Hahn «Fürst Bismarck», II. 513.

[4] A Falk vallás és közoktatásügyi miniszter által fogalmazott híres «májusi törvények», melyeket a kihirdetés hónapjáról neveztek el, három törvényjavaslatból állottak: azt az államjogi alapot kellett megteremteniök, a mely az államnak az egyházhoz való helyzetét lehetőleg világosan és biztosan megállapítja, hogy ilyen módon «erős és tartós béké»-t létesítsen a két hatalmi tényező között. Az első tör-

ság és császárság közötti küzdelem. Teljes kifejezésre jutott ez a jezsuita törvényben,[1] a mely felhatalmazta a német kormányt, hogy Jézus társaságának minden tagját, mint békebontót kiutasítson, minthogy ez a szerzetes rend az országra nézve káros és veszedelmes tevékenységet fejt ki.[2] Az a meggyőződés, hogy a Hohenlohe biboros által «hamis erkölcsiséggel, intrikákkal és istentelen cselekedetekkel» vádolt jezsuiták[3] uralkodnak a pápa és a római egyház felett, hogy az egyházi hatalom segítségével az általuk gyűlölt német császárság romlását akarják elérni, az elkeseredés dühét váltotta ki ez ellen a leghatalmasabb egyházi szervezet ellen. Bismarck bizalmasának kifejezése szerint általános volt a meggyőződés, hogy a jezsuiták azzal a tétellel: hogy olyan törvények, melyek az egyházzal ellentétben állanak, katholikus polgárokat nem köteleznek,[4] csak az állam alapjait támadják.

* * *

vényjavaslat szólt: «A jog és az egyház büntető és megtorló eszközeinek határairól». A második szabályozta és megkönnyítette az egyházból való kilépést. A harmadik a lelkészek nevelésére és alkalmazására vonatkozott; egyházi hivatalt keresztény templomban csak olyan német vállalhatott, a ki a törvényeknek megfelelő előképzettséget tudott felmutatni és a ki ellen az államkormány semmi kifogást nem emelhetett. A római egyház papjainak tehát német nevelésben kellett részesülniök. A negyedik törvényjavaslat az egyház fegyelmi jogának hatalmát és egy egyházi czélokat szolgáló királyi törvényszék felállítását tárgyalta. Az egyház szolgái felett az egyházi disciplina hatalmát csak német egyházi alkalmazottak gyakorolhatták. Közelebbit Böhtlinkg Arthurnál («Bismarck und das päpstliche Rom») a «Maigesetze» czímű fejezetben.

[1] U. o. II. 498.

[2] U. o.

[3] «Denkwürdigkeiten des Fürsten Chlodwig Hohenlohe» I. 394.

[4] Hahn «Fürst Bismarck», II. 496.

Ilyen körülmények között és Andrássynak Schweinitz előtt 1872 április 17-én tett nyilatkozatai után feltünést kellett keltenie annak a czikknek, a mely 1872 július 24. jelent meg a pesti «Reform»-ban. Ebben arról volt szó, hogy az opportunitásra és az ultramontanizmus elleni küzdelem eszközeire nézve Bismarck és Andrássy között lényeges különbség van, a mely a földrajzi fekvés különbözősége, az alkotmány, felekezeti viszonyok és hagyományok által magyarázható meg. Ennélfogva nem lehet Andrássy feladata «rabszolgamódra» teljesíteni a német kanczellár akaratát és még mindig kérdés, hogy jól tette-e Bismarck, hogy a világi és egyházi hatalom között élethalál harczot provokált. Ameddig a katholikus mozgalom — így szólt tovább — nem irányul az állam fennállása ellen és nem akarja őt szolgájává tenni, nincs ok a megrendszabályozásra. A legjobb politika az, a mely minden katholikus államra nézve is egyedül érvényes, hogy t. i. nyugodtan és mérsékelten kell bevárni a lázas izgatottság elmulását és a dagály apadását.[1]

Ahogy báró Orczy megjegyzi Andrássyhoz irott egyik levelében: Bécsben ez a czikk volt a nap eseménye.[2] Könnyen érthető, hogy ráfogták a «Reform»-ra a külügyminiszteriummal való szoros összeköttetést.[3] Még azt is állították, hogy maga Andrássy juttatta a czikket a szerkesztőségbe titkára Okolicsányi által.[4] A czikk azonban Ausztria szabadelvű rétegeire kedvezőtlen benyomást tett. Ezzel szemben a magas körökben, a hol szintén Andrássyt tartották a szerzőnek, javára írták, hogy mint

[1] «Reform», 1872 július 24.

[2] Báró Orczy Béla Andrássyhoz, 1872 július 25. Gróf Andrássy-levéltár.

[3] Schweinitz, Bécs, 1872 július 24.

[4] Orczy Andrássyhoz, 1872 július 25.

független, senki által nem befolyásolható ember kimondta a véleményét.[1]

Ezalatt kitudódott, hogy az egész izgalom, melyet a czikk ébresztett, nagyon fölösleges volt. Nem is a külügyminiszter, hanem egy fiatal publicista — valószinűleg báró Kaas Ivor vagy Asbóth János — fogalmazta, a ki helyeset és helytelent összezavarva egy «ujságírói remekművel» akart feltűnni. Andrássy maga mondta el a német nagykövetnek, hogy egészen távol áll a «Reform»-tól és annak nyilatkozataira semmiféle befolyást nem gyakorolt. Ezen ügyben való állásának tisztázását — mondá a külügyminiszter Schweinitzhez — teljesen rábízza az időre, de már most meg kell mondania, hogy mindent el fog kerülni, a mi Németországot kellemetlenül érinthetné.[2] Ennek fejében azt követelte, hogy Berlinben szünjék meg az a vélemény, miszerint Ausztria-Magyarország annyira katholikus érzületű állam, hogy ez alapszínét aligha fogja elveszíteni és még mindig hajlandó Francziaországgal «katholikus ligá»-t alapítani.[3] Andrássy nem csupán bizalmas közlésekből értesült egy ilyen fajta bizalmatlanságról, a melyet állítólag az akkor Berlinben időző olasz trónörököspár is táplált. A Schweinitzzel folytatott tárgyalásokból is elég érthetően csendült ki ez a hang. Valahányszor beszéd közben érintették a porosz-orosz vonatkozásokat, a német nagykövet a két hatalom közötti benső barátság egyik motivuma gyanánt egy katholikus liga lehetősége ellen irányuló kölcsönös ellenszenvüket jelölte meg. Schweinitz ebből a szempontból egyenesen Németország természetes szövetségesének nevezte Oroszországot. Ezenfelül még azt a

[1] Orczy Béla Andrássyhoz, 1872 július 25. Gróf Andrássy-levéltár.

[2] Schweinitz, 1872 július 30.

[3] Andrássy gróf Károlyihoz Berlinbe. Bécs, 1872 június 6. Cs. és kir. külügyminiszterium.

megjegyzést is tette, hogy már magában véve a római Kuriának Európában való túlsúlya miatti aggodalom is észszerűleg azt parancsolja a berlini kabinetnek, hogy az Oroszországgal való összeköttetéseket ne cserélje fel egy katholikus hatalornéival.[1] Andrássy előtt ezek az érvelések épen semmi fontossággal sem birtak. Sőt inkább úgy találta, hogy a német nagykövet figyelmét nem lett volna szabad elkerülnie annak a ténynek, mely szerint épen a katholikus államokban leghevesebb az oppositio a pápaság ellen és egyik állam sem igyekszik oly erővel, mondhatni féltékenyen megőrizni a függetlenségét, mint Ausztria-Magyarország. «A mai európai helyzet álláspontjából szemlélve a dolgokat — írta gróf Károlyihoz Berlinbe — nagyon könnyen megesik, hogy egy állam katholikus jellegét összetévesztik a Kuria igényeinek támogatásával. Súlyt kell vetnem arra — tette hozzá Andrássy — hogy helyreigazíttassanak ezek a híresztelések, a melyek Ausztria-Magyarország helyzete korrekt és tárgyilagos fölfogásának époly kevéssé felelnek meg, mint politikai irányának».[2] Gróf Károlyi alig jutott birtokába főnöke táviratának, igyekezett azonnal kipuhatolni az igazi tényállást. Mint olyan férfiú, a ki szereti az egyenes utakat, közvetetlenül Thile államtitkárhoz fordult. Ez a kiváló német államférfiú, mindezt egyenesen ama megvetésre méltó pletykák birodalmába utalta, a melyek ultramontán vagy franczia forrásokból erednek. Bismarck, a ki akkor Varzinban időzött, nagyon elcsodálkozott Károlyi lépésén. Azt hitte inkább — s ezt közölte Thile által a mi nagykövetünkkel — hogy egészen más részről fognak érzékenykedni a hármas entente miatt, mely

[1] Andrássy gróf Károlyihoz, 1872 június 6. Cs. és kir. külügyminisztérium.

[2] U. o.

Ausztria-Magyarország, Német és Olaszország között létesült. Maga Vilmos császár is tagadta, hogy Berlinben az olasz trónörököspár utazásának ilyen messzemenő politikai jelentőséget tulajdonítsanak, az audiencián azt mondta gróf Károlyinak: «Ön tökéletesen nyugodt lehet. Én tudom, hogy vannak itt személyiségek — ultramontánok — a kiknek Németországnak Olaszországhoz és egyuttal Ausztria-Magyarországhoz való jó viszonya szálka a szemükben és a kik szivesen igyekeznek elhinteni a viszálykodás magvait.»[1] Az osztrák-magyar külügyminiszter nagyon meg volt elégedve ezekkel a közlésekkel, a melyeket Schweinitz tábornok igyekezett megerősíteni.[2] Ennek ellenére a két északi hatalom között fennálló nagy barátság — még az 1872-ki berlini entrevue előtt volt — sok álmatlan éjszakát okozott neki. Úgy látszik attól tartott, hogy Pétervár és Berlin viszonya a mi monarchiánk rovására mindinkább bizalmasabb lesz. Ezért Andrássy szükségesnek látta Bismarcknak eszébe juttatni, hogy semmi se lehetne helytelenebb, mint az egyházpolitikai közösség Német és Oroszország között, a hol a czár áll az egyházi hierarchia élén és egyházának egyetemes tendenciájától ép oly kevéssé tér el, mint a római pápa. Hangsúlyozta, hogy Poroszország a Kuria túlkapásai ellen bizonyára több támogatásra fog találni katholikus államokban mint az orthodox egyházban.[3] Bár nagyon kétséges, hogy Andrássy épen ezekben a napokban tette volna ezt a nyilatkozatot: hogy Németország az ultramontánok elleni küzdelemben teljesen számít-

[1] Károlyi Andrássyhoz, Berlin, 1872 június 15. Cs. és kir. külügyminisztérium.

[2] Andrássy Károlyihoz, Bécs, 1872 június 22. U. o.

[3] U. o.

hat reá,[1] mégis bizonyosnak látszik, hogy ezidőtájt esetleges keleti bonyodalmakra való tekintetből Bismarcknak kilátásba helyezte Ausztria-Magyarország segítségét a Vatikán ellen folytatott pörében. Világosan következik ez azon intéséből: Poroszország a római túlbuzgalom ellen ne Szt.-Pétervárott, hanem katholikus országokban keressen támogatást, a mi alatt csak Ausztria-Magyarországot érthette. Hasonló motivumok indították Andrássyt arra is, hogy keresse a közelebbi összeköttetést Olaszországgal. Nem törődve az osztrák klerikális-katonai körökkel, a kiknek a II. Viktor Emanuellal való kibékülés egyébként inkább ínyükre volt, mint a győzelmes evangelikus német császárral,[2] Andrássy kereste a fiatal olasz királysággal való összeköttetéseket. Még mikor ilyenféle eshetőségek a messze távol ködében rejtőztek, mindjárt a bécsi Ballplatzra való bevonulása után így nyilatkozott: az ő politikája Olaszországgal szemben nyilt és világos lesz.[3] Bizonyára az összes klerikális ellenáramlatok felett kivívott győzelmet jelentette az, hogy az 1859. és 1866-ki események után az olasz király II. Viktor Emanuel 1873 szeptemberében a bécsi Hofburg vendége lehetett. Nagy történelmi pillanat volt az, mikor szeptember 16-án a király megjelent a császárvárosban. Ezzel egy régi ellenségeskedés aludt el és baráti kötelék született meg a rokon Habsburg és Savoyai ház között.[4] Európa béké-

[1] Waecker-Gotter főkonzul, Budapest, 1872 július 5. Schweinitz, Bécs, 1872 július 11. kétségbe vonja, hogy Andrássy annyira határozottan nyilatkozott volna, mint Waecker-Gotter állítja.

[2] Schweinitz, 1875 márczius 30. Schweinitz 1875-ben visszaemlékezik 1872-ben tett megfigyelésére.

[3] Schweinitz, 1871 november 22.

[4] Guiseppe Massari, «La vita ed il regno di Vittorio Emanuele» II. 556. Ld. még: Luigi Chiala «Pagine di storia contemporanea» (1858—1878) 163. old., továbbá: Georges Goyau «Bismarck et l'eglise» II. köt. 63. old. stb.

jére nézve új kezesség volt az a tény, hogy Ausztria-Magyarország és Olaszország már nem állottak mint ellenségek egymással szemben. Bismarcknak nagy megnyugvására szolgált, hogy 1873 októberében személyesen győződhetett meg arról, hogy Ausztria-Magyarország igazán őszinte baráti érzületet táplál, a hogy ő maga mondja, Olaszország iránt. Ő reá nézve, a kinek főcélja volt Olaszországot Francziaországtól elidegeníteni és egészen az ő politikájának varázskörébe vonni, ez a Bécsben tapasztalt változás, akkora fontossággal birt, hogy azonnal tudomására hozta az olasz minisztereknek.[1] Ameddig a jó egyetértés az osztrák-magyar és az olasz kormányok között fennállott, Rauscher biborosnak és barátainak nem volt arra kilátásuk, hogy programmjukat megvalósítva lássák. A mit ugyanis Rauscher akart, az egyáltalában nem volt összhangban Andrássy rendszerével. A bécsi egyházfejedelem, az egykori centralista, most egy alkotmányos formákkal ellátott, noha központosított katholikus Ausztriában látta az ideálját. Egy ilyképen kialakult monarchia részére lehetőnek tartotta a békés érintkezést egyrészt a hűbéries jellegű Németországgal, a melyben az elűzött fejedelmek ismét elfoglalják előbbi állásaikat, másrészt pedig egy államszövetséggé módosított Olaszországgal.[2] Egy ilyen politika azonban föltételezte mindannak a lerombolását, a mi III. Napoleon bukása óta keletkezett. Berlinben ép úgy tudták, mint Rómában, hogy Andrássy soha sem kapható ilyenféle tervekre. Ép olyan pontosan voltak tájékozva mindkét helyen arról is, hogy a pápa hiába számít a mi monarchiánkban segítségre az ő egyetemes-főuralmi tendenciái érdekében, a melyek annyira kirivó módon csillantak föl a csalhatatlansági dogmában.

* * *

[1] Bismarck Keudellhez Rómában, 1873 október 26.
[2] Schweinitz, Bécs 1873 október 9.

Andrássynak az ilyenféle rezgelődések iránt táplált ellenszenvével azonban könnyen összeegyeztethető volt az a gondolat, hogy másrészt Olaszországnak sem szabad hatalmával visszaélnie a szent atyával szemben. Minél becsületesebben viselkedünk az olasz kormánynyal szemben — úgy vélekedett — annál nyiltabban követelhetjük tőle, hogy szem előtt tartsa a pápának tartozó tiszteletet.[1] De a Kuriának sem szabad átlépnie jogainak határait és semmi esetre sem sértheti Ausztria-Magyarországnak törvényileg biztosított állami önállóságát.[2] Ezért támogatta az Auersperg-miniszteriumot is, mikor ez a pápa csalhatatlanságáról szóló tan következtében kényszerítve volt az államnak az egyházhoz való helyzetét új szabályozásnak alávetni. Már Beust is semmisnek nyilvánította az 1855-ben kötött konkordatumot. Az akkori külügyminiszter ennek a lépésnek igazolását a körülmények ama teljes változásából vezette le, a melyet a csalhatatlanság dogmája idézett elő. Érvényesítette azt, hogy a «csalhatatlan» pápa többé nem ugyanaz a szerződő fél, a kivel 1855-ben a konkordatumot megkötötték. Ugyanígy nem állanak fenn már azok a feltételek sem, a melyek mellett szentesítették.[3] A semmiségi nyilatkozat voltakép csak Ausztriára vonatkozott, minthogy a konkordatum Magyarországon alkotmányunk miatt sohasem birt hatálylyal. Az osztrák kormánynak kellett arra gondolnia, hogy kitöltse a hézagokat, a melyek a konkordatum megoldása által állam és egyház között keletkeztek. Az 1873. november 5-ki trónbeszéd megjelölte azokat a felekezeti törvényjavaslatokat, a melyeknek

[1] Schweinitz, 1871 november 8.
[2] Ugyanaz, 1873 január 4.
[3] «Rotbuch.« Beust Palombához Rómába, 1870 julius 30. (144. számu jegyzék) Beust «Aus Drei Viertel-Jahrhunderten», II. kötet, 406. oldal.

segítségével az óhajtott célt el lehetne érni. 1874. január 21-én a kormány négy törvényjavaslatot terjesztett elő, a melyek arra voltak hivatva, hogy az állam új egyházi rendszabályainak alapjául szolgáljanak.[1] Bár az Auersperg-miniszterium ép oly kevéssé akart alkalmat adni a római Kuriával való meghasonlásra, mint annak idején Beust,[2] mégis tudatában volt annak a veszélyes állapotnak, amelybe a felekezeti törvények által jutott. Auersperg Adolf herczeg előtt nem volt ismeretlen, hogy az ifjabb nemesség és a klérus fiatalabb része, a mely a Königgrätz és Olmütz közötti nevelőintézetekben nőtt fel, a legmozgékonyabb harczosokat szállította az egyháznak és hogy összeköttetésbe léptek velük az egyház ama női tagjai, a kiket szintén áthatott a szent atya korlátlan teljhatalmáért való lelkesülés.[3] Az aristokratia legnagyobb része a pápai befolyás hatása alatt állott. Előttük az egyház főhatalma lebegett az állam felett, a hogy az az 1855-ki konkordatumban kifejezésre jutott s ez államjogi véleményüknek is alapja volt. Kevéssé törődtek nyilatkozataiknak azon hátrányos következményeivel, a melyek Németországra és Itáliára való tekintetekből származtak. Liechtenstein Alfréd herczeg egészen nyiltan kimondta, hogy az ő pártjának nem feladata az, hogy mérlegelje a pápa érdekében tartott beszédeit, hanem csak arra kell ügyelnie, hogy meggyőződésüket fejezzék ki.[4] Erről a részről a kormánynak a leghatározottabb

[1] Négy törvényjavaslat volt: 1. A katholikus egyház külső jogviszonyainak szabályozására vonatkozó törvény. 2. Az egyházi rendek helyzetére vonatkozó törvény. 3. A javadalmi vagyonnak a vallási alaphoz való hozzájárulására vonatkozó törvény. 4. A vallásos egyesületek törvényes elismerésére vonatkozó törvény. A polgári házasság szabályozására voantkozólag nem hoztak törvényjavaslatot.

[2] «Rotbuch». Beust távirata Palombához Rómába 144. sz. jegyzék.

[3] Dönhoff, 1874 április 1.

[4] Ugyanaz, 1874 április 4.

ellenállásra kellett számítani. Ennek a tábornak legelszántabb bajnokai tehát teljes buzgalommal szították a tüzet úgy Rómában, mint a bécsi társadalomban.[1] Kiadták az egyházi hatalom felmagasztalásának jelszavát és fenyegetéseket bocsátottak ki, a melyeknek a Nero és Diokletianus idejében folytatott küzdelmekre kellett emlékeztetniök. Akármilyen előrelátóan és óvatosan fogta is fel a kormány a vallási kérdéseket, semmi esetre nem volt szabad meghátrálnia a megfélemlítési kísérletek elől és félúton megállania, ha nem akarta magát minden hitelétől megfosztani. Az akkori vallás és közoktatásügyi miniszter, Stremayr, ki is jelentette a birodalmi tanácsban, hogy a kormány nem tűrheti el, hogy a vallást az államra nézve veszélyes izgatásokra használják fel, de azt sem engedheti meg, hogy Isten szolgái az államjogi oppositio mandatárusai legyenek.[2] Az osztrák miniszterelnök még határozottabban és erélyesebben szállott szembe az új egyházi törvényhozási hatalommal. El levén szánva arra, hogy minden áron biztosítja a nyugalmat és rendet és lever minden ellenállásra czélozó kisérletet, Auersperg herczeg ezeket a jelentőségteljes szavakat mondta: «A míg én állok a kormány élén, addig csonkítatlanul megóvom a törvény autoritását, erre kezesség az én szavam; Ausztria sohasem sülyedhet annyira, hogy (Rómának) alárendelt közege legyen.[3]

* * *

A katholikus miniszterek ajkáról hangzó ily szellemű beszéd a bel- és külföldön szükségképen nagy hatást

[1] Báró Orczy az édes anyjához, 1874 április 7.
[2] Stemayr beszéde az osztrák birodalmi gyűlésen, 1874 márczius 9.
[3] Auersperg beszéde az 1874 márczius 9-iki birodalmi gyűlésen.

keltett.[1] Az ő határozott fellépésüknek a miniszterium jelentékeny sikert köszönhetett, olyan többség tömörült Auersperg körül, a minővel régtől fogva egyetlen osztrák kormány sem rendelkezett. Mintha egy csapásra eltüntek volna azok a válaszfalak, a melyek hetek óta, épen az egyházi kérdés miatt, a miniszterium és a szabadelvű balpárt közé ékelődtek.[2] Auersperg beszédének közvetlen benyomása alatt Andrássy ezt mondta a német nagykövetnek: A miniszterelnöknek, ennek az értelmes hazafinak, a ki országának oly igaz embere s osztrák a szó legjobb értelmében, férfias nyilatkozata a birodalmi gyűlésen a tetszésnek valóságos viharát idézte föl, a milyet a Schottenthor[3] mellett még soha sem hallottak,[4] a mit Auersperg maga is megerősített az ő egyszerű, szerény modorában a német nagykövet előtt.[5]

Ő ezt annak a «meglehetős szolidaritás»-nak[6] köszönhette, a hogy maga a miniszterelnök mondta, a mely őt valósággal Andrássyhoz fűzte. Auersperg herczeg és a külügyminiszter megegyeztek abban, hogy vállvetve meg fogják védelmezni az állam autoritását az ultramontanok összes támadásai ellen. Alkalom erre csakhamar kinálkozott. A hogy a pápa 1868 június 22-iki allokuciójában tévesnek minősítette és kárhoztatta Ausztria liberalis alkotmányát, akép most 1874 márczius 7-én, encyclicát[7] bocsátott ki a konfessionális törvények ellen, a melyek — ugymond az irat — az egyházat az államhatalom leg-

[1] Schweinitz, 1874 márczius 10.
[2] U. o.
[3] Abban az időben még ott volt az osztrák Reichsrath épülete.
[4] Schweinitz, 1874 márczius 10.
[5] Schwenitz, 1874 márczius 10.
[6] Auersperg beszéde, 1874 márczius 9.
[7] Az eredeti latin szöveget márczius 11-én közölte a «Volksfreund» és a német fordítását márczius 17-én az «Allgemeine Zeitung.»

károsabb rabszolga-uralma alá hajtják, a katholikus tanokat aláássák, siettetik az egyház hanyatlását és megalapítják a romboló szektáknak összeesküvését és támadását az igazi keresztény hit ellen. Ezen encyclicán kívül IX. Pius pápa ugyanazon napon — márczius 7. — levelet intézett a császár és királyhoz, a melyben erősen fogadkozott, hogy: «sohase fog beleegyezni abba, hogy birodalmában az egyház becstelen szolgaságba sülyedjen és a katholikus alattvalók a legnagyobb szorongattatásoknak legyenek kitéve.»[1] De a pápa, az encyclica bölcsen elhallgatta ezt, nem elégedett meg ezzel az intelemmel. Levelének végén, bár szóvirágok csokrába rejtve, de mégis érthetőleg, IX. Pius azzal fenyegette az uralkodót, hogy kiközösíti az egyházból, ha a konfessionális törvényeket szentesítené.[2] A Vatikánban bizonyára nagyon rosszul voltak értesülve a császár és király valódi gondolkozása felől, midőn feltételezték, hogy az egyházi átokkal való fenyegetés által meg tudják őt félemlíteni. Ez a lépés ugyanannak a helytelen tájékozottságnak volt a következése, a melyből maga az encyclica is származott. A püspökök nevében Schwarzenberg biboros herczeg igazolta magát a trón előtt azon feltevéssel szemben, mintha ők idézték volna elő a római Szentszék márczius 7-ki enunciacióját. Inkább nagyon kellemetlenül érinté őket a pápa állásfoglalása, minthogy ezáltal a konfessionális törvényeket sommásan elvető álláspontra kellett helyezkedniök, a mi egyáltalában nem volt szándéka az osztrák püspököknek. Érdekeiknek jobban megfelelt volna, ha az egyszerű kárhoztatás helyett a részleges tárgyalásnál a képviselőházban keresztül vihették volna az előttük szükségesnek látszó változtatásokat. A Vatikánban azonban egy prágai

[1] Ezeket a szavakat idézi az encyclica.

[2] Báró Orczy az édes anyjához, 1874 márczius 30.

kanonoknak — a kit az osztrák egyházfejedelmek követének tekintettek — Rómában való titokszerű megjelenése miatt, arra a téves véleményre jutottak, mintha a pápától olyan rendelet kiadását kívánnák, a mely vezérfonál gyanánt szolgáljon az új törvényjavaslatokkal szemben követendő magatartásukra nézve. Valóságban azonban nem a püspökök, hanem a cseh-klerikális feudálisok küldték a «rejtélyes» szándékú kanonokot Rómába. Gróf Blome segítségével sikerült az egyházi úrnak a római mérvadó köröket arról meggyőznie, hogy a királynak egyáltalában nincs tudomása a konfessionális törvényekről, a melyek csak a miniszterek csinálmányai és a pápa nagy szolgálatot tesz az uralkodónak, ha a törvényjavaslatok ellen valamely nyilatkozatot ad ki. A római szék két kézzel kapott a neki felajánlott mentőeszköz után. Csak, miután már a pápának a királyhoz intézett levele és az encyclica Bécsbe megérkeztek, értesültek Rómában a dolgok valódi állása felől. Ennélfogva nem csekély megütközést keltett, midőn megtudták, hogy I. Ferencz József nemcsak ismerte a törvényeket, hanem azoknak előterjesztésére fel is hatalmazta a minisztereket és hogy ezért nincs kilátás semmiféle olyas reményre, hogy nem szentesíti.[1] Rómában most megbánhatták, hogy néhány klerikális-feudális túlzó buzgalma által elhamarkodott lépésre ragadtatták magukat. Milyen helytelenül itélték meg tehát az uralkodói függetlenségére oly féltékenyen ügyelő császárt és királyt, midőn azt hitték, hogy a kiátkozással megijeszthetik és oly intézmények életbeléptetése miatt megbüntethetik, a melyek a pápa beleegyezésével más országokban már rég fennállottak. Tévedtek akkor is, ha

[1] Báró Orczy édes anyjához, 1874 márczius 30. és április 7-én irott levelei nyomán, Orczy hangsúlyozva említi, hogy az ügynek egész lefolyását magától Andrássytól hallotta.

számításnak abban a dologban, a király feledékenységére, hogy az 1859-iki háború kitörése alkalmával a Szent Atya a bécsi nuntiusnak megtiltotta, miszerint résztvegyen az osztrák fegyverek győzelméért való körmeneten. Ezt a rendeletet legalább menteni lehetett a pápai nagykövetnek diplomácziai állására való tekintettel. De hogyan lehetett azt a pápának a monarchia iránti állítólagos barátságával és szigorú részrehajlatlanságával összhangba hozni, hogy ugyanabban az időben — négy évvel a konkordátum megkötése után — a bécsi jezsuiták Rómából megrovást kaptak azért, mert prédikáczióikban a francziák és olaszok ellen küzdő osztrák harczosokra Isten áldását könyörögték?[1] A király szívén ez a semmiesetre sem pártatlan eljárás bizonyára sebet ejtett és felvilágosította őt a felől, hogy mily kevéssé tudják arányosan elosztani a Vatikánban a fényt és árnyékot. Ők t. i. tulságosan sokat számítottak I. Ferencz József vallásosságával és a pápa személye iránti tiszteletével, ha most igazságszeretetének bizonysága gyanánt azt követelték tőle, hogy ne szentesítse az állam függetlenségének védelmét czélzó törvényeket. Mint a hogy előre látható volt, a király nem habozott, hogy a maga részéről is beleegyezését adja a római Szentszék Ausztria belső ügyeibe való alaptalan beavatkozásának visszautasításához. Az volt a közérzet Ausztriában, hogy azon államokhoz hasonlóan, a melyek az egyházi supremácziót még nem tudták lerázni a pápa legujabb politikájával szemben, az önvédelemre vannak utalva.[2] Akkor mondta Andrássy: Németország tulajdonképen hálával tartozik az encyclica szerzőjének, a mért az osztrák vallási törvényeket a poroszokkal egy

[1] Báró Orczy édes anyjához, 1874 márczius 28.

[2] «Allgemeine Zeitung», 1874 márczius 22. : «Zur Frage von Staat und Kirche.»

vonalba állította. Ha eddig — így vélekedett — Németország egyedül jelent meg, mint támadó fél a porondon, akkor most már az encyclica kibocsátása után, világos, hogy minden kormányt maga a Kúria kényszerít védekezésre, még az olyant is, a mely legtávolabb állt a támadás gondolatától.

Az «Allgemeine Zeitung»-ban megjelent «Zur Frage von Staat und Kirche» czímű czikkben, a melyről azt állították, hogy Hofmann Lipót osztályfőnök, a külügyminiszter sugalmazására írta,[1] a világ mintegy izelítőt kapott abból, hogy Bécsben miképen gondolkoznak a véletlenül felvetődött vitáról. A következő eszme volt benne kifejezve: «Az államnak visszavonulására gondolni sem lehet, mert ez a fejlődés nem kicsiny epizódokban merül ki, hanem egy nagy történeti törvényt jelöl meg, a melynek oknyomozása egyre érthetőbben világítja meg ezt a czélpontot: az egyházi és világi erők szétválasztását, mindkettő szabadságát és ezáltal a valódi és az emberiséghez méltó haladást.»[2] Ha Andrássy a vallás- és közoktatásügyi miniszterrel, Stremayrrel megbeszélt válaszának gondolatmenetéből[3] az egyházi és világi hatalom szétválasztásával való fenyegetés hiányzott is, mégis olyan hangú volt e válasz, hogy rávilágított arra az eltökéltségre, mely kész fölvenni a viszálykodás odadobott keztyűjét. Elég világosan kimondta a kormány, hogy azokat, a kik az encyclicát inspirálták, nem annyira az az igyekezett vezette, hogy az egyház és állam közötti össze-

1 Ezt Hofmann közölte a német nagykövettel. Schweinitz, 1874 márczius 24. Hofmann olyasmivel dicsekedett, a mely láthatólag nem volt igaz. Mert, mint előttem nagyon megbízható helyről bizonyították, Hofmann maga soha se fogalmazott egy czikket sem.

2 «Allgemeine Zeitung», 1874 márczius 22.

3 Schweinitz, 1874 május 22. I. Ferencz József császár és király levelének tartalma, melyet a pápához intézett, ismeretlen.

ütközést *kikerüljék*, hanem inkább az, hogy azt *előidézzék*. A Vatikánnak saját jól felfogott érdekében azt a tanácsot adták, hogy az encyclica kárhoztató ítélete helyett inkább arra intse a püspököket, hogy az állam törvényeit tartsák tiszteletben.[1] Arra az egészen váratlan esetre, ha a klérus a szentesített törvények iránt meg nem engedett ellenállást tanusítana, Andrássy a következőket mondta a római székhez intézett jegyzékében: «Attól a pillanattól kezdve, hogy a törvényjavaslatok a szentesítés által jogerőre emelkedtek, minden ellene irányuló oppositiót, a mely az ország nyugalmát fenyegetné, erélyesen el fognak nyomni. A milyen mértékben meg fogja Ő Felsége kormánya védelmezni az egyház legitim jogait minden támadással szemben, ugyanígy el van szánva arra is, hogy azokat a jogokat, melyeket a magáéinak tud s a melyek megőrzését ő rá bízták, nem áldozza fel soha és nem is szolgáltatja ki semmiféle hatalomnak.»[2] Mély benyomást tett az is, mikor Andrássy az osztrák delegáczió pénzügyi bizottságában a Kúriához intézett jegyzékének tartalmát vázolta.[3] Várni lehetett ugyan, írta akkor a «Presse», hogy a római követeléseket vissza fogják utasítani, de egy ilyen határozott, félre nem érthető beszédet, a mely annyira összhangzott Auerspergnek márczius 9-iki nyilatkozataival, még sem látott előre senki.[4] A kivánt hatás nem is maradt el. Andrássy ugyan, mint ő maga kiemelte, tényleges eredményt nem köny-

[1] Andrássy kijelentései az osztrák delegáczió pénzügyi bizottságában, 1874 május 9., közölte a «Presse» május 10-én. Lásd még: Przibram «Erinnerungen eines alten Österreichers», 386. old.

[2] Báró Orczy az édes anyjához, 1874 április 7. Orczy Andrássy jegyzékének szóról-szóra való befejezését adja. Megfelel annak a rövid vázlatnak, a melyet Andrássy az osztrák delegáczió pénzügyi bizottságában 1874 május 9-én eléterjesztett.

[3] Lásd «Presse», 1874 május 10.

[4] A «Presse» 1874 május 10-iki számának vezérczikke.

velhetett el. de az ellenkezőjéről sem panaszkodhatott. Minden jel arra mutatott, hogy Rómában a külügyminiszter erélyes fellépésével szemben elvesztették a kedvüket, egyházi átokkal sujtani az uralkodó személyét és a vallási törvényeket. Ehhez nem kevéssé járultak hozzá Jakobininak, az új bécsi nunciusnak előterjesztései, a ki elődjével Falcinellivel ellentétben, a mérsékelt egyházi gondolkodás embere volt, a jezsuiták ellenségének tartatott[1] és minden állami és egyházi összeütközést roszszallott.[2]

Andrássy most joggal hirdethette, hogy a Vatikánban bizonyos megnyugvás kezd tért hódítani.[3] Ez a nyugalom beállott, mint annak az észleletnek természetes következménye, hogy Ausztria-Magyarország nem gondol a jezsuiták elleni irtó harczra, a kik akkor Rómában kezükben tartották az események kormányzását. Bismarck már régen tisztában volt azzal, hogy a Jézustársasági atyák ellen inditott küzdelmében nem számíthat a monarchia szövetségére. Teljesen méltányolva Ausztria-Magyarországnak másképp alakult belső viszonyait, már 1872 végén tudni akarta, hogy Andrássy személyesen miképp gondolkozik a jezsuita-kérdésről és mit lehet ebben a kényes ügyben a miniszteriumtól és a magyar országgyűléstől várni.[4] A külügyminiszterre nézve a német nagykövet azt a felvilágosítást adta, hogy az ellenkezőre való kényszerítés nélkül, nem fog új rendszabályokhoz folyamodni a jezsuiták ellen, mert a létező törvényes

[1] «Denkwürdigkeiten des Fürsten», Chlodwig Hohenlohe II. 154.

[2] Gróf Dönhoff, Bécs, 1874 márczius 18.

[3] Andrássy kijelentése az osztrák delegáczió pénzügyi bizottságának 1874 május 9-iki ülésén. Hasonló értelemben nyilatkozott Stremayr miniszter Dönhoff előtt Andrássy jegyzékének hatásáról. Gróf Dőnhoff, Bécs, 1874 május 22.

[4] Bismarck Schweinitzhez 1872 deczember 27.

eszközökben elegendő kezességet vél találni azoknak esetleges káros tevénysége ellen. Ezzel szemben azonban teljesen kizártnak látszik, hogy érdekükben valamit tenni fog. Ennek bizonyítása végett Schweinitz hivatkozott arra a tényre, hogy Andrássy csak nemrég kereken visszautasította az osztrák jezsuita-provincziálisnak azt a kérését, hogy a rendtagok érdekében az olasz kormánynál közbelépjen. A magyar kormánytól, így vélekedett a német nagykövet, nem lehet sokkal többet várni, mint a külügyminisztertől. Elődjének, Paulernak mintájára, Trefort, az új vallás- és közoktatásügyi miniszter sem volna hajlandó, a meglevő, a jezsuita rend fennállását tiltó törvényeket hatályba léptetni. A rendnek akkor csak egy intézete volt Kalocsán. Egyébként a magyar papságnak az államhatalommal való békés együttélésre való hajlamát tekintve, Magyarország nem látszott nagyon alkalmas területnek a jezsuiták izgatására. Minthogy már Magyarország sem akarta kiutasítani a jezsuitákat, Ausztriától még kevésbé lehetett várni. Az osztrák kormány nagyon jól tudta, hogy utolsó órája ütött volna, ha az udvarnál hatalmas pártfogásnak örvendő rend kiutasítására merészelt volna tenni valamit.[1] Semmi sem bizonyította jobban, hogy mily kevéssé hajlandó az osztrák miniszterium hatékonyabb eszközökhöz nyulni, mint eredményes ellenállása az országgyűlés pénzügyi bizottságának azon javaslatával szemben, hogy az insbrucki egyetemen a jezsuiták által vezetett theológiai fakultás költségeit töröljék.[2]

Schweinitz nagyon helyesen jósolt, mikor úgy nyilatkozott, hogy az osztrák kormány majd talál valami ki-

[1] Schweinitz, Bécs, 1873 január 4.

[2] Az osztrák Reichsrat üléseinek protokollumai II. kötet. 1874 márczius 24-iki ülés.

buvót a létező törvények alól.[1] A miniszterium mindkét szemét behunyta és semmit se látszott észrevenni a jezsuita atyáknak titokban folytatott aknamunkájából. Vajjon nem tudott-e róla, hogy Ausztriában számos általuk létesített egyesület és kongregatió él, a melyekhez «Jézus legszentebb szívének társulata» és az «Imádkozó apostolok» tartoztak? Ismeretlen maradhatott-e az a kormány előtt, hogy mindezek a társulatok a római főegyesülettől függtek, a mely a jezsuita-rend generálisának vezetése alatt állott? És vajjon nem sejtette-e azt, hogy az osztrák egyesületek a jezsuita főnöktől azt a rendeletet kapták, hogy minden emberileg lehetőt elkövessenek a pápa világi hatalmának helyreállítása és az egyház befolyásának az állami életben való megerősítése érdekében?[2]

Andrássy nagyon jól volt értesülve a jezsuiták titkos mesterkedéséről.[3] De kezei kötve voltak addig, míg Ausztria és Magyarország parlamentjei és kormányai őt, mint közvetítő közeget, nem hatalmazták fel, hogy Rómában intő szavát fölemelje. Azonban sem Ausztria államférfiai, a melyet első sorban érintett a jezsuita-kérdés,

[1] Schweinitz, 1874 január 4. A «Presse», 1872 augusztus 4-iki száma egy «Das Ministerium und die Jesuiten» czímű czikkben a miniszteriumnak egyik rendeletét a jezsuiták ellen említi, a melyben Beustnak 1866 november 28-iki köriratára hivatkozik, a mely szerint a helytartóknak, az új vallásos társaságok alapítására szolgáló engedélyt *mindenkor* a miniszteriumtól kell kérni. Ezt a rendeletet akkor bocsátották ki, mikor a jezsuiták Veneczia átengedése után Ausztriába akartak bevándorolni. Ez csak az 1858 július 13-iki (95. számú) rendelet megerősítése volt, a mely szerint az új egyházi rendek alapításának engedélye majdnem egészen a helytartók belátására volt bizva. Most alkalmilag a meglehetősen szigorú osztrák idegentörvényeket is lehetett alkalmazni a nem kedvelt külföldi jezsuitákkal szemben.

[2] Egy báró Orczy rendelkezésére álló emlékirat nyomán, melynek tartalmát 1874 február 9-én közölte édes anyjához irott levelében.

[3] U. o.

sem a Reichsrat többsége, — eltekintve az igazán liberális gondolkodású kisebbségtől, — nem érzett magában készséget, hogy erélyes akcziót indítson a jezsuiták ellen. A Reichsrat többsége a népesség nagy tömegének visszhangja volt, a mely a gazdasági viszonyokkal elégedetlen lévén, inkább az egyházban kereste azt, a mit az állam nem nyujtott neki.[1] és ezzel beállott a jezsuitákra nézve kedvező psychologiai időpont, a melyet Bismarck ezekkel a szavakkal jellemzett: «a szenvedő emberiség buzgóbban keresi az egyház támaszát, mint a földi jogokkal megelégedett ember.»[2]

* * *

Ha volt is oly pillanat, a mikor Bismarck azt vélte, hogy számíthat az infallibilitás dogmájában kifejezésre jutott egyházi mozgalom ellen teendő nemzetközi lépésekre, most már le kellett mondania minden ilyen reményről. A katholikus jellegű államok együttes eljárására a viszonyok most sem voltak kedvezőbbek, mint a vatikáni zsinat megnyitása előtt. Azonban Németországra nézve egyéb nemzetközi megbeszélések épen a jövendőbeli pápaválasztás kérdésében egészen szokatlan jelentőséggel birtak volna. Minthogy IX. Pius 1792-ben született, a kulturharcz idején már oly magas kort ért el, a mely bizonyos mértékben kényszeríté az államférfiakat, hogy esetleges halálával is számoljanak. Ha azt akarták, hogy a konklave, a melynek kebeléből az új pápát, IX. Pius utódát, kellett választani, ne legyen alávetve a véletlennek vagy a jezsuita-párt kizárólagos befolyásának, akkor módot kellett találni, hogy ezt megakadályozzák. Bismarck

[1] Schweinitz, 1874 április 1.

[2] Bismarck Hohenlohe herczeghez, 1869 augusztus 11. Hahn. i. h. II. 372.

ennélfogva 1872 május 14-én Németország külföldi képviselőihez egy bizalmas utasítást intézett, a melyben utalt a pápa személyének változásával járó következményekre. Nyomatékosan kiemelte azt a gyarapodó jelentőséget, a mely a vatikáni zsinat után a Szent Atyát kiváltkép körülveszi, a ki most minden egyes püspök hatalmát összefoglalva, csalhatatlanságánál fogva abszolutabb, mint a világnak bármely más uralkodója. Bismarck véleménye szerint a katholikus kereszténység új főpásztorát csak akkor lehetne ilyen méltósággal felruházni, ha kellő garancziát képes nyujtani arra nézve, hogy nem él vissza ezzel a transcendentális hatalommal. Ezért szükségesnek látta, hogy megbeszélést tartson azokkal az államokkal, a melyeket katholikus alattvalóiknak egyházi érdekei miatt valamelyes rész illet meg ebben a kérdésben azokból a föltételekből, a melyektől függővé akarták tenni a pápaválasztás elismerését. «Az európai kormányok egyetértése ebben az értelemben — így szól az utasítás — megmérhetetlen fontosságú és talán elejét tudja venni nehéz és megfontolást igénylő komplikáczióknak.»[1] A német kanczellár annyira szívére vette ennek az ügynek elintézését, hogy abban az időben úgy vélték, az ő buzdítására[2] jelent meg 1872 július második felében: «Egy szó a pápaválasztásról» czímű röpirat, a mely főleg a hatalmaknak a konklaveban való vétójogával foglalkozott. A röpiratban azt a követelést állították fel, hogy a római Kúriának, ha el akarja kerülni az exlusiva jogának érvényesítését a német császár részéről, igyekeznie kell a pápaválasztás előtt egyezségre jutnia a mérvadó kormányokkal a katholikus egyház jövendőbeli fejének személyére nézve.

[1] Hahn, «Fürst Bismarck». II. 491.

[2] Károlyi Andrássyhoz, Berlin, 1872 julius 27. Cs. és kir. külügyminiszterium.

Andrássy nyilatkozatai azonban, úgy látszik, nem feleltek meg a német kanczellár várakozásának.[1] A Schweinitz tábornokkal folytatott bizalmas beszélgetések nem vezettek megegyezésre a nemzetközi eljárásban. Andrássy a következő indítványokba foglalta össze nézeteit: a konklavenak nem szabad Rómán kívül és *nem* præsente cadavere lefolynia, igyekeznie kell, hogy ne tulzó klerikális gondolkodású, hanem a mérsékelt irányhoz tartozó pápa választassék meg, a minek előmozdítására Ausztria-Magyarország adott esetben hajlandó vétójogával élni.[2] Ezért az «Ein Wort über die Papstwahl» czímű röpiratban foglalt követelést a német uralkodó kizárási jogára nézve, megelégedéssel fogadta, mivel ennek, mint a királylyal szemben megjegyezte, «csak az lesz a hatása, hogy Ő Felsége exclusivájának joga nem lesz többé kérdéses.»[3] Lelkének mélyén Andrássy mégis bizalmatlan volt Bismarck iránt, vajjon csakugyan olyan őszintén igyekszik-e azon, hogy a pápaválasztás a régi szabályszerű alakiságok szerint menjen végbe? Andrássy azzal gyanusította Bismarckot, hogy titkos vágyát képezi a konklavenak Róma falain kívül való megejtése, hogy azután okot szolgáltasson tiltakozásokra és az elismerés megtagadására. Ép így aggódott azon is, hogy Francziaországnak megint érdekében áll a konklavenak Nizzában, Avignonban vagy Korzikában való megtartása, hogy a franczia földön választott pápát aztán saját érdekeiért játsza ki. Az olasz republikánusokról Andrássy azt a tervet tételezte föl, hogy minden áron olyan botrányt fog-

[1] Bismarcknak Schweinitzhez intézett nyilatkozatai nyomán, 1875 április.

[2] Károlyi Andrássyhoz, Berlin, 1873 május 17. Cs. és kir. külügyministerium.

[3] Andrássy sajátkezű széljegyzete Károlyi jelentésére, 1872 július 27. U. o.

nak csinálni, a mely a pápai tekintélyt végleg aláássa. A jezsuitákról viszont azt képzelte, hogy a Szent Atya fogságáról való fikcziójuknak látható kifejezése gyanánt, annak halála után Rómából mindjárt külföldre menekülnek, hogy ott tartsák meg a konklavet, vagy még præsente cadavere, a zűrzavar segítségével, övéik közül egyet fognak magában az örök városban megválasztani.[1]

Elhatározta hát Andrássy, hogy ezeket a titkos szándékokat egy minden törvényes követelésnek megfelelő, megtámadhatatlan választás lehetővé tételével fogja keresztülhúzni. Ennélfogva összeköttetésbe lépett Olaszországgal, melynek szintén érdekében állott a konklave nyugodt lefolyása Rómában. Még Viktor Emanuel királynak Bécsben időzése alkalmával meggyőzte a király kiséretében ott tartozkodó minisztereket, Minghettit és Visconti-Venostát, annak szükségességéről, hogy magukra vállalják a jövendőbeli pápaválasztás függetlenségéről és szabadságáról kezeskedő felelősséget. Minthogy Andrássy nem léphetett, de nem is akart föllépni ezzel az indítványával, úgy intézte, hogy az olasz kormány ragadja magához a kezdeményezést ebben az ügyben. 1874 januárjában tehát Olaszország egy bizalmas köriratot bocsátott ki az összes hatalmakhoz, a melyben kijelentette, hogy pápaválasztás esetére minden előzetes lépést meg fog tenni, hogy a konklavét a biborosok szabadságának és függetlenségének teljes megóvásával Rómában tarthassák meg, a nélkül, hogy a kormány vagy a római lakosság a legcsekélyebb befolyást is gyakorolná reá. Az olasz kormány erősen fogadkozott, hogy intézkedéseivel meg fogja czáfolni a reá nézve ellenséges és a jezsuiták által czélzatosan terjesztett hirt, mintha a pápa a Vatikánban fogoly lenne és ezért a konklave választása nem is folyhatna

[1] Báró Orczy az édes anyjához, 1874 január 26.

le az örök városban.[1] Berlinben igen jól voltak értesülve arról, hogy kinek köszönhetik a pápaválasztás előre tervezett elnemismerésének meghiusítását. De Bismarckot e miatt való rossz hangulata épen nem akadályozta[2] kitűzött czéljának követésében. El volt szánva, hogy a Kúriával nem köt addig békét, míg a porosz törvényhozás meg nem szabadult mindattól, a mi IV. Frigyes Vilmos idejében az állam és egyház közti helyzetet megzavarta.[3] Tehát nem szűnt meg a monarchiát továbbra is együttes lépésre késztetni. Bár a német kanczellár mindig újra hangoztatta, hogy méltányolja Ausztria-Magyarországnak Németországtól különböző helyzetét, a nemzetközi együttes állásfoglalásra czélzó tárgyalások még sem szüneteltek egy perczig sem. Andrássy most 1875 márcziusában ép oly kevéssé akart hallani az ilyen javaslatokról, mint azelőtt. Megmondta a német nagykövetnek, hogy a hatalmaknak a pápa túlkapásai ellen irányuló szolidáris viselkedéséből vagy annak esetleges megkisértéséből tulajdonképen csak Francziaország várhat előnyt; kétségkívül fel is fogja használni az alkalmat, hogy a vallás köpönyege alatt ne csupán szövetségeseket szerezzen, hanem ezáltal a terhes politikai elszigeteltségéből is kimeneküljön. A külügyminiszter előtt általában fölöslegesnek tűnt fel az európai akczió. Hiszen Francziaország és Belgium kivételével, úgy vélte ő, úgyis minden más állam hadilábon áll a Kúriával. Ezt a hangulatot még táplálja a mindig nagyobb tért hódító materializmus és a folyton hatalmasabb arányokat öltő hitközömbösség. De ezt Schweinitz nem akarta elismerni. Ellenkezőleg azt állította, hogy épen a demoralizált és megromlott társadalom kitünő talaj a pápaság új megerősödése számára.

[1] Báró Orczy az édes anyjához, 1874 január 26.
[2] U. o.
[3] «Denkwürdigkeiten des Fürsten» Chodwig Hohenlohe, II. 153.

Andrássy viszont megmaradt a mellett, hogy leghelyesebb eljárás az, ha minden állam egyedül, saját törvényhozása segítségével áll ellen a pápa hatalmi vágyainak. Ausztria-Magyarország eddig is így cselekedett. A külügyminiszter ellene nyilatkozott a pápai tekintély korlátozására tervezett szolidáris egyesülésnek, mert az ilyen eljárásnak konkordátumokhoz kell vezetnie. Napoleon idejében ez kívánatos lehetett, de nem most, mikor a Vatikán hibát hibára halmoz és tekintélye egyre mélyebbre sülyed. Egy Róma-ellenes szövetség helyett — fejezte be szavait Andrássy — teljesen elég volna, ha minden állam saját törvényhozásával vértezné magát a Vatikán tulkapásai ellen. Mint a hogy ez már hasonló esetekben történni szokott, mindkét fél, meg nem győzve egymást, elvált egymástól. De Schweinitz eltávozása előtt még megjegyezte, hogy Andrássy felfogását a Rómából fenyegető veszély mértékére nézve nem teheti magáévá, egyszerűen azért, mert majdnem egyetlen más állam sincs abban a szerencsés helyzetben, mint Magyarország, a hol a püspökök nemzeti gondolkodású nagybirtokosok.[1]

Bismarck maga behatóbb tárgyalásba bocsátkozott Andrássyval. Abból indult ki, hogy Ausztria-Magyarország, mint minden katholikus jellegű állam, Németországgal csak *egyben* közös: hogy souverainitása sértetlen maradjon; ebből azonban az következik, hogy a monarchiánknak a pápai támadások elleni önvédelmét szilárdabb bázisra kell helyeznie Róma változékony taktikájánál. Hiszen a napnál világosabb a pápa egyedüli czélja: hogy a hódító politikának ellenségeit *szétválasztva egyenként* verje le. De minél nagyobb tért hódítanak a Vatikán világhatalmi gondolatai a hivők seregében, annál veszedelmesebbekké válnak épen azoknak az országoknak világi

[1] Schweinitz Bismarckhoz, Bécs, 1875 márczius 30.

függetlenségére, a melyekben majdnem kizárólag katholikus hitet követ a népesség. Ezért Bismarck nem tudta megérteni azoknak a kormányoknak a viselkedését, a melyek Németország védelmi háborúját tétlenül és összetett kezekkel szemlélték, csendben, legfeljebb azt a reményt táplálva, hogy egykor szintén élvezni fogják a küzdelem esetleges győzelmi vívmányait. A német kanczellár elcsodálkozott rajta, hogy Róma elleni szövetségről tudni sem akarnak, ellenben azonnal készek lennének egyezségre lépni a kommunisztikus mozgalmak ellen. Holott a kommunizmus még sem rendelkezik olyan hatalmas és sokoldalú fegyverekkel, mint a Kúria. Bismarck hát át volt hatva teljes jogosságától azon kívánságának, hogy szolidárisan kell küzdeni az ellen a sokkal nagyobb veszély ellen, a mely a műveletlen osztályoknak az állami tekintély ellen való fanatizálásában rejlik, a mint azon a szoczialistákkal szövetségben a papok dolgoznak. A legnagyobb nyomatékkal utalt azokra a pusztításokra, melyeket a jezsuiták azokban az államokban eddig is okoztak, a melyekben az ifjúság nevelését kiszolgáltatták nekik. Látnoki képességével előre tudni vélte, hogy a kárt fel fogják ismerni és ezáltal el kell érkeznie annak az időnek, a melyben, mint a XVIII. században volt, elhatározzák a jezsuita-rend feloszlatását, melynek tevékenysége, mint ő mondja, Európának és Amerikának minden tulnyomóan katholikus államában, Lengyelországtól Paragwajig ugyanazon gyümölcsöket érlelte meg.[1] Andrássy csak egy ponton volt hajlandó Németországgal közösségre lépni, a hogy ő már előbb kinyilatkoztatta. Ő sem akarta tűrni semmi esetre sem, hogy egy zelota jezsuita-pápa lépjen Szent Péter székébe. Csak egy békés szellemű biborosnak szabad IX. Pius utódjának lenni.[2]

* * *

[1] Bismarck Schweinitzhez, 1874 április 24. Berlin.
[2] U. o.

Ha gróf Károlyi előbb méltán félt attól, hogy Ausztria-Magyarország a német kulturharczba bonyolódik és leszoríttatik az Andrássy által megjelölt útról, akkor most e felől teljesen nyugodt lehetett.[1] Az osztrák-magyar miniszter, a ki a maga útján járt, ügyelt rá, hogy minden irányban megőrizze függetlenségének teljességét. Bár Bismarck váltig azon igyekezett, hogy egyéni véleményét ráerőszakolja a hatalmakra, még sem panaszkodott Andrássy viselkedése miatt. Egy szóval sem neheztelt azokért a nehézségekért, a melyeket ez a viselkedés neki okozott. A kulturharcz győzelmes befejezésének vigasztalan kilátása és egy bizonyos elszigeteltség, a mit a német kanczellár a Németország állítólagos diktaturai szándékáról Európaszerte elterjedt félelemnek köszönhetett, visszatartották őt attól, hogy Ausztria-Magyarországgal is összekülönbözzék.[2] Andrássy értette, mikép kell érvényesíteni az ő egyházpolitikáját Berlinnel szemben, hogy Olaszországgal mikép vonja szorosabbra a baráti kötelékeket és ennek daczára fenntartsa a diplomácziai érintkezést a Vatikánnal. A legnagyobb titoktartás mellett, még Bismarck sem tudott róla, 1875 elejére az 1873-iki bécsi olasz látogatás viszonzásaképen, egy újabb találkozást tűztek ki Ausztria-Magyarország és Olaszország uralkodói között Itáliában. A császár és királynak tervbe vett Dalmácziába való utazása, a mely őt Olaszország határaihoz közelítette, volt irányadó az entrevue időpontjára nézve. Minthogy Rómára, a pápa iránt való tekintetből, mint az összejövetel helyére, gondolni sem lehetett, I. Ferencz József Velenczét jelölte meg a viszontlátás színhelyéül. Viktor Emanuel bécsi olasz követe által élénk megelégedését fejezte ki a barátságnak e tanujelén

[1] Károlyi, Berlin, 1874 február 7. Cs. és kir. külügyminiszterium.
[2] Károlyi, Berlin, 1875 május 1. U. o.

és megüzente mennyire örvend, hogy a dalmácziai utazás által siettetve látja azt az időpontot, mikor Ausztria-Magyarország uralkodójával kezet szoríthat.[1] Magában a monarchiában is osztatlan tetszéssel fogadták a souverainek tervezett találkozásának hírét. Sőt, mint Schweinitz állítólag már 1873-ban, Viktor Emanuelnek Bécsben időzése alatt megfigyelte és most még világosabban vélt látni, épen Ausztria katonai és klerikális körei sokkal nyugodtabban vették a legyőzött katholikus olasz királylyal való kibékülést, mint a győzelmes evangelikus német császárhoz való közeledést.[2] De Berlinben sértésnek vették, hogy az entrevuet megbeszélték a nélkül, hogy erről a német külügyi hivatalnak előre bármiféle értesítést küldtek volna. Andrássy úgy vélte, hogy az érzékenykedésnek nincs alapja, mivelhogy, úgymond, előbb sem volt és most sincs rá semmi ok, hogy Ő Felségének ilyen elhatározásait kifelé előre bejelentsék.[3] Tény az, hogy miután Bismarck első elkedvetlenkedése lecsillapodott, Bécsben kijelentette, hogy a velenczei összejövetelt szívesen látja, a mit különben Vilmos császár is bizonyított Viktor Emanuelhez intézett levelében.[4] De a látszólagos sérelemnek igazában más oka volt, mint az értesítés elmaradása. Bismarck, úgy látszik, attól félt, hogy a két uralkodó Velenczében oly egyezségre léphet egyházi téren, a mely Németországra nézve nem lenne kellemes.[5] Leg-

[1] Robilant Andrássyhoz, 1875 márcz. 8. és 10. Gróf Andrássy-levéltár.

[2] Schweinitz, 1875 márczius 30.

[3] Andrássy Károlyihoz, Bécs, 1875 június 26. Cs. és kir. külügyminiszterium.

[4] Bismarck Schweinitzhez, 1875 április 24.

[5] Mint Dóczi «Andrássy und Bismarck» czimű czikkében elmondja a «Neue Freie Presse» 1906 deczember 23-iki számában, Andrássy Velenczéből való visszatérése után Viktor Emanuelnak következő nyilatkozatát közölte vele, melyet az olasz király a pápai excommunikálásra vonatkozólag tett: «Enfin, tout-de-même on vit, on mange, on dort, on fait l'amour et on espère en Dieu.»

alább Gorčakov Reuss herczeg előtt, a kivel megtárgyalta ezt az ügyet, úgy nyilatkozott, hogy Andrássy személyisége kezeskedik a felől, hogy semmibe se fog beleegyezni, a mi a három császár-szövetség rendszere ellen irányulhat.[1] Ez a nyilatkozat megegyezett a Szentpétervárt Andrássy nevében előterjesztett bizonyítékokkal. A két souverain Velenczében való találkozásának egyedüli célja csak az volt, hogy Olaszországot és Ausztria-Magyarországot közelebb hozza egymáshoz és ebből támaszt nyerjen a három császári hatalom által inaugurált békepolitika megóvására.[2] Távol állott Andrássy azon neki tulajdonitott hátsó gondolattól, hogy az ő souverainje Vilmos császárt megelőzőleg tegye meg viszontlátogatását II. Viktor Emanuel királynál, hogy ily módon Németországnak Olaszországgal szemben való rangját lejebb szállítsa. Ép oly kevéssé volt szándéka az osztrák-magyar miniszternek Velenczében az olasz kormánynyal titkos megállapodásra jutni a jövendőbeli pápaválasztásra vonatkozólag.[3] Megelégedett azzal, hogy az olasz államférfiakkal már előre meghatározott magatartás szerint a konklave nyugodt lefolyását biztosítva lássa. Egyedül abban — és ez volt a «kényes pont»[4] a Bécs és Berlin közti viszonyban — állott ellent Bismarcknak, hogy nem hagyta magát rábeszélni a Vatikánnal való érintkezés megszakítására. Hiszen megmondta egyszer, hogy a monarchia a német kanczellár kedvéért nem dobhatja magát bele egy kulturharczba.[5] Az osztrák-magyar

[1] Reuss Bismarckhoz, Pétervár, 1875 április 22.

[2] Reuss Bismarckhoz, Pétervár, 1875 április 16. Az oroszországi osztrák-magyar nagykövet, báró Langenau maga közölte ezt Reussal.

[3] Andrássy Károlyihoz, 1875 márczius 21. Cs. és kir. külügyminiszterium.

[4] Károlyi Andrássyhoz, 1875 május 1.

[5] Przibram. 389.

külügyminiszter szemei előtt folyvást az egyházi hatalommal való békés együttélés gondolata lebegett. Ezért tagadta meg 1872-ben[1] a magyar és később 1874-ben az osztrák delegáczióban a Szent Atyánál akkreditált osztrák-magyar nagykövetség beszüntetésére vonatkozó indítványt.[2] A közeledés fonalát tehát, minden unszolás daczára sem szakítá ketté. A püspököknek ugyan elméletileg tiltakozniok kellett az 1874-iki konfessionális törvények ellen, de azoknak gyakorlati kivitelével szemben nem tanusítottak hathatósabb ellenállást. Gróf Andrássy elérte, hogy a római Kúriával szemben megőrizte az állam tekintélyét, anélkül hogy ezáltal kénytelen lett volna a monarchiát egy kulturharcz romboló viharainak kitenni.[3]

[1] A magyar delegáczió naplójának, 1872 október 11-iki száma.

[2] Andrássy kijelentései az osztrák delegáczió pénzügyi bizottságában, 1874 május 9.

[3] Ebben egyetértett Deákkal, a ki egyik legszebb és egyuttal legutolsó beszédében ezt mondta: «Én minden nemét a vallási háborúknak a lehetőségig óhajtom kikerülni.» Kónyi, «Deák beszédei» VI. kötet, 415. old.

KILENCZEDIK FEJEZET.

LESZ-E HÁBORÚ?

Bismarck kultúrharcza, a melyet Andrássy egyre élesebb formákat öltő módon kárhoztatott, őszintén óhajtva, hogy az mielőbb bevégződjék, egész Európában szemmel látható lehangoltságot okozott. Ez időkben a német birodalmi kanczellár egész politikáján az ultramontánok iránti ellenszenve uralkodott. Minden igyekezete — jegyzi meg gróf Károlyi nagykövet — abban merül ki, hogy «a katholikus lelkiismeret rezgelődéseit más államokban is üldözze és elfojtsa».[1] Az ujonan alakult német birodalomnak a küldföldhöz való viszonyát többé-kevésbbé befolyásolta az egyes államoknak az egyházi mozgalomban való részvétele. Az Olaszországgal való jó egyetértést is megzavarta az, hogy ez a hatalom vonakodott eleget tenni a garantialis törvények megváltoztatásában. Bismarck önzéssel vádolta az olasz kormányt, a mely ahelyett, hogy Németországot támogatta volna a Róma elleni küzdelmében, inkább a saját érdekében, a Vatikánhoz közeledett. «Mi Olaszországgal szemben teljességgel közömbösek vagyunk», mondá a kanczellár gróf Károlyinak egy rossz kedvű pillanatában.[2]

[1] Gróf Károlyi Andrássyhoz, Berlin, 1875 január 9. Cs. és kir. külügyminiszterium.

[2] Károlyi Andrássyhoz, Berlin, 1875 május 1. U. o.

Belgiumtól Bismarck alkotmányának megváltoztatását követelte, hogy ezáltal repressaliát nyerjen azon belga püspökök ellen, a kik elég merészek voltak ahhoz, hogy az ellenszegülő német katholikus lelkészeket kitartásra buzdítsák az államhatalom elleni küzdelmükben.[1] Belgium alkotmányos berendezésének átalakításával továbbá lehetővé vált volna Duchesne belga rézművesnek megbüntetése, a ki a párisi érsekhez intézett leveleiben felkinálta magát, hogy 60,000 franc-ért[2] meggyilkolja a birodalmi kanczellárt.[3] Bismarcknak az volt a legfontosabb, hogy ennél a lépésnél biztosítsa magának a nagyhatalmak támogatását. Anglia már előbb kijelentette, hogy minden körülmények között hű marad ahhoz az elvéhez, hogy idegen államok belső ügyeibe nem avatkozik.[4] Andrássy, bár elismerte, hogy épen egy olyan semleges államnak, mint Belgiumnak, kötelességében állana, hogy törvényhozásának más államok viszonyaira való hatásai felett őrködjék, mégis igyekezett magát távol tartani a tettleges beavatkozástól Németország érdekében. De ép ilyen határozottan elutasította azt is, hogy valamely Németországra nézve hátrányos nyilatkozatra ragadtassa magát. A franczia követnek, d'Harcourt marquisnak, a ki azt akarta elhitetni, hogy a német álláspont visszautasítása közös európai érdek, azt felelte Andrássy: ő a vitát csupán két állam közt fenforgó nézeteltérésnek tekinti — olyan felfogás, a melyet Péterváron is az egyetlen helyes szempontnak nyilvánítottak.[5]

[1] Hahn «Fürst Bismarck», II. 770. A brüsseli német követ 1875 február 3-iki jegyzéke.

[2] 1875 márczius 31. utasításában gróf Károlyihoz Andrássy ezt az összeget nevezi meg.

[3] Hahn, i. h. II. 770.

[4] Károlyi Andrássyhoz, Berlin, 1875 január 17. Cs. és kir. külügyminiszterium.

[5] Andrássy Károlyihoz, Bécs, 1875 márczius 31. U. o.

Minthogy Bismarck akkor már úgy is ingerült volt,[1] ez a balsiker még jobban bosszanthatta őt. Csak azért, hogy ne legyen teljesen elszigetelve, látszólag hallgatással fogadta Ausztria-Magyarország ellenkezését. De Andrássynak gondja volt rá, hogy a német kanczellárban ne engedje felébredni a rosszakarat érzését a mi monarchiánk iránt. Ennélfogva gróf Károlyi feladatul nyerte, hogy a Bismarckkal való személyes érintkezésben elsimítsa azt a kellemetlen hatást, a melyet a mi egyházpolitikánk idézhetett elő és meggyőzze őt «mennyire — így hangzottak Andrássy szavai — mellette vagyunk egész rokonszenvünkkel és mily nagy súlyt helyezünk arra, hogy ő továbbra is kitartson magas állásában és Németország további sorsának vezetésében».[2]

Ennek a feladatnak teljesítése epenséggel nem volt könnyű dolog. «Itt kellene élni — írja Károlyi Berlinből — hogy teljes mértékben képesek legyünk felfogni azt az áttörhetetlen zárkózottságot, a melyet a birodalmi kanczellár immár 6 év óta éreztet az idegen diplomatákkal szemben, tekintet nélkül azoknak rangjára és személyiségére».[3] Valóban alig kinálkozott alkalom a Bismarckkal való közvetlen társadalmi érintkezésre. Nem lehetett vele találkozni sem az udvarnál, sem az előkelők házaiban. Este családja körében maradt és a herczegné szalonját, a mely különben bizalmasabb barátok és néhány belföldi híresség részére nagyon is vendégszerető volt, talán soha se látta egy Berlinbe küldött diplomata sem. Parlamenti estélyeken vagy más társas összejöveteleken kivül az állam első tisztviselőjének házában nem folytak le nagyobb foga-

[1] Károlyi Andrássyhoz, Berlin, 1875 február 6. és 20. Cs. és kir. külügyminiszterium.

[2] Andrássy Károlyihoz, Bécs, 1875 márczius 31. U. o.

[3] Károlyi Andrássyhoz, Berlin, 1875 április 4. U. o.

dások. «Bismarck herczeg — panaszkodik Károlyi — szereti és egész életmódját eszerint rendezte be, magát alantasaival és hasonló gondolkozásúakkal teljesen zavartalanul körülvétetni és hivatali élete is többnyire ezekben a körökben mozog. Egy helyen sem, ha szabad így mondanom pl. Párisban, Londonban és Szentpéterváron, a hol a társadalom-politikai érintkezéseknek nagy es hasznos szerepük van a politikában, nem olyan nyomorúságosak és eredménytelenek ezek, mint Berlinben».[1]

Ha egy nagykövet a német birodalom vezetőjét valami megbeszélésre akarta volna rábirni, udvariasságból ezt ugyan nem tagadták volna meg tőle, de Bismarck abban az óhajtásban, hogy őt meglátogassák, egy őt nagy mértékben kellemetlenül érintő tapintatlanságot látott volna, a mi az idegen államnak és képviselőjének többet ártott, mint használt. Gróf Károlyi, a kinek ősz óta csak kétszer sikerült Bismarckkal találkozni — és már ez is több volt, mint a mivel a többi nagykövetek dicsekedhettek, — azt tartotta legalkalmasabbnak az általa jellemzett körülményeknél fogva, ha nem megy el a birodalmi kanczellár házába Egy a Bismarck családhoz közel álló személyiséget használt fel arra, hogy az ő révén juttassa Andrássy rokonszenve biztosítását az illetékes helyre.[2] Ezek a biztosítások annál időszerűbbek voltak, mert épen akkor jelent meg Bécsben egy röpirat: «Betrachtungen über die Organisation der österreichischen Artillerie»[3] czímen, a melynek szerzője az uralkodó rendszer határozott ellenségének jelentette ki magát. A röpirat a monarchia zavartalan virágzása egye-

[1] Károlyi Andrássyhoz, 1875 április 4. Cs. és kir. külügyminiszterium.
[2] U. o.
[3] Bécs, Seidl L. W. és fia kiadása, 1875.

düli kezessége gyanánt az Oroszországgal való szövetkezést ajánlá és Német-Poroszországot, mint Ausztria-Magyarország integritásának zavaróját mutatta be.[1] Ilyen szavak Berlinben bizonyára nagy és egyszersmind kinos feltünést keltettek,[2] különösen, hogy, a mit nyilt titok gyanánt beszéltek, az Anonymus mögött nem rejlett más, mint János Salvator toskanai főherczeg.[3] Bár Bismarck a röpiratot «ügyetlen irka-firkának» nevezte,[4] mégis tartózkodott attól, hogy miatta kérdést intézzen gróf Károlyihoz. Ezzel szemben nagy elégtételül szolgált, hogy a főherczeg politikai elmefuttatásait, legmagasabb helyről, ha mindjárt kerülő úton is, elitélték.[5] A kimondott rosszalás csalhatatlan jele volt annak, hogy mérvadó helyen nem azonosítják magukat a főherczeg nézeteivel és a Németországgal való érdekközösség érzése épen ott rendelkezik erős hátvéddel.

Ennek a meggyőződésnek most Németországra nézve annál nagyobb értéke volt, mert ott egy idő óta azt kezdték kellemetlenül tapasztalni, hogy Orosz- és Francziaország között egy intimebb közeledés szálai szövődnek. Berlinben nagyon jól voltak értesülve arról, hogy Párisban szakadatlanul arra törekszenek, hogy Oroszországot Németországtól elvonva ellenséges állásra hangolják Francziaország félelmetes ellenségével szemben. Ép így tudták azt is, hogy a hiú Gorčakov, a kiben

[1] «Betrachtungen» 52. old. Nemsokára azután szintén anonym megjelent egy ellenröpirat: «Bemerkungen zu den Betrachtungen über die Organisation der österreichischen Artillerie». Luckhardt kiadása Kasselban, a mely politikai szempontból ellentéte annak, a mit János főherczeg mondott.

[2] Károlyi, Berlin, 1875 február 20. Cs. és kir. külügyminiszterium.

[3] Ez a tragikus halála által híressé vált Orth János.

[4] Bismarck Radowitzhoz, 1875 február 15.

[5] Károlyi Andrássyhoz, Berlin, 1875 február 20. Cs. és kir. külügyminiszterium.

környezetének folytonos tömjénezése által a pótolhatatlanság érzése majdnem második természetté vált, szerencsésebb vetélytársától irigyli a nagy sikerek által kivívott babérokat.[1] A német államférfiúnak mindent túlszárnyaló állása féltékennyé tette az orosz birodalmi kanczellárt, a ki csak az alkalomra várt, hogy egykori tanítványával — ahogy Gorčakov Bismarckot nevezni szerette — fölényét éreztethesse. Francziaország alkalmas területnek látszott a német kanczellár megalázására. Semmi sem érinthette kellemetlenebbül a német birodalmi politikát, mint Francziaország erősödése Oroszország által. Bismarck még a legbonyolultabb viszonyokat is hamar megfejtő tekintetével, azonnal észrevette, hogy ezzel nemcsak az északi szomszédnak Németország iránt való elhidegülése következhetik be, hanem hogy a bizalmasabb viszony Franczia- és Oroszország között egész eddigi politikájára ártalmas visszahatást gyakorolhat. Nem szenvedett kétséget, hogy ebben az ultramontánok a kulturharcz folytatására nyernek bátorítást. Bismarck politikájának egyik alapvető dogmája volt, a mely a német egység ellenségeinek legyőzésében csúcsosodott ki, hogy meghiusítsa Franczia- és Oroszország összebarátkozásának lehetőségét.

Ennek megfontolásából származott az a gondolat, hogy Radowitzot Pétervárra küldték, a kit röviddel azelőtt atheni követté neveztek ki. Radowitz a birodalmi kanczellár legbizalmasabb köréhez tartozott és a német birodalom legtekintélyesebb államférfiai közé sorozták.[2]

[1] Károlyi Andrássyhoz, Berlin, 1875 április 17. Cs. és kir. külügyminiszterium.

[2] Ugyanaz ugyanahhoz. U. o. — — «der (Radowitz) zweifelsohne einer der bedeutendsten hiesigen Diplomaten ist.» Bülow államtitkár mellett a külügyi hivatalban munkatárs-ként szerepelt Radowitz, kire a keleti ügyek voltak bízva. Ő Romániában főkonzul és utóbb Konstanti-

Már csak ezért is a legnagyobb feltünést kelthette az ő missziója. Bár azt mondták, hogy Radowitz csak azért megy az orosz fővárosba, hogy ott a lábbaja miatt hazájában időző Reuss herczeget, a nagykövetet helyettesítse s ezt meghatalmazásában is kifejezésre kellett juttatni:[1] ennek az állításnak azonban természetesen senki sem adott hitelt.[2] Hiszen gróf Alvensleben már négy hónap óta viselte Reuss herczeg távollétében a chargé d'affaires tisztségét, a nélkül, hogy az a helyettesítés valamely kimagasló személyiség által szükségessé vált volna.[3] Radowitz küldetésének valódi oka nem is egy jobb ügyvitel szükségessége volt, hanem a pétervári terrenum[4] behatóbb vizsgálata, a mit egy egyszerű ügyvivőtől kivánni nem lehetett. Ezenkivül az orosz udvarnak minden kétséget kizáró módon értésére akartak adni, hogy Francziaországban véget kell vetnie annak a hiedelemnek, mintha a Német- és Oroszország közti barátság az európai békének ez a legbiztosabb kezessége, kihülőfélben volna.[5] Bismarck érezte és ezt meg is mondta az orosz nagykövetnek Oubrilnak, hogy Oroszország beszédét megértik ugyan Berlinben, de Németországé Péterváron már

nápolyban diplomacziai ügyvivő volt. Minthogy azonban az élet Berlinben nagyon drága volt, hogy magasabb fizetéshez juttathassák, athéni követté nevezték ki, a hová azonban csak időközönként ment el. Lásd: «Bismarck als Leiter der politischen Abteilung.» Busch hagyatékából kiadta Roschdau. «Deutsche Rundschau» 1910. 48. old..

[1] Károlyi Andrássyhoz, 1875 február 6. Cs. és kir. külügyminiszterium.

[2] «Bismarck und Frankreich», 174. old. ebben közölve van a Decazes és az oroszországi franczia nagykövet Le Flô tábornok levelezése német forditásban, a mely eredetiben 1887-ben jelent meg a «Figaro»-ban.

[3] «Dreux «L'ambassade de Gontaut-Biron» 115.

[4] Károlyi, Berlin, 1875 április 17. Cs. és kir. külügyminiszterium.

[5] Radowitz Bismarckhoz, Pétervár, 1875 márczius 7.

nem talál világos megértésre. A berlini államférfiak nézete szerint a két hang csak akkor adna kellemes zenét és a hallgatókra csak abban az esetben gyakorolhatna jó hatást, ha nem csupán az orosz, hanem a német szólam is teljes üdeségében csendülne ki az összhangból.[1]

Sándor császárnál Radowitz ama javaslata, hogy a két udvar az egész világ előtt a legbensőbb egyetértést mutassa minden kérdésben, a legbarátságosabb fogadtatásra lelt. Hála Istennek — mondá a czár — a három császári udvar közti viszony most teljesen megfelel az ő óhajának és várakozásának. Az európai status quo ugyan nem tűnik fel előtte ideális állapotnak, de nem akar tőle eltávolodni, minthogy annak megzavarása a legsúlyosabb következményekkel járna. Első sorban az állott érdekében a czárnak, hogy eloszlassa azt a gyanut, mintha Oroszország a török főváros birtokbavételére törekednék. Kié is lenne — így aposztrofálta a német nagykövetet — Konstantinápoly, ha elűzik onnan a törököket? Ki tartaná azután féken azt a nyugtalan népchaost, a mely most török uralom alatt él? Ő jól tudja ugyan — tette hozzá azonnal Sándor czár — hogy milyen terveket és szándékokat tulajdonítanak erre nézve Oroszországnak, de mégis nyugodt lelkiismerettel állíthatja, hogy azokat nem forgatja fejében. Épúgy tagadta azt is, mintha rabja lenne a pánszláv «álmodozásoknak» vagy hogy pártolja a Németország ellen irányított ultramontán «lengyelkedés»-t. Kellemetlen, hogy sok ember azzal foglalkozik Európában, hogy a legcsekélyebb okból is szivesen következtessenek a Német- és Oroszország közti meghasonlás

[1] Reuss Bismarckhoz, Pétervár, 1875 márczius 12. Az időközben Oroszországba visszaérkezett Reuss feljegyzi itt ezeket a nyilatkozatokat.

kezdetére. Egyesülten igyekezzünk — fejezte be a czár a beszélgetést — hogy ezek az emberek a legcsekélyebb repedést se vehessenek észre köztünk. Ezekben a szavakban a czár mindent ki akart fejezni, a mi eddig szóba került.[1]

Kedvezőtlenebb benyomást tett Radowitzra Gorčakovval való találkozása, a ki állítólag a német államférfiú minden ebbeli kisérletezésének, biztatásának ellentállt, hogy Németországnak — az orosz terveknek a Keleten való támogatásáért — Nyugateurópában szabad kéz engedtessék.[2] Az orosz kanczellár ugyan szintén nem maradt mögötte császári urának a két északi szomszéd állam közti szövetség túláradó dicséretében, a melyet az európai béke legbiztosabb zálogának mondott. De II. Sándor és az ő beszéde között mégis lényeges különbség volt észlelhető. Gorčakov a leghatározottabban tagadta, hogy Francziaországban valamely a németek iránt ellenséges mozgalom volna készülőben. Általában csak vonakodva adott felvilágositást a franczia viszonyokról. A köteles tapintat hiányának tűnt fel előtte, ha, a mit Radowitz többször megkisérlett, Francziaországgal szemben követendő politikájára vonatkozólag akarták nyilatkozatra birni.[3] A német diplomata egész világosan bizonyos rosszulhangoltságot észlelhetett, küldetésére nézve, a birodalmi kanczellár szavaiból, főleg mert minden jel határozottan arra mutatott, hogy Gorčakov nagyon jól megértette a missió czélját.[4] Az orosz birodalmi kanczellárnak alapos okai voltak arra, hogy kitérjen franczia politikájának rejtekútjaiba

[1] Radowitz Vilmos császárhoz, Pétervár, 1875. február 9.

[2] Károlyi Andrássyhoz, Berlin, 1875 május 15. Cs. és kir. külügyminiszterium. L. még «Memoirs and letters of Robert Morier by Mrs. Rosslyn Wemyss II. 334.

[3] Radowitz Bismarckhoz, Pétervár, 1875 márczius 7.

[4] Reuss Bismarckhoz, 1875 márczius 12.

való mélyebb behatolások elől. Lelkiismerete Németországgal szemben épenséggel nem volt tiszta. Már 1872-ben Berlinben hangoztatta egy erős Francziaország szükségességét, a melyet tovább nem szabad figyelmen kívül hagyni; aképen most is — 1874 márcziusában — ugyanezen nézetek hatották át, midőn a berlini franczia nagykövet, Gontaut-Biron Pétervárott volt látogatóban. Nem akart Bismarcknak ismét alkalmat és módot engedni, hogy Francziaországot másodszor is megalázhassa. «Ő nem indíthat háborút ellenetek — mondá Gorčakov Gontaut-Bironnak — attól kell félnie, hogy egész Európa nyilt ellenkezését maga ellen zúdítja és kétségkivül maga ellen is zúdítaná».[1] Ezek a szavak bűvös zeneként csengtek a franczia fülébe. Már felemelve látta Oroszország kezét, ha Németországnak eszébe jutna hazáját megtámadni. A nagykövet reményteljesen gondolt arra, hogy immár nyugodt jövő elébe nézhet. Hiszen Gorčakov ismételten hasonlóan nyilatkozott Le Flô tábornok pétervári franczia nagykövet előtt és a czár maga is épen az imént hangoztatta békeszeretetét.[2]

Akár e kilátásba helyezett tartalék által felbiztatva, akár, mert folyton aggódtak Németország támadása miatt, Francziaország olyan rendszabályokhoz nyúlt, a melyek Németországban nyugtalanságot keltettek és fenyegetés gyanánt hangozhattak. Már a franczia kormánynak a német lókereskedőkhöz intézett ama felszólítása, hogy számlájára ármérséklés nélkül 10,000 katonalovat vásároljanak, Bismarck szemében Németország ellen irányuló hadi készülődésnek látszott. Még inkább felbillentette az egyensúlyt az 1875 márczius 12-én a franczia nemzetgyűlés által majdnem egyhangulag elfogadott Cadres-

[1] Dreux «L'ambassade de Gontaut-Biron» II. 49.
[2] U. o. 51.

törvény, miáltal az ezredek háromról négy zászlóaljra emelkedtek és ennek következtében a franczia hadsereg hadereje 144000 emberrel szaporodott. Vilmos császár nem kételkedett, hogy a francziák arra készülődnek, hogy a legelső alkalommal Németország ellen indulhassanak. Bismarck már megtárgyalta Hohenlohe herczeg, párisi német nagykövettel, a különböző szövetségeket, melyektől félni kell. Francziaországnak Olaszországgal vagy Ausztria-Magyarországgal való esetleges összeköttetése kevés gondot okozott neki, mert a német birodalmat elég erősnek tudta egy ilyen koaliczióval szemben.[1]

A világnak még sejtelme sem volt a titokban történtekből, mikor április 5-én egy bécsi levél jelent meg a «Kölnische Zeitung»-ban, ezzel a czímmel «Neue Allianzen», a mely egy pillanatra föllebbentette a fátyolt a fenyegető veszedelemről. Még nagyobb feltünést keltett[2] a néhány nappal később — április 8-án — megjelent czikk a Berliner «Post»-ban: «Ist der Krieg in Sicht?» czímmel.[3] Ez a czikk a klerikálisokkal szövetkezett francziaországi háborús párt mesterkedéseit leplezte le és háborút helyezett kilátásba, noha nincs kizárva, hogy a felhő még el is oszlik. A berlini lap egyrészt nem akart nyugtalanságot kelteni, de másrészt nem akarta a német nemzet előtt elhallgatni a helyzet komolyságát s azt, hogy a kormány milyen veszélyeknek van kitéve.

Az izgatottság óráról-órára növekedett, sehol sem lehetett mást hallani, mint a háború kitöréséről szóló beszélgetést.[4] Hiszen a «Post»-ot a német birodalmi kanczellária által sugalmazott hírlapnak tekintették, a mely-

[1] «Denkwürdigkeiten des Fürsten Chlodwig Hohenlohe» II. 151. und 152.

[2] Tiedemann «Aus sieben Jahrzenten» II. 24.

[3] Hahn «Fürst Bismarck» II. 774. Közli a «Post» egész czikkét.

[4] Tiedemann, II. 25.

ről joggal föltehették, hogy nem fujná meg ilyen erővel a harczi tárogatót, ha felsőbb helyről nem kapott volna erre utasítást. Még fenyegetőbbnek látszott a helyzet, midőn április 10-én a «Norddeutsche Allgemeine Zeitung» a megnyugtatás ürügye alatt tulajdonképen mindent még erősebben aláhúzott, a mit a «Post» mondott. «Világos — úgymond — hogy a (franczia) hadsereg újjászervezése nem a franczia haderő szolid fentartását czélozza, minthogy a leggazdagabb nép is csak rövid ideig tudná elviselni az országra ezáltal rászakadt túlterhelést, hanem inkább következetesen ad hoc fegyverkezések folynak, a melyeknek czélja egyetlen tisztán látó ember előtt sem marad elrejtve».[1] Rövid idő mulva Wehrenpfennig a «Preussische Jahrbücher»-ben azt írja: Ha Francziaország két éven belül akarna háborút indítani, Németország önfentartásának érdekében talán késztetve lehetne még előbb sikra szállani.[2]

Április 21-én Radowitz hasonló értelemben nyilatkozott Gontaut-Biron franczianagykövet előtt. Politikai-filozófiai, sőt keresztény szempontból is jogosult — mondá ő — ha Németország a revanchra készülő Francziaországgal szemben nem helyezkedik a türelmes várakozás álláspontjára addig, míg Francziaország tökéletesen megerősödött és a támadáshoz szükséges szövetségeket megszerezte. Mindebből a franczia külügyminiszter, herczeg Decazes azt következtette, hogy a német kormány komolyan foglalkozik azzal az eszmé-

[1] Közölte az anonym megjelent dolgozat «Die russisch-französische Allianz und der Dreibund» «Deutsche Revue» 1892. IV. kötet 162. old. Blum János «Fürst Bismarck und seine Zeit», V. kötet 229. Jegyzetben sejtetni engedi, hogy Geffken volt ennek az értekezésnek a szerzője. Lásd még Geffken: «Frankreich, Russland und der Dreibund» czímű VII. fejezetét.

[2] «Preussische Jahrbücher». 35. köt. 452. old.

vel, hogy Francziaországot tényleg megtámadja. Ezért czélszerűnek látta, Európához appellálni és az öszszes kabinetek előtt kifejteni, hogy Radowitz elmélete milyen veszélylyel fenyegeti a kontinenst. Úgy vélekedett, hogy ha érvényre jutna az, akkor egyetlen állam se örülhetne többé a nyugalom és béke érzetének. «Valóban — írja herczeg Decazes — nincs olyan kormány, még azok között sem, a kik ma a legbarátságosabb viszonyban vannak a berlini kabinettel, a melyek nem kerülhetnének egy szép napon abba a helyzetbe, hogy Németországnak nyugtalanságra adjanak okot és államférfiainak útjában álljanak.[1] Ezek a szavak első sorban Oroszországnak szóltak, de természetesen a mi monarchiánknak is,[2] a mely nem csekély kedvetlenséggel követte a dolgok fejlődését.

Hiszen lehetetlen volt, hogy a porosz sajtó háborús híresztelései nálunk is mélyebb hatást ne gyakoroljanak. Ausztria-Magyarországot szoros összeköttetésbe hozták e közlemények a franczia haditervekkel. Úgy a «Kölnische Zeitung», valamint a «Post» azt a hírt hozta Bécsből, hogy a hadseregben, a felsőbb társaságban és az udvarban hatalmas pártok alakultak, a melyek Francziaországgal egyesülve a revanche-gondolat kielégítésén fáradoznak. Ezek a lapok ujra teljes bizonyossággal variálták azt a témát, hogy az említett tényezők igyekeznek Andrássyt és a dualizmust megbuktatni, hogy a céljaiknak útjában álló torlaszokat eltávolítsák az útból. Bár a mi külügyi vezetőségünk erősségének tudatában túltette magát ezeken az időről-időre felbukkanó híreken, Németországhoz való viszonyánál fogva még sem lehetett közömbös előtte, hogy Berlinben tényleg uralkodik-e a

[1] Dreux, «L'ambassade de Gontaut-Biron» 123.
[2] U. o. 124.

francziáktól hirdetett háborús hangulat. Hiszen Andrássy nagyon is jól tudta, hogy egy Franczia- és Németország közötti összeütközés esetében a mi monarchiánk nem játszhatja a nyugodt szemlélő szerepét. Ennélfogva arra kellett törekednie, hogy felvilágosítást kapjon a berliniek valódi hangulatáról. Bismarck herczeg azonnal igyekezett a mi nagykövetünket a német politika békeszeretetéről és kevéssel megelégedő voltáról megnyugtatni. Gróf Károlyi előtt igazán hihetetlennek tűnt fel, hogy Poroszországnak, bármennyire hagyományaihoz tartozott is különben, hogy minden tekintet nélküli erélylyel haladjon tovább útjain, tényleg szándékában lenne Francziaországot most legyűrni azért, mert a háború ezzel a hatalommal esetleg a közel jövőben bekövetkezhetik. «Egy ilyen politika — vélte gróf Károlyi — I. Napoleon szerepét tulajdonítaná Németországnak és az ő diktaturáját pecsételné meg Európában».[1] Andrássy nem osztozott teljesen a monarchia berlini képviselőjének véleményében. Ismételten kérdőjelekkel látta el annak jelentéseit.

Ebben a pillanatban azonban a legnagyobb fontossággal birt reá nézve az értesülés, hogy a franczia külügyminiszter mindenképen igyekszik a békének Németország által való veszélyeztetését oly módon tüntetni föl, mintha az elkerülhetetlenül közeledő vihar volna. Decazes erre a czélra külföldi publiczistákat használt, mindenek előtt Blowitzot, a «Times» levelezőjét. Ez 1875 május 6-án közölte lapjában azt a párisi riadószózatot, a mely talán forduló pontot jelentett a három császári hatalomnak egymáshoz való viszonyában. A czikket állítólag Decazes herczeg felszólítására írta, hogy a világot segítségül hívja Németországnak Francziaország ellen tervezett támadása alkalmából. Azt mondta benne

[1] Károlyi, 1875 május 1. Cs. és kir. külügyminiszterium.

Blowitz, hogy Németország most azt teheti, a mi neki jól esik. Egyetlen hatalom sem fogja megakadályozni. Csak egy hatalom okozhat nehézségeket és ennek is tekintettel kell lennie Németországra — ez Oroszország. Ezt a hatalmat meg kellene győzni hosszú időre, ha nem örökre arról, hogy mennyire szükséges véget vetnie azoknak a zavaroknak, melyek a világot ismételten nyugtalanítják.[1] Ennek az Oroszországhoz czímzett appellátának legközelebbi következménye az volt és ebben van a Blowitz-féle izgató czikk történeti jelentősége, hogy a hiú Gorčakov herczeg valósággal emphatikusan fogadta el a neki szánt protektori szerepet. Andrássy gyorsan átlátta azt a motivumot, a mi Decazest arra inditotta, hogy a politikai helyzetet rikító színekkel fesse. «Francziaországra nézve — úgymond — arról van itt szó, hogy első sorban Sándor császár kezébe adják az európai béke védőjének és fentartójának szerepét. Az orosz békeszerzésnek lehetőleg demonstrativ inscenálása által kell megkisérteni az Oroszország és Németország közti viszony meglazítását. És ennek alapjául — tette hozzá — kétségtelenül az az illuzió szolgált, hogy Oroszországot mégis el lehet vonni Németországtól és Francziaország számára megnyerni».[2] Bár Andrássynak az volt a meggyőződése, hogy Decazes herczeg törekvései Német- és Oroszország egymástól való elidegenítésére eredménytelenek maradnak, mégis úgy látta, hogy Gorčakovnak, mint a béke megmentőjének beavatkozása izgatott ki-

[1] Hohenlohe «Denkwürdigkeiten» II. 157. Henri Stephan de Blowitz «My Memoirs» London 1903. V. fejezet. «Memoirs and letters» of Robert Morier by Mrs. Rosslyn Wemyss 2. Bd, 323 uff.: «The war scare of 1875.» Matter «Bismarck et son temps» III. 376—391. Dóczi «Andrássy und Bismarck», «Neue Freie Presse» 1906. deczember 23.

[2] Andrássy Karolyihoz, Bécs, 1875. május 8. Cs. és kir. külügyminiszterium.

magyarázásokra fog vezetni az orosz kanczellár és Bismarck között. Ilyen körülmények közt Ausztria-Magyarország érdekeire nézve a leghelyesebbnek tűnik fel az, ha a kényes ügybe való minden beavatkozástól visszatartja magát. El volt szánva, hogy az ügy rendezését teljesen átengedi II. Sándornak és Gorčakovnak, a kik épen Berlinbe akartak menni. Andrássy nem kételkedett abban, hogy ennél az entrevuenél rá fog kerülni a sor annak tárgyalására, hogy tulajdonképen kit terhel a békét felduló törekvés vádja az utolsó időben.[1]

* * *

Érdekes, hogy Gorčakov épen abban az időben készült német vetélytársára mélyen sértő csapást mérni, midőn odahaza a maga állása is koczkán forgott. Egy ideig még az is kérdés volt, hogy Gorčakov egyáltalában elkisérheti-e II. Sándort Berlinbe, a kinek kegyét már majdnem elvesztette nézeteik különbsége miatt. Miután szellemi túlerőltetés következtében szélhűdés érte Westmann titkos tanácsost, a ki Gorčakovot minden évben hosszú szabadságideje alatt helyettesíteni szokta,[2] az államkanczellár azt kivánta, hogy helyébe kedvencze[3] Stremukov, az ázsiai ügyosztály miniszteri direktora lépjen.[4] Kivánságának teljesülése czéljából a különben sem skrupulózus Gorčakov még egy hazugsággal is élt. Azt mondta a czárnak, hogy Stremukov a külügy-

[1] Andrássy Károlyihoz, Bécs, 1875 május 6. Cs. és kir. külügyminiszterium.

[2] Radowitz, Pétervár, 1875 február 27. Westmann 1875 május 27-én húnyt el Wiesbadenban.

[3] Ilyennek jellemzi őt Andrássy Károlyihoz irott levelében, 1875 május 8. Cs. és kir. külügyminiszterium.

[4] Reuss, Pétervár, 1875 márczius 13.

miniszterium legidősebb tanácsosa, a mi nem volt igaz, mivelhogy ez Hamburger volt.[1] II. Sándor ennek ellenére sem nevezte ki a neki nagyon ellenszenves osztályfőnököt Gorčakov állandó helyettesévé.[2] Az e miatt mélyen megsértett államkanczellár le akart mondani állásáról, minthogy a czár nem az ő javaslatai szerint járt el.[3] Csak midőn az utolsó órában a nézeteltérések mégis kiegyenlítődtek,[4] csak akkor utazott el a kiengesztelt Gorčakov a czárral a német fővárosba, a hová mindketten 1875 május 10-én érkeztek meg.

Mindenki feszült figyelemmel irányította tekintetét Berlin felé, a honnan döntést vártak a háború és béke felől. Bécsben is elég aggodalmasan várták a legközelebbi jövő kialakulását. Csak gróf Andrássy őrizte meg nyugalmát és semmi sem indíthatta őt arra, hogy már május 8-án kifejezett véleményétől eltérjen, a mely szerint a béke a pillanatnyi válságból megizmosodva fog kikerülni.[5] Így tehát kereken visszautasította a britt kabinet ajánlatát, hogy Angliával egyesülve Berlinben lépéseket tegyen a béke fentartása érdekében. Itáliát is rávette erre a passzivitásra, mikor tanácsért fordult hozzá ebben az ügyben, hogy t. i. kövesse példáját és viselkedjék teljes közömbösséggel.[6] Azt a nézetet, hogy a béke sértetlen fog maradni, a császár és király előtt ismét

[1] Reuss, Pétervár, 1875 márczius 13.

[2] U. o. 1875. május 2.

[3] U. o. Andrássy Károlyihoz 1875 május 8. Cs. és kir. külügyminiszterium.

[4] Az ügyet úgy intézték el, hogy Stremukov, a ki már beadta lemondását, visszavonta azt és a miniszteriumban maradt. Gorčakov távollétének idejére Jomini bizatott meg a külügyi hivatal vezetésével.

[5] Andrássy Károlyihoz, Bécs, 1875 május 8. Cs. és kir. külügyminiszterium. «Der Sache nach wird der Friede aus dieser angeblichen Krisis neu gekräftigt hervorgehen.»

[6] Andrássy felterjesztése, Bécs, 1875 május 11. Kiadatlan.

hangsúlyozta egy nappal Sándor és Gorčakov Berlinbe érkezése után. Erre annál inkább kötelezve érezte magát, mert minden magán és hivatalos tudósítás, melyek ép most érkeztek, a helyzetet a legsötétebb színekkel ecsetelték és az ellenségeskedés legközelebbi megkezdéséről szóltak. «Az egész diplomácziai világot — így szólt egy felterjesztése — rettegés fogta el. Ennek daczára is védem amaz álláspontomat, hogy most nem fenyeget közvetlenül a háború veszélye». A külügyminiszter véleményét különböző tényekre alapította, a melyek a dolgok logikájából folytak. Nem csekély fontosságú ténynek tűnt fel előtte, hogy a czár a mi uralkodónk iránt a legjobb érzésekkel eltelve indult útnak, mert így szólt báró Langenauhoz: «Mondja meg a császárnak, hogy olyan biztosan számíthat reám, mint én a magam részéről számítok ő reá.» Nem kevesebb jelentőséget tulajdonitott annak is, hogy II. Sándor mindjárt azután a legnagyobb elismeréssel nyilatkozott az ő — Andrássy — politikájáról, míg Bismarckét elitélte. Az orosz uralkodónak Ausztria-Magyarország iránt való ilyen barátságos gondolkodása Andrássy előtt garancziát nyujtott arra nézve, hogy Oroszország ép úgy, mint a mi monarchiánk nem kapható egy bármikép jelentkező ellenséges cselekedetre sem. Ő ezenkívül azt is tudta, hogy Sándor czár Berlinben teljes határozottsággal le fogja győzni azt a nézetet, mintha Németországnak joga lenne Francziaországot megtámadni csak azon okból, mert a franczia hadsereg két év alatt teljesen át fog alakulni. Hiszen a czár kevéssel Berlinbe utazása előtt ezt mondta a franczia nagykövetnek, Le Flô tábornoknak: «Akárhogy legyen is, én ismétlem Önnek, hogy nem lehet Önök ellen háborút indítani, ha csak nem adnak erre komoly okot, ezt pedig nem fogjak szolgáltatni. Ha máskép volna, vagyis ha Németország semmitmondó ürügygyel kezdi meg a háborút, akkor

Európával szemben ugyanabban a helyzetben állna, mint Napoleon 1870-ben».[1]

A czár e komoly, békére törekvő elhatározásától Andrássy annál mélyebb hatást remélt, mert az oroszok és francziák bizonyos idő óta már megtettek minden lehetőt annak kimutatására, hogy a Radowitz-féle theoria nem szolgáltat elfogadható alapot a hadüzenetre. Az osztrák-magyar külügyminiszter egyáltalában nem kételkedett abban, hogy úgy Oroszországnak tervbe vett taktikája, mint Angliának szándéka, hogy Berlinben békeajánlatokat tegyenek, kijózanító hatást fog gyakorolni. «Hogy ilyen körülmények közt — így szól a felterjesztés tovább — Németország mégis támadna és a 78 éves Vilmos császár lóra szállna, majdnem hihetetlen. De ha mégis megtörténnék, akkor a mi készületlenségünk ellenére is Németország inkább félhet egy ilyen komplikáczió kimenetelétől, mint mi. Én ezt azzal a meggyőződéssel mondom, hogy kiteszem magam annak a veszélynek, hogy Felséged optimistának tartson».[2]

Andrássyra nézve, a ki bizalommal tekintett a jövőbe és ebben nem hagyta magát megtéveszteni a Bécsben akkreditált diplomaták ellentétes nyilatkozatai által, mindenesetre csak egy eshetőség állott fenn, a mely az ő véleményét megdönthette. «Ez az egyetlen veszély — hangoztatja — az Oroszország és Bismarck között való szövetség volna. De ez a kilátás ma bizonyára sokkal távolabbi, mint valaha. Azt hiszem, hogy a köztük való egyetértés lehetőségét, a melyben én nem hiszek, mi sem gátolhatja meg jobban, mint az, hogy a Németország által fenyegetett béke megmentésének érdemét Sándor császárnak engedjük át.» Nem is csalódott ebben. Jól itélte meg a

[1] «Bismarck u. Frankreich», 1872. Anonym jelent meg.
[2] Andrássy felterjesztése, 1875 május 11. Kiadatlan.

politikai helyzetet, midőn föltételezte, hogy II. Sándor és Gorčakov a békeszerzők szerepében Berlinben kétségkívül kellemetlen hatást idéznek elő, a minél persze ügyelni fognak, nehogy ilyesmit észrevegyenek.[1] Abban is igaza volt, hogy az orosz vendégek jelenléte a német fővárosban azt az egyetlen veszedelmet, melytől ő tartott, messze távolba odázta el. Erre nézve már az entrevueről szóló első tudósítások kétségtelen bizonyítékokat szolgáltattak.

Bismarck, a ki rég tudott II. Sándor és Gorčakov szándékáról, föltette magában, hogy az orosz «békeprédikáczió»-nak elébe vág a saját békeszeretetének legőszintébb hangsúlyozásával.[2] Mint bölcs, előrelátó államférfiú olyan helyzetet teremtett, a melyről később az orosz császár maga mondta, hogy a terrénumot teljesen tisztának látta és semmi békéltetni valóra nem talált.[3] Már néhány héttel előbb a czár a pétervári udvarnál nagy hitellel biró német katonai meghatalmazottat, Werder tábornokot, Vilmos császárhoz küldte, hogy közölje Oroszország aggodalmait, a német politika végső czéljai felől.[4] Azután következett gróf Šuvalov, az imént kinevezett angliai orosz nagykövet küldetése. Ez állítólag utasítást kapott, hogy Londonba való utazása alkalmával Berlinben megállapodva, tolmácsolja a czári kormány nyugtalanságának ugyanazon érzéseit.[5] Akárhogy volt is, bizonyos, hogy az orosz diplomata a Bismarckkal folytatott beszélgetésben említést tett az államaik közti feszült

[1] Andrássy 1875 május 11-iki felterjesztése. Kiadatlan.

[2] Károlyi Andrássyhoz, Berlin, 1875 május 15. Cs. és kir. külügyminiszterium.

[3] Schweinitz Vilmos császárhoz, Pétervár, 1876 márczius 8. Schweinitz ezidőtájt már német nagykövet volt Pétervárt.

[4] Károlyi Andrássyhoz, Berlin, 1875 május 1. Cs. és kir. külügyminiszterium.

[5] Charles Gavard «Un diplomate à Londres» 248—249.

viszonyról. Midőn Šuvalov megjegyezte, hogy nézete szerint Oroszország magatartása a jövő eseményeire való tekintettel kellemetlen lehet, a német kanczellár gyorsan azt felelte: «Ne mondjon nekem ilyen dolgokat Én mindig azt hittem, hogy föltétlenül számíthatok Oroszország barátságára. Ön egészen boldogtalanná tesz ezáltal, én e nélkül is beteges állapotom miatt, elég álmatlan éjszakát virrasztok át».[1] Bismarcknak ezzel a nyilatkozattal nyilván az volt a czélja, hogy ezt Šuvalov útján, a kiről tudta, hogy urának teljes bizalmát birja, Sándor császárhoz juttassa. Szavai az orosz uralkodó előtt bizonyítékul kellett, hogy szolgáljanak arra, hogy a német politika vezetője nagyon távol áll a czári birodalom szándékaival való szembehelyezkedéstől.

Alig érkezett Gorčakov ezek után a cselvetések után Berlinbe, azonnal munkához látott maga is. Közte és az angol külügyminiszter Lord Derby között, úgy látszik, Šuvalov hatása révén, amolyan egyetértés-féle jött létre, hogy Bismarckot együttesen rohanják meg. Először az angol nagykövetnek, lord Russel Odonak kellett feladatához fognia. Ez bizonyára nem volt könnyű munka, miután 1875. februárjában, Bülow Bernhardt államtitkár előtt ezt a megjegyzést ejtette el: Gorčakov kaczérkodása Decazes herczeggel és a pétervári franczia nagykövettel Angliában kellemetlen feltünést ébresztett.[2] Lord Russell Odonak tehát lehetőleg barátságos formában fel kellett kinálnia az angol kabinet «bons offices»-jait, hogy Németországnak hasznára legyen az Európát nyugtalanító háborús félelmek eloszlatása körül. Midőn Andrássy erről értesült, így szólt: «Erről az ajánlatról előttünk nem tettek említést. Ez

[1] Károlyi Andrássyhoz, Berlin, 1875 május 15. Cs. és kir. külügyminiszterium.

[2] Bülow Bismarckhoz, Berlin, 1875 február 6.

ravaszság akart lenni.»[1] Ezenkívül az angol nagykövet fel volt hatalmazva, hogy egyenesen támogassa az orosz béke-törekvéseket. Bismarck udvarias, de határozott formában azonnal visszautasította Anglia bons offices-jait, a mennyiben a maga részéről tagadta a neki tulajdonított háborús szándékokat. Németország erejének érzetében Francziaországgal szemben — jegyezte meg — ez a jelszava: nem «up and at them», hanem «let them come on».[2]

Még mielőtt az angolnak a német államférfiúval való tárgyalása véget ért, jelentették Gorčakov látogatását. Russel, a ki erre távozott, az előcsarnokban találkozott az orosz birodalmi kanczellárral. Gorčakov visszatartotta őt és beszólt a szintén abban a helyiségben időző Bismarckhoz, hogy neki épen az angol nagykövet jelenléte nagyon kivánatos volna. Az orosz kanczellár barátilag tréfás hangon ezután azt mondta német kollegájának: «Ön két Bismarckot egyesít magában, egyet, a ki csakugyan Ön maga és a kit én szeretek, míg a másik egy ideges, szertelen Bismarck.» Midőn ezen bevezető szavak után Gorčakov áttért a béke fenntartására irányuló reményére, Russel felhasználta az alkalmat, hogy küldetésének második részét keresztülvigye, a mi az orosz közbenjárásnak hathatós támogatásában állott. Csak miután ez megtörtént, maradt a két kanczellár négyszemközt egyedül. Gorčakov most következő javaslatait, Bismarck a maga békés szándékait hangoztató bizonyításokkal fogadta, lehetetlen azonban, tette hozzá, hogy írásbeli biztosítékot adjon arra nézve, hogy a békét megtartja, minthogy ez annak beismerését foglalná magában, mintha Németország eddig más politikát folytatott, vagy épen kívánta volna a háborút. «Én nem kérek semmi írásbeli

[1] Andrássy felterjesztése 1575 május 11. Kiadatlan.

[2] Károlyi, Berlin, 1875 május 15. Cs. és kir. külügyminiszterium.

bizonyságot — felelte erre az orosz kanczellár — én bízom az Ön szavában.»[1]

Ha Gorčakov elnéző győztes módjára viselkedett is és lord Russel előtt így nyilatkozott: nem szabad a sikert nagyon éreztetni,[2] alapjában véve mégis máskép színezte ki magának a nemet kanczellárral való tárgyalás lefolyását. Ő azzal a szándékkal jött, hogy Bismarckot kategorikus alternativa elé állítsa: vagy hű marad a békés irányhoz vagy elfogadja, hogy Oroszország megőrizze elhatározásának és cselekedeteinek szabadságát.[3] De Bismarck fellépésével szemben szavait mérsékelnie kellett. Ha azért a német kanczellár ezzel szemben «Gedanken und Erinnerungen» czímű munkájában keserű szemrehányásokról mesél,[4] a melyeket ő orosz kollegájára zúdított, akkor ezek aligha történtek akkor, mikor Gorčakov az angol nagykövet jelenlétében látogatta őt meg. Ilyen kitörésekre nem is volt semmiféle ok. Egyedül csak az orosz kanczellár váratlan híres körirata «Maintenant la paix est assurée»[5] indíthatta Bismarckot arra, hogy a szemébe mondja: nem baráti eljárás a jóhiszemű és mit sem sejtő jó barátnak hátulról hirtelen a vállára ugrani és ott czirkuszi előadást rögtönözni annak rovására.[6] Valóban minden inkább volt, mint kollegiális, hogy Gorčakov teleszájjal hirdette, hogy ő a «béke angyala» és az ő hirtelen beavatkozásának köszönheti Európa a nyugalom jótéteményét. Bismarck ezt sohasem bocsátotta meg az orosz kanczellárnak. Tartózkodás nélkül vádolta

[1] Károlyi, Berlin, 1875 május 15. Cs. és kir. külügyminiszterium. Russel maga mesélte el Károlyinak Gorčakov és Bismarck beszélgetését, Gorčakov elbeszélése szerint.

[2] U. o.

[3] U. o.

[4] Bismarck «Gedanken und Erinnerungen» II. 175.

[5] U. o. 174.

[6] U. o.

őt azzal, hogy kizárólag hiúság és dicsvágy vezette azért, hogy a békementő babérjaival tetszeleghessen magának.[1] Az orosz sikere annál inkább elkeserítette, mert akkor abban a hiszemben volt mindenki, hogy Bismarck, a ki most az «ártatlan»-t játsza,[2] valóban akarta a háborút és csak Gorčakov tartotta őt vissza. Gróf Andrássy úgy képzelte, hogy Gorčakov fellépése a német kanczellár vereségét jelenti. «Az eredmény — írta a királynak — úgy látszik kielégítőbb reánk nézve, mint Bismarckra. Mi megkaptuk a békét, a németek a leczkét».[3]

Andrássynak ez a szava azt látszik bizonyítani, hogy ő akkor igazán azt hitte, miszerint a német kanczellár fenyegetéseiben Francziország ellen igen is messzire ment és teljesen kiérdemelte Gorčakov «békeprédikáczióját.» Bismarck, a mint azt II. Sándor is hitte,[4] tán azért szólalt föl ily harczias hangon, hogy a katonai javaslatot, mely «egy ujabb törvényes intézkedés meghozataláig» a hadsereg békeállományát 401,659 emberben állapította meg, a német birodalmi gyüléssel elfogadtassa. A katonai létszámemelés azonban már 1874-ben biztosíttatott, ezért tehát nem volt szükséges egy évvel később félre verni a harangokat, hogy a kedélyeket felizgassa. Ámde Bismarck minden lehetséges alkalommal tiltakozott[5] a kötött béke megszegésének szándéka ellen.[6] «Ilyesmi akkor és ké-

[1] Károlyi, 1875 május 15. Cs. és kir. külügyminiszterium. Így nyilatkozott Bismarck gróf Károlyi előtt.

[2] Andrássy a királyhoz, 1875 május 13. U. o.

[3] U. o.

[4] «Bismarck und Frankreich», 165.

[5] «Deutsche Revue» 1892. IV. kötet. «Die russisch-französische Allianz und der Dreibund in geschichtlicher Beleuchtung.» Dreux, «L'ambassade en Allemagne.»

[6] Bismarck «Gedanken und Erinnerungen» II. 175. Penzler «Bismarck nach seiner Entlassung» IV. 199. és 222. Lord Loftus: «The diplomatic reminiscences» second series II. 134.

sőbb oly távol állt tőlem — írja hátrahagyott följegyzéseiben — hogy inkább visszaléptem volna, semhogy kezet nyujtsak egy felidézendő háborúhoz, a melynek nem lett volna más rugója, mint az, hogy Francziaországot ne engedjék lélekzethez és erőhöz jutni». Egy ilyen vád jogosulatlanságát azzal igyekezett igazolni, hogy soha eszeágában sem volt az első és második franczia császárság prestigepolitikáját újra életbe léptetni, a mely kétségkívül egész Európát beleértve a centrifugális hatalmakat is magában a birodalomban fölingerelte és kényszerítette volna, hogy Németország ellen mindig a «kard markolatán» tartsák a kezüket.[1]

Eltekintve Orlov herczegtől, a ki azért, hogy személyének és szalonjának Párisban magasabb reliefet adjon, állítólag azon igyekezett, hogy Francziaországot Oroszország oltalma alá állítsa,[2] Bismarck a berlini franczia nagykövetet Gontaut-Biront az 1875-iki Gorčakov-féle «szinpadi fogás» legelőkelőbb felidézőjének jelentette ki.[3] Benne látta ellenségei: Auguszta császárné, Armin Harry és a klerikálisok szövetségének kinyomatát, a kiknek nem volt hőbb vágyuk, minthogy megbuktassák őt.[4] Mérhetetlenül meggyűlölte Gontaut-Biront, a kit minden áron el akart távolítani a berlini nagykövetségi palotából.[5] Bismarck talán igen is élesen látott itt és hajlama lévén intrikák szaglászására,[6] nem egészen igazságos itéletre ragadtatta el magát a franczia nagykövettel szemben.

[1] Bismarck «Gedanken und Erinnerungen» II. 176.

[2] Károlyi, 1875 május 15. Cs. és kir. külügyminiszterium. Igy nyilatkozott Bismarck gróf Károlyi előtt.

[3] Bismarck, i. h. II. 170. II. 172.

[4] Bismarck, i. h. Hohenlohe emlékiratai II. 158.

[5] U. o. Hohenlohe II. 158.

[6] Károlyi, Berlin, 1875 deczember 11. Cs. és kir. külügyminiszterium. «Bismarck lässt sich nur zu leicht bewegen, überall gleich Gespenster und Intriguen zu sehen.»

Gontaut-Biron kedves, minden körülmények közt békés gondolkozású személyiség volt és épenséggel nem veszélyes ellenfél.[1] Meg lévén győződve arról, hogy Francziaországnak a «rettenetes» év után szerény és egyúttal alázatos megadást kell tanusítania a hatalmas Németország iránt,[2] mindent elkövetett, hogy Bismarckkal jó lábon álljon. E mellett természetesen nagy hiba volt az, hogy Auguszta császárnéval titkon egyetértett, a mi persze ferde világításba helyezte őt a birodalmi kanczellár előtt. Nem azért vádolta őt Gontaut-Biron háborús szándékokkal, mert az ellenségeivel szövetkezve aknamunkát akart folytatni a német politika vezetője ellen, hanem mert valóban hitte, hogy Bismarcknak másodszor is szándéka megalázni Francziaországot. Radowitz elmélete megrémítette őt s ennek túlságos nagy jelentőséget tulajdonított. Bismarck tagadta alárendeltjének tantételét és méltatlankodott, hogy csak nem tételezhetik fel róla, hogy a most elfogott merénylőt, Kulmannt le fogja sújtani, egyszerűen azon okból — mert talán egyszer újra gyilkossági kisérletet fog elkövetni ellene.[3] Azt is visszautasította, hogy gróf Moltke kijelentéseivel azonosítsák őt, a ki egy kellő időben való háború hasznosságát fejtegette és véleményét azzal indokolta meg, hogy Németországnak, ha Francziaországot megelőzné, a háború 100,000 emberrel kevesebbe kerülne. Bismarck a leghatározottabban állította azt is, hogy őt magát is meglepte a «Krieg in Sicht» czímű czikk,[4] a melynek szerzője Rössler Konstantin. Ezzel

[1] Károlyi, 1875 deczember 11. Bismarck maga, (II. 170.) régi családból származó kedves diplomatának nevezi őt.

[2] U. o.

[3] Károlyi, 1875 május 15. Cs. és kir. külügyminiszterium, és Dreux «L'ambassade». Károlyi, Berlin, 1875 deczember 11. 183. Lásd Bismarck levelei Vilmos császárhoz, 1875 augusztus 13. Bismarck említett művében II. 178.

[4] Károlyi, 1875 május 15. Cs. és kir. külügyminiszterium.

összevág az, a mit a czikkíró maga mondott, hogy t. i. a herczeg tudta és a külügyi hivatal mindennemű utasítása nélkül csupán saját kombinácziói alapján írta meg czikkét.[1]

Lehetséges-e, hogy mindezek a bizonyítások és ismételt békenyilatkozatok csak korának és az utókornak megtévesztésére, tehát szándékos misztifikáczióra szolgáltak volna? Inkább higyjünk-e azoknak, a kik Bismarckot meg akarták bélyegezni egy újabb Francziaország ellen tervezett véres háború fölidézésével, a melytől ő váltig igyekezett tisztára mosni magát? Elvitathatatlan, hogy a kanczellárt 1875-ben képesnek tartották olyan cselekedetre, melyre Radowitz czélzott. És mégis minden amellett szól, hogy Bismarck nagyon távol áll attól, hogy országát új háborús bonyodalmakba keverje. Egy régi s oly alapos ismerője a berlini udvarnak, mint gróf Károlyi, kétségbevonta, hogy Bismarcknak komoly szándékai vannak Francziaország ellen. Az ő véleménye szerint csupán az a hiba terheli őt, hogy vigyázatlan, gyakran czinikusan szenvedélyes nyilatkozatokkal háborús hírek előtérbe lépésére alkalmat adott.[2] Nem kevésbbé igaz másrészt az is, hogy ő volt okozója e Francziaország megfélemlítését czélzó kisérleteknek, a melyeket ujságokban megjelent fenyegetések alakjában Francziaország tudomására juttatott. Bismarck erősen meg volt győződve arról, hogy a revanche-háború napja örökre vagy legalább hosszú időre eltolódik, ha a franczia nemzet észreveszi, hogy Németország nem engedi magát áltatni és idejében megtesz minden előkészületet, hogy a döntés pillanatát saját belátása szerint határozza meg. Gróf Károlyi úgy vélte, hogy az intim érintkezesnek abból a módjából, a

[1] Tiedemann, «Aus sieben Jahrzehnten» II. 29.

[2] Károlyi, 1875 május 15. Cs. és kir. külügyminiszterium.

melyben a kanczellár sajtóhivatalnokaival élt, meg tudja magyarázni azon nagy és méltán feltünést keltett czikkek eredetének történetét, a melyekkel Bismarck minden közösséget megtagadott. A nagykövet fölöttébb valószínűnek tartotta, hogy a kanczellár a legközelebbi jövő alakulásáról szóló beszélgetés közben néhány olyan nyilatkozatot ejtett el, a melyek azután nemsokára kiélesített formában láttak napvilágot a hirlapokban. A birodalmi kanczellár rendes körülmények közt sohasem törődött azzal, hogy a sajtóiroda litterátus tagjai mennyire használták fel gyakran az ő legbizalmasabb mondásait. Hiszen mindenkor kéznél volt a lapokban megjelent nyilatkozatoknak hivatalos dementivel való megczáfolása. Bismarck előtt mindig az volt a fődolog, hogy kedvelt ujságírói által eszméinek alaphangját adassa meg és politikájának a körülmények és a saját hangulata szerint valamely intelem vagy figyelmeztetés formájában különös nyomatékot kölcsönözzön.[1]

Bismarck úgy látszik most is így járt el. Minden valószínűség a mellett szól, hogy lapjainak teljes szabadságot engedett, hogy az ő minden gène nélküli megnyilatkozásaiból kirezgő aggodalmakat, melyek akkor a berlini udvarnál uralkodtak, nagyítsák és ezáltal mély hatást érjenek el. És hogy a kanczellár Francziaország iránti bizalmatlanságában nem állott egyedül, bizonyítja Vilmos császár kijelentése: tudja, hogy a francziák készülődnek, hogy kinálkozó alkalom esetén Németország ellen indulhassanak.[2] Az agg császár, a ki most már szívesen szerepelt, mint a béke fejedelme, természetesen nagyon örült, mikor a komor felhők eloszoltak és a derült égbolt ismét kibontakozott. Megkönnyebbült szívvel bízhatta

[1] Károlyi, 1875 április 17. Cs. és kir. külügyminiszterium.
[2] Hohenlohe emlékiratai II. 152.

most Hohenlohe herczegre Mac-Mahon tábornoknak, a franczia köztársaság elnökének átadandó üdvözletet: «Mondja meg neki, hogy nem egyedül Ön a béke hirnöke, hanem az igazi békehirnök itt áll».[1] Valamint császári ura, úgy Bismarck is, a ki nem akarta a háborút, örülhetett a csorbítatlan békének. Egy dolog azonban nem tetszhetett neki: ez Gorčakovnak egészen igazolatlan beavatkozása volt olyan ügybe, a melyet legszívesebben egyedül, egy harmadik közbelépése nélkül, intézett volna el Decazes herczeggel.

* * *

Ausztria-Magyarországnak elég oka volt hálát érezni az orosz kanczellár iránt a közvetítő szerepért. Az 1875-iki háborús hírekből a mi monarchiánk szerzett legnagyobb előnyt. Bismarck nem volt az a természet, a ki el tudta volna feledni Gorčakovnak ügyesen színre hozott fogását és meg tudta volna bocsátani, hogy Európa előtt a Németország által fenyegetett, ellenben Oroszország által védelembe fogadott Francziaország képét tárta ki.[2] Attól a naptól kezdve, hogy az orosz kanczellár világgá kürtölte a maga «Maintenant la paix est assurée»-jét, mély szakadás keletkezett Német- és Oroszország között. Bismarck most már tudta, hogy nem számíthat többé minden körülmények között az északi szomszéd barátságára úgy, mint azelőtt. Ha Bismarck a gondolkozásnak ezt a változását, a látszat ezt mutatja, csak Gorčakov irigységének és féltékenységének tulajdonította és Sándor császárt elkülönözte miniszterének ravaszkodásaitól, akkor ő áldozatául esett egy sajátságos önámításnak. Mert ámbár a czár kanczellárja eljárását annak «vanité sénile»-jével mentette

[1] Hohenlohe i. h. II. 156.
[2] Bismarck idézett műve. II. 174.

ki, ez azonban nem vehető komolyan[1] s Sándor czár valószínüleg nem állt oly messze Gorčakov ármányos játékától, mint ahogy előadta. Bizonyos, hogy az orosz államférfiú nem tarthatott Bismarcknak «béheprédikácziót» császári urának beleegyezése nélkül. Hogy Sándor császárnak volt róla tudomása, ezt bizonyítják gróf Károlyi előtt megismételt kijelentései, hogy milyen megnyugtatott érzésekkel hagyja el most Berlint, miután úgy Vilmos császártól, mint a trónörököstől és Bismarcktól is a legkielégítőbb és legőszintébb beleegyezést kapta a békéhez.[2] A különbség a czár és kanczellárja között valószínüleg csak abban áll, hogy II. Sándor jóhiszeműleg a világnak hasznos és üdvös cselekedetet vélt véghez vinni, míg Gorčakov inkább sértett hiúságától és nagyravágyásától vezetve járt el.[3]

Egyazon mértékben közeledett hát Bismarck Ausztria-Magyarországhoz, ahogy eltávolodott Oroszországtól. Andrássy már régen várta ennek a súlyos következményekkel teljes pillanatnak eljövetelét. Ő nem fordult el Németországtól, midőn Bismarck a monarchia iránt érzett minden barátsága ellenére, mégis inkább hajlott Orosz-, mint Ausztria-Magyarország felé. Andrássy érezte annak lehetetlenségét, hogy a kanczellár fontos és kényszerítő okok nélkül hátat fordítson az északi szomszédnak. Mindig számolt azzal, hogy Bismarck kívánja az «entente à trois»-t, hogy sem az egyik — Oroszország sem —

[1] Bismarck, i. m. II. 175.

[2] Andrássy a királyhoz, Bécs, 1875 május 13.

[3] Itt említjük meg, hogy Gorčakov, midőn a kongresszus (1878) idején Berlinben időzött, Vilmos császárnál volt kihallgatása alkalmakor oda nyilatkozott, hogy 1875-ben a békének biztosítása érdekében Németországnak nagy szolgálatot tett. A német császár ezt mégis sokalta és így az államkanczellárnak azt felelte, hogy emlékező tehetsége nem egészen megbízható, mert 1875-ben háború veszedelméről szó sem volt tehát békeszerzéséről sem lehetett szó. Schweinitz, 1878 decz. 18.

a másik hatalmat — Ausztria-Magyarország — ne engedje megerősödni Németország rovására. Andrássynak azt a lehetőséget sem volt szabad szem elől tévesztenie, hogy Oroszország vagy legalább is Gorčakov, a mire már akadt is bizonyíték, Németországgal szemben nagyon türelmetlen hitelező lesz a tett jó szolgálatok fejében. Politikáját ekkép olyan jövőre is berendezi, mely Orosz- és Németország között esetleg törést fog létrehozni. Hiszen maga Gorčakov gyorsabban megnyitá ezt a rést, mint ő remélni merte. Midőn Dóczi gróf Andrássynak egy félhivatalos jelleget mutató hirlapi táviratot mutatott fel Pétervárról, mely szerint Gorčakov a franczia nagykövetnek ezt mondta: Oroszországnak meg kell akadályoznia Németországot Francziaország megtámadásában, a miniszter eleinte nem is akart hinni a jelentésnek. Valamint már előbb a Blowitz-féle riadószózat megjelenése alkalmával hitetlenül rázta a fejét és olvasása közben többször egymásután felkiáltott: «Őrültség, ostobaság, Blowitz-féle fecsegés», úgy most is majdnem durva hangon rátámadt hivatalnokára: «Hagyjon nekem békét ilyen esztelenségekkel. Ez nem igaz! Ez egy buta koholmány». Ellenben Dóczi válaszára, hogy a táviratot hivatalosan a pétervári «Correspondenz-Bureau» adta fel, Andrássy az elragadtatás határtalan kitörésének engedte át magát. Felugrott a székről, ráugrott az íróasztalra és háromszor egymásután rúgott föl a levegőbe, a hogy csintalan gyermekek örömükben tenni szoktak ezzel a kiáltással: «Ezt Bismarck sohasem fogja neki megbocsátani.»[1] A jóslat beteljesedett. Ép ilyen jogosult volt az a meggyőződés is, hogy Bismarck most már el fog fordulni Oroszország-

[1] Dóczi «Zur Persönlichkeit Andrássys», a Neue Freie Presse» 1890 február 23-iki számában és ugyanattól: «Andrássy und Bismarck», u. o. 1906 deczember 23.

tól és a maga teljes kanyarodással Ausztria-Magyarország felé fog tartani.

De Andrássy mégis elég bölcs volt, hogy az egész konfliktusban nem fogta pártját, sem az egyik, sem a másik résznek. Szándékos, úgy Orosz- valamint Németországgal szemben szigorúan megtartott tárgyilagosságának köszönhette a külügyminiszter, hogy a két állam egyike sem tett neki szemrehányást, a «hivatlan» beavatkozásért.[1] Úgy Orosz- mint Németország egyenlően méltányolták ezt a tartózkodást. Az akkor Berlinben időző II. Sándor most meleg szavakkal hangsúlyozta azt a nagy értéket, a mely az Ausztria-Magyarországgal való jó egyetértésben rejlik.[2] Hasonló hangon szorgoskodott körülötte Gorčakov, a ki különösen Andrássy iránt érzett személyes bizalmát emelte ki.[3] Bismarck a saját részéről kifejezésre juttatta a mi külügyminiszterünk előtt a fölött érzett örömét, hogy az összes országok közül Ausztria-Magyarország értelmezte helyesen az utolsó háborús hírek eredetét és horderejét.[4] A német kanczellár és legelőkelőbb munkatársa, Bülow államtitkár ismételten felhasználta az alkalmat, hogy «a legnagyobb dicsérettel», mert a kifejezés «teljes elismeréssel», vélte Károlyi, igen keveset mondana, adózzanak államférfiúi tevékenységének. Andrássynak ne legyen kétsége afelől, hogy a berlini kormány feltétlen bizalmát bírja; tudnia kellene, hogy Németország és a monarchia közti jó egyetértés csak addig van biztosítva, míg ennek ügyeit ő vezeti. «Úgy tekintenek Téged — írja gróf Károlyi a két

[1] Andrássy Károlyihoz, Bécs, 1875 május 6. Cs. és kir. külügyminiszterium.

[2] Andrássy a királyhoz, Bécs, 1875 május 13. U. o.

[3] Károlyi Andrássyhoz, Berlin, 1875 majus 15. U. o.

[4] U. o.

államférfiúval folytatott beszélgetésének hatása alatt — mint az «entente cordiale» biztosítékát, mert mindig titkos bécsi intrikákat és hatalmas befolyásokat sejtenek itt, a melyek ugyanis az udvari körökben ellened agitálnak és állásod megingatására törekszenek.»[1] Berlinben felette kellemes benyomást szült, hogy Andrássy nem csatlakozott lord Derby javaslatához és visszautasította azt, hogy Angliával és Oroszországgal egyesülve, nyilvánosan tüntessen Németország ellen Francziaország érdekében. Ha Bismarcknál csak a legcsekélyebb kétely élt volna még a mi külügyminiszterünk megbízhatósága felől, akkor ez most teljesen eltünt. Csak ez a válság szülte a valódi belső kontaktust Ausztria-Magyarország és Németország között, ahogy később mindig felfoghatóbban lépett előtérbe. A három császárszövetség ellenére is, eddig még lehetetséges volt monarchiánk és az ujonnan alapított német birodalom közti ellentétekről beszélni. Hiszen előre kell bocsátani, hogy Vilmos császár épen ezekben a napokban szükségesnek látta gróf Andrássyt Sándor császár által arról biztosítani, mily nagy megbotránkozást szült nála az, hogy Németországnak Ausztria-Magyarország iránt ellenséges szándékot tulajdonítanak, midőn a két állam közti barátság fenntartása az ő legőszintébb óhajtásai közé tartozik.[2]

Gróf Andrássy az egész 1875-iki krizis alatt feltétlenül és elvitathatatlanul nagy ügyességgel operált, hogy sem Bismarck, sem Gorčakov gyanuját föl nem keltette. Fontos okok vezették őt arra, hogy lord Derbynek Sir Buchanan által közvetített meghívását az orosz békeszerzés támogatására, határozottan visszautasította. Ezt

[1] Károlyi Andrássyhoz, Berlin, 1875 deczember 11. Cs. és kir. külügyminiszterium.

[2] Andrássy a királyhoz, Bécs, 1875 május 13.

azzal az indokolással tette, hogy Bismarck csak pár nappal ezelőtt «felszólítás nélkül» a legmegnyugtatóbb nyilatkozatokat tette előtte békeszeretete felől. A valóságban nem akart együtt tartani Angolországgal, mert mint mondá, meggyőződése szerint, Európa békéje most nem forog koczkán és ezért nincs is értelme a nem napirenden levő kérdést Berlinben fölvetni.[1] Tartózkodására még döntőbb hatással lehetett egy másik, nem csekélyebb fontosságú mérlegelés. Semmi esetre sem akart segédkezet nyujtani arra, hogy Németországot európai akczió igája alá hajtsa, a melytől annak bosszankodással meg kellett volna hátrálnia. Andrássy tisztában lehetett azzal, hogy Németország nemzeti érzékenységének ilyetén megsértése mély szálkát hagyna hátra. De attól is lehetett tartania, hogy a német kanczellár ilyen közös közvetítésben egy az ő műve ellen irányuló csirában levő koaliczió csöndes «próbajátékát» látná és ez őt örök időkre olthatatlan gyűlölettel fogná eltölteni Ausztria-Magyarország iránt,[2] a mi alapjában véve lord Derby szándéka is lehetett.

De nem egyedül a berlini kabinetre, hanem a czár személyére való tekintet is arra bírta politikánk vezetőjét, hogy momentán a nemzetközi ügyekbe való minden beavatkozástól tartózkodjék. Hiszen Andrássy tudta, hogy Sándor császár Gorčakov által ösztönözve, mennyire áhitozott, hogy «rezerválja magának a béke megóvásának dicsőségét» és hogy csak kellemetlenül érinthetné őt, ha Ausztria-Magyarország ezt az érdemét elvitatná tőle. Gróf Károlyi ennélfogva azt az ajánlatot kapta, hogy

[1] Andrássy Károlyihoz, Bécs, 1875 május 10. Cs. és kir. külügyministerium.

[2] Kétségkívül ezt vehetjük ki az «Allgemeine Zeitung»-nak 1875 június 9-én megjelent Bécsből inspirált «Der Anteil Österreichs an der Friedenserhaltung» czímű czikkéből.

felszólítás nélkül ne érintse ezt a tárgyat, ha azonban mégis rátérnének, hódoljon II. Sándor «nemes gondolkozása előtt.»[1] Általában a berlini nagykövet tapintatosságára volt bízva, hogy illő alkalommal megfelelő formában szerencsét kívánjon az oroszoknak a béke körül szerzett érdemeikhez — de «anélkül, hogy Berlinben ezen megütközzenek.»[2] Bármennyire igyekezett Andrássy ezt kikerülni, mégis sem szóval, sem a berlini kabinetnek szóló bármi közlés útján sem akarta Sándor császárban, mint mondá, azon kelletlen érzést felkölteni, mintha mi Németország pártján állanánk, holott sem a német, sem az orosz álláspont határozott támogatására semmi okunk nincsen.»[3]

Gróf Andrássy és vele együtt a monarchia teljesen meg lehettek elégedve az 1875-iki krizisben elért eredménynyel. A külügyminiszter helyesen jósolta meg a béke fenntartását. Anélkül, hogy Oroszországgal konfliktusba kerültünk volna, Andrássy bensőbbre és szorosabbra fűzte azokat a szálakat, melyek minket Németországgal egyesítettek. Ezzel szemben Német- és Oroszország közé olyan elhidegülés férkőzött, a mely mint Gontaut ugyanannyi örömmel, mint megelégedéssel megjegyzi: «egy lépéssel többet jelentett Francziaország felé.»[4] Gorčakov maga is elismerte ezt, midőn kimondta, hogy Oroszország érdekeivel ellenkezik Francziaországnak annál nagyobb mértékben való meggyöngítése, ahogy az 1870—71-iki háború következtében történt.[5]

Így az utóbbi események beavatott és figyelmes

[1] Andrássy Károlyihoz, Bécs, 1875 május 8. Cs. és kir. külügyminiszterium.

[2] Andrássy Károlyihoz, Bécs, 1875 május 10. U. o.

[3] U. o.

[4] Gontaut-Biron «L'ambassade» 156.

[5] Károlyi, Berlin, 1875 május 29. Cs. és kir. külügyminiszterium.

szemlélője előtt nem suhanhatott el észrevétlenül, hogy az 1875 májusában már meglazult három császárszövetség belső megrázkódást szenvedett. Ebben van az 1875-iki válság történeti jelentősége. Még csak egy kívülről jövő erős lökésre volt szükség, hogy a három császárszövetségnek, melyen Európa eddigi politikai helyzete nyugodott, szertebomlása az egész világ tudomására jusson.

TIZEDIK FEJEZET.

ANDRÁSSY REFORMJEGYZÉKE.

Nem sokkal később, amaz izgalom eloszlása után, melyet a Német- és Francziaország közti esetleges háború réme idézett elő, báró Seiller követségi tanácsos ezt írta Andrássynak: «Bárhova nézzek, béke csöndje honol s a belső és külső politika hullámainak tükre már régen nem volt olyan sima, mint a jelen pillanatban.»[1] Ezeket a szavakat báró Seiller a messze Herczegovinában keletkezett zavargások előtt ép egy nappal írta le, melyek nemsokára egész Európát kínos nyugtalanság elé állították. Vége volt a «béke csöndjének», a mely a belső és külső politikai harcztér felett honolt. Egy csapásra hirtelen felszínre került a keleti kérdés összes súlyos kisérő jelenségeivel és veszedelmeivel együtt. Vajjon a három császárszövetség, a melynek alapjait az előbbi válságok már úgyis megrázták, kiállja-e ezt az új próbát? Lesz-e még annyi ereje, hogy Európa békéjét megóvja? Mert most minden a három udvarnak, a bécsi, berlini és szentpétervári kabineteknek egyetértésétől függött. A külső jelekből ítélve nem férhetett kétség ahhoz, hogy a három hatalom együttesen igyekezni fog a kipattant konfliktust békésen elintézni és elejét venni a további bonyodalmaknak.

[1] Báró Seiller Andrássyhoz, Berlin, 1875 július 10. Cs. és kir. külügyminiszterium.

Eleinte úgy látszik, egyáltalán semmi jelentőséget sem tulajdonítottak annak, hogy a herczegovinai lakosság lázong a török uralom ellen. Még azzal a reménynyel biztatták egymást, hogy majd csak visszatér minden a régi kerékvágásba. Midőn azonban Nevesinje herczegovinai kerületben keletkezett lázadás tovább terjedt Boszniába és ezt a török tartományt is magával ragadta, félreismerhetetlen módon világossá vált, hogy a török járom alatt görnyedő keresztény lakosság, melyet Rajah-nak neveztek, elszánta magát — ahogy kiáltványai egyikében mondta — hogy «a szabadságot kivívjuk, vagy mindnyájan egy szálig meghalunk». A Bosznia és Herczegovinában élő keresztények, a kik «az állatnál is hitványabb néma páriák»-nak nevezték magukat, már régen vártak a kedvező alkalomra, hogy a török rabszolgaságot lerázhassák magukról. Elvitathatatlan, hogy az ozmán birodalom két tartománya a nyomornak olyan mélységébe sülyedt le, a melyből már nem volt menekülés. Itt olyan állapotok uralkodtak, a melyek egy modern államhoz nem lettek volna méltók, de a melyek Törökországban napirenden voltak és sehol sem jelentkeztek kirivóbban, mint épen Herczegovinában és Boszniában. A mohamedán földesurak (bégek) kiméletet nem tűrő keménységgel érvényesítették földesuri jogaikat, a melyeket az egykori szerb keresztények a mohamedán hitre való áttéréssel vásárolták meg maguknak. Keveset ért, ha a keresztény jobbágyok (kmetek) az államhatalomnál kerestek védelmet az elnyomatás ellen. Hiszen a keresztények a Korán értelmében, a mely csak igazhitűeket ismer el tanukul, védtelenül álltak törvény előtt. A keresztény alattvalókra legsúlyosabban nehezedtek a bégeknek kijáró adók. Az állami adókkal együttvéve ezek oly nagy összeget tettek ki, hogy az adófizetők az aratás megmaradt jövedelméből még a fél telet sem tudták kihúzni. Az adó-

bérlők vagy földbirtokosok kevéssé törődtek a valóságosan befolyó jövedelemmel. Tetszés szerint határozták el a végrehajtást, melyet még nehezebbé tett a kényszermunka és kierőszakolt elszállásolás.[1] Ha az adók már magukban véve is kibirhatatlanok voltak, még gyülöletesebbeknek tüntek fel azon borzalmas mód miatt, a melylyel behajtották. A fizetésképtelenekre a legembertelenebb bánásmódot mérték.[2] Ilyen jelenségek szoros összefüggésben állottak az ozmán birodalom romlásnak indult szervezetével. Itt a régi törökök, a kik semmi változtatásról, semmi újításról nem akartak tudni, küzdöttek a mérsékelt reformpárt ellen, a mely azon igyekezett, hogy a belső viszonyokat nyugateurópai mintára alakítsa át. A reformpárt legfényesebb képviselői, úgy mint a szilárd jellemű Resid pasa, az intelligens Fuad pasa és a sima Ali pasa mindent megmozgattak, hogy eszméiket megvalósíthassák. Ali halála után erős visszaesés következett. Semmi sem történt a vigasztalan pénzügyi helyzet főhibájának orvoslására. 1865 óta az államadósság óriásira megnövekedett. 1875-ben már elérte a hat és egynegyed milliárd frankot. Törökország kénytelen volt a kamatokat felényire redukálni, de ez alól az intézkedés alól kivették a padisah magánvagyonához tartozó körülbelül 144 millió frank értékű állampapirt. Már ez az egy tény egyedül is megvilágítja Abdul Aziz szultán jellemét, a kit határtalan pazarló és költekező vágya ragadott el és a ki folytonosan rettegett a gyilkosoktól. Egy olyan uralkodótól, a ki keveset törődött a köz-jóléttel, hanem ahelyett inkább ballettekben, kakasviadalokban és hasonló szórakozásokban gyönyörködött, Törökország nem remélhetett gyógyulást. Így következ-

[1] Mollinary «Sechsundvierzig Jahre» II. 294. jegyzet.
[2] U. o.

zett be az, hogy a birodalom széthullása ideje mind jobban közeledett és hiányzott az erő, a mely a széthullást feltartóztathatta vagy a megzavart rendet újra helyreállíthatta volna.

A fölkelés elsősorban Ausztria-Magyarországot érintette, mint közvetlenül szomszédos határállamot. A menekülő keresztények csapatosan vonultak czókmókjukkal Horvátországba, hogy ott védelemre találjanak az őket üldöző mohamedánok elől. Andrássy még az egész ügyet Törökország belső kérdésének akarta tekinteni, a melylyel csak egy kivánságot kötött össze, hogy t. i. a nyugalom fenntartására Törökország képes legyen.[1] De a Fényes Porta energiátlansága, a mely nem tudott ura lenni a fölkelésnek, nemsokára egészen elsötétítette a jövőt. Augusztus 18-án Vilmos császár azt mondta báró Seillernek, hogy a balkáni eseményeket nem szemlélheti aggodalom nélkül. Őszintén sajnálta, hogy a török kormánynak nem sikerült a felkelést csirájában elfojtani. A német császárban különösen Szerbia magatartása ébresztett nehéz aggodalmakat. Milán fejedelem — mondá — fiatal és tapasztalatlan, egészen tanácsadói kezében van és bizonyosan nem elég erős arra, hogy a túlzó nemzeti iránynyal sikeresen szembeszálljon.[2] Vilmos császár nagyon jól volt értesülve, midőn ebben az értelemben szólt báró Seillerhez. Már régen nyugtalanító hirek érkeztek Bécsbe a Belgrádban uralkodó állapotokról, hol a diákokból és parasztokból álló kommunisztikus irány mellett egy erős antidinasztikus mozgalom hódított tért,[3] a melynek legelőkelőbb támogatói épen a mérv-

[1] «Rotbuch» (1873 május 16-tól 1877 május 31-ig) 97. oldal.

[2] Seiller Andrássyhoz, Berlin, 1875 augusztus 21. Cs. és kir. külügyminiszterium.

[3] Kállay Andrássyhoz, Belgrád, 1874 január 9. Gróf Andrássy-levéltár.

adó államférfiak voltak. Mint a hogy az Omladinának összes fondorlataiba beavatott agitátor, Stratimirović cs. kir. tábornok beszéli, maga a szerb miniszterelnök, Ristić volt az, a ki a szociális-forradalmi elemeket és az uralkodó Obrenović dinasztia ellenségeit a legmesszebbmenő támogatásban részesítette. Ő volt az, a ki Milánt igyekezett lemondásra bírni, hogy helyet csináljon a köztársaságnak. Ristić állítólag megkisérelte, hogy a könynyen felizgatható fiatal Obrenović képzelőtehetségét feltüzelje Amadeo spanyol király példájára való hivatkozással, a ki önként lemondott a koronáról és a kit ő, mint egy fejedelem ideálját állított eléje. Stratimirović mindezeket Ristić nagyravágyásával hozta összeköttetésbe, a ki nem álmodott egyébről, mint hogy őt magát kiáltsák ki a szerb köztársaság elnökévé. Bár Milán, Ristić befolyása alatt állván, bizalmas körben állítólag úgy nyilatkozott, hogy népe javára le fog mondani,[1] mégsem tette le a fejedelmi koronát. Ehelyett egész magaviselete miatt elvesztette egykori népszerűségét. Alattomos és intrikus hajlamokat vetettek a szemére és hogy tartózkodás nélkül valóságos megvetéssel beszél barátai és honfitársai előtt Szerbiáról. Mindig jobban elterjedt az a vélemény, hogy a meddig Milán ül a trónon, az ország nem lehet boldog.[2] A Stevera-Gruić orosz gondolkozású pártja

[1] Stratimirović tábornok egy magyar államférfiúhoz, 1873 július 1. Újvidék. A tartalom után ítélve, a levél csakis Andrássynak szólhatott, bár ez nincs határozottan kimondva. Stratimirovićnak 1911-ben megjelent («Was ich erlebte») emlékirataiból tudjuk, 1865-ben a magyar országgyűlés tagjai közé választatta be magát, a hol azután, mint a 136. oldalon említi, összeköttetésbe lépett Andrássyval. A levélben a megszólításnál ezt a kifejezést használja »Excellencziád Te», a mi a magyarországi képviselőknek azon szokásából magyarázható, hogy tegeződnek. Stratimirović emlékiratait különben nagy elővigyázattal kell használni.

[2] Kállay Andrássyhoz, 1875 január 9 és február 2. Gróf Andrássy-levéltár.

titokban már azon dolgozott, hogy annak beleegyezésével Nikita montenegrói fejedelmet válaszszák meg Milán helyett Szerbia fejedelmévé. Egy ilyen lehetőség a mi monarchiánkra nézve nem lett volna kellemes, minthogy Nikita teljesen Oroszországtól függött, a mit Milánról nem lehetett állitani. Úgy látszik, hogy csak a mi kormányunk véleményét akarták kipuhatolni, midőn egy napon a belgrádi orosz főkonzul, Siskin, Milán elűzetésének következményeit mérlegelve Kállay előtt, megjegyezte: ő a veszélyessé válható válság egyetlen megoldását abban látja, ha János toskanai főherczeget kiáltják ki Szerbia uralkodójának.[1]

Ezek a bizonytalan állapotok Belgrádban már azért is óvatosságra intettek, mert gyakori miniszterválságokkal voltak összekötve, a melyek főként az Ausztria-Magyarországhoz szító Marinović bukása után azokat a tényezőket segitették a hatalomra, a melyek a nagyszerb eszmék megvalósitásában látták legfőbb czéljukat. Szerbia új vezetői szoros összeköttetésben állottak az Omladinával, melynek legelőbbrevaló törekvése a magyarországi szerbeknek egy nagyszerb birodalom számára való megnyerése volt.[2] Gróf Andrássy, a ki Marinović bukását élénken sajnálta,[3] jól ismerte az intrikákat, melyeket Szerbián keresztül a monarchia felé irányoztak. Úgy Milán nyilatkozataiból, melyeket ez utolsó bécsi tartózkodása alatt ejtett ki, valamint egyéb neki tulajdonított közleményekből Andrássy arra a meggyőződésre jutott, hogy a herczegovinai mozgalom nem csupán az adók nyomásának tulajdonítható, hanem hosszú időn át előkészítve, alapjában véve a szláv forradalmi komiték együttes eljárásá-

[1] Kállay Andrássyhoz 1875 febr. 2. Gróf Andrássy-levéltár.
[2] Schweinitz, Bécs, 1874 deczember 30.
[3] U. o.

nak gyümölcse volt. Milán fejedelem a miniszter előtt Orešković, hajdani szerb ezredest és Stratimirović, nyugalmazott cs. kir. vezérőrnagyot nevezte meg olyanokul, a kik a legtevékenyebb ügynökök ezekben a komitékban.[1] Andrássy nem kételkedett abban, hogy e két férfiún kívül, a kiknek a határőrvidékkel és a magyar szerbekkel való összeköttetése nem volt titok előtte, a Belgrádban is jól ismert Miletics és Ristić szerb miniszter is mindent el fognak követni, hogy a monarchiát egy manifesztatió provokálása által a magyar szerbek részéről pellengére állítsák. «Ilyen összefüggés mellett» — így okoskodott Andrássy — nagyon valószerű, hogy a mozgalom vezetői Herczegovinában, Szerbiában és Boszniában arra fognak törekedni, hogy az akcziót a nemzetközi térről a forradalom terére vigyék.»[2]

Andrássy a szláv propaganda által szított mozgalomnak nem tulajdonított volna nagy jelentőséget, ha biztos lett volna arról, hogy ez Oroszországtól nem nyer támogatást. A czár felől biztonságban érezte magát. De félt a moskovita párttól, a melynek bátorsága mindenesetre erőre kapna, ha a monarchiában is mutatkoznának a szláv szolidaritás tünetei. Ezt minden áron el kellett kerülni. Andrássy sikert is remélt, ha Oroszország, mint megjegyzé, látja, «hogy egy propagandából nálunk, még ha akarna sem *huzhatna* hasznot». A külügyminiszter a mellett volt, hogy sürgős intézkedéseket kell tenni, a melyek talán fölöslegeseknek bizonyulhatnának, de az uralkodó körülmények között mégis ajánlatos, hogy a szláv propaganda lába alól a gyékény kivonassék. A legelengedhetetlenebb szabályok egyikének tünt föl

[1] Andrássy 1875 augusztus 17-iki felterjesztése. Kiadatlan. Mindebből Stratimirovićnál semmit se találunk, a ki kettős szerepet játszott.
[2] U. o.

előtte, hogy a mozgalom tűzhelye közelébe se horvát, se szerb csapatokat ne engedjenek. Nem mintha ezeknek hűségét kétségbe vonta volna. De a szerb kormány ügynökét, valamint az Oresković és Stratimirović kaliberű embereket meg akarta fosztani minden alkalomtól, a mely őket a lázítás kisérletére csábíthatná, a mit magyar és német csapatokkal szemben elejétől fogva nem mernének megtenni. «Mindig jobb — mondá ő — arra számítani, ha *nem lehet* nekünk ártani, mint hogy *nem akarnak* nekünk ártani.» Míg indítványait elfogadásra ajánlotta, a következő szavakkal aposztrofálta a koronát: «Ma Felséged Európa szemében az a hatalom, a melynek a döntő itéletet kell mondania a mozgalom sorsa felett; de a mint a mi lakósságunknak vagy fegyveres hatalmunknak csak egy nagyon csekély része is csatlakozik ehhez a mozgalomhoz, a régi szóbeszéd a monarchia züllésérő1 ismét fel fog hangzani és mi nem lennénk többé az a hatalom, amely a küzdők felett itélkezik, hanem résztvevő párt, a mely az eseményektől függ.»[1]

Nagyon hamar kiderült, hogy Andrássynak a török tartományok paczifikálására irányuló törekvései épen Oroszországnál nem találtak kellő támogatásra. A mitől a külügyminiszter elejétől fogva tartott, valóban bekövetkezett. Eltekintve attól, hogy barátként igérte és mindenképen bizonyítgatta, hogy az entente értelmében fog eljárni, Oroszország mégis titkos üzelmeket kezdeményezett, melyek végső czélja a szláv agitácziók felkavarása volt, hogy azoknak segítségével halálos csapást mérjen Törökországra. Távol attól, hogy Andrássyt támogassa, a ki arra törekedett, hogy a szultán és keresztény alattvalói közt fennálló ellentéteket kiegyenlítse, Gorčakov olyan javaslatokra gondolt, a melyek Bosznia és

[1] Andrássy felterjesztése, Terebes, 1875 augusztus 17. Kiadatlan.

Herczegovinának az ozmán birodalomtól való függetlenségéhez vezethetnek. Az orosz államkanczellár egészen komolyan foglalkozott azzal a gondolattal, hogy a két török tartomány részére már most egy Romániához hasonló autonom állást kell kieszközölni. Egy ilyen rendszabály természetesen érdekeink ellen volt. Hiszen kizártnak volt tekinthető, hogy létezzék egy Bosznia és Herczegovina felett uralkodó fejedelem, a ki 600,000 mohammedán és 500,000 keresztény felett békésen tudna uralkodni. Kevésbbé veszélyes és könnyebben kivihető lett volna, ha Gorčakov azt indítványozza, hogy Boszniát és Herczegovinát bizonyos autonomiával egy pasa kormányozza a Fényes Porta nevében. De ez a kibúvó, megoldás helyett csak az egész kérdés elodázását jelentette volna. Hogy a gyökeres megoldást lehetővé tegye, az orosz államférfiú legelső feladata Európa előtt annak bebizonyítása lett volna, hogy az 500,000 keresztény jobban érezné magát egy pasa, mint az eddigi kormány uralkodása alatt. Mindenek előtt Gorčakovnak azzal a képességgel kellett volna rendelkeznie, hogy meggyőzze a világot arról, miszerint az ő javaslata csakugyan kiküszöböli a fennforgó nehézségeket, nem pedig inkább bonyolultabbá teszi a keleti kérdésnek problémáit. Vajjon Bosznia autonomiájának megteremtése után nem állt volna elő tüstént Bulgária is hasonló követeléssel és Románia nem használta volna-e föl a kedvező alkalmat, hogy a Fényes Portától való teljes függetlenségét keresztülvigye? A viszonyok megszilárdítása helyett a Gorčakov-féle lépés ellenkezőleg a tényleges állapotot valósággal megingatta volna. Bármennyire meg volt is győződve Andrássy az orosz elhatározás kivihetetlenségéről, mégis ennek ellenére sem akart azzal szemben elejétől fogva tiltakozó jogával élni, hanem nyugodtan bevárta, a míg sorra került. Annál kevésbbé látta szükségesnek «a bikát azonnal megragadni

a szarvainál fogva», mert lehetséges volt, hogy a Gorčakov-féle eszme nem is jut a formába-öntésig. Hiszen a sorsa annak a küzdelemnek a kimenetelétől függött, a mely akkor a török csapatok és a két tartomány között dúlt. Ha a törökök győznek, akkor nem lehet többé kétséges, hogy egy pasa kormányzata alatt álló autonom Boszniáról hallani sem fognak. Ha ellenben a fölkelők aratnak győzelmet, akkor nem kevésbé bizonyos, hogy ezek egy olyan engedménynyel nem lennének megelégedve. Ilyen körülmények között Andrássy a «temporizálást» ajánlotta a királynak, a mihez különben máskor semmi kedve nem volt.

Gorčakov terve, a melyet Andrássy «lapos hülyeség»-nek nevezett, mégis csalhatatlan módon feltárta a miniszter előtt, hogy a régi orosz hagyományok minden ellentétes bizonyítás daczára sértetlenül tovább élnek. Lenyügöző erővel feltárta, hogy Oroszországnak csak alkalomra van szüksége, hogy arra az útra lépjen, a melyen a mi monarchiánk kénytelen lesz vele szembeszállani, hacsak nem akar annak a hadseregnek a helyzetébe jutni, a melyet anélkül, hogy egy lövés eldördülne, minden oldalról körülzárnak.

Gorčakov egész magaviseletéből semmi sem lepte meg annyira Andrássyt, mint annak az észrevevése, hogy Oroszország már most a boszniai és herczegovinai válság ily korai stádiumában elárulta a monarchia iránti rosszakaratát. Arra, hogy ez egyszer meg fog történni, el volt készülve. Minden, a mit eddig tett, mindig ama czéltudatos terv egy-egy lánczszeme volt, hogy a czári birodalmat a más államokkal való barátság ápolása által kordában tartsa. Felterjesztésében így szólt a királyhoz: «Politikánkat egyrészt Németország, másrészt Olaszország iránt, a mely Felségednek mindig joggal megcsodált önuralmába kerülhetett, csak ez az előrelátás indokolja.»

Andrássy 1870-iki magatartása és Bismarck támogatása a spanyol ügyben, a melyért annyian «Németország uszályhordozójá»-nak nevezték őt[1], egy és ugyanabból a szükségletből ered, hogy egy erős szövetségest biztosítson magának az orosz hatalommal szemben. «Az a meggyőződés vezet engem» — így nyilatkozott erre nézve — «hogy a meddig 36 millió franczia él és a német egység előrelátható belső nehézségei meg nem szűnnek, nem fordulhat elő az az eset, hogy nekünk Oroszországra lesz szükségünk Németország ellen, ezzel szemben azonban nagyon könnyen lehetséges az, hogy Németország támogatását kell igénybevennünk az oroszok hagyományos tendencziáinak feltartóztatására.» Joggal emlékeztethette arra a királyt Andrássy, hogy ő attól az órától kezdve, mikor a katona-politikai kérdésekben a veszélyeket mérlegelte, a melyekkel a monarchia esetleg szembenéz, mindig ezt az álláspontot képviselte. Semmi se ingathatta őt meg ebben: sem II. Sándor nemes lelki tulajdonságainak nagyrabecsülése, sem a czárnak a miniszter (Andrássy) személyére nézve különben nagyon hizelgő magatartása.[2]

* * *

De nemcsak Oroszország szította folyton és buzgón a hamu alatt izzó zsarátnokot a török tartományok területén, a hol csak a legcsekélyebb okra volt szükség, hogy lobogó lánggal égjen minden. A monarchia katonai köreiben már jóval előbb számítottak a Rajah fellázadására, hogy esetleg Boszniát és Herczegovinát bekebelezhessék

[1] Andrássy felterjesztése, 1875 augusztus 31. Kiadatlan.

[2] Az egész jellemzés Andrássy 1875 aug. 31-iki felterjesztésén alapul. Kiadatlan. Andrássy ezt a felterjesztést a következő szavakkal kisérte: «Bocsánatot kérek, ahelyett, hogy magam irnék fiamnak (Tivadarnak) mondom tollba. Én leestem a lóról és még nehezen tudom mozgatni a karomat.»

Ausztria-Magyarországba. Ezt Radetzky táborszernagy már néhány héttel a párisi béke után, 1856 augusztus 30-án, Istria és Dalmáczia biztosítására való tekintetből kívánatosnak találta.[1] Ugyanennek az óhajtásnak adott kifejezést egy évtizeddel később Tegetthoff Vilmos, a lissai győző.[2] Velencze és az Adria nyugati partjának elvesztése óta a katonai köröket mind jobban áthatotta az a meggyőződés, hogy Dalmácziát csak természetes határországa védheti meg és fogja biztosítani a partvidéket, a mely most a flotta egyetlen hadi bázisa volt. Meg is tettek minden intézkedést arra nézve, hogy ezt a tervet kellő időben megvalósítsák. Éveken keresztül beutazták már a legderekabb vezérkari tisztek Boszniát és Herczegovinát, hogy a hadügyminiszterium részére térképeket és topografiai tanulmányokat készítsenek.[3] 1875-ben azt hitték, hogy közelebb jutottak a gondolat megvalósításához. Midőn márcziusban Mollinary, Horvátország vezénylő tábornoka Bécsben tartózkodott, a Burgban a lépcsőn találkozott Mondel altábornagygyal, az első szárnysegéddel, a katonai iroda főnökével, Beck vezérőrnagygyal és Rodić táborszernagygyal, Dalmáczia katonai kormányzójával és helytartójával. Rövid üdvözlés után Mollinary és Mondel között a következő párbeszéd fejlődött ki. Mondel: «Tudod-e, mi a legfrissebb újság? Ép most állapítottuk Ő Felségével dalmácziai utazásának programmját.» Mollinary: «Mit beszélsz? A császár Dalmácziába megy?» Mondel: «Igenis. A jövő hónapban, azután, hogy az olasz király látogatását viszonozta Velenczében.» Mollinary: «Akkor tűz van.» Mondel: «Mit értesz ez alatt:

[1] Adolf Beer «Die orientalische Politik Österreichs seit 1774.» 747. olo.

[2] «Aus W. von Tegetthoffs hinterlassenen Papieren», herausgegeben, von Adolf Beer, 78. old.

[3] 1875 január 28. Prágából Berlinbe küldött jelentés.

tűz van? Ugyan, hol lenne tűz?»[1] Az első szárnysegédnek ezek a majdnem aggodalmasan kimondott szavai világosan elárulták, hogy többet mondott, mint a mennyit szabad lett volna bevallani. Abban az örömben, hogy az a terv, a melyet ő barátaival együtt eszelt ki, nemsokára kivihető lesz, Mondel nagyon is korán engedett bepillantást a kártyájába. A dalmácziai utazás legfőbb okozója az a személy, a kinek egyenesen tulajdonították, hogy a királyt rábeszélte a «végzetes» utazásra, báró Rodić táborszernagy volt, a ki nagyon erős rokonszenvet érzett a szlávok iránt és a ki állását szívesen használta fel nemzetisége érdekében.[2] Bismarck herczeg nem igen akarta hinni, hogy egyetlen tábornok, Rodić táborszernagy annyi befolyással birna, hogy sikerült volna neki a királyt rábeszélni az utazásra, a mikor Ausztria-Magyarországra nézve a keresztény felkelés olyan nehéz helyzetet teremtett. A kanczellár ebben barátokra és szövetségesekre rendkívül veszedelmes előjelet látott.[3] Nem hangzik valószínütlennek, hogy Rodić eszméje termékeny talajra hullott I. Ferencz Józsefnél, a ki Bosznia és Herczegovina felől nem gondolkozott máskép, mint katonai környezete és azonfelül a területek megszerzésében kárpótlást látott az olasz tartományok elvesztéséért. Hogy mennyire úgy akarták feltüntetni a dolgot, mintha az uralkodó már régóta foglalkoznék ilyen tervekkel, azt legjobban bizonyítja az a kijelentés, a melyet úgy adtak a szájába, mint már évekkel ezelőtt Stratimirović, délszláv agitátor előtt mondottat: «Higyje el nekem, kedves tábornok, az én szívem is hevesen dobog, ha arra a pilla-

[1] Mollinary II. 281.
[2] Gróf Keller katonai jelentése, Bécs, 1876 nov. 16.
[3] Bismarck, 1876 nov. 20.

natra gondolok, a mikor a mi lobogóink ismét Boszniában fognak lengeni.»[1]

Mindenesetre bizonyos az, hogy az osztrák minisztériumnak sejtelme sem volt arról a rejtett szándékról, a mely a dalmácziai utazással össze volt kötve. Mennyire elcsodálkozott báró Chlumecky, a kereskedelmi miniszter, a ki a király kiséretében volt, mikor Dalmácziában hallotta, hogy Rodić táborszernagy és hű követői folyvást a szomszédos «Hinterland» okkupálásáról beszélnek. Nem kevésbbé ütközött meg azon, hogy a herczegovinai katholikus püspökök a császár és királyban czárjukat és a muzulmán uralomtól való megmentőjüket látták. Alig ért vissza Dalmácziából Chlumecky, azonnal gróf Andrássyhoz sietett, hogy értesítse őt mindenről, a mit látott és tapasztalt. A kereskedelmi miniszter azt a benyomást nyerte, hogy előadása a külügyminisztert, mint olyan férfiút, a ki minderről nem bírt tudomással, csodálkozásba ejtette.[2] Ámde Chlumecky mégis nagyon tévedett, ha azt képzelte, hogy Andrássy teljesen tájékozatlan volt a dalmácziai utazás dolgában. Nagyon is tájékozva volt, de akarata ellenére ment oda a király, minthogy Andrássy attól félt, hogy az utazás időnap előtt mozgásba fogja hozni a keleti kérdést s a szláv törzsekben ki nem elégíthető reményeket fog kelteni és ahogy már történt is, Boszniában és Herczegovinában gyujtóanyagot fog felhalmozni.[3] Minthogy Andrássy előtt tudott dolog volt, hogy a király II. Sándorral való utolsó találkozása alkalmával a két török tartomány okkupálásának lehetőségéről szót ejtett, aggodalommal volt eltelve a dalmácziai utazás következményei miatt.[4] Az a helyes érzése volt, hogy

[1] 1875 január 28. Prágából Berlinbe érkezett jelentés.
[2] Megbizható szóbeli közlemények alapján.
[3] Báró Orczy naplója, 1875 április 1.
[4] U. o. 1875 július 30.

Dalmáczia helytartója ez alkalommal ki fogja adni a jelszót a török uralom elleni lázadásra,[1] a miben a külügyminiszter nem is csalódott. Hiszen a két uralkodó is azzal a meggyőződéssel tért vissza erről az utazásról, hogy a két tartomány megszállásával már nem lehet sokáig várni.[2] 1875 júliusában, röviddel a zavargások kitörése után a király bizalmasan közölte Mollinaryval, hogy őt szemelte ki a Boszniába induló hadtest parancsnokává — a mennyiben ott esetleg szükség lesz katonai beavatkozásra.[3]

Andrássynak nem ez volt a véleménye, őt elejétől fogva ebben az ügyben mély ellentét választotta el a katonai köröktől, a melyek tudatos tendencziával törtek Bosznia és Herczegovina megszerzésére. Erre a czélra akarták felhasználni a fölkelést, tekintet nélkül a keleti kérdés egyébkénti állására és lefolyására. Abszolut «annexiós» politikát követtek. Ilyen eljárásra a következő indító okokat hozták fel: a boszniai keresztényeknek a határos Ausztria-Magyarország iránti rokonszenvét, a már említett szükségességet, hogy a kedvezőtlen földrajzi tagosultságú Dalmácziának hátvédet szerezzenek és továbbá azt a gondolatot, hogy a felkelés feltétlenül maga után vonja az európai Törökország felosztását, a mely alkalommal a monarchiának idejekorán biztonságba kell hoznia a saját részét. A katonai körök már azokra az eszközökre is gondoltak, a melyekkel politikájuk útját egyengetni akarták. Ilyenek gyanánt kinálkoztak nekik a monarchiánk iránt való rokonérzés ápolása a föllázadt területeken, valamint az ébredő mozgalom erős támogatása titokban és végül fegyveres beavatkozás az elnyomott

[1] Báró Orczy naplója, 1875 július 30.
[2] U. o.
[3] Mollinary II. 288.

rajah érdekében.[1] De minderről Andrássy mitsem akart tudni, minthogy az egész kérdést inkább európai szempontból fogta fel. Természetesen nem hiányzott az ő politikai számvetéseiben sem a két török tartomány megszállásának gondolata. De mégis eltért a katonai köröktől abban, hogy nem akarta *fölhasználni* a felkelést és az abból származó zavarokat ezen provincziák megszerzésére. Neki csak az az eshetőség lebegett a szemei előtt, hogy az események folyamán Ausztria-Magyarország *kényszerül* az okkupáczióhoz nyúlni, hogy ily módon hiusítsa meg Boszniának és Herczegovinának Szerbia és Montenegró által való megszállását. Ennek a «fakultativ annexiós» politikának megállapításánál Andrássy abból a meggyőződésből indult ki, hogy a monarchiának nincs szüksége mostani terjedelmének megnagyobbítására. A két török tartomány elfoglalásában ő egyáltalában nem volt képes olyan a monarchiára nézve döntő előnyöket jelentő szerzeményt tekinteni, hogy e miatt Törökországot a veszélyes gyöngülés esélyének tegye ki. Andrássynak úgy tünt fel, hogy a birtokbavétel mentsége legfeljebb az lehetne, hogy stratégiai tekintetekből és elővigyázati rendszabályokból történjék, határainknak újabb szláv alakulások ellen való megvédésére. A katonai körök annexiós irányával szemben elfoglalt álláspontjában az is megerősítette Andrássyt, hogy Törökország, a míg a két tartomány birtokában van, ártalmatlan, sőt hasznos szomszéd. Törökország gyöngítését vagy kiszorítását nem kizárólag osztrák-magyar, hanem európai szempontból is nagy politikai hibának tartotta. Andrássy nem kételkedett abban, hogy a monarchia offenziv föllépése azonnal fölzaklatná az egész keleti kérdést és ennek következtében olyan válságot idézne elő, melyről azt hitte, hogy talán alkalmas poli-

[1] Denkschrift über die bosnische Okkupation. Kiadatlan.

tikai akczió által még fel lehet tartóztani. De téves lenne azt hinni, mintha Andrássy az általa képviselt irányban Ausztria-Magyarország érdekeit összetévesztette volna a török birodalom érdekeivel. Félre nem érthető programmja ez volt: *Törökországot nem szabad kiszorítani a két provincziából, hanem inkább tanácsok és reformok sürgetése által támogatni kell, a meddig csak lehet, de az adott pillanatban mégis helyébe kell lépni, ha nem lesz ereje provincziáinak megvédésére.*[1] Mert semmisem volt távolabb tőle, mint Törökországnak fegyveres erővel való támogatása, hogy ezáltal a Kelet keresztényei felett való protektorátust egy másik hatalom kezére ne játszszák.

Ebből a szempontból kell megitélni Andrássy egész keleti politikáját, a mely végczéljában nem ismert megtántorodást. Csak eszközeinek megválasztásában nem ragaszkodott az egyelőre megállapitott rendszerhez és engedte magát befolyásolni a körülményektől, mint minden igazi államférfiú. Bármennyire hajlott is a király a felfogáshoz, a mely egyik kedvencz eszméjének megvalósulásával kecsegtette, mégis sokkal járatosabb volt az európai politika útvesztőiben, semhogy elzárkózott volna a külügyminiszter súlyos érvei elől. Maga is kipróbált ismerője lévén a külügyeknek, I. Ferencz József inkább lemondott a kellő előkészület nélkül elébe vetített álomképről, semhogy áltassa és a jövőre is megfoszsza magát a két provinczia megszerzésének lehetőségétől és Ausztria-Magyarországot most szükségtelenül bonyolódott veszedelmekbe sodorja. Az uralkodó beleegyezésével Andrássy felfogása győzött a katonai körök felfogása fölött[2] és a monarchia politikáját abba az irányba lökte, a melyet a berlini kongresszusig eltérés nélkül megtartott. A külügy-

[1] Denkschrift über die bosnische Okkupation. Kiadatlan.
[2] U. o.

miniszter csak most tudta zavartalanul, más fontos ellenáramlatokon keresztül nagy feladatát megközelíteni, miáltal tulajdonképeni világtörténelmi tevékenysége kezdetét veszi és őt a legnagyobb államférfiak egyikévé avatja. A vállalt misszió megoldásához egész erejére szükség volt. Hiszen arról volt szó, hogy a fölkelést lecsillapítsák és egy nagy Szerbia és nagy Montenegró alakulását megakadályozzák. Semmiesetre se volt tűrhető, hogy közvetlenül a mi határunkon a török uralomtól elválva a Bosznia- és Herczegovinából egy irántunk ellenséges egészen új délszláv állam alakuljon. Bizonyára a legnagyobb igyekezetre méltó ambiczió volt, egész politikai művészetét egy ilyen czél szolgálatába állítani, a melynek megvalósítása a monarchiára nézve létkérdést jelentett. Mert semmi sem lehetett végzetesebb reá nézve, mint ha a délszláv népegyveleg aspiracziói új ösztönzésre lelnek, hogy törekvéseiket Dalmácziára és Horvátországra is kiterjeszszék.

* * *

Híven azon föltevéséhez, hogy a törököket nem űzi ki Bosznia és Herczegovinából, Andrássy az ottomán kormányra bízta a rend helyreállítását a két provincziában. Kijelentette, hogy a katonai rendszabályokra nem fog befolyást gyakorolni, a minthogy az egészet Törökország belső ügyének tekinti. Ausztria-Magyarország mint szomszédállam csak a nyugalom fenntartását kivánhatja.[1] Safvet pasa török külügyminiszter úgy látszik nagyon meg volt elégedve ezzel a közléssel. Felkérte a konstantinápolyi követségi tanácsost, báró Herbertet, hogy mondjon köszönetet Andrássynak a cs. és kir. kormány jóakaró gondol-

[1] «Rotbuch» 1873 május 16-tól 1877 május 31-ig Andrássy báró Herberthez Konstaninápolyba, Bécs, 1875 július 10.

kozásáért.[1] De ez épenséggel nem volt Oroszország szájaíze szerint való. Szt-Péterváron, mióta a «forróvérű» szláv barátnak, Stremukovnak távoznia kellett az ázsiai departementből, báró Jomini vezette a külügyeket Gorčakov távollétében. Jomini jóakaratú ember benyomását tette kellemes modorával, a kit föllépése után inkább művésznek, mint diplomatának lehetett tartani. Családi hagyományainál és nevelésénél fogva a francziákhoz vonzódott, a nélkül azonban, hogy hibáik iránt vak volt volna. Egész hajlamánál fogva idegenkedett Stremukov szlavofil előítéleteitől.[2] De tetőtől talpig önállótlan egyéniség lévén, természetesen csak Gorčakov szócsöve volt, mikor Andrássyval szemben igyekezett érvényre juttatni azt a felfogást, hogy a török államférfiaknak egyedül nem fog sikerülni a felkorbácsolt szenvedélyeket lecsillapítani. Ezzel ügyesen előkeszíttetett a Novikovhoz intézett ama megbízás, hogy a rajah megnyugtatására a három udvar: a bécsi, a berlini és szentpétervári egységes akczióját léptesse életbe. Ha ez elmarad, akkor — azt mondták — mielőtt a felkelés nagyobb arányokat öltene és a törökök újabb kegyetlenségeket hajtanak végre, attól lehet tartani, hogy a montenegrói fejedelmet akarata ellenére belevonják a mozgalomba, a mi minden körülmények között végzetes lenne a békére nézve. Ezért együttes eljárás által arra kellene törekedni, hogy a törököket haladéktalan konczesszziókra és a fölkelőket fegyverletételre bírják rá. Andrássy az orosz eszmétől egyáltalában nem volt elragadtatva. Azonnal átlátta a kanczellár rejtve tartott hátsó gondolatát, a ki ezen az úton állandó hármas védnökséget akart teremteni Törökország fölött és ennek további következ-

[1] «Rotbuch» báró Herbert Andrássyhoz. Konstantinápoly, 1875 július 30.

[2] Reuss, Pétervár, 1875 május.

ményeképen Ausztria-Magyarországnak akcziószabadságát ki akarta közösíteni keletről.[1] Andrássy nem habozott minden kollektiv rendszabályt visszautasítani. Az orosz indítványból és még fokozottabb mértékben Gorčakov szándékából, hogy Boszniának Romániához hasonló autonomiát engedélyezzenek, Andrássy előtt, mint ő maga mondá, világossá vált, hogy «a pétervári kormánynak, akármit beszéljen is, Oroszország küldetése a legfőbb szempont, míg a szövetséges Ausztria létérdekei semmi tekintettel sem bírnak, jobb alkalommal azonban semmit se számítanak.» «Ha ez már — tette hozzá — Sándor és Gorčakov alatt megtörténik, mit várhatunk még ezután?»[2]

Andrássy ennélfogva serényen rajta volt, hogy az orosz kabinet titkos terveit meghiusítsa. Elegendőnek látszott előtte, ha a hatalmak nem együttesen, hanem mindegyik külön felajánlja «jó szolgálatait» a Fényes Portának a föllázadt tartományokban való béke megteremtésére.[3] Minthogy Oroszország átlátta, hogy nincs kilátása szándékaival sikerre vergődni, megadta magát és hozzájárult, hogy Bécs legyen «a megegyezés centruma»,[4] a hol megállapodásra jussanak a Törökországgal és a felkelőkkel szemben teendő szükséges lépések felől. Ezzel a külügyminiszter elérte azt, a mi akcziójának egy részét képezte: Oroszországnak *és* a világnak bebizonyítani, hogy a monarchia mint szomszédállam az *első sorban* áll és nem illet meg főszerep más államot faji vagy vallási közösség ürügye alatt. A dunai császárvárosban tehát az orosz és a német nagykövetek augusztus első napjaiban Andrássyval való tanácskozásra gyűltek össze.[5]

[1] Báró Orczy naplója, 1875 augusztus 2-től 6-ig.
[2] Andrássy 1875 aug. 31-iki felterjesztése. Kiadatlan.
[3] «Rotbuch». 1873—1877, 99. l.
[4] U. o. 98.
[5] Báró Orczy naplója, 1875 augusztus 2-től 6-ig.

A két nagykövet a külügyminiszterrel abban egyezett meg, hogy a hatalmaknak a fölkelőkre békítőleg kellene hatnia. De kapcsolatban azzal, hogy a Fényes Portát felszólítják ez ügy támogatására, gondosan el akartak kerülni mindent, a mi a szultán tekintélyét csökkentené alattvalói előtt. A konzulokat szemelték ki, mint a hatalmak képviselőit, hogy a fölkelőket megnyerjék a Fényes Portával való viszálykodásuk békés elintézésének.[1] Eleinte a török államférfiak ellene szegültek; hiszen a konzulok kiküldésében egy az 1856-iki párisi béke határozataival ellentétben álló beavatkozást láttak egy állam belső ügyeibe. Végül mégis belenyugodtak. A hármas szövetség diplomácziai eljárásához csatlakoztak Franczia- és Olaszország és némi ellenállás után Anglia is.[2] Augusztus 22-én azután a Fényes Porta végérvényesen elfogadta a három császári udvar javaslatait és Server pasát nevezték ki Törökország megbizottjává a föllázadt területeken.[3]

De Andrássynak nem csupán Oroszország nagyravágyó törekvései, hanem a hódításokra áhítozó szerb és montenegrói fejedelemségek ellen is küzdenie kellett, a melyeket az orosz kabinet mintegy elővédnek akart felhasználni Törökország feldarabolására. Szerbia ugrásra készen állott, hogy egy Törökország határain felállított hadsereggel a fölkelő tartományok segítségére siessen. Két út állott Andrássy előtt, hogy Szerbiát a helyzet komolyságáról meggyőzze. Vagy fegyveres erővel kellett szembeszállni a fejedelemséggel, vagy tartózkodás nélkül kijelenteni neki, hogy egyedül kell viselnie a felelősséget a következményekért, ha Ausztria-Magyarország ellenére merészkedik az európai békét megzavarni. Ha a mon-

1 «Rotbuch» 99. old.
2 «Das Staatsarchiv», 29. kötet 341. old.
3 U. o. 340.

archia fegyveres ereje használatára szánja el magát, akkor Belgrád alá azonnal egy monitort és csapatokat kellene küldeni. Bár Andrássy úgy vélte, hogy ilyen kategórikus fellépés talán elfojthatná a háború kitörését, még sem volt hajlandó a királynak azt tanácsolni, hogy ehhez a legvégső eszközhöz nyuljon. «Mi ezen a módon — mondá — még ha sikerül is, nézetem szerint, Törökország csendőrjeinek fogunk feltűnni, Oroszország részére kaparjuk ki a gesztenyét a parázsból és Szerbia, Montenegró, Herczegovina és Bosznia is elsősorban nekünk fogják tulajdonítani reményeik szétdúlását. De ha nem sikerül a háborút feltartóztatni — folytatta — a mi könnyen megeshetik, akkor a tiltakozást egy olyan akczió fogja követni, a mely határozottan sok terhet fog vállainkra rakni, de elejétől fogva kizárna minden olyan megoldást, a mely hasznunkra lehetne. Ha a válságot elhárítani akarnók, azonban nem volnánk képesek rá, ez gyűlölséget vonna maga után ellenünk s egyúttal tekintélyünk lehanyatlását is.» Ezért a második módszerre gondolt, a mely abban állott, hogy Szerbiát figyelmeztesse arra a nagy felelősségre, a melyet ez ellenségeskedés megnyitása által magára vállal. Andrássy ebben nem látott eltérést az eddigi programmtól, a melynek értelmében a «bons offices» felajánlása által a béke ügyét kellett volna előmozdítani. «Vagy sikerül feltartóztatni a válságot — úgymond a felterjesztésében — ebben az esetben az ódiumot nem magunk viseljük, hanem megosztjuk a többi hatalmakkal, vagy nem sikerül, akkor egy sikertelen akczió, a mely együttesen indult meg, nem árthat a mi tekintélyünknek és mi megtartjuk a szabad kezet.» Andrássy azonban számolt azzal az eshetőséggel is, hogy Szerbia minden áron verekedni akar. Ekkor Ausztria-Magyarországnak teljesen közönyösen kell viselkednie. De egyidejüleg a szerb kormánynak tiszta bort kellene tölteni poharába.

Egy perczig sem volna szabad kétségben hagyni arról, hogy ha az események folyamán a háború Szerbia beleegyezésével vagy akaratán kívül a monarchia elleni propaganda jellegét öltené fel, Ausztria-Magyarország nem elégedhetnék meg minden haszon nélkül való figyelő hadtestek felállításával, hanem azonnal döntőleg avatkoznék bele. E mellett Andrássy arra gondolt, hogy Belgrád mintegy zálogul fogna szolgálni és a birtokba vétel költségei «az öt milliárd mintájára» térülnek majd meg. «Az ügyek mai állásánál fogva — fejtette ki a miniszter felterjesztését — ez az egyetlen helyes út. Csak egy váratlan fordulat tehetné szükségessé a módosítást.» [1]

Szerbiánál nem kevesebb étvágygyal áhitozott Montenegró is arra, hogy Törökország föloszlásából zsákmányolhasson. Egyelőre látszólag nyugodtan viselkedett. De kéz alatt buzgón szította a tüzet, hogy a fölkelés el ne aludhassék. E mellett nem hanyagolta el azt sem, hogy a meddig az ideje eljön, Ausztria-Magyarország hátrányára, rokonszenvet gyüjtsön maga iránt a két török provincziában. Ez nagyon sajátságos formában történt. A montenegrói fejedelem a királyhoz fordult, hogy élelmiszereket engedjen át neki az országába menekült felkelők részére. Andrássy kész volt, hogy az uralkodónak e kivánság teljesítését tanácsolja. De elvetette Rodić ajánlatát, a ki azt óhajtotta, hogy a Montenegrónak csengő érczben nyujtandó segítséget titokban tartsák. Hogyan is egyezhetett volna bele Andrássy, hogy megtöltse a montenegrói fejedelem tarsolyát, a kiről tudta, hogy a nemrég Ausztriától kapott 4000 forintot használta fel arra, hogy ezzel az összeggel a határos albánokat befolyása alá hajtsa! A montenegrói népszerűségét csak azzal fokozta volna, hogy a szerencsétlenül járt felkelőknek segítségükre volt,

[1] Andrássy a királyhoz, 1875 augusztus 17. Kiadatlan.

kiknek hozzátartozóik lassanként hozzászoknak vala, hogy ő benne védelmezőjüket és jóltevőjüket ismerjék fel. Andrássy joggal mondta: «Ennek a czélnak előmozdítása nem lehet a mi feladatunk; de megtehetjük azon egyetlen föltétel mellett, hogy az illetők megtudják, mikép a montenegrói fejedelem csak addig oltalmazhatja őket, a míg Felséged *őt* pártfogolja.»[1]

Andrássynak e napokban egész éleslátására szüksége volt, hogy egy oldalról se ragadtassa el magát valamiféle kalandos politikára. Erre akarta őt rábirni Rodić, a ki elejétől fogva rajongott az osztrák-magyar csapatoknak Bosznia és Herczegovinába való bevonulásáért és nagy hibának tartotta, hogy ez nem történt meg már a fölkelés kitörése alkalmával.[2] Most is, midőn 1875 aug. 1-én a hadügyminisztériumtól azt a felszólítást kapta, hogy hadtestével előkészületi tanulmányokat végezzen arra az esetre, ha szükségessé válnék az osztrák-magyar csapatoknak bevonulása Boszniába és Herczegovinába, teljes buzgalommal igyekezett ezt a rendszabályt keresztülvinni. A jelen politikai viszonyokra való tekintettel elengedhetetlennek tünt fel előtte, hogy még a katonai operáczió megkezdése előtt «teljesen világos megegyezésre» lépjenek Szerbiával és Montenegróval az okkupáczió biztosítására nézve. A szerb viszonyokat nem ismerve, Rodić Montenegró megnyerésére szorítkozott, melynek semlegességeért területi nagyobbítás volt biztosítandó.[3] Andrássy, a kinek a császár és király rendelete folytán átadták Dalmáczia helytartójának emlékiratát átnézés végett az abban foglalt nézeteket alapjukban véve hibásaknak nyilvá-

[1] Andrássy felterjesztése. Keltezés nélkül valószinűleg 1875 augusztusára tehető. Kiadatlan.

[2] Báró Rodić táborszernagy emlékirata Koller báró hadügyminiszterhez, Zára, 1875 augusztus 10. Kiadatlan.

[3] U. o.

nította. «Rodić — jegyzi meg Andrássy — egy okkupáczó nehézségeit reánk nézve csak Szerbiában és Montenegróban látja és nem ott, a hol van, t. i. Oroszország és a többi európai hatalom állásfoglalásában. Úgy van vele, mint az egér, a mely csak a szalonnát látja és nem a csapdát, a mely feje fölött lóg.»

Rodićcsal ellentétben, a külügyminiszter a Szerbiával és Montenegróval való megegyezést egészen másodrendű kérdésnek minősitette, a mely magától bekövetkezik, mihelyt Oroszországgal és a többi európai hatalmakkal egyezségre jutott. Andrássy politikailag helyes véleményét mindenesetre osztanunk kell annyiban, hogy egy ilyen alapon nyugvó egyetértés után Szerbia és Montenegró kénytelen lesz feltételeket elfogadni. Épen ennyire találó volt az a megjegyezése, hogy ezzel szemben Szerbia és Montenegró kormányai arra az esetre, ha a monarchia Oroszországgal összekülönböznék, nagy igényekkel fognak fellépni és semmiféle bármikép létrejött egyezményt nem fognak tiszteletben tartani. Andrássy egyáltalában aggódott a Rodić-féle javaslatok keresztülviteléből származható igen szerencsétlen bonyodalmak miatt. Ennek első látható hatása az eddigi három császárszövetség megsemmisülésében fog nyilvánulni, a melynek megmaradása az európai béke érdekében feltétlenül szükséges. Montenegró előnyben részesítésével semmi más el nem érhető, minthogy a monarchia saját költségeire és a maga kárára segít megteremteni egy «keleti Piemont»-ot. És ebben a pillanatban milyen előnyt biztosítana, kérdezi Andrássy, ha a seregek bevonulnának a két török tartományba? Felelete erre így hangzik: Ausztria-Magyarország most ugyan mint hódító lépne föl, de nem a maga érdekében. Minden valószínűség szerint ez a tény, a mi délszlávjaink kivételével, egész Európa és a monarchia közvéleményének tiltakozását zúdítaná föl. «Nekünk —

így szól a felterjesztés — nem maradna más hátra, mint a szerb és montenegrói fejedelmek, a kik azonban biztosan számíthatnának arra, hogy Oroszország legalább ugyanannyit nyujthat nekik, mint a mennyit tőlünk várhatnak. Egy ilyen politikának lehető legjobb kilátása az lehetne, hogy ha mi be is vonulunk, egy rövid ideig tartó költséges okkupáczió után általános európai nyomás alatt újra ki kellene vonulnunk.» A tények ilyen felfogása mellett érthető, hogy Andrássy kérte a királyt: ne adjon semmit Rodić emlékiratára. Azt az óhajtást fűzte hozzá, hogy a táborszernagynak fejezze ki azt a parancsot, hogy szorosan instrukczióhoz tartsa magát, minthogy a Montenegróval való megegyezésre nem lehet addig gondolnunk, míg előbb a bevonulás lehetővé téve, az európai viszonyok által elhatározott tény nem lőn. Andrássy utólag hangsúlyozta, hogy ha a kellő pillanatban szükségesnek látszó akcziót egy Rodić értelmében vett diplomácziai előkészítés előzné meg, akkor nincs olyan hadsereg, a mely elég erős lenne, hogy az elkövetett hibákat jóvátegye.[1]

* * *

Ha sikerült is Andrássynak Rodić táborszernagy experimentumát meghiusítania, most mégis a legnehezebb feladatok egyike várt reá. Minden erejével védekeznie kellett, hogy Oroszországgal ne jusson kimondott ellentétbe, nehogy a három császár szövetsége széttörjék. Ezenkívül elengedhetetlennek tartotta, hogy a törököket és a fölkelőket közreműködni engedje a békemunkában. Egyidejűleg Szerbiát és Montenegrót meg kellett akadályozni, hogy ne avatkozzanak bele önkényesen az ozmán birodalom belső ügyeibe. Bármennyire nagy volt is bizal-

[1] Andrássy felterjesztése, Tisza-Dob, 1875 aug. 27. Kiadatlan.

matlansága Oroszország iránt az utolsó tapasztalatok nyomán, még sem akarta, hogy ezt észrevegyék. Az ő kezdeményezésének tulajdonítható, hogy Novikov, a bécsi orosz nagykövet Szt-Pétervárra azt a bizalmas kérdést intézte, hogy II. Sándornak, mint a szent György-rend lovagjának küszöbön álló 25 éves jubileuma alkalmából. kivánatos volna-e egy osztrák-magyar katonatiszti deputáczió elküldése. A czár még Livádiából küldött beleegyező feleletet.[1] Erre Albrecht főherczeget bízták meg a küldöttség vezetésével. Látogatásának már bejelentése is azt a hatást tette, hogy úgy a császár, valamint Gorčakov kinyilatkoztatták báró Langenau előtt, mennyire bíznak Andrássy keleti politikájában.[2] Maga a főherczeg is ugyanezt a benyomást nyerte, a ki ezenfelül még egész magatartásával olyan gyanus színben állott, hogy ő ama katonai párt vezetője, a mely a jelenlegi zavarokat fel akarja használni arra, hogy esetleg — mint mondják — háború által megnagyobbíthassa az osztrák államterületet.[3] Az Oroszországgal való barátságos összeköttetések fenntartása nagy fontossággal bírt, minthogy máskülönben a megindított béketörekvések Törökország és a fölkelők között eredménytelenek maradtak volna. Ilyen körülmények között csak az volt megnyugtató, hogy Montenegro semlegességet igért.[4] Szerbiából ellenben nagyon komoly hírek jöttek, a melyek úgy szóltak, hogy Milán fejedelem teljesen tehetetlen az omladina által befolyásolt háborús kedvű skupstinával szemben.[5] Oroszország, a mely valószínűleg még korainak tartotta Szerbia támadását, maga ajánlotta, hogy a három császári hatalom

[1] Alvensleven, Pétervár, 1875 november 14.
[2] U. a. deczember 13.
[3] U. a. decz. 15.
[4] «Rotbuch», 104. old.
[5] U. o. 106.

Belgrádban egy kollektiv lépést tegyen. Ezeknek nevében a három konzulnak kellett kijelentenie, hogy Szerbiának tartózkodnia kell minden olyan intézkedéstől, a mely a Fényes Portának ürügyül szolgálhatna, hogy megtámadottnak tekintse magát. Világosan megmondták a szerb kormánynak, hogy minden az ő részéről egyenesen a Fényes Porta ellen irányuló ellenségeskedés lehetetlenné tenné a hatalmaknak, hogy a fejedelemséget idegen okkupácziótól megvédjék, még ha az 1856-iki szerződésre hivatkoznának is.[1]

E minden pillanatban bonyolultabbá váló körülmények között Andrássyra nézve nagyon előnyös volt az a támasz, a melyet a német birodalomban talált. Lényegesen hozzájárult a bécsi és berlini udvarok közti barátság megerősítéséhez, hogy Albrecht főherczeg kevéssel azelőtt meglátogatta Vilmos császárt Emsben. Ez a nyilvánosság előtt az őszinte kibékülésnek mintegy megpecsételése volt. Hiszen eddig mindig a Habsburg-háznak épen ezen tagjában vélték látni Bécs azon politikai és társadalmi köreinek főképviselőjét, a melyek nem voltak valami túlságos jóakarattal eltelve a német birodalom iránt.[2] Emsben azonban a német császár és a főherczeg között feszélyezetlen kibeszélésre került a sor az összes függőben levő katonai és politikai természetű kérdések felett, a melyeknek eredménye a fejedelmi személyek nézeteinek teljes egyezése volt.[3] Ferencz József császár és király annyira örült a találkozás sikerének, hogy azt az óhajtását fejezte ki, hogy Albrecht főherczeg a német hadseregnek 1875 őszén tartandó hadgyakorlatain is részt vegyen, a menynyiben ez csak «a két hadsereg régi barátságának meg-

[1] Andrássy báró Seillerhez Berlinbe, Bécs, 1875 szept. 30. Cs. és kir. külügyminiszterium.

[2] Károlyi Andrássyhoz, Berlin, 1875 június 28. U. o.

[3] U. o.

újításához és megerősítéséhez fogna hozzájárulni.»[1] A kölcsönös barátság bizonyítgatásai természetesen nem maradhattak visszahatás nélkül a külpolitika területére. Ez különösen a sok kedvezőtlen jelenség szempontjából bírt bizonyos fontossággal. Andrássy ellenségei kárörömmel és bizonyos elégtétellel vették észre egy idő óta, hogy még a német kormányhoz közelálló lapoknak a keleti kérdésről szóló politikai elmefuttatásai sem voltak a bécsi külügyi hivatalra nézve kedvezők. Most 1875 szeptember 23-án a berlini «Reichsanzeiger» egy kommünikét hozott, a mely a leghatározottabban tiltakozott az ellen, mintha a német kormány valamiféle vonatkozásban állana a német lapoknak eme czikkeihez. Ellenben ki volt itt fejtve az, hogy a német politika nem akar gyámkodást gyakorolni a vele baráti viszonyban álló hatalmakon és minthogy nincs elsősorban érdekelve, a keleti eseményekkel szemben tartózkodó, várakozó álláspontot foglal el.[2] A «Reichsanzeiger» czikke egyenesen Bismarck kabinetirodájából került ki, a ki ezzel, mint Bülow államtitkár bizonyította, örömet akart szerezni Andrássynak.[3] Még ezen nyilatkozat előtt köszönetet mondatott a miniszter Berlinben a kommünikéért, a mely neki nagyon kapóra jött, minthogy közömbösítette az összes rosszakaratú tendencziákat, «a melyek — a báró Seillerhez intézett utasítás szerint — minden áron a viszály magvát akarták elhinteni köztünk és a német hatalom között.»[4] Andrássy tehát tudta, hogy a Kelet nyugalmának megóvását czélozó törekvéseiben számíthat Bismarck

[1] Andrássy Károlyihoz június 25. Cs. és kir. külügyminiszterium.

[2] A czikk a «Neue Freie Presse» 1875 szeptember 24-iki számában jelent meg.

[3] Seiller Andrássyhoz, 1875 október 8. Cs. és kir. külügyminiszterium.

[4] Andrássy Seillerhez, Bécs, 1875 szept. 30. U. o.

leghathatósabb segítségére.[1] Ekép jogosultnak tartotta, hogy a magyar delegáczió pénzügyi bizottságában, mintegy egész Európa előtt is újólag kinyilatkoztassa a monarchiának annyira szükséges békepolitikáját. Minden előrelátás szerint, mondá, biztosítottnak tekinthetjük az európai békét. Teljes felelősséget ugyan mindenesetre csak azért vállalhat, *hogy minden körülmények között, bármi történjék is, az osztrák-magyar monarchia érdekei meg fognak védetni.*[2]

Andrássy azonban nem elégedett meg szép, de üres szavakkal, a melyek egy pillanatra biztosították részére a delegátusok helyeslését. Komolyan rajta volt, hogy elszigetelje a herczegovinai és boszniai zavarokat, hogy ezen a módon könnyebben keresztülvihesse a két török tartomány lecsöndesítését. Nagyon is jól tudta, hogy neki, ha szavának érvényt akar szerezni, mindenekelőtt Oroszország erkölcsi pártfogását kell megtörnie a boszniai és herczegovinai lakosság felett, a mi csak a monarchia láthatóbb előtérbe lépése által lesz elérhető.

Ennek a törekvésnek volt az előhangja az 1875 deczember 30-iki reformjegyzék.[3] A Fényes Porta az ő akarata ellenére akart önálló reformokkal fellépni, a miben az a gondolat vezette, hogy ezáltal megelőzi Európát és maga veszi kezébe a gyeplőt. Az osztrák-magyar külügyminiszter akkor azt vélte, hogy nem támaszthat olyan követelést, a mely nem egyeztethető össze a Fényes Porta tekintélyével; mikor azonban azt követelé, hogy Törökország ne bocsásson ki semmiféle irádát mielőtt Ausztria-Magyarország előadja a maga kivánságait, akkor kizárólag annak fölismerése vezette őt, hogy ez az egyedüli út, a melyen a láza-

1 Károlyi Andrássyhoz, Berlin, 1875 okt. 10. Cs. és kir. külügyminiszterium.

2 A magyar delegáczió egyik bizottságának gyűlése, 1875 szept. 24.

3 Denkschrift über die bosnische Okkupation, Kiadatlan.

dásnak még a tavasz előtt véget lehet vetni, valamint Szerbiának és Montenegrónak minden beavatkozását visszautasítani. A szultán ennek daczára deczember 12-én egy császári fermánt bocsátott ki a javításra és átalakításra vonatkozó megszokott ígéretekkel, a melyek azonban az üres szavaknak igen gyakori ismétlése miatt nem találtak többé hitelre.

A deczember 12-iki török császári fermán nem ingathatta meg Andrássyt egyszer eltökélt elhatározásában. Reformjegyzékében mindenekelőtt azt követelte, a minek hiánya a viszálykodások alapjául szolgált: a felekezetek egyenlőségét és szabadságát, ezzel együtt a keresztény hitnek a szultán által való teljes elismerését. A gjaurt (keresztényt) Törökországban meg kell védeni a jogtalan bánásmódtól. A reformjegyzék azt is kikötötte, hogy a Rajahnak joga legyen küldöttség útján minden évben egyszer kifejezésre juttatni panaszát az ozmánok uralkodója előtt, továbbá az adóbérlet beszüntetését, az adóknak a fellázadt tartományok javára fordítását, valamint a parasztok gazdasági helyzetének alapos megjavítását. Egy az ország keresztényeiből és törökjeiből egyenlően összeállított elegyes hizottság feladata volna az egész Európa nevében megjelölt szükséges reformok végrehajtása felett őrködni.[1] Az *egyes* állam akcziója helyébe ennélfogva az *összes* hatalmak akcziójának kellett lépnie. Ennek daczára szükséges volt, hogy Bosznia és Herczegovina keresztényei minden kétséget kizáró módon meggyőződjenek arról, mennyi jóakaratot táplál Ausztria-Magyarország az ő jogos kivánságaik iránt. A reformjegyzék a monarchiának a Kelet ügyeibe való leghatározottabb beavatkozását igényelte és mint megdönthetetlen dogmát mondotta ki

[1] Andrássy 1875 decz. 30-iki reformjegyzéke nyomtatásban megvan a «Rotbuch» 156—162. old.

azt, hogy ott semmiféle hatalom által nem engedi magától elvitatni az első helyet. A jegyzékben foglalt ügyismereteket tekintve, ez messzire túlszárnyalta az orosz, de legfőképen Ignatjev könnyelmű felfogását a Balkán-félszigeten uralkodó viszonyokról. Az igazi javítások lényegét tartalmazó reformok által, melyeket Andrássy ajánlott, valóban kedvezően megváltoztathatták volna a keleti keresztények sorsát és őket megelégedetté tehették volna, ha Oroszországnak komoly szándéka lett volna a békéig juttatni a dolgot. Ezt, t. i. a békét, Andrássy, Pétervárral ellentétben, proklamálta, mint a monarchia politikájának végczélját a reformjegyzékben. Röviden, az európai és egyúttal a boszniai és herczegovinai viszonyokhoz alkalmazott jellegben áll a reformjegyzék jelentősége, a melynek feladata az volt, hogy az utat egyengesse a jövőre nézve a két török tartománynak esetleg Ausztria-Magyarország számára való megszerzéséhez.[1]

Andrássy, a kit a czéhbeli diplomaták gyakran ferde szemmel néztek és betörőnek tekintettek az eddig kizárólag az ő számukra fenntartott működési körbe, most belső megelégedéssel fogadhatta egyik czéhbeli diplomatának, az egykori párisi nagykövetnek, Metternich Richárd herczegnek dicséretét, a melyet ez a monarchia külügyeinek vezetésében tanusított képességéért halmozott reá. Miután Andrássy «önként és nyiltan» teljes bepillantást engedett Metternichnek a politikájába, a melyet ez «politique marquée au coin du bon sens» kifejezéssel jelzett, a volt nagykövet a következő dicséretet mondta róla. «Deczember 30-iki jegyzéked mindenütt győzött, még ott is, a hol már régen nem voltak hozzászokva, hogy egy a bécsi állami kanczelláriából kiinduló jelszavat ellenállás nélkül hallgassanak meg. Ehhez gratulálok

[1] Denkschrift über die bosnische Okkupation. Kiadatlan.

neked, a császárnak és a monarchiának. Sok szerencsét a további, ép ily üdvös működéshez!»[1] Metternich, a ki mielőtt hajótörést szenvedett, maga is remélte, hogy a külügyminiszteri székbe juthat, már előbb ezeket a jellemző szavakat intézte Andrássyhoz: «Te az utolsó éveken belül ezzel a politikával nagyot míveltél, a *legnagyobb* bizonyára az, hogy megteremtetted és felvirágoztattad a *jóleső nyugodtság* érzését. Részemre, bevallom, váratlan érzés, miután oly sokáig a *színfalak* mögött állottam és megtanultam rettegni és remegni.»[2]

[1] Metternich Richárd herceg Andrássyhoz, 1876 január 29. Gróf Andrássy-levéltár.

[2] Ugyanaz ugyanahhoz, 1875 szept. 26. Gróf Andrássy-levéltár. Metternich maga aláhúzta ezeket a levelében előforduló szavakat.

TIZENEGYEDIK FEJEZET.

A REFORMAKCZIÓ KUDARCZA.

Még 1875. őszén azzal dicsekedett Ignatjev tábornok, hogy az Andrássy által fogalmazott és a hatalmaktól elfogadott reformtervek megvalósítását, a melyek a deczember 30.-i jegyzékben láttak napvilágot, meg fogja akadályozni.[1] Nyilvánvalóan ez a czél vezette, midőn (1875 októberében) azt indítványozta, hogy egy európai konferencziát hívjanak össze. Ha ez nem járna eredménynyel, következnék Boszniának és Herczegovinának Oroszország és Ausztria-Magyarország által való megszállása.[2] Erre nézve a két kormány valóban folytatott tárgyalásokat,[3] a melyek úgy fejeződtek be, hogy Andrássy az együttes intervencziót azzal hárította el magától, hogy ez a két szomszéd állam közt minden bizonnyal konfliktust fogna előidézni. Andrássy egyáltalában nem óhajtotta, hogy csupán Oroszországgal egyesülve, a többi nagyhatalmak kizárásával csináljon rendet a két tartományban. Bizonyára nem tévedett, midőn azt állította, hogy a fegyveres beavatkozás után teljesen lehetetlen volna Boszniát és Herczegovinát ismét visszaadni a szultánnak. Péter-

[1] Báró Orczy az édes anyjához, 1876. április 8.

[2] Denkschrift über die bosnische Okkupation. Kiadatlan.

[3] Andrássy Károlyihoz, Budapest, 1875. november 16. Cs. és kir. külügyminiszterium.

váron az ilyen nagylelküséget feleslegesnek is tartották volna. Ott épen most Ignatjev véleménye kerekedett felül, hogy nem is szabad komolyan segédkezet nyujtani a lázongások elfojtásához, hanem fel kell használni a zavargásokat a keleti kérdésnek teljes egészében való felkavarására. A befolyásos orosz körök, ha még nem is a háborúra, de mégis oly akczióra voltak elszánva, a mely által Bulgáriát is belevonják a mozgalomba.[1] A rejtett gondolat, a mely ebben az eljárásban Oroszországot vezette, nem volt más, mint az, hogy Törökország testén, a nyilt sebet ne hagyják behegedni.

Gorčakovot és Andrássyt tehát a keleti kérdés mérlegelésénél mély, szinte áthidalhatatlan ellentét választotta el egymástól. Bár az orosz államkanczellár békés nézeteket színlelt is, titokban annál buzgóbban szította a tüzet, hogy a fölkelők ellenállása alább ne hagyjon.[2] Neki tulajdonítható, hogy a fölkelők, bár a reformjegyzékben fölsorolt követelésekkel megelégedtek, mégis kijelentették, hogy a fegyvert nem teszik le, mert állításuk szerint, Törökország semmi biztosítékot nem nyujt arra, hogy igéreteit teljesíteni is fogja. Andrássy ellenben komolyan igyekezett a békét fenntartani. Abban a meggyőződésben élt, hogy ezt a három császár-szövetség és a két fölkelő török tartomány leggyorsabb lecsillapítása által biztosíthatja is. Nem gondolt arra, hogy a zavargásokat kihasználja Bosznia és Herczegovina meghódítására. Ellenben azt igen is meg akarta gátolni, hogy Szerbia és Montenegro vegyék birtokukba azokat. Ez volt keleti politikájának vezéreszméje. Ebben teljesen egyetértett Ausztria-Magyarország közvéleményének túlnyomó részével. Semmi áron sem lehetett megengedni, hogy, mint Oroszország

[1] Denkschrift über die bosnische Okkupation. Kiadatlan.
[2] Báró Orczy naplója, 1876. április 26.

akarta, a monarchia költségén Montenegróhoz szervezzék meg az egyik vagy épen mind a két török tartományt. I. Ferencz József királynak tehát igaza volt, mikor így nyilatkozott a német nagykövet előtt: Minden Montenegrótól függ.[1]

Innen csakugyan komoly veszélyek fenyegettek. Semmi sem lehet vala kellemetlenebb Gorčakovra nézve, mintha Andrássy nagy reménynyel folytatott békepolitikája sikert aratott volna. Az orosz szabad kezet engedett osztrák-magyar kollegájának a reformakczióra nézve, abban a meggyőződésben, hogy a Keleten rendezett viszonyok békés helyreállítására vonatkozó minden kisérlet hajótörést fog szenvedni. Ő azon volt, hogy egész Európa szemei előtt bebizonyítsa, miszerint a Törökországban fennálló bajok orvoslására minden kisérlet hiábavaló. Majdnem ördögi türelmetlenséggel várta Gorčakov azt a pillanatot, a melyben minden buzgalom daczára, Andrássy békepolitikája negativ eredménnyel fog lezárulni. Akkor elérkezett volna az a pszichologiai pillanat, a mikor az orosz kanczellár némi jogosultsággal mondhatta: Oroszország semmiféle akadályt nem gördített Ausztria-Magyarország elébe a «status quo amelioré» kieszközlésére, sőt áldozatul hozta e törekvésnek hagyományos szláv rokonszenvét is és jutalmul érte mégsem értek el semmit. Tehát Oroszországon lenne a sor, hogy saját eszméi szerint fogjon hozzá a rend helyreállításához. Ehhez természetesen Andrássy beleegyezésére volt szükség és Gorčakov azzal kecsegtette magát, hogy ezt az adott körülmények között minden nagyobb nehézség nélkül eléri. Ezért személyes tárgyalásba óhajtott bocsátkozni az osztrák-magyar külügyminiszterrel, a mi Berlinben

[1] Schweinitz, Berlin, 1876. február 8. Schweinitz ezidőtájt Berlinben tartózkodott.

történt volna, a hová akkor a czár és államkanczellárja utaztak. II. Sándor parancsára a bécsi orosz nagykövet közölte Andrássy gróffal a czár óhajtását, hogy őt berlini tartózkodása alatt látni kivánja. A király beleegyezésével azt válaszolta Andrássy, hogy kész eleget tenni a czár felszólításának, de mégis előbb kérdést kell tennie a német fővárosba, mert hivatlanul ott mégsem akar megjelenni. [1] A berlini utazás Andrássynak nagyon kapóra jött, mert mint ő maga nyilatkozott, akad elég tárgy, a melyről a Bismarckkal való személyes találkozás alkalmával akarta elmondani véleményét. A német kanczellár részéről gyorsan be is következett a meghivás a berlini látogatásra. [2]

Azonban remélhette-e Andrássy, Gorčakovval szemben, a kinek titkos szándékai előtte nem maradtak rejtve, hogy autoritás sulyával léphet fel, mig a saját országában zavaros és rendezetlen állapotok uralkodnak? Épen akkor készültek nagyon kellemetlen közgazdasági viszonyok nyomása alatt, a monarchia mindkét államában az Ausztria-Magyarország között 1867 óta fennálló gazdasági kiegyezés 10 évre szóló megujitására. Mindenek előtt ezt kellett tető alá hozni, mielőtt a Berlinbe utazásra lehetett volna gondolni. Andrássy nem tehette ki magát annak a kellemetlen helyzetnek, hogy esetleg kérdést intézzenek hozzá, hogy kinek a nevében beszél tulajdonképen, Ausztria vagy Magyarország nevében? [3] Mielőtt a kiegyezés nem volt biztosítva, a külügyminiszter szava kiáltó szó lett volna a pusztában. Gorčakov már rá is

[1] Dőnhoff Bismarckhoz, 1876. április 15.

[2] Bismarck Andrássyhoz, 1876. április 17. Andrássy följegyzései. Kiadatlan.

[3] Egy akkori nagy tekintélyü államférfiú szóbeli közleménye nyomán.

mutatott Ausztria-Magyarország gyöngeségére, mint a monarchia tisztázatlan belső viszonyainak következményére. Ez azzal a reménnyel áltatta őt, hogy könnyen a helyzet urává lehet és elkaparíthatja Ausztria-Magyarország elől a vezető szerepet a Keleten. «Mi már most érezzük — írta Orczy abban az időben — hogy rosszhiszeműleg néznek a mi viszonyainkra. Oroszország már kedvet mutat arra, hogy az inicziativát, a melyet eddig a keleti kérdésben Andrássy töltött be, a kezébe vegye».[1]

Senki se érezte ezt jobban, mint maga az osztrák-magyar külügyminiszter. Ennélfogva legelőbbrevaló gondja az volt, hogy még a Gorčakovval és Bismarckkal szervezett berlini összejövetel előtt létrehozza a kiegyezést Ausztria és Magyarország közt, hogy a monarchiát kifelé egységesnek mutathassa be. Ez a kiegyezés azonban az uralkodó hangulat mellett sem Ausztriában, sem Magyarországon nem volt könnyű feladat.

* * *

Miután Tisza Kálmán miniszterelnök törvényes okokból felmondta a vám- és kereskedelmi szerződést,[2] az osztrák és magyar államférfiaknak tárgyalniok kellett volna a kiegyezés megujításáról. Az osztrák miniszterek nehéz helyzetben voltak. Nyilvános értesülésekből tudták, hogy az osztrák polgárság tőlük az új magyar igényekkel szemben erélyes ellenállást vár.[3] «Nekem az a véle-

[1] Báró Orczy az édes anyjához, 1876. április 26.

[2] Az 1867. deczember 24-i törvény (XXII. cz.) így szól: «Ez a vám és kereskedelmi szerződés a mai nappal törvényes erőre emelkedik és tiz évi időtartamra érvénybe lép; ha felmondás nem következik be, további tiz évre és így ismét tiz-tiz évre, mint tovább fennálló ismertetik el. A felmondás *mindenkor a kilenczedik év végén* történhet és ebben az esetben a tárgyalások a szerződés megújításáról hasonló úton haladéktalanul megkezdődnek».

[3] Schweinitz Bismarckhoz, 1876. január 9.

ményem — mondá egy mérvadó osztrák, Skene Alfred, 1875. október 14-én, hogy a Magyarországgal való ujabb kiegyezések tárgyalásánál lehetetlen még több engedményt tennünk és el kell határoznunk, hogy minden tekintet nélkül a saját érdekeinkért harczolunk és szükség esetén még az ellenállás következésétől sem szabad visszariadnunk.» Az osztrákokat az a felfogás hatotta át, hogy Magyarország a korona jogait és a monarchiának kifelé fenntartott egységét fenyegeti. [1] Ezt az áramlatot az osztrák feudálisok a kiegyezés megakadályozására és a dualizmus szétrombolására akarták felhasználni, a minél az ausztriai czentralistákra és Sennyey ultramontán színezetű pártjára is számítottak. [2] A feudálisok és Schmerlingiánusok titkos főrendiházi üléseken nyilatkoztatták ki az uralkodó rendszer fölött való elégedetlenségüket, a minek híveik egyike, báró Helfert József két vitairatban kifejezést is adott. [3] Még a máskor oly «óvatos» főudvarmester, Hohenlohe Konstantin herczeg is, a ki az Auersperg miniszteriumnak nem valami nagy barátja volt, szintén résztvett az urakháza tagjainak tanácskozásán. De ebben az esetben nem értelmezte helyesen császárja intenczióit. [4] Midőn gróf Andrássy tréfásan megkérdezte tőle, hogy szintén a «konspiráczió»-hoz tartozik-e, izgatott hangon azt felelte: a császár sem tilthatja meg neki, hogy az urakházában kimondja véleményét. Semmi esetre sem, de az mégis igaz, — felelte a külügyminiszter — hogy a császárnak a kis ujjában is több esze van, mint az egész urakházának. A főudvarmesternek, a ki lassankint lecsillapodott, végül el kellett ismernie, hogy az

[1] Schweinitz Bismarckhoz, 1876. január 6.

[2] Báró Orczy az édes anyjához, 1876. január 27.

[3] Helfert «Revision des ungarischen Ausgleichs». Bécs, 1876. és «Revision des ungarischen Ausgleichs». Második rész. Bécs, 1876.

[4] Schweinitz, 1876. február 8.

urakháza tagjainak megbeszélésein sok ostobaságot mondtak, bár egészben véve loyalisan viselkedtek.[1] Ezek a tüzesvérüek túlbuzgalmukban nem gondoltak arra, vagy nem törődtek azzal, hogy az egységes monarchia, akár Thun, akár Schmerling zászlaja alatt tömörül, a monarchia életérdekeire kedvezőtlen fordulatot fog a külpolitika terén maga után vonni. Némi éleslátással nem kerülhette volna el figyelmüket, hogy a belső összeomlás elmaradhatatlan következménye az lenne, hogy úgy Német-, valamint Olaszország nagyon barátságtalan magatartást tanusítana és Oroszország az ez által keletkezett kínos feszültséget azonnal felhasználná, hogy akadálytalanul járhasson Keleten a maga útján. Bár az osztrák kormány azt állította, hogy nem törődik a czentrális-klerikális-feudális[2] koaliczió felidézett kisértetével és rosszallotta az urakháza tagjainak konventikulumát, mégis aggodalommal nézett a kiegyezési tárgyalások elé. «Minket a falhoz szorítanak»,[3] mondá akkor báró Lasser, a belügyminiszter, a ki az ország ismeretére, közigazgatási routinejára, valamint népszerűségére és arra a kegyre nézve, a melynek az uralkodónál örvendett, összes kollegáit túlszárnyalta a kabinetben.[4] Az osztrák miniszterium attól tartott, hogy Magyarország nem fog nyugodni addig, a mig saját nemzeti bankját ki nem küzdötte magának, a mely a kiegyezési tárgyalások legkényesebb pontja volt.[5]

1867-ben a császári királyi privilégiummal ellátott

[1] Báró Orczy az édes anyjához, 1876. január 27.

[2] «Neue Freie Presse», 1876. február 2.

[3] Báró Niebauer (a pénzügyminiszterium egykori osztályfőnöke): «Ein bewegter Tag», a «Neue Freie Presse» 1904. deczember 25.-i számában.

[4] Schweinitz, 1876. január 25.

[5] A kiegyezési tárgyalások tényezőit képezték a bankkérdés kivételével, a vám- és kereskedelmi szerződés három pontja: 1. A vámtarifa. 2. a vámintézmények és 3. a fogyasztási adó kérdése.

osztrák nemzeti bank a rendes bank-üzletek folytatására való szabadalmon kívül még kizárólagos jogot nyert bankjegyek kibocsátására, a melyet eddig az 1862 deczember 27.-i törvény alapján gyakorolt. [1] Ez a szabadalom 1877-ben lejárt, az első vám- és kereskedelmi szerződéssel együtt. A nagy kérdés, a mely körül a vita forgott, abban állott, hogy mennyiben lehetne Magyarország követeléseit kielégíteni az osztrák nemzeti bank privilégiumának esetleges megujításánál, miután abban az esetben, ha a tárgyalások kudarczot vallanak, Magyarországnak is joga lesz egy jegybank részére privilégiumot adni. Magyarországon élénken támadták a nemzeti bankot, a melyet ott a czentralisztikus rendszer egyik bástyájának tekintettek. De személyes momentumok is szították az ellenállást. Legnagyobb mértékben el voltak keseredve, Lucam, e pénzintézet vezető hivatalnoka ellen, a ki doctrinair hajlamu pénzember volt és a kinek ezenfelül magyarellenes gondolkozását is szemére vetették. Már Szlávy, a kit épenséggel nem lehetett akadékoskodó embernek mondani, így nyilatkozott egyszer: «Lucam úrnak egy jótéteményét úgy érzi az ember, mint ha arczul ütnék». [2]

Lucam csak a maga szorosabb értelemben vett földijei érzelmeit juttatta kifejezésre, a kik a nemzeti bank kiváltságának megszüntetésében eddigi uralmuk szétrombolását látták. Igy az ellentétek egyre élesebben ütköztek össze a bankkérdésben. Az osztrákok érthető okokból nem akartak lemondani a nemzeti bankról, míg Magyarország annak fennállásában látta visszamaradásának és lassú fejlődésének okát. Ezért el volt szánva, hogy véget vet ennek az állapotnak. Nem csupán az oppoziczió,

[1] Reichs-G.-Blatt, 1863. 2. sz.

[2] Báró Niebauer: «Ein bewegter Tag», megjelent a «Neue Freie Presse»-ben, 1904. deczember 25.

hanem a magyar kormánypárt is kitartott az önálló vámterület és független nemzeti bank követelése mellett. A magyaroknak — mint Schweinitz tábornok Bismarckkal közlé — oly nagy szükségük van erre a (bankra), hogy a pillanat szüksége elől menekülni óhajtván, távol eső veszélyeket semmibe se vesznek és még a Lajthán inneni miniszterium bukásától sem riadnak vissza.[1]

A magyar kormány azt a javaslatot tette, hogy a bécsi nemzeti bank maga kreálhatja a magyar bankot és akkor a két bankintézet, a melyek közös eredetüek, kartellviszonyba fognak lépni, a mi már eleve kezeskednék mindkét bank jegyeinek egyenlő értékéről.[2] Erre nézve azonban nem tudtak megegyezni. Ellenindítványok következtek a viszonttárgyalásokra, a melyeket mind nem lehetett megvalósitani. Márczius 31. óta már megszakítás nélkül tárgyaltak, a nélkül, hogy kézzelfogható eredményhez jutottak volna. Szak- és párttekintetek megakadályozták a kölcsönös közeledést. Az eredményre való kilátások mindegyre borusabbá váltak. Aggodalommal néztek mindkét részről a «kiegyezési dráma» befejezése elé.[3] A teljes eredménytelenség nagy izgalomba hozta gróf Andrássyt.[4] Ebben a nehéz helyzetben, mely a monarchia egész jövőjére nézve a legnagyobb jelentőséggel birt, valósággal ráerőszakolták a közvetítő szerepét. Az ő elnökletével április 8-án a külügyminiszterium palotájában megkezdődtek az értekezletek a kiegyezésben leginkább érdekelt miniszterek között.[5] Nem volt épen kellemes Andrássy-

[1] Schweinitz, 1876. január 6.

[2] A magyar bankot ugyan Ausztriától függetlenül és mégsem tekintet nélkül a monarchia ezen államárá kellett volna felállítani. A kartellviszony által az őrizet egyenlőségét, az ügyvitel azonosságát és a bankjegyek egyenértéküségét akarták biztositani.

[3] Báró Orczy az édes anyjához, 1876. április 8.

[4] Báró Orczy naplója, 1876 április 26.

[5] Báró Orczy az édes anyjához, 1876. április 8.

nak, hogy őt is belevonták a szenvedelmek tüzébe. Gyakran jelen kellett lennie az egész éjszaka a következő nap első órájáig tartó üléseken. Honfitársai néha már kora reggel felkeresték, hogy csak éjjel hagyják el megint. Kifejtették előtte kivánságaikat, hogy képviselje azokat az osztrák miniszterekkel szemben, a kik részükről szintén őt akarták szószólónak felhasználni követeléseik számára a magyaroknál. Egészen elfelejtik — panaszkodott egyszer emiatt a porosz ügyvivőnek, gróf Dőnhoffnak — hogy ő külügyminiszter és egész idejére szüksége van. [1] Andrássynak majdnem hivatalos bevonása a kiegyezés ügyébe máskülönben is sokféle hátránnyal birt. Még ha az ő igyekezete az ellentétek kiegyenlítésére vezetett is, ezen eredményt csakis mind a két részen kedvencz óhajokról való lemondás árán volt elérhető. Egy ilyen állapot szükségképen Ausztriában és Magyarországon elégedetleneket teremtett és támadásaiknak nemcsak a két miniszterium, hanem maga Andrássy is ki volt téve, a ki eddig jól értett hozzá, hogy megőrizze a belső viszályokon felülemelkedő állásának méltóságát. Mindamellett hogy felismerte ezt a veszélyt, Andrássy mégsem tudta magát kivonni a kiegyezési kérdésekbe való beavatkozásból. Ennek sikertelensége nemcsak a maga poziczióját, hanem a monarchia tekintélyét is mélyen megingatta volna a külföld előtt, miáltal a három császárszövetségben az ő hangja hatás nélkül hangzott volna el. [2] Ezeknek meggondolása arra inditotta Andrássyt, hogy minden ellentétes irányú emelkedésen túltegye magát és segítséget nyújtson a kiegyezés munkájához. Ekkor így szólt báró Orczyhoz: «hogyha nem sikerülne a két kormányt

[1] Gróf Dőnhoff, Bécs, 1876. április 15. Andrássy saját közleményei nyomán.

[2] Báró Orczy az édes anyjához, 1876. április 26.

egy kalap alá hozni, ez az első ügy lenne, a mely neki nem sikerült». [1]

Andrássynak szerencse-csillagában való hite ez alkalommal még sok kemény megpróbáltatáson esett át. Még nagyon sok és nem jelentéktelen akadályt kellett legyőznie, mielőtt elérhette, hogy Ausztria és Magyarország miniszteriumait «egy kalap alá vonja». Az ellentétek annyira elmérgesedtek, hogy Tisza már lemondására gondolt. Törekvéseinek eredménytelenségét látva, a magyar miniszterelnök úgy nyilatkozott: le kell mondania, minthogy a létező körülmények között nem érhető el megegyezés. Már Szlávyt, Bittót vagy Sennyeyt jelölte ki utódjává. Midőn azt az ellenvetést tették, hogy egyedül ő rendelkezik azokkal a képességekkel, melyekre egy pártvezérnek és kormányfőnek szüksége van s minden más kombinácziót, mint a mult években is, menthetetlen hajótörés fenyeget és a párt végül kénytelen lesz megelégedni az eddig elért engedményekkel, Tisza azt felelte: Ezt nem hiszi, legalább a bankkérdésben többet kellene engedni. [2] Valóban nyiltan kijelentette a király előtt, hogy a kiegyezésnek az osztrák kormány által elfogadhatónak jelzett módosítását, sem maga nem tekintheti elegendőnek, sem nem ajánlhatja az országgyűlésnek. A magyar miniszterelnök a királynak rendelkezésére bocsátotta a tárczáját és kérte, hogy helyébe más bizalmi emberét hívja meg, a ki talán abban a helyzetben lesz, hogy jobban megfelelhessen bizalmának. Az uralkodó azonban nem fogadta el a felkinált lemondást, hanem arra kérte Tiszát, hogy utazzék Budapestre és még egy-

[1] Báró Orczy naplója, 1876. április 26.
[2] U. o. április 27.

szer folytasson tárgyalást pártjával a kiegyezés sikerének vagy balsikerének következményei felől.[1]

Április 22. és 23.-án bizalmas pártértekezleteket tartottak, a melyeken Tisza vázolta az eddigi tárgyalások menetét. A miniszterelnök fejtegetései az eddig elért csekély eredményekről, általános lehangoltságot keltettek. A kormánypárt egy része vissza akarta utasítani Ausztria összes indítványait, akármi történjék is; másik része — a többség azonban — úgy nyilatkozott, hogy az osztrák propoziczziókat további tárgyalások alapjául elfogadja. Csak ha ebben az esetben se értenék meg egymást, maradhat meg Tisza végleg szorgalmazott elbocsáttatása mellett.[2]

Az osztrák és magyar miniszteriumok közt ujonnan megkezdett tanácskozások azonban nem hoztak megoldást. Április 30.-án a bankügyben átnyujtott osztrák feleletet egészen fölingerelte Tiszát. Valósággal dühös volt az osztrák kormányra, minthogy több pontra vonatkozólag, a melyek felett a közös konferencziákon egyességre jutottak, ismét visszautasító álláspontot foglalt el.[3] «Ez már rosszakarat — mondá báró Orczynak — tovább nem alkuszok, holnap beadom lemondásomat és elmegyek».[4]

A miniszterelnökhöz hasonlóan Széll Kálmán, a magyar pénzügyminiszter, a ki nem volt híve a külön banknak és az egész helyzetet nyugodtabban itélte meg, szintén nagyon felháborodott az osztrák államférfiak magatartásán. A király személye körüli miniszter, báró Wenckheim Béla hiába igyekezett lecsendesíteni a kedélyeket.[5]

[1] A «Pester Lloyd» április 23.-i száma nyomán. A közölt czikk Falktól származott. Lásd «Pester Lloyd», 1876. ápr. 24.

[2] «Pester Lloyd», 1876. április 23. és 24.

[3] Nem lehet látni, hogy melyik pontról lehetett szó.

[4] Báró Orczy naplója, 1876. április 30.

[5] U. o.

Ekkor Andrássy maga fogott hozzá és neki sikerült is Tiszát egy kissé megnyugtatnia. [1] Kedvező volt reá nézve, hogy az utolsó napokban úgy Bécsben, valamint Budapesten uralkodó lázas hangulat kezdett alábbhagyni. A helyzet nyugodtabb megitélése győzedelmeskedett a kedélyeken. A magyar fővárosban lassanként erőt vett az embereken az a belátás, hogy Tisza elérte a viszonylag lehetőt és egy miniszterválság sem fogna változást elő-idézni, sem jobbat hozni. [2] Ha a magyarok túlsötétnek is festettek mindent, bizalmas körben mégis bevallották, hogy a kiegyezés meghiusulása első sorban a saját országuk politikai és közgazdasági helyzetének ártana. [3]

E kedvező áramlat hatása alatt május 2.-án a király elnöklete alatt az osztrák és magyar miniszterek közös tanácskozásra gyűltek össze. A konferenczia határozott jelentőséggel birt. Ezekben a napokban végre hosszú küzdelmek után a két miniszterium között egyezség jött létre, a kiegyezés alapvető részére nézve. [4] Mint az akkori belső események egyik pontos ismerője megjegyzi, Andrássy befolyásának volt köszönhető, hogy a fonál nem szakadt el, hanem addig lehetett tovább szőni, mig egy békés megegyezéshez, az ú. n. «májusi stipulácziók»-hoz vezetett. [5] Tisza szavaiból, melyeket május 6.-án a szabadelvű párt konferencziáján mondott, világosan kivehetjük, mennyire nehezére esett neki ezeket a «májusi stipulácziókat» aláírni. Azt mondta: A magyar kormány abban a helyzetben volt, hogy az elért eredményt vissza-

[1] Báró Orczy naplója, 1876. mäjus 1.

[2] Stolberg (az új német császári nagykövet a bécsi udvarnál) 1876. április 25.

[3] U. az 1876. május 4.

[4] Báró Orczy naplója, 1876. május 2.

[5] Lásd a «Politische Korrespondenz» 1876. majus 6.-i számban a «Mai — Stipulationen» czimű entrefilét.

utasítsa és Magyarországot kitegye minden ebből származó következménynek, vagy az új kiegyezést képviselje a parlament előtt. Az utóbbira szánta el magát, még pedig két okból. Először, mert meg van győződve arról, hogy egészben véve a kiegyezés nem épen jelentéktelen haladást jelent a mostani állásponttal szemben. Másodszor mert ma Magyarországnak nagyobb szüksége van mint bármely más országnak a békére és a magyar kormánynak be kell látnia, hogy a külügyek közös vezetése többé nem volna képes a béke megtartására nézve a monarchia egész tekintélyét latba vetni, ha Ausztria-Magyarországot viszálykodás emésztené és ha mindjárt rövid időre is, egyenetlenség gyöngítené.[1]

Érdekes volt megfigyelni a változást, a mely a megértés sikerének hírére beállott. Andrássynak és egyuttal a dualizmusnak ellenségei, a kik minden reményüket a kiegyezés fiaskójába helyezték, csalódtak. Keserű hangon lebbent el ajkukról a kérdés: A kiegyezés tehát *mégis* csak létrejött? Mindnyájan, a kik még kevéssel azelőtt, midőn a siker még nagyon kétséges volt, már előre ragyogó ábrázattal örültek, most elnémultak és természetesen kesernyés hangulatban tetteték, mintha örülnének, hogy a tárgyalások kedvező kimenetelhez jutottak.[2] A valóságban nagyon ellenükre volt, hogy a monarchia ujonnan biztosított államjogi kialakulása, a feudálisok, a csehek, a szlovének és czentralisták aknamunkájának területét elzárta. Ezzel szemben Bismarck rendkívül örült a kilátásba helyezett sikernek, midőn később, hogy ezt már itt megemlítsük, a kiegyezés több reménynyel kecsegtetett, hogy mindkét parlament elfogadja azt. Magas őr-

[1] «Pester Lloyd», 1876. május 7.

[2] Báró Orczy az édes anyjához, 1876. május 4. jellemző képet ad a hangulatváltozásról.

tornyából, a további jövő alakulására aggodalommal eltelve, kisérte figyelemmel az Ausztria és Magyarország közti tárgyalások menetét. Nem csinált titkot abból, hogy Magyarország követelései nem találhatnak nála korlátlan jóváhagyásra. A német kanczellár úgy látszik attól félt, hogy az önálló bankra vonatkozó követelések nem fognak megfelelni a monarchia valódi érdekeinek. Nem csekély gondot okozott neki, hogy az osztrák közvélemény erélyes ellenállása Magyarországnak az önálló bankra vonatkozó törekvései miatt a monarchia konszolidálása, a mely az ő politikájának olyan jelentékeny tényezője volt, abban az időben megmérhetetlen távolságba tolódhatik el. Bismarck úgy vélte, hogy a kisérlet Magyarország kivánságainak Ausztriával ellentétben való keresztülvitelére nagyon veszélyes vállalkozás lenne. Ilyen eredmény elérése végett oly elemekből való osztrák miniszterium alakítását kellene megkisérelni, a mely, mint Hohenwart idejében, Ausztria liberális lakosságában végzetes lehangoltságot és heves tiltakozást váltana ki. Bismarck lelkében előre látta már ilyen állapotok bekövetkezése esetén, a külügyminiszterium válságát, minthogy annak vezetője aligha viselkedhetik közömbösen a dolgok olyan alakulásával szemben, melyek az ő köreit fenyegették. Minthogy a német kanczellár nagy értéket tulajdonított Andrássynak a külügyminiszteriumban való megmaradásában, ezek a szavai: *Ausztria egy nagy játszmát veszítene ez által* különös jelentőséggel birtak. Ezek a körülmények arra indították Bismarckot, hogy kifejezést adjon abbeli óhajának, hogy mielőbb alapos változásnak kell beállania. Egyszersmind azt a nyilatkozatot tette: ha mint miniszter jogot formálhatna ahhoz, hogy tanácsot adjon I. Ferencz József császár és királynak, azt tanácsolná, hogy *Magyarországnak a legmesszebbmenő kereskedelmi és vámkonczessziókat tegyen.* Ezzel szem-

ben sohase egyeznék abba bele, hogy eltérve a pénzbiztosítás egységétől, hozzájáruljon az önálló magyar bank felállításához. Bismarck ugyan nagyon nagy véleménnyel volt a magyarokról, mint bátor és politikai tekintetben nagyon fejlett nemzetről, de pénzügyi dolgokban nem viseltetett ugyanannyi bizalommal iránta, a mennyiben t. i. különösen kételkedett takarékossági képességében. Bismarck nagyon örült, mikor a kiegyezés megkötésének hírét hallotta, a mely elhárította azokat a veszélyeket, a melyektől tartott.[1] Tehát igazuk volt azoknak és hozzájuk tartozott gróf Andrássy is, a kik a leghevesebb küzdelmek közepette sem estek kétségbe az egymással tusakodó felek végleges kibékülésén és a monarchia életerején, a miben különben Bismarck sem vesztette el hitét egy perczre sem.

Ez a nagy eredmény minden esetre annak a lassan izmosodó belátásának volt tulajdonítható, hogy a két állam együttélése kölcsönös megértést és sok engedményt követel. Így tehát keveset változtattak az 1867-i határozatokon. A legszélsőbb baloldal ujságjainak kivételével, a magyar lapok konstatálták, hogy az uj kiegyezés meghozta a momentán elérhetőt. Ausztriában viszont a Presse annak a reménynek adott kifejezést, hogy Ausztria-Magyarország ezután újra érvényesítheti akczióképességét a külső politikában. Az összes lapok dicsőítették az

[1] Károlyinak Andrássyhoz intézett közleményei nyomán, 1876. deczember 9., 12. és 19.-éről. Cs. és kir. külügyminiszterium. Minthogy Bismarck nyilatkozatait, melyek egy későbbi korba tartoznak, már itt idéztem, természetes, hogy Károlyinak 1876. deczemberében erre vonatkozólag irott közleményeit is már ezen a helyen megemlítem. A kiegyezésre vonatkozó előterjesztések csak 1878 évi junius havában intéztettek el véglegesen. Ekkor kapta az eddigi «szabadalmazott osztrák nemzeti bank» a dialismusnak megfelelőleg az «Osztrák-magyar bank» bank» elnevezést. Lásd az én czikkemet is: «Fürst Bismarck über die selbständige ungarische Bank», «Pester Lloyd» 1911. január 29.

uralkodó bölcsességét és Andrássy érdemeit, a kinek tekintélye a kiegyezésnek további tíz évre való biztosítása által [1] új fényt nyert. Ha ennélfogva — így nyilatkozott akkor erről a német nagykövet Bismarck előtt — Németország már magában véve is nem kisérné élénk figyelemmel a barátságos szomszédállam nyugtalanító és mélyreható belső nehézségeit, akkor már az előre látott eredmény (Andrássy állásának megerősítése) is elég okot adna az őszinte megelégedésre. [2] Most már, hogy Andrássy külügyminiszteri állása szilárd talajon nyugodott és nem volt többé abban a kinos helyzetben, hogy minden perczben megkérdezhetik tőle, kinek a nevében beszél Ausztriáéban-e vagy Magyarországéban, május hónap első napjaiban készülődhetett a Berlinbe utazásra, a hol a nagyfontosságú miniszteri konferencziák kezdetüket vették.

* * *

Bismarck, Andrássy és Gorčakov a német fővárosban adtak találkát egymásnak. Az a levegő, a melyben mozogniok kellett, bizalommal nem volt épen nagyon tele. Legalább Bismarcknál Gorčakovval szemben nem állott fenn ez az eset. Az 1875. nyarán Gorčakov, Decazes [3] és Thiers között a Schweizban tartott tárgyalásokból a német kanczellár semmi jót nem következtetett. Ebben a

[1] Az osztrák kormány Magyarországtól egy örök időkre, vagy legalább is 25 évre szóló új szerződést követelt, a mi a magyar minisztérium ellenkezésével találkozott, minélfogva megmaradtak az 1867.-i kiegyezésben megállapított 10 év mellett. Erre nézve Stolberg, 1876. május 4.-én, megjegyezte, hogy a kiegyezés leggyöngébb pontja valószinűleg ebben a határozatban rejlik, a mennyiben csak fegyverszünetet, de nem békét jelent a monarchia két államának ellentétes érdekei között, a melyeket csak egy nagyon vékony szál tart össze.

[2] Stolberg, 1876. május 4.

[3] Dreux «L'ambassade», 203.

föltevésben megerősítette őt a franczia köztársaság agg ex-elnökének egy előtte ismeretessé vált nyilatkozata: azt remélte t. i., hogy 1876-ban az orosz államkanczellárral egyetértésben rendezheti a keleti ügyeket.[1] Bismarck Ausztria-Magyarországgal szemben is csak kevéssel azelőtt küzdötte le a bizalmatlanság érzését. Bécsben 1876-ban Rosenfeldi Laaba őrnagyot János toscanai főherczeg ellen intézett röpirata miatt,[2] a melyben a főherczegtől eltérően, nem az Oroszországra támaszkodás, hanem a Németországgal való együttes munka mellett tört lándzsát, büntetésből, nyugdijigények nélkül elbocsátották a hadsereg kötelékéből.[3] A poroszellenes gondolkozású katonai köröknek ez a diadala arra a megjegyzésre indította Bülow államtitkárt, hogy a politikai helyzet Bécsben még mindig olyan, hogy a külügyi hivatalnak egész óvatosságára szüksége van.[4] Annál nagyobb hajlandóságot éreztek erre Berlinben, mert kevéssel azelőtt Schweinitz tábornok azt jelentette, hogy Andrássy engedékenységre hajló az orosz kivánságokkal szemben.[5]

[1] Bismarck Schweinitzhez, Berlin, 1876. január 2.

[2] «Bemerkungen zu den Betrachtungen über die Organisation der österreichischen Artillerie». Verlag Luckhardt in Kassel.

[3] Gróf Keller német katonai attaché katonai jelentése, Bécs, 1876 január 10. Minthogy az északnémetországi kiadó az azon időben oly nagy feltünést keltett röpirat: «Bemerkungen» szerzőjének nevét nem titkolta, a cs. és kir. katonai hatóság megtudta, hogy Laaba annak szerzője. János főherczeg, ki miatt elitéltetett, emlékének becsületére valóan, addig járt későbben a dolgnak utána, mig Laaba 1886-ban őrnagyi rangjába visszahelyeztetett. Laaba volt az, ki a bolgár Sobranje által 1886. deczember havában Bécsbe menesztett küldöttségének figyelmét Ferdinand Szász-Kóburg herczeg személyére, mint jövendőbeli bolgár fejedelemre irányította, a kinek szolgálatába titkári minőségben be is lépett. Laaba utóbb bolgár titkos tanácsos lett. Die «Reichswehr» 22. November 1889. Nekrolog.

[4] Bülow gróf Flemminghez Karlsruheban, Berlin, 1876. február 8.

[5] Bismarck Schweinitzhez, Berlin, 1876. január 2.

Mindezen symptomákból a német kanczellár azt vélte következtethetni, hogy Andrássy és Gorčakov inkább igyekeznek egymáshoz közeledni, mint mindegyikük külön Németországhoz. [1] Bismarck ugyan nem tudta maga előtt helyes okát adni annak, hogy mi indította az osztrák-magyar külügyminisztert erre a frontváltoztatásra, mi lehet az, a mi természetes barátjától eltávolította és Oroszországhoz vonzotta. Az okot abban gondolta megtalálni, hogy augusztusban a «Post» és a «National Zeitung»-ban megjelent czikkek keltettek rossz benyomást, a melyek Ausztria-Magyarországot, mint Bismarck mondja, kedélyes doktrinaire álláspontból igyekeztek rábeszélni, hogy határait délfelé terjeszsze ki. A német kanczellár a leghatározottabban tiltakozott az ellen, hogy ez a czikk a külügyi hivatalból származnék, és Andrássy bizonyára téved, ha azt képzeli, hogy ezzel kelepczébe akarják csalni és a monarchiának Oroszországhoz való helyzetét szándékoznak megzavarni. [2] Ilyen körülmények között Bismarck halaszthatatlan érdeknek tekintette, hogy a dologra világosságot derítsen, ép úgy, mint 1874-ben. [3] Ennélfogva biztos adatokat követelt Schweinitztől arra nézve, hogy Andrássy bizalma Németország iránt megingott-e? [4]

Erre a német nagykövet azonnal sietett válaszolni: eddig még semmiféle jel nem mutat Andrássy állitólagos elpártolására. De nem mulasztotta el megjegyezni, hogy a gróf politikája teljességgel Németország várakozó állásától és a monarchia békeszükségétől függ, miáltal sok szál átszövődik Oroszországba is. Schweinitz felmentette

[1] Bismarck Schweinitzhez, Berlin 1876. január 2.
[2] U. o.
[3] Lásd az 5. fejezetet.
[4] Bismarck Schweinitzhez, 1876. január 2.

Andrássyt a russophil hajlamok vádja alól, de hatalmasnak mondta Ausztriában azt a pártot, a mely Oroszország segítségével szívesen elszakadna Németországtól. A német nagykövet megdönthetetlen igazságnak állította fel azt, hogy Ausztria-Magyarország a három-császár entrevue óta kevésbbé mutatkozik előzékenynek Németország iránt, mint azelőtt, s a németeknek nem szabad magukat azáltal megtévesztetni, hogy a monarchia Serrano elismerésének kérdésében barátságának határozott próbáját állotta ki. Ma egy hasonló próbatétel más eredményt szülne, annál is inkább, mert Andrássynak már akkor nagy és veszélyes erőfeszítésébe került, hogy tanácsát keresztülvigye a spanyol marsall javára Németország értelmében. [1]

Schweinitz tábornok ebben a kérdésben túlságos sötéten látott. Egészen helyesen gondolta, hogy Bécsben tekintélyes oroszbarát párt létezett. Nem volt kérdéses az sem, hogy Andrássy az Oroszországgal az imént megteremtett jó viszony minden megzavarását el akarja kerülni. Egyrészt azt hitte, hogy ebben feltalálja majd a reformjegyzék sikerének kezességét és másrészt biztosítékot nyer arra nézve, hogy Oroszország a béke érdekében erős nyomást fog gyakorolni Montenegróra, melynek intrikái állandó rossz visszahatással voltak a fölkelőkre. [2] Ám egyebekben Andrássy politikai törekvései czélpontjául, mindig a monarchia érdekeinek megőrzésével, állhatatosan kitartott Németország mellett. Schweinitz nemsokára hathatós bizonyítékot nyert arra nézve, hogy Bécsben nem is hajlandók a németbarát szövetség megbolygatására. Ebben a bizonyosságban azon az audienczián részesült, a melyen végérvényes búcsút vett az uralkodótól, mielőtt elhagyta Ausztria-Magyarországot.

[1] Schweinitz, Bécs. 1876. január 5. és 27.
[2] U. o.

Ekkor I. Ferencz József ezeket mondá neki: Midőn Ön (Schweinitz) Bécsbe jött, Ausztria-Magyarország és Németország közt az érintkezés a javulás kezdetén volt, míg jó és hála Istennek végre kitünő lett.[1] Utódjához, Stolberg grófhoz pedig így szólt a király: Ausztria-Magyarország és Németország két souverainja és kormányaik között a barátságos viszonyt már nem is lehet megerősíteni, minthogy olyan szoros, a milyen csak lehet és a jövőre nézve is ily módon kell fenntartani.[2]

Már a nagykövet személyének változása is, a mely épen most történt, a berlini és bécsi udvarok közti intimitás mélyítését jelentette. Schweinitz tábornok további ottmaradása könnyen vájt volna bizonyos végzetes hézagokat közéjük. Bármennyire igyekezett is különben Schweinitz a két birodalom közti politikai egybeolvasztást véghezvinni, mégis hiányzott lényéből a természetes hajlékonyság, hogy az elkezdett nehéz munkát minden eshetőségen keresztül sikeres befejezéshez juttassa. Egész egyénisége zárkózott,[3] inkább feszes mint vonzó, mindenben tartózkodó lévén, a helyett, hogy a téves felfogásokat nyilt és őszinte fölvilágosítás útján azonnal kijavította volna[4] az illetékes helyen, gyakran adott okot félreértésekre, a melyek megnehezítették a személyes

[1] Schweinitz Vilmos császárhoz, Bécs, 1876. január 31.

[2] Gróf Stolberg Vilmos császárhoz, Bécs, 1876. márczius 4.

[3] Andrássy gróf Károlyihoz, Bécs, 1875. márczius 31. Cs. és kir. külügyminiszterium. «Bei der zugeknöpften, ja fast von einem gewissen Misstrauen Zeugnis gebenden (ezek a szavak: ja fast — egészen «gebenden»-ig a fogalmazványból ismét törülve lettek) Art und Weise, in welcher sich der Kaiserliche deutsche Herr Botschafter mir gegenüber seiner Aufträge zu entledigen pflegt, bin ich auch der Korrektheit seiner Berichterstattung nicht völlig sicher».

[4] Ugyanaz ugyanahhoz, Bécs, 1875. deczember 17. U. o. Schweinitz személyiségét illetőleg lásd Bettelheim: «Biographisches Jahrbuch» cz. művének 7. köt.

érintkezést közte és gróf Andrássy között. Ehhez járult, hogy Schweinitz nem rendelkezett azzal a tehetséggel, hogy a monarchia viszonyait nagy, előítélettelen látással figyelje meg. E helyett «mikrószkópiai vizsgálatnak» vetette alá azokat,[1] a melynek eredménye Ausztria-Magyarország belső viszonyainak hamis vagy egészen ferde visszatükröződése volt. A nemzetiségi különbözőségből és hasonló körülményekből származó sajátságokat a tábornok nagyon hajlandó volt «a gyöngeség symptomái»-nak bélyegezni[2] és az a szokása, hogy minden eseményt erősen színezett orosz szemüvegen keresztül vizsgált meg, bizonyára nem járult hozzá, hogy a monarchia belső eseményeivel szemben elnézőbbé hangolja. Andrássy ezért nem fojthatta el abbeli aggodalmát, hogy Bismarck a maga bécsi képviselője által könnyen téves feltevésekre ragadtathatja el magát, a mi, mint megjegyzé, «sem a németek, sem a mi érdekünkben nem állhat.»[3] A német kanczellár sokkal jobban ismerte nagykövetjét, semhogy annak hibái iránt érzéketlen lehetett volna.[4] Anélkül, hogy Andrássy még egyenes panaszt emelt volna Berlinben a nagykövet ellen, Bismarck szükségesnek tartotta, hogy bécsi kollegáját türelemre intse a nagykövettel szemben. Andrássy szándékosan kerülte annak látszatát is, mintha ő türelmetlen lenne és siettetné a

[1] Andrássy gróf Károlyihoz, Bécs, 1875. június 16. Cs. és kir. külügyminiszterium.

[2] U. o.

[3] U. o.

[4] U. a. 1875 deczember 17. Andrássy itt megjegyzi, hogy Bismarck olyan leirást adott Schweinitzról, a mely őt «durch die Treue und Naturwahrheit ihrer Charakteristik geradezu frappiert habe». Fájdalom, gróf Károlyinak június 4-éről keltezett levele, melyben ezt a jellemzést közölte, nem állott rendelkezésemre. Gróf Károlyi úgy látszik, a kanczellárral való beszélgetésben utalt a nagykövet gyöngeségeire.

visszahivást. Csak ha illendő alkalom kinálkoznék erre, érintse gróf Károlyi ezt a tárgyat és ajánlja Keudellt, mint Bécsben kellemes személyiséget, a ki — Andrássy szavai szerint — szabadabb és tágasabb tekintettel bir a politikai viszonyok megitélésében.[1] Midőn Schweinitz tábornok Pétervárra helyezése, a hol ez korábbi időből a legjobb emlékeket hagyta hátra,[2] megérett a megvalósulásra, Andrássy ismét visszatért Keudellre,[3] a kit volt alkalma közelebbről megismerni. De alig értesült arról, hogy Bismarcknak nehezére esnék a darabos és szögletes modoráról ismeretes Keudellt a nagykövetjeinek tekintélyes külső fellépésére rendkivül sokat tartó Vilmos császárnál keresztülvinni,[4] kijelenté Andrássy, hogy minden más pályázó barátságos fogadtatásra számithat nála. De mint hozzátette, csakis azzal a feltétellel, hogy valóban bizalmas embere Bismarck herczegnek és nem «zárkózott».[5] Ennek ellenére úgy nyilatkozott, hogy aggályai vannak Reuss herczeg választása miatt, a melyet Károlyival ellentétben,[6] nem nevezhetett szerencsésnek.[7]

Reuss herczeg eddig a pétervári nagykövet hivatalát viselte, a hol be lévén avatva a német politika legtitkosabb szándékaiba, kiválóan kedvelt állásnak örvendett. A szászweimari nagyherczeg leányával, Máriával való

[1] Andrássy gróf Károlyihoz, Bécs, 1875. deczember 17. Cs. és külügyminiszterium.

[2] Schweinitz 1865. porosz katonai attaché volt Pétervárt.

[3] Andrássy gróf Károlyihoz,Bécs, 1875. deczember 17. Cs. és kir. külügyminiszterium.

[4] Gróf Károlyi Andrássyhoz, Berlin, 1875, deczember 11. U. o.

[5] Andrássy gróf Károlyihoz, Bécs, 1875. deczember 17. U. o.

[6] Gróf Károlyi Andrássyhoz, Berlin, 1875. deczember 11. U. o. «Reuss genißt allerwärts des besten Rufes; er ist offen und durch und durch loyal, und ich erlaube mir hinzuzufügen daß ich keine glüklichere Wahl für Wien wüßte.

[7] Andrássy gróf Károlyihoz, Bécs, 1875. deczember 17. U. o.

házasságának közeledése miatt, kényszerítve érezte magát arra, hogy elbocsátását kérje. Mint állítják, az egyenesen II. Sándor különös kivánságára történt, a ki az etiquette szabályaival nem tartotta összeegyeztethetőnek, hogy az orosz udvarnak oly közel álló rokonát, mint Mária herczegnő volt, [1] egy nagykövetné szerepében lássa Pétervárt. Az etiquetteből származó zavartól Andrássy is félt, minthogy a herczegné mint souverain fejedelem leánya igényt tarthatott arra, hogy ünnepségek alkalmával a legidősebb nagykövetek feleségei előtt megkapja az első rangot, a mi viszont sok kelletlen viszálykodásra adna okot. De mindazonáltal még ezt a kérdést is szabályozni lehetett volna a berlini udvarnak egy hatalmi rendelete által. Hiszen csak ki kellett jelenteni, hogy a herczegnét csupán egy nagykövetné rangja illeti meg és őt is, mint ilyet kell számbavenni. [2] Annak, hogy Andrássy Reuss herczeget visszautasította, mélyebb oka volt a rangfokozat egyszerű vitájánál. Az osztrák-magyar miniszter attól tartott, hogy Reuss herczeg is, mint német kollégáinak legtöbbje, a kik hosszabb ideig tartózkodtak Péterváron, túlságosan át lesz hatva Oroszország mindenhatóságától és képtelen fog lenni a monarchia belső viszonyainak tárgyilagos megitélésére. Ez a tapasztalat nem akadályozta azonban annak kijelentésében, hogy ha Vilmos császár és Bismarck Reuss herczeget, mint bizalmi emberüket Bécsbe akarják küldeni, ő nem fog semmi ellenvetést tenni. [3] Ilyen körülmények között Bismarck herczeg

[1] Báró Seiller követségi tanácsos, Berlin, 1875. október 16. Cs. és kir. külügyminiszterium. Mária herczegnő unokahuga volt az orosz császárnénak, a ki a Reuss herczeggel való házasságot messaliance-nak tekintette. Hohenlohe II. 172.

[2] Andrássy gróf Károlyihoz, Bécs, 1876. február 10. U. o.

[3] Andrássy gróf Károlyihoz, 1875. deczember 17. U. o.

lemondott arról, hogy Reuss herczeget hozza javaslatba a bécsi nagyköveti állásra. Most tehát gróf Stolberg-Wernigerode Ottóra esett a választása, a porosz urakházának eddigi elnökére. 1876 február 16-án Bismarck hivatalosan közölte ezt gróf Károlyival.[1] Ez alkalommal a kanczellár megemlítette, hogy senki sem rendelkezik oly nagy mértékben egy bécsi nagykövetnek szükséges tulajdonságokkal, mint Stolberg. Ha ő — tette hozzá Bismarck — kénytelen volna ma beadni a kulcsot, senki mást nem tudna utódjául ajánlani a császárnak, mint ezt a férfiút.[2] Gróf Stolberg 1837. október 30-án született — ekkor legszebb férfikorában volt. Már nagyon korán — 1867. — magára vonta Bismarck figyelmét, a ki az ujonnan szervezett Hannover tartomány elnökévé szemelte őt ki. A kanczellár szándékosan nem akart erre a fontos állásra bürokratát emelni, hanem csak az arisztokrácziának egy tagját, a ki képes legyen a hannoveri társadalom legfőbb rétegeit is megnyerni az új viszonyoknak. Stolberg a szabad-konzervativ párthoz tartozott, a melynek neve a «nagykövetek frakcziója» volt. A tökéletes arisztokratikus külsőségek mögött jóakaratú és kiengesztelő szellem lakozott. Külső megjelenésében valósággal ritka igénytelen volt. Valamint Bismarck egyenességét, nyiltságát és előkelő egyszerűségét dicsérte,[3] gróf Károlyi is úgy nyilatkozott Stolbergről, hogy «komoly, intelligens és szerény grandseigneur».[4] Nem csekély előnyére szolgált, hogy nagy vagyonnal rendelkezett — évi jövedelmét 1 és $^1/_2$ millió márkára becsülték — a mi lehetővé tette,

[1] Gróf Károlyi Andrássyhoz, Berlin, 1876. február 16. Cs. és kir. külügyminiszterium.

[2] Ugyanaz, február 17. U. o.

[3] U. o.

[4] U. o.

hogy Bécsben nagy házat vigyen. Ez nem lekicsinylendő jelentőséggel birt. Még mielőtt Stolberg kinevezése megjött, Andrássy rámutatott annak fontosságára, hogy csak olyan diplomatát küldjenek Bécsbe, a ki abban a helyzetben van, hogy felveheti a versenyt a nagyon kedvelt és fényűzése által kiváló De Vogüe franczia nagykövettel.[1] Az osztrák-magyar külügyminiszter a német császári nagykövetben ellensúlyt kivánt a franczia képviselő varázsával szemben, a ki a szellemes Metternich — Sándor Paulina herczegnével egyetemben a németellenes társaság főhadiszállását képezte Bécsben.[2] Már a Stolberget megelőző hír, hogy gazdag eszközeit a saját házában való társadalmi élet megteremtésére fogja fordítani, elegendő volt arra, hogy változást idézzen elő. Különböző jelekből világosan ki akarták olvasni, hogy még azok a körök is, a melyek Németország iránt nem éreztek rokonszenvet, igyekeztek Stolberg kinevezéséből «aranyhid»-at építeni, a melyen át a német nagykövetséggel való szocziális érintkezésekhez vezet az út.[3]

Bismarcknak valóban szerencsés keze volt, midőn az urak házának eddigi elnökét hívta meg a bécsi nagykövet méltóságára. Gróf Stolberg, a kinek családi hagyományaihoz tartozott az Ausztria-Magyarország iránt való meleg sympathia maga is át volt hatva a szó nemes értelmében vett politikai önérzettől, hogy becsületes és őszinte közvetítő legyen a monarchia és Németország között.[4] «Ön megütötte a főnyereményt», nyilatkozott a királyi ház minisztere a mi nagykövetünk, báró Schleinitz előtt,

[1] Andrássy gróf Károlyihoz, Bécs, 1876. február 10. Cs. és kir. külügyminiszterium.

[2] Gróf Dőnhoff Bismarckhoz, Bécs, 1876. február 28.

[3] U. o.

[4] Gróf Károlyi Andrássyhoz, Berlin, 1876. február 17. Cs. és kir. külügyminiszterium.

midőn a hadügyminiszter bálján Stolberg Bécsbe küldetése tudomására jutott.[1] Lord Odo Russel és Báró Nothomb, mindketten kipróbált ismerői a berlini köröknek, ebben a kinevezésben azonnal a német kabinet Ausztria-Magyarország iránti jó szándékainak és kitünő érzelmeinek jelentős symptomáit látták.[2] Ebben nem is csalódtak. Mert Bismarck maga mondta gróf Károlyinak, hogy Stolberget, a ki soha se nyujtana kezet valamely politikai intrikához, bizalmi emberévé szemelte ki Bécs számára, hogy bebizonyítsa, milyen magas értéket tulajdonít az Ausztria-Magyarországgal való baráti viszony őszinte fenntartásának és megerősítésének.[3] Berlinben szemmellát-hatólag igyekeztek arra, mint gróf Károlyi megjegyzi, hogy Stolberg választása által «különös reliet»-et kölcsönözzenek a bécsi nagyköveti állásnak.[4] Könnyen érthető, hogy ilyen körülmények között gróf Stolberg küldetése I. Ferencz József királynak csak «nagyon kellemes»[5] lehetett. Az új német nagykövet, mint gróf Dőnhoff biztosította Bismarck herczeget, általában rokonszenves fogadtatásnak örvendett.[6] Hogy egy ilyen férfiú lett Bécsben a német birodalom képviselője, épen abban az időben, mikor a három vezető külügyminiszter közös tanácskozásra gyűlt össze Európa legközelebbi sorsa felől, ez bizonyára igen nagy jelentőséggel birt és örvendetes kezessége volt monarchiánk és Németország között a további barátságnak.

[1] Gróf Károlyi Andrássyhoz, Berlin, 1876. február 19. U. o.
[2] U. o.
[3] Ugyanaz Berlin, 1876. február 17. U. o.
[4] U. o.
[5] Andrássy gróf Károlyihoz, Bécs, 1876. február 18. U. o.
[6] Gróf Dőnhoff, 1876. február 28.

TIZENKETTEDIK FEJEZET.

A REICHSTADTI ENTREVUE.

Andrássy II. Sándor és Gorčakov megérkezése előtt, már 1876 május 9-én Berlinbe érkezett. Bismarck herczeg ugyanis amaz óhaját fejezte ki, hogy még az orosz vendégek megérkezése előtt találkozhasson vele.[1] Fájdalom, nincs tudomásunk a két államférfiú között lefolyt «zavartalan» beszélgetés tartalmáról. De egy czikk, a mely akkor napvilágot látott a «Norddeutsche Allgemeine Zeitung»-ban, a mely lapról azt tartották, hogy bizalmas összeköttetésben áll a német kanczellárral, következtetni enged rá, hogy mi volt a négyszemközti beszélgetés tárgya. Ez a berlini ujság egész nyiltan hirdette Bosznia és Herczegovinának Ausztria-Magyarország által tervezett okkupálását. Ez a hiradás nyilván megmutatta, hogy milyen kevéssé volt igazuk azoknak, a kik szerint a három államférfiú berlini összejövetele csak diplomaták egyszerű találkozása volt. A közvélemény fején találta a szöget, midőn nem akarta elhinni, hogy csupán egy akadémikus eszmecseréről van szó, hanem aggodalommal eltelve nézett elébe súlyos komplikácziók bekövetkezésének. A politikai helyzet igazolta a nyugtalanságot. A töröknek mindeddig nem sikerült a lázadók felkelését erőszakkal elnyomni. Ámde viszont a diploma-

[1] Báró Orczy az édes anyjához, 1876 május 4.

ták sem dicsekedhettek, hogy a fölkelő tartományok vértelen lecsillapítása sikerült nekik. A helyzet siettette a fölkelésnek, a mely a három császárszövetség szétbomlásának csiráját is magában rejthette, elfojtását. Ausztria-Magyarországnak jól megokolt érdeke kivánta, hogy a status quo-t Törökországban biztositsa. Ezzel ellentétben Oroszország hagyományos politikájának az volt a lényege, hogy az ozmán birodalom liquidálását annyira siettesse, a mennyire csak lehetséges. A nagy kérdés most az volt, hogy a béke fentartásának szükségérzete van-e annyira erős, hogy az Ausztria-Magyarország és Oroszország közti ellentéteket áthidalhatja és hogy sikerülhet-e Törökországgal szemben egy oly útnak az egyengetése, a mely kizár minden területi változást. II. Sándor és Gorčakov ama kivánsága, hogy Berlinben Andrássyval találkozzanak, valami jót semmi esetre sem jósolt.

Az orosz tervek nemsokára nyiltan kibontakoztak Andrássy előtt. Berlinben Gorčakov ledobta az álarczot, melylyel oly sokáig álczázta magát. Ha eddig azt a látszatot keltette, hogy komolyan és becsületesen dolgozik az ozmán birodalom megnyugtatásán, és a «status quo amélioré» megtartásán, most olyan javaslatokkal lépett föl, a melyek Törökországnak elprédálását czélozták. Gorčakov nem követelt kevesebbet Andrássytól, mint megegyezést már most Törökország sorsa felől arra az eshetőségre, ha az nem kerülheti el a feloszlást.[1] Orosz nyelvre átfordítva ez annyit jelentett, hogy már ekkor megállapodnak valamiben az ozmán birodalom felosztására, a miben természetesen az orosz czárnak jutott volna az oroszlánrész. Gorčakov részéről mégis durva feltevés volt, hogy épen Andrássy, a ki az 1875 deczem-

[1] Báró Orczy az édes anyjához, 1876 május 19. és július 6.

ber 30-iki reformjegyzéket kezdeményezte, fog hozzájárulni Törökország megsemmisítéséhez, a meddig még van remény, hogy a maga erejéből megélhet. Nagyon is elhihetjük hát, hogy Gorčakov szándéka az első pillanatban rendkívül kellemetlenül érintette a külügyminisztert.[1]

Andrássy azonban rögtön elhatározta, hogy ebbe semmi áron nem adja beleegyezését.[2] Mint a diplomácziai munka remekművét megcsodálta ugyan a kész memorandumot, melyet Gorčakov magával hozott és a mely Törökország felosztásáról szólott, de rögtön meg is támadta azt legfőbb pontjaiban, különböző kifogások alakjában. Végül az eredeti memorandum annyira át volt alakítva, hogy Gorčakov felkiáltott: «Mais ce n'est plus mon oeuvre».[3] Egyrészt tárgyilagos okokkal, másrészt Gorčakov határtalan hiúságának ügyes felhasználásával, az osztrák-magyar államférfiú visszavonulásra kényszerítette az öreg orosz államkanczellárt. Bismarck, mint a különös jelenet tanuja, alig tudott magához térni a csodálkozásból a hizelgések azon tömege felett, melyeket az orosz kanczellár elviselni képes volt.[4] Ez a hizelgés nem is tévesztette el hatását. Gorčakov mindegyre szelídebbé vált, míg végre minden további ellenállással felhagyott, hogy mint később mondá, fentarthassa az abszolut jó viszonyt a három császári udvar között.[5] Csak

[1] Báró Orczy az édes anyjához, 1876 május 19. és annak naplója ugyanazon napról keltezve. «Berlini élményeiről azt mondja (Andrássy) nekem, hogy az első benyomás rajta igen kedvetlen volt, mert Gorčakov mint politikai czélt, Törökország feldarabolását akarta elfogadtatni.»

[2] Báró Orczy naplója, 1876 május 19. «Ezt Gyula (Andrássy) egyszerűen megtagadta.»

[3] Dóczi «Andrássy und Bismarck» a «Neue Freie Presse» 1906 decz. 23. számában, Andrássy személyes közleménye nyomán.

[4] Báró Orczy az édes anyjához, 1876 május 19. és naplója 1876 május 19.

[5] Gorčakov Novikovhoz, Jugenheim, 1876 július 1./junius 19.

miután sikerült neki az orosz álláspontot tövéből kiforgatni, lélegzett fel Andrássy megkönnyebbülten és kezdte magát jól érezni Berlinben.[1]

Valaminek kellett történnie, a mi a Fényes Portát a tőle követelt és általa már is kilátásba helyezett reformok keresztülvitelére kényszerítse. Ebben megerősítette a három külügyminisztert a német és franczia konzulnak 1876 május 6-án Szalonikiban történt meggyilkoltatása.[2] A szaloniki fanatikus mohamedán lakosságnak ez a véres tette fokozott mértékben ráirányította a figyelmet az ozmán birodalom szomorú belső viszonyaira. Ezek mérlegeléséből származott 1876 május 13-án a «berlini memorandum», a mely első sorban minden a szalonikihoz hasonló esetnek elejét akarta venni. Leginkább azonban Bosznia és Herczegovina paczifikálására törekedtek, hogy ilyen módon a Balkán tűzhelyén elfojtsák a lángot, a melyből kiindult minden zűrzavar. Ebből a czélból a három szövetséges császári hatalom, Európa osztatlan beleegyezésének tudatában, kéthónapi fegyverszünetet követelt a szultántól a felkelőkkel szemben. A memorandum okoskodása szerint ennek két czélt kellett volna szolgál-

[1] Báró Orczy az édes anyjához, 1876 május 19. és naplója ugyanakkor.

[2] Egy keresztény graeco-bolgár leányt hoztak Maczedonia belsejéből Szalonikiba, hogy ott a tartomány kormányzati elöljáróság előtt azt a kijelentést tegye, miszerint mohamedán emberhez megy nőül és áttér az izlam vallásra. Megérkezése után a görögök és bolgárok, a kik nem akartak ebbe beleegyezni, megszöktették és először az amerikai, azután a német tiszteletbeli konzul házába vitték, a kik mindketten a görög vallás hívei voltak. Az ulemák izgató beszédeket tartottak, a melyek miatt a mohamedánok az amerikai konzult megfenyegették. Mialatt a leányt kiszolgáltatták a törököknek, az egymással sógorságban levő német és franczia konzulok felakarták keresni a kormányzót, hogy őt rábirják a fanatizált tömeg lecsendesitésére. Azonban beszorították őket egy templomudvarra és az ott lévő teologiai iskolában agyonütötték 1876 május 6-án.

nia. Egyrészt fel akarták használni a nyugalom idejét arra, hogy a felkelőket fegyverletételre és a menekülőket a hazájukba való visszatérésre rábirják. Másrészt azt remélték, hogy a fegyverszünet alkalmat fog adni a Fényes Porta és a felkelők képviselői közt valamely közvetetlen egyezség kötésére. A reformok megvalósításának ellenőrzését a hatalmak konzuljaira bízták volna.[1]

Mindebben nem volt semmi, a mi Törökország önérzetét megsérthette volna. Csak a memorandum befejezésében volt nagyon éles fordulat, a mely fenyegetésben végződött. Ez így szólt: «Ha azonban a fegyverszünet ideje letelnék, a nélkül, hogy a kivánt eredményt (nyugalom és béke) meghozná, akkor a császári udvarok együttes megegyezés után diplomácziai eljárásuknál hathatósabb rendszabályokat fognak életbe léptetni, mert így kivánja ezt a közérdek és a botrányok ismétlésének elkerülése.» A berlini memorandumnak ez a passzusa, állítólag Gorčakovra vezethető vissza. Ha már neki föl kellett is adnia a programmját, a mely az általa gyűlölt birodalom szétdarabolását czélozta, emennek mégis jó volt tudnia, hogy a szövetséges hatalmak mindenkor készek erős öklükkel nyomatékot adni követelményeiknek. Ez egyébiránt olyan elégtétel volt, a melyet Andrássy sokkal fontosabb dolgok feláldozása fejében, szívesen megadott Gorčakov hiúságának. Mindezekből az osztrák-magyar külügyminiszter vereségének nyomasztó érzetét leszármaztatni, nem helytálló.[2] Andrássy nem mint legyőzött, hanem a tárgyalások eredményével teljesen elégedetten távozott Berlinből.[3] A valódi helyzet félreismerését jelenti az az állítás is, hogy Andrássynak a berlini

[1] Berlini memorandum, nyomtatásban megjelent a «Rotbuch»-ban, 9. kötet, 221—222. old.

[2] Beer «Orientalische Politik Österreichs», 645. old.

[3] Báró Orczy az édes anyjához. 1876 május 19.

memorandum óta szerényen vissza kellett lépnie a második sorba.[1] Nem kényszerűségből, hanem önként,[2] teljesen egyetértve a berlini memorandum két másik aláírójával, engedte át Oroszországnak a békéltető szerepét. Minthogy a tárgyalások II. Sándor különös kivánságára indultak meg és Gorčakov formális programmal jött Berlinbe, a mely a reformok keresztülvitele kezességének hangoztatására zsugorodott össze, egészen természetes volt, hogy ezután az orosz kanczellárra ruházták át a vezető szerepet. Andrássy talán csak azért akarta őt e békemisszió élére állítani, hogy Törökország bírására való sóvárgásainak gátat vessen és nyilvánosan kényszerítse őt, hogy komolyan iparkodjék a létező ellentétek kiegyenlítésére. De Andrássyra nézve még egy másik ok is tekintetbe jött, a mely őt arra indította, hogy a békeszerzésben az orosznak engedje át az elsőséget. Vajjon nem gondolt-e már akkor is néha arra, hogy a Keleten lehetetlenség a béke megtartása? Nem azt akarta-e már ebben az időben Gorčakov által bizonyitani Ausztria-Magyarország előtt, hogy ennek küldetése sem sikerült és hogy nem is nagyon távoli jövőben szükségessé fog válni a memorandumban megjelölt hatásosabb rendszabályokhoz nyulni? Egyelőre még mielőtt minden lépés eredménytelensége nyilvánvalóvá lett volna, Andrássy feladatának tartotta, a delegácziókat akaratának és meggyőződésének teljesen megfelelően megnyugtatni arról, hogy az európai béke biztosítva van, «a mennyire ezt», mint óvatosan hozzátette, az «emberi előrelátás elérheti».[3]

[1] Beer, i. h. 644. old.

[2] Orczy naplója, 1876 május 13. «Andrássy sürgönyöz, hogy a modus procedendi iránt megállapodtak, Muszkaország a pacificatió kísérletét kezébe fogja venni.»

[3] Andrássy beszéde a Reichsrat delegácziójának bizottságában, 1876 május 18.

Ehhez szüksége volt elsősorban a hatalmak egyetértésére, melyet Andrássy a delegáczió ülésén nyomatékosan hangsulyozott. Ennek az egyetértésnek legfontosabb föltétele az összes kabineteknek a berlini memorandumhoz való csatlakozása volt. Csak ez által nyerhetett ez hathatós támogatást a Fényes Portánál. Francziaország és Olaszország csakugyan frigyesültek a három császári udvarral. Csak az volt a nagy kérdés, vajjon hozzá fog-e járulni Anglia is ahhoz, hogy a Fényes Portára nyomást gyakoroljanak, hogy a berlini memorandumban foglalt követeléseknek alávesse magát? A magyar fővárosban azt rebesgették, hogy Andrássy Gorčakovnak fogadást ajánlott, miszerint Anglia vissza fogja utasítani a javaslatot, mire az orosz államkanczellár azt válaszolta volna: fogadást kötni a maga részéről annyit jelentene, mintha Andrássynak a zsebéből ki akarná húzni a pénzt.[1] Az osztrák-magyar külügyminiszter aligha nyilatkozhatott ebben az értelemben, minthogy még az osztrák delegáczióban is azt beszélte: hiszi, természetesen a nélkül, hogy próféta lenne, és személyes véleményét nem titkolja el, miszerint Anglia csakhamar bele fog menni a dologba.[2] Sokkal inkább visszatükrözi ez az anekdota Gorčakov gondolkozásmódját, a ki teljes bizonysággal számított a londoni kabinetnek a berlini memorandumhoz való hozzájárulására. Nemsokára azonban felocsudott ábrándozásából, midőn tapasztalnia kellett, hogy nagy csalódásnak engedte át magát. Nem kis bámulatára a Disraeli toryminiszterium tagadó választ adott arra, hogy az öt hatalommal együtt vigye keresztül a berlini memorandum elfogadását, a melyet a szultán hatalmába való beavat-

[1] «Neue Freie Presse», 1876 május 28.

[2] «Pester Lloyd», 1876 május 21. Hahn említett műve III. 14. azt a kifejezést adja Andrássy szájába: teljes határozottsággal hisz Anglia beleegyezésében. A «Pester Lloyd» ebben az esetben megbizhatóbb.

kozásnak tekintett. Az angol miniszterium azzal indokolta meg elhatározását, hogy ez által a fölkelők még követelőbbek lesznek és a béke még kevésbbé fog létrejönni. Valójában azonban a londoni kabinet magatartására az a féltékenység birt legnagyobb befolyással, a melylyel Oroszországgal való egyetértésünket kisérte, a mely utóbbit ez eljárása által most szétrobbantani iparkodott. Gladstone, a törökök szenvedélyes ellensége az angol parlamentben, az angol premiernek ezen politikája felett nagyon felindult. Disraeliben nem annyira a törökbarátot, mint inkább a keresztény szabadság és keresztény ujjászületés ellenségét akarta látni és azzal a szándékkal vádolta, hogy azért mozdítja elő a zavarokat a Keleten, mert a kellő pillanatban megakarja szerezni Egyiptomot Angliának és ő maga, mint memphisi herczeg szeretné bevégezni életét.[1] Meglehet, hogy Disraeli gondolt ilyen eltulajdonításra, abban az esetben, ha Törökország megsemmisül. Ennek daczára teljesen valószínűtlen, hogy egy ilyen terv kedvéért ellenezte volna a berlini memorandum végrehajtását. Elsősorban bizonyára az az aggodalom vezette az angol minisztert, hogy a berlini memorandum támogatása által meghatványozná Oroszország befolyását Stambulban és a Fényes Portának a keresztény alattvalók feletti hatalmát csökkentené. De vajjon helyes volt-e az angol kabinettől, hogy e magatartásával feltüzelte Törökország ellenállását a hatalmak követeléseivel szemben? Bizonyos mértékben Anglia ezzel Gorčakovnak adott igazat, hogy a Fényes Portával nem lehet zöldágra vergődni. Andrássyt a dolgok ilyetén fordulata, úgy látszik, nem nagyon örvendeztette meg. Most minden igyekezete oda irányult, hogy a meddig csak lehetséges fen-

[1] Morley «Life of Gladstone» II. 551.

tartsa a császári hatalmak egyetértését.[1] Oroszországot ezzel önző czéljainak követésében, Szerbiát és Montenegrót pedig abban akarta megakadályozni, hogy csatlakozzék a törökök elleni fölkeléshez. A helyzet veszedelmes volta épen a két török hűbéresnek abban a törekvésében rejlett, hogy Bosznia és Herczegovina keresztényeinek segítségükre mennek és Törökországban általános robbanást idéznek elő. Ha Törökországgal összeütközésre kerülne a sor, a melyben Szerbia és Montenegró esetleg győztesek maradtak, akkor egy ilyen eredmény az ozmán birodalom teljes feloszlását vonta volna maga után. Ha ellenben Szerbia és Montenegró maradnak alul és Törökország, mint győző érvényesíti a jogait, viszont az vált volna elkerülhetetlenné, hogy Oroszország fegyveres kézzel fogja védenczeit megoltalmazni. Az angolok természetesen, látszólag abban a hitben ringatták magukat, hogy a törökök még elég erősek a hűbéres államok támadásainak visszaverésére.[2]

Gorčakov alig birta palástolni, hogy Anglia vonakodása keresztülhúzta az ő számításait. Oroszország tekintélye és saját autoritása forgott koczkán, ha a britt kabinet beavatkozásának sikerül Európa minden akczióját feltartóztatni. Ennélfogva azt az ajánlatot tette, hogy mondjanak le Anglia közreműködéséről és a berlini memorandum alapján nyujtsanak be egy kollektiv jegyzéket Konstantinápolyban.[3] Bár Bülow államtitkár azt állította, hogy az ötösfogat ellen sem lehetne kifogás, ha már hatosban[4] indulni nem lehet, mégis egészen kétségtelen, hogy legalább Ausztria-Magyarország nem volt kapható

[1] Báró Orczy Béla az édes anyjához, 1876 junius 23.

[2] Ez különösen Šuvalov nézete volt, irja báró Orczy az édes anyjának, 1876 június 23.

[3] U. o.

[4] Dreux «L'ambassade» 207.

ilyen lépésre.[1] Ezért ismét igyekeztek Angliát megnyerni a hatos-szövetségnek. Oroszország és Ausztria-Magyarország felkérésére Decazes herczeg, franczia külügyminiszter vette át a közvetítést. A franczia államférfiú két kézzel kapott ezen szerep után. Kettős ozélt szolgált vele. Egyrészt Francziaország presztizse emelését és azt, hogy ez ország szövetsége Oroszországra becsesebb legyen; másrészt gondos kerülését minden alkalomnak arra, hogy Bismarck az európai zavarok közepette csapást mérhessen a franczia nemzetre. «Én a háborút akarom megakadályozni» mondá Decazes. Minden más mellékes nekem.»[2]

Ezalatt a török fővárosban olyan események történtek, a melyek lehetetlenné tették akár a berlini memorandum, akár az öt hatalom hasonló értelmű jegyzékének átadását. A muzulmán fanatikusok már rég óta a legnagyobb mértékben elégedetlenek voltak Abdul Azız szultánnal, a kinek nem volt elég esze és képzettsége arra, hogy egyedül uralkodhasson, sem nem rendelkezett elég belátással, hogy maga helyett kiválóbb minisztereinek engedje át az állami ügyek vezetését. Ő csak arra gondolt, hogy trónvesztése esetére nagy kincseket gyüjtsön össze a maga részére, nem törődve azzal, hogy a hivatalnokok és a katonák nyomorognak. A boszniai, herczegovinai és bulgáriai fölkelés azt a közóhajt érlelte meg, hogy ettől az uralkodótól meg kell szabadulniok, a ki egyébiránt teljesen az orosz-barát nagyvezértől, Mahmud Nedim pasától függött. 1876 május 10-én a szoftáknak[3] egy tömeges demonstrácziója a miniszterium bukását követelte. A megfélemlített szultán nem mert

[1] Andrássy felterjesztése.

[2] Dreux, i. h. 205. és 207.

[3] A scheriattörvény, a mohamedán vallás és jogtudományok tanulói.

ellenkezni. Lemondatták a nagyvezért, Hassan Fehmi efendi Seich ul Islamot és a hadügyminisztert. Új nagyvezérré az új-török gondolkozású Mehmed Rusdi pasa, Seich ul Islammá a liberalis ulema és történetíró Hairullah efendi, hadügyminiszterré a törhetetlen akaratáról híres ó-török Hussein Avni pasa lőn. De legnagyobb jelentőséggel az birt, hogy Midhat pasa, szellemileg legkiválóbb férfia az országnak, a melynek sorsára nemsokára a legmélyebb befolyást gyakorolta, szintén belépett az új kabinetbe, a melyhez azonban csak mint tárczanélküli miniszter tartozott. Általában azt hitték, hogy Midhat, a ki már 1873-ban nagyvezér volt és teljes elevenséggel harczolt a reformokért, lesz az új kormány lelke.[1] Pétervárt, a hol nem kivánták Törökország megerősödését és legkevésbbé ilyen alkotmányos alapon, az Oroszország által megvásárolt Mahmud Nedim pasa bukása nagyon kellemetlen benyomást tett. Ignatjev állítólag ekkor azt mondta a szultánnak, hogy a czár 40,000 emberrel kész őt védelmezni lázadó alattvalói ellen. Az oroszok e tervezett beavatkozása fölött érzett aggodalom és a szultán esetleges bosszujától való félelem egyaránt arra indították Midhát pasát és a hadügyminisztert, e két férfiút, a kik különben minden más dologban, mint elkeseredett ellenségek állottak egymással szemben, hogy egyesüljenek és az ottomán uralkodót foszszák meg a tróntól. Igen előkelő s a viszonyokkal elégedetlen embereket vontak be bizalmukba. Sőt Midhat pasa annyira ment, hogy több nagyhatalom minisztereinek titkos emlékiratot küldött, a melyben kifejtette a trónváltozás szükségességét. Ebben a memoireban a szultánt «nyomorult bolond»-nak minősítette, a kinek legnagyobb bolondsága talán abban

[1] «Midhat-pacha, sa vie, son oeuvre,» par son fils Ali Haydar Midhat Bey.

a hitben áll, hogy a XIX. század közepén még érvényesülhet, mint önkényes uralkodó.

Még mielőtt Abdul Aziz, a kit állítólag figyelmeztettek, cselekedhetett volna, az összeesküvők, a kiknek feje Hussein Avni pasa volt, siettek tervük véghezvitelével. Az összeesküvők megbizásából Szuleiman pasa, a hadügyminiszter bizalmi embere, betört a szultán termeibe, hogy értesítse őt a trónvesztésről. Abdul Aziz hallani sem akart róla. Anyja könyörgéseire, hogy törődjék bele, életének megmentése miatt, a szultán 1876 május 30-án lemondott a trónról, a melyre most unokaöcscsét V. Murad szultán néven emelték. A bukott Abdul Aziz még a Top Kapu palota foglyaként is veszélyes embernek tünt fel az összeesküvők előtt. Junius 4-én holtan találták őt hálószobájában. Akkor azt beszélték, hogy egy ollóval, melyet körömvágásra kért, ő maga vágta fel az ütőereit.[1] Sokkal hihetőbb volt az egyidejüleg felmerült verzió, mely szerint megfosztották őt életétől, hogy örök időkre ártalmatlanná tegyék.[2]

A trónváltozás természetszerüen fennakadást idézett elő az oroszok által sürgetett kollektiv-jegyzék ügyében. Kinek adhatták volna át, mikor V. Murad még nem jelentette be trónralépését a hatalmaknak és ezek még nem ismerték el szultánnak. Andrássy úgy vélte, hogy a formális elismerést a köteles és hivatalos notifikácziónak

[1] Fia Ali Haydar Midhat Bey is így meséli el atyja életrajzában, 54. old.

[2] Carl Ritter von Sax, «Geschichte des Machtverfalles der Türkei» 541—543. igyekszik bebizonyitani, hogy nem a meggyilkolás kétséges, hanem csak annak időpontja: hogy azonnal május 30-án bekövetkezett-e, vagy csak junius 4. — 1881. juniusában Konstantinápolyban megindult a per a szultán meggyilkoltatása miatt és még ugyanabban a hónapban — junius 29. — gyilkosságra hoztak itéletet. Midhat pasát vádolták azzal, hogy kiadta a parancsot a megöletésre. Lásd Bamberg Felix «Geschichte der orientalischen Angelegenheit», 462.

kell megelőznie. Ebben a tekintetben kivánatosnak tartotta a hatalmak egybehangzó eljárását.[1] Miután ez megtörtént, Andrássy nem tett egyéb kifogást, s ebben a trónjavesztett szultán időközben ismeretessé vált hálálhíre sem idézett elő változást. Érdekes, hogy épen Gorčakov szorgalmazta a gyors elismerést, noha egyáltalában nem volt inyére, hogy Francziaország ebben az irányban, a hatalmakkal való előzetes megegyezés nélkül saját szakállára intézkedett. Az orosz államkanczellárnak, úgy látszik, nem ment elég gyorsan a dolog, mert a lehető leghamarább át akarta adatni az új török uralkodónak az öt hatalom nevében az azonos tartalmú jegyzéket. De épen ez az ügy idézett elő feszültséget Gorčakov és Andrássy között, a ki most semmit se akart tudni az identikus jegyzékről és először be akarta várni, hogy az új szultán minő magatartást fog tanusítani a napirenden lévő reformokkal szemben. Minthogy azonban Oroszország, mint Novikov junius 6-án kijelentette, megmaradt követelése mellett, Andrássy megbizta Károlyit, a ki akkor a czárral egyidejüleg Emsben időzött, hogy II. Sándor előtt okvetlenül érveljen az ellen. Károlyinak a feladata annak bebizonyítása volt, hogy kormánya erősen elhatározta, mikép semmi esetben sem válik el két szövetségesétől, mégis helyes és jogos, hogy az új szultánnak nézetei megformálásához időt engedjenek. A nagykövetnek továbbá azt is tolmácsolnia kellett, hogy a halasztás semmi esetre se fog kárt okozni, ha időközben sikerülne Angliával megegyezésre jutni, a mely a deczember 30-iki reformjegyzék ellen nem emelt kifogást.[2]

[1] Andrássy Károlyihoz, Budapest, 1876 június 1. Cs. és kir. külügyminiszterium.

[2] Ez egy czikken alapul, a mely a bécsi «Tagespresse» 1876 június 8-ki számában «Neuestes» rovatban jelent meg. Bülow, a német államkanczellár maga megjegyzi, hogy ez a közlemény kevéssé ismere-

Andrássy Bismarckban hátvédet talált, a ki az orosz nagykövet Oubril előtt kijelentette: ő ugyan hajlandó azonnal teljesíteni Oroszország kivánságát, de csakis Ausztria-Magyarország hozzájárulásának feltétele alatt.[1] Gróf Károlyit Gontaut-Biron francia nagykövet is támogatta, a ki abban az időben szintén Emsben tartózkodott. Közölte, hogy a Fényes Porta felhatalmazta Francziaországot a legőszintébb nyilatkozattételre, mely szerint a szultán határozottan óhajt reformokat megvalósitani. Ennek bizonyítására hivatkozott arra a körülményre, hogy V. Murad a felkelőknek hatheti fegyverszünetet ajánlott, a mely időközt reformok létesitésére akarja felhasználni. A czárhoz való fordulásnak meglőn a maga jó hatása, mert a czár igazán békeszerető volt, a kinek hizelgett, hogy annak is tartották. Beleegyezett Ausztria-Magyarország, Német- és Francziaország együttes eljárásába. Junius 7-én Andrássy sürgönyt kapott gróf Károlyitól, a mely arról értesitette őt, hogy a czár nem ragaszkodik az identikus jegyzék Konstantinápolyban való átadásához és a Berlinben tervezett akczió ujrakezdését csak akkor fogja követelni, ha a Fényes Porta békekisérletei eredmény nélkül mulnának el.[2]

Gorčakovnak jó képet kellett vágnia az ügyhöz, de csak haraggal és boszusággal szivében tette ezt, minthogy ebben politikájának érzékeny vereségét látta. És joggal. Az identikus jegyzék ezzel lekerült a napirendről és eltünt a látóhatárról. De most egy újabb javaslattal állt elő Gorčakov. E javaslat szerint Konstantinápolyban ki kel-

tes tényeket tartalmaz és jól értesült körökből származik, a melyekben az a kivánság uralkodik, hogy az Oroszország és Ausztria-Magyarország közti egyetértést, vagy legalább Andrássy és Gorčakov viszonyát megzavarja. Bülow gróf Stolberghez, Berlin, 1876 június 10.

[1] Károlyi Andrássyhoz, Ems, 1876 junius 8. Cs. és kir. külügyminiszterium.

[2] «Neuestes» a bécsi «Tagespresse» 1876 június 8-iki számában.

lett volna jelenteni, hogy a hatalmak megegyezése továbbra is érvényben marad; de tekintettel a Fényes Porta ismeretes szándékára, hogy a reformok megvalósítását a maga kezébe akarja venni, azt határozták, hogy egyelőre minden további lépéstől tartózkodnak abban a reményben, hogy Törökország a fölkelőkre vonatkozó igéreteit teljesíteni fogja. Ismerve az orosz államkanczellár eddigi magatartását Törökországgal szemben, lehetett-e hinni, hogy őszintén beszélt, mikor azt mondta, hogy reméli a török igéretek valóra válását. Egyáltalán kivánta-e ő, hogy a Fényes Porta abba a helyzetbe jusson, mikép igéreteit teljesíthesse. Gorčakovnak az egész indítvány csak arra volt jó, hogy a haragot, a melyet a szenvedett vereség miatt érzett, elleplezze. Bismarck azt kivánta volna, hogy a deklaráczióban ki legyen emelve, miszerint a szultán a reformokra vonatkozó igéreteit máskép fogja érteni, mint elődje. Ezzel szemben Gorčakov kijelentette, hogy a nyilatkozat végérvényes megszerkesztése fölött való gondot át kell engedni a hatalmak konstantinápolyi képviselőinek. Ezzel úgy látszik a német kanczellár is meg volt elégedve, a ki az orosz indítványt «nagyon ügyes politikai evolucziónak» jelentette ki.[1]

Még ez egyszer sikerült áthidalni a keleti kérdés megoldása feletti nézetek közt keletkező mély ellentétet, a mely utóbb egyre jobban kiélesedik Oroszország és Ausztria-Magyarország között. Gróf Károlyi örömteljes felkiáltása: «Nagyon meg vagyok elégedve! Ez jól van!», midőn az orosz visszavonulásról értesült, világosan megmutatta, hogy a hatalmak egyetértése forgott volna koczkán, ha Gorčakov nem engedett volna. Hiszen az osztrák-magyar nagykövet nyiltan kimondta, hogy Oroszország

[1] Károlyi Andrássyhoz, Ems, 1876 június 8. Cs. és kir. külügyminiszterium.

eredeti terve soha se nyerhette volna meg az udvarok beleegyezését.[1]

Az orosz kanczellár meghátrálása daczára az Oroszország és Ausztria-Magyarország között való egyezség meglehetős rosszul állott. Ez volt az általános benyomás is, a mely az ujságokban visszatükröződött. 1876 jun. 8-án gróf Károlyi közölte Emsből, hogy Bismarck herczeg az osztrák sajtónak Oroszország ellen intézett kirohanásait hevesen korholta, mert a monarchia közvéleményét ezáltal ellenségessé szítja azon ország hatalma iránt, a mi az ő közvető misszióját a Németországgal barátságban élő két állam között nagyon megnehezíti.[2] A Bismarck-féle politika alapelveihez tartozott az Oroszország és Ausztria-Magyarország között fölvetődő esetleges konfliktusok elhárítása, minthogy azok Németország érdekében károsak lehetnek. «Hogy a bosnyákok és herczegovinaiak kissé jobban vagy rosszabbul vannak kormányozva — mondá Radovitz, Bismarck bizalmasa, már 1876 áprilisában gróf Károlyinak — hogy a törökök ezt vagy azt teszik-e, alapjában véve meglehetősen közönyös nekünk, a kiknek nem sürgős oltani ezeket az égő szalmafedeleket. Ellenben lényeges érdekünk, hogy a velük és velünk is tőszomszédos nagy épületeket ne engedjük felgyujtani».[3] Ezzel azonban Bismarck épenséggel nem ért el hálát Gorčakovtól, a ki úgy a német, valamint az osztrák-magyar államférfiúra neheztelt, a mennyiben úgy vélte, hogy nem csupán Anglia, hanem a bécsi és berlini kabinet is megakasztják őt tervei kivitelében. Az államkanczellár igyekezett egyszerre két vasat a tűzben tartani. Az identikus jegyzék által sarokba akarta szorítani a Fényes Portát és

[1] Dreux, i. h. 220.

[2] Károlyi Andrássyhoz, 1876 április 29. Cs. és kir. külügyminiszterium.

[3] U. o.

oly dolgokat akart tőle kicsikarni, a melyeknek teljesítése már pénzügyi szempontból is teljes lehetetlenség volt. A békekészség látszata alatt Törökországnak minden ellenálló erejét meg kellett törni. Egyidejüleg azonban titokban Szerbiát és Montenegrót is a Fényes Portára uszította, hogy ily módon siettesse teljes összeroppanását.

Ilyen körülmények között Andrássy sisifusi munkát végzett, midőn azon fáradozott, hogy a három császári udvar közti barátságot fentartsa, mint erős sánczot Törökország szétmorzsolódásának folyamata ellen. Gorčakovnak Szerbiában és Montenegróban végzett aknamunkája sem maradt előtte titokban. Kezében voltak a bizonyítékok, hogy az orosz hogyan szította a tüzet a két hűbéres államban. Sok figyelemreméltót mondhatott talán erről Stratimirović, az egykori császári királyi tábornok, a ki azért ment Belgrádba, hogy a szerb hadseregben szolgálatot vállaljon és a lelkes szerb szerepét játsza el, azonban magára vonván a kétkulacsosság vádját, gyorsan el kellett hagynia az országot. A magyar rendőrség, a mely őt szerb kémnek tartotta és elfogta, szükségesnek látta, hogy sietve megszerezze neki a legszükségesebb ruhadarabokat, annyira meg volt fosztva mindentől.[1]

* * *

A monarchia nyugalmát valóban nem dulhatta volna fel semmi inkább, mint az, ha tényleg háborús vállalkozásra került volna a sor Szerbia és Montenegró, másrészt Törökország között. Könnyen előrelátható volt, hogy Ausztria-Magyarország határlakossága nem fog némán vesztegelni, ha a két hűbéres állam fellázad, hanem szóval és tettekben kifejezésre fogja juttatni emezek iránti szimpátiáját. A monarchia déli vidékein különben is már

[1] Tisza Andrássyhoz, Budapest, 1876 aug. 2.

nagyfokú izgatottság mutatkozott, a mely a szerb vagy montenegrói csapatok előnyomulása esetén természetesen heves és szenvedélyes kitörésekhez vezetett volna. Andrássy előbbrevaló gondja most az volt, hogy az ellenségeskedések megkezdődését megakadályozza. Ennélfogva arra törekedett, hogy Olaszországot, Angliát és Francziaországot rávegye Belgrádban birt befolyásuknak a békés irányban való érvényesítésére, a mit ezek a hatalmak kilátásba is helyeztek. Andrássy Gorčakovhoz is oda fordult azzal a kéréssel, hogy Szerbia «akczió-tendencziáira» lehetőleg megnyugtatólag hasson. Az orosz államkanczellár beleegyező igéretet tett.[1] De nagyon távol volt attól, hogy ezt komolyan vegye. Vilmos császárnak igaza volt, midőn akkor ezt mondta egy bizalmas hivének: Sándor császár a békét akarja, de Gorčakov a háborút. Az orosz kanczellárnak békeigéreteivel csakugyan nem jól egyezett össze, ha ő a helyett, hogy Milán fejedelemnek megálljt parancsolt volna, Ignatjev tábornoknak azt a megbizást adta, hogy figyelmeztesse a török kormányt Szerbia megtámadásának veszedelmére, minthogy másként kormánya nevében tiltakoznia kell ellene. Ez a leghatározottabb ellenzése volt Andrássy szándékának, a ki épen ellenkezőjét akarta annak, a mivel Gorčakov megbizta Ignatjev tábornokot. Nem Törökországot, a mely nem is gondolt arra, hogy megtámadja Szerbiát, ha nyugodtan viselkedik, hanem a szerb kormányt kellett nyugalomra inteni. Andrássy azt kivánta, hogy ha Szerbia a hatalmak akarata ellenére neki rohan a háborúnak, fegyveres intervenczióval kell megfenyíteni, ámde Oroszország ellene szegült. Sándor császár úgy nyilatkozott akkor a Jugenheimban őt meglátogató Albrecht főherczeg előtt: ő nem

[1] Andrássy báró Trauttenberg ügyvivőhöz Berlinbe; Bécs, 1876 június 7. Cs. és kir. külügyminiszterium.

akar interveniálni, ha a szerbek támadnak, és ő abban a hitben ringatja magát, hogy Ferencz József császárnak se lesz kedve a beavatkozásra.[1] Ebben az irányban, a követendő politikát illetőleg a hatalmak nem mutattak egységes képet. Lord Derby, az angol külügyminiszter megüzente a szerbeknek, hogy ők támadás esetén vétenének az 1856-ban a párisi béke által biztosított garancziák ellen és egyetlen hatalomnak se lesz akkor joga, hogy az ő országukba a törökök bevonulásának gátat vessen. De ki tudná megmondani, hogy melyik részről dördült el az első lövés ott lenn? A szerb-török határon ugyan könnyen lehetett azt állítani, hogy a másik ellenfél kezdte a támadást. Egy azonban mégis bizonyos volt, az, hogy Oroszország és Ausztria-Magyarország között a helyzet megitélésében tátongó űr hasadt. Gorčakov, a ki elismerést követelt magának azért az érdemért, hogy mindent megkisérelt a békés megoldás végett,[2] azt kivánta Andrássytól, hogy Törökország és a hűbéres államok között meginduló küzdelemben helyezkedjék a be nem avatkozók álláspontjára.[3] Az osztrák-magyar külügyminiszter ennek a követelésnek csak egy feltétel alatt volt hajlandó eleget tenni. Kész volt ugyan csatlakozni a be nem avatkozás politikájához, ha az illető határozatot *titokban* tartják, valószínűleg abban a föltevésben, hogy ezzel valami elfogadhatlant követel, a hogy tényleg úgy is lett. Gorčakov úgy remélte, hogy egy ilyen feltevés sérti a hatalmaknak, főleg a czárnak tekintélyét. «Azokat az eről-

[1] Báró Orczy az édes anyjához, 1876 június 25. és 27.

[2] Gorčakov a bécsi orosz nagykövethez Novikovhoz, Jugenheim $1876\frac{\text{jún. 19.,}}{\text{júl. 1.}}$ «Nous avons poursuivi constamment le but d'arriver à une solution pacifique des difficultés actuelles qui ne compromettrait pas l'existence de l'empire Ottoman.»

[3] U. o. «Il faudra y répondre par l'adoption du principe de la non-intervention.»

ködéseket — mondá — a melyeket megtettünk, hogy a keleti ügyeket elszigeteljük, egész Európa ismeri. Azt is tudja, hogy ebben a törekvésünkben hajótörést szenvedtünk. És miután a küzdelem kitöréssel fenyeget, azt követelik tőlünk, hogy a közvéleményt tájékozatlanságban hagyjuk a felől, hogy a hatalmak mit fognak tenni. Ez részünkről annyi volna, mint bizonyítványt kiállítani határozatlanságunkról és akaratnélküliségünkről, a melyet nem tudnánk aláirni.»[1]

Gorčakov, a ki eddig, a mi ugyanis nyilt titok volt, semmit se tett, ellenkező igéretei daczára, Szerbia és Montenegró aggressziv föllépésének föltartóztatására, meg akarta akadályozni a hatalmaknak e két ország iránt mutatott ellenséges viselkedését. Az orosz államférfiú nagyon jól tudta, hogy a legélesebb ellentétbe kerülne az általa dédelgetett szláv propagandával, ha nyiltan nem pártolja a «közbe nem lépés» elvét, a mely a szerbeknek és montenegróiaknak szabad kezet enged. Ép ezért Andrássy elleneszegült a közbe nem lépés kihirdetésének, a mely bizonyos mértékben a két hűbéres államot a támadásra heczczelte volna, a mit épen az utolsó pillanatig el kellett kerülni. Az osztrák-magyar miniszter figyelmét nem kerülhette el, hogy az első lövés fogja megadni a jelszót az egész keleti kérdés felrobbantására és ez által *azt* a kérdést is döntéshez fogja vezetni, hogy ki lesz az úr a Balkánon: a törökök vagy a szlávok, a kik mögött Oroszország settenkedik. Andrássy már csupán ezért se engedhette megkötni a kezeit. A kétségtelen és lényeges ok, a mely Gorčakovot a be nem avatkozás princzipiumának felállítására indította, abban a titkos szándékban rejlett, hogy ezáltal Ausztria-Magyarországot visszatartsa minden önálló lépéstől Boszniában és Her-

[1] Gorčakov Novikovhoz, 1876 június 19./július 1.

czegovinában,[1] a melyek Szerbiának és Montenegrónak jutottak volna hadi zsákmány gyanánt. 1876 juniusában Szerbia valóban egy ultimatumfélét intézett a Fényes Portához, a melyben a török fenhatóság elismerése mellett, a Boszniáról való lemondást követelte. Ennek megfelelően Bosznia lázadói Milán fejedelmet, Herczegovina fölkelői pedig a montenegrói fejedelmet proklamálták uralkodóikká.[2] Ausztria-Magyarország önmaga mérte volna magára a halálos csapást, ha csendesen, minden intervenczió nélkül megengedi a két hűbéres államnak saját exisztencziája ellen szándékba vett megnagyobbítását. Andrássy nem is érdemelte volna meg az államférfiú nevet, ha mozdulatlanul, mint egy egészen érdeken kívül álló néző eltűri nagy szláv birodalmak alakulását a monarchia délkeleti határán. Sőt ép az ilyen alakulások egyenes meggátlása volt a gyúpont, a melyből egész keleti politikája mintegy kisugárzott.

Abban a pillanatban azonban, midőn már Törökország maga sem kételkedhetett a szerbek és montegróiak támadásán, azzal a szándékkal állott Andrássy elé, hogy együttesen vigyék keresztül a katonai operácziókat, úgy a rend helyreállítása, valamint a kölcsönösen veszélyeztetett érdekek megvédelmezése czéljából. Az osztrák-magyar seregek feladata lett volna, hogy ideiglenesen megszállják Bosznia és Herczegovina néhány stratégiai pontját, természetesen kikötve, hogy ezáltal a szultán jogain semmiféle sérelem ne essék.[3] Nem tudjuk, a miniszter mit válaszolt erre. Semmi esetre se egyezhetett bele az ajánlatba, minthogy ez az első lépés lett volna

[1] Denkschift über die Okkupation Bosniens. Kiadatlan.

[2] «Aus dem Leben König Karls von Rumänien», III. 42.

[3] Egy keltezés nélküli török okmány másolata. Egy benne előforduló adat nyomán mindenesetre a szerb-török háború kitörése előtti időbe esik.

a Törökországgal való szövetkezéshez, a mi a keresztény alattvalókra való tekintettel a monarchiának csak árthatott, ellenben Oroszország czéljait előmozdította volna. Ha Andrássy nem is akart tudni a Törökországgal való összeköttetésről, mégsem rajongott a Gorčakov-féle ajánlatért, hogy t. i. ne intervenáljanak. Sokkal nagyobb volt, Angliához hasonlóan, bizalmatlansága az orosz kanczellár iránt, a kinek kedvencz axiomáihoz tartozott, hogy a három — császár-szövetségnek pajzsa alatt védenczeinek mindenféle előnyöket nyujtson. Ezért Gorčakovot nagyon kellemetlenül érintette az a hir, hogy lord Derby az orosz nagykövetnek, gróf Šuvalovnak valósággal szemébe mondta: a három-császári udvar egyetértése már távolról sem áll olyan szilárdan, mint a hogy Oroszország hirdetni próbálja.[1]

Ezt a meggyőződést Angliában mindenekelőtt az keltette fel, hogy úgy Gorčakov, valamint Andrássy is, egymástól teljesen függetlenül tárgyaltak az angol kabinettel egy oly módozat felől, a mely által a hűbéres államok összeütközését a Fényes Portával még mindig meg lehetne akadályozni.[2] Gorčakov megbizta gróf Šuvalovot, hogy lord Derbynek tegye azt az indítványt, miszerint Boszniának és Herczegovinának autonomiát kellene adni, a mely Románia és Szerbiának a Fényes Portához való helyzetéhez volna hasonló.[3] Az angol miniszter egyidejüleg szintén hasonló tervvel foglalkozott. Csakhogy úgy gondolta, hogy az önkormányzat kérdését a háború esélyeitől teszi függővé, míg Gorčakov erre való tekintet nélkül azonnal, sőt Európa diplomácziai intervencziója révén akarta meg-

[1] Gorčakov Novikovhoz, Jugenheim, 1876 $\frac{\text{jún. 19.,}}{\text{júl. 1.}}$
[2] Gróf Münster Bismarckhoz, 1876 jún. 25.
[3] Ugyanaz Vilmos császárhoz, 1876 jún. 25.

valósítani.[1] Midőn lord Derby gróf Šuvalovhoz azt a kérdést intézte: kaphat-e Bosznia és Herczegovina külön fejedelmet és önálló hadsereget, Gorčakov azt feleltette: Nem, ilyen messzire nem akarnak menni, csak teljes önkormányzatról van szó. Ezenkívül kivánta Anglia beleegyezését is Montenegró és Szerbia részére járó területgyarapodásokhoz. Ennek Kis-Zvornikot, amannak ellenben egy kis földnyelvet a parton kellett volna bekebeleznie egy kikötővel.[2] A Berlinben megbeszélt félrendszabályok ideje lejárt, vélte az orosz kanczellár; nem kecsegtetnek többé gyakorlati eredménynyel. Ezért az önkormányzat engedélyezésére szánta el magát.[3]

Gorčakovhoz hasonlóan Andrássy is tárgyalt az angol kabinettel. Ép úgy harczolt a Bosznia és Herczegovina részére megadandó autonomia ellen, mint Berlinben. A Gorčakov által felállított párhuzamot a fölkelő tartományok, másrészt Szerbia és Románia között, teljesen megbizhatatlannak találta. Kifejtette, hogy a két hűbéres állam lakossága homogén nemzetiségű, mialatt Boszniában és Herczegovinában a keresztények és mohamedánok egyenlő részekben helységenként és házanként egymással elvegyülve laknak. A miniszter előre vélte látni az autonomia megadása által felszabadított romboló ösztönök küzdelmét a keresztények és mohamedánok között és egy pillanatig se kételkedett abban, hogy akkor a legyőzetés esetén a mohamedán hitsorsosok ép úgy Ausztria-Magyarországba fognak menekülni, mint tették ezt eddig a keresztények. «Nagyjában» — így hangzanak a szavai — «egy ilyen autonomia végső konzekvencziáiban megfelelne a két oroszlánról szóló történetnek, a melyek

[1] «Rotbuch», 319. old.

[2] Gróf Münster Vilmos császárhoz, London, 1876 június 25.

[3] Gorčakov Novikovhoz, Jugenheim, 1876 $\frac{\text{jún. 19.,}}{\text{júl. 1.}}$

kölcsönösen felfalták egymást, úgy hogy semmi se maradt meg belőlük, mint a farkuk bojtja.»[1] Andrássy nem csupán azok miatt a következmények miatt tiltakozott az autonomia ellen, a melyektől ő félt, hanem azért is, mert az adott példának okvetlenül hasonló követelésekre kellett indítania Bulgáriát és Törökország más tartományait. Tehát a harcz lokalizálása helyett kiterjesztené azt az egész török birodalomra; a békezavarás veszélyeit egyáltalában nem csendesítené le, inkább Törökország végleges felbomlását vonná maga után.

Ellenben szószólója volt gróf Andrássy a Montenegró számára való területátadásnak, minthogy ez volt az egyetlen eszköz, a melylyel ezt az országot vissza lehetett tartani a fölkelésben való aktiv részvételtől. Lord Derby nem idegenkedett attól, hogy ezt a követelést Konstantinápolyban támogatni fogja.[2] Általában a keleti válság elsimításában a legszivesebben Ausztria-Magyarországgal egyesülve jártak volna el az angol miniszterek. Nem ellenkeztek volna, ha erről a részről történik intervenczió, sőt Bosznia és Herczegovinának a monarchia által való esetleges birtokbavétele sem lett volna inyük ellen. De a leghatározottabban tiltakoztak Oroszország beavatkozása és minden oly lépés ellen, mely Konstantinápolynak e hatalom által való veszélyeztetése gyanánt tünhetett föl és elszántnak mutatkoztak ezért fegyverhez is nyúlni. Törökország integritása miatt nem viselünk háborút, de Konstantinápoly birtokbavétele miatt igen, mondá egy angol államférfiú a német nagykövethez, gróf Münsterhez.[3] De épen attól tartottak, hogy Oroszország meg fogja támadni a török fővárost és ezért egy angol flottát

[1] «Rotbuch», 319. old. Itt van Beusthoz intézett utasítása is ugyanarról a napról.

[2] Gróf Münster Vilmos császárhoz, 1876 jún. 25.

[3] U. o.

küldtek a Besika-Baiba, hogy minden eshetőségre azonnal készen legyenek. Mindenütt a czárral való küzdelem lehetőségéről beszéltek, mire az unokaöcscse iránt oly rendkívüli rokonszenvvel viseltető Vilmos császár megjegyezte: ez épen annyira jogosulatlan lesz, mint Oroszország hadüzenete 1853-ban, Francziaországé 1870-ben és Ausztriáé 1859-ben.[1] Disraeli és Salisbury azonban egyenesen a leghevesebb oroszgyűlöletet hirdették és az angol chauvinizmus legelszántabb képviselői gyanánt viselkedtek. A kik a mult hét elején, így meséli gróf Münster, beszélni hallották Mr. Disraelit, magántitkárait és a Rothschildokat, a kik tudvalevőleg legbenső barátai a premiernek, azoknak azt kellett hinniök, hogy az Oroszországgal való háború elkerülhetetlen és az angol flotta legközelebb megszállja Konstantinápolyt.[2]

Gladstone hiába igyekezett felizgatni az angol népet lángoló czikkeivel a basi-bozukoknak a bulgáriai keresztényeken gyakorolt kegyetlensége miatt azért, hogy tiltakozzanak Disraeli törökbarát politikája ellen. Bármilyen mély benyomást is keltett: «The Bulgarien horrors and the question of the East» cz. röpirata, a mely azonnal 40,000 példányban kelt el, ennek daczára leglelkesebb hívei sem merték őt követni ezen az úton, sőt inkább segítettek lehurrogni Törökország ellen intézett támadásait. Inkább lord Derbyre hallgattak, a ki nyugodtabb szemmel vizsgálva a dolgokat, még remélte a megegyezést, bár ő is kilátásba helyezte a háborút arra az eshetőségre, ha nem sikerülne a szerbeket eltéríteni az ozmán birodalom ellen irányuló hadjárat eszméjétől.[3] Derby iparkodott lecsendesíteni Disraelit.[4] Miként Albrecht főher-

[1] Vilmos császár széljegyzete.
[2] Gróf Münster Vilmos császárhoz, 1876 jún. 25.
[3] Morley, «Gladstone» II. 552.
[4] Münster, Vilmos császárhoz, 1876. június 25.

czeg Jugenheimből táviratozta, a hol magától II. Sándortól hallotta, Viktória királyné Derbyhez csatlakozott s együttesen igyekeztek békére hangolni az angol premiert.[1] Ezeknek a hatásoknak tulajdonítható, hogy Disraeli a jún. 9.-i parlamenti ülésen békésebb húrokat pengetett, mindenesetre abban a föltevésben, hogy a berlini memorandum örökre eltemetve maradjon és a szultánra ne gyakoroljanak jogtalan nyomást.[2]

De valódi sikert ebben az irányban valószinüleg csak Ausztria-Magyarországgal való szoros összetartás révén lehetett volna elérni. Hiszen alapjában véve a Keleten mindkét hatalom ugyanazon czélokra törekedett. Csak Angliának nem lett volna szabad arra az álláspontra helyezkednie, hogy az eseményeknek a Balkánon szabad folyás engedendő ; hogy nem kell törődni a Fényes Porta és a fölkelők vitájával, hanem egyes-egyedül Konstantinápoly védelmére kell szorítkozni. Ausztria-Magyarországot azonban a zavargások közelebbről érintették mint Angliát, tehát másra is kellett gondolnia, nemcsak arra, hogy a török metropolist megóvja Oroszország támadó kedvétől. Érdeke azt parancsolta, hogy a tüzet minél előbb eloltsák, a mely könnyen átcsaphatott a maga határaira is. Ezért nagy hibája volt az angol politikának, hogy magatartása által titokban szította a törökök idegenkedését a reformok ellen.

De itt még egy másik igen fontos körülmény is közbe lépett, a mely Ausztria-Magyarország és Anglia kölcsönös megértését kizárta. Lord Beaconsfield, a ki később, mikor gróf Andrássyt közelebbről megismerte, egészen más véleménnyel volt ennek képességei felől, akkor kicsiny-

[1] Báró Orczy az édes anyjához, 1876. június 25.

[2] Disraeli, 1876. június 9.-iki beszéde. Derby azt mondá erről Münster grófnak : «the answer was safer and more reasonable than many espected». Münster Vilmos császárhoz, 1876. június 25.

lően nyilatkozott róla és azt mondta gróf Münsternek, hogy soha sem tudna bizni ebben az államférfiuban. Szemére vetette, hogy 1875-ben ő birta rá a császárt és királyt a Dalmácziába való utazásra, a mi által fölgerjesztette a vihart a Keleten.[1] Olyan állítás ez, a mely minden esetre a tények teljes nemismerésén alapult, a mennyiben épen Andrássy igyekezett lebeszélni az uralkodót erről a végzetes utazásról, de hiába.[2] Ezen idő óta, folytatta lord Beaconsfield, a gróf hibát hibára halmozott, ő csak amolyan hiú magyar, a ki a monarchia valódi érdekeit nem képes megérteni.[3] Nem egyedül Beaconsfield volt ilyen véleménnyel Andrássyról. Lord Derby és Salisbury sem tartottak sokat államférfiúi képességétől. Szemére lobbantották, hogy politikája által a szlávokat Ausztriától elidegeníti és Oroszország karjaiba kergeti. Disraelihez hasonlóan úgy nyilatkoztak, hogy a monarchia ügyeit inkább magyar szempontból vezeti.[4]

Vajjon nem volt-e befolyással az angol miniszteréknek erre a kevéssé hizelgő birálatára azon való bosszankodásuk, hogy Andrássy minden kisérletüknek ellenállt, a melylyel őt Pétervártól eltériteni akarták? Úgy látszik nagyon rossz néven vették tőle, hogy nem hallgatott csábításaikra, még pedig ama bizalmatlanságból, hogy az angolok Ausztria-Magyarország minden közeledéséről azonnal értesíteni fognák az oroszokat, hogy ezeket Ang-

[1] Gróf Münster, Vilmos császárhoz, 1876. június 25.

[2] Gróf Keller, német katonai attaché Bécsben, 1876. július 5.

[3] Gróf Münster Vilmos császárhoz, 1876. június 25.

[4] Gróf Károlyi Andrássyhoz, Berlin, 1876. július 22. «Er (Lord Odo Russel) sagte mir ganz im Vertrauen, dass er bei den leitenden englischen Staatsmännern nicht ganz die gleiche Stimmung (mint Bismarcknál) in Bezug auf Ew. Excellenz vorgefunden habe. Er wies hiebei lächelnd auf Beust und Hübner hin, welche von unserer Orientpolitik manches auszusetzen hätten. Gutta cavat lapidem.» Orczy naplója. 1876. július 11. gróf Stolberg, Bécs, 1876. augusztus 4.

lia kivánságaival szemben engedékenyebbé hangolják.[1] Andrássy természetesen nagyon kellemetlennek találta, hogy az angol kabinetnél folytonos nehézségekkel és félreértésekkel találkozott. Ezt a feltünő jelenséget nem csupán az angol miniszterek említett boszankodásából és abból a körülményből igyekezett megmagyarázni, hogy a bécsi angol nagykövet, Sir Buchanan nagyot hallott és gyakran a hallgatónak egészen érthetetlen módon suttogva beszélt, úgy hogy néha nem is tudták milyen nyelven beszél tulajdonképen.[2] Andrássy nem nyugodott addig, mig rá nem jött a közelebbi okra és ekkor fel kellett fedeznie, hogy személyiségének rosszakaratú megítéléséhez gróf Beust a londoni osztrák-magyar nagykövet lényegesen hozzájárult. Ha lord Beaconsfield nem volt is valami kedvező véleménnyel Beustról és azt mondta egyszer Andrássynak: «Ha Beust nálam volt, kinyittatom az ablakokat, hogy az összes hazugságok kiröpüljenek, melyeket előtálalt»,[3] mégis mindig maradt vissza valami az angol premier és kartársai fülében Beustnak a főnöke iránt rosszindulatú nyilatkozataiból. Az egykori birodalmi kanczellár még mindig haragudott Andrássyra, a kinek mint szerencsésebb vetélytársának nem tudta megbocsátani, hogy utódja lett. Most azzal igyekezett magát megboszulni Angliában, hogy feljebbvalóját az angoloknál diskreditálni törekedett és róla a lehető legkedvezőtlenebb képet festette. Beust állítólag attól sem riadt vissza, hogy ellene dolgozzék Andrássy utasításainak[4] és egyenesen azzal vádolják őt, hogy felszólította az angol minisz-

[1] Egy jól értesült kortárs közleménye.

[2] Stolberg, Bécs, 1876. augusztus 4.

[3] Ezt a nyilatkozatot a berlini kongresszus alatt tette. Egy akkor Berlinben jelen lévő kortárs közleménye, a ki megtudta Andrássytól Beaconsfield kijelentését.

[4] Stolberg, Bécs, 1876. augusztus 4.

tereket, ne csatlakozzanak a berlini memorandumhoz. [1] Feljebbvalója iránti dühében nem vetette meg az egykori nagykövet és későbbi rendőr-miniszter, Hübner gróf szövetségét sem, a ki természetesen egészen más okból minden erejével rajta volt, hogy Londonban Andrássyra nézve káros tevékenységet fejtsen ki. [2]

* * *

Vajjon Angliában csakugyan olyan rosszul értesültek-e Andrássy politikájáról, hogy nem támogatták teljesen és nem látták be, hogy minden eddigi törekedése egyedül arra czélozott, hogy Törökországot megmentse és Oroszország terveit meghiusítsa ennek feldarabolásában. Az angol kormány Andrássy igyekezeteit sem fogadta igaz megértéssel. Rosszindulatból a miért nem akart teljesen az ő vizeiken evezni, mindent gáncsoltak, a mit ő kezdeményezett. Nem vették észre, hogy sem a háromcsászár-szövetségtől nem akart megválni, sem magát odalánczolni Angliához, a melyhez pedig belsőleg sokkal jobban vonzódott, mint Oroszországhoz. Británia iránti rokonszenvét mindjárt a külügyminiszterium átvételekor bebizonyította. Hiszen Angliában látta menedékét a czári birodalom árulása esetére, a mire mindig el volt készülve. Minthogy azonban a britt kabinet, mint látszik, nem volt képes eljárásának motivumait kipuhatolni, most a monarchia hátrányára Andrássy politikájával ellentétbe helyezkedett. Disraelinek nem volt joga azt mondani, hogy Andrássy reformjegyzéke nem volt több egy vizbe dobott kavicsnál és a berlini memorandum sem vezet semmire, legfeljebb bonyodalmakra. [3] Ha az angolok a helyett, hogy bizalmatlansággal kisérték Andrássy lépéseit, támogatták

[1] Báró Orczy az édes anyjához, 1876. június 30.
[2] Stolberg, Bécs, 1876. augusztus 4.
[3] Gróf Münster, Vilmos császárhoz, 1876. június 25.

volna őt és csatlakoztak volna a berlini memorandumhoz, akkor a törökök nem ringathatták volna magukat abban a hitben, hogy a britt miniszterium megvédi őket minden követelés ellen. Így azonban azt gondolták, hogy nyugodtan átengedhetik magukat fatalizmusuknak és semmit se kell tenniök, pedig egyedül csak időszerű reformok őrizhették volna meg Törökországot azoktól a megrázkodásoktól, a melyek minden oldalról fenyegették. Ha Resid török külügyminiszter Angliát nem tudja a háta mögött, bizonyára őrizkedett volna a nagykövetek előtt kijelenteni azt, hogy a Fényes Porta soha sem fog tárgyalni a fölkelőkkel, akiket nem ismer el hadviselő félnek. A török államférfiak csalódtak a helyzet komolyságára nézve ama hitben, hogy Angliában egy minden körülmények közt biztos szövetségessel birnak a pánszláv propoganda ellen.[1] Ámde a britt kabinetnek a hibája volt, hogy ezt a tévhitet engedte nagyra nőni. Sokkal fontosabb lett volna, ha az öt más hatalommal egyesülve Andrássynak hatalmas segítséget nyújt vala Gorčakovval szemben. Ausztria-Magyarország ugyan Bismarckban jó hátvédnek örvendett, a ki épen ezekben a napokban jelentette ki, hogy tudják mennyire magasra becsüli ő Ausztria-Magyarország létérdekeit a keleti bonyodalom megitélésében,[2] de a német kanczellárnak mégis mindig tekintetbe kellett venni császári urának mély és meleg barátságát unokaöccse II. Sándor és Oroszország iránt is. Hiszen akkor még úgy hitte, hogy nem számíthat egész biztosan Ausztria-Magyarországra és mindig azon volt, hogy köztünk és a czári birodalom között a közvetítő szerepét játsza. Minden esetre már akkor tudni vélték, hogy ez Frigyes német trónörökös trónra lépésével meg

[1] «Aus dem Leben König Karls von Rumänien.» III. 32.
[2] Bismarck gróf Münsterhez Londonban. Berlin, 1876. június 15.

fog változni, mert ez inkább rokonszenvezik Ausztria-Magyarországgal, mint Oroszországgal és feleségével egyetemben hő óhajtása volt, hogy egykor Rudolf trónörökös, I. Ferencz József császár és király fia házasságra lépjen leányainak egyikével, hogy ily módon a két birodalom között fennálló államszövetséget a két uralkodó dinasztia közötti családi kötelék által is erősítse és szorosabbra fűzze.[1] De ameddig a kormánypálcza Vilmos kezében volt, számolni kellett az ő oroszbarát érzületével, a mely nem engedte meg, hogy a czárral szemben határozottan állást foglaljon Ausztria mellett.

Előre látható volt, hogy a német császár minden eszközzel arra fog törekedni, hogy ne csupán megakadályozza a három — császár — szövetség felbontását, hanem enyhítse az Ausztria-Magyarország és Oroszország közt fennálló feszültséget is. És épen most, mikor Szerbia és Montenegró akczióba akart lépni és az egyetemes háború óráról-órára fenyegetőbb lett, nagy jelentőséggel birt E tekintetben Bismarck bizonyára egyetértett császárjával. A nézeteknek ez a közössége a német kanczellárnak amaz aggodalmaiból is keletkezhetett, hogy köztünk és Oroszország között esetleg konfliktus tör ki, a melyben egyik vagy másik részre nyilván színt kellett volna vallania. Viszont Bismarcknak semmi kétsége sem volt afelől, hogy Vilmos császár, a kiben még élénken lüktetett a hálaérzet az 1870-ben tett szolgálatokért, legalább e pillanatban aligha lesz megnyerhető, hogy II. Sándor ellen frontot csináljon. Ezért nagyon valószínű, hogy német körökből indult ki az az indítvány, a melynek az volt a czélja, hogy I. Ferencz József és a czár

[1] Károlyi Andrássyhoz, Berlin, 1876. június 10. A berlini angol nagykövet Odo Russel bizalmas közleménye nyomán, a ki a német trónörökösné intim köreihez tartozott.

találkozását előkészítse, hogy a kölcsönös személyes érintkezés által kiküszöböljék a fennálló differencziákat. II. Sándor, a ki őszintén kivánta a békét és a kit kinosan érintett az Ausztria-Magyarországgal való viszálykodás kilátása,[1] bizonyára örömmel ragadta meg ezt a gondolatot, hogy a világ előtt bebizonyítsa békeszeretetét. Emsben, a hol a czár 1876-ban Gorčakovval együtt tartózkodott és a hová akkor Vilmos császár is utazott, akarták véglegesen eldönteni az összejövetelt. Befolyással lehetett erre Albrecht főherczeg látogatása is Jugenheimban és Emsben június havában. Jugenheimból táviratozott a főherczeg Bécsbe, s kijelentette a czár abbeli örömét, hogy Reichstadtban találkozhatik a királylyal és ott tárgyalhat vele a «nagy kérdésekről».[2] Vajjon nem működött-e itt titkos rugó gyanánt ama rejtett szándék, hogy I. Ferencz Józsefre és annak külügyi miniszterére az oroszok török ellenes tervei értelmében befolyást gyakoroljanak? Minden esetre nem kérdéses, hogy úgy II. Sándor, valamint I. Vilmos is a nagy súlyt vetettek arra, hogy egy «alapos eszmecseré»-ben Reichstadtban megtárgyalják a dolgokat, a mely reménynyel töltötte el őket.[3] Eredetileg a két uralkodónak útközben kellett volna találkoznia, hogy együtt tegyék meg az útnak egy részét, a czárnak Jugenheimból való hazatérése alkalmából, hogy a vasúti kocsiban beszéljék meg a politikai helyzetet. Sándor császár azonban kijelentette ama kivánságát, hogy osztrák földön kivánja meglátogatni a királyt, szívesebben tölt vele nyugodtan néhány órát a csehországi reichstadti kastélyban, mintsem csupán útközben.[4] Július 8-án

[1] Károlyi Andrássyhoz, Berlin, 1876. július 4.
[2] Báró Orczy naplója, 1876. június 16—25.
[3] Károlyi Andrássyhoz, 1876. július 4.
[4] Báró Bechtolsheim, osztr.-magy. katonai attaché Oroszországban, gróf Andrássyhoz. Soden fürdő a Maina melletti Frankfurt közelében 1876. június 15.

a király Bodenbachban várt a czárra, hogy őt Böhmisch Leipa-ba, ama vasúti állomáshoz kisérje, a mely Reichstadtba vezet, a hol ugyanaznap a két külügyminiszter jelenlétében megtörtént az az emlékezetes összejövetel, a melyen súlyos határozatokat hoztak Törökország sorsára nézve és a mely kiinduló pontja lett Bosznia és Herczegovinának Ausztria-Magyarország által való okkupálásához. Hiteles forrásból mesélik, hogy Bodenbach és Reichstadt között még a coupéban politikai párbeszédre került a sor a két külügyminiszter között, a kik ott egyedül voltak. Alig indult el a vonat, midőn Gorčakov kézitáskájához nyult és Andrássy nem csekély ijedelmére egy memoiret vont ki belőle, hogy azt neki felolvassa. Hirtelen, maga se tudta, hogyan jutott hozzá, a gróf, még a felolvasás megkezdése előtt, a kéziratra tette a kezét: «Pardon, hercegem, mielőtt Ön azt a fáradságot venné magának, hogy olvasson, engedje meg, hogy néhány kérdést intézzek Önhöz, a melyek talán rövidebbre fogják az ügyet. Akarja Ön Konstantinápolyt? — kérdezte, miközben élesen szemébe nézett az orosz kanczellárnak. Gorčakov, egészen meghökkenve ettől a hajánál fogva előránczigált felszólítástól, a melyre nem volt elkészülve, ezt felelte: «Ó dehogy!» mire Andrássy hirtelen válaszolt: «Hála Istennek, mert különben háborút kellett volna viselnünk.»[1] Ez volt az egyik kérdés, a másik Bessarabiára vonatkozott. Már egy évvel azelőtt közölte hágai követünk, gróf Mülinen Andrássyval, hogy Gorčakov egy üdülőhelyen együttes sétájuk alkalmával azt mondta neki, miszerint Bessarábia visszanyerése Oroszországra

[1] Steinbach Gusztáv: «Graf Julius Andrássy», a «Nord und Süd» cz. folyóiratban 1890, 53. köt., 313. old. és Dóczi Lajos: «Die Fahrt nach Reichstadt» a «Neues Pester Journal» 1909. január 3.-i számában. Dóczi megemlíti, hogy maga Andrássy beszélte el neki ezt a jelenetet hazajövetele után.

nézve becsületkérdés és őszinte kivánság. [1] Ismerve ezt a kijelentést, Andrássy tehát az utazás alatt tovább faggatta az orosz államkanczellárt: «Akarja Ön kedvező alkalommal Bessarabiát?» «Bizonyára, mert tőlünk vették el». E felelet után, a mely miatt Gorčakov vörös lett az örömtől, a gróf kezet szorított vele. A két államférfiú tovább társalgott a Reichstadtba való megérkezésig, de a Gorčakov-féle memoireról nem volt többé szó köztük. Az emlékirat máris a multé volt. [2]

A beszélgetés a vasúti kocsiban tehát egyszersmind præludiuma volt a tulajdonképeni értekezéseknek, a melyek csak Reichstadtban kezdődtek meg. De nem vezettek formális szerződéshez, a mi nem is volt szándékukban. Csak egy ú. n. résumét: «Résumé des pourparlers secrets de Reichstadt du 8 juillet 1876.» szerkesztettek, a mely pontról-pontra felsorolja azokat a tárgyakat, a melyek felett megegyezés történt. Közvetlenül az entrevue után, még magában Reichstadtban, a «Résumé»-t, a mely egy későbbi okmányban az «Aide-mémoire» nevet nyerte, [3] gróf Andrássy tollbamondta a bécsi orosz nagykövetnek és ebben a formában közölte az orosz kabinettel. [4] A «Résumé» előttünk fekvő és Andrássy aláirásával ellátott másolata [5] alapján a «Fortnightly Rewiew» 1908. november füzetében a reichstadti összejövetelről nyilvánosságra hozott közlemények előttünk vakmerő koholmányok szá-

[1] Egy kortárs közleménye.

[2] Dóczi: «Die Fahrt nach Reichstadt.»

[3] Andrássy Novikovhoz, Budapest, 1876. deczember 19.

[4] A «Résumé» előttem fekvő másolatán, a mely ezt a megjegyzést viseli, «Az eredetiről», a következő czeruzajegyzet látható: «Niedergeschrieben gleich nach Reichstadt nach meinem Dictée durch Novikov und dem russischen Kabinette mitgeteilt.» Andrássy sajátkezü aláirásával.

[5] A mi a [4] alatt közölt jegyzetből következik.

mába mennek. De Gorjainov [1] és Tatičev adatai is hézagosak. A «Résumé»ben, a melyet itt először használhatunk authentikus formájában, sem Batum, [2] sem Bessarabia nincs kifejezetten megemlítve. [3] Egyébként sem adták vissza a tartalmat az eredetinek megfelelően, a miért is érdemes itt fontosságánál fogva behatóbban foglalkozni vele.

A két hatalmas uralkodó találkozása Reichstadtban egészen kivételes körülmények között folyt le. Midőn II. Sándor a csehországi kastélyba megérkezett, épen orosz tisztek indultak Belgrádba, a miért Andrássy tulajdonképen nem is haragudott. Hiszen azt mondta akkor: Az oroszok és szerbek csak *ismerjék meg egymást*, ki fognak ábrándulni egymásból. [4] Ezzel párhuzamosan haladt a pánszlávizmus fanatikus akcziója is, a mely ellen úgy Ausztriában, mint Magyarországon nyomatékos ellenállás keletkezett, melynek ékesszóló tolmácsai voltak a hirlapok és a nyilvánosság egyéb megnyilatkozásai. Bizonyára nem voltak alkalmasak arra, hogy Andrássyt, még ha akarta volna is, fogékonynyá tegyék Oroszország messzemenő romboló tervei iránt.

Reichstadtban két feltevésből indultak ki: vagy győznek a törökök, vagy megadják magukat. Első esetben meg kellett volna igérnünk, hogy erőinket egyesítjük Oroszországgal, nehogy a háború a keresztény szlávok tönkretételével végződjék. Szavukat adták, hogy Szerbia

[1] Gorjainov, i. h. 318.

[2] U. o. 318. A szövegben idézett szavak szerint minden esetre előtte kellett hogy feküdjön a «Résumé» egy példánya, de nem egy teljes, mert különben csak nem képzelhető, hogy az eredetinek oly annyira ellentmondó adatokat közölt volna annak tartalmából.

[3] Fournier helyesen sejtette ezt. Lásd «Wie wir zu Bosnien kamen» cz. dolgozatát, 22. old. 2. jegyzet.

[4] Egy kartárs közleménye.

és Montenegró esetleges leveretésük ellenére is, mostani helyzetükben maradnak és nem fogják tűrni, hogy Szerbiában ismét török várakat állítsanak fel. Semmi esetre sem szabad elismerni, hogy Szerbia egy független állam jellegével birjon, mit ellenkezőleg, tekintet nélkül más hatalmak esetleges beleszólására, Montenegró számára engedélyeztek. Montenegró tervezett függetlenné nyilvánitása következtében Ausztria-Magyarország hajlandó volt a kleki és cattarói kikötőket elzárni mindkét háborút viselő fél elől, bár a bécsi kabinet Törökország részéről a kleki kikötő elzárása miatt súlyos következményektől tartott. A boszniai és herczegovinai fölkelőkre való tekintetből azt határozták, hogy együttes erőfeszítéssel dolgoznak, hogy török diadal esetében is megnyerjék azokat a reformokat, melyeket ők követeltek és a melyeket a Fényes Porta igért. Egészen máskép alakult volna ki a helyzet, ha Törökországgal, mint legyőzött hatalommal bánhattak volna. Erre az eshetőségre már most tárgyalásba kellett bocsátkozni az ozmán birodalom egyes területeinek felosztásáról, hogy elejét vegyék a meghasonlásnak monarchiánk és a czári birodalom közt. Egyelőre Oroszország és Ausztria-Magyarország megegyeztek abban, hogy Szerbiát kizárják a Dalmáczia, Horvátország és Szlavonia közti enklaveból. Ezt a határozatot Andrássy külön kifejezett kivánságára hozták, a ki kijelentette, hogy egy ilyen birtokbavétel különösen a mi dalmácziai partunkat fenyegetné, ezt a veszedelmet csak azáltal tudnánk eltávolítani, ha Szerbiát annektálnánk ; a mi azonban nincs szándékunkban. Másrészt ennek az országnak területnagyobbításban kellene részesülnie Boszniában a Drina mentén és egyidejüleg Novi-Bazarnál a Lim irányában. Montenegrót viszont Herczegovinának egy határos darabjával kellene megnagyobbítani, ezenfelül megkapná a spizzai kikötőt és Lim mellett egy földnyelvet.

De az osztrák-magyar monarchiának sem szabadna üres kezekkel távoznia. Erre vonatkozólag a «Résumé» így rendelkezik: «A mi Bosznia és Herczegovinából fennmarad, azt Ausztria-Magyarország annektálja».[1] A novibazari szandžak ugyan nem volt külön megemlítve, de Andrássy mégis úgy vélte, hogy benne foglaltatik, minthogy Bosznia és Herczegovina integráns része.

Könnyen érthető, hogy Oroszország nem feledkezett el magáról sem és igyekezett a «Résumé» által magának azt a határnyereséget biztosítani, a hogy azt az 1856.-i párisi béke előtti viszonyok megállapították, mialatt természetesen Besszarábia értendő. A Fekete-tenger és az ázsiai Törökország felé is kellett volna terjeszkednie, hogy aránylag egyenértékét kapja az Ausztria-Magyarország részére megitélt területnagyobbodásnak.

Bulgária, Rumelia és Albánia jogot nyernek, hogy mint autonom államok szervezkedjenek. Thessaliát és Kréta szigetét Görögországhoz csatolták.

Konstantinápolyt magát még közelebb meghatározandó kikerekítéssel szabad várossá nyilvánították.

Oroszország és Ausztria-Magyarország kölcsönösen a legünnepélyesebben teljes titoktartást fogadtak az összes hatalmakkal szemben ezen határozatot illetőleg. Szerbiának és Montenegrónak is oly sokáig kellett bizonytalanságban maradnia az őket érdeklő megegyezések felől, mig elérkezett megvalósulásuk pillanata.[2] Oroszország volt az, a mely a legszigorúbb titoktartást követelte és maga Bismarck is csak valamivel később kapott beható értesítést a «Résumé» tartalmáról.[3] A két uralkodón és a két külügyminiszteren kivül csak Novikov orosz nagy-

[1] «Résumé»: «Le reste de la Bosnie et de l'Hercégovine serait annexé à l'Autriche-Hongrie».

[2] U. o.

[3] Bismarck «Gedanken u. Erinnerungen» II.

követet, gróf Károlyit és a pétervári osztrák-magyar nagykövetet, báró Langenaut avatták be az ügyekbe s vették föl a beavatottak közé. Gróf Zichy Ferencznek, a konstantinápolyi osztrák-magyar nagykövetnek sejtelme sem volt róla, mi játszódott le Reichstadtban. Csak Ignatjev tábornok által értesült a reichstadti értekezlet eredményéről. Midőn Zichy röviddel ezután Bécsben tartózkodása alkalmával Andrássy előtt szóvá tette a «Résumé»-t, a miniszter egészen elcsodálkozva kérdezte a nagykövettől: «Hogyan, hát Te tudod?» [1]

* * *

De miként történhetett meg, hogy Andrássy odaadta magát a reichstadti «Résumé» létrejöttéhez? Épen az a miniszter, a ki a keleti zürzavarokat csak reformok segítségével igyekezett kiegyenlíteni? Kizárólag a kényszerítő körülményeknek engedett, midőn Reichstadtban Törökország esetén Bosznia és Herczegovina annexióját tartotta szem előtt. Mindig az volt a czélja, hogy ezt elkerülje; de keresztülvigye akkor, ha Törökország nem lesz többé képes a két tartományt a saját hatalmi körében megtartani. Az 1875 decz. 30.-i reformjegyzék által Boszniában és Herczegovinában nyugalmat akart teremteni, a mi azonban nem sikerült, minthogy Oroszország, a mely irigyelte tőle a békeszerzés dicsőségét, [2] titokban ellene dolgozott. Berlinben, a hol Gorčakov már nyiltan követelte az ozman-birodalom feldarabolását, Andrássy még ellenállt, inkább kényszerítette az orosz kanczellárt, hogy a szétosztás kérdését vegye le a napirendről. Hű maradt a monarchia érdeke parancsolta elhatározásához, hogy

[1] Egy magas állású kartárs szóbeli közleménye nyomán.
[2] «Aus dem Leben König Karls von Rumänien» III. 4.

békés úton fogja helyreállítani a nyugalmat. De sem Oroszországnál, sem az angol kabinetnél nem találta meg a munka sikeréhez okvetlenül szükséges támogatást. Mindenekelőtt Angliára, a mely iránta a legnagyobb bizalmatlansággal viselkedett, hárul a felelősség, hogy ennyire engedte jutni a dolgokat. Az angol miniszterek ellentétes politikája épen azt segítette elő, a mire Oroszország előbb közvetve törekedett: Törökország feloszlását. A britt miniszterium nem vette észre, hogy mialatt Andrássy törekvéseihez nem nyujtott kellő támogatást, tulajdonképen vizet hajtott Oroszország malmára, a mely a két föllázadt török tartományt mint éket Ausztria-Magyarország ellen védenczeinek, Szerbiának és Montenegrónak akarta juttatni. Milyen helytelen és mennyire kevéssé felel meg a valóságnak az, mikor orosz részről azt állítják, hogy Andrássy Törökország feloszlását kivánta, hogy Boszniát és Herczegovinát bekebelezhesse a monarchiába![1] A katonai párttal ellentétben elejétől fogva ellensége volt a két fölkelő török tartomány okkupácziójának, a melyeknek a meddig csak lehetséges a szultán fennhatósága alatt kellett maradniok. Andrássy nem akart segédkezet nyujtani Törökország időelőtti erőszakos feldarabolásához, de koczkáztatni sem maradását, legkevésbbé pedig azt, hogy ennek biztosítása végett háborúba elegyedjék. A monarchia erőinek felhasználása Törökország támogatására a minisztert annak a veszélynek tette volna ki, hogy esetleg már elvesztett ügyért lép sorompóba és ezért Oroszországgal minden valószinűség szerint érdekeinkre veszedelmes összeütközésbe keveredik. Andrássynak azt az esetet kellett szem előtt tartania, hogy az Oroszország által háborúra tüzelt Szerbia győzni fog Törökország felett, a mely ebben az időben sokkal

[1] Gorjainov, «Le Bosphore et les Dardanelles».

rosszabb helyzetben volt, mint Kaunitz herczeg és II. Katalin czárnő napjaiban. Ezért tehát sokkal helyesebb volt az ottomán birodalom előreláthatólag elkerülhetetlen összeroppanásának következményeit javunkra gyümölcsöztetni, mint csökönyösen, a valóságot nem véve tekintetbe, ragaszkodni egy már pusztulásnak szánt állam megmentéséhez. Ha Andrássy Törökország leveretése esetében kitartott volna a status quo ante fenntartása mellett, bizonyára felébresztette volna ellenünk az egyesült pánszlávizmus romboló támadását és az ozmánok helyett nekünk kellene ezekkel a legádázabb ellenségeinkkel megvívnunk a harczot. Ilyen körülmények közt őrültség lett volna háborút vezetni az integritás kedveért és a keresztényeknek ama buzgó kivánságai ellen, hogy megmeneküljenek a török járom alól. Andrássy a monarchiát csak olyan alakulás ellen engedhette fegyverhez nyulni, a mely a létérdekeinket velejében érintette. Soha sem volt szabad Ausztria-Magyarország politikáját csupán Törökország összeroppanásának vagy megmaradásának lehetőségére alapitania. Mindkét eshetőség igen is bizonytalan, nagyon kiszámíthatatlan volt. Ezzel a felfogásával ugyan Andrássy, egyik kétségtelenül legjobb munkatársának állítása szerint, egyedül állott, mint a világító torony a közvélemény hullámaiban. A közvélemény egy árnyalata ellenállást követelt Törökországért Oroszország ellen, másik része viszont az együttműködést szorgalmazta ezzel a hatalommal. Ilyen körülmények között legbölcsebb volt nem szövetkezni Törökországgal, hanem levonni az adott helyzet konzequencziáit. Nem tudott már többé kitérni a további tárgyalások elől az ozmán birodalom jövendő sorsára nézve. Tanuja volt annak, hogyan kergette Oroszország Szerbiát és Montenegrót háborúba, hogy Törökország szétzüllését kicsikarja. Addig kellett volna-e várnia Andrássynak a reformjegyzékkel kezében,

a meddig a két török hűbéres elfoglalja Boszniát és Herczegovinát és a monarchia határán szláv államalakulások jönnek létre? Ilyen fenyegető veszedelemmel szemben a külügyminiszternek nem volt szabad nyugodtan, ölbetett kezekkel nézni, hogyan fordulnak az események a monarchia hátrányára. Ha nem akart olyan doktrinair lenni, aki szemeit behunyja a világesemények előtt, akkor le kellett vonnia belőlük az elkerülhetetlen következményeket. Ha államférfiúi hírnevét nem akarta csorbítani, be kellett váltania az osztrák delegáczióban 1876. május 20-án tett amaz igéretét, hogy elvállalja a felelősséget azért, hogy a politikai helyzetből egyáltalán semmi kár nem fog származni a monarchia érdekeire. Ezek kétségkívül veszedelemben forogtak volna, ha nem akadályozta volna meg új nagy szláv államok fejlődését a határon. Hogy mennyire a szivén hordta Andrássy azt, hogy a két török tartománynak Szerbia és Montenegróba való bekebelezését meghiusítsa, legjobban bizonyítja az az aggodalma, hogy Szerbia és a Fényes Porta között ezek felől bizonyos megegyezés létesülhetne, a melynek következményeképen Boszniát a hűbéres államhoz csatolnák. Andrássy azonban csakhamar megnyugtatá magát efféle esélyekre nézve. Ez a veszély szerinte előállhatott volna, ha Ausztria-Magyarország hozzájárult volna az első orosz javaslathoz, a mely formálisan egy közös mediácziót jelentett szavatossággal a kiegyezési feltételek kiviteléért. «Ebben az esetben — mondja — a Fényes Porta lehetőleg inkább azon igyekezett volna, hogy Szerbiával kiegyezzen, mintsem a hatalmaknak ilyen beavatkozása által teljesen kompromittálja tekintélyét. De most, midőn a felkelésnek, mint Törökország belső ügyének legyőzése alkalmával, a hatalmak lépését bons officesnek tüntetik fel, a Fényes Portának Szerbiával való megegyezése semmi egyéb, mint

Ristić úrnak olyan illuziója, a melynek megvalósulását tökéletesen kizártnak tartom.»[1]

Andrássy előtt világos volt, hogy ha egyszer eldarabolásra kerül a sor, a két török tartományt csakis Ausztria-Magyarország veheti birtokába. Minden esetre bölcsebb és előnyösebb volt az esetleges annexiót végrehajtani Oroszország beleegyezésével, mint annak akarata ellenére. Andrássy azt gondolta, hogy a dolgok zavartalan lefolyását leginkább azzal is biztosíthatja, ha most Reichstadtban, miután helyeslé a monarchia által esetleg végrehajtandó okkupácziót, maga tesz egy ellenindítványt Oroszország kárpótlására, Bosznia és Herczegovina területnagyobbításának megfelelően. Andrássy határozottan megjegyzi, hogy ezáltal a reichstadti ententet szilárd alapra akarta helyezni. Az a meggondolás vezette őt ugyanis, hogy Oroszország közvéleménye úgyis az annexió ellenértékét fogja követelni és így Andrássy egyben az okos politika parancsának tekintette, ha önként megelőzi ezt az óhajtást, mintegy a barátság bizonyítékául.[2] Ezzel a czárnak egy szívbeli kivánságát teljesítette, valamint az összes oroszokét, a kik semmire se vágyódtak jobban, mint az 1856-ban elvesztett terület visszaszerzésére.

Reichstadtban Andrássy a jövőre nézve biztosította a monarchiának az annexiót — erről és nem az okkupáczióról volt szó — Boszniára és Herczegovinára nézve. Továbbá egyelőre megálljt parancsoltak Oroszországnak. A czárnak, ha hű akart maradni a tárgyaláshoz, lehetetlen volt többet az ozmánok birodalmának sorsába avatkozni. Egész eljárásában Ausztria-Magyarország hozzájárulásához kellett alkalmazkodnia és Oroszország többé

[1] Andrássy a királyhoz szóló egyik felterjesztésének tervezete. Keltezés nélkül.

[2] Andrássy Novikovhoz, Budapest, 1876. deczember 19.

nem rendelkezhetett egyoldaluan az időpont felől, hogy mikor következik be Törökország felosztása.

Az a politika, a melyet Andrássy Reichstadtban követett, kétségtelenül egy nagy államférfiu tette volt, a ki ezáltal a vezetése alatt álló monarchia jövőjét minden eshetőségre biztosítani akarta. Jellemző, hogy a magyar miniszterelnök, Tisza Kálmán, a kit alkotmányosan beleavattak a tárgyalások titkába, meg volt azokkal elégedve. [1] I. Ferencz József is elégedetten térhetett haza Reichstadtból. Hiszen kivánsága teljesülésének lehetőségét helyezte kilátásba, hogy egykor, az erre kinálkozó körülmények között, két tartományt csatolhat a monarchiába. II. Sándor is kielégítve indult vissza Pétervárra. Péterhofba érkezte után a katonai felhatalmazottal, báró Bechtolsheimmel való találkozásakor nem talált elegendő szavakat az elismerésre, hogy mennyire szivélyesen fogadta őt a király és milyen boldog, hogy láthatta őt. [2]

A hatalmak, a melyekkel nem közöltek többet, mint azt, hogy megegyeztek a be nem avatkozás alapelvének megtartásában és hogy az összes keresztény nagyhatalmak között a további bizalmas tárgyalás csak akkor fog megindulni, [3] ha a körülmények megkivánják, meg voltak elégedve a reichstadti entrevue kimenetelével. Hiszen éles dissonancziával is végződhetett volna a bécsi és

[1] Báró Orczy naplója, 1876. július 20. «Tisza abba, a mi Reichstadtban concertálva lett, megnyugodott.» Ugyanaz édes anyjához, 1876. július 18. «Im übrigen war Tisza mit dem, was in und nach Reichstadt geschah, vollkommen einverstanden.» Orczy július 17-én a király és Andrássy megbizásából titkos misszióban Budapestre utazott Tiszához. Valószínűleg ez alkalommal hallotta a magyar miniszterelnök nyilatkozatait Reichstadtról.

[2] Báró Orczy naplója, 1876. július 11. Ugyanaz édes anyjához ugyanazon napon.

[3] Hahn «Fürst Bismarck», III. 16. Ld. miképen nyilatkozott Gorčakov lord Loftussal szemben, Lord Loftus: «Diplomatic reminiscences» II. 174. old.

pétervári udvarok között. Lord Derby kifejezésre juttatta az általános hangulatot, midőn azt mondta gróf Beustnak: «Csak most vagyok képes megérteni, hogy nem kell általános háborútól tartani, a mi itt (Londonban) akkor nyugtalanságot okozott.»[1] Bár Bismarcknak még nem voltak közelebbi értesülései a reichstadti megegyezésekről, ő is örült az egyetértés helyreállásának I. Ferencz József és a czár között, mint kifejezetten hozzátette, az osztrák-magyar érdekkör megőrzésének értelmében. Németország — mondá ez alkalommal az angol nagykövetnek, lord Odo Russelnek — maga nincs érdekelve a Keleten; ennek daczára két veszedelem fenyegeti onnan: az egyik egy Ausztria-Magyarország és Oroszország közti konfliktus lehetősége, és a másik a két állam olyanféle megegyezése, a mely az Andrássy által képviselt külső és a vele összeköttetésben álló belső politika felrobbanását okozná. Ezért Németország kivánsága és érdeke az — fejezte be a kanczellár, — hogy az osztrák-magyar monarchia megkisebbedését meggátolja és egész befolyását latba vesse, hogy közte és Oroszország között egyezség jöjjön létre.[2]

Bizonyos értelemben Gorčakov is meg lehetett elégedve a reichstadti összejövetel eredményével, a mint bizonyára meg is volt elégedve, a maga módja szerint mindent jónak találván, a mit maga csinált vagy a miről úgy hitte, hogy az ő műve. Természetesen le kellett mondania arról a tervről, hogy Szerbiát és Montenegrót Oroszország két hatalmas függő államává tegye, ennek ellenében azonban biztosította neki azt a reményt, hogy esetleg előnyös körülmények között újra visszaszerezheti

[1] Hahn «Fürst Bismarck» és a «Rotbuch», IX. kötet, 344. old.

[2] Károlyi Andrássyhoz, Berlin, 1876. július 22. Odo Russel, a kinek Kissingenben Bismarckkal tárgyalása volt, közölte annak tartalmát Károlyival.

a krimi háborúban elvesztett Besszarábiát. De nemcsak a csehországi kastélyban létrejött «Résumé» maradt meg neki emléknek Reichstadtból, hanem az értékes gobelinek is, a melyeket a diner alatt az étteremben megcsodált és a melyekért később is rajongott. Miután Gorčakov gróf Mülinen előtt nem győzött áradozni e kincsek iránt való lelkesedésében,[1] Bécsben arra gondoltak, hogy teljesítik az államkanczellárnak elég világosan kifejezett kivánságát és úgy rendjel helyett a remek gobelinekkel ajándékozták meg őt az entrevue emléke gyanánt.[2] Ha Gorčakov hűségesen ragaszkodott volna a reichstadti megbeszélésekhez, akkor ugyan rövid tartózkodását az ottani kastélyban mindig legkedvesebb emlékei közé sorozhatta volna. De keserű órák kiinduló pontja lett reá nézve, a melyek Andrássy és Bismarck iránti gyűlöletét lángra lobbantották.

Lehet mondani, hogy az entrevue tekintettel következményeire, korszakalkotó jelentőséggel bir. Uj etappeot jelent a keleti kérdés fejlődésében. A reichstadti entrevue ugyan nem akadályozta meg a háborút Orosz- és Törökország között, de megakadályozta Oroszország közt és mi köztünk. De a legnagyobb jelentőségű az a tény, hogy Reichstadtban tették le azt az alapkövet, a melyen a mi monarchiánk Európa legkimagaslóbb tényezője lett. Valahányszor azóta Oroszország megkisérlette magához ragadni Keleten a kizárólagos hatalmat, ez a kisérlet itt nyert hatalmi állásunkon mindig szétporlódott. Ez Andrássy halhatatlan érdeme.

[1] Egy kortárs közleménye.

[2] Dóczi Lajos: «Die Fahrt nach Reichstadt» «Neues Pester Journal», 1909. január 3.

TIZENHARMADIK FEJEZET.

GRÓF SUMAROKOV-ELSTON KÜLDETÉSE.

Röviddel a reichstadti entrevue után I. Ferencz József és I. Vilmos császár Salzburgban találkoztak. A két hatalmas uralkodó viszontlátását Reichstadt után úgy üdvözölték, mint a jövő békés fejlődésének örvendetes előjelét.

Az általános várakozás ellenére azonban az uralkodók találkozása a cseh kastélyban nem hozott nyugalmat a Balkánra. Ez talán bekövetkezett volna, ha a szerbek, akik július 2-án hadat üzentek a szultánnak, a törökök elleni küzdelemben győztesek lettek volna. De Milán fejedelem, a ki 110,000 katonáját négy oldalra osztotta el, a helyett hogy egy ponton erős döntő támadásra egyesítette volna őket, vereséget-vereségre szenvedett. Az se használt, hogy a fővezérséget a Szerbiába sietett Černajev orosz tábornoknak adta át. Oroszországban úgy viselkedtek, mintha rosszalnák, hogy orosz tábornok vette át a szerb csapatok feletti parancsnokságot. Giers, Gorčakov képviselője, így nyilatkozott Schweinitzzel szemben: II. Sándornak és kanczellárjának ez nagyon kellemetlen, minthogy azonban Černajev már nem áll szolgálati viszonyban, lehetetlen volt őt elutazásában megakadályozni.[1] Sőt azt a hírt is eljuttatták Andrássyhoz, hogy

[1] Schweinitz. Pétervár, 1876 május 24.

megtagadják a tábornokot és törlik az orosz hadsereg névsorából.[1] Ezek azonban csak kényszernyilatkozatok voltak, mert az orosz kormány bizony könnyen megtilthatta volna, úgy a tábornoknak, mint a szerb zászlók alá tartozó számos orosz önkéntesnek az Oroszországból való távozást. Černajev semmi esetre se hozott szerencsét szláv testvéreinek. Gróf Andrássy már kezdetben is kételkedett Černajev győzelmes vezérletében. Ha mégis sikerülne — mondá akkor — az oroszok maguknak fognák az eredményt tulajdonítani, hogy a szerbeknek testvéreik fölszabadításának dicsőségét át ne engedjék, a mi a mindkét részbeli barátság megszilárdítását egyáltalán nem mozdítaná elő. Ha pedig a szerbek legyőzetnek, akkor ők az orosz tábornoknak és tisztjeinek, az oroszok meg a szerb hadsereg alacsony fokú képességének fogják a vereséget tulajdonítani.[2] És ez a jövendölés szóról-szóra bekövetkezett, mert a czár 1875. évi november hó 10-én a moszkvai kathedrálisban a szerb hadsereget tényleg gyávasággal vádolta.

Szeptember 1-én Abdul Kerim az Aleksinac mellett lefolyt 12 órás csatában Černajevet megverte és Deligradra szorította vissza. Ezt a sikert a török seraskier épen egy nappal azután vívta ki, hogy Konstantinápolyban trónváltozás történt, a mely az események további lefolyására igen nagy jelentőségűvé vált. Abdul Aziz elüzetése után Törökországban nem volt többé igazi uralkodó. A ki a minisztertanácsban néhány órára érvényesülni tudott, ez a szó tulajdonképeni értelmében császár volt. Ma Midhat pasa, a buzgó reformátor, holnap ennek ellenfelei, a kik a legvadabb vallásháborút és legszigorúbb absolutizmust írták lobogó-

[1] Stolberg. Budapest, 1876 május 28.

[2] Oly egyéniség közlése, ki előtt Andrássy ily értelemben nyilatkozott.

jukra. Ilyen állapot csakis az elmebeteg V. Murad alatt volt lehetséges, a ki senkit se akart látni és senkitől se láttatni. Mint Abdul Medjid többi fiai is, születésétől fogva gyönge szervezetű lévén, a nemi kicsapongások és mértéktelen alkoholélvezet még jobban tönkretették. Trónra jutásának drámai körülményei, Abdul Aziz titokzatos halála, valamint Hussein Avni hadügyminiszter meggyilkolása, valósággal bénítólag hatottak agyára és tökéletesen megfosztották őt attól a képességtől, hogy államügyekkel foglalkozzék.[1] A miniszterium felismerte annak szükségét, hogy fiatalabb testvérét. Abdul Hamid herczeget emelje a trónra. A nagyvezérnek, a ki e miatt nála tudakozódott, azt felelte, hogy csak abban az esetben enged a hivásnak, ha egy belföldi és európai orvosokból összeállított bizottság megállapítja Murad lelki betegségét. Hogy ez csakugyan megtörtént-e, nem tudjuk. Tény az, hogy szeptember 1-én a nagyvezér a szultánt *tartós* elmezavar következtében trónvesztettnek nyilvánította és fivérét mint II. Abdul Hamidot utódjává kiáltotta ki.[2]

A hatalmak haladéktalanul elismerték az új szultánt. a kinek egyrészt az volt a híre, hogy fanatikus híve a régi hagyományoknak és ellensége a reformoknak,[3] míg mások viszont a haladás barátjának tartották.[4] Báró Werther német nagykövet, csak jót hallott róla, hogy személyesen érdeklődik az államügyek iránt, ért is hozzájuk és a legnagyobb jóakarattal viseltetik keresztény alattvalói iránt. Midőn Werther II. Abdul Hamidnál először jelent meg kihallgatáson, úgy találta, hogy hijjával van Abdul

[1] «Das Staatsarchiv» 31. köt. 83. l.
[2] «Rotbuch» 1873—1877. 388. lap.
[3] Das Staatsarchiv 31. köt. 107. lap.
[4] Nevlinsky jelentése. 1876 július 28. Gróf Andrássy-levéltár.

Aziz tekintélyes magatartásának, a mi talán annak következménye volt, hogy még nem barátkozott meg új állásával. Werther gyöngének, kiélt külsejűnek és alacsony termetűnek mondta, a kinek magatartása annyira félénk és aggodalmaskodó, hogy a szultán a nagykövet megszólítására csak suttogva válaszolt.[1] Abdul Hamid gyáva volt, de egyidejűleg, mint az ilyen természetek általában, kegyetlen és ravasz is. Bátortalanságot tudott színlelni, de ha érdeke úgy kívánta, kiválóan megnyerő magaviseletet tanusított. De tagadhatatlan volt, hogy a kalifák trónján ismét olyan férfi ült, a ki nem rejtőzött el többé miniszterei elől, és a kinek volt hozzá akarata, hogy az ország sorsára nézve elhatározólag lépjen közbe.

Ez azonnal megnyilvánult, midőn a nagyhatalmak Milán felszólítása következtében[2] a Fényes Portát Szerbiával és Montenegróval szemben legalább egy hónapig tartó fegyverszünetre igyekeztek rábirni. A szultán fellelkesülve a csatatéren aratott győzelmeken, Midhat pasa tanácsára elég bátor volt, hogy visszautasítsa a fegyverszünetet, a mely tényleg inkább Szerbia és Montenegró érdeke volt, mint Törökországé. Könnyen megérthető, hogy a Fényes Porta a győzelmei folytán előállott kedvező helyzetet ki akarta használni. Kész volt azonnal előnyös békét kötni, de nem fegyverszünetet, a mely a helyzetet esetleg hátrányára ronthatta volna el. Ha a kért fegyverszünetet a tél beálltának idejéig életbe lépni engedi, olyan helyzetbe juthat, a mely a katonai operácziók folytatására nagyon káros lesz vala. Oroszországnak pedig, a melynek fájdalmas csalódást okozott, hogy Szerbiának és Montenegrónak nem volt elég ereje a gyöngének tartott török Európából való kiüzésére, épen ez volt az érdeke.

[1] Báró Werther jelentése Bismarckhoz. Pera, 1876 nov. 16.
[2] «Rotbuch» 1873—1877. 379. lap.

Oroszországnak ugyanis keleti prestige támogatására arra az elégtételre volt szüksége, hogy a délszlávoknak a török járom alól való megszabadítását keresztülvigye, a minek meghiusulta a czári birodalomra nézve mély megalázást foglalt magában. De a béke igazolta volna Gorčakovval szemben Andrássy politikáját is, t. i. hogy mégis lehetséges Törökország integritásának megtartása s hogy ennek még van elég ereje önmaga megvédelmezésére. Mindezen okokból Oroszország arra törekedett, hogy a háborút a tél folyamára is kinyújtsa. Akkor az orosz seregeknek alkalmat nyújthattak volna, hogy maguk is belépjenek a háborút viselők sorába. Minden, a mi Livádiából, a hol II. Sándor akkor tartózkodott, csak hallatszott, azt a benyomást keltette, hogy ott nem idegenkednek a fegyverszünet megtagadásából casus belli-t kovácsolni.[1] Andrássy mindazonáltal nem hitte, hogy ez erős akarata. A czárt sem annyira elszántnak, sem annyira korlátoltnak nem tartotta, hogy ilyen végzetes lépésre elhatározza magát. Azonkívül Gorčakovra számított, kinél magas kora és hiúsága daczára annyi okosságot és tapasztalatot föltételezett, hogy a kis Balkán-országokért nem fog oly hatalmas háborúba elegyedni, mely végső eredményében végzetessé is válhatik.[2] Az orosz államkanczellár viselkedése azonban ezen reményt nem látszott igazolni. Szeptember 12-én a bécsi orosz nagykövet megjelent gróf Andrássynál annak bejelentésére, hogy Gorčakovnak okvetlenül ki kell tartania egy több hónapig tartó fegyverszünet engedélyezésének már szept. 2-án kifejezett követelése mellett. Oroszország — tette hozzá — semmi esetre sem remélheti a keresztények jobb jövőjének biztosítását Törökországban.

[1] Báró Orczy az édes anyjához 1876 szept. 14.
[2] Egy akkori kortárs szóbeli közlése.

ha ez megtagadhatja a hatalmaktól kivánt elégtételt, t. i. a fegyverszünetet.[1]

Gorčakov föllépésével Andrássy egyáltalán nem lehetett megelégedve. Hivatkozva az orosz kanczellárnak Langenau báróval szemben használt kifejezésére: «most mindenekelőtt világosságra van szükség», a külügyminiszter kötelességének tartotta, hogy nemcsak tökéletesen világosan, hanem minden kitérés nélkül őszintén is szóljon. Nem hallgatta el, sőt egyenesen megmondta Gorčakovnak, hogy a status quo belifenntartása 2—3 hosszú hónapokon keresztül sem a hűbéres államokra és a fölkelőkre, sem magára a Fényes Portára nézve nem lenne előnyös. Andrássy és a török kormány találkoztak abban az óhajtásban, hogy a mint csak lehetséges, oly gyorsan jussanak a békéhez. Ennek daczára Andrássy tudni sem akart arról, hogy Gorčakov követelésének megfelelően a háborút viselők közt a modus vivendi szabályozását a vezető hatalmak minisztereinek konferencziájára bizzák. A hogy ő kifejtette: konferencziának csak ott van helye, a hol arról van szó, hogy a háború eredményeit tartós állapotok megteremtésére lehet értékesíteni. De a háború kimenetelének nem volt olyan eredménye, a mely határozott szabályozás alapját képezhetné. Megint ugyanolyan bizonytalanságban voltak, mint a háború kezdetén, a midőn Andrássy orvoslásul a reformok keresztülvitelét ajánlotta. Ezzel még egyszer bebizonyította, mennyire távol áll tőle, daczára a reichstadti megegyezéseknek, hódítások vagy egyátalán a Törökországban való erőszakos felforgatások gondolata, a melyek kétségtelenül lángba borítanák az egész Keletet. Politikai gondolatmenetét most is, mint azelőtt, az 1875 deczember 30-iki reformjegyzék fejezi ki. Ennélfogva kellemetlen volt neki, midőn a «Fremdenblatt»

[1] Báró Orczy az édes anyjához. 1876 szept. 13.

1876 július 20-ki számának egy czikke hangoztatta, mennyire szükséges, hogy Ausztria-Magyarország okkupálja Boszniát és Herczegovinát. A legkínosabban érintette őt ennek az ujságnak az a nyilatkozata, mert azt állították e lapról, hogy hivatalos összeköttetésben áll a külügyminiszteriummal. Ezért könnyen felébreszthette azt a hitet, hogy maga Andrássy indítványozta a két tartomány megszállásának nyilvános tárgyalását. Ő a leghatározottabban tagadta ezt. Bizonyítgatta, hogy a «Fremdenblatt» ugyan minden czikket közöl, melyet a külügyminiszterium eljuttat hozzá, de minden más tekintetben egészen független attól. Midőn gróf Stolberg német nagykövet erről közvetlenül a minisztertől értesült, az volt a véleménye, hogy a miniszterium «dii minores»-sei valószinűleg szándékosan felhasználták főnökük távollétét, hogy e kényes kérdés felvetésével kellemetlenséget okozzanak neki. Stolberg most szivesen igyekezett volna megtudni, hogyan gondolkozik tulajdonképen Andrássy Bosznia és Herczegovina okkupácziójáról, nem tartja-e a jövőre nézve mégis lehetségesnek és szükségesnek Ausztria-Magyarország érdekében. Minden igyekezete daczára sem tudta beszédre bírni a minisztert, a ki mély hallgatásba burkolózott.[1]

Tekintve Andrássynak ezt az idegenkedését egy oly szituáczió teremtésétől, a mely őt kényszeríthetné, hogy színt valljon és nyiltan fellépjen az okkupáczióért, érthető, ha a legerélyesebben tiltakozott egy hónapokig tartó fegyverszünet ellen. Azon aggódott, hogy a békekötést mindig csak elodázzák, a melyet pedig további nagyobb bonyodalmak elkerülése végett minél előbb óhajtott. Andrássy nem akart, mint mondá, erősen körülhatárolt programm nélkül a zöld asztalhoz ülni, mert az egész Európa előtt a három-császár szövetségének elhagyását

[1] Stolberg. Bécs, 1876 augusztus 4.

jelentené és azt, hogy idegen befolyásoknak ajtót nyitnak. Az 1875 deczember 30-iki reformjegyzék, valamint a berlini és reichstadti tanácskozások eredményei szerinte elegendő alapot nyújtottak az alkudozások megkezdéséhez.[1]

Minthogy azonban Andrássy belátta, hogy fegyverszünet nélkül nem juthatnak el idáig, Konstantinápolyban szorgalmazta, hogy habozás nélkül engedélyezzék, de ne legyen hosszabb egy hónapnál.[2] Sokszoros tanácskozás után szeptember 14-én a török kormány végre elszánta magát arra, hogy feltételeit nyilvánosságra hozza. Rendkívül kemények és Szerbiára nézve megalázók voltak ezek. Milán fejedelemtől azt kivánták, hogy Konstantinápolyba jöjjön és ismét hódoljon a szultánnak. Az állandó hadsereg létszáma ne legyen nagyobb mint 10,000 ember és két üteg. A dorobanczok (miliczia) intézményét megszüntetik. Ezenkívül Törökország a szerb várak újra megszállását és a legújabb időben épített erődök lerombolását követelte. Végül a Fényes Porta hadi kárpótlásul az adónak évi 500,000 forinttal való felemelését kivánta.[3] Sokkal engedékenyebbnek mutatkozott a Fényes Porta Montenegró iránt, a melylyel szemben kész volt a status quo ante bellum-ot érvényesíteni.

A török államférfiaknak erőtől duzzadó határozata, a mely az ellentétek kiegyenlítését kizárta, egyáltalán nem lehetett a hatalmak ínyére. Anglia, a mely most, egy kortárs kifejezése szerint, kész lett volna a kulcslyukon is keresztülbújni, hogy a békét siettesse,[4] ennek daczára elfogadhatatlannak találta a Fényes Porta feltételeit. Hogy a nyugalom óhajtott czéljához eljuthassanak, a britt kabinet már előbb elszánta magát Oroszország vontató köte-

[1] «Rotbuch» 1873—1877., 397. oldal.

[2] U. o., 400. oldal.

[3] U. o.

[4] Báró Orczy az édes anyjához, 1876 szept. 17.

lébe kapaszkodni. Azzal egybehangzóan olyan föltételek képviselője lett, a melyek kellemesek lehettek Gorčakovnak, de Andrássynak soha. Szerbia és Montenegró status quoján kívül a britt miniszterium Bosznia és Herczegovina részére autonomiát követelt, a Bulgária kormányzásában való visszaélések ellen pedig biztosítékokat.[1] Az angol miniszterek nem számoltak Andrássy ellenállásával, a ki, mint már korábbi alkalommal, úgy most sem akart hallani az autonómiáról, egy olyan kifejezésről, a melynek jelentése Stambulban olyannyira ismeretlen volt, hogy egy angol szótárból akarták értelmét kitalálni.[2] Andrássy nemcsak a bizonytalan ködös indítványnak kivánt kézzelfogható alakot adni, de ezenfelül még attól is félt, hogy a Fényes Porta soha sem fog belemenni a kínált autonomiába. Midőn Bismarck a külügyminiszter aggodalmairól hallott, úgy vélte, hogy Andrássy annál nyugodtabban adhatja beleegyezését, mert úgyse lesz semmi az egészből.[3] Andrássy ellenvetéseinek mégis volt annyi eredménye, hogy Anglia késznek nyilatkozott annak megmagyarázására, hogy mit ért autonomia alatt. Az angol kabinet kijelentette, hogy ennél legtávolabbról sem gondol az illető országok politikailag autonomikus szervezésére, hanem csak helyi természetű adminisztrativ reformokra.[4] Csak most csatlakozott Andrássy is az angol békeföltételekhez, a melyekhez a többi nagyhatalmak már hozzájárultak.

Ezzel, úgy látszik, egy lépést tettek előre. Ezt egy másik előzte meg, a melyet szintén kedvezőnek tekintettek a megértés előmozdítására nézve. Szeptember közepén ugyanis a hat nagyhatalom együttes unszolásának

[1] «Rotbuch» 1873—1877., 140. old.
[2] U. o. 469. old.
[3] Báró Orczy az édes anyjához, 1876 szept. 21.
[4] «Rotbuch,» 1873—1877., 422. old.

sikerült a Fényes Portát legalább szóbeli igéretre — írásbelire nem volt kapható — rábírni, hogy a török csapatok szeptember 25-ig minden támadástól tartózkodni fognak, hacsak az ellenfelek meg nem támadják őket.[1]

* * *

E véleménycsere időtartama alatt Gorčakov olyan határozatra szánta el magát, a mely legbensőbb gondolatait feltárta, újra szétrombolta az összes reményeket a békés kimenetelre és megerősítette azt, a mit Novikov mondott báró Orczy osztályfőnöknek egy beszédes pillanatában: «Il ne sert à rien de reformer, il faut réparer».[2] Az orosz nagykövetnek ez a kiszólása gondolatokat keltett. Valóban igazat látszott adni azoknak, a kik egy perczig sem adtak hitelt Oroszország békülékeny beszédeinek, hanem mögötte mindig ellenséges szándékokat sejtettek Törökország ellen. Tényleg több, mint valószínű, hogy az orosz kormány nem a törökök jólétének érdekében egyezett bele a deczember 30-iki reformjegyzékbe és támogatta azt Konstantinápolyban. Titokban inkább azzal számolt, hogy a törökök, a kik különben is lusták minden cselekedetükben, pénzhiány miatt el fogják odázni a reformokat és lassankint elvéreznek. Gorčakov szemei előtt csak az ozmán birodalom felbomlása lebegett. Midőn az ottomán birodalom szétbomlása nem ment neki elég gyorsan, azzal az ürüggyel, hogy a reformok keresztülvitelére akar kezességet kicsikarni, már a berlini megbeszélésekben megállapítva akarta látni a feloszlás eshetőségét, a mit Reichstadtban el is ért. Minden úton meg kellett teremteni erre az eshetőségre az előfeltételeket. A szerb-montenegrói támadás alkalmas eszköz volt Török-

[1] «Rotbuch», 411. old.
[2] Báró Orczy naplója 1876 jún. 27.

ország felbomlásának — a mi Reichstadtban szóba került — előidézésére. Ezóta Gorčakov semmit se mulasztott el, hogy a Fényes Porta iránt való ellenséges szándékát kimutassa. Maga II. Sándor is, a ki tovább áradozott a békeszeretetről és bizonyítgatta, hogy kitart mellette, már 1876 elején azt mondta Reuss herczeg német nagykövetnek: bármennyire is megtett mindent, hogy Törökország letörését megakadályozza és elodázza, a kő mégis annyira megindult, hogy nem lesz többé hatalom, melynek elég ereje lenne, azt zuhanásában feltartóztatni. Annyira biztosnak hitte az ozmán birodalom végét, hogy már Konstantinápoly jövendő sorsával foglalkozott, a melynek nem szabad egyetlen nagyhatalom kezére sem kerülnie.[1]

A czár annyira fitogtatott békés magatartása nem akadályozta meg Oroszország legmagasabb köreit, hogy mint a pánszláv irány előmozdítói és mint a szultán keresztény alattvalóinak barátai lépjenek fel. Mindenekelőtt a császárné, mint konvertált renegát[2] igyekezett azon, hogy hitbuzgalmát az egész világ előtt bebizonyítsa. Szakadatlanul azon panasszal ostromolta a császárt, hogy az orthodox keresztényeket Szerbiában, Boszniában és Bulgáriában megölik és elnyomják a görög vallást.[3] Maga állott élére a vöröskereszt egyletnek, a mely kötszereket küldött Szerbiába.[4] Minden kisérlet, a mely erre vonatkozó tevékenységét akarta korlátozni, személyes sértésnek tünt fel előtte.[5] A császárné példája, a ki a betegeket és sebesülteket ápoló egyesületek élére állt, buzdítólag hatott mind nagyobb és nagyobb rétegekre. Minden módon igyekeztek a tömeg részvétét felébreszteni a «szenvedő

[1] Reuss herczeg, Pétervár, 1876 január 14.

[2] Hessen—Darmstadt Mária herczegnő.

[3] Báró Orczy az édes anyjához, 1876 november 13.

[4] «Aus dem Leben König Karls» III. köt. 63. old.

[5] Berchem Bismarckhoz, Pétervár, 1876 aug. 30.

testvérek» iránt. Divat volt, hogy az arisztokrata hölgyek, magas állású méltóságoktól kisérve, templomokban, pályaudvarokon, sétatereken és népes utczákon perselyekkel jelentek meg, hogy pénzt gyűjtsenek a csatatéren küzdő harczosok számára. A szláv egyesületek, a melyek már évek óta gondoskodtak a bujtogatásról Keleten, a legkészségesebben rendelkezésére állottak a magasabb köröknek.[1] Nemcsak csengő pénzzel, hanem számos önkéntes szerzésével is akarták támogatni a «szenvedő testvérek»-et és az «üldözött orthodox vallás»-t a hitetlenek elleni küzdelemben.

Az orosz ujságok élénken közreműködtek a szenvedélyek felszitásában, a melyek lehetővé tették, hogy a szultán keresztény alattvalói iránt érzett eredetileg csupán emberi részvét határozott politikai jelleget nyerjen. A sajtó segítségével az a hiedelem terjedt el, hogy a nagyhatalmak visszautasították Gorčakovnak a Balkánon élő szlávok sorsa megjavítását czélzó javaslatait, a mi a felháborodás viharát ébresztette fel. Gorčakovnak egyáltalán nem tetszett, mikor megtudta, hogy segédje Giers az ujságok egyre vadabb hápogását betiltotta.[2] Az orosz kanczellár ügyes eszközöknek tekintette az orosz lapokat programmja számára, a mely folyton szemei előtt lebegett: megsemmisíteni a párisi szerződést, és megnyerni Oroszországnak a Kelet keresztényei felett a kizárólagos fennhatóságot. Karöltve járt vele az az igyekezete, hogy II. Sándor békeszeretetét megingassa. Olyan feltételek szabása által, melyeket Törökország nem fogadhatott el, lassan-lassan arra a meggyőződésre kellett vezetni a czárt, hogy mégis lehetetlen lesz az ozmán birodalommal tartós egyezményhez jutni.[3] Ez annál könnyebb volt,

[1] Báró Orczy az édes anyjához, 1876 nov. 13.
[2] Berchem, Pétervár, 1876 aug. 15. és szept. 3.
[3] Báró Orczy az édes anyjához, 1876 szept. 21.

mert az orosz népben fölébredt részvét a megvert szerbek iránt a czár szívében nagyon fájdalmas visszhangra lelt. Persze még ellenállt minden háborús kisértésnek és augusztus 27-én egy diner alkalmával így szól az azon résztvevő tisztekhez: «Remélem, nem lesz szükség az Önök vérére».[1] De lassan mégis inogni kezdett és hallgatott Gorčakov intéseire, a ki hatalmas szövetségesekre talált úgy Oroszország magas hullámokat verő közvéleményében, valamint a Gladstone által sugalmazott bolgárbarát angol manifesztáczióban. A talaj föl volt szántva, a melyen a császárt döntő lépésre ragadhatták. De még egy nagy nehézséget kellett legyőzniök, a melynek eltávolítása nélkül az eredmény kétséges volt. Ausztria-Magyarországnak is kovácsolnia kellett Oroszország tervén, a mit a bécsi orosz követség egy tagja, Tatičev, kissé nagyon korán árult el, a mennyiben így nyilatkozott: «Ha Ausztria-Magyarország most csatlakozik a mi politikánkhoz, a válság megoldása az ő érdekei szerint bekövetkezhetik, ha nem, akkor mi a kérdést valamivel később nélküle, sőt ellene intézzük el».[2]

Ebből a légkörből következett be 1876 szeptember vége felé gróf Sumarokov-Elston Felix tábornok, a czár főhadsegédének kiküldetése Bécsbe. Ismét meglepetés előtt állottak. Hiszen világos volt, hogy Gorčakov nem fog minden ok nélkül egy szárnysegédet Bécsbe küldeni, a kinek küldetéséről még az orosz nagykövetnek, Novikovnak sem volt sejtelme és a mely, mint egy kortárs mondja, erősen hatott az idegeire.[3] De Andrássy sem várt semmi jót,[4] midőn tudomására jutott és Novikov audiencziát kért tőle a császárnál az orosz külön követ részére a czár egy saját-

[1] Berchem Bismarckhoz, Pétervár, 1876 aug. 30.
[2] Báró Orczy az édes anyjához, 1876 szept. 26.
[3] U. o.
[4] U. o.

kezű írásának átadása végett.[1] Gróf Sumarokov abban a pillanatban érkezett, midőn Bécsben is szükségét érezték annak, hogy Oroszországgal szemben bővebb magyarázatokba bocsátkozzanak.[2] Mert mint Andrássy röviddel az orosz megérkezése előtt nyilatkozott, «mi a kevéssé örvendetes keleti zavarok drámájánál a legelső páholyokban ültünk», és igyekeznünk kellett, hogy legalább Boszniában és Herczegovinában a mi legvitálisabb érdekeink érvényre jussanak.[3] Egy szeptember 23-ról keltezett levélben Gorčakov a császár és királynak szóló «bizalmas missio»-val megbízott Gróf Sumarokovot Andrássy különös figyelmébe ajánlotta. Hivatkozva kölcsönös munkájukra, az Oroszország és Ausztria-Magyarország közti barátság megteremtésére, a kanczellár ezt írta a mi külügyminiszterünknek: «Elérkezett a pillanat, hogy azt a tényt szentesítsük. Már nem lehet az eseményeknek szabad folyást engedni. Érintik a mi emberi és keresztényi érdekeinket és érzelmeinket.»[4]

Bővebb magyarázatát annak, hogy orosz részről mit értenek a «szentesítés» alatt, maga a czár adta a királyhoz intézett sajátkezű írásában. Ha Európa megegyeznék, vélte II. Sándor, könnyen megoldáshoz juthatna a keleti kérdés. De hol van az egységes Európa? Mialatt a hatalmak tanácskoznak, egymásra halmozódnak az események és a közbéke veszélyeztetve van. Ebből a zsákutczából kivezető utat kell találnunk. A czár ezt kizárólag egy Ausztria-Magyarország és Oroszország közötti megértésben látta, hogy úgy a válság kifejlődését, valamint a

[1] Novikov Andrássyhoz, 1876 szept. 26. Gróf Andrássy-levéltár.

[2] I. Ferencz József II. Sándor császárhoz, Bécs, 1876 okt. 3. Kiadatlan.

[3] «Rotbuch», 1873—1877., 418. old.

[4] Gorčakov Andrássyhoz, Livadia, 1876 szeptember 11/23.

keresztények további legyilkolását megakadályozza. Gyorsan és erélyesen hozzá kellett volna fognia mindkét államnak az uralkodó bonyodalmak kibontásához. II. Sándor erre nézve mint legalkalmasabb eszközt Boszniába az osztrák-magyar, Bulgáriába az orosz csapatok bevonulását ajánlotta, akár tengeri úton, ha nyitva van, akár Románián keresztül. Ha egyidejüleg el lehetne érni — így fejezi be a czár — hogy a nagyhatalmak hajórajai a keresztények életének megvédelmezésére a Bosporusba befussanak, akkor egy ilyen demonstráczió valószínűleg elégséges volna, hogy a törökök követeléseit letörje és kényszerítse őket, hogy Európa határozatai előtt fejet hajtsanak.[1]

A legfigyelemreméltóbb II. Sándor levelében nem annak tartalma volt, hanem, hogy Gorčakov azt táviratilag közölte az összes kabinetekkel még mielőtt a császár válaszolt volna. Ez egy, a souverainek sajátkezű leveleinél még nem tapasztalt, felette izléstelen eljárás volt. Novikov egészen vörös lett, midőn báró Orczy szeptember 29-én szemébe mondta neki: «A mi titkunk a Polichinell titka, már minden nagykövet értesült róla az Önök kabinetje által».[2] Gróf Andrássy azonban úgy vélte: «Annál jobb, mert ily módon az absurd inditvány maga fog itélkezni önmaga felett».[3] Könnyen elképzelhető, hogy Bécs egész diplomácziai világa lázas izgatottságban volt. Mind tudni akarták, hogy a miniszter mit fog határozni, minthogy háború és béke attól függhetett. Gróf Andrássy egészen tudatában lévén a nehéz helyzetnek, a melybe a monarchia Oroszország javaslatai következtében került, igyekezett teljesen ura maradni gondolatainak.[4] Több napra volt

[1] II. Sándor császár I. Ferencz Józsefhez. Kiadatlan.
[2] Báró Orczy az édes anyjához, 1876 szept. 29.
[3] U. o.
[4] Ugyanaz ugyanahhoz.

szüksége, hogy megfogalmazza a feleletet, a melyet az uralkodó is élénk türelmetlenséggel várt.[1] Október 3-án[2] gróf Sumarokov-Elston a királyi válaszszal és Andrássynak egy Gorčakovhoz szóló ajánlólevelével a zsebében visszaindulhatott Pétervárra.

Andrássy az orosz kanczellárhoz méltó cselekedetnek mondotta, hogy az Ausztria-Magyarország és Oroszország érdekeinek éles ellentétéről fönnálló hagyományos tévedést kiirtsa.[3] Épen úgy Ferencz József király is arra helyezte feleletében a fősúlyt, hogy az entente még bensőbbé váljon. Ennek beismerése nem akadályozta a korlátlan magyarázatot, hogy Ausztria-Magyarország soha se tűrhetné el egy olyan politikai autonómia engedélyezését Bosznia-Herczegovinának, mint a Romániáé és Szerbiáé. Hiszen ez annyi lenne, mintha az anarchiát a monarchia provincziáinak kebelében csendesen állandósítaná, a melynek ettől a pillanattól kezdve nem lenne más feladata, mint hogy egy épen most törvényesen megalapított államrendszert szétzuzzon, csak azért, hogy a viszonyok tartósságához lehessen érni. És nem nagyon valószinű-e, hogy Törökországot csak fegyveres erővel lehetett volna kényszeríteni a politikai önállóság elismerésére a tartományok részére? De ha — így nyilatkozik a király — Ausztria-Magyarország közvéleménye egy miniszternek, legyen az akárki, nehezen bocsátja meg azt az eszmét, hogy Dalmáczia, Horvátország és Szlavonia között autonom államok keletkezését megengedte, akkor még több jogot formálhat annak a szándéknak elitélésére, hogy Törökországot olyan helyzet megteremtésére kényszerítsék, a mely a monarchia érdekeivel egyenes ellentétben áll.

[1] Báró Orczy az édes anyjához, 1876. szeptember 30.
[2] Ugyanaz ugyanahhoz, 1876. október 3.
[3] Andrássy Gorčakovhoz, 1876. okt. 2.

Az uralkodó ép oly határozottan rosszallotta a Törökország belső ügyeibe való kettős beavatkozást, mint Oroszország elszigetelt intervenczióját. A király véleménye szerint egy akczió czélja csak abban állhat, hogy a keresztények feláldozását megakadályozza és egy biztos modus vivendit találjon fel, a melyet azonban semmi esetre nem lehet egy tartós megszállás segítségével elérni. Vajjon ezt az eredményt el fogjuk-e érni, — kérdé a király — egy futólagos okkupációval? Ha Ausztria-Magyarország és Oroszország seregei egyszer átlépték a határokat, vajjon még mindig azok legfőbb hadurainak akaratától fog-e függni visszahivatásuk? Egy ideiglenes megszállástól az uralkodó semmiféle hasznot nem várt, minthogy Törökország, ha tudja, hogy csak futólagos, bizonyára minden reformmal szemben csak passziv ellentállást fog tanusítani. Sok vér fogna folyni, új bonyodalmak keletkeznének egy ephemer műért, a melyet nem is igen távoli jövőben újra elölről kellene kezdeni. Mert a csapatok bevonulása csak jelt adna az anarchia kitörésére és bármilyen gyorsan sietnek a színtérre, mégsem akadályozhatnák meg — legalább a megszállatlan területeken — a keresztények lemészárlását. Általában a pillanatnyi okkupáczió semmiféle értékkel nem birna a keresztény alattvalókra nézve. A tartományoknak nemcsak szabadságuk nincs, de a lét legelengedhetetlenebb kellékei is hiányoznak ott. Mindent felégettek és tönkretettek. Bemutatkozhatunk-e előttük — kérdi a király — mint szabadítók, hogy nemsokára ismét átengedjük őket előbbi nyomoruságuknak? Azt a körülményt is mérlegelni kell, hogy a két hadsereg megjelenése alkalmával Bulgária, Bosznia és Herczegovina azonnal proklamálni fogják függetlenségüket. Vajjon ki lehetne-e őket újból szolgáltatni a török uralomnak a seregek elvonulása után? Minthogy ez többé nem lehet II. Sándor szándéka,

nem is rendelheti vissza többé a katonáit. Egy ideiglenes megszállásból ily módon állandó keletkeznék. De — folytatja a király — Bulgáriának permanens okkupácziója sem Oroszország érdekének, sem a czár intenczióinak nem felel meg. Európa valószinűleg tiltakoznék az ellen és nincs is hatalmában, mondja az uralkodó, birodalma közvéleményét megakadályozni, hogy azt ossza. Mindezt a czárnak azzal a nyilt bizalommal mondja, a melyet a barátság sugalmaz. Az egyedüli kényszereszközt, melylyel a törökre üdvösen lehetne hatni, a királyi levélíró általános flottademonstraczióban vélt fölismerhetni. De joggal aggódott a miatt, hogy ehhez a három császár-szövetségen kívül álló nagyhatalmak csak azzal a feltétellel fognak hozzácsatlakozni, ha a két császár lemond az okkupáczióról. A legbizonyosabbra lehet venni, hogy az udvarok Oroszország és Ausztria-Magyarország programmját nem ismerve, a legnagyobb bizalmatlansággal fogadják.

Minde politikai szempontok teljes méltánylása mellett, a császár és király úgy gondolta, hogy a következő indítványokat teheti szövetségesének: Kitartani egy formális fegyverszünet követelése mellett, a legkomolyabban támogatni az autonómiára vonatkozólag megváltozott angol békejavaslatokat, ezeknek lényegében való elfogadása után a részletek kidolgozására összeállítandó bizottságot kijelölni, az elfogadott békefeltételek keresztülvitelének biztosítására volna aztán a hatalmak flotta-tüntetése, egészen kívül hagyván minden izolált intervencziót, vagy hasonlót kettesben. Ha ez a nyomás elégséges — így nyilatkozik I. Ferencz József — akkor legalább egyelőre el van érve a békés megoldás. Ha azonban a Fényes Porta ellenszegül, akkor az egész világ előtt bizonyossá válik, hogy az ottomán birodalom fenntartása lehetetlen. Törökország ellenállása minden valószínűség szerint új vérfürdőkbe fog akkor nyilvánulni. Ebben a perczben Ausztria-Magyar-

ország és Oroszország intervenczióját, a melytől ma bizonyos hatalmak tartanak, egész Európa elfogadni, sőt kívánni fogna. Csak ebben az esetben akarta az uralkodó teljesíteni azt a kötelezettséget, a melyet a reichstadti entrevue alkalmával számításba vett feltételek kivitelére nézve vállalt.[1]

A mint látható, Ausztria-Magyarország egy pillanatig sem habozott abban, hogy csupán Törökország tényleges feloszlásának beálltával veszi igénybe a Reichstadtban számára kijelölt részt. Ennek daczára a mérvadó köröknek nem lehetett magukat kivonni ama megfontolás alól, hogy a czárra nézve, tekintettel az ő cselekvési módjára, mégis egészen más szempontok is latba eshetnek, mint Ausztria-Magyarországnál. Első sorban nem volt szabad figyelmen kívül hagyni a pánszláv áramlatot, a mely II. Sándort arra kényszerítette, hogy fegyvert fogjon a Keleten a keresztény hitsorsosok érdekében. Ha tehát I. Ferencz Józsefnek, e tények teljes tudatában, nem is volt szándéka a czárnak ellene szegülni: követni őt ezen a veszélyes úton már nem akarta. Egyszerűen nem tehette ezt a monarchiában uralkodó hangulat miatt. Míg a czár absolut uralkodó volt, a kinek csupán akaratához képest kell a közvéleményt figyelembe vennie, Ausztria-Magyarországban egészen más volt a helyzet, a hol t. i. ellentétben Oroszországgal, a korona a két parlament beleegyezésére van utalva. De semmi se lehetett a királynak alkalmatlanabb, mintha Sándor az orosz expedicziótól való tartózkodását ellenségeskedésnek vette volna. Ezért megigérte az uralkodó, hogy abban az esetben, ha az orosz seregek bevonulnának Törökországba, kötelességének fogja tartani a czár különös helyzete nehézségeinek súlyát méltányolni és ezért már most biztosítani őt, hogy nem gördít akadályo-

[1] I. Ferencz József Sándor császárhoz, 1876 okt. 3. Kiadatlan.

kat az útjába. Ezt az álláspontot akarta a király mindig szem előtt tartani még akkor is, ha a közvéleményben esetleg visszatetszést szülne. Ezen előzékenység azonban nem terjedhetne addig, hogy az orosz vállalkozással szemben tétlen szemlélő maradjon, mert ez, mint Ferencz József megjegyzi, annyi volna, mint lemondani a nagyhatalmi igényekről. Ha Oroszország kiadja a parancsot seregeinek bevonulására, akkor Ausztria-Magyarország is el volt szánva hadserege egy részének mozgósítására. Minden perczben legyenek készen a monarchia érdekeinek megvédésére. Mindezen biztosítékoknak a reichstadti megbeszéléseken kellett nyugodniok, mivel megsemmisülnek, mihelyt az Európai Törökország állapotainak végleges rendezése alkalmával valami sérelmet szenvednek. Úgy, mint a czárnak, a királynak is meg volt az az érzése, hogy most ütött az óra, a melyben talán több, mint egy nemzedék sorsa és nyugalma felett történik döntés. Az uralkodó még mindig azzal a reménynyel volt eltelve, hogy sikerülni fog Ausztria-Magyarország és Oroszország együttes és egymással szövetkezett eljárása. Ha ez mégse lesz lehetséges, a király azzal a kilátással vigasztalta önmagát, hogy az eszmék kölcsönös kicserélése legalább azt az egyet biztosítja: hogy ők nem fognak ellenkező irányban haladni.[1]

* * *

Albrecht főherczeg, a kiről azt mondták, hogy nagyon oroszbarát érzelmű, de a ki mégis sokkal többre tartotta a monarchia érdekeit, mint a szomszéd állam iránt

[1] I. Ferencz József II. Sándorhoz, Bécs, 1876 okt. 3. Kiadatlan. Gorjainov («Le Bosphore et les Dardanelles») 324. old., a kinek kezében volt a levél egy csupán néhány sorra szorítkozó nagyon szegényes kivonatot ad belőle, a mely nem ad igaz képet.

érzett rokonszenvét, egészen el volt ragadtatva a királynak Andrássy által fogalmazott levelétől «Valóságos mestermű, mert annyira igaz, világos és őszinte» — ez volt róla a véleménye. A főherczeg meg volt róla győződve, hogy a császári irat minden félreértést lehetetlenné tett és ennélfogva erős benyomást kelt és kedvező hatása lesz. A mikor a főherczeg, a ki Andrássy «őszinte barátjának» nevezte magát, a miniszternek üdülésre és a nemsokára bekövetkezendő «diplomácziai campagne»-hoz szükséges erőgyüjtésre nyugalmat kivánt,[1] ez a kivánsága csak jámbor óhaj maradt. A diplomácziai küzdelem ugyanis azonnal beállott.

Oroszország példáját követve Andrássy is rögtön tudomására hozatta a bécsi udvarnál akkreditált összes követeknek a királynak Oroszországhoz intézett feleletét, a mely feladattal báró Orczy osztályfőnököt bízta meg.[2] Hogy milyen érzelmekkel tette meg báró Orczy ezt a lépést! Hiszen saját maga hallotta közvetlenül Novikovtól, hogy az adandó választól függ a jövőben a monarchiának Oroszországhoz való viszonya.[3] És ez most olyan értelemben adatott meg, mely azt az alapot, a melyen az entente nyugodott, az egész világ előtt mintegy szégyennek tette ki.

[1] Albrecht főherczeg Andrássyhoz, Bécs, 1876 okt. 6. Gr. Andrássy-levéltár.

[2] Báró Orczy az édes anyjához, 187 6okt. 3. Orczynak ezen előadását megerősíti Buchanannak, a bécsi angol nagykövetnek 1878. évi október 4-én az angol külügyminiszterhez küldött jelentése («Das Staatsarchiv» 31. köt. 155. old.). Buchanan itt határozottan kijelenti, hogy Orczy Andrássy megbizásából közölte vele az orosz propozicziók visszautasitását és ezeket pontosan megjelöli. Buchanan azt is említi, hogy hasonló nyilatkozat a török nagykövetnek is ment. Csak az idegen udvarok bécsi képviselői előtt titkoltatott a reichstadti megállapodás, a melyből indultak ki Gorčakov javaslatai — oly eljárás, melyet az orosz államkanczellár II. Sándor levelének közlése alkalmából bizonyára szem előtt tartott. Ezt nem akarták nyilvánosságra hozni.

[3] Báró Orczy az édes anyjához, 1876 okt. 7.

Ha Andrássynak eddig azt a szemrehányást tették, hogy a helyzetet optimista módon nézte, hogy túlságosan ragaszkodik a békéhez s hogy Gorčakovtól egyik elfoglalt állásból a másikba szoríttatja magát, most ime mindazokra ráczáfolt, a kik ezekhez hasonló vádakat hangoztattak ellene. Nem bátorság és a kellő öntudat hiányából akarta fentartani a békét, hanem egyedül és kizárólag azért, mert azt követelte a monarchia érdeke. Andrássy, a kinek az állandóság védelme volt a feladata, nem hajthatta magát a hódító politika tevékenységi lázától, a mely Gorčakovot hevítette. Épen ezért, nála minden fényes, meglepetésszerüen ható coup ki volt zárva, a miben teljesen egyetértett a királylyal, a ki gyakran mondá azt, hogy «Ausztria-Magyarország sohasem indithat meg támadó hadjáratot, s be kell várnia, a míg megtámadják.»[1]

A mint azonban Gorčakovot fékezni többé nem lehetett, Andrássy szakított tartózkodó magatartásával. Erélyesen megvonta azokat a határokat, a melyeket Oroszországnak a monarchia sérelme nélkül átlépnie nem lehetett. Ekkor látszott meg, mennyire távolállók azok a czélok, a melyek felé Andrássy és Gorčakov törekszenek. Eleintén, legalább Andrássy részéről, még mindig meg volt az igyekezet arra, hogy a nyilt konfliktus kikerültessék. Igen, sőt készen áll arra is, hogy abban az esetben, ha Törökország a fegyverszünet engedélyezésétől vonakodik, Oroszországgal egyértelmüleg visszahívja Konstantinápolyból az osztrák-magyar nagykövetet. Viszont nem volna hajlandó megtenni ezt arra az esetre, ha a Fényes Porta a Stambulban tartandó konferencziára vonatkozó javaslatot — a mely szerint Törökország onnan kizáratnék — visszautasítaná, mert képtelen volna a Fényes Portával

[1] (Albrecht főherczeg) «Aphoristische Bemerkungen». Gróf Andrássy-levéltár.

való diplomacziai viszonynak csak e miatt való megszakítását a delegácziók előtt igazolni.[1]

Még mindig tartottak a fegyverszünetre vonatkozó tárgyalások. Október 8-án a hatalmak egy hónapra szólót követeltek. Könnyen megérthető okokból, mert egyáltalán nem kivánhatta téli hadjáratnak viselését, a Fényes Porta csak 1877 márczius végeig tartó hat hónapos fegyverszünetet ajánlott, a melyet viszont a szerb kormány utasított vissza, a mely nem tűrhette el, hogy az országot ellenséges haderő ily hosszú ideig megszállva tartsa. Oroszország — a mely az ellenségeskedésnek hat hétre való beszüntetésére törekedett szintén nem akart erről hallani. Černajev, a ki veresége daczára se gondolt további szerepe elejtésére s a ki Milánt királylyá kiáltatta ki, II. Sándort arra ösztönözte, hogy ne egyezzék bele ily hosszú fegyverszünetbe. Ő kezeskedik arról, hogy a török hadsereg egy téli hadjáratban feltétlenül megsemmisül.[2]

E diplomácziai zűrzavar közepette («gâchis diplomatique») — a szó Novikovtól[3] ered — mialatt még semmi megegyezésre sem juthattak, érkezett meg Bécsbe a király levelére II. Sándor válasza. A czár minden körülmények között ragaszkodott az autonomiához, vagy széles alapokon nyugvó és becsületesen garantált selfgovernementhez, a mely nem lehet holt betű. Már előre úgy látta, hogy Törökország minden világos programmnak ellensége lesz, a mely esetben elhatározta, hogy képviselőjét Konstantinápolyból visszahívja, a mivel Oroszország újból visszanyerné cselekvőképességét. II. Sándor egyáltalán nem titkolta, hogy ez előzményből mint végső

[1] Andrássy Gorčakovhoz (válaszképen annak Novikovhoz szóló okt. 8-iki táviratára) 1876 okt. 10.

[2] Báró Orczy az édes anyjához, 1876 okt. 19.

[3] U. o.

eredmény a reichstadti megállapodások megvalósulása következik. Vajjon I. Ferencz József nyilatkozatainak félreértésén alapult-e ez, vagy pedig készakarva lőnek e nyilatkozatok olykép magyarázva, mintha a reichstadti megbeszélések értelmében történő végleges rendezés eszméjének kedveznének? A czár válaszában teljesen áthatottnak látszott attól, hogy Bécsben éber szemmel igyekeznek Törökország felosztására annyira, hogy nem tartózkodik megpendíteni a Törökország ellen már a legközelebbi tavaszra megindítandó osztrák-magyar-orosz háború eszméjét. Ő kész — ezt írta a királynak — egy köztük kötött szerződés útján az összes részletkérdéseket szabályozni; s minden esetben teljes titoktartásra kért, a melyre a maga részéről is figyelni fog.[1] E biztosításra valóban sürgős szükség is volt. Orosz részről ugyanis a reichstadti megállapodás ellenére közvetlenül az entrevue után, Milán tudomására hozták, hogy Szerbiának a Törökország elleni háborúban esetleges vereség után se kell területi veszteségtől tartania.[2] S a midőn a czárnak a királyhoz intézett első levele tartalma világgá kürtölődött, oly bizalomkeltő tény volt-e ez, a mely az orosz kabinet hallgatásába vetett hitet emelte? A czár ezt okvetlenül kellett, hogy érezze, a mikor szavával kezeskedik a «teljes titoktartásért».

II. Sándornak azonban nagy volt a tévedése, mikor azt hitte, hogy I. Ferencz József annyira ment, hogy vele 1877 tavaszán közösen kardot ránt Törökország megtámadására. Teljes biztossággal láthatta tévedését a czár abból a levélből, a melyet a király október 23-án

[1] II. Sándor I. Ferencz Józsefhez Livadia, 1876 $\frac{\text{szeptember 22.}}{\text{okt. 10.}}$, Kiadatlan.

[2] Kállay Andrássyhoz, 1876 aug. 1. Kállay ezt a levelet útközben irta, mialatt egy utazásra indult. Gróf Andrássy-levéltár.

intézett hozzá. Ez — mondja az uralkodó — nem volt az ő gondolata. Se nézeteinek, sem a monarchia érdekeinek nem felel meg, hogy a felosztás mozzanatát siettesse s nem tervezett katonai akcziót, a mely Törökország felosztását vonja maga után. A király nézete szerint ez a nem messze jövőben az események ereje alatt önmagától meg kell, hogy történjék. És bármennyire különböző is e kérdésben Oroszország és Ausztria-Magyarország álláspontja, Ferencz József erősen óhajtja, hogy a két állam között az egyetértés megmaradjon. Ezért nem idegenkednék egy titkos szerződéstől sem, a melynek közvetítőjeképen az «engedékeny és lelkiismeretes» Novikov nagyon kellemes volna neki.[1]

Oroszország azonban már túlságosan előre merészkedett ahhoz, hogy a király és Andrássy intő szavait meghallgathassa. A pánszláv táborban bizonyára a felháborodás vihara tört volna ki, ha a czár megállott volna azon az ösvényen, a melyen megindult. Már 1876 augusztusában mutatkoztak Szerbiában az Oroszországgal való elégedetlenség jelei. Ez a hangulat egyenesen gyűlöletté vált volna, ha a czár Szerbia megsegítéséről lemondott volna egy újabb vereség esetén.[2] Erre akkor nyilt alkalom, a mikor a törökök október végén Aleksinac-ot kemény küzdelemmel elfoglalták, Djunist rohammal bevették s így a Belgrád felé vivő útjuk szabaddá vált. Ekkor a kétségbeesett helyzetben lévő Milán Pétervárhoz fordult, a hol sürgősen orosz közvetítést kért. Immár vége lőn annak a büszke szerb álomnak, hogy Boszniába befészkelődve, innen déli tartományainkba vivődjék át a szláv propaganda. Mint vesztes félnek Oroszország támo-

[1] I. Ferencz József II. Sándorhoz. Kiadatlan.

[2] Kállay Andrássyhoz, 1876 augusztus 1. Gróf Andrássy-levéltár. Ezt a levelet Kállay egy utazás alkalmával írta a nélkül, hogy a hely nevét a keltezésre írta volna.

gatásáért kellett könyörögnie a gyengének és erőtlennek tartott török ellen. Oroszország egész közvéleményétől szorítva, a czár nem játszhatta tovább a nyugodt szemlélő szerepét. Október 31-én Konstantinápolyban háborúval fenyegetőzött az esetre, ha 48 órán belül nem ad a szultán hat hetes fegyverszünetet. Valószinűleg angol figyelmeztetésre a Fényes Porta elfogadta az orosz követelést s Milánnak november hó 1-én sürgős intézkedéssel, két hónapos fegyverszünetet adott.

De az ellenségeskedések beszüntetése ellenére sem bizott senki a béke megtartásának lehetőségében, legkevésbbé a czár maga, bármennyire kellemetlen lett volna is neki a hadjárat megindítása. Az a férfi, a ki magát a francziák által 1875-ben, mint a béke fejedelmét s Európa nyugalmának megmentőjét ünnepeltette, most harczias hangon kellett, hogy beszéljen, a melyet nála eddig teljességgel nem ismertek. Elképzelhető, hogy az izgalmak és a folytonos lelki tusa, a melyeket a háború vagy béke között való választás okozott neki, aláásták az egészségét s hogy szenvedett miattuk.[1] A Balkán félszigeten élő keresztény testvérek iránt érzett orosz lelkesedést szándékosan addig szították, a míg az a czár feje fölé nőtt. Ignatjev hatása alatt II. Sándor a pánszláv komiték izgatásainak annyira féket eresztett, hogy maga is a foglyuk lett, és többé nem tudott szabadulni tőlük. Most már neki is azt kellett mondania, hogy Oroszország becsülete van érintve. A Ferencz Józseffel folytatott levelezésben mindig a: Ma dignité szót használta s mindig ő tolatott, míg ő azt hitte, hogy másokat tol.

November elején II. Sándor azt a nyilatkozatot tette I. Ferencz Józsefnek, hogy már nincs elég bátorsága

[1] Báró Orczy édes anyjához, 1876 okt. 7. Novikov közleménye nyomán.

Törökország felbomlását bevárni, a mint azt Andrássy óhajtotta és az Bécsben, Sumarokov küldetése alkalmával a leglojálisabban és a legnyomatékosabban ajánltatott; neki már most segélyére kell az ottani keresztény alattvalóknak sietni. Nem bízott abban, hogy Európa tudomást vesz az állapotok tarthatatlanságáról a Keleten és együttes akcziót fog kifejteni ebben a dologban. A nagyhatalmak közt létrejött szerződések sokkal inkább arra valók — úgymond, — hogy Törökországnak büntetlenségét biztosítsák Európa részéről az egyezség hiánya által és olyan állapotot teremtsenek, a mely folyton elviselhetetlenebbé válik. Ő maga részéről — írta most II. Sándor a királynak — el van szánva ennek véget vetni és egyedül keresztülvinni azt, a mit mindenki elvileg igazságosnak, emberinek és szükségesnek ismert el; sajnálja, hogy a vele barátságos viszonyban élő császár és király nem akar vele egyesülten cselekedni.[1] De a czár még mindig számított Ausztria-Magyarország közvetett támogatására, hogy elérje a két hatalom által Reichstadtban kitűzött czélt. Szinte elengedhetetlennek tartotta, hogy fellebbentse a fátyolt Vilmos császár előtt a reichstadti tárgyalásokról és róluk értesítse a berlini kabinetet.[2] Előbb még szigorú titoktartást követelt a német udvarral szemben, s most hirtelen rájött arra, hogy az a bizalmas intimitás, a mely a három császári udvar között fennáll, mintegy erkölcsileg kötelezővé teszi, hogy a reichstadti eseményekről Vilmos császár is tájékoztassék.[3]

[1] II. Sándor I. Ferencz Józsefhez 1876 $\frac{\text{október 22.}}{\text{november 3.}}$ Kiadatlan.

[2] Itt azt lehetne ellenvetni: ha II. Sándor levele minden udvarral azonnal közöltetett, úgy a reichstadti egyezményről is kellett őket értesíteni. Ezzel szemben előbbi megjegyzésemre utalok, hogy az orosz propozicziók ugyan közöltettek, de Reichstadtról nem tétetett említés.

[3] II. Sándor I. Ferencz Józsefhez 1876 $\frac{\text{október 22.}}{\text{november 3.}}$ Kiadatlan.

Talán nem volna helytelen, ha ebben az egyoldalú, önkéntes eljárásban azt a tudatos tendencziát látnók, hogy Ausztria-Magyarországot Berlinben ferde világításba akarták helyezni. Milyen hatást kellett okoznia annak a ténynek, hogy míg Oroszországból az első értesítések megérkeztek, a mi monarchiánk egy szót sem ejtett Reichstadtról! Se Vilmos császár, se Bismarck nem sejthették, hogy II. Sándor és Gorčakov voltak azok, a kik hallgatást követeltek minden más nagyhatalom előtt. Oroszország egész magatartása ebben az ügyben még inkább menthetetlen az által, hogy a német kabinetet a reichstadti titokba beavatta.[1] Ennek legközelebbi következménye kétségkívül csak bizalmatlanság lehetett Andrássy politikája iránt, a kit Gorčakov minden erkölcsi támaszától Bismarcknál meg akart ezzel fosztani. Oroszország minden oldalról szabadkezet akart magának biztosítani. Ezért igyekezett Ausztria-Magyarország jóakaratú semlegességét is megnyerni a háború esetére és arra törekedett, hogy Bécsben siettesse a szerződés megkötését, a mely erről kezeskedett.

De azt lehetne kérdezni: feltétlenül szükséges volt-e, hogy Andrássy beleegyezését adja egy olyan egyezséghez, a mely Oroszországnak szabad kezet biztosított Tö-

Gorjainov nem közli a levélnek ezt a pontját. Ellenben «Le Bosphore et les Dardanelles» cz. művében idézi a 321. ol. II. Sándor Vilmos császárhoz szóló levelének azt a részét, a mely szerint neki nincs titka előtte. Gorjainov Bismarck elleni polemiájában nem szerencsés. Bizonyítékul Bismarck állítása ellen, hogy semmit se tudott a még emlitendő 1877 jan. 15-iki titkos konvenczióról, Gorjainov hivatkozik II. Sándornak 1876 $\frac{\text{okt. 21.,}}{\text{nov. 2.}}$ Vilmos császárhoz irott levelére, a mely Reichstadtra, de nem az 1877i-ki konvenczióra vonatkozik.

[1] Andrássy talán csak elébe akart a dolognak vágni és Bismarck herczeget a limine bizalmasan beleavatta a dologba? Ez adhatná ama megjegyzések magyarázatát: «Preussen wusste von der Sache und versprach Geheimhaltung.»

rökországgal szemben? A felelet erre csak igen lehet. De Andrássy nemcsak Oroszország Törökország elleni háborújának engedett szabad folyást, hanem annak befejezése után a békefeltételek megállapításánál a beleszólást kikötötte. Ha a külügyminiszter, miután megtagadta közreműködését a romboló munkánál, most ennél a vállalkozásnál megmutatta volna, hogy szembe száll Oroszországgal, akkor a czár és Gorčakov azonnal frontváltoztoztatásra gondoltak volna. A helyett, hogy Törökországra rontson, Oroszország előzetesen visszavonult volna és időközben ellenünk készült volna háborúra, hogy azután ezen jelszó alatt: Konstantinápolyba Bécsen átvezet az út egész erejével reánk támadhasson. Oroszország iránti ellenséges tervek vádjának elkerülése végett Andrássy tehát arra határozta el magát, hogy az orosz-török háború esetében kilátásba helyezi Ausztria-Magyarország semlegességét.[1] Az akkori európai helyzet nem engedett meg Andrássynak mást, mint a várakozás politikáját. Melyik hatalomnál számíthatott volna eredményes támogatásra a czári birodalommal való párviadalban?

Ausztria-Magyarország ugyan jó viszonyban állott Berlinnel, de ennek ellenére nem tudta: milyen terhet képes elviselni a német barátság pillérje, s milyen árt követel majd Németország az Oroszország elleni támogatásért. Ha ezt egyáltalán el lehetne érni! Hiszen arról volt szó, hogy Bismarck semmit sem látna szívesebben, mintha mi, Gorčakov fölszólítását követve, közös munkát végeztünk volna vele. De vajjon lehetett volna-e már akkoriban remélni, hogy Vilmos császár cserben hagyja császári unokaöcscsét? Nem sokkal inkább arra kellett-e gondolni, hogy Bismarck hálából az 1870-ben tett szolgálatokért, most Oroszországnak fogja a szükséges védelmet szol-

[1] Denkschrift über die bosnische Okkupation. Kiadatlan.

gáltatni? «A meddig Vilmos császár él — úgy vélekedett akkor Albrecht főherczeg — vagy Bismarck kormányoz, Poroszország semmiféle aktiv eljárásra, ebben semmi kétség sincs, nem nyerhető meg.»[1] Németországnak ez a viselkedése kezeskedett volna Francziaország passziv szerepléseért, a mely különben sem vágyott buzgóbban másra, mint a czári birodalommal való szövetségre, és semmiben sem maradt volna Berlin mögött, hogy versenyezzen a barátság bizonyításában II. Sándor iránt. Olaszországról Bécsben tudták, hogy a legnagyobb türelmetlenséggel óhajtja a pillanatot, a melyben Trentinót birtokába veheti. Nem lehet kételkedni abban, hogy szívesen lesz Oroszország uszályhordozója, ha ez kívánságai megvalósításánál segítségére akar lenni.[2]

Még csak egyetlen hatalom maradt, a melyre a veszély órájában joggal tekinthettek némi bizalommal. Ez Anglia volt, a mely Törökország kedvéért vált el az ú. n. európai konczerttől és saját szakállára csinált politikát. De Ausztria-Magyarország külügyminisztere, ha számításait Anglia biztos közreműködésére alapítja, minden esetre homokra épített volna. Nagybritániában ugyan visszhangzott még ama történeti jelszó: Anglia mindig legbizalmasabb és legkipróbáltabb szövetségese volt Ausztriának. Közelebbről nézve azonban a történelem az ellenkezőjét tanította és erős bizonyítékokat szolgáltatott arra, hogy a jelenlegi britt miniszteriumot mindenkor inkább az önzés vezette, mint a jóakarat. A spanyol örökösödési háborúban Anglia, miután czélját elérte, a monarchiát

[1] «Aphoristische Bemerkungen», 1876 nov. Gróf Andrássy-levéltár. Beck táborszernagy egyik közlése nyomán ezeket az «Aphoristikus megjegyzések»-et a főherczeg megbizásából, annak közreműködésével és részben tollbamondása után írta le.

[2] Andrássy báró Seillerhez, Bécs, 1876 okt. 9. Cs. és kir. külügyminiszterium.

cserben hagyta és úgy hadseregét, valamint hajóraját visszavonta. A hét éves háborúban Ausztria ellensége volt. 1805—1809-ig abban az időben, a mikor Nagybritánia Napoleon támadásától reszketett, a monarchia kénytelen volt a legkedvezőtlenebb körülmények közt támadni. 1820 óta Anglia következetesen ellensége volt az osztrák politikának Olaszországban, és épen midőn Ausztria pénzügyi nyomora 1816—1820. ismét magas fokot ért el, kényszerítették az angol államférfiak, hogy harmincz millió forintot fizessen I. Napoleon ellen nyujtott támogatásért. Valamint Angolország Andrássy első közeledési kisérleteivel szemben 1871-ben meglehetősen tartózkodóan viselkedett, azonkép most is kevesebbet törődött a britt kabinet Ausztria-Magyarország jövendőbeli sorsával, mint Konstantinápoly megmentésével. Ha e város miatt már semmitől se lehetett tartani, az angolok ismét gondatlanságban ringatták magukat és minden más közömbös volt nekik. Nem viselkedett-e az angol minisztenium különös közönynyel Bosznia és Herczegovina autonomiájának kérdésében? Hiszen még arra is hajlandó volt, hogy ennek a tulajdonképen orosz eszmének támogatást nyujtson, a melyet Andrássy ellenzése nélkül Törökország romlására és Ausztria-Magyarorszag kárára vittek volna véghez. Az előbbi fenyegető magaviselet helyett Anglia hirtelen békés hangot pendített meg az oroszok iránt. Követelésükhöz hiven buzgó szószólója volt Konstantinápolyban a békeszünetnek. «Csak ők — az angolok — olvasták ki, — mint egy diplomácziai közlemény mondja, — az oroszok szeméből a kivánságot.»[1] Mindezek után könnyen előrelátható volt, hogy Albion államférfiai meg fognak nyugodni és az Ausztria-Magyarországra nézve annyira aggasztó jelenségből, Bul-

[1] Báró Orczy naplója, 1876 szeptember 26.

gária megszállásából nem kovácsolnak tőkét a háborúra. Ezért Andrássy az európai összeköttetések biztossága nélkül nem engedhette meg, hogy Oroszország iránt ellenséges kijelentésre ragadtassa magát. Feladatának magaslatán állott, midőn nem követte Oroszország hivását, s egyidejüleg kezességet szerzett arra is, hogy a törököknek Európából való kiüzetése esetén az ottomán birodalom helyére nem fognak új szláv államok, csupa szláv Piemontok a monarchia déli határára kerülni.

TIZENNEGYEDIK FEJEZET.

BISMARCK ÉS A KELETI KÉRDÉS.

Andrássynak sikerült ugyan a monarchia jövendő részesedését az Oroszország által felosztandó Törökországból biztosítani. De mi történik, ha az orosz kormány nem tartja meg szavát, és emiatt velünk konfliktusra kerül a sor? Egy ilyen mindenesetre elképzelhető esetre Andrássynak tisztában kellett lennie azzal, hogy milyen állást fog elfoglalni a német kabinet a két szomszéd állam összeütközése alkalmával. Manteuffel küldetése Sándor czárhoz szeptemberben, valamint az a körülmény, hogy a porosz tábornagy közvetlenül Livádiából való érkezése után azonnal Vilmos császárhoz és onnan a német birodalmi kanczellárhoz, Varzinba ment,[1] nagyon komoly figyelmet kelthetett Bécsben. Beszéltek ugyan arról, hogy gróf Stolbergnek megbizatása van, hogy megadja Andrássynak a szükséges felvilágosításokat, Manteuffel küldetése felől. E felvilágosításokat azonban, — úgy látszik — nem adták meg. Magában Berlinben Bülow államtitkár az osztrák-magyar ügyvivővel, báró Seillerrel épúgy, mint a többi diplomatával való érintkezésben igyekezett minden magyarázat elől kitérni.[2]

[1] Báró Seiller Andrássyhoz, Berlin, 1876 szept. 16. Cs. és kir. külügyminiszterium.

[2] Ugyanaz, Berlin, 1876 szept 18. U. o.

Ennek fejében azonban az osztrák-magyar katonai attaché *legjobb* forrásból megtudta, — a mint állítja — hogy Manteuffelt megbizták: jelentse ki Sándor czárnak, hogy Oroszország minden körülmények között számíthat Németország támogatására.[1] De valószinü, hogy Vilmos császár, ha egyáltalában nyilatkozott ezekkel a szavakkal: «minden körülmények között», csak Pétervártt székelő unokaöcscse iránti személyes vonzódásból mondta, és ez Bismarck előtt csak egy, a körülményekhez alkalmazott frázis fog maradni.[2] Lehet, hogy csak az érté ez alatt, hogy a *legyőzöttel* mi sem fog történni. Az ő magatartásáról szóló tudósítások nagyon ingadozók voltak. Károlyi szerint a német kanczellár szándékosan tartózkodik hosszabb ideig, mint hitték volna, Varzinban, hogy az utóbbi időben a császár és a katonai körök oroszbarát gondolkozását tanusító, nagyon is észrevehető szimptomái elől kitérjen. E módon megőrizhetni vélte tovább is tartózkodó álláspontját a keleti kérdéssel szemben. De míg az angol nagykövet azt remélte, hogy Németország, Ausztria-Magyarország és Anglia közt valósul majd valami megegyezés, addig Károlyi kizártnak tartott ilyen, élével Oroszország ellen fordított szövetséget. «Én sokkal inkább kitartok a mellett a véleményem mellett, — írta akkor főnökének a nagykövet, — hogy úgy az osztrák-magyar mint az orosz érdekek kielégítése præokkupálja folyton a jelen problemák megoldásánál a birodalmi kanczellárt.»[3]

Andrássy élénken érezte, hogy a német birodalmi kanczellár gondolkozása felől teljes bizonyosságot kell szereznie és a többé-kevésbbé határozott czélzások továbbra

[1] Báró Seiller, Berlin, 1876 szept. 18. Cs. és kir. külügyminiszterium.

[2] Ugyanaz, Berlin, 1876 okt. 14. U. o.

[3] Károlyi Andrássyhoz, Berlin, 1876 okt. 28. U. o.

már nem elegendők. Hiszen Oroszország, a mely már eddig egy pillanatig sem járt el őszintén, és a melyben nem bizott, minden perczben követhetett el egy, a monarchiára ártalmas lépést! Egy ilyen következett be, midőn II. Sándor egy konvenczió megkötése végett folyt alkudozás alkalmával uj követelésekkel állott elő. Ez az elhatározás Andrássyban életének egy reá nézve szomorú órájában érlelődött meg. Épen akkor betegedett meg súlyosan 76 éves édesanyja. Terebes közelében fekvő birtokán, Szőllőskén tett látogatásakor veszélyesen, de nem reménytelenül betegnek találta őt. Alig érkezett azonban megint Bécsbe, már hírt vőn anyja haláláról. A fájdalom, melyet a veszteség okozott neki, teljesen képtelenné tette őt fontosabb államügyek elintézésére.[1] A király, a ki megérkezése után csak egy pillanatig látta őt, báró Orczy által megüzente neki, hogy most érthető bánatában nem akarja ügyekkel kinozni és reá hagyja, hogy jőjjön, a mikor akar; nagyon meg van törve — tette hozzá az uralkodó — és kivánom, hogy mielőbb új erőhöz jusson[2] A miniszter egészségéért aggódó fejedelem Orczynak ismételten és nyomatékosan meghagyta, hogy Andrássy a templomban való időzésére jó melegen öltözködjék.[3] Azonban Szőllöskére való visszautazásában Budapesten súlyos hurutban megbetegedett, ágyba kellett feküdnie és így édes anyja temetésén nem lehetett jelen. Andrássy azonban tudta, hogy neki felelősségteljes állásában nem szabad magát sokáig, — bármennyire is jogosult, — fájdalmas érzéseknek átengednie. Ezt különben Erzsébet királynénak nagyon melegen írt részvétlevele is szívébe véste, a mely a következő szavakat tartalmazá: «Egy

[1] Gróf Dönhoff, Bécs, 1876 nov. 10.
[2] Báró Orczy az édes anyjához, 1876 nov. 18.
[3] Ugyanaz ugyanahhoz, nov. 13.

kérésem van, ne búsuljon túlságosan; gondoljon saját egészségére, melyre most oly nagy szüksége van nemcsak a hazánknak, de az egész világnak is».[1] Alighogy egészsége némiképen helyreállott, rögtön hozzáfogott ahhoz a nehéz feladathoz, hogy Németországgal tisztázza a helyzetet.

Még némileg szenvedő állapotban fogadta Andrássy a német nagykövetet, a kit mindjárt értesített, a czárnak I. Ferencz Józsefhez ujonnan érkezett leveléről.[2] Tekintetbe véve Ausztria-Magyarországnak kilátásba helyezett semlegességét, II. Sándor szabad közlekedést követelt az orosz humanitárius intézmények számára az osztrák-magyar vasuti vonatokon, a melyek az orosz csapatoknak rendelkezésére álljanak. Továbbá a monarchiának ki kellene jelentenie, hogy a közte és a nyugati hatalmak közt fennálló 1856 ápr. 15-iki garancziális szerződés alapján nem érzi magát kötelezve fegyveres beavatkozásra Törökország javára. Ezenkívül II. Sándor annak biztositását kivánta, hogy Ausztria-Magyarország Oroszország háborújában nem fog többé visszatérni az 1856 márcz. 30-iki párisi szerződés 8. §-ához. Andrássy hajlandó volt, mint gróf Stolbergnek mondá, az egyetértés érdekében arra az álláspontra helyezkedni, hogy miután a párisi békét oly sokszor átlyukasztották, lehetetlen dolog volna, ha mi továbbra is ragaszkodnánk hozzá, hogy kitartsunk mellette.

[1] Erzsébet császárné és királyné Andrássyhoz, Gödöllő, 1876. nov. 10. Gróf Andrássy-levéltár. Még ez is benne áll a levélben: «Senki nem tudja jobban felfogni, hogy mit fog szenvedni. Vigasztalást ilyen perczekben nem lehet hozni, de hogy egy igazi hű baráti sziv magával érez, arról meg lehet győződve». (A királyné levele magyarul van írva.)

[2] II. Sándor levele nem áll rendelkezésemre még másolatban sem. Én annak tartalmát csak Stolbergnek 1876 nov. 24-én Bismarckhoz intézett tudósításából ismerem. Gorjainov («Le Bosphore et les Dardanelles») mitsem tud erről a levélről, vagy legalább nem említi.

Ezzel szemben a külügyminiszter a leghatározottabban megtagadta, hogy az osztrák-magyar vasutakat orosz csapatok használhassák; ép úgy ellene szegült a Novikov által élőszóval előadott ama tervnek, hogy legalább a fegyvertelen legénység szállítását engedje meg. Andrássynak joga volt visszautasítani az ilyenféle követelések teljesítését, minthogy azok ellentétben állanának a neutralitás természetével, sőt még a jóindulatú közömbösséggel is. II. Sándor levele alkalmat nyújtott Andrássynak, hogy kifejtse a német nagykövet előtt az egész helyzetet és az orosz törekvések összeegyeztetésének nehézségeit más hatalmak érdekeivel. Egyidejüleg élénk kifejezést adott ama vágyának, hogy Németország határozott állást foglaljon az égető kérdéssel szemben. Egyedül csak a német birodalom — fejezte be a miniszter gróf Stolberggel folytatott tárgyalását, — képes a résztvevő államokhoz való viszonyánál fogva a különböző érdekeket kielégítő megoldást találni. [1]

Ez sokkal erősebb fölebbezés volt, semhogy Bismarck tovább is elsánczolhatta volna magát eddigi visszavonultsága mögé. Oroszországgal szemben ez a visszavonultság már erős lökést szenvedett, midőn a kanczellárnak 1876 őszén II. Sándor megbizásából Werder tábornok a német katonai meghatalmazott által hozzája intézett kérdésre: vajjon Németország egy háború esetén Ausztria-Magyarország és Oroszország között semleges maradna-e, felelnie kellett. Először Bismarck igyekezett kitérni az úgynevezett «doktori kérdés» elől. De mikor a czár határozott nyilatkozatot sürgetett, megbizta az Oroszországba visszatérő nagykövetet, Schweinitz tábornokot, hogy Livádiába menjen. Ott Sándor császárnak a következő felvilágosítást kellett adnia: Németország főszüksége, hogy fenn-

[1] Gróf Stolberg Bismarckhoz, Bécs, 1876 nov. 24.

tarthassa a barátságot a nagy monarchiák között, a melyek a forradalommal szemben többet veszíthetnek, mint a mennyit az egymás közti küzdelemben nyerhetnek. Ha azonban ez a kanczellár nagy fájdalmára, Oroszország és Ausztria-Magyarország közt nem volna lehetséges, akkor Németország ugyan el tudná tűrni azt, hogy barátai egymás ellen háboruskodjanak, de nem azt, hogy egy a kettő közül annyira megsebesüljön és megkárosodjék, hogy független és európai sulylyal biró nagyhatalmi állása megcsorbuljon.[1]

A mint Bismarck akkor gróf Károlyi előtt nyilatkozott, ezt az általa «kereken visszautasított tapogatódzást» nem komoly lépésnek, hanem inkább «közönséges cselszövésnek» tekintette volna Gorčakov részéről, a melynek kizárólag az a czélja, hogy Németország és Ausztria-Magyarország között bizalmatlanságot szítson. Berlinben Gorčakov sejtetni engedi. mintha titkos szerződések állanának fenn ura és I. Ferencz József császár és király között; míg Bécsben Németországot igyekezett Ausztria-Magyarország szemei előtt gyanus színben tüntetni fel. Gorčakov — így mesélte Bismarck gróf Károlyinak — semmiféle eszköztől nem riad vissza, hogy elhintse a viszály magvait. Így az orosz kanczellár egy Varzinbe czímzett magánlevélben azt a kivánságát fejezte ki, hogy Németország most nyiltan Oroszország mellett szólaljon föl. Bár Bismarck herczeg erre az írásra csak frázisokkal felelt, a nélkül, hogy egy szóval érintette volna a politikát, az orosz kanczellár ennek daczára azt a hírt engedte Londonban elterjedni, hogy Berlinből egy Oroszországra nézve nagyon kielégítő politikai levelet kapott, és ezt egyedül azzal a

[1] Bismarck: «Gedanken u. Erinnerungen», II. 211—214.

szándékkal terjesztette, hogy az angol és német kabinetet egymásnak ugrassa.[1]

Ebben a Gorčakovra nem épen barátságos hangulatban, miután «kendőzetlen nyiltsággal»[2] tudomására hozta felfogását, kapta Bismarck Stolberg értesítését annak gróf Andrássyval való tárgyalásáról.

Noha Bismarck, mint a nagy államférfiúhoz illett, az események menetét állandóan a szükséges figyelemmel kísérte, a messze előreszóló elhatározásoknak még sem volt barátja.[3] Ellensége lévén minden doktrinárizmusnak, az események mindenkori kifejlődésétől tette elhatározásait függővé. De most, midőn észre vette, hogy a helyzet mindinkább kiéleződött és neki nem szabad többé kétségben hagynia az osztrák-magyar külügyminisztert valóságos szándékai felől, nem riadt vissza nyilt, tartózkodás nélküli megbeszéléstől vele szemben. Ezt abban az időben tette, midőn lord Beaconsfield a lordmayor bankettjén, november 9-én már fenyegető szavakat intézett Oroszországhoz, és erre II. Sándor a moszkvai nemesség képviselőihez intézett, november 10-iki háborús felszólításában adott visszhangot. Ez nem volt épen tulságosan barátságos beköszöntő az időközben a hatalmaktól elfogadott konstantinápolyi európai konferencziához, a melyből a pétervári kabinet eredeti követelése ellenére, Törökországot sem zárták ki.

November 27-én Bismarck, közvetlenül Stolberg közleményének vétele után, gróf Károlyit a következő napra magához kérette. A találkozás annál nagyobb jelentőségű volt, mert megelőzte azt egy Salisburyvel, Beaconsfield

[1] Károlyi Andrássyhoz, Berlin, 1876 nov. 28. Cs. és kir. külügyminiszterium.

[2] Bismarck i. h. II. 214.

[3] Károlyi Andrássyhoz, Berlin, 1876 nov. 18. Cs. és kir. külügyminiszterium.

után az angol kabinet második legkimagaslóbb tagjával való tárgyalás. Salisbury útközben Konstantinápoly felé, a hová mint az angol kormány második képviselője indult a nagykövetek gyülésére, Berlinben pihenőt tartott, hogy Bismarckkal az adott politikai kérdésekről értekezzék. Bismarck életében ez nagy pillanat volt. Az ő kezében volt, mondhatni a világ sorsa. Nemcsak Oroszország és Ausztria-Magyarország igyekeztek őt maguknak megnyerni, hanem Anglia is unszolta Salisbury szavai által, hogy Sándor ellen szigorúbb álláspontot foglaljon el és nyomást gyakoroljon annak határozataira.[1] Ha Bismarck egész határozottan az osztrák-magyar monarchia pártjára áll, Oroszországot halálos ellenségévé teszi vala. Ez azonban nem volt benne politikai rendszerében. A német politika tulajdonképpeni czélja — fejtette ki Salisbury előtt — az, hogy a jelenlegi válságot kiállja a nélkül, hogy barátainkkal kevésbbé jó viszonyba kerüljünk, mint eddig voltunk. Elsősorban tehát a béke megtartása volt gondja Bismarcknak, miért is sürgősen óhajtotta, hogy a nagykövetek a konstantinápolyi gyűlésen megegyezésre jussanak. De ha ezt nem érhetik el és Orosz- és Törökország között konfliktusra kerülne a sor, akkor mindenek előtt arra kellett törekedni, hogy a háborút elszigeteljék. Bismarck Salisburyval szemben mint teljes meggyőződését mondta ki, hogy a konferenczia meghiusulása az európai nagyhatalmak között még nem vezet feltétlenül összeütközéshez. Salisbury belátásához felebbezett, hogy Angliának mindent el kell követnie, hogy Európát a háború további kiterjedésének szerencsétlenségétől megkímélje. Nagybritaniának, — úgy vélte, — nincsen semmi oka, hogy fegyverhez nyuljon, ha orosz csapatok kelnek

[1] Károlyi Andrássyhoz, Berlin, 1876 nov. 28. Cs. és kir. külügyminiszterium.

át a Dunán és bevonulnak Törökországba. Akkor még mindig van idő egy másik kibuvóra gondolni. Nézete szerint ebben az esetben az érdekelt hatalmak szintén «kezesség gyanánt» megszállhatnák a török területeket és azután annál nagyobb kilátással kezdhetnének ujabb tárgyalásokat egymás között a béke érdekében. Talán csak azért szólott volna a német kanczellár ily értelemben, mert bensejében a háborút óhajtotta, melybe Oroszország belevitetett volna, hogy azután ha balul ütne ki, Németország kegyétől függjön?

Salisbury, a ki Bismarck fejtegetéseit a legnagyobb figyelemmel hallgatta, a maga részéről minden megjegyzés nélkül hagyta ennek kijelentéseit. Ezzel szemben Konstantinápoly sorsáért való aggódását nem tudta elfojtani. Ha az oroszok — mondá — átlépték a Balkánt, a török fővárosba is elfognak jutni. Ha egyszer ott befészkelik magukat, nem is fognak többé onnan kijönni. Ellenben Bismarck Sándor szavaira hivatkozott, hogy nem is gondol Konstantinápoly megszállására; ebben a császári szóban feltétlenül bizni kell. A német kanczellár a beszélgetésben arra is rámutatott, hogy talán az orosz készülődés komolysága is elégséges lesz, hogy a törököket a nagyhatalmak programmjának elfogadására rábirja; az oroszok bevonulása a török területekre pedig még mélyebb benyomást kell hogy keltsen. Mindezen körülményeket azért hozta színre, hogy megmutassa a megértésre vezető utat és Angliát elhamarkodott, a békét veszélyeztető lépésektől visszatartsa. Érveinek támogatására még azt is jelezte, hogy nem tartja kizártnak, miszerint az orosz hadsereg előnyomulása nagyobb ellenállással fog találkozni, mint a milyenre most számít, a mikor is Anglia jobban tenné, ha a helyett, hogy Oroszországgal ujjat húz, békés javaslatokkal közeledik hozzá, hogy az ellentétek kiegyenlítését elérje. Ő semmi esetre sem fog —

hangsulyozta Bismarck a leghatározottabban a beszélgetés végével — segédkezet nyujtani egy olyan politikához, a mely megkönnyíthetné, hogy az orosz-török háború kiterjedjen Európában. [1]

Bismarck gróf Stolberget felhatalmazta, hogy lord Salisburyvel való beszélgetését tudomására hozza Andrássynak. Különös súlyt helyezett arra, hogy az angol államférfiúval közölt nézeteit az osztrák-magyar külügyminiszter méltányolja. Stolbergnek ezenfelül még az a megbizása is volt, hogy megmondja Andrássynak, miszerint ő, Bismarck, nem tartja üdvösnek, hogy Oroszországgal szemben már most, az Ausztria-Magyarországgal való összeütközésre való tekintetből, határozott hangot használjon. Lehetséges, hogy hatást érne el vele, de ezzel az ügy nem lesz elintézve. Ha Németország az első vonalba állna, akkor veszendőbe fogna menni Oroszországgal való barátsági viszonya, a melynek fenntartása viszont minden részről szükséges. De arról az egyről biztosíthatja Andrássyt, hogy a német kormány eddig az orosz kabinetnek nem tett kötelező igéreteket és nem is fog tenni. Még nem láthatja, folytatta Bismarck, saját elégtételére és megnyugvására azt a pontot, a melyen Oroszország és Ausztria-Magyarország útjai elválnak; de ha észre veszi azt, bizonyosan igyekezni fog, hogy eltüntesse. Bárhogy legyen is azonban, soha sem tudná magát rászánni, hogy Németország részére azt a prepotens állást igényelje Európában, mint annak idején I. Miklós császár, a mi nála is oda vezetett, hogy végül mindkét szomszéddal összevesszen. Németország Oroszországgal és Ausztria-Magyarországgal is jó lábon akar lenni és ezáltal a békét biztosítani. Bismarck herczeg perczig se habozott nyiltan és világosan kijelenteni, hogy őt az egész euró-

[1] Bismarck Stolberghez, Berlin, 1876 nov. 30.

pai helyzet és Németország érdeke egyaránt ilyen magatartásra kényszeríti. Ha most — fejtette ki — egyoldalúan járna el Oroszország ellen, akkor ennek következménye nem csupán a czári birodalom és Németország közti békés viszony megzavarása lenne. Minden valószinűség szerint arra indíthatná ez Oroszországot, hogy Angliával megegyezve, egy időre félretegye keleti terveit, hogy aztán koaliczióba léphessen Francziа- és Olaszországgal legközelebbi szomszédjai ellen. Ezt is kiállanánk ugyan, ha a körülmények rákényszerítenének, bizonyítgatta Bismarck telve önérzettel. De nehezen engedné valaki magának a nyakába varrni azt a felelősséget, hogy ezt az állapotot önmaga idézte elő. [1]

Bismarck nem látta elégnek csupán bécsi képviselője által nyugtatni meg Ausztria-Magyarországot a németbirodalom politikája felől. Gróf Károlyival november 28-ikára kitűzött tárgyalása alkalmával ennek közvetítésével is teljes felvilágosítást akart nyujtani a német politika czéljai felől. Az osztrák-magyar nagykövetet is biztosította arról, hogy Németországnak Ausztria-Magyarország iránt való magatartása egyáltalában nem ad okot aggodalomra. Ez már csak azért is fölösleges, mert Oroszországnak semmiféle ellenséges szándékai nincsenek a monarchiával szemben. A galicziai határon jelentékeny orosz összpontosításokról keringő hireket müncheni «sörház-pletykáknak» minősítette, a melyek úgy Berlinben, mint Bécsben bajor forrásokból eredtek. Bismarck nem mulasztotta el, beszédjét rövidebben fogva, megjegyezni: ha ilyenféle Ausztria-Magyarország biztonságát veszélyeztető mozgalmak kerülnének felszinre a lengyel határon, akkor természetesen uj helyzet állna elő, a melynek taglalásába nem is akar bocsátkozni, mert

[1] Bismarck Stolberghez, Berlin, 1876 nov. 30.

teljesen kizártnak tartja. Gondolható-e — kérdezte a nagykövettől, — hogy Oroszország, a mely különben is egy Törökországgal való nagy háború előtt áll, egyidejüleg megtámadja Angliát és Ausztria-Magyarországot is? Ebből az álláspontból kiindulva, úgy mondta gróf Károlyinak, lehetetlen az «itélő-biró» szerepét játszania a két császári udvar között, a mit úgylátszik Andrássy kiván. Az egész tárgyalásból, melyet Bismarckkal folytatott, gróf Károlyi azt a meggyőződést merítette, hogy a kancellárt egyelőre nem lehet másra hajlítani, mint a mit báró Münchnek mondott Varzinban [1] és részben előtte is ismételt. Gróf Károlyi előtt világos volt, hogy Bismarck nem fogja tűrni Oroszországnak Ausztria-Magyarország ellen irányuló semmiféle támadását, de ezt a hatalmat sem akarja határozott magatartása által Francziaország karjaiba kergetni. A nagykövetnek különösen feltünt az a nagy hatalomérzet, a melyet Bismarck fitogtatott, midőn arról beszélt, hogy Németországnak Orosz- és Francziaország együttes támadásától sem kell félnie. A német kanczellár a német véderő számát 2 millió harczosra tette, minden oldalra lehetne felállítania egy aktiv hadsereget 500,000 emberből, a hol azután még tartaléknak a központban egyenlő számú hadsereg marad hátra. [2]

Bismarck azonban nem akart ezeknél a kabinettől kabinethez czirkuláló magyarázatoknál megállapodni. Miután nem tartotta illendőnek, hogy *diplomácziai* formában hárítsa el egy esetleges háború veszélyét Oroszország és Ausztria-Magyarország között, igyekezett az első kedvező alkalmat megragadni, hogy legalább más módon eleget tegyen Andrássy kivánságának és figyel-

[1] Báró Münch jelentése a Bismarckkal folytatott beszélgetésről nem áll rendelkezésemre.

[2] Károlyi Andrássyhoz, Berlin, 1876 nov. 28. Cs. és. kir. külügyminiszterium.

meztesse Oroszországot. Ennek a nyilvánosság széles útján kellett történnie.[1] Ez már azért is szükségesnek tünt fel neki, mert Salisbury előtte nagyon kicsinylő hangon nyilatkozott Ausztria-Magyarország ellenálló képességéről és ő érezte azt a kényszert, hogy messzirehatólag meg kell czáfolnia az épen Anglia által terjesztett téves felfogást a monarchia gyengeségéről és belső politikai viszonyainak csekély állandóságáról.[2] Egy parlamenti ebéden történt az decz. 1-én, a melyre szándékosan hivta meg a német országgyülés tagjai közül a különböző pártárnyalatokból valókat,[3] s a melynél előadta Bismarck az ő fejtegetéseit a külpolitikáról. A fél óra hosszáig tartó beszédben ezt mondta: Németország anynyira hatalmas, hogy nyugodtan engedheti magokra tolulni az eseményeket; minthogy a vele való összeköttetést minden oldalról keresik, úgy tünik fel neki, mintha ő volna a kard az Európát ábrázoló alak oldalán. A német birodalomnak nincsenek kivánságai a Keleten és így abban a helyzetben van, hogy önzetlenségét dokumentálhatja. Ha most tőle kérdeznék, mire törekszik Németország, azt a feleletet kellene adnia, a melyet a feleségének mondana arra a kérdésre, hogy «mit ajándékozzon neki karácsonyra», semmi se jutna eszébe. Ezután a kanczellár megemlítette a nagykövetek gyülését Konstantinápolyban, a melytől kevés sikert vár és a keleti kérdés hogy *első* stádium gyanánt az orosz-török háború kitörését nevezte meg, a mire nézve már előbb, tekintettel az orosz szervezkedésekre, ezt a kijelentést tette: Oroszország olybá tünik fel előtte, mint az az ember, a ki egy

[1] Károlyi Andrássyhoz, Berlin, 1876 deczember 4. Cs. és kir. külügyminiszterium.

[2] Bülow Stolberghez, Berlin, 1876 deczember 8.

[3] Károlyi Andrássyhoz, Berlin, 1876 deczember 4. Cs. és kir. külügyminiszterium.

kotelettet rendelt magának, a melytől elment az étvágya, míg feltálalták, de mert már megfizette, Isten nevében meg is eszi.

Második stádiumnak Bismarck Anglia beavatkozását jelölte meg, a mi azonban még mindig nem vonja maga után a háborút ezzel a hatalommal. Könnyen elképzelheti magának, hogy Anglia először érdekeinek biztosítására csak Törökország bizonyos részeit, — a mit a jelenlévők úgy fogtak fel, hogy Egyiptomra czélzott, — szállja meg katonailag. Ha ez megtörténik is, Németországnak még mindig nincs oka tartózkodásából kilépni, és ő. Bismarck csak azon csodálkozik, hogy a közvélemény a császári trónbeszédnek azt a pontját, a melyben «Németországhoz történelmileg közelebb álló hatalmakról» van szó, hogyan értelmezhette hamisan és nem vonatkoztatta Angliára is.

Harmadik, és a német birodalomra nézve *döntő* stádiumnak a keleti kérdés fejlődésében azt a pillanatot tekinté Bimarck, mikor Ausztria-Magyarország kénytelen lesz akczióba lépni. A három császári hatalom közt fennálló jogviszony mellett ez nem várható. Mindenesetre azonban ezt az eshetőséget is szemügyre kell venni. De ha koczkára jutna Auszria-Magyarország integritása, bekövetkeznék Németországra ama kényszerhelyzet, hogy közbelépjen a monarchia érdekében, melynek életveszélyes megsérülését nem tűrhetné.[1] Ausztria-Magyarország épsége és fennmaradása, — úgymond Bismarck — nem csupán az európai egyensúly szempontjából szükséges, hanem megfelel a német nemzet rokonszenvének és történelmi hagyományainak is. Magyarország nem volna képes egyedül képviselni ezt a történelmileg szük-

[1] A Stolberghez szóló utasitásban (Berlin, 1876 decz. 12.) kifejezetten arról van szó: lebensgefährliche Verwundung.

séges alakulatot, a melyet a monarchia az európai államok családjában reprezentál.

De Bismarck nemcsak Oroszországot kivánta figyelmeztetni, hanem mindenek előtt az Ausztria és Magyarország közt akkoron fönnforgó kiegyezési válságra való tekintetből, nagyon érthetően akarta a világ előtt a monarchia különböző népeinek és törzseinek dynastikus érzését hangoztatni, mint legerősebb összeforrasztó anyagot a kivülről jövő viharok ellen. Midőn ez alkalommal a német országgyűlés egyik jelenlévő tagja azt a kérdést tette fel, «Magyarország is?» hirtelen azt válaszolta, hogy épen Magyarországon a leghatalmasabb ez az érzés, és hogy a magyar népnek tüzes, benyomásokra hajló és érzésteljes sajátságait tekintve, egy lovagias király mint huszár lóra kapva, a veszély pillanatában könnyen előidézne egy újabb «Moriamur pro rege nostro» jelenetet.[1] Bismarck erősen meg volt győződve arról, és vendégei előtt is kifejezést adott annak, hogy ha I. Ferencz József közvetlenül az egyes népekhez fordulna, Magyarországon huszár uniformisban, Tirolban zergékre vadászva, Prágában csehül beszélve, Bécsben a régi osztrák hazafiasságra felebbezve, a monarchia minden része szorosan ragaszkodnék hozzá és rendelkezésére bocsátaná mindamaz eszközöket, a melyek bármi támadás ellen vértezné őt.[2] Midőn Bismarck e szavaival mindenkinek emlékezetébe hozta, hogy Ausztria-Magyarország koronás urának mekkora hatalma van, egyuttal félreérthetetlen módon akarta hangsúlyozni I. Ferencz Józsefnek népeihez való személyes viszonyát a nélkül, hogy tekintettel

[1] Károlyi Andrássyhoz, 1876 deczember 12. Cs. és kir. külügyminiszterium. Bismarck ezt maga közölte Károlyival beszéde helyes verziója gyanánt.

[2] Bülow Stolberghez, Berlin, 1876 deczember 8. Itt közölve van a beszéd e részének eredeti szövege.

lenne a mindenkori kormányokra. Ezzel mintegy azt akarta bizonyítani, hogy I. Ferencz József a veszély pillanatában, mikor tanácsadóinak ellenkezése daczára, kényszerítve látná magát alattvalóihoz fordulni, azoknál támogatást is találna, hogy keresztül vigye azt, a mit a monarchia érdekében kivánatosnak és szükségesnek tart. [1]

Évek óta először adott most ujra kifejezést a birodalmi kanczellár nagyszámú, a politikában nem hivatásosan részes egyének előtt, az összes jelenlévőkre a legmélyebb benyomást tevő felköszöntő keretében a napi politika nagy és fontos kérdései komplexumáról táplált véleményének. Ezek a fejtegetések értékben még súlyosbodtak azáltal, hogy Bismarck a kérdezősködésre azt felelte, hogy nem gátolja meg azoknak nyilvánosságra hozását, s megmondta azt is, hogy már a legközelebbi napokban beszélni óhajt a külpolitikáról a német országgyűlésen, de ott az idegen hatalmakra való tekintetből nem teheti azon a feszélytelen módon, mint otthon, saját házában, a fehér asztal mellett. [2]

Azonban nyilatkozatai néhány ujságban, különösen az ultramontán irányzathoz tartozó lengyel lapokban olyan foglalatban kerültek a nyilvánosság elé, [3] a melyek szándékosan odairányultak, hogy Bismarck szavait arra használják fel, hogy Németországot és Ausztria-Magyarországot ellenségekké tegyék. Ezekben a lapokban az volt olvasható, hogy a kanczellár felköszöntője Bécsben a legmagasabb körökben lehangoltságot és bizalmatlanságot keltett és hogy a monarchiára nézve megszégyenítő, sőt lealázó, hogy olyan módon részesült védelem-

[1] Károlyi Andrássyhoz, 1876 deczember 9. Cs. és kir. külügyministerium.

[2] Ugyanaz ugyanahhoz, 1876 deczember 4. U. o.

[3] Bismarck Stolberghez, Berlin, 1876 deczember 12.

ben, mint a hogy azt Bismarck tette.[1] De ez egyáltalán nem felelt meg a valóságnak. A király és Andrássy inkább nagyon is örültek az első pillanattól fogva, hogy Bismarck nyilatkozatai tudomásukra jutottak. Sőt Andrássy megbotránkozását fejezte ki a német kanczellár beszédjének ferde megitélése felett.[2] Felháborodása még fokozódott, midőn a berlini külügyi hivataltól azt a bizalmas nyilatkozatot kapta, hogy saját miniszteriumának egy hivatalnoka, Przibram Lajos[3] lovag miniszteri tanácsos, az, a ki mint a berlini távirati irodák levelezője ellátja őket hamis hírekkel, az állítólagos «lehangoltságról» és «kinos benyomásról udvari körökben».[4] Andrássy nem tudta megmagyarázni alárendelt hivatalnokának viselkedését. Hiszen röviddel azelőtt dicséretreméltó szolgálataira való tekintettel Andrássy javaslatára nevezték ki miniszteri tanácsossá. A miniszter azonnal vizsgálatot indított, a mely szintén megerősítette Bismarck adatainak helyességét. Ennek az lett a vége, hogy Przibramot, a ki, mint Andrássy gróf Károlyit értesítette, hogy «nehezen megbocsátható könnyelműségben» valóban «durva tapintatlanságot» követett el,[5] Konstantinápolyba helyezték át.[6]

[1] «Neue Freie Presse» 1876 deczember 5.-iki számában afeletti csodálkozásának ad kifejezést, hogy az ujságok ily értelemben nyilatkoznak.

[2] Stolberg Andrássyhoz, Budapest, 1876 deczember 8.

[3] Ez ugyanaz, a ki 1910-ben «Erinnerungen eines alten Österreichers» cz. művét publikálta.

[4] Bülov Stolberghez, 1876 deczember 8.

[5] Andrássy Károlyihoz, 1876 deczember 25. Még ma sincs felderítve, hogy tulajdonképen mi indította Przibramot arra, hogy főnöke ellenségeinek szolgálatába álljon. Az «Erinnerungen eines alten Österreichers» czímű munkájának II. kotetében a 2. fejezetben «Persönliches» Przibram igyekszik az egész ügyet meglehetősen ártatlannak és magát hibátlannak feltüntetni. A vizsgálatnak a szövegben idézett eredménye az ellenkezője mellett bizonyít.

[6] Przibram i. h. II. 25.

Bismarckot azonban szavainak tendencziózus elferdítése arra indította, hogy feltárja Bécsben azoknak való és békés értelmét. Erre elsősorban azért érezte magát indíttatva, mert véleménye szerint egy lap se közölte helyesen az ő nyilatkozatait és ő nem is mondott semmi olyat, a mi a bécsi ujságokban «visszatükröződő» kedvezőtlen benyomást igazolhatná.[1] Gróf Károlyival szemben Bismarck megjegyezte, hogy gyakran jobban tenné, ha Ausztria-Magyarország iránti szeretetét szívébe rejtené, minthogy több oldalról oly rosszul értelmezik és méltányolják azokat.[2] Gróf Stolbergnek Bécsben meg kellett magyaráznia, hogy Bismarck csak a monarchia politikai jelentőségéről és sulyáról beszélt, mert ennek jó hatásokat tulajdonít a német birodalomhoz való viszonyt illetőleg.[3] A leghatározottabban tagadta, hogy használta ezt a kifejezést a magyar király «honvéduniformisa», mint a hogy egyáltalán nem jutott eszébe «honvédpolitikát vagy hasonló ostobaságot művelnie».[4]

Már kevéssel ezelőtt kérte a német kanczellár gróf Andrássyt, hogy gyanusításoknak ne adjon hitelt, a melyek nem ismernek más czélt, minthogy megingassák Németországba vetett bizalmát. Bizva-bizott, úgymond a kanczellár, hogy ilyen átlátszó czélú hajszák Andrássyra még csak muló hatást sem tesznek. A cselvetők, jegyzé meg Bismarck, ugyanazon játékkal és egyazon czéllal közelednek feléje is, hogy a német kabinetben bizalmat-

[1] Stolberg gróf Andrássyhoz, 1876 deczember 7. Gróf Andrássy-levéltár.

[2] Károlyi gróf Andrássyhoz. Berlin, 1876 deczember 12. Cs. és kir. külügyminiszterium.

[3] Gróf Stolberg Andrássyhoz, Budapest, 1876 deczember 7. Gróf Andrássy-levéltár.

[4] Károlyi Andrássyhoz. Berlin, 1876 deczember 12. Cs. és kir. külügyminiszterium.

lanságot keltsenek Ausztria-Magyarország mostani politikája ellen. De Keletről és Nyugatról, Oroszországból és Angliából is hallatszottak hangok Berlin felé, a melyeknek kimondott szándéka az volt, hogy egy diszonáns hangot vegyítsenek az Ausztria-Magyarország és Németország közötti barátságos viszonyba. Bismarck, úgy látszik, nem kételkedett benne, hogy legalább Londonban nyilván észlelhető gróf Beust rossz hatása az angol államférfiak hangulatára a két barátságos állammal szemben.[1]

Ismételten meg kellett állapitani, úgy Bécsben, mint Berlinben, hogy Beust, a külügyminiszteri széktől való megválása miatt még mindig keserű haraggal szívében arra használja nagyköveti hivatalát Londonban, hogy a Bismarck és Andrássy által államaik érdekében ápolt barátság ellen fáradhatatlanul tüzelje a kedélyeket. Berlinben annyira feltételezték Beustről a legrosszabb indulatú terveket az uj német birodalom ellen, hogy ott a legnagyobb mértékben kinosan hat vala Beust kisérlete, hogy Londonból ugyanazon minőségben Párisba helyezzék. Vilmos császár egyenes kívánságára Bismarck értesítette Andrássyt, hogy mily kevéssé volna kivánatos, ha Németország személyes esküdt ellenségét a német nemzet esküdt ellenségéhez küldenék.[2] Beust, a ki Londonban nem tudott magának kellemes pozicziót teremteni, eget-földet megmozdított, hogy a gróf Apponyi küszöbön álló lemondása által megürült párisi nagyköveti állást magának megszerezze. Nem tartotta illetlennek, hogy Thiers által Gorčakovnál és gróf Münster londoni német nagykövet által Bismarcknál a legmelegebben beajánltassa magát. Ily módon remélte, hogy lefegyverezi emezeknek esetleges tiltakozását Párisba való helyezése ellen. Sőt

1 Bismarck Stolberghez, 1876 nov. 30.
2 Vilmos császár (Bülowhoz) 1876 április 15.

Beust annyira ment, hogy gróf Wimpffenre, a ki a párisi nagyköveti állásban ellenjelöltje volt, a gyanusítások valóságos özönét zúdította a franczia kormánykörökben. Egyidejüleg azonban igyekezett barátnője, Lőwenthal báróné, született Wilczynska asszony, az egykori párisi osztrák-magyar katonai attaché felesége által, az utat egyengetni a maga számára. Lőwenthal báróné, Decazes herczeg, az akkori franczia külügyminiszter anyósa magára vette, hogy ezt az államférfiút megnyeri barátja részére. Úgy látszik, neki jutott az a feladat is, hogy egy csapásra kiüsse a nyeregből Wimpffent. A franczia köztársaság elnökének, Mac Mahon marsallnak azt mondták, hogy Wimpffen felesége porosz, Manderup Sándor Lynar herczeg nővére, a ki a német-franczia háború időtartama alatt porosz követségi titkár volt Párisban. Mindezen intrikák eredménytelenek maradtak. Kitudódott, hogy Wimpffen grófné egyáltalán nem porosz érzelmű, miáltal a legnehezebb aggály férjével szemben elesett és ezzel semmi sem állott útjában Párisba való kinevezésének. Beust ezért roppantul kétségbeesett, mert már mindenütt jelezte a franczia fővárosba való biztos átköltözését és most, legmélyebb fájdalmára, véglegesen Londonban kellett maradnia. Miután nem titkolta, hogy Angliában nem érzi jól magát, most csak a káröröm jeleivel találkozott legyőzetése fölött. A helyett azonban, hogy a sikertelenség okát saját személyében kereste volna, Andrássynak tett szemrehányásokat egy nagyon gyöngédtelenül fogalmazott levélben. De a miniszter hogyan küldhette volna épen most ezt a mindig nyugtalan nagykövetet Párisba, a hol még jobban lehetett tartani káros tevékenységétől, mint Londonban, mikor Bismarck figyelmeztette őt Beust bujtogatásaira? Érdekes, hogy nemcsak Vilmos császár, hanem II. Sándor czár is leplezetlenül örömét nyilvánította, midőn hallotta, hogy Beust

kivánsága nem teljesült.[1] Joggal érintette volna kinosan úgy a német császárt, valamint első tanácsadóját is, ha Andrássy épen most, mintegy feleletül a deczember 1-je felköszöntőre, a német birodalom személyes esküdt ellenségét Párisba rendelte volna nagyköveti minőségben. Bismarck ebben az esetben bizonyára tartózkodott volna attól, hogy 1876 deczember 5-én német országgyűlési beszédben, legutóbbi bizalmas asztali beszélgetésének mintegy kiegészítéseképen,[2] erélyes módon lépjen közbe Ausztria-Magyarország érdekében.

A birodalmi gyűlésen tett kijelentéseinek első benyomása után ugyan könnyen azt lehetett volna hinni, hogy Bismarck csak «Oroszország ügyvédje».[3] De voltaképen úgy áll a dolog, hogy Richter képviselő egy, Oroszország és az orosz vámpolitika ellen megtéveszthetetlen éllel fordított interpellácziója által ellentmondásra ingerelte őt. Belső meggyőződése ellenére a kanczellár kimondottan barátságos magatartást hangoztatott a czári birodalom iránt.[4] De bármennyire is igyekezett Bismarck deczember 5-iki beszédében Oroszországot a hódítási ösztön vádja alól felmenteni, tüzetesebb vizsgálat után senkit sem téveszthetett meg, hogy a valóságban hogyan gondolkodik felőle. A deczember 1-je előzetes asztali beszélgetés után világos volt, hogy kire vonatkoztak a birodalmi gyűlésben tartott beszéd szavai: abbeli igyekezetét, hogy jó viszonyban legyen Oroszországgal, Ausztria-Magyarországgal és Angliával, csak az zavarhatná meg,

[1] Lásd közelebbről ezt az egész affairt czikkemben: «Graf Andrássy und Graf Beust 1871—1878. Nach ungedruckten Aufzeichnungen». Megjelent a «Neue Freie Presse» 1910 deczember 23. és 24-iki számaiban.

[2] Ez Károlyi fölfogása Andrássyhoz intézett 1876 deczember 9-iki jelentésében. Cs. és kir. külügyminiszterium.

[3] U. o.

[4] U. o.

«ha barátaink valamelyike azt követelné tőlünk, hogy azzal mutassuk ki iránta melegebb barátságunkat, hogy a másik baráttal, a ki nekünk szintén nem vétett semmit, a ki ellenkezőleg barátunk akar maradni, ellenségesen bánjunk és nagyobb szeretetünket az egyik iránt a másik iránti gyűlölettel bizonyítsuk be». [1]

Gróf Károlyinak igaza volt, midőn azt mondta, hogy Ausztria-Magyarországnak sok oka van a deczember 5-iki birodalmi gyűlés kanczellári beszédét megelégedéssel fogadni.[2] Ebben a tekintetben gróf Andrássy egy véleményen volt a berlini nagykövettel. A miniszter tehát egy gróf Károlyihoz írt levélben, a mely a kanczellárral való közlésre volt szánva, «fentartás nélkül» kijelentette, hogy teljesen egyetért a kanczellár nyilatkozataival minden lényeges ponton. «A mi Németországhoz való viszonyunknak alapja kölcsönös bizalom», írta a nagykövetnek «és ezt a bizalmat, melyet én ő herczegsége előtt úgy személyesen, mint tárgyilagosan mindig kimutattam, legutolsó kijelentése csak megerősíthette». Épen ezért Andrássy szükségesnek tartotta Bismarcknak tudtára adni, hogy néhány bécsi lap tapintatlan itélete által nem hagyja magát megtéveszteni és nem tulajdonít nekik több súlyt, mint a mennyi a valóságban megilleti őket. «Ezzel szemben az igazi közvélemény — folytatja — úgy Magyarországon, mint a monarchia német tartományaiban nagyon erélyesen utat tört magának és nincs szükség mesterséges kiszinezésre, hogy a sajtó és a lakosság túlnyomó részének ez a véleménye tökéletesen összhangzik a kormány felfogásával». Andrássy azonfelül még felhatalmazta gróf Károlyit, hogy szálljon szembe minden afféle magya-

[1] Kohl Horst «Politische Reden Bismarck» VI. kötet, 462. oldal.

[2] Károlyi Andrássyhoz, 1876 decz. 9. Cs. és kir. külügyminiszterium.

rázattal, mintha valami összefüggés lenne a megrótt publiczistikai nyilatkozatok és a kormány felfogása közt és e szavakkal zárta be levelét: «E mellett jelezze, hogy nekem semmi se lehet kellemesebb, mintha ez alkalommal is biztosíthatom ő herczegségét, hogy a helyzetnek az ő részéről történt államférfiui megitélése a mi részünkről csak teljes megértéssel és őszinte szimpatiával találkozik». [1]

Nem ismerjük a nyilatkozatok ama hangnemét, a melylyel Bismarck az Andrássy-féle levélre felelt. A nagykövettel való beszélgetéseiből elég világosan kitünik, hogy ez őt a legkellemesebben érintette. Bismarck fejtegetései a Károlyival való érintkezésben azt a benyomást tették, hogy Németország a veszély órájában minden valószínűség szerint a monarchia mellett fog állani. A kanczellárhoz hasonlóan Vilmos császár is nagy megelégedéssel vette tudomásul a deczember 8-iki Andrássy-féle írás tartalmát. Azt jegyezte meg reá: «Örömmel olvastam». [2] Andrássy kijelentéseinek értékét még az is növelte, hogy most Stolberg kezdeményezésére, [3] a hivatalos «Wiener Abendpost», a mely eddig csendesen viselkedett, rendkivül rokonszenves módon említette Bismarck asztali beszédét és különösen hangsúlyozta, hogy ez magas államférfiúi szellemtől áthatva, mennyire törekszik a fenn-

[1] Andrássy Károlyihoz, 1876. deczember 8. Cs. és kir. külügyminiszterium. Valószinüleg ez az a levél, a melyről a cs. és kir. nagykövet Hengelmüller Dr. Münz S.-el («Neue Freie Presse» 1906 decz. 6.) folytatott beszélgetésében megemlékezik. Hengelmüller azonban Andrássy levelét 1875-be teszi át. De a háborús lárma idején nem volt ok olyan levél fogalmazására, a milyet Andrássy 1876 deczember 8-án Károlyihoz írt.

[2] Bülow államtitkár 1876 deczember 13-án előterjesztette Andrássy levelét Vilmos császárnak.

[3] Stolberg Andrássyhoz, Budapest, 1876 deczember 7. Gróf Andrássy levéltár.

álló ellentétek kiegyenlítésére és hozzájárult ahhoz, hogy «a közvélemény irányait megerősítse, a melyek Ausztria-Magyarország népeinek önérzete minden kára nélkül, Németországhoz való viszonyunknak ápolásában látják a legfontosabb kezességet mindkét birodalom jólétére és Európa békés fejlődésére». [1]

Andrássy most már nyugodtan nézhetett a jövő elébe, hogy Ausztria-Magyarország nem fog egyedül állani, ha Szentpéterváron a Gorčakov-féle javaslatok visszautasítása miatt való bosszuságból, a monarchia megtámadására ragadtatják el magukat. Nemcsak a külügyminiszternek volt ez a meggyőződése, a nyilvánosság is hallhatta most Bismarck ajkáról. Az egymásra utalt két szomszéd állam közti barátság gyümölcsei már érni kezdtek.

[1] «Wiener Abendpost», 1876 deczember 10.

TIZENÖTÖDIK FEJEZET.

AZ 1877 JANUÁR 15-I TITKOS KONVENTIO.

Nem lehet eléggé értékelni azt a bizonyosságot, hogy Németország sohase tűrné el a monarchiának Oroszország által való tönkretételét. A fehér asztalnál és a birodalmi gyűlés szószékéről mondott beszédjénél még érthetőbben nyilatkozott Bismarck Rudolf trónörökössel folytatott beszélgetései közben, midőn ez 1878 márczius havában Berlinben időzött. A német kanczellár ekkor ezt mondotta : nekünk még a kongresszus előtt kellene fölfegyverkeznünk és előnyös hadállásokat elfoglalnunk, hogy Oroszország legcsekélyebb ellentállásának esetére azonnal fegyverhez nyulhassunk. Bismarck erősítette, hogy egy Oroszország elleni háborúban Ausztria-Magyarország hátrányára szolgáló fordulatot sohasem tűrne el, és ily esetekben Németország erkölcsi súlyával és ha szükséges volna, akár fegyveres erővel is közbelépne.[1] Daczára ennek a minden eshetőségre nagyon fontos igéretnek, Andrássy nem tehette, de nem is akarta kezét az ölébe tenni. A míg csak volt valami lehetőség a béke megmentésére, igyekezett közreműködni e czél elérésére. Ezért

[1] Gróf Beck táborszernagy közlése. Dóczi Lajos a »Neue Freie Presse» 1906 decz. 23-iki számában megjelent: «Andrássy und Bismarck» cz. czikkében szintén említi, hogy Bismarck Rudolf trónörökösnek mondotta volna, hogy Ausztria-Magyarország a felől nyugodt lehet, hogy Oroszország elleni háború esetére területi csonkulást nem fog szenvedni.

beleegyezését adta a nagykövetek Konstantinápolyban való összejöveteléhez, bár elejétől fogva meg volt győződve hogy eredménytelenül fog végződni.[1]

Gorčakovnak az volt a kivánsága, hogy Törökország az Angliától indítványozott gyűlés tanácskozásain ne vegyen részt. Minden valószínűség szerint az volt a szándéka, hogy az ozmán birodalomra a török államférfiak meghallgatása nélkül, egy az egész Európa által parancsolt ultimátumot erőszakoljon rá. Erről azonban Andrássy mitsem akart tudni, s így Oroszország kénytelen volt beavatkozásáról lemondani. E helyett a hat nagyhatalom nagyköveteinek előzetes értekezletét fogadták el, a melyben a Fényes Portának tényleg nem volt szava. Csak azt engedték meg neki, hogy a tulajdonképeni konferenczián legyen jelen, a melyen minden nagyhatalom állandó nagykövete és ezenfelül egy rendkívüli követ által képviseltette magát. A legkiválóbb személyiségek közé tartoztak közöttük Ignatjev tábornok és lord Salisbury, Anglia rendkivüli követe. Nagy kérdés volt, hogy a két államférfiú között jöhet-e létre megegyezés a Törökország elé terjesztendő békeindítványok felett.

Miután lord Salisbury már megelégelte berlini tartózkodását, Bécsbe utazott, hogy Andrássyval is olyan behatóan megbeszélje a politikai helyzetet, mint Bismarckkal. Marquis Salisbury Robert Cecil, Kelet-India államtitkára, a nagy Erzsébet királynő híres lord-kincstárosának egyenes leszármazottja, Angolország leggazdagabb és legtekintélyesebb Tory-családjai egyikének volt a feje. Alig 40 s egynéhány éves, máris nagy hírnévnek örvendett az irodalmi világban és Nagybritannia legkiválóbb szellemének tartották. Máris Disraeli utódjának mondották. Hosszú, fekete körszakálla, előrehajló fejtar-

[1] «Rotbuch» 1873—1877. 481 old.

tása, mindig összekulcsolt keze inkább a keleti egyház papjának vagy egy rabbinak benyomását tették a szemlélőre, semmint egy angol gentlemen-ét.[1] Mások meg egész föllépésében az önmagába elmélyedett gondolkozót véltek fölismerhetni, a ki lordhoz illő viselkedéshez értett, és előkelő tartásával tiszteletet keltett.[2]

Bécsben Salisbury kormányának politikai irányáról határozottan nem nyilatkozott. Tőle nem volt megtudható, hogy az angol miniszterium Bulgária orosz csapatok által való esetleges megszállásának ellene fog-e szegülni, avagy Konstantinápoly biztonságára fog csupán szorítkozni. Egészen bizalmatgerjesztően hangzott a beszédje és az Orosz- és Törökország között való béke megtartása kedvező hangnembe ment át. Ez ugyan ellentétben állott Sir Buchanan nyilatkozatával, a ki báró Orczynak azt mondá: az ő kormánya az oroszok bevonulását Törökországba nem fogja tűrni és minden erőszakos interventziót abszolute kizártnak fog tekinteni. Ennek daczára Salisbury beszédeiből azt a benyomást nyerték, mintha az angolok szívesen megragadnának minden plausibilis ürügyet, hogy csak ne kényszerítsék őket egy Oroszországgal való háborúra. Novikov, az orosz nagykövet Bécsben, a ki Andrássy és Salisbury között a fenforgó keleti válság felett megegyezést szimatolt, rendkivül nyugtalannak mutatkozott es emiatt gróf Andrássyval meglehetősen kellemetlen leszámolása volt.[3]

Novikov mindenesetre igen messzire ment aggodalmában, midőn elhitte, hogy Andrássy és Salisbury között Bécsben egy Oroszországra nézve hátrányos elhatározás történt. A miniszter határozottan állítá, hogy Salisbury-

[1] Báró Orczy az édes anyjához ,1876 nov. 28. és Przibram : «Erinnerungen eines alten Österreichers.» II. köt. 36. old.

[2] Egy kortárs szóbeli közlése.

[3] Báró Orczy az édes anyjához, 1876 nov. 28.

nak nem adott Oroszország iránt semmiféle ellenséges tanácsot. Inkább azt fejtette ki a lord előtt, hogy nagy súlyt helyez arra, hogy Oroszország és Anglia barátilag érintkezzenek. Ép oly kevéssé indokolt az a föltevés, hogy angol lobogó alatt igyekezett zátonyra juttatni a török terület okkupácziójának orosz eredetű tervét. Andrássy Salisburyval szemben csak általánosságban nyilatkozott a megengedhetősége ellen egy ily tervnek mint eszköznek arra, hogy a nagykövetek konferencziájában elfogadott reformjuk vagy határozatuk végrehajtása biztosíttassék. Mivelhogy — mint mondta — ő nem tud kétszínű lenni, nyiltan kijelentette ezt Salisbury előtt, a mire mindenesetre teljes joga volt, mert az orosz kabinet előtt sem titkolta el soha erre vonatkozó véleményét. [1]

A nagykövetek konferencziájának lefolyása Konstantinápolyban elég világosan bizonyította, hogy sokkal inkább Ignatjev és Salisbury, mint az utóbbi és az osztrák-magyar miniszter között kellett megegyezésnek létrejönnie. Andrássy akkor igazán aggódott, hogy Ignatjev a részletekben kevéssé tájékozott Salisbury felett könynyen nagyobb befolyásra tesz szert és rábirhatja egy Oroszország és Anglia közti egyességre, melyet Törökország nem fogadhat el. [2] Az orosz nagykövet elég ravasz volt arra, hogy a magára öltött báránybőrrel elaltassa az

[1] Andrássy Langenauhoz, 1877 február 22. Gróf Andrássy-levéltár. Az orosz részről való bizalmatlanság Buchanannak egy az angol kékkönyvben nyilvánosságra hozott és egy Andrássyval való beszélgetésről szóló jegyzéke által keletkezett, a kinek nyilatkozatait az angol nagykövet egészen hamisan adta vissza. A Langenauhoz szóló február 22-iki utasításban panaszkodik Andrássy az angol kormány eljárása miatt, a mely megbizottjai jegyzékeit miniszterekkel folytatott beszélgetésből nyilvánosságra hozza, a nélkül, hogy előzetesen megszerezné az illető kormány beleegyezését a közlésre.

[2] Andrássy Károlyihoz, Budapest, 1876 deczember 14. Cs. és kir. külügyminiszterium.

angolt[1] és Oroszországnak teendő oly engedményekre szorítsa rá, a melyek természetszerüleg visszatetszők a Fényes Porta előtt. Ezt Ignatjev nagyon jól tudta. Ezért biztosan számított arra, hogy Törökország protestál, vagyis Derby kifejezése szerint oly álláspontra helyezkedik, a hol nem lesz igaza s ez esetben Anglia egyszerűen átengedi sorsának, a mire Oroszország törekedett. Salisbury ezenfelül nem titkolta el, hogy az Angliában uralkodó közhangulat miatt egészen lehetetlen háborút kezdeni a Fényes Porta érdekében,[2] a mint általában a legelutasítóbb megvetés hangján nyilatkozott az egész török miniszteriumról, különösen Midhat pasa nagyvezérről.[3] A legelőkelőbb angol képviselő ilyen gondolkozásmódjától a Fényes Porta semmi jót nem várhatott. Az 1876 deczember 12-én Konstantinápolyban megnyitott előzetes konferenczián, tehát az Ignatjev és Salisbury közti együttes eljárás eredményeképen olyan követelések sorozatát állították fel, melyek Törökországra nagyon hátrányosak voltak.[4] De a Fényes Porta miniszterei nem mutattak hajlandóságot arra, hogy fejüket Európa igájába hajtsák. Egy teljesen váratlan sakkhúzással kisérték meg

[1] «Aus dem Leben König Karls von Rumänien», 3. kötet, 86. oldal, szintén az áll, hogy Salisbury teljesen Ignatjev befolyása alatt áll.

[2] Báró Orczy az édes anyjához, 1876 decz. 16.

[3] «Die Botschafter Konferenz in Konstantinopel». Aus dem literarischen Nachlass des Unterstaatssekretärs Dr. Busch herausgegeben von L. Raschdau «Deutsche Rundschau» 141. köt. 22. old.

[4] Szerbia számára a status-quot kívánták, átengedéseket a Drinánál, Montenegrónak az albániai és herczegovinai határterületek által való megnagyobbítását, két autonom bolgár tartomány részére lehetőleg nemzeti határokat, Bosznia és Herczegovina részére új szervezetet egy keresztény, a hatalmak befolyása által megválasztott kormányzó uralkodása alatt, továbbá egy nemzetközi bizottságot, hogy felügyeljen a követelések keresztülvitelére, úgy a két török tartományban, valamint Bulgáriában is. A gyűlés protokollumai megtalálhatók a «Staatsarchiv» 31. és 32. kötetében.

a kibuvót ez iga alól. A nagyvezér, Midhat pasa megtudta értetni a szultánnal, a kit egész lelkéből gyűlölt, hogy egy az összes alattvalókat, mohamedánokat, keresztényeket és zsidókat egyenlővé tevő alkotmány lesz a leghatásosabb eszköz annak a kijelentésére Európával szemben, hogy az általa kívánt reformok teljesítve vannak és ezzel a korhadt gazdálkodásnak vége szakadt.

Deczember 23-án, az első nagyköveti gyűlés megnyitásának napján, a melynek elnökévé a török külügyminisztert, Safvet pasát választották, hirtelen ágyúlövések hangzottak az idegen diplomaták nem csekély csodálkozására. Safvet pasa kiszabadította a megrettent nagyköveteket a reájuk nézve mindenesetre kínos helyzetből, a mennyiben ezt a magyarázatot adta: a padisah épen most adott népeinek alkotmányt, a mely az ottomán birodalom összes lakóinak teljes egyenlőséget biztosít. Mit követelhetett még Európa most egy ilyen szellemű alkotmány kihirdetése után Törökországtól? Midhat pasa azt gondolta, hogy az új alkotmányra való utalással meghiusíthatja a nagykövetek gyűlésének hazája belső ügyeibe való további beavatkozását. A Midhat-féle alkotmány egy a legjobb európai minták szerint készített munka volt; de szép szavakkal, a melyek előfordultak benne, egy Ignatjevet nem lehetett kielégíteni, a kinek jelentékeny hátvédje volt Salisburyben. Semmit sem tartalmazott ez az alkotmány a török tartományoknak Oroszország által minduntalan sürgetett autonómiájáról és ezenfelül az az aggodalom is fölmerült, hogy egy mohamedán többségből álló parlamentben a keresztények sorsa továbbra is veszélyeztetve lenne. A nagykövetek túltették magukat az alkotmány igéretein és tényleges bizonyítékokat akartak látni a reformok biztosítására. Ha teljesíteni akarta volna Törökország a mit a hat nagyhatalom képviselői az 1877 január 15-iki ultimátumban követeltek, akkor ön-

maga törülte volna ki magát a független államok sorából. Most, midőn az Ozmán birodalomban felébredtek a lelkek, hogy ott új alkotmány van, s forradalmi mozgalom ragadta meg a mohamedán világot, egy olyan beavatkozási kisérletnek, a melyet a nagykövetek terveztek, eredménytelenül kellett lefolynia. A konferencziaprotokollumának «rózsavizével» a Keletet nem lehetett többé megnyugtatni. Mint előre látható volt, a Fényes Porta a gyűlés ultimátumát visszautasította.

Ehhez nem kevéssé járult hozzá az angol premier, lord Beaconsfield magatartása, a ki Salisbury háta mögött egy bizonyos Johnston Buttler közbenjárására a Fényes Porta minisztereit a konferenczia indítványai ellen buzdította. Még a békülékeny lord Derby is azt találta, hogy Anglia rendkívüli képviselője Törökországra való presszziójában igen messzire ment, s épen nem volt elragadtatva az angol flottának a Besika-Bayból való eltávolítása miatt, a mit Salisbury rendelt el. [1] De Németország se talált okot, hogy Oroszországgal szemben túlságosan barátságos és Törökországgal szemben túlságosan ellenséges gondolkozást mutasson. Bismarcknak nem csekély elégedetlenségére szolgált, hogy Francziaország a konferenczián Oroszországgal tartott árkon-bokron keresztül.[2] Hozzájárult ehhez, hogy Andrássytól is kapott levelet franczia intrikákról Pétervárt, a melyek Francziaország iránt érzett bizalmatlanságát még erősebbé tették. [3]

Andrássy nemsokára beigazolva látta előérzetét, hogy a nagykövetek gyűlése nem fog békét eredményezni. Ő nem okozhatott magának szemrehányásokat, hogy aka-

[1] Báró Orczy édes anyjához, 1877 január 6.

[2] U. o.

[3] Andrássy Károlyihoz, 1877 január 5 Cs. és kir. külügyminiszterium.

dékosan útjába állt. Sőt meggyőződése ellenére, át lévén hatva a dolog kivihetetlenségének tudatától, gróf Zichy Ferencznek, a konstantinápolyi nagykövetnek azt ajánlotta, hogy csatlakozzék az Ignatjev és Salisbury által tett indítványhoz, melynek értelmében Bosznia és Herczegovina egy elmozdíthatatlan török pasa kormányzósága alatt messzemenő autonomiát kapnának.[1] Andrássy beleegyezését adta a nagykövetek gyűlésének összes határozataihoz is, a melyek a következőkből állottak: Boszniát, Herczegovinát és Bulgáriát a hatalmak ellenőrzése mellett fogják ujjászervezni. A nagyhatalmak beleegyezésével a szultán e tartományok számára legalább öt évre nevez ki kormányzókat. A központi bizottság egyrészt Boszniában, másrészt Bulgáriában székel azzal a hivatással, hogy a reformok keresztülvitelére felügyeljen. Ezeknek a rendszabályoknak úgy Bosznia, mint Herczegovina okkupáczióját nélkülözhetővé kell vala tenniök.

A konferenczia utolsó ülésén azonban 1877 január 20-án Törökország meghatalmazottja egy kijelentést olvasott fel, a melylyel a Fényes Porta a két főkövetelést: a kormányzókra és a központi bizottságra vonatkozót visszautasította. Ezzel a gyűlés minden további létjogosultságát elveszítette. Noha Ignatjev a január 15-iki konferenczián azt közölte, hogy a nagykövetek utasítást kaptak Konstantinápoly elhagyására, a törökök az utolsó perczig nem akartak hinni e rendelet komolyságában. Midőn azonban látták, hogy a hatalmak képviselői, a kik a folyó ügyek vezetésére megbizottakat hagytak hátra, egymásután hagyják el a fővárost, ezt az eljárást «példátlannak és indokolatlannak találták». Most igyekeztek a felelősséget ezért a lépésért lord Salisburyra háritani. Saját társkollégája, a törökbarát gondolkodású állandó kon-

[1] Denkschrift über die bosnische Okkupation. Kiadatlan.

stantinápolyi nagykövet, lord Elliot sem riadt vissza attól a nyilatkozattól, hogy a visszahívás komoly férfiakhoz kevéssé méltó eljárás volt.[1]

Miután a békeszerzésnek oly nagy apparátussal megkezdett kísérlete szánalmasan hajótörést szenvedett, természetesen az egész világ kiváncsi volt a nagyhatalmak további elhatározásaira. Itália már előbb megpendítette azt az eszmét, hogy abban az esetben, ha a nagykövetek a törökök ellenállása következtében nem maradhatnának tovább Konstantinápolyban, tárgyalásaik folytatása czéljából Velenczében gyűljenek újra össze. De sem Ausztria-Magyarországnak, sem Angliának nem volt kedve ezt a törzs-konferencziát összetartani.[2] Csak a negáczióban lévén egyetértők a hatalmak, nem tudtak megegyezni további viselkedésüket illetőleg. «Úgy látszik — írta Károlyi Berlinből — itt ép oly tanácstalanul állnak a konferenczia csődje után a legközelebbi teendőre nézve, mint más helyeken».[3] Lord Derby ezt táviratozta a berlini nagykövetnek, Odo Russelnek: «Mit tegyünk most?» Bismarck, a kinek Russel feltette az angol külügyminiszter kérdését, bizalmasan azt felelte, hogy ki kell várni, hogy igazodnak el a törökök az elszigeteltetésükben és különösen milyen magatartást tanusít Oroszország velük szemben.[4]

A megelégedésre legtöbb oka volt Ignatjevnek. Bizonyos értelemben, a neki sajátságos értelemben, most teljesedett be a Salisburynak feleségével és két leányával

[1] Lovag Kosjek az osztrák-magyar konstantinápolyi nagykövetség első tolmácsa Andrássyhoz, Konstantinápoly, 1877 január 23. Gróf Andrássy-levéltár.

[2] Báró Orczy az édes anyjához, 1877 január 5.

[3] Károlyi Andrássyhoz, Berlin, 1877 január 20. Cs. és kir. külügyminiszterium.

[4] U. o.

Konstantinápolyba érkezése alkalmával kovácsolt tréfája: Salisbury hölgyeinek szoknyájában a keleti kérdés megoldását hozza magával.[1] Sikerült neki úgy a háború pillanatnyi kitörését, valamint a béke létrejöttét megakadályozni, miáltal időt szerzett kormányának, hogy a szükséges előkészületeket megtegye. Általában láthatta, hogy munkáját siker koronázza. Most épen csak az a dicsőség hiányzott még neki, hogy a hatalmak magát Oroszországot rendeljék ki akaratuk végrehajtójának a megfékezhetetlen ottomán birodalom fölé. Már a konferenczia összeülése előtt felvetett Gorčakov egy ilyen eszmét az angol nagykövettel, lord Loftussal szemben.[2] Az értekezlet végzéseire való hivatkozással az orosz államkanczellár 1877 január 31-iki körjegyzékében még világosabban fejezte ki magát. Itt leplezetlenül előtérbe lépett Oroszország szándéka, hogy mint «Európa végrehajtója» ragadhasson fegyvert a törökök ellen.[3]

Oroszország hatalmi állására nézve a Keleten a legnagyobb előnyt jelentette volna, ha Európa tényleg «meghatalmazott»-jává teszi. A czár akkor a Balkánon kényekedve szerint tett-vett volna és az orthodox keresztények igazi protektorának tünt volna fel. Ha ez megtörténik, az osztrák-magyar monarchia elveszti minden tétjét a Keleten. Andrássy ugyan akarta a békét, de mégse juthatott eszébe soha, hogy Európa segítségével tegye Oroszországot a Balkán urává. Ha ennek keretén belül valami kialakulás következnék be, úgy ez csak a reichstadti megbeszélés értelmében, teljes összhangban az osztrák-magyar monarchiával történhetik meg. De épen ez volt

[1] «Aus dem Leben Königs Karls von Rumänien». III. kötet, 76. oldal.

[2] «Das Staatsarchiv», XXXI. kötet, 221. old.

[3] Gorčakov körirata, nyomtatásban megjelent: «Das Staatsarchiv», XXXII. kötet, 86—87. old.

az, a mit Ignatjev oly szívesen meggátolt volna és a mire legalkalmasabb eszköznek kinálkozott az Európa akaratának keresztülvitelével való megbizás. Minthogy azonban — bármennyire igyekezett is Ignatjev — kevés kilátása volt e czél elérésére, Oroszország ujból és ujból arra törekedett, hogy Törökországgal való esetleges háborújánál Ausztria-Magyarország semlegességét biztosítsa.

* * *

Már hosszabb ideje — tulajdonképen a Sumarokov-féle küldetés óta — tárgyalások folytak Bécs és Pétervár között egy titkos konvenczió megkötése felől. Ennek arra kellett volna szolgálnia, hogy megszabja a határokat, a melyek által a kölcsönös érdekek minden megzavarását el lehet kerülni. A tárgyalások folyama alatt Oroszország kijelentette, hogy az Ausztria-Magyarországgal való szövetségben minden más támogatásról lemondana. De *egyedül* az esetleges küzdelemben Törökországgal, szüksége van Szerbiára és Montenegróra, mint az operácziók bázisaira és hathatós diversiók eszközeire. A két fejedelemség teljes semlegessége lehetetlen, ép oly kevéssé megengedhető, hogy osztrák-magyar csapatok vonuljanak be ebbe a két országba és ott kiterjesszék a monarchia katonai befolyását. «Ne engedje erre nézve — írta akkor Gorčakov Novikovnak — gróf Andrássynál a legkisebb kétséget sem fenmaradni». De az orosz államkanczellár megnyugtatólag hozzátette, hogy Szerbiának és Montenegrónak a küzdelemben való ebből a részvételéből nem fog kialakulni semmiféle, bárhogyan történő változtatás a reichstadti határozatokon, mert mi «hívek maradunk hozzájuk».[1] Ez persze nem akadályozta meg az orosz államkanczellárt abban, hogy most azt állítsa, miszerint

[1] Gorčakov Novikovhoz, 1876 $\frac{\text{november 23.}}{\text{deczember 5.}}$

Reichstadtban ugyan volt szó Boszniának és a török Horvátországnak egy részéről, de soha sem Herczegovináról, mint Ausztria-Magyarország birtokáról, a mire sem ő, sem II. Sándor nem tud emlékezni. [1] Andrássy azt felelte, hogy Herczegovina Törökország feloszlása esetén mint Ausztria-Magyarország birtoka határozottan meg van említve abban az «Aide mémoire»-ban, melyet Novikovnak ő mondott tollba; az orosz nagykövet ezt az aktadarabot Pétervárra küldte és Gorčakov sohasem tiltakozott ellene. [2] Egészen alaptalan tehát, ha most orosz részről úgy tüntetik föl a dolgot, mintha Andrássy belenyugodott volna Gorčakov felfogásába és mintha Herczegovinának meg nem említését az «Aide mémoire»-ban egy íráshibára vezette volna vissza. [3] Ezt Andrássy annál kevésbbé mondhatta, mert a közvetlenül a reichstadti entrevue után fogalmazott írásban, — melyet Andrássy mondott tollba és Novikov írt — Herczegovina tényleg mint olyan terület idéztetik, a mely Ausztria-Magyarország birtokába fog jutni. [4]

De akármennyire előzékenynek mutatkozott is Andrássy, sohasem tudta Gorčakov ama követelését teljesíteni, hogy Szerbiát és Montenegrót egy orosz hadjárat bázisainak ismerje el Törökország ellen. Soha se osztaná Gorčakov felfogását, hangsúlyozta az osztrák-magyar miniszter, miszerint Ausztria-Magyarország katonai befolyása uem terjedhet ki Romániára, Szerbiára, Montenegróra és Herczegovinára, és csak Boszniát kell kizárni az orosz operácziók köréből. Eltekintve attól, hogy a

[1] Gorčakov Novikovhoz, 1876 november 23. «Ni l'empereur, ni moi nous ne nous souvenons que le mot même de l'Hercegovine ait été prononcé dans ce sens».

[2] Andrássy Novikovhoz, Budapest, 1876 deczember 19.

[3] Gorjainov «Le Bosphore». 329.

[4] «Résumée» vagy a reichstadti «Aide-mémoire».

monarchia egy esetleges okkupácziónál semmiféle esetben sem volt hajlandó Herczegovináról lemondani, a Gorčakov-féle indítványnak még egy különös hibája is volt. Az indítvány Oroszország és Ausztria-Magyarország között ugyan bizonyos elhatárolást, de semleges zónát *nem* eredményezett volna, a mi pedig a konventiónak tulajdonképeni czélja volt légyen. Andrássy azt mondta: Ausztria-Magyarország ugyan kötelezettséget vállal, hogy esetleges operáczióit nem terjeszti ki Romániára, Szerbiára és Montenegróra; ezzel szemben Oroszországnak a maga részéről meg kell igérnie, hogy nemcsak Boszniát és Herczegovinát, hanem Szerbiát és Montenegrót is kizárja katonai akcziójának köréből. Szerbia és Montenegró e szerint két legszélső pontját képezné egy igazán semleges, mindkét részről egyformán megközelíthetetlen zónának, a melyet Herczegovina e két ország között lévő részének (Novi-Bazarnak) semlegesítése által alakulna ki.[1]

Ebben a tekintetben Andrássy teljes összhangban volt a monarchia legfőbb katonai tekintélyeivel. «Hogy mi az oroszt megakadályozzuk, — írta akkor Albrecht főherczeg gróf Andrássyhoz — hogy a *szerb* Morava területre juthasson vagy seregeivel a mi Duna-Száva határunkat érinthesse, a saját tekintélyünk és önfentartásunk teszi kötelességünkké». Ellenben át akarja engedni az oroszoknak a Timok mindkét partját, hogy ily módon biztosítsa nekik a Duna veszélytelen átkelésének lehetőségét, valamint Bulgária rendkívül nehéz balkán átjáratainak megkerülését. E kedvezmény fejében meg kell fékezni Itáliának Albániára irányzott sóvár tekintetét.[2]

[1] Andrássy Langenauhoz, 1876 deczember 26.

[2] Mint a főherczeg emlékiratában említi: Olaszország már 1876 nyarán beutaztatta Albániát vezérkari tisztjeivel minden irányban és hadihajóival kifürkésztette annak pontjait.

mert különben, mint mondja, «a mi adriai partjainknak és kikötőinknek a torkára szorítják a hurkot.» A két legfelsőbb mérvadó katonai hivatal az Oroszországgal való szövetséget messzebbmenő eszmékre szerette volna alapítani, a melyek Salonichit és az ægei tengert is a magok körébe vonták volna. Ezek az indítványok azonban szerencsére megtörtek az uralkodó bölcs belátásán és Andrássy határozott ellenkezésén.[1] Osztotta azonban Andrássy a két katonai főhatóság nézetét, hogy a békét fenn kell tartani a czári birodalommal, a meddig csak lehetséges. Csak meggondolatlan s e mellett érdekében nem álló cselekedetekre nem akarta magát elragadtatni. Ezért vonakodott a megkötendő konvenczióban tulmenni a reichstadti megegyezéseken. Épen, hogy Oroszországgal ne kerüljön konfliktusba, megmaradt követelése mellett, hogy egy orosz katona sem teheti az orosz-török háború tartama alatt lábát szerb földre. Legkevésbbé szabadna megengedni az oroszoknak, hogy az orthodox-szláv népekkel szövetkezzenek. «Abban a pillanatban — így nyilatkozik Andrássy — mikor Oroszország e népek élén veszi föl a Törökország elleni küzdelmet, az egészen más szinezetet nyer. A Szerbiával és Montenegróval való cooperatio az európai tettből egy szláv mozgalmat, a keresztény-humanus irányzatból egyoldalú orthodoxot és a háborúból forradalmat csinál». Andrássy az orosz kabinet előtt egyáltalán nem titkolta, hogy egy ilyen eljárásnak milyen veszélyes visszahatása lehetne a monarchiára. Semmi se lenne könnyebb, mintha annak szláv elemei azt mondhatnák maguknak, hogy a mit Oroszország most Törökország szláv népességeért tett, adott esetben nem tehetné-e meg Ausztria-Magyarország szlávjaiért is. Andrássy megnyugtatólag tette hozzá, hogy ő maga nem

[1] Kiadatlan följegyzések alapján.

táplál ilyen aggodalmat, de még sincs kizárva, hogy a közvélemény ilyen félelmekkel és nyugtalansággal eltelve néz Pétervár keleti czéljai felé. «Ha az orosz akczió — mondá a miniszter intő hangon — felkarolja az összes addig izolált szláv törekvéseket és ilymódon egy, az összes orthodox szlávokat magába foglaló propaganda jellegét veszi fel, akkor a mi népességünk leghatalmasabb elemeinek, a németeknek és magyaroknak közvéleménye Oroszország eljárása által veszélyeztetve látja létében a monarchiát és egy kormánynak sem engedi meg, hogy tétlenül nézze azt végig». Andrássy szerint a legsúlyosabb következményekkel birna, ha Oroszország, mint egy propagandaszerű eszme zászlótartója jelennék meg a küzdőtéren. Csak a két állam teljes egyetértése nyujt kezességet a békére. Összetartásuk nélkül a monarchikus eszme Európában elvesztené legerősebb támaszát és a népekki lennének szolgáltatva a vak bosszú dühének, Európa pedig könnyen egy generácziókon keresztül tartó háborúnak.[1]

* * *

Andrássynak ezen magyarázatai egyáltalán nem voltak Gorčakov inye szerint, a ki a konvenczióba, mintegy Andrássy beleegyezésével, azt a passzust is szerette volna belevenni, hogy Oroszországnak nem lehet megtiltani, miszerint abban az esetben, ha Törökország a fegyverszünet eltelte után Szerbiába teszi át a háborút, ezen a területen vívjon meg az ellenséggel.[2] De az osztrák-magyar miniszter azonnal tiltakozott ellene és Novikov-

[1] Andrássy «Aide-mémoire»-ja, melléklet Langenaunak szóló 1876 decz. 16-iki jegyzékéhez.

[2] Gorčakov Novikovhoz, Szentpétervár, 1876 deczember 15. «Ainsi il reste convenu que si après l'armistice la Turquie poursuivait la guerre en Serbie ou continuait à occuper le territoire de cette principauté, les troupes russes ne sauraient être empéchées de combattre l'ennemi sur ce territoire.»

nak el kellett ismernie, hogy Andrássy az első pillanattól fogva óvást emelt egy ilyen klauzula ellen a konvenczióban.[1] Andrássy azt hozta fel indokul, hogy Oroszország és Ausztria-Magyarország között kerülni kell mindent, a mi érdekellentétet idézhetne fel. Csak egy esetben akart kivételt tenni. Ha előre nem látott események vagy egy váratlan szerencsétlenség arra kényszeríthetné az orosz csapatokat, hogy átlépjenek a Szerbia és Ausztria-Magyarország által képezett semleges zónára, akkor a miniszter hajlandó ezt az eljárást nem egy Oroszország részéről való ellenséges aktus szemszögéből felfogni. Azonban még ezt a csupán szóval tett igéretet sem szabad úgy értelmezni, hogy ebből egy kombinált mozgalom keletkezzék Szerbia okkupácziója czéljából.[2]

Gorčakovnak az a szándéka, hogy az orosz katonák Szerbiába való bevonulására vonatkozó határozmányt, mint olyat, melyhez Andrássy beleegyezését adta volna, csempészi be a konvenczióba, meglepő. Hiszen II. Sándor még teljesen érthetőnek találta, hogy a konventio nem foglalhat magában oly föltételeket, a melyekért Ausztria-Magyarország képviselőtestületei előtt nem lehet a felelősséget elvállalni. Ebben az értelemben nyilatkozott a császár és királynak szóló írásában,[3] és így szólt báró Bechtolsheimhoz is: «Távol áll tőlem, hogy többet követeljek, és Isten őrizzen attól, hogy a császárnak vagy gróf Andrássynak kellemetlenséget okozzak.»[4] II. Sándor saját megjegyzése szerint, semmi egyebet nem akart, mint

[1] Andrássy Langenauhoz, Budapest 1877 január 24. Andrássy még azt a sajátkezű jegyzetet csatolta hozzá: «Dass ich den Einmarsch in Serbien nicht zugegeben habe.»

[2] Andrássy Langenauhoz, Budapest, 1877 január 24.

[3] II. Sándor I. Ferencz Józsefhez, 1876 deczember 15/27. Kiadatlan.

[4] Bechtolsheim Andrássyhoz, Pétervár, 1876 december 16/28. Gróf Andrássy-levéltár.

hogy a konventio nemzedékek beláthatatlan idejére a jó egyetértés értékes záloga legyen.[1] Egyidejüleg békeszeretetének és annak hangsulyozása mellett, hogy a béke fenntartására minden erejét felhasználja, a következő szavakat intézte Ferencz Józsefhez: Mikor ő arra gondolt, hogy a két kormányt egy írásbeli kötés által kötelezze, akkor ezt csak azon szándékkal tette, hogy ebből egy olyan vetés fog kihajtani, a mely a jelent és a jövőt kötelezi és még az utódokra is átörökölhető. A czár még hozzá tette, hogy nézete szerint ő és a császár hasznos és jó munkát teljesítendenek.[2]

Annyira összhangzóak Oroszország és Ausztria-Magyarország czéljai mégsem voltak, mint a milyeneknek a czár itt jellemzi. Legalább Gorčakov részéről tudatos önámítás volt, a melylyel Andrássyt tévútra akarta vezetni, mikor azt állította, hogy a positiv akczióczél, a melyet most Oroszország tervez, Ausztria-Magyarországgal közös. Andrássy az orosz államkanczellárt egy pillanatig sem hagyta kétségbe a felől, hogy ezt a felfogást nem oszthatja. Nem fárad bele, hogy minden változatban kifejtse, miszerint közös érdekekről csak akkor lehet szó, ha egész nyugodtan nézhetnek a percz elébe, melyben Törökország tarthatatlansága az egész világ előtt világossá válik és Európa mindkét hatalom fegyveres betörését örömmel üdvözli. De minthogy Sándor Törökország felbomlásának biztos bekövetkezését nem akarta bevárni, Oroszország és Ausztria-Magyarország között nincs positiv közös czél, hanem csak egy negativ, a mely abban áll, hogy mindenáron feltartóztatja a két birodalom közötti surlódást. «Ez az egyetlen tekintet, — mondja erről Andrássy —

[1] Bechtolsheim Andrássyhoz, 1876 deczember 16/18.

[2] II. Sándor I. Ferencz Józsefhez, Szentpétervár, 1876 deczember 15/27. Kiadatlan.

a mely Ő Felségének, az én felséges uramnak elhatározásait ebben a stádiumban szabályozza. A török birodalom valamely részének okkupácziója, míg az fennáll, nem áll Ausztria-Magyarország érdekében és ennélfogva az én felséges uramnak intenczióiban sem.» Ausztria-Magyarország, vélte Andrássy, a czár aggressiv eljárása esetén, nem foglalhatna el olyan állást, a melyet «cooperativ vagy Oroszországgal szolidáris eljárásnak lehetne minősíteni.» Nincs mérvadó tényező a monarchiában, a ki nem tiltakoznék az ottomán birodalom feloszlásának siettetése ellen. Sőt inkább az orosz kormány eddigi rendszabályaiban senki sem lát mást, mint egy általa előmozdított szerb forradalmi felkelést. A közvélemény inkább Ausztria-Magyarországnak Angliával való együttműködését kivánja Oroszország ellen, mint az ellenkezőjét. Az a kormány, a mely az orosz es az osztrák-magyar csapatoknak Törökország elleni közös hadjáratáért egész erejét latbavetni merészelné, egy perczig sem tudna ellenállni a parlamentek tiltakozásának. «A szenvedélyek viharát — írja Langenaunak szóló utasításában — a melyet nálunk egy ilyen politika idézné fel, Ő Felségének, a czárnak, önzetlen szándéka egy cseppet sem enyhítené; sőt könnyebben megbocsátanák a kormánynak az Oroszországgal való cooperacziót, ha az utóbbi egy annexióra irányulna. Mert ebben az esetben — folytatja Andrássy — csak azt látnák, hogy az orosz befolyás az annektált terület határáig emelkedik, míg Bulgáriának ideiglenes okkupácziója a Balkán-országok feletti kizárólagos protektorátust látszik jelenteni, úgy hogy az a kormány, a mely ehhez hozzájárul, kiteszi magát annak a panasznak, hogy a monarchia szerepét a Keleten egészen feladta.» [1]

1877 január 15. hosszas tárgyalások után végre Buda-

[1] Andrássy Langenauhoz, 1876 deczember 26.

pesten aláírták a katonai konventiót,[1] a mely szerint Szerbia, Montenegró és a két fejedelemség közt fekvő földcsík, azaz a novi-bazari sandžak, Oroszországnak a törökök elleni háborúja esetén, mint semleges terület fog szerepelni. Pétervárt eleinte nem egyeztek ebbe bele, a mint II. Sándor, midőn e határozatról először értesült, a bécsi nagykövet táviratára, a mely ezt tartalmazta, ezt a széljegyzetet írta: «Mindezt nem lehet elfogadni, és nem értem, hogyan engedhetett meg Novikov ilyen feltételeket.»[2] De azon nyomás alatt, hogy mindenáron biztosítsák maguknak Ausztria-Magyarország neutralitását, és valószínűleg Novikov sürgetéseinek befolyása alatt, a ki az Andrássy által megjelölt semleges területért kardoskodott, belenyugodtak.[3]

Szükséges volt, hogy a katonai konventió egy második «convention additionelle»-ben kiegészítést nyerjen az esetleges területváltoztatásokra való tekintettel, a melyek a Keleten történő, előrelátható alakulások következményekép kilátásba vétettek. Gorčakov külön kivánságára még a második konventio előtt elintézték az elsőt. De annak is nemsokára tető alá kellett kerülnie és, bár később irták alá, ugyanazzal a keltezéssel látták el, mint a katonáit.[4] Mindkét okirat azonban egy egészet képezett. Az egyik addig nem volt érvényes, a meddig a másik, a «convention additionelle», nem lépett érvényre.[5]

[1] Andrássy Langenauhoz, Budapest, 1877 január 24.

[2] Gorjainov, i. h. 332. old.

[3] Ghika «Botschafter von Novikov über den Panslawismus und die orientalische Frage» 1907. Fournier: «Wie wir zu Bosnien kamen» 40. old.

[4] Andrássy Langenauhoz, Budapest, 1877 január 24. Helyre kell igazítani ezért Fournier adatát, a ki 43. oldal jegyzetében azt mondja, hogy a convention additionellet nem látták el külön keltezéssel. Bár később írták alá, egyszerűen hátra keltezték.

[5] U. o.

Ez a második konventio egészen különös jelentőséggel birt. Szabályozta Ausztria-Magyarország, Oroszország, Szerbia, de legfőképen Montenegrónak, az orosz kormány kedvenczének jövendő területszerzéseit. Ezért húzódtak el az erre vonatkozó tárgyalások. Ausztria-Magyarország lakosságának az új szerzemények által tervbe vett és 1 millió 200 ezer lélekkel való többítéséhez arányitva Gorčakov nem találta nagyon túlzottnak azt, hogy Szerbiának és Montenegrónak itéljék oda a Balkán ama részét, a melyet ott «Régi Szerbiá»-nak, de a hivatalos török stilusban «novi-bazari sandžak»-nak neveztek. Montenegrónak termékeny földet kell juttatni és mindenekelőtt meg kell nyitni neki utat a tengerhez, mi alatt Antivari kikötőjét értették, minthogy a spizzai öböl nem nyujt elegendő és biztos kikötőt. Általában az orosz miniszter Novi-Bazarra fektette a fősúlyt, mint a Szerbia és Montenegró részére tervbe vett területnagyobbodásra.[1] A király beleegyezésével Andrássy azt a helybenhagyó választ adta, hogy Ausztria-Magyarországnak soha sem volt szándékában magának megszerezni a novi-bazari sandžakot. Ezzel szemben okvetetlenül gondoskodni kellene arról, hogy különös rendezés által kellőképen biztosítsák a monarchia kereskedelmének szabadságát azokon a vidékeken, nehogy erről az oldalról zárassék el a kelet piaczaitól.[2]

A konventió megkötése előtt Andrássynak a kilátásba helyezett területváltozás bekövetkezésére vonatkozó

[1] Gorčakov «Aide-mémoire confidentielle»-je Novikov részére. Andrássynak egy 1877 február 28-án kelt jegyzéke értelmében ugyanazon napon adta át neki Novikov az «Aide-mémoire»-t.

[2] Andrássy Langenauhoz, Bécs, 1877 február 28. — — «et de nature à le (a kereskedelmet) prémunir dans l'hypothèse de la contiguité des Principautés serbe et monténégrine contre des entraves qui avec la configuration particulière du sol pourraient en fin de compte lui couper tous les debouchés de ce côté del'Orient.

közelebbi határozmány a legnagyobb fontosságúnak tűnt fel. A nagy kérdés, a mely Andrássyt ebben a pillanatban foglalkoztatta, az volt tehát, hogyan kell egyáltalában meghatározni a «feloszlás» fogalmát. Csak a kitörő háború pillanatától vagy csak az általa felidézett romboló hatásoktól kellene keltezni? «Úgy van vele — mondja erre Andrássy — mint a kopaszsággal. Mikor kezdődik? Mikor teljes? Egy birodalom sem hull szét egy nap alatt. Az egyik ember már az első, a másik csak az utolsó a statusquo ellen intézett támadásnál fogja elismerni, hogy a feloszlás bekövetkezett.» A külügyminiszter nem volt hajlandó Törökország széthullását az egyszerű hadüzenettel összeköttetésbe hozni, hanem csak utólagos hatást akart neki tulajdonítani. Csak a bekövetkezett feloszlás órájától kezdve volt gyakorlatilag érvényre jutandó a «conventionelle additionelle». «Ez volt a mi álláspontunk Reichstadtban — írja Andrássy báró Langenaunak — ez még most is.»

Ha azonban az események következtében Törökország széthullása és ezzel a monarchiára nézve Bosznia és Herczegovina megszállásának politikai szükségessége bekövetkezik, akkor annak bekebelezése nem ideiglenes, hanem tartós kell hogy legyen. Ebben a tekintetben, mint Andrássy kiemelte, nagy külömbség áll fenn Bulgária és Bosznia és Herczegovina között. Oroszország küldetésének teljesítése után, saját tekintélyére háramló hátrányok nélkül, ismét könnyen elhagyhatja Bulgáriát. Mert ez az ország egy független existenczia minden feltételével bir. Egy új alakulás alatt is még mindig Bulgária maradt.

Ellenben máskép áll a dolog Boszniával és Herczegovinával, a melynek semmiféle eszköze nincs, hogy önálló független létet folytasson. Magukra hagyatva egyrészt a sovárgás, másrészt a küzdelem és versengés tárgyai lesznek azok számára, a kik egy nagy délszláv biro-

dalom alakulására törekednek, röviden szólva: forradalmi cselszövények örökös tűzhelyei. Ausztria-Magyarország, első sorban lévén érdekelve, mint határhatalom, a két tartomány sorsában, hibát követne el, ha elmulasztaná, hogy itt állandó helyzetet teremtsen.

* * *

Gorčakov, a ki sokat tartott arra, hogy a Törökországgal való viadalt csak mint az elnyomott keresztények védője vette fel, nem volt elég önzetlen, hogy saját hazájáról megfeledkezzék. Ha az ozmán birodalom széthull, akkor Oroszország is, mint ezt már Reichstadtban is előre látták, meg akarta saját részét kapni a romhalmazból. A «convention additionelle»-ben, az államkanczellár követelése szerint, csak Oroszország *európai* szerzeményeiről lehet szó. Minthogy Ázsiában csak Batumra és a hozzátartozó szükséges területre reflektált,[1] Gorčakov azt kivánta, hogy birtokváltozásokról azon a földrészen a második konventióban említés ne történjék. Az orosz államférfiú azzal indokolta meg ezt, hogy Oroszországnak és Ausztria-Magyarországnak Ázsiában semmiféle érintkezőpontjai nincsenek, ezért egyedül a czárra kell hagyni, hogy még az ott szükségessé válható határkiigazításokban is intézkedjék. Arra való tekintettel, hogy Ázsiában elsősorban az orosz birodalomnak vannak megvédeni való érdekei, már jóindulatának kimutatása czéljából is Andrássy beleegyezett, hogy a konventióban ne essék szó ázsiai területváltozásokról. Azonban a konventio szellemére és a benne foglalt kölcsönös jogokra és kötelezettségekre ez a kijelentés nem volt semmi befo-

[1] Gorčakov Novikovhoz, Szentpétervár, 1877 január 26. «Nous n'avons pas en vue d'autre annexion que celle de Batum et d'un territoire adjacent nécessaire à une bonne delimitation.»

lyással. Gorčakov a kölcsönös jóakarat alapelvének hangoztatásában nem akart Andrássy mögött maradni. Csak ünnepélyes módon igyekezett kifejezésre juttatni nagy elismerését ama szellem iránt, a melyben a konventio fogalmaztatott és a mint néha a legfurfangosabb fej is belebonyolódik saját ravaszságának csapdájába, úgy most a nagyon ravasz Gorčakov egy olyan paragrafus felvételét indítványozta a «convention additionelle»-be, a melynek beiktatását utóbb keservesen meg kellett bánnia és a mely később sok keserüséget és gondot okozott neki. E pont igy hangzik: «A szerződést kötő nagyhatalmak arra kötelezik magukat, hogy kölcsönösen támogatni fogják egymást diplomácziai téren arra az esetre, ha a területi változások, az ottomán birodalom feloszlását vagy felbomlását előidéző háború eredményei gyanánt, okot adnának arra, hogy a hatalmak együttes tanácskozást tartsanak.[1]

Az összes pontok felett megegyezésre jutván, Andrássy márczius 17-én azt táviratozta a nagykövetnek Szentpétervárra: «Minthogy közöttünk teljesen helyreállott az egyetértés, a mihez őszintén gratulálok magamnak, semmi sem áll többé útjában az additionális konventio aláírásának.»[2] Valóban 1877 márczius 18-án Bécsben aláírták, a miről I. Ferencz József maga értesítette távirati úton a czárt. A király ez alkalommal annak a benső kivánságának adott kifejezést, hogy ez a szerződés gyakorlati eredménynyel járjon és kölcsönös igyekezetüknek sikerüljön a békét fenntartania,[3] a mi gróf Andrássyt arra a megjegyzésre indította: «Ez a dolog bizonyság rá, hogy

[1] Gorčakov Novikovhoz, Szentpétervár, 1877 január 26.
[2] Andrássy Langenauhoz, 1877 márczius 17.
[3] I. Ferencz József II. Sándorhoz, Bécs, 1877 márczius 18. Kiadatlan.

Ő Felsége mindig a békét kivánta és nem a hódítás utáni sóvárgás vezette.»[1]

I. Ferencz József nagyon meg volt elégedve, hogy a konventióban kifejezett határozmányok most és a jövőre nézve kizárva látszottak az Oroszország és a monarchia közti meghasonlás lehetőségét. Kétségbevonhatatlan módon beteljesedik tehát a mit az 1877 január 15-iki első konventio IX. fejezete kilátásba helyezett, hogy Ausztria-Magyarország részvétele a béketárgyalásokban érintetlen maradjon.[2]

Andrássy politikájára nézve a «convention additionelle» nagy diplomácziai sikereinek veleje volt. Kardcsapás nélkül és megkimélve a monarchiát egy mozgósítás költségeitől, megszerezte a jogot, hogy Törökországgal való békekötésnél ne adja beleegyezését semmiféle Ausztria-Magyarország érdekeire nézve káros területváltozásokba.[3] Oroszországot csak ünnepélyesen tett igéretének megszegése oldhatta föl igérete teljesítése alól. Andrássy ezt a lehetőséget is szemügyre vette. Azt mondta akkor: Ha az oroszok megtartják a szerződést, akkor oly háborúba bocsátkoztak, a mely a legjobb esetben Bessarábiát és Kisázsiában egy darabka területet biztosítja nekik, Európában pedig mindenben a mi beleegyezésünkhöz köti őket. Nem szabad nekik a Balkánon egy orosz szekundo-

[1] Andrássy sajátkezű megjegyzése.

[2] A IX. articulus így hangzik: «Les conséquenses de la guerre et les remaniements territoriaux qui résulteraient d'une dissolution eventuelle de l'empire ottoman seront reglés par une convention spéciale et simultanée.»

[3] Semmi sem felel meg kevésbbé a valóságnak, mint hogy Andrássy Gorjainov («Le Bosphore et les Dardanelles» 333.) állítása szerint csak arra várt, hogy a monarchia területét risiko nélkül megnagyobbíthassa, ezért nem is kivánta a konstantinápolyi konferenczia sikerét, a mely a háborút Török- és Oroszország között megakadályozhatta volna. Gorjainovnál mindenütt nagyon is keresztül látszik az a tendenczia, hogy Oroszországot a legkedvezőbb világításban mutassa be.

geniturát alapítani, sem közvetlenül területet szerezni. Ha azonban megszegik a szerződést és fegyveres ellenállásra kényszerítenek minket, akkor az ő katonai helyzetük a legrosszabb a mit csak el lehet képzelni egy velünk való háború esetén. Oroszország akkor meggyengült hadseregének zömével a Balkánon áll, mi Romániába való bevonulás által elvághatjuk operácziójának bázisától, míg Konstantinápoly felől az angol flotta parancsolna neki megállást. Andrássy még hozzátette: a história azt a szemrehányást tehetné nekem, hogy nem idéztem elő az Ausztria-Magyarországra nézve ily kedvező helyzetet. De ezzel szemben azt hangoztatta, hogy egyik háborút sem szabad elkerülhetetlennek tekinteni, míg meg nem kezdődött.[1] Ezért és II. Sándor loyalitásában és becsületességében bízva, nem akart szerződésszegést előidézni oly hatalmak között, a kik szerződésekben barátságot igértek egymásnak most és a jövőre nézve. Ennélfogva I. Ferencz József is bátran írhatta a czárnak, hogy nemcsak ő és II. Sándor, hanem gyermekeik is szerencsét kívánhatnak egymásnak egy oly eredményhez, a mely annyira megfelel a barátság érzéseinek, a mely őket kölcsönösen vezette.[2]

Daczára a január 15-iki konventióban megállapított határozatoknak a törökországi háborúra nézve, II. Sándor és Gorčakov legszivesebben látták volna, ha ők, megszabadulva minden korlátozástól, mint Európa meghatalmazottjai léphettek volna fel. Azonban a nagyhatalmak ehhez óhajtott beleegyezése nem következett be. Midőn Oroszország lord Derbynál választ sürgetett, onnan azt a feleletet nyerte, hogy előbb még ki kell várni milyen követ-

[1] Dóczi Lajos: «Andrássy über einen russischen Krieg», a «Neues Pester Journal» 1909 márczius 7-i számában.

[2] I. Ferencz József II. Sándorhoz. Kiadatlan.

kezményei lesznek a Konstantinápolyban épen most végbemenő miniszterváltozásnak. Ott 1877 február 5-én megbuktatták az eddigi nagyvezért, Midhat pasát, az új alkotmány megteremtőjét és lelkét. Ignatjev azt állította, hogy Midhat pasa bukását, a kit ő «nullának» nevezett, még Konstantinápolyból jelentette Szentpétervárra ezekkel a szavakkal: 8 vagy 15 nap mulva el fogják távolítani.[1] A szultán gyűlölte Midhatot és félt tőle, de hagyta cselekedni, mert meg tudták őt győzni arról, hogy az alkotmány kihirdetése is elegendő lesz a konferenczián összegyűlt nagykövetek oda ösztökölésére, hogy reformköveteléseiket vagy egészen elejtsék, vagy mégis jelentékenyen mérsékeljék. Midőn Abdul Hamid látta, hogy ebben a reményében csalódott, Midhat ellenségeinek besugásaira hallgatott, a kik őt összeesküvőnek proscribálták, a kinek nincs más az eszében, minthogy a padisaht saját akaratának követésére kényszerítse, vagy épen úgy, mint egy másik szultánnal tette, erőszakkal megfossza az élettől.[2] Több nem is kellett a bizalmatlan, majdnem üldözési mániában szenvedő Abdul Hamidnak, a ki meggyilkolástól való félelmében palotájának minden termében villanyos csengőket alkalmazott, hogy a rögtöni segítség kéznél legyen.[3] De a döntő csapást Midhat eltávolítására az a közlemény adta, hogy a nagyvezér titkos összeköttetésben áll az elcsapott Muraddal és a præsumtiv trónörökössel, Reschad efendivel. Hogy Midhat tényleg tervezte Abdul Hamid meggyilkolását, kétséges, de bizonyosnak látszik az, a mivel Edhem és Safvet pasa őt

[1] Báró Orczy az édes anyjához, 1877 február 7. Ezt Ignatjev mesélte Orczynak bécsi tartózkodása idején.

[2] U. o.

[3] Dr. Busch (a későbbi államtitkár, a ki ebben az időben a porosz nagykövetséghez beosztva Konstantinápolyban időzött) Bismarckhoz, Pera, 1877 február 26.

vádolták, hogy a szultánt automatává akarta tenni, hogy vele szemben tiszteletlen hangot használt és forradalmi elemekkel összeköttetéseket tartott fenn, hogy a majordomus szerepét játszhassa.[1] Azonban a rendkívül gyenge aggodalmaskodó szultán sohase merészelt volna a hatalmas Midhat ellen föllépni, ha nem számíthatott volna a hadsereg fölött feltétlenül rendelkező hadügyminiszterre, Redif pasára és sógorára Mahumed Dselaleddin Damad pasára a palotanagyra, a ki az ó-török pártnál nagy befolyásnak örvendett. Gyanutlanul, sugárzó és bizalmas arczkifejezéssel jobbra és balra köszönve, hajtatott a nagyvezér február 5-én a padisah palotájába, a hová fontos ügyek megbeszélésének ürügye alatt hívták meg őt. Itt tudtára adták állása alól való felmentését és azt a parancsot, hogy haladéktalanul vegye igénybe a számára készenlétbe helyezett jachtot, mely őt külföldre szállítja.[2] Mielőtt Midhat a száműzetésbe indult, még fenyegetőzött: Ő ugyan biztos abban, hogy egykor vissza fogják hívni, de abban kételkedik, hogy visszatérése alkalmával ugyanazon helyen találja-e a trónt és az országot.[3]

Bár Midhat sem Bismarckra, sem Andrássyra nem tette azt a hatást, hogy kiváló ember,[4] midőn vele személyes érintkezésbe kerültek, bukása mégis nagy politikai jelentőségű volt. Bukásával el lettek temetve azok az eszmék is, a melyeknek ő volt a képviselője és a melyek már erősen elterjedtek. Konstantinápolyban sokan

[1] Busch, Pera, 1877 február 8.

[2] U. o. febr. 5. Dr. Busch hátrahagyott feljegyzései, melyeket Raschdau hozott nyilvánosságra a «Deutsche Rundschau» 141. kötetében, majdnem szóról-szóra megegyeznek az egyidejüleg Berlinbe küldött jelentéseivel.

[3] Busch, Pera, 1877 február 8. Midhat pasa bukásáról fia «Midhat pasa» czímű művében igen röviden nyilatkozik.

[4] Stolberg, 1877 aug. 4.

mondták: most már vége van mindennek, a javulás utolsó kisérlete is csődöt mondott és ezzel sorsuk meg van pecsételve.[1]

Az új emberektől Konstantinápolyban épenséggel semminemű reformmunka vagy változtatás nem volt várható a nagykövetek konferencziáján hozott határozatok szellemében. Oroszország a dolgok további fejlődésénél ilyen irányban remélhette-e, hogy végre megbízzák európai mandátummal? Számíthatott-e arra, hogy Ignatjev által, a ki akkor a legelőkelőbb udvarokhoz indult körútra, megnyeri erre a felhatalmazást? Neki nem mint kormánya egyenes képviselőjének kellett szerepelnie, inkább azt a látszatot igyekeztek kelteni, mintha épen most véletlenül utaznék Párisba, hogy ott egy szemorvos véleményét megtudja szembaja felől. Ezt az alkalmat, így kürtölte világgá Gorčakov, nem akarják kihasználatlanul elszalasztani és ezért meghatalmazták az eddigi konstantinápolyi nagykövetet, hogy olyan felvilágosításokat adjon, a melyek a január 31-iki körlevélre való feleletet megkönnyíthetik.[2] Gorčakov úgy látszik ez esetben legyőzte a rettegett ellenfél iránt érzett ellenszenvét. Minden valószinüség szerint nem önként, hanem magasabb nyomás következtében jeléül annak, hogy már ebben az időben kisiklott a kezéből a nagy politika igazi vezetése. Hiszen nem hihető, hogy saját elhatározásából segédkezett volna abban, hogy erre a furfangos és ravasz diplomatára olyan küldetést bizzon a nagyhatalmak udvarainál, a mely, ha sikerül, még gyarapítani fogja a czár kegyét Ignatjev iránt.

Ignatjev első pillantásra, külseje által meglepő jelenség volt; olyan fej, a mely mélyen bevésődött az emlé-

[1] «Deutsche Rundschau», 141. kötet, 26.

[2] «Das Staatsarchiv» 32. kötet, 115. old. Horace Rumbold «Recollections of a diplomatist II. köt. 312. old.

kezetbe, hogy onnan többé el ne tünhessen.[1] Széles arczával, erős állával, szúró, inkább ravasz mint okos szemeivel és folyton mosolytól árnyékolt ajkával a különben erőteljes férfi egy rendkívül csinos és egyszersmind nagyon kedves orosz benyomását tette. Egyetlen igyekezete volt, a melynek mindent alárendelt: a szereplési vágy. Ignatjev értett is hozzá, hogy nagy önérzettel érvényesüljön. Határtalan hiúságában még Oroszországban is az egyetlen személyiségnek tartotta magát, a ki rendelkezik azokkal az eszközökkel, hogy a zilált viszonyokat ismét a régi kerékvágásba hozza. «Ha mi — mondá egyszer — belekerülünk a csávába, mindig hozzám menekülnek, hogy kihuzzam a hinárból.»[2] Nagy mértékben birta azt az adományt, hogy maga iránt bizalmat keltsen s ezenfelül ő, a ki szivesen és sokat beszélt, felülmulhatatlan művészetre tett szert a rábeszélés mesterségében. Bizonyos, jól mutatott nyiltszívüséggel nem esett nehezére, hogy olyan embereket, mint a mi konstantinápolyi nagykövetünk, gróf Zichy Ferencz meggyőzzön szavahihetőségéről. Ez annál figyelemreméltóbb volt, mert az a hír előzte meg, hogy nem törődik az igazsággal, a miért is Konstantinápolyban a «hazugság apjának» vagy «menteur pasá»-nak nevezték.[3] Nem került megerőltetésébe mindenkivel szemben, a kivel dolga volt, máskép beszélni, nem törődve azzal, hogy kétszinűsége később napfényre jön-e vagy nem. Ezért sziporkázó, vakító szellemességétől őrizkedni kellett, nehogy megfogja vele az embert, mint Hohenlohe Chlodwig herczeget, a kire Ignatjev azt a benyomást tette, hogy olyan fából van

[1] Przibram, «Erinnerungen» II. köt. 37. old.

[2] Gróf Károlyi Andrássyhoz, Berlin, 1877 márczius 31. Cs. és kir. külügyminiszterium.

[3] Gróf Pfeil Richárd: «Neun Jahre in russischen Diensten unter Kaiser Alexander II.» II. köt. 22. old.

faragva, a melyből rendszerint birodalmi kanczellárok készülnek.[1] Kevésbé kedvezően gondolkozott róla Andrássy, a kit bécsi tartózkodása alatt szintén igyekezett elbűvölni.[2] A miniszter olyannak vette őt, a milyen volt: sem «jó ördögnek», a hogy Giers államtanácsos igyekezett őt odaállítani,[3] sem kiváló koponyának, a minek sokan tartották, a ki ravaszságával csodákat tud művelni. Andrássy szemében Ignatjev egy szellemes, nyugtalan blagueur volt, a ki mindenekelőtt azon igyekezett, hogy szerepet játszon, ha e miatt romba dölne is a világ. Ignatjev nem volt széles látkörű államférfiú. Konstantinápolyban való hosszas időzése daczára sejtelme sem volt a Törökországban még szunyadó erőkről. Ez az ország az ő szemében, a ki esküdt ellensége létére minden pillanatban bukását jósolta, már egy félig bomlásnak indult állam volt, a melylyel nem is érdemes számot vetni.[4] Ilyen gondolkozásmód mellett érthető, hogy kormányát belelovalta a Törökországgal való háborúba, mint olyan kalandba, a melyet gyorsan és könnyen be lehet fejezni. Neki is része van felelősségben, hogy uralkodója tévútra lőn vezetve és olyan helyzetbe sodorva, a melyből azután szerették volna könnyű szerrel szabadulni. De Ignatjev dicsekvő bőbeszédűségével ismét törekedett mindenkit ámítani az igazi állapot ellenkezőjével és az udvaroknál azt a hitet kelteni, hogy Oroszország a háborút minden áron akarja,[5] a mi azonban a neki adott utasításokkal

[1] Hohenlohe Chlodvig herczeg: «Denkwürdigkeiten», II. 209.

[2] Báró Orczy az édes anyjához, 1877 márczius 9.

[3] Okolicsányi követségi tanácsos Andrássyhoz, Szentpétervár, 1877 márczius 18. Gróf Andrássy-levéltár.

[4] Báró Orczy az édes anyjához, 1877 február 7. Ebben az értelemben nyilatkozott Ignatjev Orczy előtt.

[5] Andrássy Károlyihoz, Bécs, 1877 márczius 27. «Allseitiger Eindruck, den er (Ignatjev) hier hervorbrachte, war, daß Rußland im Grunde den Krieg will.» Cs. és kir. külügyminiszterium.

ellenkezett. A milyen kevéssé tudott magának Andrássy előtt tekintélyt szerezni, ép úgy nem aratott tetszést Bismarcknál sem, a ki az intrikus oroszban sohasem bízott.

A német kanczellár, a ki Ignatjev kettős természetét átlátta, azon aggódott, hogy Párisban másnak fog mutatkozni, mint Berlinben, mint a hogy tényleg egy franczia-orosz szövetség káprázatával igyekezett Oroszország részére megnyerni a franczia államférfiakat.[1] Egy perczig sem akart hinni abban, hogy az «utazó orosz nagykövet» csak egészségi tekintetekből utazott Párisba, hogy ott egy speciálistánál konzultáljon szembetegsége miatt.[2] Talán Berlinből jött czélzások következtében vagy saját kezdésére Gorčakov még Ignatjev Berlinben időzése alatt egy túláradó baráti hangon tartott táviratot intézett Bismarckhoz. Ebben az orosz államkanczellár a leghatározottabban tiltakozott az ellen a gyanusítás ellen, mintha Oroszország Németországra nézve kedvezőtlen vagy épen fenyegető módon akarna Francziaországhoz csatlakozni. Ő ellenkezőleg síkra szállt Francziaország ellen és kész volt azt martalékul odavetni, mely bizonyítgatásokat Bismarck azzal a megjegyzéssel fogadott, hogy: «Ezek épen csak szavak, melyeket zsebre kell dugni.»[3] A német államférfi nagyon is jól tudta, hogy Ignatjev nem egészen megbizóinak beleegyezése nélkül ünnepelteti magát Párisban, a hol a német támadás rémétől rettegő francziák, mint mentő angyalukat üdvözölték a veszély órájában.[4] Nem kisebb gondot okozott Bismarcknak az, hogy Pétervárt németellenes személyiségek magas állásra

[1] Báró Orczy az édes anyjához, 1877 márczius 9.

[2] Gróf Károlyi gróf Andrássyhoz, Berlin, 1877 márczius 9. Cs. és kir. külügyminiszterium.

[3] U. o.

[4] Báró Orczy az édes anyjához, 1877 márczius 11.

emelkedtek, a mi a kanczellárt arra a nyilatkozatra birta rá: mégis aggasztó, ha a befolyásosabb helyeken súlyosabbnál-súlyosabb ellenzésre találunk.[1]

Még mielőtt a háború megkezdődött volna, Oroszország meg akart egyezni Angliával, hogy annak segítségével nyomást gyakorolhasson Törökországra. Londonban egy a hat nagyhatalom által aláírt jegyzőkönyvnek kellett létrejönnie a melyet a Fényes Portának el kellett volna ismernie. Azok a javaslatok, melyekkel Ignatjev ezen okmány megfogalmazásánál fellépett, alapjában nem voltak egyebek, mint a konstantinápolyi nagykövetgyülés határozatainak higított kiadása. Ennek két legfontosabb követelményét: a hatalmak hozzájárulását a kormányzók és az európai ellenőrző bizottság kinevezéséhez elejtették ugyan, hogy ez által a belügyekbe való egyenes beavatkozást minden alapjától megfosszák. Ezzel szemben hangsulyozni kellett volna, hogy a hatalmak, abban az esetben, ha Törökország a megigért reformokat nem viszi keresztül, más eszközökről vagy más akczióról fognak gondoskodni, melyeket czéljuk elérésére szükségesnek tartanak.[2]

Oroszország indítványainak legveszedelmesebb pontját az a furcsa kivánság képezé, hogy Törökország a maga seregeit békelétszámra szállítsa. Ez a követelés a viszonosság teljes hijával volt, mert Oroszország leszerelését egy szóval sem említette. Csak később, ha a Fényes Porta Montenegróval békét kötött s teljesítve a hatalmak óhajtásait már letette a fegyvert, fogna majd Pétervárott

[1] Bismarck Schweinitzhez, 1877 február 4.

[2] Károlyi Andrássyhoz, Berlin, 1877 márczius 9. Cs. és kir. külügyminiszterium. Az eredeti szerződésnek Ignatjev közlése szerint így kellett hangzania: «Les Puissances aviseraient à des mesures ultérieures» vagy «à l'action quelles jugeraient nécessaires». Vesd össze vele az 1877 márczius 31-iki londoni protokollum szövegét, nyomtatásban megjelent a «Rotbuch» 1873—1877. az 585. oldalon.

egy erre a czélra kiküldött török diplomata az orosz leszerelésről tárgyalni. Ez a vita a kölcsönös leszerelés elsőbbsége miatt, emlékeztetett Ausztria és Poroszország eljárására 1866-ban, a mely a két hatalom összeütközésével végződött.

Igazán a lehetetlenséggel volt határos az a követelés, hogy Törökország szerelje le a haderejét ugyanakkor, míg Oroszország állig fegyverben maradt. Vajjon ki volt-e zárva, hogy a felfegyverkezett Oroszország a maga seregeinek demobilizálását olyan feltételektől teheti függővé, a melyek a békét meghiusítják? Akkor a fegyvertelen Fényes Porta menthetetlenül ki lenne szolgáltatva ellenségének. Ilyen kikötésekkel minden pillanatban készen volt az orosz. Mindenekelőtt a Montenegróval való erősen szorgalmazott békekötésben kinálkozott ilyen föltétel, mely ország a küzdelem befejezéséről hallani sem akart, míg Törökország nem teljesíti az ő kivánságait. Valósággal a szultán torkára tették a kést, mikor azt mondták neki: nincs béke, a míg Montenegróval ki nem egyezik. Ez utóbbinak viszont az orosz feltétel menlevél volt mindannak keresztülvitelére, a mit saját érdekében jónak és üdvösnek tartott.

Míg Montenegro folyvást a legnagyobb nehézségeket okozta, Szerbia sietett megragadni a Konstantinápolyból neki felajánlott békejobbot.[1] Eddig felderíthetetlen módon jutott a szerb kormány a január 15-iki titkos conventio tudomására, a mely Andrássy véleménye szerint, Milán fejedelem elhatározásaira befolyással bírt.[2] Belgrádban úgy látszik attól tartottak, hogy az Oroszország és

[1] «Rotbuch», 1873—1877, 541. oldal.

[2] Gróf Andrássy báró Langenauhoz, Budapest, 1877 január 24. Cs. és kir. külügyminiszterium. «Jedenfalls scheint mir die erwähnte Supposition mit dazu beizutragen, wenn, wie uns berichtet wird, Serbien zu direkten Friedensverhandlungen mit der Türkei hinneigt.»

Ausztria-Magyarország közötti egyetértésnek ők lesznek az áldozata. Elővigyázatból előbb még Pétervárra azt a kérdést intézték, hogy ott háború esetén számítnak-e Szerbia közreműködésére és hogy Oroszország részéről támogatják-e őket pénzsegélylyel? Midőn Gorčakov néhány nappal később válaszát kilátásba helyezte,[1] Milán kikérte Andrássy véleményét, hogy Ausztria-Magyarországnak van-e kifogása a közvetlen tárgyalások ellen. A miniszter kijelentette, hogy nem fog ellene fölszólalni. Andrássyt annak a mérlegelése vezette, és ebben Németország is egyetértett vele,[2] hogy a szerb-török béke mégse fogja Milánt megakadályozni, hogy Oroszország első hivására ennek zászlói alá álljon. «A további fejleményekre — mondja Andrássy — a külön béke létrejötte vagy elmaradása lényegében jelentéktelennek tetszik előttem.»[3] Midőn most Gorčakov is kitérőleg felelt és Milán saját belátására bízta, hogy a török feltételekbe belemegy-e vagy sem,[4] Belgrádban elhatározták, a hol úgyis régen jóllaktak a háborúval, hogy február 28-án Konstantinápolyban békét kötnek a status quo ante bellum alapján.[5]

Miután így az egyik ütközőpont el volt hárítva, Andrássy igyekezett Montenegróra is hatni, hogy Szerbia példáját kövesse. Pétervárról jövő utasítások valószínűleg azt tanácsolták a montenegrói fejedelemnek, hogy a török békeindítványokat fogadja el. Nikita fejedelem Niksić-Duga és a Morača jobb partjának megszerzését kívánta,[6] mire a törökök azt állították, hogy ebben a Montenegro

[1] Andrássy Károlyihoz, Bécs, 1877 január 28. Cs. és kir. külügyminiszterium.
[2] «Rotbuch», 1873—1877. 541. oldal.
[3] Andrássy Károlyihoz, 1877 jan. 28.
[4] «Rotbuch» 544. oldal.
[5] U. o. 564. és 567. old.
[6] U. o. 567. old.

jelenlegi határai elleni védővonal egyik támasztópontját veszítenék el.[1] Andrássy, a ki elejétől fogva súlyos hibának tekintette, hogy az egész leszerelési kérdést Montenegro magatartásától tegyék függővé, mindent megkisérelt, hogy Nikitát engedékenységre bírja. Hiszen most Niksić kivételével mindent elérhetett, a mit kívánt. A háborút viselő felek közül ő volt az egyedüli, a ki a két évig tartó válságból nyereséggel kerülhetett ki. De minden rábeszélés hiábavalónak bizonyult és így a jegyzőkönyv a levegőben lógott,[2] a mely a békeszerzés czéljából lord Derby és gróf Šuvalov között márczius 31-én Londonban létrejött.

Gróf Andrássy buzgón igyekezett, hogy megegyezést hozzon létre a két nagyhatalom között, a melyeknek közeledésétől egyedül lehetett kedvező értelemben vett fordulatot várni a Fényes Portára. Felajánlotta szolgálatait Ignatjevnek Londonban a közbenjárásra.[3] Mert Andrássy meg volt arról győződve, hogy Pétervárt szivesen hüvelyébe dugnák a kardot, ha egy aranyhid épülne a meg nem alázó visszavonulásra.[4] Olyan hirek, melyek különböző oldalokról a Pétervárt uralkodó hangulatról beszámoltak, megerősítették őt ebben a felfogásában. Wladimir nagyherczeg Berlinben nem csinált titkot abból, hogy a pétervári kabinet háború és béke között ingadozik. Mint katona, mondá, osztja a hadsereg érzelmeit, mely a háborút óhajtja. Másrészt el kell ismernie, hogy belső politika és pénzügyi nehézségek, valamint egy erősen békés áramlat a népben óva intenek a hadjárattól.[5] A szo-

[1] «Rotbuch» 569. old.

[2] U. o. 585. old.

[3] Andrássy Károlyihoz, 1877 márczius 27. Cs. és kir. külügyminiszterium.

[4] U. o.

[5] Károlyi Andrássyhoz, Berlin, 1877 január 29. U. o.

cziális viszonyok valóban elriasztó képet nyujtottak. A létező állapotok teljesen felfordulhatnának, ha a czár nem mint győző térne vissza a háborúból. «Hihetetlen — írják Pétervárról Andrássynak — hogy mekkora mértékben terjed a nihilizmus a társadalom összes rétegeiben. Itt senki sem hisz, remél és szeret, mindenki fél, gyűlöl és inkább irígy a másikra. Még a nemzeti érzés is csak negativ erővel bír a moszkvainál; hazaszeretet, kötelességérzet, áldozatkészség senkit sem lelkesít. A legmesszebb menő szociálizmus itt bő táplálékot nyer a bürokratikus és plutokratikus parvenük nagy táborában, a kik az arisztokratia összes hibáit túlhajtják, a nélkül, hogy azoknak csak egyetlen egy erényét is bírnák vagy kötelességeik egyikét is teljesítenék.»[1] Andrássy továbbá tudta, hogy II. Sándor, mint báró Langenau nagykövet táviratozta neki, minden lehetőt elkövet, hogy a békét fenntarthassa, természetesen mindig azzal a föltétellel, hogy becsületére nézve nem lealázó módon szerelhet le. Gorčakov is fáradhatatlan volt békeszeretetének bizonyítgatásában. Erre úgy látszik mindenekelőtt az a kényes helyzet indította őt, a melybe belekerült. Ellenfelei neki tulajdonították a létező bonyodalmat és minden áron igyekeztek őt állásából kitúrni. Az orosz államkanczellár ugyan beszélt arról, hogy be akarja adni lemondását, a mit báró Langenau joggal nevezett «komédiá»-nak. Másrészt ismét azzal a könyörgő hangon előadott kéréssel igyekezett lefegyverezni ellenségeit, hogy csak engedjék meg neki a válság elsimítását, hogy úgy ne kelljen eltűnnie a színtérről, mint valami hajótöröttnek; persze mindig attól a rejtett gondolattól ösztönöztetve, hogy a

[1] Okolicsányi Andrássyhoz, Pétervár, 1877 április 5. Gróf Andrássy-levéltár.

rend helyreállítása után eszében sincs távozni.[1] Ha Andrássy nem bízott is benne, mégis az volt a véleménye, hogy Gorčakovot is beleértve, az oroszok örülnének, ha háború nélkül menekülhetnének a csávából.[2] Ezt a meggyőződést mindenesetre a politikai helyzetből is merítette, a mely Oroszországra nézve cseppet sem volt biztató. Péterváron egyrészt nem biztak Ausztria-Magyarországban, másrészt azonban féltek az angoloktól. Németországtól való félelmében az orosz kormány nem mert tulajdonképeni baráti viszonyba lépni Francziaországgal s legfeljebb Olaszország maradt hátra, mint a mely államot ellenünk segítőtársul használhatna fel.[3]

Andrássyval ellentétben Bismarck minden lépéstől tartózkodott, a melyet Oroszország és Anglia közötti közvetítésnek lehetett volna nevezni. Azt mondta, hogy ezáltal az ellentétek csak kiéleződnek.[4] Andrássy kétségbe vonta ezt.[5] Bismarck tartózkodásának igazi oka nem is ez az aggodalom volt. A birodalmi kanczellár nem is akarta megakadályozni a háború kitörését. Inkább mindig attól félt, hogy az örök «genyesedő nemzeti méreg», mint kifejezte magát, nem talál levezetést Törökország felé és Ausztria-Magyarország, jobban mondva Németország felé fakad ki.[6] Ellenben egy keleti háború, így számított Bismarck, szükségképen jó időre eltéríti

[1] Okolicsányi Andrássyhoz Pétervár, 1877 márczius 18. Gróf Andrássy-levéltár.

[2] Báró Orczy az édes anyjához, 1877 márczius 29.

[3] Okolicsányi Andrássyhoz, Pétervár 1877 április 5. Gróf Andrássy-levéltár.

[4] Károlyi Andrássyhoz. Berlin, 1877 márczius 29. Cs. és kir. külügyminiszterium.

[5] U. o. Andrássy Károlyi közleményét kérdőjellel látta el.

[6] Károlyi Andrássyhoz, Berlin, 1877 február 17. Cs. és kir. külügyminiszterium. Lásd: L. Raschdau «Die Botschafterkonferenz» «Deutsche Rundschau», 141. k. 207—208.

Oroszországot a franczia szövetségtől.[1] Minderről, úgy vélte, nem lehet nyilvánosan beszélni.[2] Ezen értelemben még néhány hónappal ezelőtt azt a kijelentést tette Oubril berlini orosz nagykövet előtt: Oroszország, ha a háború nem elkerülhetetlen, kezdje meg azt lehetőleg gyorsan.[3] Ennek ellenére jelenleg az eseményekkel szemben teljes objektivitással akart viselkedni. Most kerülte, hogy nyomást gyakoroljon vagy tanácsot adjon, hogy ne úgy tűnjék fel, mintha Oroszország ellen vagy mellett tüntetne.[4] Bismarck hajlandó volt ugyan a londoni protokollumhoz csatlakozni, de inkább «saját lelkiismeretének megnyugtatására», mint azért, hogy a békés egyezséghez hozzájáruljon.[5]

A londoni jegyzőkönyv, a melynek elejétől fogva a belső ellentmondások voltak a hibái, minden hatás nélkül kellett hogy maradjon a békés megoldásra nézve. Valamint Oroszország aláírását tarthatatlan föltételekhez kötötte, úgy lord Derby is csak azon kikötéssel írta alá a jegyzőkönyvet, hogy az, a mennyiben Orosz- és Törökország között a kölcsönös megegyezés létre nem jönne, semmis és érvénytelennek tekintendő.[6] Hiszen Andrássy is, miként Bismarck, azonnal felismerte a jegyzőkönyv hibás pontját. De miután Anglia és Oroszország egyet-

[1] Károlyi Andrássyhoz, Berlin, 1877 február 3. Gróf Andrássy-levéltár. Itt Károlyi a január 5-iki jegyzékére hivatkozik, a mely nem jutott a kezembe.

[2] Ugyanaz ugyanahhoz, 1877 márczius 9. Cs. és kir. külügyminiszterium.

[3] Ugyanaz ugyanahhoz. Berlin, 1877 febr. 3. Gróf Andrássy-levéltár. Itt ismétli Károlyi azt a kijelentést, a melyet már január 5-én közölt.

[4] Ugyanaz ugyanahhoz, Berlin 1877 márczius 9. Cs. és kir. külügyminiszterium.

[5] U. o.

[6] «Rotbuch», 1873—1877. 585. old.

értettek ezen az alapon, nem maradt neki más hátra, mint beleegyezni és gróf Beustot csatlakozásra felhatalmazni. «Ilyen körülmények között» — táviratozta Andrássy gróf Károlyinak Berlinbe — részünkről minden actiót tárgytalannak minősítettünk és ezt a megegyezés feletti megelégedésünk kinyilatkoztatásával jelentettük be Sz. Péterváron.[1] Azt is szükségesnek látta, hogy a Fényes Portának megüzenje, miszerint a londoni jegyzőkönyv által sem tekintélye, sem önállósága nem szenved sérelmet. Ausztria-Magyarország, tette hozzá, a legnagyobb súlyt helyezi arra, hogy Törökország magatartása ne hiusítsa meg az «annyi nehézség után létrejött megegyezés békés czélját».[2]

Andrássy nagyon csodálkozott, mikor hallotta, hogy úgy a külügyminiszter, Safvet pasa, valamint a török minisztertanács is gyalázatos megalázásnak tekinti a londoni jegyzőkönyvet. «Ha a Fényes Porta meggondolja — táviratozta a Konstantinápolyban maradt ügyvivőnek, báró Herbertnek — hogy az európai konferenczia kívánságait visszautasította és hogy ezen refus után Európa megelégszik azzal, hogy azt követelje, a mit maga felajánlott, be kell látnia, hogy ebben semmi sincs, a mi tekintélyét és függetlenségét legcsekélyebb mértékben is csökkentené.»[3] Hiába intette az osztrák-magyar miniszter a Fényes Portát, hogy az európai béke veszélyeztetéséért egyedül fogja viselni a felelősséget.[4] Safvet pasa a jegyzőkönyvet in contumaciam hozott itéletnek tartotta, a melynek elfogadásával függetlenségéről örökre lemondott

[1] Andrássy Károlyihoz. 1877 márczius 29. Cs. és kir. külügyminiszterium.

[2] «Rotbuch», 1873—1877. 587. oldal.

[3] U. o. 589. old.

[4] U. o. 1873—1877, 590. oldal.

volna.[1] A török kormány nem akarta megérteni, hogy tulajdonképen miért követelik tőle, hogy elsőnek rendelje el a leszerelést. Ha ilyen feltételeknek aláveti magát, nemcsak a török nép, hanem egész Európa előtt is szégyenben marad; joggal lehetne akkor azt is állítani, hogy Törökország volt a kihivó fél. Ennélfogva nem annyira a jegyzőkönyv volt az, mint inkább az Oroszország által hozzá függesztett magyarázat, a mely felizgatta a kedélyeket Konstantinápolyban. Különösen ellenmondásra ingerlő volt a Montenegróval való békekötés előfeltétele és az a kikötés, hogy az öldöklések ismétlése esetén orosz részről azonnal meg lehet szüntetni a megkezdett leszerelést. Török felfogás szerint egy ilyen kikötést a fölkelőknek jutalmul kéne tartani. «Hogyan tudnánk — vélte Safvet pasa — minden elővigyázatosság mellett megakadályozni, hogy az ország valamelyik részében ne törjenek ki zavargások, a melyeknek legyőzésére nekünk kényszerszabályokat kellene alkalmazni? Akkor mindjárt alkalom kinálkozik, hogy öldökléseket vessenek a szemünkre és az oroszoknak ez ürügy lesz a leszerelés megszüntetésére».[2] Ilyen kijelentések után nem lehet kétség a török kormány elhatározásai felől. Egy április 10-ről keltezett körlevélben, a mely a nagyhatalmaknak szólt, ki is jelentette, hogy a márczius 31-iki londoni jegyzőkönyvet a török állam prestizsét sértő tartalma miatt nem létezőnek tekinti.[3] Andrássy a török feleletet rendkívül oktalannak és ügyetlennek minősítette.[4]

[1] Said pasa emlékiratai 1911. Dr. Kraelitz Frigyes a cs. kir. udvari könyvtár segédőre szivességének köszönöm a török eredetinek ezen fordítását.

[2] Rotbuch, 591. old.

[3] Az április 10-iki körlevél, nyomtatásban megjelent a «Rotbuch» 1873—1877, az 599. laptól a 603-ig.

[4] Báró Orczy az édes anyjához, 1877 április 12. és «Rotbuch» 1873—1877, 605. old.

Most az volt a főkérdés, hogy az április 10-iki körlevél Péterváron milyen benyomást keltett? Novikov sejtetni engedte, hogy a kormánya hadüzenettel fog felelni.[1] Bechtolsheim, Werder, Schweinitz, röviden az összes idegen személyiségek, a kik II. Sándorral érintkezésbe kerültek, meg voltak győződve arról, már a londoni jegyzőkönyv aláírása óta, hogy a háború elkerülhetetlen. Bizalmatlansággal eltelve egymás iránt állapították meg ezt Šuvalov és lord Derby. Az angol miniszterek, épen az orosz záradékok miatt, súlyos kétségeket tápláltak az oroszok békés gondolkozásának őszintesége iránt.[2] Pétervárt ellenben nehezteltek az angol kabinetre, mert a kölcsönös leszerelés kérdését a megegyezés alapföltételének mondotta. E fölött való megbotránkozásában mély felháborodással ezeket mondta II. Sándor: «Hiszen Londonban úgy bánnak velünk, mint a törökökkel.»[3] Langenau azt közölte az orosz fővárosból, hogy ott, még mielőtt az április 10-iki köriratot kiadták, hirtelen változás történt a háborús párt javára és úgy látszik maga a czár sem óhajtja már a békét.[4] Ignatjev nem csekély módon élesztette a harczikedvet. Boszankodva azon, hogy Londonban látni sem akarták őt és hogy európai körútjából nem térhetett vissza a remélt sikerrel,[5] minden áron azon volt, hogy Šuvalov diadalát ellensúlyozza. Megelégedetten dörzsölve kezeit és örülve azon, hogy sikerült neki a czárt a béke fenntartásának lehetetlenségéről meggyőzni, látták Ignatjevet Pétervár utczáin keresztül sietni,

[1] Okolicsányi Andrássyhoz, Pétervár, 1877 április 5. Gróf Andrássy-levéltár.

[2] Báró Orczy az édes anyjához, 1877 márczius 22.

[3] Okolicsányi Andrássyhoz, Pétervár, 1877 április 5. Gróf Andrássy-levéltár.

[4] Báró Orczy édes anyjához, 1777 április 8.

[5] Ugyanaz ugyanahhoz, november 7.

midőn barátainak és ismerőseinek oda kiáltotta: «Végre annyira vagyunk, hogy a visszatérés lehetetlen.»[1] Gorčakov, a ki mindig háború és béke között ingadozott és a kinek az új fordulat nem volt ínyére, egy kartársa állítása szerint, mindenkivel szemben «haragos»-nak mutatkozott.[2]

Ezen a hadjáratra felette kedvező hangulat közepette megérkezett azon hír, hogy a Fényes Porta a londoni jegyzőkönyvet visszautasította. Ennek ellenére úgy látszott még, hogy az utolsó pillanatban újabb kisérletek fognak történni az ellenségeskedések elkerülésére. Sokféle jel mutatott arra, hogy az orosz államkanczellár a nagyhatalmakat még egyszer rá akarja bírni az egységes állásfoglalásra a Fényes Portánál, a mi utolsó intés lenne és ennél az eljárásnál gróf Andrássynak szánta a közvetítő szerepet.[3] Törökország is a nagyhatalmak formális közbenjárását követelte a párisi szerződés VIII. paragrafusa alapján.[4] A franczia külügyminiszter, Decazes herczeg szintén kész lett volna ezt az indítványt pártolni. Ellenben gróf Andrássynak nem volt kedve a közvetítő szerepet játszani. Aggódott, hogy egy ilyen eljárás a londoni protokollum visszautasitása után nemcsak nem fog örvendetes eredménynyel járni, hanem inkább véleménykülönbségeket idézhetne elő, a melyek a háború lokali-

[1] Okolicsányi Andrássyhoz, Pétervár, 1877 április 5. Gróf Andrássy-levéltár.

[2] U. o.

[3] Báró Orczy az édes anyjához, 1877 április 12.

[4] Az 1856 márcz. 30-iki párisi szerződés VIII-ik artikulusa így hangzik: «S'il survenait entre la Sublime Porte et l'une ou plusieurs des autres Puissances signataires un dissentement qui meneçât le maintien de leurs relations, la Sublime Porte et chacune de ces Puissances, avant de recourir à l'emploi de la force, mettront les autres parties contractantes en mesure de prévenir cette extremité par leur action médiatrice».

zálását megnehezítenék.[1] Ebben a nézetében, a melyet Bismarck herczeg is osztott,[2] megerősítette őt Szt.-Pétervárt bizalmas formában előadott közvetítőtervének sorsa. Azt az ajánlatot tette ugyanis, hogy a hatalmak a Fényes Portának valamely török előkelőségnek a czárhoz való küldetését tanácsolják, a ki teljhatalommal bír a leszerelésre vonatkozó tárgyalásokban és a kinek, régi szokás szerint, a szultán nevében Kišenevben való tartózkodása alatt kellene üdvözölnie a czárt.[3] De a mint meghiusult, ugyanabban az időben egy Itáliából kiinduló kiegyezési kisérlet is Konstantinápolyban, úgy gróf Andrássy sem aratott sikert.[4] Gorčakov azt felelte, hogy már elkésett az olyan tanács, a mely semmire sem vezethet.[5]

Valóban elkésett. A diplomáczia hiába igyekezett az ellenségeskedések kitörését megakadályozni. Kimondta az utolsó szót, midőn Gorčakov április 24-én Konstantinápolyban közölte a háborús állapotot Oroszország és Törökország között.[6] Ettőlfogva a vita eldöntése az ágyúkra volt bízva.

De még mielőtt az orosz csapatok parancsot kaptak volna az előrenyomulásra, II. Sándor még egyszer igyekezett Ausztria-Magyarországot ünnepélyes módon emlékeztetni az Oroszországgal való megegyezésre. Az egész világnak érdeke — így írt a czár ápril 19-dikén Ferencz Józsefhez — hogy a háború rövid legyen; reméli, hogy kívülről semmi sem fog történni, a mi aktióját meg-

[1] «Rotbuch» 1873—1877. 606. old.

[2] Károlyi Andrássyhoz, Berlin, 1877 április 25. Cs. és kir. külügyminiszterium.

[3] Andrássy Langenauhoz, 1877 ápr. 18. Gróf Andrássy-levéltár.

[4] Báró Orczy az édes anyjához, 1877 április 22.

[5] Gróf Andrássy Károlyihoz, 1877 ápr. 23. Cs. és kir. külügyminiszterium. Ez az utasítás még azt a passzust is tartalmazta, hogy a tanácsadás semmihez fog vezetni. «Rotbuch», 1873—1877. 606. old.

[6] «Rotbuch», 1873—1877. 607. old.

akasztja; megegyezései a császár és királylyal kezeskednek érte; számít az ő barátságára, hogy tettekkel bizonyítsa be a jó egyetértést, a melyet úgy a jelenre, mint a jövőre nézve még szorosabbra fűzni és konsolidálni iparkodik.[1] Erre azt felelte I. Ferencz József, hogy az uralkodó viszonyokra való tekintettel nem könnyű dolog Ausztria-Magyarország és Oroszország érdekei között összhangot teremteni; de mégis sikerült a jövőt megalapozni s a kölcsönös bizalom, a mely a megegyezésnél mindkét uralkodót lelkesítette, kezeskedik annak szerencsés végrehajtásáért.[2] II. Sándornál I. Ferencz József levele, a melyben még egyszer biztosította őt arról, hogy a január 15-iki conventiónak nemcsak betüihez, de szelleméhez is ragaszkodni fog,[3] nagy megelégedést keltett. I. Ferencz József — így szól még a felelet — ép úgy számíthat az ő barátságára, mint ő a császáréra.[4]

* * *

Épen ama gondok közepette, a melyeket Andrássynak a keleti zavarok okoztak, jött Berlinből egy roppant feltünést keltő hír, a mely a külügyminisztert nagyon megdöbbentette. A német fővárosból azt jelentették, hogy Bismarck herczeg kérte elbocsátását vagy legalább az ügyek vezetésétől hosszabb időre való felmentését. Bár ezt már sokszor jelezték és ép oly hitetlenül fogadták, most úgy látszik komolylyá vált.[5] A Németország kül-

[1] II. Sándor I. Ferencz Józsefhez, Pétervár. 1877 április 7/19. Kiadatlan.

[2] I. Ferencz József II. Sándorhoz. Bécs, 1877 ápr. 29. Kiadatlan.

[3] U. o.

[4] II. Sándor I. Ferencz Józsefhez. Moszkva, 1877 május 5. Kiadatlan.

[5] Károlyi Andrássyhoz, Berlin, 1877 április 3. Cs. és kir. külügyminiszterium.

ügyeinek vezetésében való változásnak a politikai szemhatáron mutatkozó lehetősége Andrássyra nézve oly fontosnak látszott, hogy üdülés czéljából tervezett utazását Bécsből pár napra elhalasztotta és a válság fejleményeit a miniszteri palotában, a Ballplatzon akarta bevárni.[1]

Andrássyra nézve, a ki eddig Bismarckkal minden jelentősebb politikai kérdésben egyetértve járt el és vele a legteljesebb harmóniában élt, nem lehetett közönyös, hogy ki lesz Bismarck utóda, ha ez tényleg kitart visszalépő szándéka mellett. Érthető feszültséggel figyelt azokra a hirekre, a melyeket gróf Károlyi juttatott el hozzá Berlinből. Már régen aggódott Bismarck ideges állapota miatt, a mely a legutóbbi időben annyira rosszabbodott, hogy csak a legkorábbi reggeli órákban és akkor is testileg való erőgyarapodás nélkül tudott aludni. Az éjet nagy nyugtalanságban és izgalomban töltötte. Álmatlan éjszakáin mindig kellett valakinek körülötte lennie és épen ezért, mint mesélték, akkor hívták fiát, gróf Herbertet a bécsi német nagykövetségtől Berlinbe, hogy neki szórakozást nyujtson.[2] Gróf Károlyi állítólag úgy értesült, hogy Bismarck állapotáról egy 12 oldal hosszú orvosi szakvélemény készült, a melynek ez volt a veleje: mostani elfoglaltsága által okozott rendkívül ideges és izgatott hangulatának tartóssága mellett a birodalmi kanczellár ki van téve annak a veszélynek, hogy vagy megőrül vagy nemsokára meghal.[3]

De mégis nem csupán az az aggodalom — a mint Bismarck mondta gróf Károlyinak — hogy testileg nem tud megfelelni hivatalának, mely a napnak legalább 10

[1] Báró Orczy az édes anyjához, 1877 április 3.

[2] U. o.

[3] Károlyi Andrássyhoz, Berlin, 1877 április 15. Cs. és kir. külügyminiszterium.

óráját veszi igénybe, volt az, a mi őt rábírta, hogy megváljon a szolgálattól.[1] Ugyanannyi részük volt abban a surlódásoknak az udvar magas állású személyeivel, főleg Auguszta császárnéval. Túlterheltség által fölizgatott kedélye, úgy látszik a császár közvetlen közelében végbemenő eseményeket sötétebb színben tüntette fel, mint a milyenek a valóságban voltak. A mit mások valószínűleg legfeljebb kellemetlenségnek tekintettek volna, komoly és elviselhetetlen fonákságnak látszott az ő szemében.[2] A kulturharcz, a mely mindenütt ellenségeket szerzett neki, ferde helyzetbe állította őt a császárnéval szemben, a ki esztétikai hajlamból és a katoliczizmus pompája iránt való előszeretetből nem volt megelégedve a birodalmi kanczellárnak a katolikus egyház ellen tanusított szigorával és ezért igyekezett császári férjét Bismarck tervei ellen hangolni.[3] Ez a birodalmi kanczellárnak, a ki olyan hatalmat kivánt magának, a mely a politikai terület egyeduralkodójává teszi őt, nagyon ellenére volt. Ezért elhatározta, hogy a jövőben védekezni fog a császárné befolyása ellen, miután, mint mondá, azt csak nem kivánhatja a császártól, hogy elváljék a feleségétől.[4] A «védekezés» alatt Bismarck mindazon személyeknek az udvartól való eltávolítását érté, a kikről feltette, hogy a császárné őket emeltyűknek használja fel az ő állása ellen.[5] Még mindig kétséges volt azonban, hogy ha elegendő biztosítékot nyer is a vélt intrikajáték ellen, meg akar-e maradni a helyén. «Mogorva és haragos» hangu-

[1] Károlyi Andrássyhoz, 1877 április 3. Cs. és kir. külügyminiszterium.

[2] U. o.

[3] Bismarck «Gedanken und Erinnerungen» II. kötet, 26. és 32. fejezet Bismarck helyzete Auguszta császárnéval szemben.

[4] Károlyi Andrássyhoz, 1877 április 15. Cs. és kir. külügyminiszterium.

[5] U. o.

latában[1] a «fáradt vadász»,[2] a hogy magát nevezte, nem mutatott hajlandóságot a súlyos felelősségnek, a mely a vállait nyomta, további viselésére. Vilmos császár, a ki Bismarck felmentési kérvényére a hires «soha» szót írta, azt a taktikát követte birodalmi kanczellárjával szemben, hogy lehangoltságának és elkeseredésének első viharát elhagyta vonulni a feje felett, hogy «passziv reszisztencia» által bírja őt rá szándékának megváltoztatására. A német császárt ebben az az őt nagy mértékben nemes színben feltüntető meggyőződés vezette, hogy Bismarckot nélkülözni nem tudja és nem akarja.[3] Ez az elhatározás annál többet nyom a latban, mert a császárnak valószínűleg Auguszta császárné által mozgósított befolyások ellen kellett küzdenie, a melyek őt minden áron rá akarták venni Bismarck lemondásának elfogadására.[4]

A császár rendíthetetlen maradt és kifejtette álláspontját a herczeg előtt. A mint beavatott körökben mondották, ezen fejtegetések és azon tárgyalások során a «lemondás» szó is elhangzott volna és a császár és a kanczellár között megható és érzékeny jelenetek játszódtak le.[5]

De még mielőtt Bismarcknak a külügyek élén maradása dolgában a helyzet tisztáztatott volna, Andrássynak mindig számolnia kellett a kanczellár utódjának lehetőségével. Nagy megnyugtatására szolgált tehát már most, midőn Károlyi Berlinből azt jelenthette neki, hogy Bismarck pótlása céljából a bécsi nagykövetre, gróf Stol-

[1] Károlyi Andrássyhoz, 1877 április 15. Cs. és kir. külügyminiszterium.

[2] Hahn «Fürst Bismarck», III. kötet, 320. old. Tiedemann, i. h. II. 108. oldal.

[3] Károlyi Andrássyhoz, 1877 április 15. Cs. és kir. külügyminiszterium.

[4] U. o.

[5] U. o.

bergra gondolnak és ezenfelül Bülow államtitkár a külügyi hivatalban kijelentette: a külpolitika vezetésében, ezért már ő kezeskedik, továbbra is ugyanaz a szellem fog uralkodni, mint eddig.[1] Már Bülov szavai is, a kiről Andrássy úgy nyilatkozik, hogy személyes érintkezésével válságos helyzetben ép annyi bizalmat mint rokonszenvet keltett benne,[2] nagy megelégedésére szolgáltak Andrássynak. Leplezetlenül kifejezte azonban örömét arra a hírre, hogy az egész válság megoldása Bismarck ideiglenes szabadságolása lett. «És csak szerencsét kívánhatok magamnak — írja most Károlyinak — hogy a herczeg eredeti kívánsága: a hivataltól való megválás nem teljesedett és az ügy ilyen kedvező módon rendezve van. Nemcsak engem — tette hozzá — hanem Ő Felségét, a mi legkegyelmesebb urunkat is a legkellemesebben érintette ez.[3]

Tekintve az Orosz- és Törökország között készülő háborút, a mely könnyen európai konflagrációvá fajulhatott el, valóban döntő jelentőséggel bírt, hogy Berlinben a külügyek élén az a férfiú maradjon, a kinek politikai sarkelvei közé tartozott az Ausztria-Magyarországgal való barátság és a ki semmit sem viselt jobban a szivén, mint azt, hogy csupán gróf Andrássyval karöltve vezesse a külpolitika irányítását. A meddig Bismarck a birodalmi kanczellár, biztosak lehetünk afelől, hogy Oroszország soha sem meri megkísérleni a halálos csapást a monarchiára. Csak a Berlinből Bécsbe jutott biztosítások visszhangja volt, ha most Andrássy gróf Károlyit azzal a

[1] Károlyi Andrássyhoz, 1877 április 15. Cs. és kir. külügyminiszterium.

[2] Andrássy Károlyihoz, Terebes, 1877 május 14. U. o. Andrássy találkozása Bülowval valószínűleg 1876-ban történt, midőn a berlini memorandum keletkezett.

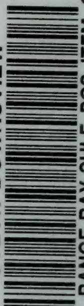
[3] U. o.

küldetéssel bízta meg, hogy a német kabinetnek adja értésére, mikép az onnan tapasztalt őszinteséget becsületesen viszonozza és mindent el fog követni, hogy a Németországhoz való barátságos összeköttetéseket fenntartsa és ápolja.[1] Andrássy Ausztria-Magyarország politikai kincsét egy értékes vagyonnal gyarapította, midőn a legveszélyesebb válságok egyikében a monarchiát Németország barátságával gazdagítá. Gorčakov persze csak ferde szemmel nézhetett a két szomszédállam e szoros kapcsolatára, a melyeknek vezető minisztereitől hiába kivánta, hogy összes terveinél kövessék őt, a mi az orosz államférfiút, Valujevet arra a nyilatkozatra indította: «Azt hiszi talán, hogy Bismarck herczeg és gróf Andrássy orosz államtanácsosok?»[2]

A monarchiára nézve szerencsét jelentett, hogy az egyik vezető férfiú magát igazi német birodalmi kanczellárnak, a másik pedig osztrák-magyar miniszternek érezé.

[1] Andrássy Károlyihoz, 1877 május 14. Cs. és kir. külügyminiszterium.

[2] Schweinitz, 1877 február. Akkor említették Valujevet mint Gorčakov utódját.

UTL AT DOWNSVIEW
D RANGE BAY SHLF POS ITEM C
39 14 29 25 02 013 8